ROBERTO BATTAGLIA

A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ

ROBERTO BATTAGLIA

A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ

KOSSUTH KÖNYVKIADÓ
1963

A MŰ EREDETI CÍME:

LA SECONDA GUERRA MONDIALE

A FORDÍTÁS AZ 1962. ÉVI 3. KIADÁS ALAPJÁN KÉSZÜLT

FORDÍTOTTA:

ZOLTÁN JÓZSEF

A FORDÍTÁST SZAKMAI SZEMPONTBÓL ELLENŐRIZTE

KIS ALADÁR

ELŐSZÓ

Könyvem alapját egy nagy példányszámú hetilapban* 1960 folyamán megjelent cikksorozatom vetette meg. A cikkek iránt megnyilvánult érdeklődés arra késztetett, hogy – kibővítve és átdolgozva – kötetbe gyűjtsem össze azokat. Az „Előzmények" című fejezet teljesen új; jelentős mértékben bővítettem az általános és az egyes fejezetekre vonatkozó szakbibliográfia anyagát is. Könyvem azonban még így sem tart igényt arra, hogy teljes képet adjon a nagy összecsapásról. Mindössze néhány olyan döntő kérdést ragad ki a hatalmas, és még ma is izgalmas témakörből, amely politikai és katonai szempontból különösen érdekes; az olvasó számára pedig inkább sugalmazza, mint kényszeríti azon problémák megoldását, amelyek e vizsgálódásból adódnak.

Megragadom az alkalmat, hogy köszönetet mondjak a Gramsci Intézet** fiatal munkatársainak: az ő közreműködésük nélkül aligha lett volna bátorságom ahhoz, hogy ilyen nagy fába vágjam a fejszémet. Remélem, hogy eredményeink, ha szerények is, alkalmasak lesznek arra, hogy ösztönözzék e rendkívül fontos kérdés további tanulmányozását.

Roberto Battaglia

* Vie Nuove. – *Szerk.*

** Az Olasz Kommunista Párt Történettudományi Intézete. Elnevezését Antonio Gramsciról, a párt egyik megalapítójáról kapta, aki úttörő jelentőségű munkát végzett az olasz történelem marxista–leninista értelmezése terén. – *Szerk.*

Most, amikor már több mint húsz esztendő telt el a második világháború kitörése óta, s az átélt megpróbáltatások időben már messze távolodtak, könnyebbnek látszik kibogozni a háború közvetlen és közvetett okait: úgy tűnik, mintha az események maguktól sorakoztak volna valamiféle logikai sorrendbe. A nagy gazdasági válságtól kezdve – amely a Wall Streetről indult útjára, és egyre szélesebben gyűrűzve alapjaiban rázta meg a világot –, egészen a háború viharral terhes előestéjéig és az összecsapásig, kényszerítő erővel, feltartóztathatatlanul követik egymást a tények; az 1931-es év harmincmillió munkanélkülije megelőzi és előre jelzi a második világháború harmincmillió halottját. Mindenesetre bizonyos, hogy a válság okozta mélységes felfordulásból kerültek ki a legerősebb és legagresszívabb fasiszta rendszerek – nyugaton a német, a Távol-Keleten a japán –, amelyek sorsukat ideológiai, politikai és gazdasági vonatkozásban egyaránt a háború előkészítésére bízták. Kétségtelen továbbá, hogy 1931-től kezdve a világ tiszavirág életű egyensúlya, amelyet az első világháború diplomáciai sakkhúzásai teremtettek meg – a versailles-i szerződés Európában, a washingtoni egyezmény a Csendes-óceán térségében –, lassacskán megingott, egyre törékenyebbé és viszonylagosabbá vált, egészen addig, amíg összeomlása magával nem rántotta a Népszövetséget és a kollektív biztonságot. Valóban: 1931-től megindul a korrózió folyamata, s évről évre, napról napra jelentkezik; a béke épületéből váratlanul és félénken előcsapnak a háború első tűzfészkeinek lángjai; tűzhányótölcsérek képződnek, amelyeken keresztül tör és felszínre hatol a nagy kitörés izzó lávája, hogy elárassza majd az egész földkerekségeet: 1931-ben Mandzsúriában, 1935-ben Abesszíniában, 1936-ban Spanyolországban, 1937-ben Kínában.

Pedig, ha mindjárt kezdetben meg is állapítjuk, hogy a fasiszta rendszerek puszta léte Németországban, Japánban, valamint Olaszországban (hár-

muk közül az olasz fasizmus a legrégebbi és a leggyöngébb, de nem kevésbé veszedelmes) a béke legsúlyosabb és naponkénti fenyegetését jelenti, ha el is ismerjük, hogy agresszív jelenlétük önmagában hordja a nagy összecsapás legbiztosabb előfeltételét és magyarázatát, nem állíthatjuk egyértelműen, hogy a háború kitörése emiatt a jelenlét vagy fenyegetés miatt „végzetszerűen" elkerülhetetlen volt, s a békét nem lehetett volna megmenteni.

Melyik pillanatban és milyen körülmények között következett be a háború „valóságos", „reális" elkerülhetetlensége?

E kérdések eléggé tanulságosak; talán korunk történetének legtanulságosabb kérdései. Hogy megfelelhessünk rájuk, nem szükséges durván széttépnünk az erős fonalat, amely egybefűzi a háború előtti eseményeket; inkább azok folytonos és szakadatlan áramlásában kell megkeresnünk azt a kényes pontot, amely elválasztja a békét a háborútól, a béke megőrzésének lehetőségét a háború elkerülhetetlenségétől.

Ha vizsgálódásunkat e bevezetésben az európai látóhatárra korlátozzuk, mindenekelőtt megállapíthatjuk, hogy az utolsó év, amelyben nyugaton a történelem ingája még erre-arra leng, az 1937-es esztendő. Az egyik oldalról a spanyol polgárháború, az olasz és német fasizmus beavatkozása a Franco-féle önkény oldalán a törvényes köztársasági kormány ellen, a Guernicára ledobott izzó repeszbombák, amelyek a civilizációt pusztulással fenyegető halálos veszedelem előhírnökei (Göring: „Légierőnk pompás ízelítőt adott"); a másik oldalról a régi Európa kormányainak a spanyol tragédiával szemben tanúsított „hivatalos" közömbössége, amelyet a „be nem avatkozás" kétszínű, álszent formulájára fordítanak le. (Egyedül a Szovjetunió az, amely fegyverrel, emberrel, anyaggal siet a demokratikus köztársaság segítségére.) Ugyanakkor a mindennapi életben, a külsőségekben és a magatartásban a pacifizmusnak valami különös, hivalkodó aggodalom nélküli fajtája nyilvánul meg: mintha a Spanyolországban lángra lobbant tűzvész sohasem léphetné át a Pireneusokat, és Európa többi része arra lenne hivatott, hogy anakronisztikus módon újra átélje a „belle époque" boldog napjait. Az 1937-es esztendőt ugyanis két esemény jellemzi: VI. György pompás megkoronázása a Westminster apátságban – ahol egyaránt jelen vannak a fasiszta és a demokratikus hatalmak képviselői, a jövendő agresszorok és a jövendő megtámadottak – s a párizsi világkiállítás megnyitása, amely a polgári haladás addigi eredményeit minden lármás eseménynél fényesebben bemutatta.

Ebben a légkörben a nagyhatalmak közti kapcsolatok még nem tisztázottak, illetve nyitva állnak még a különböző megoldások felé. Maguk a

fasiszta államok sem alkotnak még igazi és valóságos tömböt, jóllehet az antikomintern szerződés első fogalmazásában már megszületett. Németország látszólag távol áll attól, hogy fenyegető ábrázatban jelentkezzék; úgy tűnik, mintha csendben szándékoznék megemészteni „sikereinek" hosszú láncolatát, amelyet a náci rendszer, Versailles és Locarno bilincseit széttörve, nem egészen öt esztendő leforgása alatt ért el: a légihaderő újjáteremtésétől (1934 február) a hadkötelezettség újbóli bevezetéséig (1935 március), az angol–német hajózási egyezmény megkötésétől (1935 június) a Rajna-vidék megszállásáig (1936 március). Egyébként maga Hitler az, aki 1937 elején kijelenti: „A meglepetések ideje lejárt; a béke legdrágább kincsünk" – s olyannak látszik, mint akinek szándékában van ígéreteit megtartani.

HITLER TERVEI

E „meglepetések nélküli" év utolsó hónapjaiban mégis bekövetkezik egy Európa sorsára döntő jelentőségű esemény, amely a közvélemény előtt mind ez ideig ismeretlen volt, és csak a nürnbergi per aktáiból került minden részletében nyilvánosságra. November 5-én Hitler a kancelláriába hívja a III. Birodalom fegyveres erőinek felelős vezetőit (Blomberg hadügyminisztert, Fritschet, a hadsereg, Raedert, a tengerészet és Göringet, a légierők főparancsnokát), továbbá von Neurath külügyminisztert. A tanácskozáson részt vesz Hossbach ezredes is, Hitler szárnysegédje, aki később hitelesen feljegyzi a tárgyaláson elhangzottakat. Hitler négy órán át beszél. Beszédének első része leckeféle legközvetlenebb munkatársai számára a nemzetiszocialista tanból. Íme, az élettér elmélete: „A német nemzet 85 millió főt számlál, akik számuk és földrajzi helyzetük révén olyan homogén nemzeti tömböt alkotnak, amilyen egyetlen más országban sem található. Ez a felismerés magában foglalja azt, hogy igazságos egy minden más nemzeténél tágasabb élettér követelése... A német nép jövője kizárólag élettér-szükségletének megoldásától függ." A III. Birodalom jövőjét az önellátó nemzetgazdaság által nyújtott megoldások nem képesek biztosítani. „Az autarkia még a nemzetiszocialista rendszerben is lehetetlen; az egyetlen lehetséges az, hogy komoly kísérletet teszünk megvalósítására." Valóban; ha a nyersanyag-gazdálkodás területén „el is érhető némi részleges, nem teljes autarkia", ez az „élelmezési termékek" tekintetében semmiképpen sem valósítható meg: a fogyasztás állandó növekedése, a talaj termé-

szetszerű kimerülése és a születéseknek a halálozásokét felülmúló száma miatt. „Az élelmiszerek import útján történő beszerzésére fordított külföldi valuta összege olyankor is tekintélyes, amikor jó termésünk van; katasztrofálisan megnövekszik a gyenge termésű esztendőben. A népesség szaporodásának arányában növekszik egy ilyen katasztrófa lehetősége; az évi 560 000-nyi születéstöbblet a halálozásokkal szemben a kenyérfogyasztás emelkedését is jelenti, tekintve, hogy a gyermek több kenyeret fogyaszt, mint a felnőtt." Hitler ezek után kifejti, hogy a III. Birodalom problémáinak megoldásához az ipar és a kereskedelem fejlődése sem kielégítő: „A világgazdaságban való részesedésünknek olyan akadályai vannak, amelyeket nem vagyunk képesek legyőzni... A világgazdaságban tapasztalható emelkedő irányzat, amely a fegyverkezési verseny függvénye, nem szolgálhat alapul a mi stabilitásunk számára, amelyet még a bolsevizmus által előidézett gazdasági szorongatás is fenyeget." „Mi nem utánozhatjuk a liberális kapitalista országok politikáját – fűzi hozzá –, amely újra meg újra a gyarmatok kizsákmányolásához folyamodik. Itt nem egy nép, hanem egy térség meghódításáról van szó, amely alkalmas arra, hogy a mezőgazdasága révén kizsákmányolják; még jobb, ha úgy szerzünk magunknak nyersanyagot, hogy a bennük bővelkedő területeket közvetlenül Európában csatoljuk a Birodalomhoz, nem pedig a tengereken túl!"

Mivel feltételezhető, hogy a régi tulajdonosok nem hajlandók javaikat és birtokaikat csak úgy odaajándékozni Hitler Németországának, mindebből a háború elkerülhetetlensége, vagyis az a tétel következik, hogy „a német probléma csak erőszak útján oldható meg".

A náci „tan" lényegbe vágó pontjait ebben az értelemben magyarázzák, és addig ismétlik, amíg rögeszmévé nem válnak. A III. Birodalom propagandagépezete naponta sugározza szerte a már elmondott és köztudott dolgokat. Az újdonságot tehát nem a propagandaadások sémái jelentik – amelyeket egyébként kínos pedantériával dolgoznak ki –, hanem az a kitartás, amellyel vissza-visszatérnek egy sokatmondó állításra, nevezetesen arra, hogy a náci rendszer által a jelen pillanatig alkalmazott gazdasági módszerek csak átmenetiek, nem tekinthetők véglegeseknek. A munkanélküliség kérdését az újrafegyverkezéssel és a dolgozók hadiiparban való foglalkoztatásával „oldják meg"; megkísérlik a német gazdasági életet az „autarkia" barikádjával elkülöníteni a kapitalista világrendszert nyugtalanító, meg-megújuló válságoktól. Mindez azonban csak egyetlenegyet jelent: azt, hogy félúton nem állnak meg. Hitler beszédéből közvetlenül visszatükröződnek a válság első jelei, amelyek a III. Birodalom addig elért

gazdasági felvirágzását fenyegetik. Ki-ki arról beszél, ami a szívét nyomja: nos, talán soha nem világították meg ilyen nyíltan – vagy inkább cinikusan – azokat az okokat, amelyek miatt a rendszernek szükségképpen az „erőszakos megoldást" kell keresnie.

Itt azonban nemcsak elméleti „elmélyedésről" van szó. Hitler nem azért hívta össze munkatársait, hogy a nácizmus alapelveit frissítse fel előttük. A november 5-i értekezlet jelentősége abban rejlik, hogy a náci diktátor először jelenti be ilyen leplezetlenül azt a szándékát, hogy az „elméletről" áttér a „gyakorlatra", majd hosszadalmasan kifejti „Európa megtámadásának" tervét, amelynek első kiszemelt áldozatai Ausztria és Csehszlovákia.

Hitler ennek a kérdésnek szenteli beszéde második részét. „A hadsereg, a haditengerészet és a légierők újrafelfegyverzése, valamint a káderek kiképzése gyakorlatilag eldöntött dolog. Mindamellett három eshetőséget kell mérlegelnünk. Az első: várjunk-e még, vagyis halasszuk el az összecsapást néhány évvel?" Ha azonban „nem cselekszünk 1943–1945-ig, tartalékaink hiánya miatt minden évvel közelebb kerülünk az élelmezési válsághoz, amelynek leküzdéséhez nem rendelkezünk elegendő külföldi valutával. Ezt rendszerünk egyik gyenge pontjának kell tekintenünk. Emellett a világ mindent elkövetne, hogy megelőzze akciónkat, és évről évre növelné ellenintézkedéseit." A második eshetőség: „A Franciaországban feszülő szociális ellentétek olyan belső politikai válsághoz vezetnek, amely magával rántja a hadsereget, és így alkalmatlanná teszi arra, hogy felhasználhassák Németország ellen. Ebben az esetben elérkezik Csehszlovákia megtámadásának órája." A harmadik és utolsó eshetőség: „Csehszlovákia megtámadására akkor is lehetőség nyílna, ha Franciaország annyira lekötné magát egy másik állammal való konfliktusában, hogy képtelen lenne fellépni Németország ellen." Bármelyik eshetőség következzék is be, egy bizonyos: „Ausztriát és Csehszlovákiát egyidejűleg kell megszállni ahhoz", hogy Németország kiküszöbölje „az oldalba támadtatás veszélyét", és biztosítsa „öt-hat millió ember ellátását".

Hitler végezetül az előrelátható nehézségeket elemzi, vagyis azt mérlegeli, hogy milyen magatartást fognak tanúsítani az egyes európai nemzetek. Ezek után a jelenlevők is szót kapnak, és megragadják az alkalmat, hogy óvatosan fenntartásukat fejezzék ki a führer derűlátás sugallta következtetései iránt. Az ő feladatuk azonban immár csak „operatív" lehet: nincs más hátra, mint a diktátor akaratának megvalósítása, az, hogy hozzálássanak az agressziót előkészítő tervek kidolgozásához. A november

5-i „történelmi" értekezleten tehát már minden eldőlt? Valóban véglegesen és visszavonhatatlanul kiállították Európa számára a béke „halotti anyakönyvét"? Ez túlságosan merész állítás lenne. Az igazság az, hogy bár a náci vezetők szándéka az értekezleten már félreérthetetlen szavakban nyilvánult meg, az általános feltételek még nem értek meg a háború kitöréséhez, sőt kedvezőtlenek voltak hozzá. Ez éppen Hitler beszédéből tűnik ki, amikor a führer az Ausztria és Csehszlovákia ellen irányuló agressziót két olyan meglehetősen valószínűtlen feltételnek kénytelen alárendelni, mint a Franciaországban kitörő és a hadsereget megbénító forradalom, illetve a Franciaország ellen irányuló esetleges támadás egy harmadik hatalom (nyilvánvalóan Olaszország) részéről.

Hitler, úgy látszik, tökéletesen tudatában van annak, milyen nehéz leküzdeni az agressziója előtt álló akadályt, amely nem csupán Franciaország katonai erejében rejlik. Látnia kell, hogy Franciaországból valóban sugárszerűen nyúlnak ki azok a katonai-diplomáciai egyezmények, amelyek – a versailles-i rendszer felbomlásának előrehaladott szakaszában – a legkonkrétabb, sőt utolsó hatásos biztosítékai a béke megőrzésének az európai szárazföldön: az 1925. október 16-i szövetségi szerződés Franciaország és Csehszlovákia között, az 1935. május 2-i francia–szovjet szerződés és – a bármely esetleges agresszor elleni kölcsönös biztosítékok körének mintegy bezárásaként – az 1935. május 16-i szovjet–csehszlovák szerződés. Hogyan lehet szétvágni ezeknek a szövetségeknek a gordiuszi csomóját, hogyan lehetne módját ejteni annak, hogy a III. Birodalom keleten is, nyugaton is, külön-külön tudjon leszámolni legerősebb ellenfeleivel?

Ez az a kemény probléma, amelynek megoldása még hátra van, és amelyet Hitler valóban felvet, amikor 1937. november 19-én lord Halifaxet, az ugyanazon év tavaszán megalakult új, konzervatív angol kormány tekintélyes képviselőjét fogadja kancellári hivatalában. Az első pillanattól kezdve lemond az említett szövetségi rendszer közvetlen szétzúzásának terveiről, a Franciaország ellen intézett agresszióról, és inkább arra határozza el magát, hogy Anglián keresztül támad, amelyet úgyis eltéphetetlen szálak fűznek Franciaországhoz. (Elhatározásában a spanyol példa is megerősíti: ott is elfogadta mindegyik hatalom az általános irányvonalat, a köztársaság mégis Francónak jutott.) Halifax kijelenti, hogy a „civilizáció javáért" meg kell javítani az angol–német kapcsolatokat; ő a maga részéről meg van győződve a führer építőmunkájának a jelentőségéről, főként pedig arról, hogy Hitler „meg tudta akadályozni a kommunizmus behatolását országába, és el tudta zárni annak útját nyugat felé". Tárgyalópart-

nere sokatmondó szavai ellenére – vagy talán éppen ezért – a führer minden átmenet nélkül kiabálni kezd; szemrehányásokat tesz az angol sajtó náciellenes hadjárata miatt („a sajtó a mi országunkban szabad" – veti ellene meggondolatlanul Halifax), utal arra a gyarmati kizsákmányolásra, amelynek a versailles-i Németország áldozatul esett, majd kíméletlenül feltárja a III. Birodalom külpolitikájának közvetlen céljait, ugyanazokat, amelyeket bizalmas munkatársai előtt néhány nappal előbb fejtett ki: az Ausztriával való egyesülést és a csehszlovákiai német kisebbség visszakapcsolását a III. Birodalomhoz. Halifax, meglehetősen zavartan és meglepetten, csak erőtlenül tud válaszolni. Lényegében nem ítéli el a német követeléseket, hiszen azokat „békés eszközökkel" fogják megvalósítani.

Hitler és Halifax találkozása nem lehetett valami szívélyes. Hitler túlságosan nagy ellenszenvet táplál az „angol plébános" iránt, akit ilyen kényes kérdések megtárgyalására küldtek hozzá. De Halifax nem elégedetlen vagy csalódott. Egy következő tárgyaláson, amelyet Göringgel folytat, az utóbbi ünnepélyesen biztosítja: „Semmi esetre sem alkalmazunk erőszakot." Halifax Londonba visszatérve derűlátó jelentésben számolhat be kormányának a Német Birodalom magatartásáról. Véleménye szerint csak egyetlenegy pontban van tényleges ellentét Anglia és Németország között: a gyarmatok kérdésében. Ami az „európai rendet" illeti: lehetséges a megegyezés. Hitler a maga részéről már levonta politikai következtetéseit ebből az első puhatolódzásból, és helyesbíti kezdeti terveit: ha Anglia olyan sokat „ad" a „formák" megőrzésére, ő majd megmutatja, mire képes: az osztrák kérdést a „legbékésebb" módon fogja megoldani.

AZ OSZTRÁK FÜGGETLENSÉG VÉGE

Az 1937-ben folytatott titkos tárgyalások, megbeszélések, alkudozások látszólag mozdulatlan nemzetközi helyzetben zajlottak le. Az új esztendő kezdetével azonban a szavaknál nagyobb súllyal esnek latba a tettek. A változás első jeleit azokban a politikai-kormányzati „válságok"-ban ismerhetjük fel, amelyek Németországban és Angliában egyidejűleg jelentkeznek. Németországban Hitler egymás után meneszti munkatársainak jó részét, akik részt vettek a november 5-i megbeszélésen: először Fritschet, azután Blomberget, végül Neurathot. Még határozottabb emberekre van szüksége, akik még készségesebben valósítják meg terveit, amelyeknek a jövőben, belpolitikai síkon, nem szabad „fenntartás"-ra vagy ellenkezésre találniuk. És

valóban: február 4-én Hitler maga veszi át a fegyveres erők legfőbb parancsnoki tisztét.

Angliában a „válság" természetesen másként mutatkozik meg. A Chamberlain és külügyminisztere, Eden közti összecsapásban jut kifejezésre, mégpedig abban a kérdésben, hogy Anglia milyen magatartást tanúsítson egyrészt az európai nézeteltéréseknél alkalmazandó „békéltető kísérleteket" illetően – erre Roosevelt már a szóban forgó időszakban is vállalkozik –, másrészt a fasiszta Olaszországgal való kapcsolatok és az olasz impérium esetleges elismerése tekintetében. Míg az angol miniszterelnök nyíltan ellenzi az amerikai beavatkozást, és szívesen megegyezne Mussolinivel, Eden mindkét kérdésben ellentétes álláspontot foglal el: gondviselésszerűnek tekinti az amerikai beavatkozást a fasiszta hatalmak agresszivitásának megfékezésére, és kizártnak tartja a megegyezés lehetőségét Olaszországgal. (Ezen a véleményen van egyébként Churchill is, ügybuzgó tanácsadója, ha őt éppenséggel ki is rekesztették a kormányból.)

Itt nem csupán arról van szó, hogy az angol konzervatív párt külpolitikája eltávolodott a belpolitikai vonaltól – ahogyan talán első pillanatra látszik. A valóságban sokkal nagyobb tét forog kockán: a kormányválság hátterében az angol politikai élet legreakciósabb csoportjának, a Clivedencsoportnak az érdekei húzódnak meg, amelynek Chamberlain egyik legjelentősebb képviselője. A csoport, amelyet az Astor nácibarát főúri család nyári rezidenciájáról neveztek el, a „pacifizmus" és a Németországgal való megegyezés álarcával a gazdasági érdekek sűrű szövevényét leplezi, amely őt a német iparhoz fűzi, pontosan azáltal, hogy emberei közül sokan ülnek együtt a III. Birodalom képviselőivel különböző vállalatok igazgatóságaiban.

Chamberlain győzelme és a kormány feletti feltétlen ellenőrző tevékenysége tehát jóval többet jelent az angol belpolitikában beállott egyszerű változásnál: azt jelenti, hogy ettől a pillanattól kezdve Hitlernek a Csatornán túl is lesznek odaadó szövetségesei, s a német uralkodó osztály a III. Birodalom európai terjeszkedésénél egészen más, számára végtelenül kedvezőbb „rendezés"-re számíthat éppen abban az országban, amelyben a parlamentáris demokrácia intézményei a legerősebbeknek és legszilárdabbaknak látszanak.

Az egyébként, hogy a nácizmus sikere még Németország politikai és katonai hatalmának megerősödése előtt biztosítva legyen, attól függ, menynyiben fűződik hozzá érdeke a kapitalista rendszer különböző csoportjainak az európai kontinensen belül. (És nem csupán Európában; a Roose-

velt által kibocsátott „hadüzenet az elszigetelődésnek"-doktrina az Egyesült Államokban is a kettős szállal összebogozódott német és amerikai vegyi ipar félelmetes érdekeibe ütközik.) Ez legalább annyira fontos elem, mint a „diplomáciai tárgyalások". Mindez nyilvánvalóan beigazolódott, és a továbbiakban, Ausztria esetében mindig szemünk előtt kell tartanunk.

Hitler nyilvánvalóan nem ezért bízhat annyira abban, hogy az anschluss kérdését „békésen" tudja megoldani, mintha komolyan meg lenne győződve az osztrák nép lelkesedéséről; sem pedig azért, mintha kizárólag határon túli ügynökeinek munkájára hagyatkozhatnék. Nagyon is jól tudja, hogy az ausztriai siker feltételeit már biztosította egy előkészítő és előre meghatározó tényező: mégpedig az, hogy az osztrák nagypolgárság már jó ideje megcsinálta a maga gazdasági anschlussát a némettel, és felzárkózott ez utóbbi oldalára, olyannyira, hogy most már szinte lehetetlen megkülönböztetni, hol végződnek az egyiknek, és hol kezdődnek a másiknak az érdekei. Ezért rendelheti magához Berchtesgadenbe február 12-én az osztrák kancellárt, Schuschniggot, és ezért beszélhet vele ilyen öntelten: „Elég parancsot adnom, és egyetlen éjszaka el fog tűnni az egész nevetséges madárijesztő a határról. Ne higgye, hogy bárki is feltartóztathat fél óráig is. Ki tudja? Talán egyik pillanatról a másikra rácsapok Bécsre, mint a tavaszi vihar. Akkor majd megtudja, mit jelent ez! Szívesen megtakarítanám az osztrákoknak ezt a tapasztalatot. Sok áldozatba kerülne. A csapatok után bevonul az SA és a légió: és senki sem tudná elhárítani a bosszúállást, még én sem. Második Spanyolországot akar csinálni Ausztriából? Mindezt el szeretném kerülni, hacsak lehet."

A führer fenyegetéseire Schuschnigg azzal válaszol, hogy elismeri Ausztria gyengeségét; megjegyzi azonban, hogy „nem vagyunk egyedül a földön. És ez valószínűleg a háborút fogja jelenteni." De éppen ez a válasz ad alkalmat tárgyaló partnerének arra, hogy szarkazmusát gyakorolja. „Ne ringassa magát abban a hitben, hogy a világon bárki is keresztezheti elhatározásaimat. Olaszország? Mussolinivel tisztában vagyok.

Olaszországgal a legszorosabb barátságban állok. Anglia? Anglia a kisujját sem fogja megmozdítani Ausztriáért... És Franciaország? Amikor három éve* egy maroknyi zászlóaljjal bevonultunk a Rajna-vidékre... ha Franciaország akkor megmozdult volna, nekünk vissza kellett volna vonulnunk... De most már késő Franciaország számára!"

Sajnos, ebben az esetben nem egy „őrült diktátor" agyréméről van szó,

* Hitler itt téved vagy nem jól emlékszik. A Rajna-vidék német megszállása 1936 márciusában zajlott le, tehát két évvel a beszélgetést megelőzően. – *Szerk.*

amely kiforgatja vagy eltúlozza a tényeket. Állításai annyira hitelt érdemlőek, hogy az osztrák kancellár számára nem marad más, mint hogy fejet hajtson, és aláírja az új birodalmi külügyminiszter-jelölt* által előkészített „jegyzőkönyvet", amely megállapítja „a legteljesebb együttműködést a két állam között", és az osztrák nemzetvédelmi minisztériumot egyenesen Seyss-Inquartra, a náci „ötödik oszlop" ausztriai vezérére bízza.

Február 20-án Hitler közhírré téteti, hogy teljes egyetértést értek el Ausztriával, s felettébb elégedett amiatt, „hogy a nemzetiszocialista meggyőződésű állampolgárok Ausztriában a jelenlegi rendszerben elnyerték ugyanazokat a jogokat, amelyeket a többi osztrák állampolgár élvez". Ugyanakkor nyilvánvaló, hogy az értekezleten az osztrák nemzeti függetlenség szétzúzásának előfeltételei is létrejöttek; annyira, hogy Schuschnigg, talán lelkiismeretfurdalásból, energiájának utolsó fellobbanásával – úgy gondolva, hogy ezzel még megerősítheti politikai helyzetét –, a legrövidebb időn belül, március 13-ra, országos népszavazást tűz ki. Egyben Mussolinihez fordul, emlékezve a fasiszta diktátor 1934-es magatartására, amellyel meghiúsította Hitlernek az osztrák függetlenség eltiprására irányuló első kísérletét. A duce akkor felvonultatta hadosztályait a Brenner felé, és kijelentette: „Ausztria függetlensége olyan alapelv, amelyet Olaszország mindig megvédelmezett, és a jövőben még buzgóbban meg fog védelmezni." A történelem kereke azonban nagyot fordult azóta: az abesszíniai háború a német diktátor karjai közé vetette az olasz vezért, a spanyolországi háború pedig megerősítette a két rendszer kapcsolatait, akkor is, ha pillanatnyilag még nem is szentesítette azokat pontosan körülírt politikai-katonai szövetségi szerződés. Mussolini, legjobban gyűlölt külpolitikai ellenfelének, Edennek bukásán érzett boldogságában, azt válaszolja Schuschniggnak, hogy „ne nyugtalankodjék", és bízzék az olasz–angol kapcsolatok megjavulásában, amely bizonyára „könnyít majd a Németország által gyakorolt nyomáson". Nem így gondolkodik azonban Hitler. Részben mert esetleges késleltető diplomáciai manőverektől tart, de főképpen a népszavazás bejelentésétől felzaklatva, március 11-én parancsot ad, hogy ne várjanak tovább, és hajtsák végre az Ottó-tervet, azaz Ausztria megszállásának tervét, amelyet a november 5-i értekezlet óta készenlétben tartanak. „A népszavazás minden bizonnyal megerősítené a törvényes pártot, hiszen a mi részünkről hiányoztak az erre vonatkozó tervek és előkészületek" – jegyzi meg naplójában Jodl német tábornok, az említett

* Joachim von Ribbentrop, 1938. február 5-től külügyminiszter. – *Szerk.*

terv szerzője. – „A führer elhatározta, hogy ezt nem tűri." Úgy tűnik, hogy hajszál választ el bennünket a tragédiától, pedig csak egy vérbeli bohózat van készülőben. Valóban: az egész kérdést telefonbeszélgetésekkel bonyolítják le, hiszen az osztrák függetlenséget befelé és kifelé biztosító feltételek immár puszta jogi fogalmakká zsugorodtak. Egy Róma és Berlin közti telefonbeszélgetésből, amelyet a duce mellé delegált különleges német megbízott és Hitler folytatott, az utóbbi megbizonyosodik Mussolini „békés" szándékairól: „A duce nagyon jóindulatúan fogadta az esemény hírét. Ausztria az ő számára immár megoldott kérdés." Hitler válasza: „Kérem, mondja meg Mussolininek, hogy ezt sohasem felejtem el neki."

Telefonbeszélgetés zajlik le Göring és Seyss-Inquart között is. A náci ügynök parancsot kap: szólítsa fel Schuschniggot új kormány alakítására az ő, Seyss-Inquart elnökletével. Mivel az utasítást nem hajtják azonnal végre, íme a következő párbeszéd.

Göring: „Parancsot fogok adni a támadásra, és biztos lehet az eredmény felől. Csak azt az egyet kell közhírré tennie, amit most mondok magának: mindenkit, aki megmakacsolja magát és ellenállást szervez, haditörvényszék elé állítunk, a hadsereg és a légierők haditörvényszéke elé. Világos? Akkor is, ha kimagasló személyiségről van szó."

Seyss-Inquart: „Már parancs van rá, hogy senki se fejtsen ki ellenállást."

Göring: „Nem számít. Az elnök nem bízta meg magát kormányalakítással, és ez az ellenállás egy formája."

Seyss-Inquart: „Igenis."

Göring: „Rendben van. Ezennel megkapta a hivatalos meghatalmazást. Sok szerencsét! Heil Hitler!"

Egy következő, London és Berlin közötti telefonbeszélgetés megvilágítja, mi történt a Csatornán túl a válság tetőzésének pillanatában.

Az angol fővárosba kiküldött Ribbentrop jelenti Göringnek: „Reggeli után beszéltem Chamberlainnel. A legjobb benyomásokat szereztem róla. Igaz, erről nem tudok telefonon beszámolni, de úgy látom, Chamberlain valóban hajlik a megegyezésre. A beszélgetés folyamán közöltem vele, hogy ha az osztrák kérdés egyszer megoldódott, Németország és Anglia közeledése sem lenne többé annyira bonyolult, mint azelőtt. A megbeszélés végén azt is megmondtam Halifaxnek, hogy mi becsületesen kívánjuk a megegyezést. Erre azt válaszolta, hogy kizárólag Csehszlovákia miatt aggódott."

Göring: „Nem, nem! Csehszlovákia nem tartozik ide!"

Ribbentrop: „Megmondtam neki, hogy nem vagyunk érdekelve Csehszlovákiában, és nem is áll szándékunkban, hogy bármit is tegyünk ezzel kapcsolatban. Sőt, még akkor is keresni fogjuk a megegyezést, ha német testvéreinkkel nem bánnának kielégítő módon."

Göring: „Igen, meg vagyok róla győződve, hogy Halifax abszolút értelmes ember."

Közben, miután a német csapatok kardcsapás nélkül megszállták Ausztriát, Hitler március 13-ának reggelén diadalmasan bevonul az osztrák fővárosba, a tervezett időpontnál jóval később. (Előtte való este kellett volna megérkeznie, de a bevonulást biztosító páncélos csapatok Linz közelében összetorlódtak, és nem értek oda időben: a III. Birodalom háborús gépezete még nem működött tökéletesen.) Bécsben, ahol az érsek rendeletére ünnepi harangzúgással fogadták, azonnal kihirdeti az osztrák köztársaság megszűntét, illetve a Birodalom területéhez csatolását. Március 20-ra kitűzi a népszavazást, amelyet a német csapatok „oltalma" alatt bonyolítanak le, s így elsöprő többséget eredményez az anschluss javára. (Erre szavaznak még a zsidók is, akiket megfélemlítettek a faji üldözés első rendszabályai; azt hiszik, hogy ezzel elkerülhetik a még rosszabbat.) Az osztrák burzsoáziának nem fontos a dolog, hiszen nagyobb részük számára „a megszállás – Lederer közgazdász szabatos meghatározása szerint – nem más, mint egy, már meglevő együttműködés folytatása".

A SZUDÉTÁK ÉS A MÁJUSI VÁLSÁG

Ausztria tehát érett gyümölcsként hullott le. Csehszlovákia bekebelezése viszont nehezebbnek bizonyult. Hitler már az osztrák válság folyamán felfedte Henderson brit nagykövet előtt azt, ami őt ebben a vonatkozásban legjobban nyugtalanítja és gyötri: számolnia kell azzal a ténnyel, hogy Csehszlovákia kettős biztosítékot élvez; Nyugat felől Franciaország, Kelet felől a Szovjetunió részéről. Ez utóbbira vonatkoztatva kijelentette: „Bűntény, hogy európai országok kitárják Közép-Európa kapuit Oroszország előtt." Most, közvetlenül bécsi bevonulása után, aggodalmai megerősödnek: Csehszlovákia, annak tudatában, hogy ő a következő kiszemelt áldozat, megteszi az első lépéseket, hogy mozgásba hozza azoknak a szövetségeknek a gépezetét, amelyektől védelmet remélhet. Az első eredmény csakugyan kedvező. Léon Blum miniszterelnök Párizsban, március 14-én kijelenti: „kötelességeink Csehszlovákiával szemben szentek, és tiszteletben

tartjuk azokat"; Moszkva nemcsak megerősíti a szovjet–cseh szerződés teljes érvényességét („Senki sem tehet nekünk szemrehányást amiatt, hogy nem felelünk meg nemzetközi kötelezettségeinknek" – biztosítja Patyomkin* Fierlinger csehszlovák nagykövetet.), hanem ennél jóval többet tesz. Litvinov külügyi népbiztos jegyzéket intéz a nyugati nagyhatalmak kormányaihoz – beleértve az Egyesült Államokat is –, hogy jelezze a világbékét fenyegető veszélyt: „Most Csehszlovákia van fenyegetett helyzetben; később, mivel az agresszió szenvedélye ragályos, a veszély csak növekedni fog, és új nemzetközi viszályok törnek ki."

Ezért „a Szovjetunió, kötelezettségeihez híven, kész közvetlenül hozzálátni, a többi hatalommal együtt – akár a Népszövetség kebelén belül, akár azon kívül –, a körülmények által diktált gyakorlati rendszabályok megvizsgálásához. Holnap talán már túlságosan késő lesz; ma azonban még jókor van, ha minden állam – és elsősorban a nagyhatalmak – szilárd és félreérthetetlen álláspontot foglal el a béke kollektív megvédésének kérdésében."

London március 24-én azzal a különös indokolással utasította vissza a Szovjetunió javaslatát, hogy „egy értekezlet, amelynek az a célja, hogy közös rendszabályokat hozzon az agresszor ellen, nem lehet kedvező hatással az európai béke kilátásaira". A Szovjetunió lépése egyelőre mégis hozzájárul Hitler türelmetlenségének megfékezéséhez, aki ettől kezdve hónapokon át lemond a Csehszlovákiára gyakorolt „külső nyomás" minden formájáról, és energiáját a „belső bomlasztásra" összpontosítja, megkísérelve az Ausztria esetében oly fényesen sikerült játszma megismétlését.

Csakugyan; Hitler március 28-án fogadja Henleint, a Sudetendeutsche Partei (Szudétanémet Párt – *Szerk.*) fejét, és utasításokat ad neki arra vonatkozólag, hogyan lássa el „feladatait" leghathatósabban a csehszlovákiai német kisebbség. Henleinnek kezdetben a Szudéták önkormányzatát kell javasolnia, szavatolva a csehszlovák állam tekintélyét, majd egyre szélesebbre kell vonnia követeléseinek körét, azok időnkénti visszautasításának „bűnét" – és ezzel a helyzet kiélesedését – Beneš kormányára hárítva át. Alig egy hónappal az agyafúrt berlini terv kieszelése után már elkövetkezik az első lépés. Henlein a karlsbadi kongresszuson bejelenti a szudétanémetek programjának „nyolc pontját", amelyek mind egyetlen célra irányulnak: a „teljes önkormányzat" megvalósítására – de a csehszlovák állam keretei között.

* Szovjet külügyi népbiztos-helyettes. – *Szerk.*

Időközben újabb nagy jelentőségű változás következik be az európai politika frontján, amely döntően hozzájárul a náci tervek sikeréhez. Franciaországban, hosszú és dicstelen haldoklás után, kimúlik a Léon Blum irányította utolsó népfrontkormány; Daladier kabinetje váltja fel, amely a baloldal egységétől létérdekeiben fenyegetett francia burzsoázia első visszavágását jelenti.

A hatalmi csoport kicserélődésének Franciaországban – éppen úgy, mint Eden lemondásának Angliában – olyan jelentősége van, amely túlnő a helyi viszonyokon: a Daladier mögött álló társadalmi erők nemcsak a belső reakció megtestesítői, hanem egyben – főleg a fémipar és a vaskohászat iparmágnásai – kettős szállal tapadnak a III. Birodalom gazdasági életéhez is. Így azután Hitler, bár diplomáciai síkon „be van kerítve", mégis hűséges és megbízható barátokra tesz szert Franciaországban, akik készek együttműködni vele az „új európai rend" megvalósításában.

Később visszatérünk még a franciaországi helyzetre; azt azonban már most is megállapíthatjuk, hogy a Népfront bukásának közvetlen hatása hallatlanul megkönnyíti a Chamberlain és Halifax által már kijelölt angol politikához való csatlakozást. Az új francia miniszterek, Daladier és Bonnet*, Londonba utaznak, és némi kezdeti ellenállás után azzal fejezik be tárgyalásaikat, hogy teljes mértékben magukévá teszik a brit álláspontot: a Nyugat jelenlegi katonai készületlensége miatt nincs lehetőség arra, hogy Hitlerrel erőt szegezzenek szembe. A háború elkerülése érdekében ezért jó kapcsolatokat kell fenntartani Németországgal, Csehszlovákiára pedig nyomást kell gyakorolni, hogy tegyen „minél több engedményt".

Nem világos, hogy a londoni tárgyalások során kifejezetten szó esett-e a francia–szovjet szerződésről; az a tény azonban jellemző, hogy a nyugati hatalmak ezentúl úgy igyekeznek viselkedni, „mintha a Szovjetunió nem léteznék"; ahol csak lehet, kerülik az ilyen „kényes" témát. Az angol kormány, abból a célból, hogy valamelyes ellensúlyt alkalmazzon a német politikával szemben, inkább Mussolini Olaszországához, mint a Szovjetunióhoz fordul. Ezzel a szándékkal ismeri el az április 16-i angol–olasz szerződésben a fasiszta impériumot is**, cserében a spanyolországi „önkéntesek" visszavonásának plátói ígéretéért. Csehszlovákia pedig, szembe-

* 1938–1939-ben Franciaország külügyminisztere, a münchenista politika egyik fő képviselője. – *Szerk.*

** Abesszínia meghódítását. – *Szerk.*

kerülve a nyugati politika új irányvonalával, azt hiszi, úgy menekülhet meg, ha szorosan felzárkózik ahhoz. Beneš például, aki 1935-ben még türelmetlenül hirdette, hogy Mussolinit meg kell akadályozni anakronisztikus abesszíniai gyarmati kalandjában, most engedelmesen tudomásul veszi az olasz–angol egyezményt, sőt ő is elismeri az impériumot. (Mint ahogy nem sokkal később, a francia példát követve, elismeri Francót is.)

Hitlert mindezek a finom diplomáciai sakkhúzások nem tudják megzavarni terveiben; sőt – miután egyre inkább meggyőződik a nyugatiak „gyengeségéről" – még aktívabb tevékenységre késztetik. Közvetlenül az olasz–angol egyezmény aláírása után, egy Keitellel folytatott megbeszélésen felvázolja a Zöld-terv, a Csehszlovákia elleni támadás tervének alapjait. Május 20-ára a terv részleteiben is elkészül, csupán kivitelezésének időpontját nem rögzítik. Ezt általánosságban a „közeljövőben" jelölik meg, kivéve azt az esetet, ha a „csehszlovákiai helyzet elkerülhetetlen fejleményei" ajánlatossá tennék az időpont előrehozását, „olyan kedvező alkalmat teremtve, amely talán soha többé nem térne vissza". Hitler a maga részéről nem várja ölbetett kézzel a helyzet alakulását, hanem mindent elkövet, hogy az az ő terveinek megfelelően fejlődjék. Parancsot ad Henleinnek, hogy a május végi csehszlovákiai választások idején a lehető legnagyobb mértékű belső nyomást alkalmazza.

A csehszlovák kormány, aggódva az említett választások kimenetele miatt, elhatározza, hogy elébe vág Hitler agresszív akcióinak: a német csapatok határmenti mozdulatairól elterjedt hírek alapján elrendeli a mozgósítást. Ez idő előtti, elhamarkodott intézkedés volt – bár aligha találunk napjainkig olyan, a németekéhez hasonló közvetlen és egyenes fenyegetést, amelynek valóságát jobban be lehetett volna bizonyítani –, és a náci propaganda számára gyerekjáték kígyót-békát kiáltani a cseh „provokációra". Ez az esemény mindenesetre riadó volt: feltárta a közvélemény előtt a csehszlovákok eltökélt ellenállási szándékát, és durván széttépte az angol–francia diplomácia által szőtt, még gyenge hálót.

Daladier, a májusi „válság" meglepetésétől szíven találva, kénytelen nyilvánosan megerősíteni a Csehszlovákiával kapcsolatos francia kötelezettségeket. Csaknem ugyanazokat a szavakat használja, mint Léon Blum. Újból megjelenik a nemzetközi reakció legjobban rettegett rémképe, a Szovjetunió beavatkozásának lehetősége is.

Egy újabban közzétett szovjet dokumentum szerint Bonnet kérdést intéz Litvinovhoz a Szovjetunió magatartására vonatkozóan, és azt a vá-

laszt kapja, hogy „azt a szovjet–cseh egyezmény határozza meg akkor is, ha Franciaország mindeddig nem is mutatott érdeklődést esetleges akciónk iránt". De hajlandó lesz-e Lengyelország és Románia beleegyezni a katonai segítségnyújtás hatályossá tételébe, azaz, átengedi-e területén a szovjet csapatokat? Bonnet „sóhajtva" jelenti ki – beszédes sóhaj! –, hogy az említett két nemzet, sajnos, „határozottan szemben áll" a Szovjetunióval. Ennél a pontnál megszakad a társalgás, amelynek fonalát azonban Litvinov Halifaxszel újra felveszi. A szovjet külügyi népbiztos őszinte bírálatot mond az angol politikáról, és megvilágítja, hogy véleménye szerint milyen a valóságos helyzet: „Anglia azt tartja, hogy itt nincs másról szó, mint a szudétanémetek jogairól, és minden veszély kiküszöböléséhez elegendő ezeknek a jogoknak az elismerése. A valóságban Hitler éppen olyan kevéssé törődik a Szudéta-vidéki németekkel, mint a tiroliakkal: a területek, a stratégiai és gazdasági pozíciók meghódítása az, amiről itt valójában szó van." Halifax, jóllehet nem szívesen, végül is elismeri, hogy partnere érveinek „van bizonyos meggyőző erejük".

Bullitt párizsi amerikai nagykövet – bár valószínűleg nem tud ezekről a tapogatózásokról, amelyek a Szovjetunió diplomáciai elszigeteltségével való szakítás előjeleinek látszanak – egy május 22-én Washingtonba küldött jelentésében azt írja, hogy véleménye szerint nem a náci fenyegetés a helyzet legveszélyesebb jellemzője. Nem, hanem az a tény, hogy a francia beavatkozás minden további nélkül maga után vonná a szovjetet. Végezetül a következő kommentárt fűzi hozzá: „Ebből egyetlen eredmény születnék: Nyugat-Európa teljes pusztulása és a bolsevizmus uralma az egész kontinensen."

Ilyen „katasztrofális távlatok" elkerülése érdekében illik tenni valamit. Az angol kormány tesz is. Tapogatózások és puhatolózások hosszú sora után elhatározza, hogy közbelép. Lord Runcimant, a Cliveden-csoport egyik jelentős képviselőjét küldi Prágába, abból a célból, hogy a helyszínen keressen „kompromisszumos megoldást". (Mellesleg megjegyezve: Henlein is lady Astor szívesen látott vendége volt Londonban.) Feladata valójában nem más, mint időnyerés. És csakugyan: míg az angol arisztokrata Prágában tartózkodik, Európa a feszültség enyhülésének szakaszát ismerheti meg, a béke utolsó, a háború szakadékának peremén függő, rövid – de azoknak az emlékezetében, akik átélték, végtelenül hosszú – nyarát.

A prágai tárgyalások fáradhatatlanul folynak, és az első pillanatban úgy tűnik, hogy kedvezően fognak végződni. A csehszlovák kormány úgy véli, hogy lord Runciman útján olyan engedményeket tehet Henleinnek, amelyeket közvetlenül nem tehetne. Közli, hogy elfogadja a karlsbadi önkormányzati program nyolc pontját. Ez az engedmény azonban, amely a Szudéta-kérdést megfosztja minden reális alapjától, módfelett felingerli Hitlert. Ennélfogva Henlein minden ürügyet felhasznál, hogy meghiúsítsa a „közvetítő" kísérlet sikerét. Végül is, amikor már nem tud egyéb érvet szembehelyezni a csehszlovák kormány ajánlataival és engedményeivel, megszakítja a tárgyalásokat.

Így, az angol diplomácia lépései nyomán beállt szünet után, a kezdeményezés visszaszáll Hitlerre, aki most már elhatározza, hogy végére jár a dolgoknak. A náci Szudétanémet Párt parancsot kap arra, hogy térjen át az „egyenes akcióra", azaz a fegyveres felkelés küszöbéig vezető agitáció folytatására. A III. Birodalom hadserege beavatkozásra készen áll; csak arra vár, hogy a határincidensek elérjék a telítettség kellő fokát.

Új szakasz kezdődik, 1938 emlékezetes szeptembere, amikor az események sodra, oly hosszú pangás után, rohamosan megindul a végkifejlet felé. Európa története talán soha nem alakult olyan rögtönzötten, soha sem határozták meg annyira egyik napról a másikra az események, mint akkor. Minden egyes dátumnak megvolt a maga különleges fontossága vagy jelentősége: ez volt a diplomácia utolsó évadja, utolsó „aranykora", vagy, helyesebben ítélve meg a történteket, az utolsó „ellenállás", amelyet a náci terjeszkedéssel szemben az európai biztonsági rendszer maradványa kifejtett.

Bonnet, mint azt már a „májusi válság" folyamán is megtette, szeptember 1-én újból siet kérdést intézni Patyomkinhoz a Szovjetunió magatartására vonatkozóan. Moszkvából ismét megjön a válasz, félreérthetetlen szavakban. „Payart ügyvivő, Bonnet megbízásából, ma hivatalosan kérdést intézett hozzám – írja Litvinov szeptember 2-i táviratában –, hogy Csehszlovákia, tekintetbe véve a Lengyelország és Románia részéről fennálló nehézségeket, milyen segítségre számíthat a Szovjetuniótól. Payart-t emlékeztettem arra, hogy Franciaország kötelezettséget vállalt Csehszlovákia megsegítésére, függetlenül a mi támogatásunktól. A mi segítségünk viszont az egyidejű francia segélynyújtáshoz van kötve, és ezért jogunk van tudni, miben áll az? Hozzáfűztem, hogy ha Franciaország megadja

a segítséget, mi is el vagyunk tökélve mindazoknak a kötelezettségeinknek a teljesítésére, amelyek a szovjet–csehszlovák szerződésből ránk hárulnak, felhasználva erre a célra minden utat, amely számunkra járható." Litvinov ezek után, Lengyelország és Románia ellenállásának legyőzése céljából, javaslatot tesz arra, hogy a Népszövetség hozzon határozatot a német agresszió ügyében. Az azonnali intézkedés érdekében „a szovjet, francia és angol haderők megbízottai konferenciájának" minél előbbi összehívását szorgalmazza. Végül egy másik hármas értekezletet is javasol, amelynek határozottan el kell ítélnie a náci agressziót: „Egy ilyen határozat, amely kétségkívül bármely más intézkedésnél jobban elnyerné Roosevelt erkölcsi támogatását, alkalmas lenne arra, hogy Hitlert visszatartsa egy katonai kalandtól. Mindenképpen azonnal kell cselekednünk, mielőtt Hitler visszavonhatatlanul belekeveredik valamibe." Feltételezhetnők, hogy Bonnet-t kielégítette ez a határozott és egyértelmű válasz. Ennek azonban pontosan az ellenkezője következett be: Bonnet nemcsak hogy nem tartotta világosnak a szovjet választ, de úgy vélte, hogy a „minden utat, amely számunkra járható" kifejezést akként lehet értelmezni, mintha „a Szovjetunió pusztán diplomáciai intézkedéseket szándékozna tenni", és nem akarna ennél tovább menni. Egy következő jegyzékváltás során a franciák egyenesen „kétértelműnek" nevezték az említett választ, sőt a moszkvai francia nagykövet siet tájékoztatni Párizst: egy, „a Kremlhez közelálló forrásból" értesült arról, hogy „itt megvitatták egy szovjet kezdeményező akció kérdését – ha a körülmények megkívánják – Franciaország nélkül is".

Bonnet azonban – miután megkapta a szovjet biztosítékokat és felvilágosításokat, s így kielégítette kíváncsiságát – hallgatásba burkolózik. Egyetlenegy lépést sem tesz többé Kelet felé. Hallgatása arra késztet bennünket, hogy kételkedjünk szándékai őszinteségében. Előre megfontolt következtetéseket akar levonni, vagy még inkább: feltette magában, hogy valamiféle ürügyet vagy kifogást fog találni a Szovjetunió válaszaiban, és akkor az „elmaradt francia beavatkozás" felelősségét az előbbire háríthatja át? Bárhogy is van, próbálkozása eleve meddőségre ítélt. Hitler, a náci párt nürnbergi kongresszusán tartott záróbeszédében, hallatlan hevességgel támadja a csehszlovák kormányt, és bejelenti, hogy a „Szudéta-kérdést" egyszer s mindenkorra „elintézi". Véleménye szerint erre egyetlen lehetőség van: a népszavazás, amely szentesíti a „német testvérek" akaratát, hogy ismét egyesüljenek az anyahazával. Ez a – szudéta náci párt által támasztott – követelés új, és ellentétesnek látszik azzal a vonallal, amelyet a nácizmus Ausztria vonatkozásában követett, amikor is éppen a Schuschnigg által

tervezett népszavazás gondolata idézte elő a jóvátehetetlen szakítást. Itt azonban az elképzelhető legcinikusabb lépésről van szó, amelyet az adott pillanatban tenni lehetett. Hiszen a csehszlovák kormány semmiképpen sem fogadhatja el a népszavazást, vagyis egy olyan elv bevezetését soknemzetiségű országában, amelyet – ha egyszer érvényesnek ismert el a német kisebbségre vonatkozóan – nem lehet nem kiterjeszteni az összes kisebbségre. Ez pedig nem jelentene sem többet, sem kevesebbet, mint az állam felbomlását.

A nürnbergi beszéd fenyegetéseire ezért néhány azonnali védekező intézkedés volt a közvetlen és kényszerű válasz. Ezek közé tartozott az ostromállapot kihirdetése a Szudéta-vidéken. A náci ügynökök által kirobbantott felkelést azonnal elfojtották; maga Henlein is csak üggyelbajjal mentette meg a bőrét; a III. Birodalomba menekült. „A kormány a legteljesebb mértékben ura a helyzetnek, és képes a belső rend biztosítására" – nyugtatta meg Beneš a Londonba távozó Runcimant. Majd – talán azért, hogy elébe vágjon az aggodalmaknak, amelyeket a helyzet gyökeres megváltozása kelthet a Cliveden-csoport körében – rögtön hozzáfűzte: „A kommunisták részéről itt semmitől sem kell tartanunk. A kommunistáknak nincs nálunk politikai befolyásuk. Nincsenek, nem is lesznek egyetlen kormányban sem képviselve, hacsak nem a többi párttal való együttműködés formájában. Háború esetére Csehszlovákiának nincs semmiféle külön megegyezése Oroszországgal, és nem tett, nem is fog tenni semmit sem Franciaország nélkül."

Az olasz fasiszta diktátor, aki „hosszas hallgatása miatt már-már gyengének tűnt"; ebben az időben „nyílt levéllel" fordul Runcimanhez, amelyben sietve segítséget nyújt Hitlernek. „Ha Hitler meg merte volna tenni, hogy három és félmillió csehet bekebelezzen, akkor Európa joggal érzékenyült volna el és mozdult volna meg" – írja Mussolini a „Popolo d'Italia" szeptember 15-i vezércikkében. „Hitler azonban nem így vélekedik. Aki e levelet írja, abban a helyzetben van, hogy – bizalmasan megmondhatja: ha Hitlernek felajánlottak volna három és félmillió csehet, ezt a nagy ajándékot udvariasan, de határozottan elhárította volna magától. Hitler a három és félmillió némettel – és csakis velük – törődik, csak értük aggódik. Ilyen kötelesség teljesítésének senki sem szegülhet ellen."

Mussolini beavatkozása nyilvánvalóan az európai közvélemény megnyugtatását célozza. Ő – és csakis ő –, akit Hitler bizalmába avatott, tudja szavatolni, hogy mindazok a híresztelések, amelyek a Csehszlovákia elleni német agresszív tervekről keringenek, hamisak.

Nem tudjuk, hol a határ, ameddig a duce közbenjárása spontán, és honnan kezdve megrendelt. Az azonban bizonyos, hogy Hitlernek akkor sürgősen szüksége volt rá. Franciaország, Hitler minden erőfeszítése ellenére, nemzetközi síkon még úgy nyilatkozott, hogy híven teljesíti kötelezettségeit; Henlein menekülése pedig végképp megfosztotta attól a reménytől is, hogy (Csehszlovákiában – *Szerk.*) „belülről" cselekedhessék. Ha mindenáron kitart a Zöld-terv megvalósítása mellett, a III. Birodalom egy szép napon minden oldalról elszigetelve és bekerítve találhatja magát. Még aggasztóbb Németország belső helyzete. Igazi, szervezett ellenállás nincs, nem is lehetséges: a nácizmus ellenfeleit már mind kivégezték vagy koncentrációs táborba zárták. De ott van a német nép, amely többségében nyomába szegődött a náci rendszernek, mert „meggyőzték" a látványos külpolitikai sikerek, amelyeket mind „békés úton" értek el; meg is született a politikai jelszó: „Hitlernek minden sikerül, háború nélkül!" De vajon engedelmesen fogja-e követni a führert a harcba is, amely annyi baljós kilátással közeleg? Azt, hogy a náci rendszer, a látszat ellenére, még nem szilárdult meg eléggé egy ilyen döntő próba kiállásához, jól mutatja a „tábornoki összeesküvés": az a tény, hogy ugyanaz a katonai kaszt, amely kezdetben olyan nagy mértékben járult hozzá Hitler sikereihez, most fellázad és összeesküvést sző ellene. Persze nem azért, mintha most hirtelen „náciellenessé" vált volna, vagy mert aggódnék a szabadság eltiprása miatt a III. Birodalom határain belül és kívül. Nem; aggályai szigorúan technikai és „szakmai" jellegűek. A katonai vezetők e csoportja a „májusi válság" óta meg van róla győződve, hogy a háború ilyen feltételek között nem végződhet másként, mint szörnyű vereséggel.

Churchill ezzel kapcsolatban megjegyzi: „A német tábornokok, tudva, hogy a légierőt kivéve milyen nyomasztó a szövetséges erők fölénye minden téren, nem hihették, hogy Franciaország és Nagy-Britannia újból behódoljanak a führer kihívásának. A cseh hadsereg szétveréséhez és a cseh erődítmények áttöréséhez vagy bekerítéséhez harmincöt hadosztályra lett volna szükség. A vezérkar főnökei tájékoztatták Hitlert arról, hogy a cseh hadsereg ütőképes, és korszerű fegyverekkel van felszerelve. A nyugati fal erődítményei még messze voltak a befejezéstől, jóllehet a felszíni védelmi árkok már elkészültek. A Csehszlovákia elleni támadás megindulásának pillanatában Hitlernek mindössze öt tényleges és nyolc tartalék hadosztály állt volna rendelkezésére az országhatár egész hosszúságának megvédésére, azzal a francia hadsereggel szemben, amely vagy száz hadosztályt

tudott mozgósítani. A tábornokok ellenezték egy ilyen kockázat vállalásának a gondolatát, amikor a német hadsereg néhány éven belül úgyis ismét fölényben lesz."

Az itt vázolt kép lényegesen módosítja a még ma is általánosan elterjedt véleményt, amely szerint Németország már 1938-ban vitathatatlan katonai fölényben lett volna nyugaton is. Ez kitűnik azokból a korabeli jelentésekből is, amelyeket a „merészebb" német tábornokok juttattak el – jóllehet hasztalanul – Hitlerhez; de még inkább kiviláglik abból az elhatározásból, amelyhez mint végső eszközhöz folyamodnak: megbuktatni a náci rendszert. Az összeesküvésben többek között Beck tábornok, a hadsereg vezérkari főnöke, Witzleben tábornok, a berlini helyőrség parancsnoka, Thomas tábornok, a fegyverkezési osztály főnöke, Halder tábornok és von Helldorff gróf, a berlini rendőrség parancsnoka vesznek részt. Maga a hadseregfőparancsnok, von Brauchitsch tábornok, beleegyezését adja az összeesküvéshez. Ő tájékoztatja az angol kormányt is. (Mindez eléggé világosan kitűnik Churchill emlékirataiból.) Minden készen áll, hogy a kitűzött időpontban végrehajtsák a tervet. Gondoskodtak róla, hogy a náci hierarchia minden főbb emberét őrizetbe vegyék. Hitlert először letartóztatják, majd egy orvoskollégium „őrültnek" nyilvánítja – határozzák el. A főváros környékén készenlétben tartanak egy páncélos hadosztályt, hogy minden ellenállási kísérletet elfojtson. A cselekvés időpontját szeptember 14-én 20 órára tűzik ki.

A náci rendszer soha addig nem forgott ilyen veszélyben: alig néhány óra választotta el attól, hogy elnyelje a lába alatt megnyíló mélység. Az említett napon azonban 14 órakor befut a hihetetlen hír, amely egy csapásra lehetetlenné tesz minden katonai összeesküvést, meghatározatlan ideig (egészen a távoli 1944. július 20-ig!): Chamberlain bejelenti elhatározását, hogy személyesen akar találkozni Hitlerrel. Hogy ezt minél gyorsabban megtehesse, már másnap – életében először – repülőgépre ül, kiszáll Münchenben, és innen folytatja útját Berchtesgadenbe, ahol a diktátor várja. Bár még nem bukkant fel dokumentumerejű bizonyíték az összefüggésre, a Chamberlain-féle elhatározás időpontjának egybeesése a „tábornoki összeesküvés" esedékességének dátumával túlságosan pontos ahhoz, hogy puszta véletlennek tarthassuk.

Chamberlain és Hitler megbeszélését olyan fontosnak tartották, és annyira titokban kezelték, hogy abból még a közvetlen tanácsadókat – sir Horace Wilsont, aki elkísérte repülőútján a miniszterelnököt, valamint Ribbentropot, az új német külügyminisztert – is kirekesztették. Egyedül Schmidt tolmács volt jelen. Elmondja, hogy Chamberlain Hitler immár szokásossá vált dühkitörése, majd Csehszlovákia ellen intézett durva kirohanásai után is rendíthetetlenül nyugodt maradt, és „a legkisebb mértékben sem engedett bepillantást az agyában megforduló gondolatokba". Azután rátértek a konkrétumra: a führer lényegében a szudétanémetek „önrendelkezését", azaz a csehszlovák kormány által már megtagadott népszavazást követelte. Chamberlain nem mondott sem igent, sem nemet; a választ későbbre halasztotta, azutánra, hogy „meghallgatta londoni minisztertársait". Biztosította Hitlert, hogy a választ néhány napon belül személyesen adja át neki. Ez minden; ahhoz azonban elég, hogy ettől a pillanattól kezdve meghatározza az események további menetét. Csehszlovákia sorsát, vezetői akaratától függetlenül, a London és Berlin közötti közvetlen tárgyalások útján fogják eldönteni. Ez nemcsak azt jelenti, hogy a „biztosítékokat" – amelyek a csehszlovák állam függetlenségét védelmezik: a francia, és következésképpen a szovjet biztosítékokat, mint túlhaladottakat – nem veszik figyelembe, hanem azt is, hogy Berlin és London között valójában már titkos megegyezés jött létre, amely a külpolitika általános vonalvezetését illetően minden okot kizár a nézeteltérésre. A szeptember 15-i találkozó közvetlen következményei valójában már csak formálisak voltak. Szeptember 18-án Daladier és Bonnet Londonban Chamberlainnel és Halifaxszel találkozott; megegyeztek abban, hogy Hitler követeléseit feltétlenül el kell fogadni. A francia megbízottak egyáltalán nem nyilvánítottak komoly fenntartást vagy ellenzést; ők is, különösen Bonnet, tovább siettették a helyzet romlását. „Mivel az ismert okok miatt lehetetlen, hogy Csehszlovákia hozzájáruljon az önrendelkezés, illetve a népszavazás elvéhez – javasolta Bonnet –, ki kell tartanunk a terület Németországnak való közvetlen átadása mellett." A javaslatot, Daladiert is beleértve, valamennyien jóváhagyták, bár ő a „látszat megmentése" érdekében (hányszor fogják még az angolok és a franciák hasztalanul hajszolni ezt a célt!) hozzáfűzte, hogy szavatolják „azt, ami megmarad a csehszlovák területből".

A londoni konferencia határozatait 19-én közlik a csehszlovák kormánnyal. Ez először megdermed tőlük, de végül is kénytelen megadni ma-

gát. Szeptember 21-én a francia és angol miniszterek a következő négy pontról értesítik Csehszlovákiát: „1. A Franciaország és Anglia által tett javaslat az egyetlen lehetőség volt a háború és a megszállás elkerülésére; 2. a csehszlovák kormány nemleges válasza esetén a háborúért való felelősség reá (ti. Csehszlovákiára – *Szerk.*) fog hárulni; 3. ez véget vethetne az angol–francia szolidaritásnak, mert bizonyos, hogy Anglia nem fog háborúba lépni; 4. ha a háború ilyen körülmények között tör ki, Franciaország nem vesz részt benne, azaz a szerződést* megszűntnek tekinti." A csehszlovák kormány, amely hiába tanácsolta, hogy forduljanak a „nemzetközi döntőbírósághoz", még ugyanezen a napon kijelentette: „fájó szívvel fogadja el a francia és angol javaslatokat, de abban a meggyőződésben, hogy a két kormány minden lehetőt el fog követni, hogy azokat a köztársaság létérdekeinek megóvásával alkalmazzák". Szeptember 22-én Chamberlain visszarepült Hitlerhez Godesbergbe, hogy közölje vele: mindent szerencsésen megoldottak.

Ekkor azonban váratlan fordulat történik. A német diktátor a következőkkel fogadja Chamberlaint: „Nagyon sajnálom, de ezeket a javaslatokat már nem tudom elfogadni. Az utóbbi napok eseményei után ez a megoldás már lehetetlen." Majd bővebben kifejti „elgondolásait". Ki kell elégíteni a lengyel és a magyar** követeléseket is; ugyanakkor „a szudétanémetek elnyomása és a Beneš által ellenük alkalmazott terror sem tűrnek további halasztást". Ezért nem lehet elfogadni a nemzetközi ellenőrzés mellett történő területátadás lassú procedúráját sem. A csehszlovák fegyveres erők ürítsék ki 26-án a Szudéták egész területét, 28-án pedig adják át Németországnak. Itt nem túlságosan érdekesek sem Chamberlain személyes reakciói (nyilván bosszús volt), sem Hitler hangulatváltozásai a megbeszélés folyamán. Annál figyelemre méltóbbak a következmények. Például az, hogy Chamberlain személyesen magára vállalja a „memorandum" (nem; ultimátum – állapítja meg precízen Hitler) átadását a csehszlovákoknak, amely az új német követeléseket tartalmazza. Nagyon érdekes az is, hogyan oldódott fel a légkör a kezdeti vihar után. „Éjjel 2 órakor – tanúsítja Schmidt – Hitler és Chamberlain, miután még egy négyszemközti, csak az én közreműködésemmel lefolyt megbeszélést tartottak, nagyon szívélyesen váltak el egymástól. Hitler olyan szavakkal mondott

* A francia–csehszlovák kölcsönös segélynyújtási szerződést. – *Szerk.*

** Az adott időszakban Horthy-Magyarország elsősorban Csehszlovákiával kapcsolatban igyekezett érvényt szerezni revíziós igényeinek – a német „szövetséges" agressziója keretében. – *Szerk.*

köszönetet Chamberlainnek a béke érdekében végzett munkájáért, amelyek szívből jövőknek látszottak. A Szudéta-kérdés volt az utolsó súlyos probléma, amelyet meg kellett még oldania" – mondotta. Azután az angol–német közeledésről és a két ország közti együttműködésről beszélt. „Nincs okunk nézeteltérésre – hangoztatta. – Mi nem állunk útjába az önök Európán kívüli érdekeinek, önök viszont hagyjanak nekünk szabad kezet a kontinensen, Közép- és Délkelet-Európában." Íme, az angol–német titkos egyezmény végül is világosan kimondott mélységes értelme: a „béke", amelyben Hitler és Chamberlain megegyeznek, nem több, nem kevesebb, mint a világ befolyási körökre való felosztása. Hitler, miután zsarolási célzattal megemlítette a gyarmatokat, kötelezi magát, hogy tiszteletben tartja az angol birodalmat, csak hagyják szabadon garázdálkodni az európai szárazföldön. Ez a „túl nagy őszintesége" azonban nyilvánvaló ellentmondásban áll az „utolsó követelés"-ről hangoztatott szólamaival.

A TRAGÉDIA FELÉ

Jóllehet Chamberlain azzal a meggyőződéssel tért vissza Angliába, hogy meg kell egyezni Hitlerrel, az angol kormány tagjainak többsége nem helyezkedett erre az álláspontra. 25-e után három megbeszélést is tartottak Londonban, és ha a részleteket nem is ismerjük, feltételezhetjük, hogy ezek nagyon viharosan zajlottak le. A német diktátor ezúttal túlfeszítette a húrt. A Godesbergben kapott erkölcsi pofon nagyon is erős volt ahhoz, hogy nyilvánosan el lehessen viselni. A nemzeti presztízs szempontjai tehát felülkerekedtek, és Hitler javaslatait elvetették. A francia kormány – ugyancsak nem tehetett mást – csatlakozott az angolhoz. A fordulat váratlan volt, s okai a Hitler arcátlan ultimátuma által pillanatnyilag megsértett „gőg"-nél mélyebben gyökereztek. A társadalom reakciós csoportjai, amelyeket Chamberlain és Daladier közvetlenül képviselt, attól tartottak, hogy további engedmény esetén egyszer csak elszigetelődnek, kormányaik pedig megbuknak. Ezért „a közvélemény mind Párizsban, mind Londonban nagyon is fagyosan fogadta a hírt" – jegyzi meg Churchill. Szeptember 21-e óta egyébként a külpolitika síkján is előrehaladtak a dolgok, mégpedig gyors ütemben. A csehszlovák kormánynak, amely aláírta a kapitulációt, a tömegek felzúdulása miatt le kell mondania. Nyilvánvaló volt, hogy az új kormánytól nem lehetett azonnal egy új, még szégyenletesebb kapitulációt követelni.

Ugyanezekben a döntő napokban – újólag, fokozott erővel – érvényesül a szovjet kezdeményezés is. Litvinov szeptember 21-én kijelenti a Népszövetségben: „Eleget szándékozunk tenni azoknak a kötelezettségeknek, amelyek a szerződésből ránk hárulnak; Franciaországgal egyetértésben, vele együttműködve megadunk Csehszlovákiának minden segítséget, amit csak tudunk. Hadügyminisztériumunk kész azonnal összeülni a francia és csehszlovák hadügyminisztériumok megbízottaival, hogy megtárgyaljuk a pillanat által megkívánt intézkedéseket..."

Kitör a háború? Litvinov azonban elébe vág ennek az ellenvetésnek, illetőleg kérdésnek, amely Európa népeit gyötri és tévútra vezetheti. Nem mentjük meg a békét, „nem cselekszünk a Népszövetség szellemében, ha abból a célból, hogy ma elkerüljünk egy bizonytalan háborút, holnapra egy bizonyosat és általánosat készítünk elő; főként, ha a kielégíthetetlen agresszorok étvágyát szuverén államok megsemmisítése vagy megcsonkítása árán is ki akarjuk elégíteni".

Churchill megjegyzi: „Valóban megdöbbentő az a tény, hogy egy nagyhatalomnak ez a nyilvánosság előtt tett, félreérthetetlen nyilatkozata semmiféle hatással nem volt Chamberlain tárgyalásaira vagy Franciaország magatartására a válság folyamán." Ez az észrevétel kétségtelenül helyes, amennyiben a végső eredményt tekintjük; de nem az, ha az események alakulását kísérjük figyelemmel.

A szovjet és a csehszlovák levéltárakban végzett újabb kutatások ugyanis teljes világosságot derítettek a nemzetközi válság néhány eddig ismeretlen, vagy nem a maguk súlyának megfelelően értékelt mozzanatára. Mindenekelőtt: a Szovjetunió kezdeményezése tovább ment Litvinov még oly fontos kijelentésein is. Szeptember 22-én, a godesbergi találkozó napján, Krafta csehszlovák külügyminiszter Moszkvához fordult, és tájékoztatta a szovjet kormányt arról, hogy Lengyelország, ugyancsak zsákmányra éhesen, az egész határ hosszában mozgósít. A szovjet kormány rögtön, 23-án – Chamberlain ekkor még Hitlerrel tárgyal – jegyzéket intéz a lengyel kormányhoz. Közli, hogy abban az esetben, ha a lengyelek nem adnak megfelelő cáfolatot a mozgósításról szóló hírekre, az 1932-ben kötött szovjet–lengyel megnemtámadási szerződést „minden további figyelmeztetés nélkül" felmondja. Továbbá: alighogy híre kelt a francia és angol álláspont megmerevedésének, a moszkvai csehszlovák nagykövet 24-én találkozót kért Patyomkintól. „A megbeszélés még az éj folyamán megtörtént – írja. – Minden kérdésemre, illetve hozzászólásomra határozott választ kaptam. Így vált lehetségessé, hogy a szovjet légügyi szakértők és magasrangú

repülőtisztek viszonylag rövid időn belül Prágába repültek. Azt is közölték velem, hogy Fajfr tábornok minden kívánságát tekintetbe vették, továbbá, hogy az illetékes szovjet légierők készen állanak arra, hogy szükség esetén azonnal Csehszlovákiába repüljenek." Szeptember 25-én maga a szovjet hadügyminiszter fordul távirattal a franciaországi légügyi attaséhoz: „Fel kell keresnie Gamelint, hogy személyesen megköszönje a francia parancsnokság által foganatosított intézkedésekről küldött tájékoztatását. Közölje vele: »A mi parancsnokságunk e pillanatban a következő preventív intézkedéseket tette: 1. Harminc gyalogos hadosztály útban van a nyugati határral szomszédos területekre; ugyanez áll a lovas hadosztályokra; 2. az egységeket tartalékosokkal egészítettük ki; 3. ami műszaki, légi és páncélos csapatainkat illeti: harcra készek.« Tegyen sürgősen jelentést, mit végzett."

Gamelin tájékoztatása, amelyről a távirat elején szó esik, a III. Birodalom és Csehszlovákia határain összevont harminc német hadosztályra vonatkozott. A francia vezérkar ellenintézkedésként azonnal tizenöt hadosztályt küldött a Maginot-vonalra. Az appeasement politikájának válsága közepette tehát maguknak a német csapatoknak a fenyegető mozdulatai hozták mozgásba a „biztonság gépezetét", amely, már-már úgy látszott, alulmaradt az utóbbi diplomáciai események során.

Franciaország részleges mozgósítást rendel el, Anglia mozgósítja a flottát, a Szovjetunió pedig, a normális diplomáciai és katonai utat követve, állandó érintkezést tart fenn Franciaországgal.

Az angol–francia külpolitika tehát ilyen válságos helyzetbe került – amelyet Churchill, visszaemlékezve a pillanatra, „1914 légkörének" nevez –, amikor a brit külügyminisztérium sajtóirodája a következő közleményt bocsátja ki: „Ha Németország a premier* által tett erőfeszítések ellenére megtámadná Csehszlovákiát, ez maga után vonná Franciaország beavatkozási kötelezettségének teljesítését és azt, hogy Nagy-Britannia és Oroszország minden bizonnyal Franciaország oldalára állnak."

Hitler és a náci rendszer újból a katasztrófa szélén áll. Chamberlain azonban már 27-én odanyújtja a mentőövet: „Annyira borzalmas, képtelen, hihetetlen a gondolat, hogy lövészárkot ássunk és gázálarcot viseljünk egy távoli földrészen, általunk teljesen ismeretlen emberek között kitört viszály miatt!... Nem haboznék harmadszor is Németországba utazni, ha hasznosnak ítélnék egy ilyen lépést... A béke embere vagyok; a nemzetek közötti fegyveres összetűzések lidérces álomnak tűnnek előttem, még-

* Az angol miniszterelnök. – *Szerk.*

sem adom fel meggyőződésemet: ha egy állam a félelemmel akar uralkodni a világon, erőszakával szembe kell szállnunk. Ilyen uralom alatt az élet, azok számára, akik hisznek a szabadságban, elvesztené értelmét. De a háború borzalmas dolog, és mielőtt szembenézünk vele, meg kell bizonyosodnunk arról, hogy valóban a legsúlyosabb problémák vannak-e versenyben."

Az angol premier tehát nemcsak hisz – vagy színleli, hogy a tények nyilvánossága elleréne hisz – a Szudéta-ügyben, de határozottan ki is zárja annak a lehetőségét, hogy a náci rendszer fenyegetést jelent a szabadságot szeretők számára. Hitler, aki látja, honnan fúj a szél, személyes táviratot intéz Chamberlainhez, amelyben késznek mutatkozik arra, hogy csatlakozzék az angolokhoz és franciákhoz a csehszlovák állam új határainak szavatolásában. Ez elegendő ahhoz, hogy az angol miniszterelnök ilyen értelemben válaszoljon neki: biztos benne, hogy a háborút sikerül elkerülni . . . „Kész vagyok azonnal Berlinbe utazni, hogy a (terület) átadását megtárgyaljam önnel, a cseh kormány képviselőivel, és – ha ön jónak látja – a francia és olasz megbízottak jelenlétében. Meg vagyok győződve róla, hogy egy hét alatt megegyezhetünk."

Chamberlain javaslatát a müncheni találkozó mindenesetre némi módosítással és nem csekély tekintélycsorbítással váltja valóra: a cseh megbízottak nem kapnak meghívót, hanem kint várakozhatnak a konferencia ajtaja előtt; a megegyezéshez nincs szükség egy hétre, hanem mindössze néhány órára; az olasz megbízottnak – aki nem más, mint Mussolini – megengedik, hogy a közös megegyezésben a „közvetítő", azaz a tülekedésen felül álló személy szerepét játssza el.

TRAGÉDIÁBÓL BOHÓZAT

Valóban ez a jutalma a közös megegyezés folyamán tanúsított magatartásáért: Hitler hálás neki „energikus viselkedéséért", azaz a válság tetőzésének pillanatában mutatott hetykeségéért („Senki sem tudott bennünket megállítani, és ezután sem fog"), és inkább vele kapartatja ki a forró gesztenyét, mintsem hogy bármi módon is késznek mutatkozzék a megegyezésre. Chamberlain több mint elégedett: ő is a fasiszta diktátor háta mögé bújhat, és végre gyümölcsözővé teheti a mindeddig terméketlennek bizonyult olasz–angol egyezményt. Ebből a célból szeptember 28-án a római angol nagykövet útján szorgalmazza Mussolini közbelépését. Majd a kora délutáni órákban félbeszakítja az alsóházban tartott beszédét, hogy meg-

indultan bejelentse: most érkezett meg Mussolini üzenete, amelyben közli vele, hogy megkapta a huszonnégyórás ultimátum elhalasztását*, és hogy Hitler mindkettőjüket meghívja Münchenbe. „Nem szükséges megmondanom, mi erre a válaszom ... Biztos vagyok benne, hogy az alsóház készséggel hozzájárul, hogy Münchenbe utazzam és lássam, hogyan végződik ez az utolsó erőfeszítésünk."

A hatásos félbeszakítás, a feltámadt viharos helyeslés arra jók, hogy könnyekre fakasszák az angol anyakirálynőt, bennünk pedig gyanút ébresszenek: mindezt azért rendezték így, hogy a legkisebb ellenzést is elsöpörjék.

Bármint is legyen, ettől a pillanattól kezdve a legmeggyőzőbb színész – vagy legalábbis annak kellene lennie – Mussolini. Már a vonaton, amely Németországba viszi, sajátos ízelítőt ad színészi képességeiből, amikor bizalmasan közli Cianóval az angolok dekadenciájának titkos okait: „Az angolok túlságosan szeretik az állatokat, különösen pedig a papagájokat ahhoz, hogy erős nép lehessenek." Ezenkívül dekadenciájuk „az angol nép összetételének is függvénye. Négymillió nővel van több náluk. Négymillió kielégítetlen emberrel, akik azért kreálnak mesterségesen egy sor problémát, hogy felizgassák vagy lecsillapítsák érzékeiket. Mivel nem tudnak egy férfit átölelni, átölelik az emberiséget." A duce színésztulajdonságai azonban a konferencia során jutnak el a csúcspontra: teljes komolysággal olvassa fel „saját" közvetítő javaslatát; majd az egész világgal gyorsan közlik, hogy ezt a javaslatot Mussolini a „béke megmentéséért" tette. A valóságban másként állnak a dolgok. „A javaslat olasz nyelvű volt ugyan – írja Hitler tolmácsa, Schmidt –, de fordítását megkönnyítette számomra az a tény, hogy ugyanezt a javaslatot egyszer már lefordítottam Berlinben, mégpedig németről franciára ... Megörültem, amikor most Münchenben viszontláttam ezt a szöveget, amelyet a konferencián Mussolini javaslataként terjesztettek elő, holott a valóságban Göring, Neurath és Weizsäcker** fogalmazták."

Az említett szöveg nem más, mint Hitler utolsó követeléseinek mindenestől való elfogadása: október 1-én a német csapatok átlépik a határt, és ettől kezdve fokozatosan megszállják a Szudéta-vidéket. A népszavazást

* Arról az ultimátumról van szó, amelyet Hitler a csehszlovák kormánynak küldött a Szudéta-vidék kérdésében. Ezt Hitler – a nyugati hatalmak tárgyalási készségének láttán – felfüggesztette. – *Szerk.*

** Ribbentrop helyettese. – *Szerk.*

csak néhány zónában helyezik kilátásba. És mi lesz az új határok „szavatolásának" kérdésével? A müncheni egyezmény egyik melléklete akkorra napolja el az ügyet, amikorra már „a lengyel és magyar kisebbségek kérdését is szabályozták" (ez az egyetlen eredeti hozzájárulás a duce részéről: magára vállalja a későbbi követelések továbbítását, amelyek végképp biztosítják Csehszlovákia felmorzsolását). Chamberlain Angliába visszatérve kijelenti: „Meggyőződésem, hogy a béke biztosítva van egy egész nemzedék számára."

A Münchenben eljátszott komédiára függöny borul. Szeptember 21-től megkezdődik a csehszlovák nép tényleges tragédiája, amelyet az ellenállás jövendő vértanúja, Julius Fučik jellemzett: „Olyan, mint valami agónia. Ebben a pillanatban megláttam egész Európa összeomlását, láttam, hogyan bukik barbárságba, és úgy tűnt nekem, mintha Amerika az Atlanti-óceánnál is mélyebbé vált volna, hogy elszigetelődjék egy még nagyobb mélységtől."

Bár az angolok és a franciák felelőssége súlyos volt, nem szabad megfeledkeznünk a csehszlovák kormánynak és magának Benešnek a felelősségéről sem, aki annyira passzívan vette tudomásul állama széthullását. Pedig egészen az utolsó pillanatig nyitva maradt számára a menekülés útja: közvetlenül a Népszövetséghez fordulhatott volna, hogy ezáltal lehetővé váljék a Szovjetunió beavatkozása még azután is, hogy Franciaország megszegte a megállapodásokat. Egy legújabban felkutatott levéltári dokumentumból kitűnik, hogy Beneš még 30-án, a müncheni egyezmény aláírása után, Moszkvához fordult, és választ kért a következő kérdésre: „A nagyhatalmak, anélkül, hogy Csehszlovákiát akárcsak meg is kérdezték volna, saját érdekeikért gyalázatosan feláldozták azt Hitlernek. Eszerint választanunk kell: vagy háborúba lépünk Németország ellen – miközben Anglia és Franciaország szemben állnak velünk, legalábbis abban az értelemben, hogy megkísérlik meggyőzni a közvéleményt Csehszlovákia háborús felelősségéről –, vagy pedig kapitulálnunk kell az agresszor előtt. Még nem tudjuk, milyen álláspontot foglalnak el a politikai pártok és a parlament. A kérdést nyitva hagyva szeretném ismerni a Szovjetunió állásfoglalását a két lehetőség kérdésében, azaz a harc folytatását vagy a megadást illetően." Beneš kérését szeptember 30-án 17 órakor továbbították Moszkvába, de azt már 17 óra 45 perckor egy másik követte: „Nincs szükség már válaszra, hiszen a kormány már úgy döntött, hogy minden feltételt elfogad. A Szudéta-vidék megszállása a német csapatok által holnap megkezdődik."

Beneš egészen az utolsó pillanatig épített és rombolt, akart és nem akart. E magatartása nemcsak jellemének bizonytalanságaiból ered. A prágai szovjet nagykövet, Alekszandrovszkij, szeptember 29-én, higgadtan és éles szemmel elemezve Beneš felelősségét, így ír: „A szovjet segítséget illetően a következő vonalvezetést figyeltem meg: Beneš szívesen igénybe vette volna Csehszlovákia érdekei védelmének ezt az eszközét. De azt is tapasztaltam, hogy ugyanakkor habozott is. Utolsó találkozásaink alkalmával minden esetben kétségbeesve kapaszkodott esetleges segítségünkbe, és arra kért, tegyek lépéseket egy megbeszélés kezdeményezésére – akkor, amikor Anglia és Franciaország részéről újabb szúrásokat kapott. De alighogy kissé lecsillapodott, vagy úgy gondolta, hogy egy új diplomáciai lépés eredményeként más kiutat talált, irántunk nyomban jóval kisebb érdeklődést tanúsított. Nem kétséges számomra, hogy ez a fagyos, pedáns és képzett diplomata kezdettől fogva mindvégig abban reménykedett, és még ma is abban reménykedik, hogy Csehszlovákia számára akkor kapja a legtöbbet, ha Angliára és Franciaországra támaszkodik. Ami a Szovjetunió segítségét illeti: ezt a Hitler agressziója elleni végső eszköznek tekintette csak, s azt tartotta róla, hogy a csehszlovák burzsoázia számára egyenesen öngyilkosság... Beneš viselkedését ezzel a társadalmi félelemmel tudom megmagyarázni, amely a többi európai »purifikátort« is fertőzi és irányítja. Beneš fél a tömegektől. Ha azelőtt gyakran és szívesen mondogatta is, hogy a legrosszabb esetben a néphez fellebbezne, és az támogatná őt, most, ezekben az utolsó időkben, félni kezdett a néptől."

Ez a magyarázat nemcsak Beneš magatartására, hanem az egész müncheni korszakra érvényes. Keitel később, a nürnbergi per során, arra a kérdésre, hogy „ha a nyugati hatalmak 1938-ban a prágai kormány oldalára álltak volna, a Reich megtámadta volna-e Csehszlovákiát?" határozottan így válaszolt: „Nem, bizonyos, hogy nem. Katonailag még nem voltunk elég erősek. Münchennel az volt a célunk, hogy Oroszországot távol tartsuk Európától, időt nyerjünk és befejezzük a fegyverkezést." A náci tábornagy lényegében azt tárja fel, amit a tények közvetlen nyilvánossága már igazolt előttünk. De még ez a megállapítás sem elegendő. A valóságban a háború előestéjének ez a fejezete valamivel többre tanított meg bennüket: arra, hogy a csehszlovák függetlenség összeomlásának okai és magának a második világháborúnak az eredete nem pusztán a nagyhatalmak „külső" kapcsolataiból magyarázhatók, hanem a „belső" eltolódásoktól, a belsejükben lezajlott osztályharc eseményeitől is függenek. A nácizmusnak nem lett volna ereje ehhez az első döntő győzelemhez, nem tudta volna az

európai biztonság egész rendszerét annak döntő stratégiai pontján felrobbantani, ha az angol, francia, sőt a csehszlovák (mint ahogyan az osztrák) burzsoázia legreakciósabb rétegeiben nem talált volna szövetségesekre, illetve cinkosokra. Ez a szövetség, amely már az első, náci uralom alá került országokban is mélyreható hasadást idézett elő, előjáték volt a második világháborúhoz – a minden államon belül lezajló polgárháború és ideológiai küzdelem értelmében is. Mindez arra a következtetésre juttat bennünket, amelyet Carlo Morandi fejez ki egy találó megjegyzésében: „Az európai összeütközés igazi okai még az államok közti konfliktus előtt, az egyes országok belsejében jöttek létre." Véleményünk szerint ez a megállapítás tükrözi legjobban a nagy összeütközés „új jellegzetességeit".

ELSŐ RÉSZ

I.

A HÁBORÚ KITÖRÉSE

A válságok és riadók sorozatát 1938 végén–1939 elején valami furcsa nyugalom váltja fel Európában: a vihar előtti szélcsend. (Bár a spanyol köztársaság hős védelmezői még ott harcolnak az Ebrónál, utolsó kísérletet téve, hogy megállítsák a fasiszta áradatot.) A szeptember 30-i német és a december 6-i francia nyilatkozatok megállapítják, hogy Németország és a Nyugat között nincs többé ok nézeteltérésre; sőt az előbbi odáig megy nagylelkűségében, hogy véglegesnek ismeri el határait Franciaországgal. A másik oldalról: a francia külügyminisztert, Bonnet-t, úgy látszik, teljesen kielégíti ez az elismerés. München utáni politikáját így igazolja: „Akkor, amikor Németország tanúságot tesz jóindulatáról és békeszeretetéről, talán megvetéssel kellett volna visszautasítanunk javaslatait? ... A francia–német megegyezés talán az első lépés lehetett volna az Európai Egyesült Államok felé, amely már Briand vágya volt."

Németország „békeszeretete"! Bonnet a helyzet elemzéséből kifelejt egy eseményt, amelyet pedig lángbetűkkel kellene Európa történetébe írni: 1938 novemberében a zsidóellenes faji üldözés „döntő fordulatot" vesz, mégpedig a 9-ről 10-re virradó éjjelen – amely később „kristály-éjszaka" néven vonul be a történelembe. Heydrich* parancsára a III. Birodalom egész területén a történelem egyik legfélelmetesebb pogromja robban ki: feldúlják az üzleteket, felgyújtják a zsinagógákat, s kitárják a buchenwaldi koncentrációs tábor kapuit: az „embervadászatot" megengedettnek, a náci gyilkosságokat büntetleneknek jelentik ki; a német fasiszták ily módon nyilvánítják „túláradó harci szellemüket".

* Heydrich Reinhard, a Gestapo helyettes vezetője, később a csehszlovák „protektorátus" birodalmi helytartója, akit csehszlovák hazafiak megöltek. Az ő halála miatt rendelték el és hajtották végre a hitleristák Lidice csehszlovák városka lerombolását és lakóinak kiirtását. – *Szerk.*

A német fajelmélet erőszakosságait elsősorban az olasz követi nyomon, de az európai fasizmus valamennyi fajtája tetszésnyilvánításokkal fogadja azokat. A Beck-kormány minden állampolgári joguktól megfosztottaknak nyilvánítja a németországi lengyel zsidókat, és lezárja az országhatárt a szerencsétlenek tömegei előtt, amelyek Németországból kiűzve kétségbeesetten keresik a menekülés útját. De ki is törődhetnék ilyen „csekély jelentőségű" eseményekkel? A fontos az, hogy úgy látszik, pillanatnyilag szétoszlottak a háború felhői; vagy helyesebben: ott van München egén egy fekete felhő, amely lassan sűrűsödve halad a látóhatáron kelet felé. Emiatt azonban senkinek sem jut eszébe, hogy aggodalmaskodjék vagy nyugtalankodjék, sőt van, aki éppen reménykedve és bizakodva tekint rá, mert pontosan abban az irányban látható, amerről az előrelátók szerint a viharnak ki kell törnie.

Ez a felhő – ahogy a náci újságírók pontosan meghatározzák – „Nagy-Ukrajna" létrehozásának a kérdése. Szovjet-Ukrajnának le kell ráznia magáról a „bolsevizmus igáját", egyesülnie kell a még haldokló csehszlovák államhoz tartozó Kárpát-Ukrajnával, mégpedig úgy, hogy megnyíljék számára az út a „teljes függetlenség" és a „gazdasági jólét" felé. Bonnet leszögezi, hogy a még érvényben levő megállapodások egyfelől Franciaország, másfelől a Szovjetunió és Lengyelország részéről nem tekinthetők érvényeseknek abban az esetben, ha „ezen utóbbi hatalmaknak nem sikerülne megfékezniük egy erős önkormányzati mozgalmat, amely a független ukrán köztársaság megalakítását tűzte ki célul". (A szenátus külügyi bizottsága előtt 1938. december 14-én tett nyilatkozat.) Chamberlain – Mussolinivel 1939. január 12-én Rómában folytatott megbeszélése alkalmával – ugyancsak ebből a szempontból vizsgálja a helyzetet. Megállapítja, hogy a duce mindenben egyetért vele, hiszen ezt hallja tőle: „Ha létrejönne egy független Ukrajna, az nem lenne rossz dolog."

A terveknek ezt az összecsengését zúzza szét, a derült eget sötétíti el váratlanul az a jelentés, amelyet Sztálin március 16-án terjesztett a Szovjetunió Kommunista (bolsevik) Pártja XVIII. kongresszusa elé. A jelentés abból a megállapításból indul ki, hogy „az új imperialista háborút már két évvel ezelőtt kirobbantották olyan mérhetetlen nagy területen, amely Sanghajtól Gibraltárig terjed; s a háború több mint 500 millió embert ránt magával". A vihar okai a kapitalista államok 1933-ban nagy nehezen legyűrt gazdasági válságában rejlenek. A helyzet további elmérgesedése előreveti árnyékát: „Most a befolyási körök és a gyarmatok újrafelosztásáról van szó a világon, és ezt hadműveletek útján hajtják végre." Az új imperialista háborúnak

az a jellemző vonása, hogy „még nem vált általános háborúvá, világháborúvá", mivel a nem agresszor tőkésállamok, első helyen Franciaország és Anglia, miután kihirdették a „be nem avatkozás" elvét, mindannyiszor visszakoztak a Japán, Német- és Olaszország által alkotott agresszív tömb előtt. Mindezt abban a reményben tették, hogy – amint azt az ukrán példa mutatja – a háborút majd a Szovjetunió ellen irányíthatják. Ilyen körülmények között Sztálin újra megerősíti a „kollektív biztonság politikájának" elveit, kijelentve, hogy a Szovjetunió békében akar élni a világ minden országával, „ugyanakkor azonban készen áll arra, hogy a háborús uszítók minden ütését kétszeresen adja vissza". A provokátorok, akik „hozzászoktak, hogy másokkal kapartassák ki a forró gesztenyét", ne áltassák magukat azzal, „hogy országunkat háborúba sodorhatják".

Davies amerikai diplomata, Sztálin kijelentéseit magyarázva, hozzáfűzi: „Ez a legvilágosabb figyelmeztetés, amelyet a francia és angol kormány valaha is kapott; a Szovjetuniónak elege van már az agresszor országokkal szemben tanúsított ilyen erőtlen ellenállásból."

Néhány nappal Sztálin beszéde után, miközben a nyugatiak még a München által keltett álmokban ringatóznak, Csehszlovákia drámája csúcspontjához érkezik. Hitler, Szlovákia különválásának ürügyén – amelyet ő maga készített elő –, minden egyezményt felrúgva bejelenti, hogy „helyre akarja állítani a rendet". Miután Hácha* megrettent kormánya feltétel nélkül megadta magát, a III. Birodalom csapatai március 15-én bevonulnak Prágába, a lakosság tehetetlen dühe fogadja őket. Döntő esemény ez, amely véget vet a „szélcsend" szakaszának. Prága eleste (amelyet néhány hét múlva Madridé, az első európai vértanúvárosé követ) olyan, mint az Európa egén, a látóhatár egyik végétől a másikig végigcikázó, az erőket az agresszor ellen mindenütt felriasztó villámcsapás. Chamberlain, a csehszlovákiai német invázió hírét hallva, annak csak a „módszerét" kifogásolja, egyébként leszögezi, hogy a maga részéről „ki fog tartani az eddigi úton", azaz München útján. Az újabb erővel (Itt a néptömegek antifasiszta hangulatának megerősödéséről van szó. – *Szerk.)* csak akkor vet számot, amikor a március 17-i birminghami gyűlésen politikáját igyekszik igazolni. Beszédét azonban annyira megzavarják a tömegből feltörő antifasiszta közbekiáltások, hogy először jelenti ki magáról: „fel van háborodva" Hitler hazugságain.

Nem kétséges, hogy a csehszlovák szabadság megsemmisítése a náci ag-

* A Csehszlovák Köztársaság elnöke. – *Szerk.*

resszor által (amit alig leplez az ún. cseh „protektorátus" intézménye) keserű ébredést jelent a nyugati világnak, amely sajnos, nem következett be az előző alkalmakkor, Spanyolországban, de Ausztriában vagy Münchenben sem. S itt nem csupán a néptömegek ellenszegüléséről kell számot adnunk, amely újraéledt a Hitlerrel szembeni engedékenységi politikát illetően.

Prága hatására döntő szakítás következett be az angol uralkodó osztály kebelén belül, amely magára vállalta az „európai béke" védelmét azzal a fenntartással, hogy a francia kezdeményezést is magának rendeli alá.

Az az angol konzervatív csoport, amely München előestéjén ki volt zárva a hatalomból, s szemben állt a legerősebb és legagresszívebb Cliveden-csoporttal, ezúttal elszántan ellentámadásba lendül, zászlóvivőjével, Churchillel az élen, aki „rugalmas" ellenzékiségét a Chamberlain-kormánnyal szembeni teljes meg nem alkuvással, a kormány erőtlenségének kitartó hirdetésével cseréli fel. Churchill, a hatalmas angol imperializmus fia, sokkal átfogóbban és biztosabban tekinti át a Commonwealth (Brit Nemzetközösség – *Szerk.)* általános érdekeit, mint ellenfelei, akiket behálózott a Németországgal mindenáron való megalkuvás kisded játéka.

A német fasizmus 1939 tavaszán, a legnagyobb mértékben kihasználva Csehszlovákia összeomlását, egymást nyomon követő „kezdeményezések" sorozatával gyorsítja terjeszkedésének ütemét. Március 22-én megszállja Memelt. 23-án egyezményt ír alá Romániával, amely szentesíti az ország gazdasági alárendeltségét a III. Birodalommal szemben. A hónap végén Danziggal és Lengyelországgal kapcsolatos követelésekkel áll elő. Április 28-án felmondják az angol–német hajózási egyezményt. A német fasizmus tetteit kísérik és követik az olasz fasizmuséi, a csodálattal adózó és irigy versenytárs cselekményei: az olaszok április 7-én megszállják Albániát, május 22-én aláírják az „acélpaktumot", amely a tengely közös ideológiai alapját szigorúan vett katonai szövetséggé alakítja át – vagy legalábbis át kellene alakítania.

Az események ilyen egymásba torlódása nyomán Chamberlain, a néptömegek és a Churchill vezette parlamenti ellenzék kettős nyomása alatt, garanciát ad Lengyelországnak német támadás esetére; ebben Daladier kormánya is követi (március 31.). Idetorkollik a Szovjetunióval folytatott tárgyalások útja is; az egyetlen még nyitva álló út, amelyen Európa megmenekülhet a katasztrófától. Ugyanakkor azonban Chamberlain fenntartja többé-kevésbé nyilvánvaló német kapcsolatait is: „kétkulacsos" politikába kezd. A következőkben ennek fontosabb állomásait és mozzanatait kell szemügyre vennünk.

A „BALNAVADÁSZAT" VAGY AZ ANGOL–NÉMET TÁRGYALÁSOK

Nehéz pontosan megmondani, mikor kezdődtek az angol–német tárgyalások. Valójában ezek nem is annyira újak; inkább a müncheni egyezményt követő kereskedelmi-gazdasági megállapodások alapján már előre elkészített mederbe illeszkednek bele. Stanley, az angol kereskedelmi miniszter, 1938 decemberében Schachtnak, a Reichsbank elnökének, „a német gazdasági élet császárának" látogatása alkalmával bejelentette az alsóházban: „A kormány a piac felosztásával baráti megállapodásokat szándékozott létrehozni a két ország ipara között oly módon, hogy a mindkettő számára előnyös kereskedelem váljék lehetővé, kedvezőbb árakon". Az ügy gyakorlatilag a szénkartell-egyezménnyel kezdődött és vált nyilvánossá, amelyet az illetékes iparok képviselői kötöttek; ezzel kiküszöbölték a legérzékenyebb súrlódási pontot a két gazdaság között, szabályozva az árrögzítést és a kivitel kölcsönös arányait. Később – az említett megállapodás „jótékony hatású" eredményeit példaképül vagy tájékozódási pontul véve – a Federation of British Industries és a Reichsgruppe Industrie (azaz az angol és német ipar két tekintélyes szervezete; Olaszországban a Confindustria volt ilyen) általános jellegű megállapodást kötött, amelyet az e témával foglalkozó tudósok, illetve szakértők (Orczak, Lederer) új, „gazdasági Münchennek" neveztek el. Az egyezmény – miután megállapította, hogy elérkezett az a pillanat, amely „a romboló konkurrenciát építő versengéssel helyettesíti" – a két szervezet célkitűzéseként a „lehető legtökéletesebb együttműködés biztosítását" követelte az érintett országok „egész ipari szerkezetében". Így alkalmassá vált arra, hogy az angol–német általános gazdasági szövetség keretében meghatározza „az egész brit kereskedelmi politika merőben új orientációját".

Tény, hogy ez az „új München" az események politikai alakulása szempontjából elkésve érkezett. Március 16-a, a düsseldorfi egyezmény napja, a III. Birodalom csapatainak prágai bevonulására következő nap. Stanley és Hudson angol miniszterek berlini látogatását, amelynek politikai síkon kellett volna megpecsételnie az egyezmény jelentőségét, nyilvánvaló opportunizmusból el kellett halasztani.

Így a tárgyalások hirtelen megszakadtak. De nem véglegesen. Hogy az angol kormány mennyire nem volt hajlandó végérvényesen elzárni a düsseldorfi egyezmény reménnyel kecsegtető kilátásait, az világosan kitűnt abból, hogy az Angol Bank – amelynek Norman Montague, a Cliveden-csoport

egyik legtekintélyesebb képviselője volt az elnöke – a páncélszekrényeiben letétbe helyezett csehszlovák aranyat (hatmillió akkori aranylírát) Németországnak engedte át. Miközben tehát a brit diplomácia minden erőfeszítése látszólag „Németország bekerítésére" irányult, olyan feltételeket teremtve számára, amelyek között már nem lehet ártalmas – az angolok önként Hitlernek engedik át a prágai zsákmány egyik legkívánatosabb részét. Július 20-án H. Wohltat, a Göring hatáskörébe tartozó „ötéves terv" végrehajtásának irányítója R. Hudson brit tengerentúli kereskedelmi miniszterrel és sir Horace Wilsonnal, a kormány első gazdasági tanácsadójával, Chamberlain „alteregó"-jával találkozott Londonban. A három tekintélyes személyiség találkozóját hivatalosan a norvég tengereken folyó „bálnavadászat" szabályozásának szükségességével indokolták. Hogy milyen bálnákról folyt a tárgyalás, az világosan és részletesen kitűnik abból a tervből, amelyet a találkozó befejezésekor Wilson terjesztett elő, kijelentve, hogy Chamberlain személyesen hatalmazta fel erre. A terv egy sor politikai, gazdasági és katonai záradékot tartalmazott. A politikai záradékok a megnemtámadási szerződést egy egymás befolyási köreibe való benemavatkozási egyezménnyel egészítették ki. A katonai záradékok a fegyverkezés korlátozásáról gondoskodtak a tengeren, a levegőben és a szárazföldön. A legalaposabbak és legérdekesebb azonban a gazdasági záradékok voltak. A tárgyaló felek „különleges kívánságaira" való tekintettel a következőket tartalmazták: a) a gyarmati kérdést – erre vonatkozóan megerősítették azt az angol kormány által már februárban kifejezésre juttatott kedvező döntést, amelynek értelmében Németország visszakapja régi gyarmatait; b) a nyersanyagok és azok Németországba szállításának kérdését; c) az iparcikkek piacának kérdését; d) a nemzetközi tartozások problémájának szabályozását; e) a kölcsönös pénzügyi segítségnyújtást.

A terv megvalósításának feltétele Hudson szerint: „A világon még három nagy terület létezik, amelyeken Németországnak és Angliának tág lehetőségei lennének erőfeszítéseik kifejtésére: az angol birodalom, Kína és Oroszország." Wohltat – amint a dokumentumokból kitűnik – „inkább hallgatott, mint beszélt", és legfőbb gondja az volt, hogy a megbeszélést követő puhatolózások során, egyenesen vagy kerülő úton, megvilágítsa az ajánlat „közvetlen politikai jelentőségét". Július 27-én például Kordt, a londoni német nagykövetség tanácsosa érdeklődött Buxton jobboldali munkáspárti képviselőnél. Buxton, megerősítve Wilson programjának céljait, kifejezetten úgy nyilatkozott, hogy a „be nem avatkozás politikájának" egyenes következményeként Nagy-Britanniának nyomást kellene gyako-

rolnia Franciaországra, hogy „utasítsa vissza a szövetséget a Szovjetunióval".

Augusztus 3-án azután Dirksen londoni német nagykövet személyesen találkozott sir Horace Wilsonnal. Teljes mértékben megerősítette Wohltat jelentéseit, és rámutatott arra, hogy a be nem avatkozás kijelentése kétségtelenül „a danzigi kérdést leplezte", felmentve Angliát Lengyelországgal szemben vállalt kötelezettségeitől. A nehézség nem annyira egymás megértésében, mint inkább az egyezmény megvalósításának módjában állott.

A bizalmas megbeszélések súlyos kockázatot jelentettek Chamberlain számára. „Ha kiszivárgott volna valami, óriási botrány kerekedett volna, és Chamberlainnek kétség kívül le kellett volna mondania" – jegyzi meg Wilson. A kitűnő brit üzletember által javasolt egyetlen lehetséges megoldás: a führerhez intézett felszólítás. Wilson már a júliusi megbeszélésen előre látta, hogy „a führernek nincs más dolga, mint hogy elővegyen egy üres papírlapot, és felsorolja a kérdéseket, amelyek érdeklik: az angol kormány kész azokat megvizsgálni". Most a német nagykövet előtt leszögezi: A „circulus vitiosust" – amelybe az angol kormány szorult – „azonnal szét lehetne törni, ha a führer, akinek belülről nem kell politikai támadásoktól tartania, egy enyhülést célzó nyilatkozatot tenne", olyant, amilyent Chamberlain, sajnos, nem tehet.

Ugyanezeket a dolgokat, ha burkoltabb és kétértelműbb formában is, Dirksen újból hallja lord Halifax szájából, amikor néhány nap múlva – a nyári szabadsága előtti szokásos búcsúlátogatás ürügyén – felkeresi; a beszélgetésből ezt a félreérthetetlen következtetést vonhatja le: „Itt (az angol kormányon belül) az a nézet uralkodik, hogy azok a kapcsolatok, amelyek az utóbbi hónapokban más államokkal megszilárdultak, nem mások, mint a Németországgal való teljes egyetértésre jutás segédeszközei. E kapcsolatok meg fognak szűnni, amikor az egyedül fontos és egyedül erőfeszítést érdemlő cél: a Németországgal való megegyezés bekövetkezik."

Dirksen – annak érdekében, hogy megvilágítsa küldetésének eredményeit, és figyelmeztessen arra: a Chamberlain-kormány, minden „jó szándéka" ellenére, háborúba kényszerülne lépni, ha nem kapna kielégítő választ – Németországba visszatérve sürgette a Reich magas tisztségviselőit, fogadják őt kihallgatáson. De senki sem fogadta, és a legcsekélyebb figyelmet sem tanúsították iránta. A „bálnavadászat" meghiúsult.

A „BÁRKA"-DIPLOMÁCIA VAGY AZ ANGOL-FRANCIA-SZOVJET TÁRGYALÁSOK

Az angol–francia–szovjet tárgyalásokat három, egymástól elég jól megkülönböztethető szakaszra oszthatjuk.

Az első szakasz 1939. március 18-tól május 8-ig, a második május végétől június közepéig, a harmadik július 25-től augusztus 21-ig tartott. Anélkül, hogy belemerülnénk az egyes részletkérdésekbe, megkíséreljük mind a három szakasz jellemzését. Figyelmünket különösen az utolsóra irányítjuk, amely döntő volt, vagy legalábbis annak kellett volna lennie. Az első szakasz Prága megszállásának közvetlen következményeivel kezdődött. Londonnak a Szovjetunió állásfoglalásával kapcsolatos kérdésére Moszkva azonnal válaszolt, és javaslatot tett egy háromhatalmi (Franciaország, Anglia, Szovjetunió) értekezlet összehívására, kibővítve Románia, Lengyelország és Törökország részvételével. A szovjet javaslat Lengyelország ellenzése miatt nem valósult meg. Egyetlen eredménye az volt, hogy az angolok (március 31-én) „megfigyelő missziót" küldtek Moszkvába, a mindenütt jelenlevő Hudson vezetésével.

Április 17-én a Szovjetunió újabb konkrét javaslatot intézett a Nyugathoz: a három hatalom kössön kölcsönös segélynyújtási egyezményt. Egy ilyen szerződés azonnal hatásosnak bizonyult volna, akár a három aláíró fél (Anglia, Franciaország, Szovjetunió) bármelyike ellen intézett közvetlen támadás esetén, akár abban az esetben, ha a támadás „bármely kelet-európai ország ellen irányulna Finnországtól a Fekete-tengerig". Az angol kormány késlekedett a szovjet javaslatra adható egyetlen lehetséges válasszal; végül – főleg a parlamenti ellenzék által szorítva (Chamberlain azt válaszolta Attleenek, hogy a kérdés nem volt egyszerű, és számot kellett vetni a többi kormány állásfoglalásával is) –, május 8-án, három hét múlva, közölte válaszát, amely elutasító volt. A szovjet javaslattal szemben ellenjavaslatot tett; a Szovjetunió *sic et simpliciter*, minden további nélkül csatlakozzék az angol kormány részéről már kinyilvánított francia nyilatkozathoz. „Ez azt jelentené – tette hozzá Chamberlain –, hogy ha Anglia és Franciaország kötelezettségeik következtében háborúba sodródnának, a Szovjetuniónak azonnal segítséget kellene nyújtania nekik." De ki kezeskedett a Szovjetunió ellen intézett közvetlen támadás, vagy a vele szomszédos hatalmak – például a balti államok – részéről bekövetkezhető közvetett agresszió esetén, ha Anglia nem nyújtott kezességet? Nyilvánvalóan senki és semmi. Ezzel a döntő és megoldatlan kérdéssel zárul az első szakasz.

A második szakasz Molotovnak, a Szovjetunió időközben Litvinov örökébe lépett külügyminiszterének új javaslataival kezdődött. Ezek nemcsak megerősítették a régebbieket, hanem még konkrétabbakká és még hatékonyabbakká tették azokat: megerősítették a kölcsönös segélynyújtási szerződés elvét, javasolták *minden,* a Szovjetunióval határos állam területi épségének szavatolását, és az aláíró hatalmak egyezményét egymás kölcsönös anyagi megsegítéséről. „Az oroszok – jegyezte meg Seeds moszkvai angol nagykövet – olyan együttműködési politikát hajlandók követni, amely talán zavarba ejt majd bennünket." Az angol kormány, ismét az ellenzék ösztönzésére (Churchill: „Oroszország nélkül a mi Lengyelországnak, Romániának és Görögországnak adott kezességünk minden alapot nélkülöz"; Lloyd George: „Önöknek szükségük van Oroszországra, de nem akarnak vele szövetkezni."), vagy még inkább az acélpaktum* által felajzva, május végén elfogadta a kölcsönös segélynyújtás egyezményének elvét, amelyet az előző hónapban még elvetett. Leszögezte azonban, hogy csupán azért az öt országért hajlandó kezeskedni, amelyekkel szemben már kötelezettséget vállalt; a balti államokért nem. „Rendben van – hangzott a szovjet kormány válasza –, a megegyezés érdekében mi kezességet vállalunk mind az előbbiekért, mind az utóbbiakért." „És, ha éppen a balti államok azok, amelyek nem kívánnak elfogadni kezességet?" – hangzott Chamberlain látszólag döntő ellenvetése. A tárgyalások mindazonáltal folytatódtak Moszkvában, Strangnek, a Foreign Office (az angol külügyi hivatal – *Szerk.)* egy eléggé ügyes, de tekintély és felhatalmazás nélküli hivatalnokának fáradozása révén, akit június 16-án küldtek a Szovjetunióba. Megállapodtak, hogy a balti államokat illetően „titkos jegyzőkönyvet" készítenek. Alig láttak azonban hozzá a kölcsönös segélynyújtási egyezmény megfogalmazásához, rögtön megakadtak az 1. cikkelynél, illetve az „agresszió" fogalmánál. Molotov, szem előtt tartva a náci behatolás „belülről" is megvalósítható formáját – amely Ausztria és Csehország esetében, nem is beszélve Spanyolországról, már megtörtént –, pontosan meghatározta, hogy „agresszión" a közvetett agressziót, azaz az agresszor érdekében végrehajtott államcsínyt is érteni kell. A franciák és angolok úgy tettek, mintha a felhőkből pottyantak volna alá ennek az „új" követelésnek a hallatára (amely egyáltalán nem volt új, hiszen már jó ideje felmerült Londonban)**. Így július közepén megint minden zátonyra futott.

* Mint tudjuk, az acélpaktumot éppen május 22-én írták alá. – *Szerk.*

** A szerző itt az 1930-as évek elején lezajlott londoni tárgyalásokon elhangzott szovjet javaslatokra utal. – *Szerk.*

Az angol–francia–szovjet tárgyalások harmadik és utolsó szakasza. Ez nemcsak lezárja a megbeszéléseket, de élénk fényt vet a nyugati diplomácia „bizonytalanságaira" is, amelyeket az az előző szakaszokban tanúsított.

Július 25-én az angolok és a franciák csatlakoztak a szovjet indítványhoz: azonnal fogjanak hozzá a katonai egyezmény megvitatásához oly módon, hogy kiutat teremtenek a politikai tárgyalások zsákutcájából.

E csatlakozás után azonban csak tizenegy nap múlva utazott el Angliából a katonai misszió, amely egy nyugalmazott tengernagyból, egy, nem az operatív egységekhez tartozó hadseregtábornokból és egy repülőtábornokból állott; ez utóbbi „kitűnő pilóta, de annál csapnivalóbb hadászati szakértő" volt. „Ez azt jelenti – jegyezte meg Dirksen Londonban –, hogy a misszió célja inkább a szovjet hadsereg ütőképességének kipuhatolása, mintsem konkrét operatív egyezmények megkötése" volt.

Már a bizottság összetétele is párját ritkította; az a közlekedési eszköz pedig, amelyet a Szovjetunióba való utazáshoz igénybe vettek, egyenesen képtelenség volt: egy öreg „bárka", amely óránként 13 csomó sebességgel haladt, és így jó öt napra volt szükség ahhoz, hogy utasait rendeltetési helyükre juttassa. Chamberlain, megfeledkezve a „békerepülésekről", amelyeket a müncheni időkben vitt végbe, szó szerint a következőket válaszolta a londoni szovjet nagykövetnek, amikor az a misszió rendelkezésére bocsátott szállítóeszköz hihetetlen lassúsága miatt tiltakozott nála: „Mi semmiről sem tudunk. Ez kizárólag a kereskedelmi miniszter dolga."

Franciaország megbízottja, Doumenc tábornok a következőket írja Vorosilov marsallal, a Szovjetunió egyik legbefolyásosabb katonai tekintélyével folytatott első találkozójáról, amely augusztus 12-én folyt le: „Vorosilov felállt és felolvasott egy okmányt, amely pontosan tartalmazta, milyen meghatalmazása van a szovjet missziónak a béke érdekében és az agresszor ellen kötendő katonai egyezmények aláírására. Azután felkérte a többi misszió vezetőit is, hogy ismertessék, mire kaptak felhatalmazást. Nekem egy Daladier által aláírt megbízásom volt, amely felhatalmazott arra, hogy minden katonai kérdésről tárgyalhassak. A »tárgyalás« szónak elég tág értelme volt ugyan, de elfogadták. Drax tengernagynak azonban, az angol katonai misszió vezetőjének, némi köhécselés után be kellett vallania, hogy nem rendelkezik ilyesfajta okmánnyal, noha kormánya szándékai felől nem lehet kétség."

Vorosilov logikus tiltakozása után elkezdődik a komédia (vagy dráma?) második felvonása. Vorosilov felajánlotta a Szovjetunió fenntartás nélküli segítségét: 136 hadosztályt, 5000 ágyút, 10 000 harckocsit, több mint 5000

repülőgépet. Drax megvallotta: „Nekünk a háború kezdetére nincs ötnél több hadosztályunk." Doumenc pedig ezt válaszolta: „Nem fedhetjük fel katonai titkainkat." Vorosilov visszavágott: „Az ön nyilatkozatának nincs semmi értelme."

Ennek ellenére folytatódtak a megbeszélések. A szovjet megbízottak kitartottak annál a lényeges mozzanatnál, amely már több ízben fel-felbukkant a politikai tárgyalások során, és amelynek fontossága most már végképp nyilvánvaló lett: „Bennünket megtámadhatnak északról, a balti államokon keresztül és nyugat felől, Lengyelországon át. Számunkra tehát elengedhetetlenül szükséges, hogy a szovjet csapatok területükről kilépve védelmezhessék a Szovjetuniót." A nyugatiak köntörfalazásával szemben a tárgyaláson jelenlevő Molotov haragos kifakadását olvashatjuk az angol okmányokban: „Önök azt kívánják, hogy harcoljunk önökért, de megtagadják tőlünk az eszközöket, amelyekkel megvédhetjük önöket!" Végül 14-én Vorosilov előterjesztette az utolsó és döntő szovjet követelést: „Szeretnék világos feleletet kapni arra a kérdésre – mondotta –, hogy Lengyelország és Románia beleegyeznek-e csapatainknak az ő területükön való átvonulásába. Más esetben, ha későn kérnek segítséget Oroszországtól, hadseregeiket megsemmisítik, és Oroszország semmi hasznosat nem tehet majd a szövetségesekért."

Vorosilov szavai meglepetést és zavart váltottak ki az angol–francia küldöttség tagjaiból, akik nem rendelkeztek a szükséges felhatalmazással; és nemcsak, hogy nem volt semmi konkrét javaslatuk – elsáncolva magukat, amint Doumenc mondotta, a katonai titoktartás mögé –, de kormányuk még utasításokkal sem látta el őket erre a lényeges kérdésre vonatkozóan! Augusztus 17-én nyilvánvalóvá vált a tárgyalások csődje. A vitát mégis elnapolták 21-ére, a lengyel kormány válaszára várva. Ez 20-án futott be, és értelme a következő volt: „A németekkel kockára tesszük szabadságunkat, az oroszokkal elveszítjük lelkünket." E válasz következtében véglegesen megszakadtak a katonai tárgyalások. De angol–francia részről valaha is megkezdődtek-e komolyan?

MIKOR HATÁROZTÁK EL A HÁBORÚT?

Mielőtt elérkeznénk a „diplomáciai időszak" lezárulásához, meg kell világítanunk Németország magatartását. Az angol–német tárgyalásokat kommentálva már felhívtuk a figyelmet arra a hallgatásra, amelyet a közvetlen

tárgyalófelek és a III. Birodalom vezető körei egyaránt tanúsítottak a világ feletti közös uralmat illető, csábító angol javaslatokkal szemben.

Nézzük meg, mit mond Hitler, hogy ebben a vonatkozásban is megérthessük a helyzet kialakulását. 1939 március végét írjuk. Az ukrán kérdés még eleven, a láthatáron pedig már megjelenik a danzigi. Keitel így tanúskodik: „A führer pillanatnyilag nem szándékozik megoldani a lengyel kérdést... A megoldás a legközelebbi jövőben csak különösen kedvező feltételeken alapulhatna. A führer nem várhat arra, hogy eljusson Ukrajnába. Talán nyélbe lehetne ütni egy ukrán államot. De ezek megmaradnak nyílt kérdéseknek." Ebből a helyzetből, ebből a lényeget illető bizonytalanságból születik meg az „Irányelv a fegyveres erők számára 1939–1940" (április 3.) és az „Irányelv a háború egységes előkészítésére" (április 11.), amelyeket minden eshetőséget számba véve fogalmaztak meg, és amelyek még egy csehszlovák típusú békés megoldást sem zárnak ki Danzigot illetően. Az okmányokban mégis kiemelkedő helyet foglal el a Fehér-terv, a Lengyelország elleni támadás előkészítése. „Az előkészítésnek úgy kell megtörténnie – szögezi le a tervezet –, hogy a hadműveletek 1939. szeptember 1-től kezdve bármely pillanatban megindulhassanak."

Ugyanilyen fontos a politikai helyzet megvilágítása is: „Célunk a háború Lengyelországra való korlátozása. Ez csak akkor lehetséges, ha számba vesszük Franciaország és következésképpen Anglia belső kimerülését. *Oroszország beavatkozása a bolsevikiek tevékenységének eredményeként Lengyelország végét jelentené.*" (A kiemelés tőlem származik, és azt a tényt kívánja hangsúlyozni, hogy a nácik, bár különleges nyelven fejezték ki magukat, ekkor már nagyon is jól tudták, hogy az orosz beavatkozás követelése elfogadhatatlan a reakciós lengyel kormány számára. – *Szerző.)*

Május 2. – Hitler és a Reich főbb katonai vezetői – Göring, Raeder, Keitel, Brauchitsch – értekezletet tartanak Berlinben. Magától értetődik, hogy csaknem állandóan Hitler beszél: „Nem feltétlenül Danzig a vita tárgya. Itt életterünk kiterjesztéséről van szó kelet felé, élelmiszer-szállítmányaink biztosításáról, a Baltikum problémájának rendezéséről... A gyarmatok nem jelentenek megoldást. *Németországnak óvakodnia kell attól, hogy gyarmati területeket fogadjon el ajándékba.* Ezek nem oldják meg az élelmezési helyzetet, mert könnyen blokád alá vehetők. A felelet tehát Lengyelországban rejlik." (A dőlt betűs kijelentés további magyarázata az angol javaslatok makacs visszautasításának, ami joggal meglephetett bennünket; a javaslatok közül a legcsábítóbb, a gyarmatok visszaadása, nem tartozik az „élettér" fogalmához, és ezért nem is lehet a megegyezés

alapja.) Hitler minden ez idő tájt elhangzott beszédéből kitűnik, hogy a náci rendszer túljutott immár azon a szakaszon, amelyben még megegyezhetett volna a Nyugattal: az európai és a világuralmat tűzte ki céljául. Figyeljük meg az efféle kijelentéseket: Lengyelország, minden jó szándéka ellenére, „gyenge akadály Oroszországgal szemben"; „nincs okunk arra, hogy kíméljük", és „az első kedvező alkalommal meg kell támadnunk". Még érdekesebb a következő: *„Ha megvalósulna egy francia–orosz–angol szövetség Németország, Olaszország és Japán ellen,* kénytelen lennék Angliát és Franciaországot néhány megsemmisítő csapással elintézni." Ezt egyszerűen csak kérkedésnek kell elkönyvelnünk Hitler részéről? Az mindenesetre bizonyos, hogy már május vége óta hajtogatja: nem hajlandó feltartóztatni magát senki által sem, ha létrejön az említett szövetség, amelytől tábornokai annyira félnek. Hosszúra nyúlt vádbeszédeiből felbukkan és emlékezetünkbe vésődik egy másik, sokatmondó szólása is: „Nem várhatjuk, hogy megismétlődjék a cseh ügy. *Ezúttal háború lesz.* A mi feladatunk az, hogy elszigeteljük Lengyelországot." És ha a nyugati hatalmak beavatkoznak? Ez esetben „jobb lesz, ha nyugat felé támadunk, és ezzel egyidejűleg intézzük el Lengyelországot". Májusban tehát – s ebben senki sem kételkedhet – már megszületett a döntés: megtámadni Lengyelországot, bármi módon; kerüljön, amibe kerül. A következő hónapban pedig már minden részletében készen áll a katonai terv is, amelyre az agresszív politikát lefordítják.

A führer – augusztus 12-i, Cianóval folytatott megbeszélése során – végérvényesen megvilágítja elgondolását: „Állásainkat addig toljuk előre nyugaton, amíg szét nem zúzzuk Lengyelországot. Ellenségeink törpék. Megismertem őket Münchenben."

De mikor következik be a támadás? Hitler pontosan megmondja: „Egy újabb provokáció esetén támadni fogok." Annyira azonban nem bízik meg fasiszta cinkosában, hogy közölje vele: pontosan ő maga az, aki a „provokációról" gondoskodik. Az időpontot már ki is tűzte; ez pedig nem más, mint az április 3-i irányelvből már idézett végzetes szeptember 1. Ez a dátum kötelez, mert csak az ezen időpontban kirobbantott támadás esetén lehet megvalósítani a „Blitzkrieget", a villámháborút, amely a páncélos és motorizált egységek gyors és egyidejű alkalmazásán alapszik. Később a sár és a légköri akadályok megállítanák a német előnyomulást.

Ha Hitler ennyire magabiztos volt is, tábornokai és diplomatái egyáltalán nem voltak azok. Ők joggal tartottak a Nyugat és a Szovjetunió szövetségétől, amely Németország számára a biztos katasztrófa távlatát jelentette. Ez volt az oka, hogy – sokkal intenzívebben, mint Hitler – mindenekelőtt „az ellenfeleket igyekeztek megosztani": minden módon fenyegették Franciaországot, hogy ne essék a „szovjet csapdába", majd nyomást gyakoroltak a Szovjetunióra, hogy járuljon hozzá egy megnemtámadási szerződéshez. (Ez is azon szerződések egyike lett, amelyeket Németország megkötött, azután megszegett az illető államokkal szemben, hátba támadva őket.) A szerződés gondolatát – amely Ribbentroptól indult ki a fenti értelmezésben, az okmányok tanúsága szerint sok habozás után Hitler is magáévá tette. A kezdeményezést azonban igen nehezen lehetett valósággá változtatni. Maga az amerikai „Fehér Könyv" is, amely nyilvánvalóan polemikus céllal foglalkozik a kérdéssel, leszögezi, hogy az április–augusztusi időszakot csak „a német–szovjet kapcsolatok megjavítására irányuló bátortalan erőfeszítések" jellemezték. Április 17-én a Szovjetunió azt kívánta Németországtól, hogy tartsa tiszteletben azokat a szerződéseket, amelyeket a szovjet kormány a német tulajdonba került Skoda-művekkel kötött. A németek azonban nem fogadták el a követelést, és a kereskedelmi tárgyalások csak három hónap múlva, pontosan július 22-én folytatódtak. Ribbentropnak, aki kellő megalapozottság nélkül beszélt a két hatalom között „folyamatban levő enyhülésről", a berlini szovjet ügyvivő a következőket válaszolta: „Bármiféle enyhülés is csak lassú és fokozatos lehet. Moszkva nem gondolhat komolyan a német politika pálfordulására a Szovjetunió irányában."

A további német lépések egész sorozata ütközik még szovjet részről teljes közömbösségbe, sőt teljes hallgatásba. Schulenburg moszkvai német nagykövet augusztus 4-én, az angol–francia misszió tárgyalásainak megkezdését kommentálva, a következőket táviratozza Ribbentropnak: „Uralkodó benyomásom az, hogy a szovjet kormány jelenleg elhatározta magát arra, hogy egyezményt köt Nagy-Britanniával és Franciaországgal, ha ezek pozitív választ adnak a szovjet kívánságokra." Végül augusztus 12-én – ez a nap lassanként történetünk egyik legfontosabb dátumának tűnik – megérkezik Moszkva hozzájárulása egy német tárgyalófél kiküldéséhez. (A táviratot Hitler maga mutatta meg Cianónak az említett megbeszélés során.) Molotov azonban csak 18-án egyezett bele, hogy fogadja Schulenburgot: ez

pontosan az azután való nap történt, amelyen az angol–francia misszióval folytatott tárgyalások immár végképp megfeneklettek.

Tehát nem kétkulacsosságról, nem „kétértelmű" tárgyalásról, nem Németországgal való megegyezni akarásról van szó a nyugatiak háta mögött, hanem tiszta és hűséges politikáról, amelynek változatlan célja a nem agresszív államok tömörítése a „kollektív biztonság" érdekében. A Szovjetunió csak az angolokkal és a franciákkal folytatott tárgyalások nyilvánvaló csődje nyomán kényszerül arra, hogy mentse a menthetőt, és elfogadja a tárgyalást Németországgal: arra törekszik, hogy ne maradjon teljesen elszigetelve, és ne legyen kitéve egy új „keresztes hadjárat" támadásának. Milyen azonnali és jövőbeni kilátásokkal indulnak ezek a tárgyalások? Ha mind ez ideig nem is ismerjük még a szovjet politikai fordulat „belső alakulásának" folyamatát, ha vannak is még ésszerű kérdéseink és kétségeink (tudott-e Sztálin arról, hogy – bármint is alakuljanak a dolgok – Lengyelország lerohanása eldöntött tény? Vagy nem látta előre, hogy angol és francia részről is megtörténik a hadüzenet?), rendelkezünk néhány pontos és bizonyító erejű tanúságtétellel azt a „lelkiállapotot" illetően, amelyben a tárgyalások mindkét részről folytak.

Itt van mindenekelőtt Ribbentrop kommentárja, amelyről Baur, a német külügyminiszter gépének vezető pilótája számol be. Eszerint a náci miniszter, alighogy megérkezett Moszkvába, kijelentette: „Nehéz a szerep, amelyet el kell játszanunk. Arról van szó, hogy eloszlassuk a Szovjetunió bizalmatlanságát, amely holnap éppen úgy ellenségünk marad, mint ahogyan ma az. Egy szép napon itt horogkereszt fog lobogni a sarló és kalapács helyén." A repülőtéri igen hűvös szovjet fogadtatás után, amely Ribbentropból dühkitörést vált ki („Nem vagyok hozzászokva, hogy úgy bánjanak velem, mint valami viceprefektussal."), Molotov fogadja a Reich külügyminiszterét, aki rögtön hangnemet változtat. Íme, így írja le a találkozót dr. Gauss, a kíséretében levő „szakértő", a Wilhelmstrasse* jogügyi osztályának főnöke és külügyi államtitkára: „Ribbentrop hosszú védőbeszédbe kezdett, és felidézte az orosz és német népet egybeforrasztó testvériség szellemét." Molotov kurtán félbeszakította: „Közöttünk nem lehet testvériség. Beszéljünk inkább konkrét dolgokról." Ez volt az első kemény lecke a náci alakoskodás számára. A beszámoló a következőképpen folytatódik: „Ekkor néhány másodperces csend állott be. Váratlanul belépett valaki. Ribbentrop, Schulenburg és én nagyot néztünk ... Az az ember, aki szemközt állt velünk,

* A Német Külügyi Hivatal ezen az úton székelt. – *Szerk.*

nem volt más, mint Sztálin. Szürke nadrágot és ragyogóan fekete csizmát viselt. Intett nekünk, hogy foglaljunk helyet az asztal körül."

Most adjuk át a szót egyenesen Ribbentrop jelentésének, amelyet a megbeszélés után küldött Hitlernek: „Azonnal megkérdeztem Sztálint, hogyan bizonyosodhatunk meg semlegességéről? Sztálin így válaszolt: A mi részünkről nem lehet szó addig semlegességről, amíg önöknek agresszív terveik vannak a Szovjetunió ellen! Azt feleltem Sztálinnak, hogy tévedésben leledzik; a nemzetiszocializmus és a bolsevizmus megegyezhetnek egymással, és uralmuk alá hajthatják Európát, sőt a világot. Sztálin visszavágott: Ami bennünket illet, elég dolgunk akad a saját portánkon, semhogy felgyújtsuk a szomszéd házát." A szovjet állásfoglalás tehát igen világos. Ezt megerősíti az augusztus 23-án lefolyt döntő megbeszélés. Molotov újból leszögezi: „Itt egyetlen pillanatra sem lehet szó egy barátsági szerződés megkötéséről. Nézőpontjaink között túlságosan nagyok a különbségek." Majd befejezésül nyersen vág vissza Ribbentropnak, aki ragaszkodik egy igazi és valóságos katonai szövetség megkötéséhez Moszkva és Berlin között: „A kérdést még csak fel sem lehet vetni!"

A találkozó eredménye a „legklasszikusabb" formában megszerkesztett megnemtámadási szerződés, miután a Szovjetunió visszautasított minden, a németek által kívánt „politikai feltételt": „A felek kötelezik magukat, hogy nem hajtanak végre egymás ellen semmiféle erőszakos cselekedetet vagy támadást, sem elszigetelten, sem más hatalmakkal együtt." Szigorúan és kizárólagosan védelmi megnemtámadási szerződésről van szó, amely mindkét felet arra kötelezi, hogy esetleges nézeteltéréseiket békésen, tárgyalások útján oldják meg. Nem több, nem más. Ehhez csak azt kell még hozzáfűznünk: arra, hogy a megnemtámadási szerződéssel együtt egy „titkos jegyzőkönyvben" állapodtak volna meg Lengyelország „felosztását" illetően, semmiféle hitelt érdemlő bizonyíték nincs. Az ellenkezőjére viszont bizonyítékok és meggyőző jelek vannak. Mindenekelőtt Gauss pontos beszámolója: „Egyetlen szóval, egyetlen mondattal, egyetlen megjegyzéssel sem kísérelték meg az oroszok, hogy bátorítsák Lengyelország elleni tervünket. Háborúról egyáltalán nem volt szó, és bennünket átengedtek gondolatainknak." Ezenkívül: a nyugaton közzétett, a „titkos jegyzőkönyvről" készült állítólagos felvételek Molotov aláírását latin, nem pedig a szovjet okmányokon szokásos cirill betűkkel mutatják be. Végül az említett fotók a szóban forgó aláírásról *két* különböző változatot közölnek: ezzel máris leleplezik a csalást.

Az augusztus 26-a (a lengyel kormánynak átadott német ultimátum esedékességének dátuma) és 31-e között eltelt napokat mint „sorsdöntőket" határozzák meg Európa és a világ történetével kapcsolatban. Kétségtelen, hogy ezek a napok nagyon drámaiak voltak az egymást érő rejtjeles üzenetek, gyors telefonbeszélgetések és váratlan utazások miatt, amelyek a jelentősebb európai fővárosok között zajlottak le Berlintől Rómáig, Londontól Párizsig és Brüsszelig; az izgatott tárgyalásokban még Washington és a Vatikán is részt vettek. Az augusztus végi napok valóságos történelmi fontossága azonban már jóval szerényebb: eseményeik lényegében csalóka és utolsó kísérletek voltak arra, hogy a háború küszöbén München valamiféle átnézett és javított kiadását nyújthassák át a megrémült, fellármázott népeknek. A játékba beáll Mussolini is, aki visszasírja 1938 szeptemberének sikereit. De mindössze csak annyit ér el, hogy Hitler beleegyezik: nem kell háborúba lépnie az ő oldalán; cserében a határon lekötve kell tartania Franciaországot, Németországba pedig megfelelő számú polgári munkást kell küldenie. A háborút nem az augusztus 30-ról 31-re virradó drámai éjszakán döntötték el, amikor Ribbentrop fogadta Henderson berlini brit nagykövetet, durván megsértette, és ezzel heves visszahatást váltott ki nála. (Henderson ezután mégis sietve közölte Londonnal, hogy a Danzigot és Lengyelországot érintő német követelések között, amelyeket az említett megbeszélés során szóban közöltek vele, talált „némi elfogadhatót" is.) Azt sem tekinthetjük döntőnek, hogy a német külügyminiszter ugyanazon a napon, 18 óra 30-kor megtagadta a Lipsky lengyel nagykövettel való tárgyalást, aki azért kereste volt fel, hogy utoljára megkísérelje a megegyezést.

A háború gyökerei nyilván jóval messzebbre nyúlnak vissza: egyrészt felismerhetők magának a náci rendszernek a belső logikájában, másrészt a nyugati kormányok elutasító magatartásában, amellyel meghiúsították az agresszor megfékezésére irányuló „békefront" megalkotását; ennek a vágya pedig ott élt Európa minden népének szívében.

Augusztus 31-én 12 óra 30-kor Hitler aláírta a Fehér-terv végrehajtását elrendelő parancsot, azaz a Lengyelország elleni agresszió megvalósítását. A következő éjjel Naujocks SS tiszt parancsnoksága alatt egy csapat közönséges bűnöző, lengyel katonai ruhában, Heydrich tavasz óta készenlétben tartott álnok terve értelmében megtámadta a gleiwitzi német rádióállomást. (Valamennyi ál-agresszort eltették láb alól; egyedül Naujocks ma-

radt életben, s ő mondta el Nürnbergben, hogyan játszódott le a „provokáció".)

Szeptember 1-én 4 óra 45-kor a Reich csapatai átlépték a lengyel határt. Ugyanebben az időben a danzigi kikötőben horgonyzó „Schleswig-Holstein" német cirkáló is tüzet nyitott a városra.

Hitler, ugyancsak ezen a napon, a Reichstag előtt tartott beszédében bejelentette a Lengyelországgal szembeni német követeléseket – Danzig és a folyosó átadását –; egyben „megígérte", hogy „a háború nem asszonyok és gyermekek ellen fog irányulni; a légierő kizárólag katonai célpontok ellen intéz támadásokat".

Szeptember 3-án, jelentős bizonytalansági periódus után – a körülmények erejétől kényszerítve: nehogy megszegjék kötelezettségeiket – a francia és az angol kormány hadat üzent Németországnak.

Kíséreljük meg ezek után, hogy a Lengyelországra borult tűzfüggöny mögött meghatározzuk azokat a vonásokat, amelyek a háború szörnyetegét Európában való megjelenése pillanatában jellemezték.

Lengyelország lerohanásának terve a német vezérkar azon sémáiból született, amelyek az 1866-os (porosz–osztrák – *Szerk.*) háború óta immár klasszikusakká váltak: „a szárnyakon való kettős felgöngyölítés" sémáiból.

A von Brauchitsch parancsnoksága alatt álló hadsereget két csoportra osztották. Az egyik – von Kluge 20 és Küchler 10 hadosztályból álló serege – zömmel északnak, a danzigi folyosó és Kelet-Poroszország felé tör. A másik csoport, Rundstedt parancsnoksága alatt, három hadseregnyi erővel dél felé támad, az Odera menti Frankfurttól Szlovákiáig terjedő hatalmas félkörben foglalva állást. Az óriási harapófogó két szárának a lehető leggyorsabban kell összezárulnia kelet felé a lengyel hadsereg megsemmisítése céljából. E klasszikus sémába illeszkedik bele a korszerű technikai eszközök teljes kihasználása. A légierőnek (a Luftwaffe 2500 db elsőrangú repülőgépének) nemcsak taktikai, hanem stratégiai feladata is van: a messzehordó tüzérséget helyettesíti abban a szerepében, hogy légüres teret teremtsen az ellenség hátában. A páncélkocsiknak, amelyekkel a német hadsereg bőven el van látva – 10 páncélos és 4 gépesített hadosztállyal rendelkezik –, nemcsak az első áttörés a feladatuk, hanem az is, hogy a lehető legmélyebben behatoljanak az ellenséges területre, s lassanként „zsákokat" alkossanak, amelyekbe beszorítva megsemmisíthetik az ellenséget. Ez a *blitzkrieg,* a villámháború elképzelése: a hadtörténelemben először fordul elő, hogy a támadó előrehaladása nem függ a gyalogság menetelésének lassú ütemétől.

A német tervvel szemben álló lengyel a lehető legszerencsétlenebb és legkövetkezetlenebb. A „szárnyakon való felgöngyölítés" hadműveletét úgyszólván „kötelező" választ kíván. Ez a belső vonalak ellenhadműveletéből áll, amely a hadsereget egy erős védelmi vonal hosszában összpontosítja, és úgy állítja fel, hogy azonnal közbeléphessen ott, ahol az ellenséges támadás gyengébbnek mutatkozik, és ilyen módon széttörje a harapófogót.

A lengyel főparancsnokság ezzel szemben – amelynek vezetését Rydz-Śmigły marsallra bízták – olyan tervet eszel ki, amely a legalkalmasabb arra, hogy megkönnyítse az ellenség szándékainak megvalósítását. Az előbbi, amely 30 gyalogos és 4 lovas hadosztályt tud mozgósítani, erőinek zömét a Kelet-Poroszország elleni offenzívára irányítja; ugyanakkor a határ egész, 2500 km hosszúságú, természetes akadályok nélküli védelmi ívét is tartani akarja. Az 1918-as típusú hadi felszerelés, valamint a korszerű, hatékony erődítmények s a páncélos és gépesített egységek úgyszólván teljes hiánya ellenére a lengyel hadvezetőség azt képzeli, hogy nemcsak védekezhet – akár talpalatnyi területről való lemondás nélkül és anélkül, hogy biztosabb állásokban sáncolná el magát, olyanokban, mint amilyeneket pl. a Narew–Visztula–Kárpátok vonalánál találhatna –, hanem minden további nélkül támadásba mehet át. Stratégiai elvként értékeli a Varsó utcáin megjelent kiáltványok képtelen propagandafrázisait: „Fel Berlinbe, Lipcsébe, Lübeckbe!"

Ennyit a katonai tervről. Érintenünk kell azonban még néhány ugyanilyen fontos mozzanatot, hogy értékelhessük az erők összecsapását. Először is hangsúlyoznunk kell, hogy a blitzkrieg lényeges tartozéka egy, a hadtörténészek részéről elhanyagolt vagy agyonhallgatott mozzanat: a terror mozzanata. A blitzkrieg nemcsak villámháború, hanem „totális háború" is: azaz az ellenség által kifejthető ellenállás összes lehetőségeinek megsemmisítésére tör, s nem tesz különbséget hadsereg és polgári lakosság között. Gyümölcsöztetve a Spanyolországban szerzett tapasztalatokat, a Luftwaffe – amelynek parancsnokai között szerepel Kesselring* is – legfontosabb hadműveleti céljai közé iktatja a polgári lakosság bombázását: egy pillanatnyi nyugtot sem szabad hagyni neki, és állandóan „az égből hulló halál" lidércnyomása alatt kell tartani. Varsó bombázása Barcelonáéra hasonlít. A kelet felé menekülők géppuskázása a Malaga utcán véghezvitt mészárlásra. A terrornak senkit és semmit nem szabad meg-

* Később 1943 után, az olaszországi német fegyveres erők főparancsnoka. – *Szerk.*

kímélnie; a „stukák"* legkívánatosabb célpontjaivá a Vöröskereszt vonatai és a kórházak válnak. És az emberiesség legelemibb törvényeinek megsértése nem okvetlenül – ezt is hangsúlyoznunk kell! – a vak vagy fékevesztett rombolási vágy tartozéka; inkább egy „ésszerűen" kigondolt, előre meghatározott tervé, amely a náci háború tipikus módszere.

Másodszor: a lengyel főparancsnokság végzetes tévedése saját erőinek túlértékelésében jóval több és más, mint egyszerű katonai tévedés; szorosan összefügg a fasiszta védjegyű politikai észjárással, amely a kormányt és a katonakasztot jellemzi. A lengyel vezetés a félfeudális állapotban élő ország gazdasági viszonyainak szerkezeti gyengeségére – iparának 98 százalékát a külföldi tőke uralja: íme a „lengyel lélek", amelyet a lengyel kormány mindenáron, még a „szabadság" elvesztése árán is, meg akart védeni –, a komoly és korszerű háborús felkészülés szervi lehetetlenségére olyan „propagandával" reagál, amely a végletekig felmagasztalja saját lehetőségeit, hogy azután ő maga is elhiggye propagandájának legkönnyelműbben hangoztatott jelszavait. A „háborúnak" ez a megfogalmazása, amelyet a saját erő állandó „túlértékelése" jellemez, nem véletlenül hasonlít ahhoz, amelyet az olasz fasizmus fejezett ki Mussolini „nyolcmillió bajonettjével". Ez a gondolkodás, a két ország különböző helyzete ellenére, mindkét részen a gazdasági szerkezet gyengeségével függ össze. Érvényre jutása szükségképpen a leglehetetlenebb tervekhez és az emberi élet legbűnösebb tékozlásához vezet, tehát nem eredményezhet mást, mint katasztrófát, akkor is, ha a katonák feláldozzák magukat a harctéren.

A „nagyzási hóborthoz" társul a rossz lelkiismeret is, a saját őrültségnek valamiféle zavaros tudata, és, bár ellentmondásnak tűnik – de ilyen ellentmondásokhoz hozzászoktatott bennünket az olasz fasizmus is –, a várakozás, a csalóka reménység valami rendkívüli segítségben, amely „kívülről" jön, hogy csodálatosan megmentse a helyzetet: ez a lengyelek esetében az angolok és franciák „döntő segítségébe vetett reménység".

Igaz, hogy ilyen értelmű biztosítékok bőségesen voltak. Elég emlékeztetnünk az 1939 májusában Gamelin és Kasprzycki (lengyel hadügyminiszter – *Szerk.*) között létrejött titkos egyezményre, amelyben Franciaország kötelezte magát, hogy az ellenségeskedések megindulása után erős légi offenzívát indít Németország ellen, és „tizenöt nappal a mozgósítás után" általános, nagy tömegerejű támadásba kezd a Siegfried-vonal áttörésére.

Mindez hozzájárul a lengyel főparancsnokság által elkövetett stratégiai

* Ju–87-es zuhanóbombázó harci repülőgép. – *Szerk.*

baklövés magyarázatához, de nem menti azt. A szerencsétlenségért közvetlenül felelőssé teszi az angolokat és franciákat is, akik ígéretet tettek, és ígéretüket nem váltották be; nem mentesíti azonban az összeomlásért legközvetlenebbül felelős lengyel vezetőket.

Lengyelország háborúja tehát, ilyen stratégiai és politikai alapokon, nem volt más, mint a lengyel hadsereg hosszú haldoklása. Miután a törékeny védelmi berendezés (anélkül, hogy az ellenkező oldalon indított Kelet-Poroszország elleni offenzíva biztosítható lett volna) összeomlott, a Reich csapatai már szeptember 9-én Varsó előtt álltak. Szeptember 9-e és 17-e között pedig a Visztulán túl lejátszódott a villámgyors bekerítő hadművelet: balról von Küchler, jobbról von List* hadseregének egyesülésével. A két tábornok szeptember 18-án találkozott Bresttől délre. A harapófogó szárai becsukódtak, a háború lényegében véget ért. Ezután már csak a lengyel hadsereg teljes felszámolása volt hátra, amelyet ugyanaznap hagyott magára főparancsnoksága: Rydz-Śmigły marsallal az élén Romániába menekült. A lengyelek több helyen makacsul és vakmerően ellenálltak (lovas hadosztályok harckocsik ellen!), gyakorlatilag azonban mindenütt kilátástalanságra voltak kárhoztatva. A Westerplatte-erőd védelmében, a nagy kutnói csatában – az egész hadjárat leghosszabb és legvéresebb ütközetében (szeptember 9–17.), a végső kísérletben, hogy az ellenséget a Visztulán túl feltartóztassák –, Varsó ostromában (szeptember 8–27.), amelyet szakadatlanul bombázott a német légierő és a tüzérség (16 000 katona és 20 000 polgári személy halt meg néhány nap alatt), a kocki helyőrség ellenállásában, amely elképzelhetetlenül sokáig (egészen október 5-ig!) tartott, mindenütt ott tündöklött a lengyel hősiesség, hogy tanúságot tegyen eltökéltségéről: megvédi azt a „szabadságot", amelyről vezetői már előre lemondtak. Közben az angol és francia részről ígért segítség legparányibb töredéke sem érkezett meg. Gamelin tábornok szeptember 12-én abbahagyta félénk offenzíva-kísérletét a Siegfried-vonalon, amelyet még 20 német hadosztály sem őrzött – azzal az indokkal, hogy „Lengyelország nem adott elegendő biztosítékot az ellenállásra". Egyetlen szövetséges repülőgép sem tűnt fel a lengyel égbolton – hiába ígértek százat –, egyetlen bombázás sem történt a német hadigyárak ellen – „legalább abból a célból, hogy a német parancsnokság kénytelen legyen a légierők egy részét kivonni Lengyelországból" (Lloyd George). Az angolok és franciák által az események nyomása alatt megüzent háború az első pillanattól kezdve

* List tábornok 14. hadserege Rundstedt déli hadseregcsoportjának része volt. – *Szerk.*

különös, zavarba ejtő háború volt, amelyet pusztán azért indítottak, mert nem tehettek mást; de biztosan nem azzal a szándékkal, hogy azt végig is harcolják.

Szeptember 14-én Rohrbach professzor, a Rosenberg-csoport* egyik legtekintélyesebb képviselője, páratlanul érdekes közlést tett Magistrati berlini olasz diplomata előtt, aki így számol be erről:

„Vezető német körökben senki sem veszi komolyan Németország közeledését a Szovjetunióhoz. Itt mindössze egy olyan, a körülmények hatására megtett lépésről van szó, amelynek egyszerűen az a célja, hogy nemzetközi vonatkozásban megerősítse Németország taktikai helyzetét." Rohrbach szerint Németország és a Szovjetunió között nem jött létre pontos megegyezés Lengyelország esetleges felosztását illetően. „Természetesen – fűzte hozzá –, ha a Szovjetunió fel akarná használni a pillanatnyi helyzetet a túlnyomóan orosz és ukrán lakosságú lengyel területek (Fehér-Oroszország, Ukrajna, Volhínia) visszaszerzésére, ennek senki sem szegülne ellen. Németország politikai irányelvei azonban változatlanok maradnak: arra irányulnak, hogy előbb vagy utóbb bekövetkezzék Nagy-Oroszország felbomlása és egy független Ukrajna megalakulása." Szeptember 17-én hajnali 2 órára Sztálin magához kérette Schulenburg moszkvai német nagykövetet, hogy felolvassa előtte a következő nyilatkozatot: „Lengyelország minden vezetés nélkül maradt, magára hagyták, és így könnyen válhat mindenfajta meglepetések színterévé, amelyek veszélyt jelenthetnének a Szovjetunióra;" – állapítja meg a nyilatkozat, majd bejelenti: „a moszkvai kormány nem tűrheti tovább, hogy lengyel területen élő ukrán és fehérorosz testvérei minden védelem nélkül, elhagyatva maradjanak... A szovjet kormány ezért parancsot adott a Vörös Hadsereg főparancsnokságának, hogy a lakosság és javai megvédése céljából Ukrajnában és Nyugat-Oroszországban lépje át a határt."

Melyik oldalon lehet veszélyeztetni a Szovjetuniót? Kitől kellett megvédeni az ukrán és orosz lakosságot, amelyet a „keresztes háború" idején, 1921-ben kötött rigai szerződés értelmében szakítottak el az anyahazától? Feleljünk ezekre az egyszerű kérdésekre, és meg fogjuk érteni az okokat, amelyek miatt a német nagykövet szó szerint „elfogadhatatlannak" minősítette a nyilatkozat szövegét. A szöveg azonban változatlan maradt, és a szovjet csapatok átlépték a lengyel határt anélkül, hogy ellenállásba ütköztek volna. Sőt: a lakosság, amely jöttükben látta az egyetlen lehetőséget

* A német fasizmus fő ideológusai. – *Szerk.*

a német terror elkerülésére, barátságosan fogadta őket. Szeptember 27-én aláírták a német–szovjet jegyzőkönyvet, amelynek értelmében a rigai szerződéssel elcsatolt területek visszakerültek a Szovjetunióhoz. Határként a „Curzon-vonalat" jelölték meg, azaz azt a határvonalat, amelyet a nyugatiak közvetlenül az első világháború után „méltányosnak" ismertek el. A tárgyalások egyik megfigyelője, Deutsch meséli: „A német küldöttség egyik tagja nem minden ravaszság nélkül megjegyezte, hogy a Sztálin kívánta demarkációs vonal pontosan egyezik a Curzon-vonallal, amely önműködően csodálatos alapot teremtett volna egy későbbi angol–orosz megegyezés számára. Sztálin azonban, egy zöld ceruzával a kezében, gyorsan felvázolta a tervezett övezeteket a térképre." A Szovjetunió tehát, közbelépésével, nemcsak saját jogos határának birtokába jutott, de Németországot is megakadályozta abban, hogy támaszpontjait 300 km-rel keletebbre tolja előre. Ezzel biztosította a jövő számára a védelem és a nácizmus feletti győzelem egyik elengedhetetlen feltételét.

Hitlernek kétségkívül előnyös volt a megnemtámadási szerződés, a kelet felé irányuló élelmiszer-szállítmányok pillanatnyi biztonsága; ugyanakkor a szovjet kormánynak meg kellett akadályoznia, hogy ezek az előnyök túlságosan sokat nyomjanak a latban; egy vagy más módon el kellett érnie, hogy a mérleg a Szovjetunió javára billenjen. A Lengyelország elözönlése után történteket nem lehet másként megérteni, csak úgy, ha szem előtt tartjuk az alapvető távlatot, a Németország és a Szovjetunió közötti elkerülhetetlen összecsapás távlatát, amelyet a megnemtámadási szerződés aláírásának pillanatától kezdve mindkét fél előre látott. Ha a legcsekélyebb kétségünk is lenne efelől, maga Hitler oszlatja el azt. Bár pillanatnyilag arra kényszerült, hogy jó képet vágjon a gonosz játékhoz, amellyel meggátolni vélt egy szovjet kezdeményezést, bizalmasai előtt már 1939. november 23-án őszinte vallomást tesz: „A nyugati ellenség bezárkózik erődítményeibe. Nincs lehetőségünk arra, hogy párviadalban legyőzzük. Ez az alapvető probléma. Meddig tarthat ez a helyzet számunkra? Az, amire 1870 óta mindig vágytunk, és amit sohasem tartottunk lehetségesnek, bekövetkezett: a történelemben először kell csak egy fronton harcolnunk. De nem tudhatjuk, meddig marad ez így? Ebben a pillanatban Oroszország nem jelent veszélyt. Oroszország pillanatnyilag távoli célokat tűzött ki maga elé, mindenekelőtt helyzetének megerősítését a Baltikumban. Mi csak akkor támadunk, ha nyugat felé szabadok leszünk . . . Nehéz előre látni a jövőt? Az biztos, hogy a Vörös Hadsereg ma nem sokat számít. Egy vagy két évig ez így is marad."

Míg keleten ilyen módon az európai diplomácia történetének leghosszabb és legsúlyosabb párviadala kezdődött el, nyugaton debutált – vagy Lengyelország lerohanása után inkább folytatódott – a *drôle de guerre*, a színlelt háború, a „háború tréfából": a két hadsereg, az angol–francia és a német, mozdulatlanul nézett farkasszemet egymással a Maginot- és a Siegfried-erődítményvonalakban. A bármelyik részről kiinduló támadási lehetőségre vonatkozó műszaki-katonai számításokon túl mindenképpen nyilvánvaló ennek a mozdulatlanságnak a politikai oka: a hosszan tartó „München utáni nosztalgia" pangásba torkollott. A háborút így mindkét részről „lovagias szellemben" vívják, és kerülnek minden felesleges „sértést", amely jóvátehetetlenül „elsiettetné" a dolgokat. Hitler parancsot ad a „Dunquerque" cirkáló megkímélésére, amely többször került a német tengeralattjárók torpedóinak hatósugarába. Cserében Daladier Londonban kitart amellett, hogy a RAF* mondjon le a Németország elleni légitámadásokról. Churchill a *drôle de guerre* megdöbbentő következményeivel kapcsolatban gúnyosan jegyzi meg: „Propagandaröpiratok szórására szorítkoztunk, hogy a németekben emelkedettebb erkölcsi fogalmakat ébresszünk."

* Royal Air Force = Királyi Légierő. – *Szerk.*

1939. SZEPTEMBER 1. A NÉMET CSAPATOK ÁTLÉPIK A LENGYEL HATÁRT

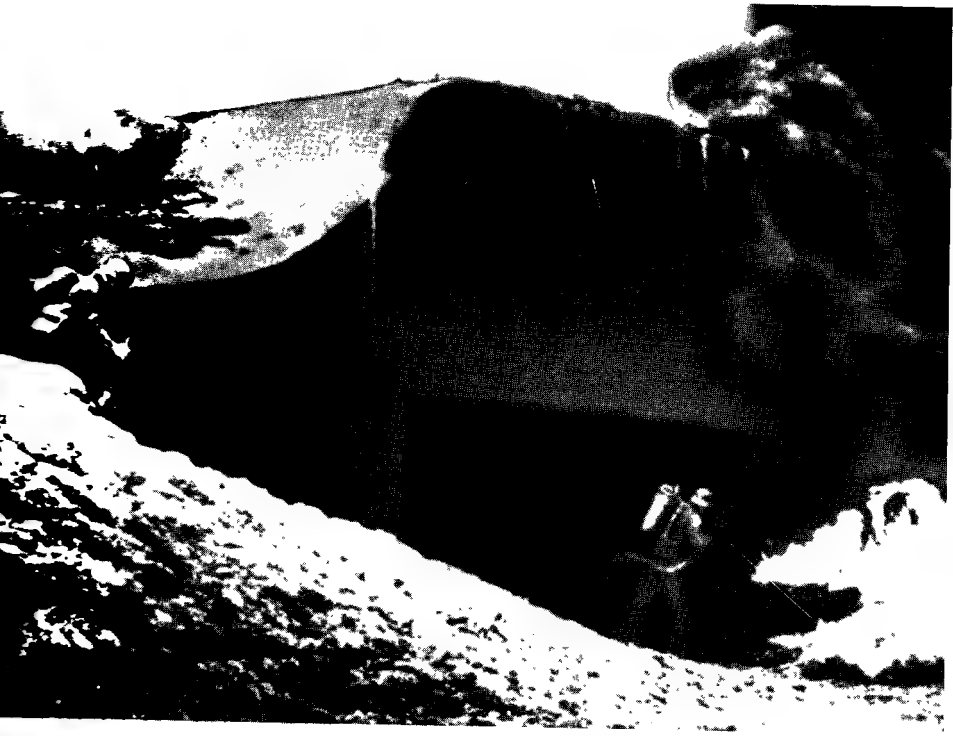

NÉMET LÁNGSZÓRÓS UTÁSZOK ROHAMA A MAGINOT-VONAL EGYIK PÁNCÉLERŐDJE ELLEN

1940. JÚNIUS 3. A BRIT CSAPATOK BEHAJÓZÁSÁNAK EGYIK DRÁMAI PILLANATA DUNKERQUENÉL

II.

FRANCIAORSZÁG ÖSSZEOMLÁSA

Jean Paul Sartre, „Meghal a lélek" c. regényében, amelyet az 1940 nyarán bekövetkezett francia katonai katasztrófának szentelt, elmondja egy, a német erők elsodró előrenyomulása kovetkeztében Közép-Franciaország egyik falujában elszigetelten visszamaradt kis csapat történetét. A katonák, akiket saját tisztjeik is elhagytak, végül is elhatározták: az első alkalommal megadják magukat. Közöttük van az „értelmiségi" Mathieu, középiskolai tanár és az „egyszerű ember", Pinette, a párizsi metro ellenőre. Az előbbi így vall lelkiállapotáról: „Francia vagyok, és ezt most találom először furcsának. Furcsa. Franciaországot sohasem láttuk igazán; benne voltunk ... Annyira természetes volt, hogy franciák vagyunk; a legegyszerűbb, a leggazdaságosabb módja annak, hogy egyetemesnek érezzük magunkat. Nem volt ebben semmi magyarázni való: másoknak – németeknek, angoloknak, belgáknak – kellett megmagyarázniuk, hogy milyen balsors vagy tévedés folytán nem egész emberek. Most Franciaország kinyúlva fekszik a hátán, egy elromlott hatalmas gépezetnek látjuk, és azt gondoljuk: ez volt." A másik viszont a következőképpen reagál: „Nem kértem senkitől semmit. Nyugodtan mentem a dolgaim után. A »fritzeket« nem gyűlöltem, sohasem láttam, nem is ismertem őket. A nácizmusról, fasizmusról azt sem tudtam, mi fán teremnek. És Danzig! Képzeljétek! Mire először láttam ezt a nevet a térképen, már be is vonultattak katonának. Nos: ott fenn Daladier az, aki megüzeni a háborút, Gamelin meg az, aki elveszti. Miért fogtak bent engem, pont engem? Mit követtem el? Azt hiszed, eljöttek hozzám és megkérdezték, mi a véleményem?"

Mathieu feleletként vállat von: „Tizenöt éve éreztük, hogy ez bekövetkezik. Időben kellett volna gondolnunk rá, hogy elkerüljük vagy felülkerekedjünk rajta."

Az „értelmiségi" tudatában van az összeomlás igazi okainak, a másik

nem. Mégis Pinette az, aki bajtársainak – ezek isznak közben – példát mutat: csatlakozik a francia hegyi vadász alakulathoz. Ennek tagjai egy hegyszorosban várják a németeket, hogy hátukba lőjék utolsó golyóikat. Mathieu Pinette után megy. Mikor megjegyzi valaki, hogy „annak is elment az esze, aki kockára teszi a bőrét, amikor nem muszáj" – nyersen visszavág: „De igenis, muszáj volt. Muszáj volt, mert elegünk volt már, és nem tudtuk már, mit tegyünk." Azon a tragikus éjjelen, amikor a németek bevonultak a faluba, az ágyúk dörgése és a tűzvészek lobogása közepette valamennyi francia katona elesett. Azok is, akik elhatározták, hogy „minden ok nélkül" ellenállnak, s azok is, akik arra vártak, hogy megadják magukat.

A Sartre által megörökített epizód nagyon jellemző. Szinte jelképesen világítja meg a III. Köztársaság hirtelen összeomlását, a kemény és váratlan katonai vereség átalakulását a „lélek" valóságos „halálává": kialudt minden reménysugár. A hadsereg teljes szétzüllése a polgári társadalom felbomlását tükrözi. Minden egyes ember elszigetelődik a maga szorongó állapotában, minden tájékozódási pont, minden „hagyományos eszmény" eltűnik, amelyekhez az ember hozzáigazíthatná cselekedeteit: Olaszország szeptember 8-ájához hasonló helyzet áll elő,* de még sötétebb, még drámaibb, még mélyebben szánt bele a mindennapi életbe és a legmélyebb érzelmekbe. Egész Franciaország történetének legátfogóbb, a tiszta látást leginkább elhomályosító tragédiája ez. Behegedt, de kitörölhetetlen, fájó sebeit még ma is szívében hordja minden francia.

De hogyan következhetett be a katasztrófa? Melyek voltak a közvetlen, és melyek a távolabbi okai? Közvetlen okai – azaz az összeomlás katonai magyarázata – egyszerűek: a háborúra való nem megfelelő felkészülés, a műszaki eszközök és a fegyverek korszerűsítésének elmulasztása, az új német stratégia által keltett meglepetés, Gamelin generalisszimusz-hadseregfőparancsnok pöffeszkedése kifelé, erőtlensége befelé, és mindenekfelett „a francia katona által elsajátított felfogás", mely szerint – egy hivatalos vizsgálat következtetéseit idézzük – „itt tulajdonképpen nem is zajlott le csata". Minden okot és magyarázatot, bárhogy csoportosítsuk is őket a téma körül, a Maginot-vonal által nyújtott „hamis biztonságra" vezethetünk vissza, amelynek oltalmában, katonai szakértők véleménye szerint, „Franciaországot sohasem lehet elözönleni".

Ez a megerősített vonal – amelyet első tervezőjéről neveztek el – a leg-

* Badoglio tábornagy olasz miniszterelnök 1943. szeptember 8-án közölte az olasz néppel a fegyverszünet megkötését. Részletes leírását lásd a X. fejezetben. – *Szerk.*

hatalmasabb és legköltségesebb korunk összes hasonló építménye között: félelmetes acél- és cementtömb, amely több mint 400 km hosszúságban követte az egész francia–német határt, annak találkozásáig északon Luxemburggal, délen Svájccal. Építését közvetlenül a háború (az első világháború – *Szerk.*) utáni időben kezdték el, és 1935-ben fejezték be. Folyosókkal összeköttetésben álló páncélerődítmények megszakítás nélküli láncolata, hátában két roppant kiterjedésű „katonai gyakorlótérrel" – vagy föld alatti fellegvárral –, amelyek kényelmes otthont nyújthattak emberek tízezrei számára: az első világháború tapasztalatai alapján csakugyan teljesen „bevehetetlennek" tűnhetett. Hogyan is lehetett volna áthatolni erődítményeinek gyakran hat-nyolc méter vastagságú acélfalán? Hogyan is lehetett volna kiűzni a védőket a sokszor száz méter mélyen a föld alá épített erődítményekből?

Ez volt a látszat. A valóságban azonban a Maginot-vonal nemcsak szabad átjárást engedett Luxemburg irányából a tenger felé, hanem a tisztán „passzív", egy helyben álló védelem elvei alapján maga is arra volt ítélve, hogy a mozgó háborúra épített új német stratégia diadalt arasson felette. Nagyszabású, de hasznavehetetlen volt, akárcsak a hanyatló római birodalom erődítményei vagy a roppant „kínai fal"; ott állt mozdulatlanul, hogy az első világháború utáni Franciaország vélt „legyőzhetetlenségét" dokumentálja. „Katonai tévedés" (mégpedig milyen horderejű!) – ugyanakkor a két háború közötti Franciaország politikai jelképe. Ez a Franciaország meg volt győződve arról, hogy csak ő képviselheti Európát, és hogy minden, nyugaton támadt vihar ellen védőbástyául szolgálhat. A III. Köztársaság vezető politikusai még azt sem vették észre, hogy miközben ők büszke biztonságban ringatóztak, a halálos ellenség, a fasiszta rendszer, erődítményeivel már a versailles-i Franciaország hátába került, behatolt az ország belsejébe, és a termeszhangyák kitartó munkájával kikezdte a köztársasági demokrácia politikai-társadalmi szerkezetének alapjait.

AZ ÖSSZEOMLÁS ELŐZMÉNYEI

Az ellenség, a fasizmus, annál veszedelmesebb volt, mennél inkább elrejtőzött, mennél inkább befészkelte magát a francia közélet minden mozzanatába. Nem nyilvánvalóan, nem azonnal szembeszökően, mint Olaszországban és Németországban. Igazi arcával csak egyetlenegyszer merészkedett a napvilágra. Ez az 1934. február 6-i párizsi felkelés alkalmával történt,

amikor Charles Maurras Action Française-ének (Francia Akció – *Szerk.*) emberei együtt szálltak síkra de la Rocque ezredes Croix de Feu-jével (Tűzkereszt – *Szerk.*), és a parlament nyakára tekintélyi, ún. „nemzeti" kormányt ültettek. A reakció régi csapatai – amelyek annyiszor szenvedtek vereséget és annyiszor jelentek meg újra meg újra a politikai élet színpadán, s amelyekre Maurras monarcho-nacionalista ideológiája bizonyos „tiszteletre méltóságot" szeretett volna ráaggatni – ettől kezdve a fasizmus vagy félfasizmus új rekrutáival egyesültek, akiket elsősorban a munkásáruló Déat és az exkommunista Doriot vezetett. Az egyesülés találkozópontjául egy nevet, egy jelképet választottak, amely mellett ki lehetett tartani minden helyzetben: az agg Pétain tábornagyot, a verduni győzőt. Kiemelték őt a feledés porából, mint olyan embert, aki „felette áll a zűrzavarnak", mint akit már kijeloltek arra, hogy helyreállítsa a „rendet" Franciaországban. „Szükségünk van Pétainre!" – hangoztatták. És ettől kezdve a demokratikus intézményekkel az „erős ember" mítoszát állították szembe, azt az egyént, aki a „parlamenti dekadencia" és a „munkásság túlkapásai" idején tisztogatni fog.

A fasizmus ezen első megjelenése által kiváltott riadalom azonban olyan nagy volt, és a francia köztársaság visszahatása olyan erősnek bizonyult, hogy megfordult a politikai harc kimenetele: a kommunista és a szocialista pártok akcióegységéből, valamint abból az ösztönzésből, amelyet a munkásosztály gyakorolt az összes demokratikus erőre, megszületett a Népfront. Csattanós válasz volt ez a fasizmus veszélyére, amely a francia közélet kebeléből bukkant fel, és általánossá válhatott volna. A győzelem azonban nem volt döntő, és február 6-a „hősei" sem mondtak le a bosszúról.

A végleges győzelemhez szükség lett volna a demokrácia gyökeres megújítására, a népi erőknek az állam ellenőrzésébe és igazgatásába való közvetlen bevonására, s a szabadság zászlajának kibontására mindenütt Európában, ahol azt veszély fenyegette. Léon Blum kormányának ehelyett az volt az örökös gondja, hogy a fasizmusra való visszahatás által felszabadult lelkes és nemes erőket a hagyományos mederbe terelje vissza. A belpolitikában „reformista" elveket vallott; azaz széles körű gazdasági engedményeket tett a munkásosztálynak, de a nemzet tényleges kormányzásától távol tartotta azt; a külpolitikában „be nem avatkozó" volt: a konzervatív angol körök nyomába szegődött, és támogatás helyett inkább ahhoz járult hozzá, hogy eltemessék a spanyol szabadságot. Ahhoz elég erős volt, hogy ne féljen a reakciótól, de nagyon is erőtlen, amikor a fasizmus veszélyének gyökeres kiirtásáról lett volna szó.

Innen ered a front lassú, de biztos belső rozsdásodása, s a francia fasizmus szívós és állandó szervezkedése is a felkelés nagy napjára. A front időszakában, sajátságos módon, a reakciós erők tömbje nemhogy darabokra hullott volna, hanem inkább megszilárdult és kiterjesztette befolyását.

„Az acél urai", a francia fémipar mágnásai, akiket az államosítás veszélye fenyeget – hasonlóan ahhoz, ahogy a nácizmus keletkezésekor Németországban is történt –, uralják a sajtó nagy részét, és ezért képesek arra, hogy az egész közvéleményt tartósan és erősen megmérgezzék. A nácibarát és szocialistaellenes propaganda legjelentősebb és leghatásosabb eszközei a „Matin", az „Information" és mindenekelőtt a 700 000 példányban terjesztett „Gringoire" c. hetilap voltak. Ezek, mivel Hitler minden kezdeményezését harsogó tapssal fogadták, az „összeomlás" sajtószerveivé váltak, mielőtt még egyáltalán megkezdődött volna a háború. Közel állnak az „acél uraihoz", de jól megkülönböztethetők tőlük az olyan Hitler szolgálatában álló ügynökök, mint a párizsi német kém, Abetz, vagy a De Brinon által alapított *France–Allemagne* (Franciaország–Németország) Bizottság. Miután Maurras és de la Rocque híveit legyőzték – de még mindig a Népfront idejében –, felbukkant a *cagoulard*-ok (csuklyások) csoportja, egy Mussolini és Hitler zsoldjában álló terrorista szervezet. A Roselli*-fivérek meggyilkolása, amit az olasz diktátor parancsára ők követtek el, az új helyzet legmérgesebb tünete. Még a „gondviselés jövendő emberének", a mindig értelmesnek tartott Pétain tábornagynak a mítosza sem volt már elegendő számukra. A francia reakciós erők csoportosulásából egy még jobboldalibb és még fenyegetőbb jelszó született. Egy lehetetlen, számunkra bizonyos értelemben mégis ismerős jelszó: nagyon hasonlít ahhoz, amelyet a hidegháború folyamán merészeltek nyilvánítani az atlanti politika túlzó hívei. („Inkább az atombomba, mint a kommunizmus!") Ez a döntő jelszó, amely alkalmas arra, hogy kifejezze az uralkodó osztály veszély idején érzett félelmét és dühét, így hangzik: „Inkább Hitler, mint a Népfront!"

Így, bár a demokrácia épülete kívülről még érintetlennek látszott, a valóságban már csupán homlokzata maradt meg. Durva csapások és minden szembetűnő előzetes riadó nélkül vezetett az út Léon Blum utolsó kormányától Daladier (ő is részt vett a Népfrontban) és Bonnet kabinetjéig, München, a nácizmussal való „szívélyes megegyezés" kormányáig,

* Carlo Roselli és Nello Roselli, a Franciaországban működő „Giustizia e Libertá" („Igazság és Szabadság") nevű antifasiszta szervezet vezetői, a köztársaságiak oldalán részt vettek a spanyol szabadságharcban. Mussolini 1937-ben Franciaországban meggyilkoltatta őket. – *Szerk.*

amely egyben a munkásmozgalom rendőri elfojtásának kormánya is volt. A történelem paradoxona folytán éppen ennek a kabinetnek jutott az a feladat, hogy megüzenje a háborút Németországnak. Vajon milyen indulatokkal, milyen célkitűzésekkel?

„Nincs szó egy Hitler vagy hitlerizmus vagy nácizmus elleni háborúról" – bizonygatta Daladier 1939. szeptember 15-én Guariglia párizsi olasz nagykövet előtt –, hanem az „örök germanizmussal" való összeütközésről, amely „a Versailles-ban született porszem-nemzetek" eltüntetésén túlmenően Franciaországban is meg fogja határozni „a régi állapotok alapvető átalakulását, még a parlamenti helyzet megváltozása előtt". Ezért nemcsak 1940–1941 telének „látszatháborúja" hihetetlen és lehetetlen, hanem van még egy ennél is fontosabb és döntőbb valami: a háború „eszményi indítóokainak" semmibe vétele, a minden harcos és minden polgár szívébe csepegtetett hit önmaga „haszontalan" vagy terméketlen volta felől. Ez megteremtette a vereség legbiztosabb feltételét. Az a csíra, amelyet 1934. február 6-a oltott be a nemzet életébe, és amely a spanyolországi „beavatkozási" politika árnyékában növekedett, hajszálereivel immár tetőtől talpig behálózta a hadsereget és az országot.

A FRANCIA KOMMUNISTA PÁRT ÉS A HÁBORÚ

1940–1941-et nemcsak a „látszatháború" jellemezte. Emellett – vagy helyesebben: ennek következtében – ott volt az a háború is, amelyet Daladier készségesen és komolyan viselt: a Francia Kommunista Párt elleni embertelen és irgalom nélküli háború. A német–szovjet megnemtámadási szerződés első hírére Doriot* kijelentette: „Sztálin elárulta Franciaországot! Nekünk erre a kommunizmus elpusztításával, az árulók pártjának feloszlatásával, vezéreinek bebörtönzésével kell válaszolnunk..." És a felhívást, amely egy Hitler szolgálatába szegődött embertől származott, a kormány készséggel teljesítette. A *munichois,* a müncheni egyezmény aláírói nem kérették kétszer magukat, hogy bosszút álljanak a kommunistákon, akik mind a parlamentben, mind az országban egyedül helyezkedtek szembe ezzel a szerződéssel, mint a „nemzeti gyalázat" szerződésével.

A rendőri apparátus egész gépezete – amely a háború kitöréséig a legkisebb kellemetlenséget sem okozta a náci „ötödik hadoszlopnak", és amely

* A francia kommunista mozgalom renegátja, a német megszállás idején hírhedt kollaboráns. – *Szerk.*

folytatólagosan, a háború folyamán is háborítatlanul fogja hagyni azt – ráveti magát a Francia Kommunista Pártra, bezáratja székházait, lefoglalja sajtóját, és késedelem nélkül megkezdi az embervadászatot. Szeptember 26-án, egy immár befejezett tényt szentesítve, feloszlatják és törvényen kívülinek nyilvánítják a pártot. Október 7-én – a „mozgósítottak" ideiglenes kivételével – letartóztatják a kommunista képviselőket. Az üldözés azonban hamarosan kiterjed a hadsereg soraira is. Thorez és néhány másik vezető csupán expatriálással tud megmenekülni a biztos börtöntől. 1940 márciusában Riomban negyvennégy bebörtönzött kommunista képviselő ellen folytatnak le színházi pert: közülük sokan sohasem szívhatják majd a szabadság levegőjét, mert a katonai vereség után kiszolgáltatják őket a náciknak. A kormány „erélyes intézkedéseit" a francia fasizmus valamennyi híve ujjongva fogadja. Sajnos, még Léon Blum is tapsol, cinikusan arra számítva, hogy a kommunisták üldözésével megerősítheti a szocialista pártot. „Az a véleményem, hogy pártunk nagy többsége a Francia Kommunista Párt feloszlatását természetesnek és jogosnak tartja majd." A párt tehát egyedül áll a viharban. Szervezeti szálai elszakadtak, harcosai szétszóródtak: meglepte őket a legteljesebb törvényességből a legszigorúbb illegalitásba való váratlan átmenet. Daladier kormánya egyébként nem tudja más ürüggyel „igazolni" a kommunisták üldözését, mint az FKP részéről a háborúval szemben tanúsított „defetista" magatartással.

A tények pedig, íme a következők:

1939. augusztus 25-én a kommunista parlamenti csoport kiáltványt bocsátott ki, amelyben Thorez a német–szovjet megnemtámadási szerződést úgy értelmezte, mint az „agresszorok tömbjének megbontásához" való hozzájárulást; majd rögtön hozzáfűzte: „Ha Hitler mégis kirobbantaná a háborút, tudja meg, hogy Franciaország népét szilárd egységben fogja szemben találni magával, a kommunistákkal az első vonalban, akik készek arra, hogy megvédjék hazájuk biztonságát, valamint a nemzetek szabadságát és függetlenségét."

Szeptember 2-án a kommunista képviselők, álláspontjuknak megfelelően, megszavazták a háborús hiteleket, és határozottan hozzájárultak ahhoz, hogy a kormányt kimozdítsák bizonytalanságából: hozzon visszavonhatatlan határozatot a Németország elleni háború megüzenéséről.

A párt feloszlatása után, október 1-én, a kommunista parlamenti csoport *Groupe ouvrier et paysan* (Munkás- és parasztcsoport – *Szerk.)* néven újjáalakult, és követelést juttatott el a nemzetgyűlés elnökéhez, Herriothoz, a parlament összehívására vonatkozóan: „Mi igazságos és tartós békét

akarunk; hisszük, hogy ez gyorsan elérhető, mert a nyugati háborús uszítókkal és a náci Németországgal szemben ott áll a Szovjetunió ereje, amely segítséget fog nyújtani a kollektív biztonság megvalósításához . . ."

A tények, illetve a Francia Kommunista Párt következő állásfoglalásai azt bizonyítják, hogy az üldözések – a munkásosztály élcsapata ellen viselt „háború a végsőkig" – még a világháború kitörése előtt megkezdődtek. Amikor a kommunista képviselők a parlamentben leadták szavazatukat a hadihitelekre, a párt székházai már a rendőrség kezében voltak!

Tények bizonyítják azt is, hogy a francia kommunisták sohasem támogatták „az engedékenységet Hitler irányában" (mint üldözőik, akik kitartóan távol tartották magukat a spanyol háborútól). Ezzel szemben egy eléggé határozott alternatívát állítottak fel, amely mellett kitartottak egészen a III. Köztársaság összeomlásáig: harc az oly döbbenetes módon kitört – és nem biztos, hogy (gondoljunk Daladier már idézett nyilatkozatára!) antifasiszta célokért és törekvésekért folyó – háború ellen; abban az esetben pedig, ha a béke reménye végképp zátonyra jut, harc minden erővel a megszálló ellen, az egész nép felszólítása az ellenállásra.

Franciaország különleges helyzetében elsősorban a kommunistáknak kellett felfogniuk az osztályellenség ütéseit. Ez a magyarázata annak, hogy a háború „imperialista" jellegét hangsúlyozták, vádat emelve a Daladier-kormány reakciós politikája ellen. Ilyen módon háttérbe szorult a másik szempont, a „demokratikus és antifasiszta" jelleg, amelyet a háború, legalábbis potenciálisan, magára ölthetett. E jelleg kialakulását Franciaországban egyébként éppen a vezető politikusok akadályozták meg erőszakkal, akik egy hamis hazafiság nevében vetették börtönbe a kommunistákat, míg a valóságban a vereség bekövetkeztét segítették elő. Hogy ettől kezdve, a vázolt francia helyzetben, hogyan domborodhatott ki mégis a háború „antifasiszta" jellege, azt napjainkban is eléggé nehéz megállapítani, amikor pedig már a maguk összességében, illetve szélesebb és biztosabb távlatból látjuk a dolgokat. Az üldöztetés mindenesetre nem tudta szétzúzni a Francia Kommunista Pártot; inkább megerősítette egységét, s – a mindig előforduló egyéni meghátrálásokat nem számítva – megacélozta erőit. A kommunista párt nem tudott volna az ellenállás legerősebb pártjává válni, ha az összeütközés legválságosabb pillanatában, amikor az osztályharc belső eseményeit össze kellett egyeztetni a nemzetközi politikával, nem lett volna képes a pillanat által megkívánt legnehezebb feladatra, arra, hogy fájdalmas és drámai áldozatokat kérjen tagjaitól.

Más oldalról eközben fény derült az üldözés mélyen rejlő okaira; a cinikus ürügy, hogy a „nemzet védelmét" ezzel akarják megerősíteni, elesett. A belpolitikai távlatnak – a munkásosztály élcsapata erőszakos és végleges kiküszöbölésének – egy pontosan körvonalazott külpolitikai távlat felelt meg, amely az előbbivel összefüggött és belőle következett. Mindez a szovjet–finn háború folyamán lett nyilvánvalóvá, amelyet a Szovjetunió életbevágóan fontos igénye idézett elő: az, hogy intézkedjék Leningrád „szörnyű sebezhetőségéről", és kiküszöbölje azt a potenciális veszélyt, amelyet Finnország jelentett, nem annyira önmagában véve, mint inkább a náci agresszió lehetséges bázisaként. (A finn uralkodó osztály sohasem rejtette véka alá Hitler iránti rokonszenvét; 1939 nyarán Halder tábornok, a német vezérkar főnöke, személyesen szemlélte meg a Szovjetunió felé eső határmenti erődítményeket.) Miután a finn kormány visszautasította azt a szovjet követelést, hogy Szovjet-Karélia nagy részének átengedése fejében vonja hátrább határát, bekövetkezett az összeütközés. Ez, mivel az angolok és franciák, valamint a németek közötti „látszatháború" zavaros láthatárával olvadt össze, még bonyolultabbá tette a helyzetet, még több ismeretlen tényezővel telítette. A szovjet aggodalmak megalapozottságát, az északról jövő fenyegetést illetően, az események későbbi sorának kellett igazolnia, majd azt is félreérthetetlen módon tisztáznia, „ki ellen" irányult valójában a Szovjetunió kezdeményezése. Egyelőre azonban a finn háború nemcsak súlyosan megzavarta az európai közvéleményt, hanem arra is alkalmas volt, hogy az angolok és franciák kihasználják háborús erőfeszítéseik irányának lényegesen másfelé terelése céljából. A vezető politikusok, akik azzal dicsekedtek, hogy a Németország elleni háborúban takarékoskodtak a „véráldozattal", ezúttal elszántnak bizonyultak ahhoz, hogy a dolgok mélyére hatoljanak, és komoly háborút viseljenek – de a Szovjetunió ellen. Igen tekintélyesek azok a Finnország részére küldött fegyverszállítmányok, amelyek Lengyelország számára nem léteztek. (A háború három hónapja alatt az angolok és franciák kb. 300 repülőgépet, 600 ágyút, 5000 gépfegyvert küldtek Finnországba.)

Mindennél „energikusabb" azonban az az elhatározásuk, hogy a konfliktusba hatalmas erőkkel beavatkozzanak. Chamberlain március elején bejelentette, hogy készen áll egy 100 000 főnyi expedíciós hadsereg, amelynek számára átvonulást kértek Svédországon keresztül. Daladier és tábor-

nokai ugyanilyen becsvágyó stratégiai tervet jelentettek be. Weygand tábornok, aki a háború kitörése óta Szíriában működött egy 100 000 emberből álló expedíciós hadsereg parancsnokaként, „elfoglalta volna a Kaukázust, és onnan hatolt volna Oroszország belsejébe, mint kés a vajba". Egy másik, 50 000 főnyi expedíciós hadsereg Narvikban szállt volna partra, és Norvégián keresztül hatolva egykettőre szétverte volna Finnországban a „rendetlen orosz hordákat", hogy Leningrád felé vonuljon.

Az „antibolsevista keresztes hadjárat" tehát, amelyen már a világ első szocialista államának létrejötte óta töprengtek nyugaton, azon a ponton volt, hogy a legnagyobb hevességgel robbanjon ki. Finnország azonban március közepén letette a fegyvert. A Szovjetunió – és ez páratlan eset a békeszerződések történetében – Mannerheim leverése után is csak azt követelte, amit a háború előtt: a finn határ hátravonását néhány kilométerrel, továbbá a balti-tengeri hangöi kikötő átadását. [Egy évvel ezután Hitler bejelentette a rádióban: „Én és Mannerheim barátom nekimegyünk Oroszországnak!" Finnországnak pedig a III. Birodalom (egyik – *Szerk.*) utolsó csatlósaként kellett elszakadnia a nácizmustól.]

Március 20-án, feladatát immár betöltve – s miután az „antibolsevista keresztes hadjárat" alapvető célkitűzése meghiúsult –, megbukott a Daladier-kormány, és Reynaudé lépett a helyébe. Reynaud személy szerint el volt szánva arra, hogy sokkal energikusabban fogja vezetni a háborút Németország ellen – bár hadügyminiszterré Daladiert (!) jelölte.

Az új kormány által kifejezésre juttatott törekvéseknek megfelelően francia expedíciós hadsereget küldtek Norvégiába, hogy az angolokkal együtt szembeszálljon a villámgyors április 9-i német támadással. A németek egyazon időben intéztek támadást az egész partsáv ellen Oslótól Narvikig, a hadműveleteket egészen Dániáig kiterjesztve, amelyet ugyanazon a napon ellenállás nélkül megszálltak. Hitler, miután a finn háború által ébresztett „nagy reményei" füstbe mentek, elhatározta, hogy most már véget vet a „látszatháborúnak". A „Weser-féle hadművelet" (a dán–norvég hadjárat) révén biztosította magát északról, és Anglia felől áttörte a rettegett tengerzárat.

Franciaország megmentését azonban – bármilyenek voltak is Reynaud szándékai – már nem „kívülről" és nem ilyen távoli hadszíntéren kellett volna keresni. Az összeomlás politikai előfeltételeit az ország belsejében rakták le. Ahogy egy élesen látó politikai megfigyelő, Vincent Auriol megjegyezte, arra lett volna szükség, hogy ne szorítkozzanak műszaki-katonai óvintézkedésekre; inkább a náci ötödik hadoszlopot kellett volna kiseperni

és a parlament tekintélyét helyreállítani, egyszóval: „szorosabbra fűzni a hadsereget a nemzettel". Ez azonban éppen Daladier és klikkje bomlasztó tevékenysége folytán – elsősorban a „politikai vákuum" miatt, amelyet az FKP felszámolása eredményezett – vált lehetetlenné. A döntő pillanatban – jegyzi meg Auriol – „a hadseregnek nem voltak vezérei, és a nemzetnek nem volt vezetője. Minden széthullott: a kormány, a parlament, a hadsereg főhadiszállása s maga a hadsereg is. Az egész zűrzavar pedig magától a kormánytól indult ki."

FRANCIAORSZÁG MEGTÁMADÁSA

Május 9-e éppen olyan nap volt a nyugati fronton, mint a „látszatháború" bármely más napja. A nyári ég rendkívüli derültsége miatt talán még csendesebb is, mint a többi. „Pünkösd közeledik – írta von Kleist páncélos osztagainak egyik tisztje. – Gyakran nézünk az égre és arra gondolunk, mi minden fog még történni. De nem történik semmi. Nincs soha semmi új. Minden csendes. Annyira csendes, hogy azt reméljük: otthon tölthetjük az ünnepeket, boldogan, szabadságon. De tegnap – május 8 – óta valami szokatlan van a levegőben; az ember azt kérdi magától, honnan vannak bizonyos előérzetei . . ."

A front másik oldalán még ez az enyhe előérzet is hiányzik, olyan nagy a szélcsend. Colson tábornok, akit megkérdeztek, visszahívják-e szabadságon levő katonáit, mert az a hír járja, hogy támadás fenyeget, szó szerint ezt válaszolta: „Miért? Aligha kell már holnap harcolnunk. Németország a felbomlás állapotához érkezett."

S miközben az emberek a fronton saját vágyaikba és illúzióikba bezárkózva éltek, Berlinből megérkezett a parancs az általános offenzívára. „A führer és legfőbb parancsnok döntött: »A« nap: május 10., »Z« óra: 5 óra 35."

A német csapatokat riadókészültségbe helyezték. Az első vonalbeli egységek éjfélkor elfoglalták előre meghatározott állásaikat, és szürkületkor megkezdődött az offenzíva. Az egész Luftwaffe a levegőbe emelkedett, és a Rhône völgyéig bombázta a francia, belga és holland területeket. Von Brauchitsch tábornok parancsára megmozdult az egész, 110 hadosztályból álló, három hadseregre osztott német front: a jobbszárnyon, a holland és belga fronton von Bock, középen, a középső Maas (Meuse) frontján von Rundstedt, a balszárnyon pedig, a Maginot-vonalra támaszkodva, von

Leeb csoportja. Az előrenyomulás igen erőteljes volt, s egyre fokozódott, ahogy a Maginot-vonaltól távolodott és a tenger felé közeledett. Az offenzíva a jobbszárnyra nehezedett – a látszat legalábbis ez volt –, miután a III. Birodalom katonái már a nap első óráiban behatoltak Belgiumba, Hollandiába és Luxemburgba. (Hitler ultimátumát csak akkor közölték a megtámadott országok kormányaival, amikor már megkezdődött az elözönlés.)

Gamelin főparancsnoksága, amely 101 francia és 11 brit hadosztállyal rendelkezett, meglepődött és megzavarodott a támadástól, mert hihetetlennek tartotta, hogy elérkezett volna az összecsapás végzetes pillanata. Némi habozás után lemondott arról, hogy a Maginot-vonalon és a vonaltól a tengerig nyúló állásokban várja be az ellenséget; elrendelte az általános támadást észak felé. Giraud 7. hadserege – ez volt a legkorszerűbb és legütőképesebb – a balszárnyon nyomult előre, a tengerpart hosszában. Blanchard-é Dyle felé fordult. Corap hadseregére bízták a középső Maas, Hutzingerére a Maginot-vonal védelmét. Ilyen módon tehát az első világháború kezdetén kialakult katonai helyzet ismétlődött meg, amikor Belgium lett a két szemben álló hadsereg első és döntő csatatere? Gamelin tábornok meggyőződése kétségkívül ez volt, és május 15-ig ez is maradt olyan öt napon át, amelyek valóban döntőek voltak az összecsapás kimenetelére, mert a németek ez alatt az idő alatt vetették meg a győzelem stratégiai előfeltételeit. Gamelinnek ebből a – látni fogjuk, mennyire megalapozott – meggyőződéséből fakadt a támadó hadmozdulat észak felé, hogy az európai háborúk klasszikus csataterén szálljon szembe az ellenséggel. („A francia hadsereg kardot rántott" – jelentette be Gamelin.) A német parancsnokság részéről valóban kétségtelennek látszott a Maginot-vonal északról való bekerítésének szándéka, szó szerint megismételve az 1914-es Schlieffen-féle tervet (s kiegészítve Hollandia elözönlésével is).

Az első – de még nem döntő – meglepetés az a gyorsaság volt, amelylyel a német csapatok a két semleges nemzet területére behatoltak. Hollandia nem annyira 10 hadosztályára, mint inkább a gátak megnyitásától előidézett hatásra, és ennek következtében a tengertől hosszú és türelmes munkával elhódított ország nagy részének elárasztására számított. Mielőtt azonban a víz járhatatlanná tette volna a terepet, a németek már elérték támadásuk célját, haszontalanná téve minden védelmi furfangot. Kesselring repülői szünet nélkül bombázták Rotterdamot, majd ejtőernyősök szállták meg a védelmi rendszer létfontosságú pontjait, akik a legnagyobb könnyedséggel keltek át gumicsónakjaikon a csatornákon. Két nap lefor-

gása alatt megszállták egész Észak-Hollandiát, és a hollandok minden lehető ellenállását meghiúsították anélkül, hogy az angol–francia hadseregnek akár csak számottevő kapcsolatot is sikerült volna teremtenie azzal.

Belgium, jelentős katonai ereje (22 hadosztály) helyett, egymás mögött sorakozó megerősített vonalainak hatásosságára és ellenálló voltára számított; hadserege ezek hosszában foglalt lépcsőzetes állást. Védelmi vonalai közül az a legfontosabb, amely az Albert-csatorna folyását követve Lüttichet érinti, majd visszakanyarodik a Maas felé. Május 12-e és 13-a között azonban éppen ezen a vonalon esett meg a második világháború egyik legtitokzatosabb epizódja: Eben Emael, Európa egyik legkorszerűbb erődje, az említett vonal kulcspontja, amelytől hosszú ellenállást reméltek, néhány óra leforgása alatt elesett; valószínűleg német ejtőernyősök vették be, akik az erőd náci „ötödik hadoszlopával" játszottak össze. 13-án elesett Lüttich, s ezzel az „északi csata" kimenetele már súlyos veszélyben forgott.

Ezalatt az angol–francia hadsereg zöme, ismét egyesülve a belgával, Antwerpen és Namur között foglalt állást, abból a meggondolásból, hogy a német faltörő kosnak ezen a szakaszon kell előrelendülnie. Gamelin egész figyelmét ide összpontosította, ebbe vetette a győzelem minden reményét. Így történhetett, hogy amikor május 14-én egy fenyegető offenzíváról értesült, amelynek körvonalai délebbre, a Maas középső folyásánál bontakoztak ki, azt lekicsinylően mint „helyi jelentőségű incidenst" ítélte meg; olyan riasztásnak tartotta, amelyet a Corap-hadsereg parancsnoksága ijedtében rendelt el. Ez a hadsereg valamennyi között a leggyengébb volt, mert öreg tartalékosokból állott, s alig rendelkezett közlekedési eszközökkel; ezért is tették arra a frontszakaszra, amelyen a legteljesebb nyugalom honolt. Gamelin véleménye szerint nyilvánvaló lehetetlenség volt, hogy a németek éppen a legjárhatatlanabb szakaszt válasszák ki áttörési pontul, s hogy páncélos és motoros csapataikkal az Ardennek erdein rohanjanak keresztül, amelyeken a közönséges gyalogság is nehezen hatol át.

A német főparancsnokság stratégiai titka viszont éppen ebben a látszólagos lehetetlenségben rejlett. Úgy tett, mintha északra, a tenger felőli szárnyra vonná össze a legnagyobb erőket, hogy félrevezesse és becsalogassa az ellenséget egy gigantikus csapdába. A döntő támadást azonban, amelyet minden részletében kidolgoztak és előkészítettek, a németek pontosan oda tervezték és ott hajtották végre, ahol a terep a legkevésbé sem látszott alkalmasnak offenzívára: az ellenség bal- és nem jobbszárnyán.

A 12-ről 13-ra virradó éjjelen hét páncélos hadosztály, három repülőkötelék támogatásával, a legnagyobb hevességgel vetette magát a Maas

törékeny védelmi rendszerére, északon és délen legyűrte Dinant támadását, és meglepte Corap hadseregét. 13-án, 20 órára a németek már elfoglaltak egy 4–5 km széles és 5–6 km mély hídfőt: nyitva állt előttük a rés, amelyen keresztül halálos csapást mérhettek a francia hadseregre. A következő napon, amikor Gamelin még „helyi" epizód vagy incidens gyanánt ítélte meg a Maasnál történteket, a rés félelmetesen kitágult, és Corap hadseregét már bekerítették szárnyai felől. „Lehetetlen volt nem észrevenni – jegyzi meg egy francia hadtörténész –, hogy az ütés alapjaiban érte a kártyavárat, és az már azon a ponton volt, hogy szerteszóródjék az asztalon."

A front váratlanul összeomlott. Összeomlott Gamelin tábornok minden felfuvalkodottsága is, miután – már nagyon későn – számot vetett a vereséggel. 15-én este ezt a drámai telefonbeszélgetést folytatta Daladiervel: „Egy német páncélos oszlop, amely Rethel és Laon között tört be, mindent pozdorjává tört, ami útjába került." – „Ellentámadásba kell átmennünk, minél előbb." – „Laon és Párizs között nem áll rendelkezésemre egyetlen csapattest sem." – „Tehát ez a francia hadsereg megsemmisülését jelenti?" – „Igen, ez a francia hadsereg megsemmisülése."

DUNKERQUE

Az a tíz nap, amely Dinant leverése és május 24-e között telt el – amikor a francia kormányon belül először esett szó a fegyverszünet kérdéséről –, Franciaország és Európa történetének legdrámaibb napjai közé tartozik. Nem is lehet másképp összefoglalni, mint szűkszavú krónika formájában.

Május 16-án – Vilma királynő már Angliába menekült – a holland hadsereg letette a fegyvert. 17-én az északi fronton is rohamosan súlyosbodott a helyzet: a német csapatok Antwerpentől Namurig áttörték a frontot, és bevonultak Brüsszelbe. Az 1914–1918-as háborúban három hétig tartott a „frontcsata". Az 1940-es háborúban már az ötödik napon elözönlötték ugyanazt a francia területet, és a kilencedik napon a német előőrsök már körülbelül 120 km-re voltak Párizstól!

Miközben már özönlöttek Párizsba a menekülők végeláthatatlan oszlopai, és égtek a külügyminisztérium okmányai („Sűrű fekete felhő kavarog a levegőben – ecseteli felejthetetlenül Aragon „Les communistes" c. regényében –, a külügyérek által termelt gyomok, amelyeket most idegen ker-

tészek perzselnek fel."), Gamelint, aki időközben bizonyságát szolgáltatta annak, hogy elvesztette a fejét – először elrendelte a végsőkig való ellenállást, azután visszavonta a parancsot –, a Közép-Keletről sürgősen visszarendelt Weygand váltotta fel a főparancsnokságban. Reynaud új kormányába, amely május 19-én alakult meg, miniszterelnök-helyettesként Pétain is belépett, aki már Spanyolországban, ahol Franco mellett nagykövetként működött, előre látta, hogy „hamarosan szükség lesz rá". A francia reakció szívből jövő kiáltása – „Szükségünk van Pétainre!" – pontosan teljesült tehát. És a közel kilencvenéves, agg tábornagy – aki a kormányba való belépésének első pillanatától kezdve távol állt attól, hogy kitartson a végsőkig való ellenállás mellett – megvallotta bizalmasainak: „Véget kell vetni a dolognak!"

Ezalatt a német páncélos hadosztályok olyan erővel törtek Franciaország szíve felé, mintha sürgősen el akarták volna foglalni Párizst. Lendületes előretörésük mindössze Rethel mellett ütközött a de Gaulle ezredes parancsnoksága alatt álló francia harckocsioszlop ellenállásába, amely itt aratta az egész hadjárat igen kevés francia sikereinek egyikét. Majd, mintha ez a rájuk mért ütés – anélkül, hogy lefékezte volna lendületüket – eltérítette volna útirányuktól a németeket, a *panzerdivisionen,* a páncélos hadosztályok, a tenger felé kezdtek száguldani. 21-én elérték Arras-t és Amiens-t, majd nyílsebesen Abbeville-t is.

Ezáltal a harcokban részt vevő egész expedíciós hadsereg megrekedt, a Somme torkolatától Burges-ig terjedő hatalmas félkörbe zárva. Az a sors várt rá, hogy kérlelhetetlenül, napról napra, óráról órára egyre összébb szoruljon. Vajon egy dél felől kiinduló offenzívával utat lehet-e nyitni a német csapatokon keresztül a menekülésre? Ezt tárgyalta meg az ypres-i tanácskozás (május 22), amelyen a francia és angol kormányfők is részt vettek: Reynaud és Churchill, aki május 10-én váltotta fel Chamberlaint. Weygand az ellenoffenzíva mellett foglalt állást; ezt jóvá is hagyták. Az angol főparancsnok, lord Gort azonban már másnap elrendelte a visszavonulást Arras-tól északra – a terv kivihetetlenné vált. A német csapatok, anélkül, hogy percnyi nyugtot hagytak vagy szünetet tartottak volna, egyidejűleg nyomultak valamennyi La Manche-csatorna menti kikötő felé, megannyi áthatolhatatlan rekeszre osztva azt az óriási zsákot, amelybe az angol–francia hadsereget zárták. Olyan nagy volt a lendületük, hogy a 9. francia hadsereget teljesen felmorzsolták, miközben Giraud tábornok, akinek át kellett volna vennie a parancsnokságot, a német csapatok közé keveredett, és egész törzskarával fogságba esett. Ekkor történt az egész

franciaországi hadjárat legkülönösebb eseménye, az, amelyet a hadtörténészek „Hitler első stratégiai baklövésének" neveznek. Mikor a német oszlopok a csatornának már minden fontosabb kikötőjét elérték, és a behajózásra csupán egyetlen kikötő, Dunkerque maradt szabadon – ahol a megvert hadsereg zöme egyébként a legtávolabbra esett a német páncélos oszlopoktól –, egy váratlan és hihetetlen parancs érkezett a főhadiszállástól, amely félbeszakította az előnyomulást.

Hitler szárnysegéde, akinek továbbítania kellett a parancsot, a következőképpen kommentálja a rendelkezést kézhez vevő tábornokok megrökönyödését: „Olyanoknak látszottak, mint egy kopófalka, amelyet teljes lendületében állítottak meg, éppen akkor, amikor bele akar marni a vadba, és amely azt látja, hogy a zsákmány egyszerre csak elpárolog az orra elől."

A hasonlat nem valami udvarias, de jól jellemzi a helyzetet: a német parancsnokok megdöbbenését, hogy most itt kell állniuk tétlenül, ölbe tett kezekkel, míg az angol hadsereg szemük láttára, zavartalanul vonul vissza Dunkerque felé. „Összeköttetésbe léptem közvetlenül a főhadiszállással – írja Thomas tábornok –, könyörögve, hogy hagyjanak előre nyomulni. De minden hiába volt."

Ilyen rendkívüli tényt nehéz megmagyarázni egyszerűen katonai síkon. Mindazok a „technikai" indítóokok, amelyek általános érvénnyel magyaráznák meg a döntést – az offenzíva „újjászervezésének szükségességétől" egészen addig, hogy túlértékelték a Luftwaffe ütőképességét" (amelyre állítólag azért bízták az ellenség megsemmisítésének döntő feladatát, hogy „Göringnek kedvében járjanak"), nem meggyőzőek, és nem elegendők egy ilyen döntő jelentőségű elhatározás megmagyarázásához. A május 24-i haditanácson Brauchitsch és Keitel tételei, amelyek az erők Dunkerque körüli összevonását szorgalmazták („A történelem legnagyobb bekerítő csatájának – kardoskodott nézete mellett Keitel – a még Franciaországban harcoló angol, francia és belga csapatok teljes megsemmisítésével kell végződnie."), élesen szembe kerültek Hitler és von Rundstedt nézeteivel, amelyek inkább egy új, a Somme-tól a Maginot-vonalig terjedő offenzíva megindítása felé hajlottak, mondván, hogy „kár időt pazarolni egy már megvert ellenségre". Minden érv között azonban az a legmeggyőzőbb, amelyet – akár az egyik, akár a másik tétel javára hangzott el – a haditanács végén maga Hitler fejtett ki. „A jelenlevők mérhetetlen megrökönyödésére csodálatát kifejező szavakkal kezdett beszélni a brit birodalom létezésének hasznos voltáról, arról, hogy Nagy-Britanniának az egész világ-

gon kifejtett munkássága milyen jelentős a kultúrát illetően. A brit birodalmat a katolikus egyházhoz hasonlította, és mindkettőről azt állította, hogy az állandóság elengedhetetlen feltételei." Beszédét így fejezte be: „Arra fogom kérni Nagy-Britanniát, hogy ismerje el Németország elsőbbségi helyzetét a szárazföldön. Gyarmataink visszaállítása kívánatos lenne, de nem lényeges... Kész vagyok felajánlani Angliának hadseregem támogatását, ha bárhol nehézségei támadnak... Békét kívánok Angliával olyan alapokon, amelyeket ő is elfogadhat, amelyek összeegyeztethetők becsületével."

E félreérthetetlen kijelentések alapján kétségtelennek látszik, hogy Hitler „engedélyt adott" a dunkerque-i evakuáció lebonyolításához, hogy tanúságot tegyen békés szándékairól Anglia iránt. A Londonban sir Horace Wilson és Dirksen nagykövet között már régebben folytatott tárgyalások során kifejtett eszméket ténylegesen csak az elért sikerek birtokában tehette magáévá.

Igaz, hogy „nagylelkűsége" vagy kímélete csak bizonyos pontig terjedt és nem tovább: az északi hadseregek csapatainak, amelyek megmenekültek a sodró erejű német előnyomulásból, és Dunkerque-ben torlódtak össze, Göring légiflottájának bombázását kellett elszenvedniük. Több napot félelmetes légkörben, „Dunkerque poklában" éltek meg vagy éltek túl, miközben 300 francia hadi és kereskedelmi hajó s mintegy 700 brit szállítóeszköz a flotta védelme alatt ingajáratot létesített a csatorna két szemben fekvő partja között. Június 3-án este, miközben az utolsó hajók hágcsója eltűnt a ködben, Dunkerque is megadta magát. A tengeren túl azonban 250 000 angol és 90 000 francia katona biztonságban volt. Ilyen „nagylelkű" lett volna Hitler, ha elhatározása előtt ismerte volna a zsákmány valóságos jelentőségét, amelyet kiengedett siklani keze közül?

Eközben (május 27-én) Lipót belga király megadta magát a németeknek, anélkül, hogy a szövetségesekkel megbeszélte volna a dolgot. Ez az esemény még jobban siettette a már amúgyis katasztrofális helyzet további romlását.

A FEGYVERSZÜNET

Május 24-én, ugyanazon a napon, amelyen Hitler tartotta haditanácsát Berlinben, Paul Reynaud elnöklete alatt Párizsban is tanácskozás ült össze. A helyzetről Weygand fejtette ki véleményét. Egyenesen leszögezte: „Ha

meg akarunk tartani egy olyan hadsereget, amely képes fenntartani a rendet, azonnal fegyverszünetet kell kérnünk."

Az az ok, amellyel a harcról való lemondást indokolta, legalább olyan meglepő (és ugyanolyan sokatmondó), mint az, amellyel Hitler magyarázta meg Dunkerque-re vonatkozó elhatározását. A német diktátor a „nemzetközi stabilitásért" aggódott, s megkímélni igyekezett Angliát, hogy az biztosítsa a világ régi egyensúlyát, amelyet ő zavart meg. Weygandnak a francia történelem legtragikusabb pillanatában nem az volt fő gondja, hogy takarékoskodjék katonái vérével, hanem inkább az, hogy mi lesz a „közrenddel". És ezzel kifejezetten tanúságot tett az uralkodó osztályok örök, egyetlen félelméről a vereség pillanatában: „biztosítani a békét", vagyis saját kiváltságos helyzetét.

Franciaországban ennek a félelemnek pontos neve, illetve alapja volt: a párizsi kommün rémképe, a francia–porosz háborúra emlékező kárvallottak serege, amelyek a döntő pillanatban jogaikat követelve újra megjelentek előtte, s az egész francia reakció előtt. Ezek a rémképek, ezek az állandó kínzó gondolatok sokkal jobban rágódtak Weygand, Pétain és a „vereség" valamennyi többi emberének lelke mélyén, mint Hitler csapatainak fenyegetése. Ha ezt nem tartjuk szem előtt, nem tudjuk megérteni mindazt, ami a továbbiakban történt.

Weygandék a legelvakultabb kommunistaellenesség alapján utasították vissza – vagy inkább talán a bürokrácia útvesztőiben hagyták elveszni – a Szovjetunió részéről felajánlott repülőgépeket. Ezt az ajánlatot a Szovjetunió május 25-én tette, magának a francia légügyi minisztériumnak a kérésére. Sokkal jobb, ha a Luftwaffe által uralt égen egyetlen saját repülőgép sem látható, mint a veszély pillanatában elfogadni *ezt* a kinyújtott kezet!

Így utasították vissza – illetve: még csak megfontolás tárgyává sem tették – az illegális kommunista párt véleményét is, azt az önérzetes és méltóságteljes választ, amelyet a központi bizottság nevében Georges Politzer adott a de Monzie belügyminiszter által kerülő úton hozzá eljuttatott kérdésre. A kommunista párt árulásnak minősíti Párizs átengedését a fasiszta megszállóknak – bocsátotta előre Politzer –, és az a véleménye, hogy „a legfontosabb nemzeti kötelesség a védelem megszervezése lenne"; szükségesnek tartja „a háború jellegének átváltoztatását a függetlenségért és szabadságért vívott nemzeti háborúvá", egy sor azonnali intézkedést követelve a kommunistáknak a börtönökből és gyűjtőtáborokból való kiszabadításától a náci „ötödik hadoszlop" felszámolásáig. Nyilatkozatát

így fejezi be: „Fel kell fegyverezni a népet, és Párizst bevehetetlen erődítménnyé kell tenni!"

A Francia Kommunista Párt nyilatkozata június 6-án kelt. Weygand azonban, ennek ellenére, ugyanezen a napon, a még rendelkezésre álló erőkkel (mintegy harminc hadosztállyal) „a három folyó (Somme, Oise, Aisne) védelmi vonalának" szükségessége mellett szállt síkra; az e vonal erős voltába vetett hittel áltatta magát is, a kormányt is. Felhagyott a „tartson ki mindenki a helyén a végsőkig" elvvel, amelyet a hadsereghez intézett kiáltványaiban eddig hirdetett. Párizs katonai védelmét Dentz tábornokra bízta, aki a várost kardcsapás nélkül átengedte a németeknek.

Aragon a „Les communistes"-ben ironikusan jegyzi meg: „Azt gondolhatnók, hogy itt nincs semmi kapcsolat ok és okozat között, az egyik és a másik tény között, a Francia Kommunista Párt követelése: megvédeni Párizst, felfegyverezve a népet – és Weygand elhatározása között: ellenállás nélkül elhagyni a fővárost." A kormány június 10-én elmenekült Párizsból. Elhatározását így igazolta: „A kormány parancsoló katonai szükségszerűségből kénytelen elhagyni Párizst. A minisztertanács elnöke a hadsereghez helyezi át székhelyét." A képmutatás csimborasszójaként a közleményt az „Aux armes, citoyens!" („Fegyverre, polgártársak!") szólamával hozták nyilvánosságra.

Ugyancsak június 10-én – amikor már tökéletesen meggyőződött a háború kimenetele felől, tehát abban a biztos tudatban, hogy ott már nem kell semmit kockáztatnia – Mussolini is hadat üzent Franciaországnak és Angliának.

Június 14-én hajnalban von Küchler hadseregének előőrsei bevonultak a dél felé menekülő lakosság által elhagyott Párizsba. Franciaország sorsát azonban ténylegesen már azelőtt eldöntötték a Tours melletti Cangé városkában, a Lebrun köztársasági elnök jelenlétében (június 12-én) tartott minisztertanácson, mielőtt a horogkeresztes zászló a Diadalívre került volna. Weygand elfogadtatta az azonnali fegyverszünetet, és újból kifejtette az indítóokokat, amelyek arra késztették, hogy ragaszkodjék a sürgősséghez: „Tudomást szereztem arról, hogy Párizsban kommunista kormány alakult. Thorezt ma este iktatják be az Elysée-ben. A rendőrséget és a rendfenntartó közegeket lefegyverezték." Újból „Banco árnyéka" jelenik meg a szemek előtt, újból feltűnik a kommün rémképe! Bár ez a hír alaptalannak bizonyult, Pétain, aki a vita tényleges irányítását átvette, száraz, hivatalos nyilatkozatot olvasott fel: „A fegyverszünet az én szememben Franciaország örökkévalósága biztosításának szükséges feltétele."

Három nappal később Bordeaux-ban a kormány többsége elvetette azt a javaslatot, hogy a háborút a tengeren túl folytassák. Reynaud lemondott, és utódjául Pétaint jelölte ki. Pétain azonnal fegyverszüneti feltételeket kért a németektől.

Június 22-én, Keitel jelenlétében, Huntziger tábornok aláírta a fegyverletételi okmányt a compiègne-i erdőben, ugyanabban a vasúti kocsiban, amelyben 1918-ban a franciák vették tudomásul II. Vilmos tábornokainak fegyverletételét.

VICHY ÉS AZ ELLENÁLLÁS

A francia–német fegyverszünet – amelyet két nap múlva a francia–olasz követett – a vártnál látszólag enyhébb feltételeket tartalmazott. Hitler lemondott az ország teljes megszállásáról, és hozzájárult ahhoz, hogy a még meg nem szállott Közép- és Dél-Franciaországban, Bayonne-tól Tours-ig és Tours-tól Toulonig, a Pétain-kormány gyakorolja a hatalmat. Lemondott az épségben maradt flotta átadásáról is azzal a feltétellel, hogy befut az anyaországi kikötőkbe, ahol lefegyverzik. A fegyverszüneti záradékok végrehajtásának értékes záloga a fronton fogságba esett, és azonnal németországi munkatáborokba irányított másfélmillió hadifogoly. A „megértés szellemének" közvetlen célja a legyőzöttekkel szemben: „törvényes francia kormány" fenntartásával megakadályozni, hogy a francia birodalom erőforrásai angol kézre kerüljenek, s hogy a háború a tengeren túl folytatódjék. Távolabbi, de az előbbivel közvetlenül összefüggő cél: Pétain Franciaországának hűbéresként való beleillesztése az „új európai rendbe". Hitlernek – különösen ezekben a vonatkozásokban – nem volt rá oka, hogy kételkedjék a marsall készséges hajlamaiban és lojalitásában. Látszólag hasonló, de valójában ellentétes célokból a Churchill-kormány – amely már június közepén felajánlotta az „örök egységet Franciaországgal", mint a francia állam továbbélésének biztosítékát arra az esetre is, ha egész területét elfoglalják – engedélyt adott rá, hogy Charles de Gaulle*, Reynaud utolsó kormányának hadügyi államtitkára, felolvashassa az angol rádióban híres június 18-i kiáltványát.

* A Francia Köztársaság jelenlegi elnöke. A német invázió idején szembefordult a francia nemzetet eláruló kormánnyal, s Angliába menekült, ahol az angol kormány támogatásával megalapította a Szabad Franciaország nevű németellenes mozgalmat. Lásd alább. – *Szerk.*

De Gaulle – a retheli győző, a Maginot-vonalat védő elgondolások esküdt ellensége és a harckocsik tömeges alkalmazására és a hivatásos katonákból álló hadsereg szervezésére alapított „mozgó háború" híve – egyike volt a katonai kaszt ama kevés képviselőinek, akik, legalábbis technikai síkon, helyesen láttak. De mindeddig elszigetelt helyzetben volt, maga a francia közvélemény is alig ismerte. Ha Churchill rögtön felkarolta, ezt azért tette, mert úgy vélte: de Gaulle valamiképpen hasznára lehet abban, hogy a francia gyarmatbirodalmat megtartsa Anglia oldalán (de, mint az elkövetkezett események megmutatták, de Gaulle-nak éppen ez a feladata vallott részleges kudarcot).

Minden politikai számításon túlmenően azonban inkább a de Gaulle által ébresztett reménysugárnak, az általa kimondott szónak volt nagy hatása. „A francia ellenállás lángjának nem szabad kialudnia, és nem is fog soha sem kialudni" – mondotta, és felszólította a brit területen levő vagy később odakerülő francia tiszteket és katonákat, hogy lépjenek vele összeköttetésbe. Megszületett az izzásig hevült szó: „ellenállás"; ha hosszú utat kellett is még megtennie ahhoz, hogy elnyerje végső jelentését. (De Gaulle ezt a felhivást még nagyon is „törvénytisztelő" kifejezésekkel szerkesztette meg; az ellenállás antifasiszta céljai nem tőle származnak, a köztársaságot meg sem említette; kiáltványa tulajdonképpen katonától származó és katonához szóló parancs, nem közvetlenül a francia néphez forduló felhívás volt.)

Közben Franciaország összeomlásából létrejött a „vichyi kormány", amelyet annak a hőforrásairól nevezetes városkának a nevéről kereszteltek el, ahová Pétain költözött; a marsall nem akart egy népesebb központot, Bordeaux-t vagy Toulouse-t, az új Franciaország fővárosává tenni. (Hasonlóképpen, biztonsági okokból, Mussolini is Salóban fogja egy szép napon felütni sátrát.) A szavazatok nyomasztó többségével (569 igen, 80 nem), a Laval által alkalmazott módszerekkel – hízelgéssel és fenyegetéssel – előkészített francia parlament (amelynek tagjai közül jó néhánynak sikerült tengeren túlra menekülnie) elhatározta feloszlatását, és a teljhatalmat, új alkotmány megszövegezésének kötelezettségével, egyidejűleg Pétainre ruházta át. A július 10-i törvény, az „új rend" alapja, ezekkel a szavakkal fejeződik be: „Ez az alkotmány megvédelmezi a munka, a család és az ország jogait."

Pétain úgy fordult az országhoz, mint a francia állam (már nem a köztársaság) feje, valósággal a Roi Soleil, a Napkirály hangnemét és tekintélyét öltve magára: *„Nous, Philippe Pétain, Maréchal de France ... Nous,*

Philippe Pétain, Chef de l'Etat français". („Mi, Philippe Pétain, Franciaország marsallja ... Mi, Philippe Pétain, a francia állam feje.")

Megjelent tehát a színen a „gondviselés embere" – ahogy Pétaint a francia főpapság nevezte, amely lelkesedett az új rendszerért, és megemlékezett a „gondviselés másik emberéről" a határon túl. Pétain „számot vetett azzal, hogy már elszenvedett hasonlóan súlyos vereséget" – hirdették a marsall hívei. Még dagályosabban írta Charles Maurras, hogy a katonai összeomlás „isteni meglepetés" volt, amely megteremtette az „elengedhetetlen feltételt" ahhoz, hogy Franciaország megvalósíthassa nemzeti forradalmát: a szent és ősi háromság, a „Munka, Család, Haza" forradalmát.

A munka. – Kibocsátottak egy fasiszta mintájú „Munka-alapokmányt", amely Franciaországban is bevezette a korporatív rendszert, és a kezénlábán gúzsba kötött munkásosztályt teljes sztrájktilalommal kiszolgáltatta munkaadóinak. (Egyidejűleg feleleventették a régi „vissza a földhöz!" jelszót, és a fejlett iparral rendelkező Németországnak alávetett „agrár-Franciaország" elavult gondolatát.)

A család. – A vichyi kormány törvényének lapjai feleleventik az antiszemita és idegengyűlölő törvényeket, amelyek meghonosítják Franciaországban a faji megkülönböztetést.

A haza. – „Vichy emberei számára, akik folytatták Jeanne d'Arc segítségül hívását – jegyezte fel naplójában a katolikus író, Mauriac, az egyetlen akadémikus, aki nem hódolt be a rendszernek –, minden egyetlen igényben sűrűsödik: menteni saját kiváltságaikat, elkerülni a végső leszámolást ... Amíg itt vannak a németek, elég számukra egy-egy megnyugtató szó, mint amilyeneket már Taine és Renan is elmormoltak, amikor megpillantották a lángban álló Tuilleriákat." A vichyi rendszer nem más, mint a február 6-i emberek bosszúja, a régi, reakciós Franciaország bosszúja a nagy forradalomból született Franciaországon. Ebben sűrűsödik és fut össze minden demokráciaellenes politikai áramlat, Maurras nacionalistáitól (akik pedig *„boche"-elleneseknek* vallják magukat) Déat és Doriot nácijaiig. A nacionalista lelkendezés a bel- és külpolitika kétkulacsos manőverezése, a rendszeren belüli összeölelkezés és összeütközés, a heterogén, sőt az egymástól távolodó erők zavaros és zavarba ejtő légkörében játszódik le; a különböző erők között csak a Pétain-jelkép teremti meg az érintkezési pontot, és a törékeny, ideiglenes egyensúlyt is.

Ennek a ködnek az eloszlatása érdekében, azért, hogy megnyíljanak Franciaország új történelmének távlatai, július 10-én váratlanul megjelenik a Francia Kommunista Párt felhívása, amelyet a központi bizottság nevé-

ben Thorez és Duclos intéznek „a munkásosztályhoz, minden hazafihoz". „Franciaország, még egész testében vérezve, szabadon és függetlenül akar élni . . . Olyan nép, mint a miénk, sohasem lesz rabszolganép. Franciaország nem válhat gyarmatosított tartománnyá; Franciaország, oly dicső múltjával, nem fog térdet hajtani egy maroknyi, minden aljasságra kész szolga előtt. A nép szívében ott él a nemzeti és szociális felszabadulás kipusztíthatatlan reménye. A lángoló és nagylelkű, bizakodó és bátor munkásosztály köré tömörül mindenki, aki képes arra, hogy megteremtse Franciaország szabadságának, függetlenségének és újjászületésének frontját."

III.

OLASZORSZÁG HÁBORÚBA LÉPÉSE

Az acélpaktum aláírása, a közhittel ellentétben, nem jelentette a két totális rendszer, Hitler III. Birodalma és Mussolini fasiszta Olaszországa közötti új szakasz, a teljes egyetértés és kölcsönös bizalom szakaszának kezdetét. Valami egészen mást jelentett. Ez azonban a hivatalos megnyilatkozásoknak, a nácizmus és fasizmus fennen hangoztatott azonosságának homlokzata mögött bújt meg.

Valójában német részről rögtön az aláírás után általános támadási kísérlet indult az olasz gazdasági struktúra ellen. Funk gazdasági miniszter 1939. június 20-án Berlinben elég nyíltan megvilágította ennek okait Attolico berlini olasz nagykövet előtt: „Németország önellátásra irányuló politikája egyedül az ország természeti erőforrásainak növelésére törekszik, ezzel egyidejűleg fokozva a behozatalt azokból az országokból, amelyekkel Németországnak jók a kapcsolatai. Az önök önellátásra törekvő rendszere viszont csökkenteni igyekszik a behozatalt – különösen azoknak a javaknak a behozatalát, amelyeket azelőtt Németországból importált –, hogy cserében azoknak a nyersanyagoknak a behozatala növekedjen, amelyekkel mi csak szerény mértékben láthatjuk el önöket. Ez nyilvánvalóan nem tarthat így sokáig; kénytelenek leszünk a lehető leggyorsabban megtenni ellenintézkedéseinket."

A politikai és katonai kötelékek szorosabbra fűzése még jobban kiélezte és még nyilvánvalóbbá tette az alapvetően ütköző érdekeket. Ennélfogva a két önellátó rendszer, amelyek közül mindegyik a maga részére tartott igényt teljes cselekvési szabadságra, egyre inkább szembe került egymással. A III. Birodalomnak az lett az egyik legfőbb gondja, hogy olyan kötelékekkel fűzze magához leggyengébb szövetségesét, amelyekből az nem tud többé szabadulni.

E cél elérésének, ha nem is a legegyszerűbb, de mindenesetre a legbiz-

tosabb módja a következő volt: beépülni a fasiszta rendszer által kiépített önellátás büszke épületének repedéseibe – maximálisan kisajtolva a belső piacot és előkészítve a háborút –, hogy éppen ezeknek a repedéseknek és ellentmondásoknak az alapján tegyék végérvényesen engedelmessé vagy „hűségessé" az olasz fasizmust. Az autarkiás rendszer kénytelen a maximálisra „erőltetni" a kivitelt, hogy cserébe a felfokozott termeléshez szükséges nyersanyagokat kapjon. Németország pedig készen áll arra, hogy valóságos „felvásárlási hadjáratot" indítson az olasz piac ellen, zöldség- és főzelékfélékből: oly módon, hogy rövid időn belül Olaszország legnagyobb „adósává" váljék. Adósságai rohamosan ugrottak a klíring-számlán: 1938 decemberétől 1939 márciusáig 140 millióról 350 millióra, ugyanazon év augusztusáig pedig 780 millióra. Ez a gazdasági politika ugyanaz volt, mint amelyet mindenütt követett „életterében": nyakig „eladósodni", hogy azután egyetlen alkalommal, zsarolással vagy fegyveres megszállás útján, egyszerre rendezze az egészet. A németek fenyegetése azonban túlságosan súlyos volt ahhoz, hogy elkerülje azoknak az olasz monopolista csoportoknak a figyelmét, amelyeknek érdekeit a náci gazdaságpolitika a legközvetlenebbül veszélyeztette. Így került sor arra, amit az acélpaktum legparadoxabb következményének tekinthetünk: 1939 folyamán éppen azok a monopolista csoportok, a vas- és fémipar urai váltak „németellenesekké", amelyek a fasizmus gerincét alkották, s amelyek a rendszer árnyékában nőttek naggyá a növekvő állami támogatás révén; éppen a legagresszívebb csoportok lettek a „beavatkozás" ellenzői, amelyek nap mint nap mindent elkövettek a háborús termelés fokozása érdekében. Legtekintélyesebb szószólójukat pedig magában a fasiszta külügyminiszterben, Galeazzo Cianóban találták meg, nem véletlenül: a Cianók voltak a Terni-vállalatok tulajdonosai. Életről vagy halálról volt szó; ha Németországnak sikerül az „eladósodás" politikájával elvágnia az olasz monopóliumokat a nyersanyagforrásoktól, akkor ég veled „autarkia mítosza", ég veletek ti, az olasz dolgozók és fogyasztók kárára felhalmozott szédületes profitok!

E monopolista csoportok „németellenes" nyomása a második világháború kitörésének pillanatában vált nyilvánvalóvá. Az első, még nem döntő alkalommal két út állt nyitva Olaszország előtt: 1. bátran megragadja az alkalmat, és felmondja az acélpaktumot, amelyet Németország kirívóan megsértett azzal, hogy a szerződés aláírásakor a Mussolini részéről kért és Hitler által elfogadott „három előkészületi év" letelte előtt háborúba lépett. („Szükségük van még két vagy három békeévre? – kiáltott fel képmutatóan Ribbentrop. – Nekünk megfelel négy vagy öt!"). 2. Ránéz a térképre, s

Németország oldalán azonnal győzőnek tételezi fel magát, keresve, hol húzhat nagyobb előnyöket a helyzetből. A két út között – a Mussolini részéről kivont karddal támogatott „beavatkozás" (Mussolini attól félt, hogy különben majd „árulóként" kezelik a németek) és Ciano „beavatkozásellenessége" között – a középút győzött, vagyis a „nem hadviselés" kétértelmű formulája, annak minden előnyével és hátrányával. Az előnyöket illetően gróf Ciano, aki ekkor jut el politikai sikereinek csúcspontjára, szeptember 5-én a következőket jegyzi fel naplójába: „A semlegesség gyümölcsöző kezd lenni. Az árupiac díjtételei emelkednek, Franciaországból érkeznek az első megrendelések olasz iparcikkekre és egyéb értékekre, a hajók rendes díjtételeiket száz százalékkal emelik és színültig zsúfoltak. A duce érdeklődik mindez iránt, de még nem túlságosan. Azt kell mondani neki, hogy hosszan tartó semlegességre van szükségünk ahhoz, hogy később a háborúba léphessünk, mint ahogy kívánja, de ez év vége előtt semmi esetre sem." A semlegesség ugyanakkor azzal a veszéllyel járt, hogy az olaszok – mivel sem az egyik félnek, sem a másiknak nem kötelezték el magukat – teljesen elszigetelődnek, vagy gyűlöletessé válnak mind az angolok és franciák, mind a németek szemében. Maga Ciano egyébként nem maradt semleges. Mindent megtett annak érdekében, hogy megszerezze magának az angolok és franciák rokonszenvét, és hogy kiforgassa az acélegyezményt minden konkrét értelméből. Ő volt például az, aki – bármennyire meglepőnek is hat a dolog – a német katonák lengyelországi kegyetlenkedéseiről készült fotókat átjátszotta a nyugatiak kezére; ő utasította továbbá a fasiszta sajtót, hogy hagyjon fel a III. Birodalom háborús teljesítményeiről szóló émelygős dicsérctekkel, és a háborúban részt vevő mindkét félről „pártatlanul" tudósítson; végül ő sürgette az olasz beavatkozást Finnországban, hogy „németellenességét" az antibolsevizmus álruhája alá rejtve legalább ezen a csatatéren felsorakozhasson a nyugatiak oldalán. Míg Mussolini úgyszólván naponta gyötrődött kínzó kétségek közepette, s nem tudott dönteni: a háborút vagy a békét válassza-e; őrlődött a „leghatalmasabb szövetséges" iránti szolgai hűség és az annak sikerein érzett irigység között – addig Ciano a pattanásig feszítette a húrt: december 7-i beszédében elárulta az acélpaktum titkos záradékát, vagyis a két diktátor között létrejött megegyezést a háború kitörése előtti három (felkészülési) évről. Ez pedig nem volt más, mint Hitler rosszhiszeműségének feltárása az egész világ előtt. A német diktátor ezzel teljes mértékben számot is vetett, amikor Mussolini ez alkalomból hozzáküldött levelére fenyegető és megvető hallgatásba burkolózott.

De lehetett-e ezt a játékot a végtelenségig folytatni? A nem hadviselés rendszerének hibáit mindenekelőtt gazdasági téren lehetett észrevenni, éppen azon a téren, amellyel nem volt szerves kapcsolata. Elég itt azt idéznünk, amit Balella, a gyáriparosok fasiszta szövetségének elnöke, a rendszer gazdasági életének tulajdonképpeni „szürke eminenciása" ír: „A világpiac mérhetetlenül nagy; számos olyan ország van, amely fel tudja szívni termékeinket. Új piacokat kell keresnünk azok helyébe, amelyek a balszerencse folytán elvesznek; mindenáron be kell hatolnunk a piacokra ... Az emelkedő árak problémájával szemben meg kell gondolnunk, hogy nem kielégítő, ha a kivitel terhét a belső fogyasztókra, vagyis az egész nemzeti közösségre hárítjuk át ... Vagy exportálunk, vagy megsemmisülünk." Ez a legpompásabb és legsokatmondóbb beismerése a végsőkig kiszipolyozott belső piacon kialakult tarthatatlan helyzetnek, valamint annak a halaszthatatlan követelménynek, hogy az olasz imperialisták „mindenáron" (tehát: támadó háború révén is, sőt főképpen ezen a réven) új piacokhoz jussanak.

Mindez akkor derült ki, amikor a két szemben álló fél, Németország és Anglia, egyaránt nyomást gyakorolt a fasiszta Olaszországra, hogy a maga oldalára vonja. A döntés kikényszerítésére az a „tengerzár", illetve ellenőrzés adott alkalmat vagy ürügyet, amelyet Nagy-Britannia foganatosított az Olaszország felé tartó német szénszállító hajókkal szemben. E tengeri úton történő behozatal megszüntetésének utolsó határidejét Anglia 1940 március elejében jelölte meg, s ugyanakkor egy sor rendkívül csábító ajánlatot tett Olaszországnak: azt ígérte, hogy Németország helyett ő fogja biztosítani a szénszállításokat, és kötelezte magát, hogy legalább 20 millió font sterling értékben visz ki árut Olaszországból, amit a későbbiekben 25 millióra emel fel. Egyetlen feltétele, hogy az exportáruk között fegyverek is legyenek. Ez nem volt szokatlan feltétel, hiszen Olaszország már minden európai hadviselő és nem hadviselő országot felhasznált arra, hogy éppen a fegyverkivitel révén tegyen szert legbiztosabban az autarkiás rendszer táplálásához szükséges nyersanyagokra és nemesvalutára. Az olaszok ezzel szemben azt javasolták, hogy a maximálisra fokozzák Nagy-Britanniába irányuló zöldség- és gyümölcskivitelüket, s ilyenformán próbálják kivonni magukat a súlyos német gyámság alól. De „az angolok – ahogyan Ciano megjegyezte – ágyút akartak, és nem karfiolt".

Ez valóban a választás döntő pillanata volt, az utolsó tényleges alkalom a Németországtól való elszakadásra. A választás azonban az olasz gazdasági élet szerkezetének alapvető revízióját kívánta meg, nem pedig Ciano gróf hányaveti és felszínes „beavatkozás-ellenességét". Hiszen elég volt Mus-

solini vétója az ágyúk kivitele ellen – egyetlen szimpla szeszély, annyi más között. Ez a vétó ugyanis nem volt érvényben a hadianyag Franciaországba szállítását illetően, amelyet pedig a fasizmus ugyancsak megtámadni készült. Az angol–olasz gazdasági tárgyalások a végtelenségig elhúzódtak, majd a háborúba való belépés előestéjén végérvényesen meg is szakadtak.

Az így előállott helyzetbe ugrott fejest Ribbentrop; március 10-én, alighogy működni kezdett az angol zárlat, Rómába rohant. Egyik oldalról az áruhalmozás fegyverét suhogtatta, amely német részről az olasz mezőgazdasági terményekből, olasz részről pedig az Olaszország által felhamozott mérhetetlen „követel"-számlákból keletkezett; a másik oldalról viszont nagylelkűen felajánlotta, hogy másfélmillió tonna német szenet fog havonként szárazföldi úton Olaszországba szállítani. (A valóságban a németek csak az első hónapban tettek eleget ennek a kötelezettségnek, később a szokásos náci módszereknek megfelelően havonta két-háromszázezer tonnával kevesebb érkezett, mint kellett volna.) Olaszország dilemmáját a führer válasza is fokozta, amelyet Mussolini levelére küldött december első napjaiban; ebben megjósolta, hogy Olaszországra, abban az esetben, ha továbbra is semleges maradna, a „kisebb hatalom" sorsa vár. Elfogadja-e vagy sem a führer ajánlatát? Olaszország az előbbit választotta, és ezzel Németországnak való alárendeltsége véglegessé vált. Az olasz ipari apparátus nem tudott volna életben maradni, ha nem fogadja el Hitler ajánlatát. Ciano a maga részéről beletörődött a dologba. Az olasz kapitalizmus tehát végül is rálépett a háború útjára. Németország oldalán; akár azért, mert már befogták a nácizmus szekerébe, akár azért, mert a felosztandó zsákmányban való részesedés reménye visszatartotta a kötelékek bárminemű meglazításától. „Beavatkozás-ellenessége" szalmaláng volt, amelynek az volt a sorsa, hogy gyorsan kialudjék – éppen az autarkiás rendszer által teremtett feltételek következtében, annak szervezeti, organikus tehetetlensége folytán, amellyel képtelen volt széttörni azt a circulus vitiosust, amelybe profitjának szédületes növelése érdekében belekényszerült (a fogyasztási cikkek, javak kivitele és a nyersanyagok behozatala: hadiipari termelés).

Mussolini számára – aki ezeknek az eseményeknek úgyszólván külső szemlélője volt, és aki mindenáron akarta a háborút, de nem tudta pontosan, miért – tehát nem maradt más hátra, mint levonni a politikai következményeket abból, ami gazdasági viszonylatban már megtörtént. A március 18-i Brenner-találkozón biztosította Hitlert, hogy „szándéka beavatkozni, mihelyt lehetséges". Március 31-én „történelmi dokumentumban" közölte döntését a királlyal: „Olaszország, tekintélyének csorbulása nélkül,

nem maradhat semleges a háború egész időszakában." Majd, meglepődve, de meg is rémülve a mindent elsöprő német sikerektől, leküzdötte maradék bizonytalankodását, és május 29-én összehívta a hadsereg vezérkari főnökeit a Palazzo Veneziába*. Közölte, hogy „június 5-től kezdve az X óra egyik pillanatról a másikra bekövetkezhet".

Június 10-én Mussolini megjelent a Palazzo Venezia erkélyén, hogy bejelentse a háborúba lépést Németország oldalán. „Ez a roppant arányú harc nem más, mint forradalmunk egyik szakasza és logikus fejleménye: a szegény és nagyszámú munkáskézzel rendelkező népek harca a kiéheztetők ellen, akik a világ minden gazdagságát és kincsét embertelenül hatalmukban tartják." Mussolininek, mint ő maga kifejtette, szüksége volt „néhány ezer halottra, hogy leülhessen a béke asztalához". Ebben a meggyőződésben támadta meg a haldokló Franciaországot.

HADJÁRAT A NYUGATI ALPOKBAN. A FEGYVERSZÜNET

A hadüzenetre következő tíz nap Mussolininek – aki önmagát nevezte ki a fegyveres erők főparancsnokává – mint „stratégának" debutálását látta. Ezt a tíz napot, tegyük mindjárt hozzá, nem arra fordították, hogy – miként ésszerűen fel lehetne tételezni – előkészítsék az offenzívát; hanem a parancsok és ellenparancsok forgatagában fecsérelték el, amelyeket mind a duce kifürkészhetetlen akaratának lehetett tulajdonítani. A történtek megértéséhez elegendő a száraz eseményfelsorolás. Mussolini annyira meg volt győződve arról, hogy csupán „látszatháborút" kell folytatnia, hogy a következő parancsot bocsátotta ki: „Ellenségeskedések esetén nem szabad akciót kezdeni a határon túl." Az 1. és 4. hadseregből álló „Nyugati hadseregcsoport" tehát, a piemonti herceg parancsnoksága alatt – akire ezt a kevéssé dicsőséges hadi vállalkozást bízták –, szigorúan védekezésre szorítkozó utasítással sorakozott fel az Alpok Franciaország felé néző hosszú ívében. A hadüzenet után négy nappal (június 14-én) módosították a parancsot, mert a ducét – úgy látszik – bosszantották az első légi berepülések Olaszország fölé és Genuának a tenger felől történt bombázása. Az ellenfél ugyanis komolyan vette a dolgot. Ezért rendelkezés született a „minél

* Róma egyik legszebb reneszánsz épulete, Mussolini rezidenciája. – *Szerk.*

előbbi apró támadó hadműveletek" végrehajtására. Az olasz csapatok néhány ponton átlépték a határt, és támadást készítettek elő a Giul-hídfő ellen. Egy napra rá (június 15-én) Mussolini gyökeresen megváltoztatta szándékát, és parancsot adott Badoglio tábornoknak, a vezérkari főnöknek, hogy „három napon belül az egész fronton indítson általános offenzívát". Az irány vagy a hangulat eme megváltozásának indítóoka: Hitler kereken visszautasította Mussolininek azt az ajánlatát, hogy a franciaországi német hadműveletekben olasz csapatok is részt vegyenek. Ez Mussolini dühkitörését és említett parancsát eredményezte, amelyet azonban nyilvánvalóan abszurd volta miatt úgy helyesbített, hogy néhány órán vagy néhány napon belül védelmi állásból offenzívába kell átmenni.

Időközben, mivel a francia fegyverszüneti kérelem eljutott Németországba, Hitler meghívta Mussolinit Münchenbe. A duce Rómából való elutazása előtt kiadta az ellenparancsot: „Az ellenségeskedéseket Franciaországgal jelen parancs vételétől kezdve fel kell függeszteni." Mussolini május 18-án Münchenben csaknem valamennyi Franciaországgal szemben támasztott követelésének teljesítését elnyerte: az ország „megszállását a Rhône-ig, Tuniszt, Djiboutit*", kivéve az ott levő francia flotta-egységek átadását. Ugyanakkor Mussolininek új visszautasítást, illetve megalázást is el kellett szenvednie: a német diktátor nem egyezett bele abba, hogy egy helyen és egyidejűleg tárgyaljon szövetségesével a fegyverszünetről; csupán annyit jelentett ki, hogy a francia–német fegyverszünet nem lép életbe addig, amíg a francia–olasz fegyverszünetet alá nem írják. Még ennél a visszautasításnál is jobban elevenbe vágott az a rosszalló kérdés, amelyet Keitel tett fel a tárgyaláson szintén jelenlevő Roattának, az alpesi hadsereg vezérkari főnökének: „Mikor lesznek már támadásra készek?"

Így a duce, Rómába visszatérve, 19-én este új parancsot adott ki, amely megsemmisítette az előző napi ellenparancsát: „Azonnal meg kell kezdeni ismét az offenzív hadműveleteket az egész alpesi fronton. Mindenütt fel kell, vagy újra fel kell venni az érintkezést az ellenséggel, amelyet a legnagyobb határozottsággal és a legnagyobb merészséggel kell üldözni." A két hadsereg még alig tette meg az első intézkedéseket az offenzíva megindítására, június 20-án, 19 órakor máris új, még határozottabb parancs érkezett Rómából: „Holnap, 21-én 3 órakor a 4. és az 1. hadsereg döntő offenzívát indít az egész fronton. Cél: a lehető legmélyebben benyomulni francia te-

* Djibouti francia birtokban levő tengeri kikötő Kelet-Afrikában, Francia Szomáliparton. Megszerzése az olasz imperializmus régi vágya volt. – *Szerk.*

rületre." Néhány órával később, tehát még az említett nap estéjén, miután megérkezett a hír a német és a francia meghatalmazottak küszöbön álló találkozásáról, amely a fegyverszünet aláírását célozta, a duce újból meggondolta magát. Bár minden további nélkül ennek az utolsó parancsnak a megsemmisítésére is gondolt, mégis megelégedett bizonyos módosítással: közölte, hogy azt „csupán a 4. hadseregnek kell érvényesnek tekintenie".

„Az igazi háború" ily módon az utolsó pillanatban mégis elkezdődött, nem egészen 48 órával azelőtt, hogy Compiègne-ben megpecsételődött Franciaország sorsa. Anélkül, hogy az olasz katonák tudták volna az okát, a francia Alpesek erődvonala ellen hajtották őket, azzal a képtelen feladattal, hogy gyorsan foglalják el azt, és áradjanak szét Franciaországban. Még az olasznál jobban felkészült és ütőképesebb hadsereg számára is lehetetlen feladat volt ez. S valóban: a következő négy nap alatt, egészen a fegyverszünet megkötéséig, a franciák által makacsul védett, megerősített állások ellen indított általános offenzíva – ez nem is történhetett másként – egy sor összefüggéstelen és kaotikus epizódra, mindig vagy gyakran hiábavaló véres rohamra, a 3000 méternél is nagyobb magasságban elképzelt céltalan bekerítési kísérletekre töredezett szét. Részleges sikereket értek el a Magdolna-domb szakaszán és a Roja völgyében: a Traverscette-erőd megadta magát. A tengerpart szegélyén Mentonig jutott az előrenyomulás, amikor június 25-én 0 óra 35-kor megérkezett a „tüzet szüntess" parancs – a Rómában, a Villa Incisában 24-én este 17 óra 15-kor megkötött fegyverszünet következményeként. Néhány helyen áthatoltak ugyan a határon, de a francia védelmi rendszer, ahelyett, hogy összeomlott volna, hathatósan ellenállt a támadásnak. A ducénak az a rendelete, hogy „üldözni" kell az ellenséget, teljesen hiábavalónak bizonyult, mert a franciák sehogyan sem akarták megfogadni az ő visszavonulásra késztető parancsát. Mussolini mindenesetre elérte célját, amelyet a háborúba lépés pillanatában jelentett be: megkapta azt az egy-kétezernyi áldozatot, amelyre szüksége volt (59 tiszt és 572 katona elesett, 2500-an megsebesültek és 2150-en megfagytak). Így nyugodt lelkiismerettel aláírhatta a Villa Incisa-i fegyverszünetet. Annál is nyugodtabban, mivel az adott körülmények között nagylelkűségről tehetett tanúságot Franciaországgal szemben, még nagyobbról, mint amelyet barátja, Hitler tanúsított: lemondott a Rhône-ig terjedő terület megszállásáról és minden egyéb követelésről, amellyel Münchenben előhozakodott. Lényegében megelégedett a fegyverrel meghódított francia terület keskeny sávjával és egy 50 km mélyen az új határ mögött húzódó demilitarizált övezettel. Ekkora nagylelkűség talán meglepően hat; talán még meglepőbben, mint

az, amelyet a németek Compiègne-ben tanúsítottak. Ennek a „lovagiasságnak" a jelentőségét azonban legalább két indítóok kisebbíti. Az első az attól való félelem, hogy Hitler egész Európa derültségére magára hagyja a franciák elleni harcban, egy olyan háborúban, amely számára oly nehéznek bizonyult. A másik indítóok: az a kilátás, hogy a háború egyszeriben véget ér az angliai német partraszállással, s a béketárgyaláson majd kockázat nélkül mindazt megkaphatja, amit követel.

A KATONAI KÉSZÜLETLENSÉG

A nyugati Alpesekben folytatott „százórás" hadjárat inkább az olasz közvéleményben keltett kétségek, zavar és bizonytalanság miatt jelentős, mint önmagában véve. A hadüzenetet hidegen fogadták az országban. A római német katonai attasé, von Rintelen, feljegyezte, hogy június 10-én a Piazza Venezián* „aránylag nem volt nagy tömeg, és a főváros levegője minden másnak nevezhető volt, csak harciasnak nem". Mindamellett ez alkalommal is élt valamilyen bizalom – mint a négus birodalmának meghódítása idején** –, hogy Mussolini szerencsésen „megússza" a dolgot; bármint legyen is, ott van az a bizonyos „nyolcmillió bajonett", amely biztosítékul szolgálhat minden kellemetlen meglepetés ellen.

Ezt a bizalmat szemmelláthatóan nem osztotta a nép leghaladóbb része, a munkásosztály, amelynek élcsapata, az Olasz Kommunista Párt, júniusban a következő felhívást bocsátotta ki: „A fegyverszünetet megkötötték, de a háború még tart. Az olasz nép számára valójában csak most kezdődik... Mi, kommunisták, kijelentjük, hogy népünk sem az olasz fasiszta burzsoázia rabszolgája, sem az idegen imperializmus csatlósa, sem más népek börtönőre és elnyomója nem akar lenni. Népünk nem akarja rabszíjra fűzni Franciaország testvéri népét. Mi, kommunisták, kijelentjük, hogy az olasz nép nem ismeri el, és soha nem is fogja elismerni a fegyverszünet gyalázatos feltételeit, amelyet a német és az olasz imperializmus kényszerített a francia népre... A kommunista párt harcba hívja a dolgozókat: a hadműveletek azonnali beszüntetéséért valamennyi fronton, valamennyi csapat azonnali hazaszállításáért, amelyek a gyarmatokon és Olaszországon kívül tartóz-

* Piazza Venezia: Hatalmas tér Mussolini rezidenciája előtt. A fasiszta párt itt szokta összehívni parádés tömeggyűléseit, hogy a duce – dolgozószobájából kilépve – szónokolhasson az egybesereglett fasisztáknak előtt. – *Szerk.*

** Abesszínia 1935-ben történt meghódításakor. – *Szerk.*

kodnak... Az üzérek, a profithajhászok, a plutokraták letartóztatásáért és bíróság elé állításáért, akik a nép szerencsétlenségén gazdagodnak... Valamennyi politikai fogoly és deportált kiszabadításáért; a demokratikus szabadságjogok, a társulási és gyülekezési jog és a sajtószabadság visszaállításáért... A kommunista párt leszögezi, hogy csakis egy munkás- és parasztkormány képes véget vetni a kapitalista kizsákmányolásnak, az imperialista háborúknak, és biztosítani a dolgozó tömegek teljes felszabadulását. Ugyanakkor a kommunista párt kijelenti, hogy kész együttműködni valamennyi párttal, szervezettel és csoporttal, amelyek ténylegesen harcolni fognak a javasolt rendszabályok megvalósításáért."

A félszigeten szétszórt antifasiszta csoportok, amelyek túlélték (de milyen veszteségekkel és áldozatokkal!) az utóbbi évek állandóan erősödő üldözéseit, nem ringathatták magukat illúziókba: csupán a háború kitörése előtti évben 298 antifasisztát ítéltek el, összesen 1597 évi börtönre. De itt nemcsak arról van szó, hogy a húszéves diktatúrát átélt antifasizmus hangja még túl gyenge volt ahhoz, hogy mindenhova eljusson, ahol szükség lett volna rá. Figyelembe kell vennünk azt is, hogy a rezsim iránti „spontán elégedetlenség", amelyet a háborús autarkia rendszerének nyomasztó súlya és a számtalan, a polgári lakosságtól megkívánt áldozat szított, a náci győzelmek káprázatában nem tudott kellő gyorsasággal és határozottsággal harci készséggé és képességgé alakulni.

A meztelen és nyers valósággal való első találkozást a háború első érintése jelentette. A nyugati Alpoknál kezdődött az antifasizmusnak az a gyakorlati iskolája, amelyet az olaszok nagyobb része számára a világkonfliktus jelentett.

A parancsok és ellenparancsok boszorkánytáncából, amely a harcosok feje fölött kavargott, kevés szivárgott ki. A katonai készületlenség állapotáról azonban sokat és rögtön meg lehetett tudni. A „százórás" hadjárat a hazatérők elbeszéléseiben száz és száz riasztó epizódot leplezett le; a korszerű tüzérség teljes hiányát (még az előző háború ósdi „hegyi" lövegei vannak használatban); a lőszerellátás súlyos hiányosságait; a nagy kaliberű lövegek „ritkaságát" (alig 19 van az egész fronton). A rendelkezésre álló szállítóeszközök és fogatok mennyiségét egyharmadára csökkentették; a Vöröskereszt betegszállító kocsijainak számát pedig a felére szállították le. Végezetül ott volt a néhány óra alatt megfagyottak félelmetes, több mint kétezres serege, ami azt az érzést keltette, hogy már az Alpokban „valami döntő dolog" történt. Mivel lehet megmagyarázni, hogy „a nyolcmillió bajonett" hadserege ilyen állapotban mutatkozott be az első komoly próba-

tételnél? És ha a fronton, a fergeteg gyors átvonulásának néhány órájában ez történt, akkor még súlyosabb az, ami a polgári lakosság körében ment végbe, amely, légvédelmi ütegekkel és megfelelő óvóhelyekkel nem rendelkezvén, teljesen ki volt szolgáltatva a légitámadásoknak. „Vidékre költözni" – a háború kezdetétől fogva ez volt a rendszer tipikus jelszava, amely önmagában is elárulta az olasz fasizmus tehetetlenségét és előrelátásának hiányát.

A háborús készületlenség a valóságban még nagyobb és még tragikusabb volt annál, mint ami az első és pontos tünetekből mindenki előtt nyilvánvalóvá válhatott. Favagrossának, a hadiipar főbiztosának a jelentése szerint, amelyet május 13-án terjesztett Mussolini elé, a nyersanyagkészletek terén egyszerűen ijesztő volt a helyzet. A 130 tonnás havi acéltermelés még az utolsó vasrács beolvasztása esetén is csak három hónapra futotta; ónból és nikkelből (az utóbbi különösen nélkülözhetetlen a fegyver- és repülőgépmotor-gyártáshoz) Olaszország gazdasága „napról napra élt"; alumíniumból a termelés alig haladta meg a szükséglet felét, magnéziumból pedig az év végéig talán a szükséges mennyiség egyharmadára lehetett számítani stb. Egy másik, Mussolinivel május 1-én közölt jelentés szerint hasonló volt a helyzet a lőszerellátmány terén is: 6 tűzegység (egy egység 10 háborús nap átlagos szükségletének felel meg) a gépfegyverek számára, 6 a 75-ös és 100-as lövegek számára, végül 6 a 149-es tarackok számára is; a lőszer tehát alig elegendő a háború 60 napjára! Lassan-lassan, ahogy a harcok tovább folynak, a helyzet még tragikusabbá és jóformán hihetetlenné válik. A régi, 1891-es mintájú puskákból 1 300 000 darab volt (a nyolcmillió bajonett csak a duce fantáziájában létezett), a jobb löveganyag pedig hadizsákmányból, vagyis a 22 év előtti osztrák ágyúkból került ki. Harckocsiból nem volt több 400-nál, az is „zsebtank" (azaz háromtonnás volt – a hat- és húsztonnás német, a tíz- és huszonhat tonnás angol tankokkal szemben). A légvédelmi tüzérség mindössze 38 üteggel rendelkezett, amelyek közül 23 az első világháborúból maradt vissza. A légierőnek, „a rendszer fegyvernemének", nem volt több bevetésre alkalmas gépe, mint 1400; ezeknek valamivel több, mint a fele volt korszerű. A tengerészetnek, amely a leghatalmasabb költségvetési hiteleket nyelte el, fenséges külső megjelenése s ugyanakkor Achillessarka is volt: ez az üzemanyag-problémán túl mindenekelőtt a megfelelő légi védelem hiányában rejlett.

De minek is folytassuk a felsorolást, amely a duce előtt minden részletében ismeretes volt, hiszen a fegyveres erők különböző szektorainak felelős vezetői (Pariani, Pricolo, Cavagnari stb.) a megdöbbentő jelentések egész

sorában esetről esetre pontosan közölték vele az adatokat. Mussolini egyébként pontosan azért kért három évi haladékot Hitlertől a háborúba való belépését illetően, mert tökéletesen tájékozott volt a dolgok ilyetén állása felől. Hazárdjátékos létére azonban – mert hiszen az volt – mindent feltett a villámháborúra, abban a szerencsétlen meggyőződésben, hogy a háború két vagy három hónapon belül véget ér Anglia fegyverletételével. Az átlagidő valóban meg is felel a már idézett, rendelkezésre álló készleteknek és lőszerellátmányoknak.

Még mindig nem jutottunk el azonban a kérdés lényegéhez: hogyan lehet megmagyarázni azt a tényt, hogy pontosan az a rendszer, amely 1935 óta bevezette a háborús gazdaságot, s egyetlen alkalmat sem mulasztott el, hogy hatalmát fitogtassa, nem volt képes – legalább részben vagy csökkentett mértékben – még azt sem elérni, amit mindig főcéljaként írt zászlajára: azaz az ország katonai előkészítését? „Az olasz szegénység" – mondhatná valaki. Az első világháború Olaszországa azonban, ha sebtében is, de felkészült, és olyan fegyveres erőkkel lépett háborúba, amelyek nemcsak viszonylagosan, hanem abszolút mértékben is ütőképesebbek voltak, mint a fasiszta haderők. 1915-ben elég gyorsan sikerült 42 „hármas", azaz három ezredből álló hadosztályt mozgósítani. 1940-ben, papíron, 73 „kettős", azaz két ezredből álló hadosztályt mozgósítottak, amelyek tehát csak 48 1915-beli hadosztálynak feleltek meg. Ezenfelül, ami a háborús hatékonyságot illeti: a létszám- és anyagellátottság mutatóit legalább a felére csökkentették. A háború első évében gyakorlatilag csak 19 hadosztály volt valóban teljes létszámú.

Tanulmányunk most ismét kitér néhány általánosabb jellegű megfontolásra, amelyek nem csupán Mussolinit érintik, hanem az egész rendszert, amelynek ő csak tipikus képviselője volt. Mindenekelőtt emlékeztetnünk kell arra, hogy az abesszin és a spanyol háborúk már eltékozolták a sovány olasz háborús tartalékokat. A spanyolországi háború teljesen elveszett befektetéssel járt: 1930 ágyút, tízezer gépfegyvert és más hadianyagot szállítottak Francónak, hét és félmilliárd korabeli líra összértékben. Ez a tékozlás nem az egyedüli döntő mozzanat. A felkészületlenség állapotát a maga egész félelmetességében valójában maga az autarkiás-korporatív struktúra, a fasiszta rendszer idézte elő gazdasági téren. Ez a rendszer adott ténylegesen teljhatalmat a „gőzös urainak"*, kivonva őket minden ellenőrzés

* „Padroni del vapore" – a „gőzös urai". Olaszkifejezés, amellyel a monopoltőkés hatalmasságokat illetik. – *Ford.*

alól; és az ő hazafiságuk sohasem mutatkozott késznek arra, hogy a profitnak akár csak egyetlen morzsáját is feláldozza a „nemzet védelmének oltárán". A profitnövekedés ütemének biztosítása érdekében a „gőzös urai" rendszeresen és maximálisan kihasználták a régi termelési eszközöket, és ugyancsak rendszeresen elzárkóztak az ipari berendezések felújításától (vagy pedig végtelenül sok akadályt gördítettek az útjába). Elég itt a legerősebb ipari érdekeltségek – Terni, OTO, Ansaldo, IRI – között 1938 szeptemberében lefolyt éles vitákra emlékeztetnünk az új tüzérségi lövegtípus gyártásával kapcsolatban. Ezek a viták csak akkor ültek el, amikor a kormány – egyébként teljesen elveszett – előleget folyósított a megrendelések 15 százalékára. Nézzük meg, hogyan bonyolítottak le egy „katonai típusú gépkocsi" szállítására vonatkozó megbízást a hadseregnek? 1100 darab normál gépkocsira tereputánzó festést mázoltak, és eladták mint „hadműveletekre alkalmast"; pedig csak a szín és a kényelmetlenség volt rajta katonai.

Mindezekhez hozzá kell számítanunk azt a kiélezett és hátrahúzó harcot, amelyet hol az egyik, hol a másik ipari érdekeltség robbantott ki a katonai megrendelések aranyesőjének megkaparintása érdekében. Senkinek sem sikerült még megtudnia, hogyan és hol költötték el azt a 133 milliárd (akkori) lírát, amelyet 1939-ben szavaztak meg a fegyveres erők fejlesztésére. Az első világháború „cápái" a valóságban ártalmatlan édesvízi halacskák voltak a fasizmus telhetetlen ragadozóihoz képest.

A rablásnál és az üzérkedésnél is erőteljesebben kell azonban hangsúlyoznunk az autarkiás rendszerben rejlő ellentmondásokat. A gyakorlatban bármiféle nyersanyagot lehetetlen volt – vagy igen nagy nehézségbe ütközött – lefoglalni a kincstár javára, mivel ez csökkentette volna az eszeveszetten hajszolt termelést és az abból húzható közvetlen hasznot. (Lásd ezzel kapcsolatban azt az 1939-ben támadt igen jellemző viszályt, amely a kincstári lefoglalás oldalán álló Favagrossa tábornok és Guarneri kereskedelmi és pénzügyminiszter között folyt le, aki határozottan az ellenkező álláspontot képviselte.) Végül felvetődik a kérdés még égetőbb szempontja, amelyre már céloztunk: a külföldre való fegyverszállítás, éppen abban az időben, amikor a fegyver Olaszországban is értékessé vált. A fasiszta gyárosok repülőgépmotorokat adtak el Franciaországnak, S–89-es repülőgépeket Jugoszláviának, 81-es tarackokat Görögországnak, harckocsielhárító ágyúkat Romániának, sőt két torpedóvadászt és két torpedónaszádot Svédországnak is szállítottak.

Mindebből igen egyszerű levonnunk a következtetést: maga a fasizmus

által bevezetett gazdasági rendszer volt az, amely az olasz szerkezeti felépítés gyöngeségeivel párosulva végül is megszülte mint ikreket: a háborút és a háborús felkészületlenséget.

HOL TÁMADJUNK?

A Franciaországgal kötött fegyverszünetre következő hónapok az olasz vezérkar és Mussolini számára a legnagyobb bizonytalanság hónapjai voltak. „Mégis háborúba lépünk – jegyezte fel naplójába a főparancsnoksághoz tartozó Armellini tábornok. – Azután meglátjuk, mit tehetünk." A tájékozódás egyetlen biztos pontja az a szükségesség volt, hogy a háborút Olaszországnak saját számlájára kell folytatnia, többé-kevésbé rendszeresen megtanácskozva a dolgot a német szövetségessel; a „közös" vagy egységes operatív parancsnokság alatt végbevitt hadműveleteket azonban kezdettől fogva kizárták. Ez volt az ún. „párhuzamos háború". „Óriási tévedés!" – jegyzik fel a hadtörténészek ezzel kapcsolatban. De a valóságban többről van itt szó, mint tévedésről: annak a ténynek a legtermészetesebb következményét kell látnunk ebben, hogy az olasz kapitalizmus, és ezen belül Ciano, a háborút a német kapitalizmussal való versengő tevékenységként fogta fel.

Így Franciaország összeomlása után az olasz fasizmus szabadon választhatta meg támadó háborújának közvetlen célját; hosszú időn át mégis képtelennek mutatkozott arra, hogy bármilyen célt tűzzön ki maga elé. Rajtaütés Máltára? Ehhez a hadművelethez csak néhány tucat bombázó állt rendelkezésére, amelyek ilyen célra teljesen hasznavehetetlenek voltak. Offenzíva Egyiptom ellen? Erre a vállalkozásra azonban, a mare nostrummal* kapcsolatos minden szavalat ellenére, semmi előkészület nem történt. Ha igaz, hogy Afrika északi partján akkoriban hat olasz hadosztály – beleértve a líbiaiakat és a feketeingeseket** is – állt szemben sir Archibald Wavell Egyiptomban állomásozó két brit hadosztályával, akkor az is igaz, hogy ez a számbeli fölény csak látszólagos volt. A két ellenséges hadosztály közül ugyanis nemcsak az egyik állott motorizált páncélosokból, hanem Wavell egész expedíciós hadserege gépesített volt. A sivatagi hadviseléshez szükséges eszközök, a szállítóeszközök és a vízutánpótlás hiánya miatt az

* Latinul: „a mi tengerünk". Ez volt az olasz fasizmusnak a Földközi-tengerre vonatkozó jelszava. – *Szerk.*

** Feketeingesek: az olasz fasiszták neve öltözetük nyomán. – *Szerk.*

olasz csapatok csak védekezésre szorítkozhattak. Balbo*, mielőtt 1940. június 28-án Tobruk felett repülőgépével együtt elpusztult – éppen az egyik olasz üteg tüzétől –, valóban ezt a vonalvezetést követte. Az egyébként olyan rendkívüli dolognak látszott, hogy egy vezető fasiszta meghaljon a háborúban, hogy elterjedt a hír: az incidenst személyesen Mussolini idézte elő, hogy megszabaduljon egyik veszedelmes vetélytársától.

„Mindent Líbiáért!" – jelentették be végül július 11-én Mussoliniék. Egyiptom elözönlésének végleges „jóváhagyását" azonban néhány nappal az E-terv (Jugoszlávia megtámadása) és a G-terv (Görögország megrohanásának az Epiruszra korlátozott, Bulgária beavatkozásától és a fenyegetett ország belső bomlási folyamatától függővé tett terve) megvalósítása előtt visszavonták.

S mi a helyzet a totális légi-tengeri háborúval, amely 1940 áprilisa óta Mussolini szándéka volt? Ez a fajta háború a két haderő, az olasz és az angol beleegyezését feltételezte, annak a lehetőségét, hogy döntő összecsapásra álljanak fel egymással szemben. A valóság azonban egészen más volt: Cunningham tengernagy flottája még nem rendelkezett megfelelő légvédelemmel, és ezért nem állt szándékában, hogy támaszpontjaitól messze tevékenykedjék, kitéve magát az ellenséges légierő támadásainak az olasz partok közelségében. Más okokból ugyan, de az olasz flotta sem tudott túlságosan messzire hatolni az olasz területen levő támaszpontok által biztosított légoltalom határain túl. A Stilo-fok térségében július elején lezajlott összecsapás mindkét tengernagyot megerősítette abban a szándékában, hogy ne nagyon támadjon; ugyanakkor nyilvánvalóvá tette az igen gyors, együléses angol vadászgépek vitathatatlan fölényét is a hagyományos olasz bombázók felett. E hátrány kiküszöbölése érdekében az olaszok a súlyos hárommotoros S–79-es, polgári repülésre szerkesztett géptípusokat vadászgépekké alakították át. Íme: így festett az „elrendezés", a háborús előkészületek alapelve!

A stilo-foki csata után, mivel a „Cesare" találatot kapott, pillanatnyilag egyetlen harcképes olasz cirkáló maradt, a „Cavour"; a Mussolini által kezdeményezett totális tengeri háború egyre többet veszített időszerűségéből. Októbertől kezdve az angol flotta radar segítségével hajózott, és az olasz flotta, amely nélkülözte a felderítésnek ezt az értékes eszközét, egy vak óriás-félévé változott: Polüphémosszá, aki szeme világától megfosztva ál-

* Italo Balbo: az olasz fasiszta mozgalom egyik megalapítója és a fasiszta állam egyik legfőbb politikai és katonai vezetője. 1933-tól Líbia (olasz gyarmat) kormányzója. – *Szerk.*

landóan arra kényszerül, hogy a nála sokkal kitanultabb és körültekintőbb Odüsszeusz ellen harcoljon.

Ami a légi offenzíva lehetőségeit illeti, elég annyit megemlítenünk, hogy 1940 nyarán az olasz légierő mindössze három (!) olyan repülőgéppel rendelkezett, amelynek hatósugara Gibraltárig terjedt. Mussolini, ennek ellenére, azt a megtiszteltetést kérte Hitlertől, hogy a Luftwafféval együtt részt vehessen Anglia bombázásában, illetve „London coventrizálásában"*. Erre a nemes célra egyébként 75 bombázót és 95 vadászgépet küldött Belgiumba, elvonva azokat természetes hadműveleti területükről, az olasz hadszíntérről.

Augusztus elején Ciano elhatározta, hogy belekezd a maga háborújába, abba a háborúba, amelyen már Albánia megszállása óta töprengett: megtámadja Görögországot. Görögország tudvalevően az olasz és a német kapitalizmus érdekellentéteinek egyik idegközpontja volt: akár a locrisi nikkelbányák zsákmányát tekintjük, amelyet Krupp tartott szívósan a kezében, („Azt üzenem Metaxasnak** – mondta Ciano Grazzinak, Olaszország athéni követének –, hogy ha nem ad nekem elégtételt a nikkelbányák kérdésében, elveszem tőle Corfut."); akár a görög kormány részéről megrendelt vasúti szállítmányok körül lejátszódott harcot nézzük, amely az olasz fasiszták részére rendesen negatív eredménnyel végződött; a náci „kamerádok" gyorsan kiütötték őket a nyeregből. Augusztus 13-án Ciano a maga szakállára, az illetékes katonai tényezők tudta nélkül, magához kérette vicomte Prasca tábornokot, az albániai csapatok parancsnokát, és meghagyta neki: azonnal készüljön fel a támadásra. Közben – Jacomonival, az albániai királyi helytartóval egyetértésben – mozgósította az olasz sajtót az egyik leggroteszkebb hazugság érdekében, amelyet a fasiszta propaganda valaha is forgalomba hozott: „A neves hazafit, a szabadság védelmezőjét, Ciamuria Daut Hodzsát meggyilkolták a görögök." A valóságban az említett – egyébként ismeretlen – „hazafi" közönséges gazfickó volt, akit a határon túl ért utol áldozatai hozzátartozóinak vérbosszúja. Ez mit sem számított: „A ciamuriotik függetlenséget akarnak, és Daut Hodzsa az ő vértanújuk!" – hangzott a fasiszta propaganda riasztó szózata, anélkül, hogy valaki is pontosan tudta volna, kik azok a ciamuriotik, hol vannak, mit akarnak?

* Coventrizálás: teljes megsemmisítés. A kifejezés Coventry angol város lerombolását jelzi. Lásd a következő fejezetben. – *Szerk.*

** Metaxas: Görögország fasiszta diktátora. Az ideológiai rokonság egyébként nem akadályozza meg Mussolinit abban, hogy Görögország megtámadásakor elűzze Metaxast. – *Szerk.*

A riadó azonban, amilyen váratlanul keletkezett, ugyanolyan váratlanul múlt is el, „mintha valaki hirtelen lekattintotta volna a villanykapcsolót". Ez a „valaki" Ribbentrop volt, aki augusztus 17-én Hitler nevében felszólította Cianót és Mussolinit, hogy maradjanak nyugton a Balkánon, mert „a führernek az a szándéka, hogy ebben a szektorban csupán békés úton jár el". Ugyanezt a figyelmeztetést Hitler személyesen is megismételte Mussolini előtt október 4-én a Brenneren: „A tengelyhatalmaknak kerülniük kell minden gesztust, amely nem feltétlenül hasznos." Majd, hogy megédesítse a pirulát – amely a valóságban igen keserű maradt –, Hitler később felajánlott Mussolininek egy páncélos hadosztályt Egyiptom elözönlésére.

Ezalatt a Balbo örökébe lépett Graziani főparancsnok által Líbiában végrehajtott szerény előnyomulást – szeptember 16-án Sidi el-Barraniig jutottak el –, amely csak csekély ellenállásra talált, dicsőséges győzelemnek kiáltották ki; holott a küszöbönálló vereség legbiztosabb előjele volt.

A jugoszláv határon, ahol az augusztus 11-én kiadott parancsok alapján („A duce elrendeli, hogy szeptember 20-ig készen kell lennünk kelet felé, Jugoszlávia ellen.") minden készen állt az agresszió megvalósítására, hirtelen minden abbamaradt. Úgy látszott, hogy nemcsak megállították a háborús gépezetet, de az egyenesen hátrafelé kezd menetelni. Mussolini, magáévá téve a mezőgazdasági miniszter kívánságát, anélkül, hogy megtanácskozta volna a dolgot vezérkari főnökével, Badoglio tábornokkal, elrendelte az egymilliónál alig magasabb létszámú, Olaszországban állomásozó hadsereg csökkentését: 600 000 katona leszerelését október 10-től, „földműves-szabadság" címén. Ez az intézkedés azt a keveset is megsemmisítette, ami az előző hónapokban a hadsereg hadikészültségbe helyezése céljából történt. Tetőtől talpig felforgatta a csapattesteket, sőt még a nagy egységek parancsnokságait is megszüntette. A duce szerint mindez hasznos volt, mert a népben a „normálisság" érzetét keltette; azt az érzést, hogy olyan rendszerre bízta sorsát, amely elég erős arra, hogy megengedje magának azt a fényűzést, amit állam, háború idején, emberemlékezet óta soha nem engedhetett meg magának.

A GÖRÖGORSZÁG ELLENI AGRESSZIÓ

Alig kezdődött meg a leszerelés, amikor váratlanul, a legkalandosabb feltevést is megcáfolva, Görögország újra előtérbe lépett – és ezúttal döntő módon. A duce október 12-én kapta meg a hírt, hogy Hitler elfoglalta a

román petróleumkutakat; erre az eseményre a következőképpen reagált: „Hitler mindig befejezett tények elé állít. Ezúttal ugyanilyen pénzzel fizetek neki vissza. Majd az újságokból fogja megtudni, hogy megszálltam Görögországot, így majd helyreáll az egyensúly."

Ciano, aki jelen volt a duce ezen kifakadásánál, rögtön megkérdezte: „Mit fog gondolni Badoglio, ha megtudja?" Mussolini így felelt: „Badoglio még nem tudja, de beadom a lemondásomat amúgy olaszosan, ha valaki nehézséget talál abban, hogy a görögökkel harcoljon." Ciano észrevétele: „A duce immár határozottan látszik cselekedni. Valóban, azt hiszem, hogy a hadművelet hasznos és könnyű." Armellini tábornok megjegyzése, alighogy elterjedt katonai körökben a villámgyors elhatározás: „Albániában csak kilenc hadosztályunk van; kész bolondok háza! De ő (ti. Mussolini – *Szerk.*) már annyiszor megváltoztatta a véleményét, hogy reméljük, most is meg fogja változtatni."

Ez a reménység azonban szertefoszlott. A duce, ahelyett, hogy lemondott volna, október 15-re összehívta a Palazzo Veneziába „Ciano, Badoglio, Soddu, Jacomoni, Prasca vicomte őexcellenciáikat", szigorúan távol tartva a három fegyvernem vezérkari főnökeit, abban a – egyébként a valóságnak megfelelő – tudatban, hogy azok néhány ellenvetést tettek volna (csak Roatta vett részt az ülés második részén).

A Palazzo Veneziában tartott értekezlet jegyzőkönyve egyike azoknak a lényegbe vágó dokumentumoknak, amelyek megértetik, „mi volt a fasizmus"; sajnáljuk, hogy itt csak néhány lényeges pontját ismertethetjük. Már azokból a szavakból, amelyeket Mussolini elöljáróban mondott el, kitűnik, milyen hatalmas eszmei zűrzavar, a terveknek milyen bűnös könnyelműsége töltötte be a fejét – és, sajnos, nemcsak az övét. „Ennek az összejövetelnek az a célja, hogy – általánosságban – meghatározzuk annak az akciónak a módozatait, amelyet Görögországgal szemben határoztam el. Az akciónak kezdetben részben tengerészeti, részben szárazföldi célokat kell követnie. A szárazföldi hadműveleteknek az egész déli albán partvidék birtokába kell juttatnia bennünket, azaz a Jón-szigetek, Zakynthosz, Kefalénia, Kerkyra (Korfu) megszállását és Thesszaloniké meghódítását kell eredményezniük számunkra. Ha megvalósítottuk ezeket a célokat, megjavítottuk helyzetünket a Földközi-tengeren Angliával szemben. A második időszakban, vagyis ezen akciókat követően, Görögországot teljesen megszálljuk, hogy harcon kívül helyezzük, és minden körülmények között biztosítsuk a mi politikai-gazdasági terünkben való megmaradását. Miután pontosan körülhatároltam a kérdést, kijelöltem azt az időpontot is, amelyet

véleményem szerint nem szabad kitolni egyetlen órával sem; azaz folyó hó 26-át. Olyan akció ez, amelyet hosszú hónapokon át érleltem magamban, hónapokkal a háborúban való részvételünk, sőt a konfliktus kezdete előtt."

Ez a bevezetés lényegében már tükrözi a mindvégig fennálló helyzetet, vagyis a két teljesen különböző haditerv kombinációját. Ezek a következők: 1. az Epeirosz elleni támadás mindössze néhány hadosztállyal megvalósítható, de – amint nyilvánvaló – a görög részről várható ellenállástól és Bulgária beavatkozásától függő terv; és 2. a Görögország elleni általános támadás terve, az 1939-es ún. Guzzoni-féle terv. Ez utóbbi minden tábornok, de minden értelmes ember egyöntetű véleménye szerint is legalább három hónapi előkészületet és 20 hadosztályt igényel. Mussolini fesztelenül összekeveri a két tervet, első és második szakasznak keresztelve el (a két szakasz között Görögország mozdulatlan lenne, azt várva, hogy felnyársalják), s egy egészen kicsit megváltoztatva: az első tervbe beszúrja Thesszalonikét, amely az Epeirosz ellenkező oldalán van. Olyan katonai-földrajzi baklövés ez, amely arra enged következtetni, hogy a duce jóformán még azt sem tudta, „milyen Görögország"!

Ezután Ciano beavatkozása következett, amelynek egyetlen célja volt: biztosítani valamennyi jelenlevőt, hogy van valami rejtélyes ok, ami miatt Görögország nem fog ellenállást kifejteni, és az első ütésre szét fog esni. Megerősíteni igyekezett mindazt, amit híve, Jacomoni, már elmondott a „görög lakosság mélységesen lehangolt lelkiállapotával" kapcsolatban. Ciano így beszél: „Görögországban tisztán kivehető szakadék áll fenn a nép és a politikai, plutokrata uralkodó osztály között; ez az utóbbi az, amely élteti az ellenállást, és ébren tartja az anglofil szellemet az országban. Ez rendkívül kis osztály, nagyon gazdag, míg a másik rész közömbös minden eseménnyel szemben, beleértve a mi inváziónkat is." Jacomoni hozzáfűzte: „Mély hatást gyakoroltak a görög lakosságra azok a hírek, amelyeket az albániai munkabérek magas voltáról terjesztettem el." Mellőzve a többi, kisebb jelentőségű hozzászólást, úgy véljük, helyes, ha néhány pillanatot elidőzünk vicomte Prasca tábornok beszédénél, aki a hadművelet felelős vezetője volt. A rendelkezésére álló kevés hadosztályból eszerint nagyon is sok lesz. (Úgy látszik, a tábornok attól félt a legjobban, hogy néhány olyan tábornok, akinek több csík van a hajtókáján, kiüti a nyeregből, ha a hadosztályok számát felemelik.) „A hadműveletet – amely az egész görög haderő likvidálását lehetővé tudná tenni számunkra – egészen a legapróbb részletekig előkészítették, és az emberileg a lehető legtökéle-

tesebb ... A csapatok szelleme rendkívül emelkedett, a lelkesedés a legmagasabb fokú ... A fegyelmezetlenség egyetlen megnyilvánulása, amellyel találkoznom kellett, a tiszteknek és a katonáknak az a túláradó, erős vágya volt, hogy előre menjenek és harcoljanak ... Fölényünk kettő az egyhez." A duce sugalmazására, hogy „ne törődjék túlságosan a lehető veszteségekkel", vicomte Prasca így válaszol: „A hadműveletet úgy készítettük elő, hogy az egy-két nap alatt olyan hatást érjen el, mint egy mindent elsöprő áradat ... Parancsot adtam, hogy a zászlóaljak mindig támadjanak, akkor is, ha egy hadosztállyal állnak szemben." De ez még nem minden; Prasca úgy viselkedik, mint aki szilárdan meg van győződve arról, hogy a görög csapatok részéről nem fenyeget a bekerítés veszélye, hiszen „a Pindosz hegyláncolata áthághatatlan" (ennek ellenére könnyűszerrel átkeltek rajta). Arta kikötőjének meghódítása után pedig, az elkövetkező Athén felé menetelés során, „három hadosztály partra szállhatna egyetlen éjszaka" (az említett kikötő a valóságban olyan sekély vizű volt, hogy a szállítóhajók meg sem tudták közelíteni). Érdemes szó szerint idéznünk a Mussolini és Prasca vicomte közt lefolyt párbeszéd egy részletét:

„*Duce:* Mekkora a megszállandó Epeirosz szélső pontjától Athénig terjedő távolság?

Prasca: 250 km, közepes úthálózattal.

Duce: És milyen terep?

Prasca: Magas, egyenetlen, kopár dombok.

Duce: És a völgyek iránya?

Prasca: Kelet-nyugati, tehát éppen Athén irányában.

Duce: Ez fontos.

Roatta: Ez csak bizonyos fokig áll, mert egy 2000 méter magas hegyláncon kell áthatolni. (Megmutatja térképen a ducének a szóban forgó területet.)

Prasca: Vannak területek, amelyeken öszvérutak vezetnek.

Duce: Bejárta ezeket az utakat?

Prasca: Igen, néhányszor már bejártam."

A duce, érzéketlen lévén a humor minden fajtája iránt, az idézett részletet teljes egészében közreadta abban a kiadványban, amely az ún. Salói köztársaság* idején készült a gyűlés jegyzőkönyvéből. Arra azonban gondja volt, hogy a következő, kompromittáló rész teljesen kimaradjon belőle; egy olyan részlet, amely annyira világos, hogy önmagáért beszél. Talán

* Mussolini fasiszta bábállama a németek által megszállt olasz területen (1943–1945). Lásd később. – *Szerk.*

csak Bertold Brecht lett volna képes arra, a militarizmus bűneit vádolva, hogy kifejezze ennek valahol a tragikus és a groteszk között helyet találó lényegét.

„*Duce:* Most egy más dologról. A dátum rögzítése után azt kell keresnünk, hogy adjuk meg hadműveletünknek a végzetszerűség látszatát. Hiszen általános jellegű igazolásunk van erre: Görögország ellenségeink szövetségese, akik területét támaszpontul használják stb. Szükségünk van azonban valami incidensre, amelynek következtében azt mondhatjuk, hogy rendet teremteni megyünk. Ha maguk előidéznek egy ilyen incidenst, rendben van; ha nem idéznek elő, úgyis jól van.

Jacomoni: Én csinálhatok egyet-mást a határon. Kirobbanthatok incidenseket a ciamuriotik és a görög hatóságok között.

Prasca: Az általmadás céljaira már elő is készítettünk francia fegyvereket és bombákat.

Duce: Mindez teljesen mellékes számomra. A fő az, hogy egy kicsit füstöljön a dolog. Mindazonáltal jó, ha úgy tudják csinálni, hogy legyen megfelelő ürügy a kanóc meggyújtására.

Ciano: Mikor történjék az incidens?

Duce: 24-én.

Ciano: 24-én meglesz az incidens.

Duce: Senki sem fog hinni ebben a végzetszerűségben, de egy metafizikus jellegű igazolásként azt lehet majd mondani, hogy véget kellett vetni a dolognak."

A Palazzo Veneziában tartott értekezlet utáni napon Badogliónak – aki erősnek érezte magát, hiszen a vezérkari főnökök ellenállást tanúsítottak az esztelen vállalkozással szemben – sikerült két napi haladékot kapnia az október 26-ra tervezett támadásra. Ciano, hogy megtörje Badoglio ellenállását, ezt mondta neki: „Sikerült célt érnem különböző görög előkelőségek révén . . . A Görögországon való átvonulás kicsit sokba kerül nekem, de az eredmény még ezt az árat is igazolja."

Ki zsebelte be az aranyat, ki volt a közvetítő? Becsapta valaki Cianót a saját környezetéből, vagy Ciano maga kebelezte be az összeget, amelyet oly nagynak ismer be? E kérdésekre ma már nehéz feleletet adni, hiszen megfejtésükre maga Ciano borított fátylat. Gaetano Salvemini egy értékes, kiadatlan tanúsága szerint Ciano, közvetlenül a görögországi hadjárat előtt, maga szakított ki lapokat a naplójából, amelyeket más, jelentéktelenekkel pótolt. Csaknem bizonyos, hogy pontosan azokat a lapokat tépte

ki és pusztította el, amelyek ezekre a súlyos és nyugtalanító kérdésekre adták meg a választ. (Talán nem is szükséges hozzáfűznünk, hogy a valóságban egyetlen görög előkelőség sem állt át az olaszok oldalára.)

„ÖSSZETÖRJÜK
GÖRÖGORSZÁG GERINCÉT"

Október 28-án éjjel, pontosan 3 órakor, amikor már nem volt idő választ küldeni rá, Grazzi közölte Metaxasszal az olasz ultimátumot. (Az olaszok néhány stratégiai támaszpont azonnali átengedését követelték; de maga Grazzi, amikor Metaxas megkérdezte tőle, milyen támaszpontokról van szó, meg sem tudta közelebbről jelölni azokat.) Az olasz csapatok 6 órakor átlépték a határt. Mussolini, még azon a napon, amikor a firenzei állomáson találkozott Hitlerrel, azzal az elégtétellel jelentette be a Görögország elleni agresszió kész tényét, amelyet megígért önmagának. Hitler a közömbösség álarca mögé rejtette bosszúságát. Két nappal később maga Mussolini jelentette be a jövendőbe látó jelszót: *„Összetörjük* Görögország gerincét!"

Közben folyt a vicomte Prasca által elgondolt nagy hadművelet. Három hadosztály – a Ferrara, a Centauro és a Siena – a tengerpart hosszában menetelt, hogy a Kalamoszt átlépve, elérje a Janina-völgyet. A Giulia hadosztály a balszárnyon, a metsovoni szoroson át nyomult előre, hogy elvágja az ellenség összeköttetését az epeiroszi és a makedóniai szektorral. Még északabbra működött a Parma és a Piemonte hadosztály, amelyek a Korçë völgyének védelmére készültek fel. Az Epeirosz elleni támadásnak – rettenetes légköri viszonyok között, állandó felhőszakadásban, áradó folyók közepette – zömmel sikerült ugyan elérnie a Kalamoszt, itt azonban elakadt, anélkül, hogy a november 5-ig megismételt támadások ellenére sikerült volna bevennie Kalibaki megerősített csomópontját. A Giulia hadosztályt, amint a metsovoni szorosba ért, szintén megállította a görög ellenoffenzíva. Mivel a szoros birtoklása ténylegesen az egész helyzet kulcspontja lett, ránehezedett a harcok döntő súlya. A görög hadsereg – igazán távol attól, hogy szilárdan tartsa a makedon frontot – hét hadosztállyal szinte egyenesen ezen a vonalon tört előre, a balszárny felől és hátulról körülzárva a Giulia hadosztályt. A görögöknek a korçëi medence elérése volt a céljuk, ahol előbb a Parma és a Piemonte, majd a jugoszláv frontról ideirányított Venezia és Arrezzo hadosztályok fejtettek ki ellen-

állást; ezeket egy sor heves támadás eredményeként le is gyűrték. Az egész hadsereget bekerítéssel fenyegetve, végül is elérték a korçë–përmeti utat. És ez volt a vég kezdete.

November 8-án, a halálos veszély elkerülése érdekében – nehogy a görög hadmozdulatok valamennyi olasz csapatot elvágják a határon túl – az olaszok parancsot adtak az offenzíva abbahagyására, és ennek folytán a visszavonulásra. A vicomte Prasca által előre látott „sodró erejű előnyomulás" borzalmas vereséggé változott. A Giulia hadosztály éppen idejében siklott ki a bekerítésből, amiről, úgy látszik, értesült – nem az olasz parancsnokságoktól, hiszen azokkal elvesztette az összeköttetést, hanem a londoni rádióból, amely előre bejelentette, hogy „az alpesi hadosztályt hamarosan összeroppantja három görög hadosztály". Újra visszahúzódott tehát (de mennyire más volt ez, mint az október 28-i menetelés!) a përmeti hídra. „A përmeti hídon – fekete lobogó" – ez a gyászos dal egykettőre ismertté vált egész Olaszországban, s mintegy szimbóluma lett az olasz katona lelkiállapotának, akit áldozatul dobtak egy elhibázott, rosszul előkészített és rosszul vezetett háború oltárára.

Az olaszok Albánia belseje felé hátrálva, a tengerpart menti Himarë helységtől az Ohridi-tóig védelmi vonalat létesítettek; ez kulcspontja volt a Clisura–Peteleni pozíció mindenáron való megvédésének, amelynek az elvesztése lehetővé tette volna az ellenség betörését a berati és a vlonëi útra. Ez már nem egy különböző hadmozdulatokból összetevődő háború, hanem a görögök meg nem álló, szüntelen támadása volt, különösen Clisura–Peteleni irányában (Clisura előbb elveszett, de visszafoglalták); kétségbeesett harc a védelmi vonal körüli hófedte magaslatok ellen, állandóan hóban, rettenetes veszteségekkel mind az egyik, mind a másik oldalról (de a görög 81-es mozsarak jobban tüzeltek, mint az olaszok, amelyeket hibás lövedékekkel láttak el). Az Olaszországban keservesen összeszedett erősítéseket, amelyek apránként szálltak partra Vlonëben, Durësben, vagy pedig légi úton érkeztek Tiranába, azonnal a tűzvonalba küldték, hogy, miután maguk után tudtak egy kimerítő menetelést latyakban, hóban, saját szakállukra építsék ki védelmi vonalukat.

A tengerparton, az említett kikötők által alkotott „tű fokán", nem sikerült egyetlen nagy egységnek sem úgy átbújnia, hogy megtartsa szerves összeköttetését; hanem útközben ezer darabra szakadva elvesztette tüzérségét, állatait, készleteit. Bent, a jéghideg hegységben, a Vijosë vérrel öntözött völgyében, a magaslatok körül, amelyeknek neve örökre bevéződött minden harcos emlékezetébe – a Monastiri 731-es magaslat vagy a Golico –,

az olasz katonák, papírtalpú bakancsokban, téli ruházat nélkül, vászonsátrakkal védekezve a fagypont alatti 25 fokos hidegben, „nem voltak képesek – amint vicomte Prasca tábornok feljegyzi – eredményt elérni". (A helyzet egyedüli bűnbakjának azután az említett tábornokot választották ki. A parancsnokságban Soddu, majd Cavallero váltotta fel.)

Nem háború volt ez, hanem rettenetes mészárlás, amelyben könnyebb volt meghalni a hótakaró alatt, mint az ellenség tüzében. Íme, hogyan írja le naplójában a borzasztó helyzetet az egyik tiszt, aki a görög fronton harcolt: „December 17. Már több mint egy hónapja beszélnek erősítésről, ennek vagy annak a részlegnek a felváltásáról, anélkül, hogy a láthatáron valami komoly, valami konkrét dolog mutatkozna. Közben ellátásunkat egyre inkább szűkítenünk kell, mert nincs utánpótlás, és az osztagok, minden emberi lehetőségen túl megfogyatkozva és elhasználódva, teljesen képtelenek eleget tenni a parancsoknak... Napi 40 megfagyottról szólnak a hírek, azokban a zónákban, amelyekben hó van... A 31-es gyalogezred parancsnoka telefonál, és azt mondja, hogy náluk 20 halott van a hó alatt... Nem harc van itt, ami öl, gyilkol, hanem gyötrődés, amely elborzaszt és lealacsonyít... A minimum abból, ami itt, ilyen magasságban szükséges: ruházat a szigorú hideg miatt, gyapjúholmik, megfelelő lábbeli és egy vízhatlan prémes zsák; mindebből nincs semmi, de még az sincs, amire rendes körülmények között szükség lenne... Véletlenül ott vagyok, amikor sok katonát hoznak, többé-kevésbé súlyos fagyási sebekkel. Lehangoló és nyomorúságos látvány. Panaszuk elhal ezeknek a szennyes, albán viskóknak a csendjében. Hánykolódásuk a csupasz földön, egy gyertya halvány fényében, az üszkösödő hús bűzében, megható és gyászos látvány. Egyikük – fagyott lábai rongyokba burkolva – zokog zsákjában, és vakaródzik a tetűk miatt, rongyos és sáros ruhájából kivillanó meztelenségét idegen szemnek szolgáltatva ki."

Ezalatt Rómában a duce, kétségbeesve a görög vereség, valamint a flotta Taranto melletti majdnem teljes megsemmisülésével és a líbiai angol offenzívával kapott csapások miatt – amely vereségeket, sajnos, az olasz nép vérével fizettek meg –, december 24-én ekképpen kommentálja az első háborús tél eredményeit, kitekintve az ablakon a jeges és néptelen Piazza Veneziára. „Havazik – írja naplójában Ciano. – A duce kinéz az ablakon, és örül, hogy havazik. »Jó ez a hó és ez a hideg – mondja –, így bedöglik a golyók fele, és ez a középszerű olasz fajta megnemesedik.«"

IV.

AZ ANGLIAI CSATÁTÓL A SZOVJETUNIÓ MEGTÁMADÁSÁIG

Hitler Anglia elözönlésére vonatkozó terve már a franciaországi hadjárat alatt megérlelődött, ennek befejezése után pedig egyre inkább tökéletesedett. E terv a legegyszerűbbnek és a legkézzelfoghatóbbnak tűnhet, hiszen az utolsó ellenfél kiütésére irányul, amely nyugaton még a porondon maradt. A valóságban azonban még sohasem került sor enynyire bonyolult döntésre, amely olyan sok következményt szült. Mindenekelőtt: vajon a háború győzelmes befejezéséhez valóban csak a sziget elleni közvetlen támadás volt az egyetlen mód, az egyetlen eszköz? Nem kétséges, hogy Hitler számára más, sokkal kényelmesebb, bár hosszabb út is kínálkozott: az az út, amelyet katonai szakértői – főként Raeder tengernagy – szívósan ajánlottak neki. Ez a franciaországi sikerek maximális kihasználásának lehetőségében és a náci elözönlésnek az Atlanti-óceán és a Földközi-tenger felé való kiterjesztésében állott: egyfelől az észak-afrikai partokra irányított csapatok elszigetelnék az európai kontinenst (Dakar és az Azori-szigetek elfoglalásával); másfelől Anglia ideggócövezetére mérnének csapást (Gibraltár elfoglalásával a Földközi-tengeren és a Nílus irányában gyakorolt nyomással).

1940 nyarán úgy látszott, hogy megvannak a lehetőségek e hatalmas, nagyratörő terv tényleges megvalósulásához. (Elég itt arra emlékeztetnünk, hogy Franco beleegyezett a gibraltári hadműveletbe.) Mindenesetre, bármekkorák voltak is a nehézségek, stratégiai síkon ez volt a mesteri lépés, míg az Anglia elleni támadás a rövidebb, de annál veszedelmesebb út volt.

Az utóbbi terv legfőbb akadálya a német tengeri erő volt, amely – bár a tenger alatti támadást még lehetővé tette az Atlanti-óceán hajózási vonalain –, kizárt minden tengerszinti csatát vagy bármilyen partraszállást fedező hadműveletet. (Ugyanez az akadály állította meg Napóleont is a boulogne-i táborban, a Csatorna előtt.) A légi és földi hadműveletek kom-

1940 JÚNIUSA. OLASZ KATONÁK AZ OLASZ–FRANCIA ALPOK FRONTJÁN

MESSERSCHMITTEK LONDON FELETT

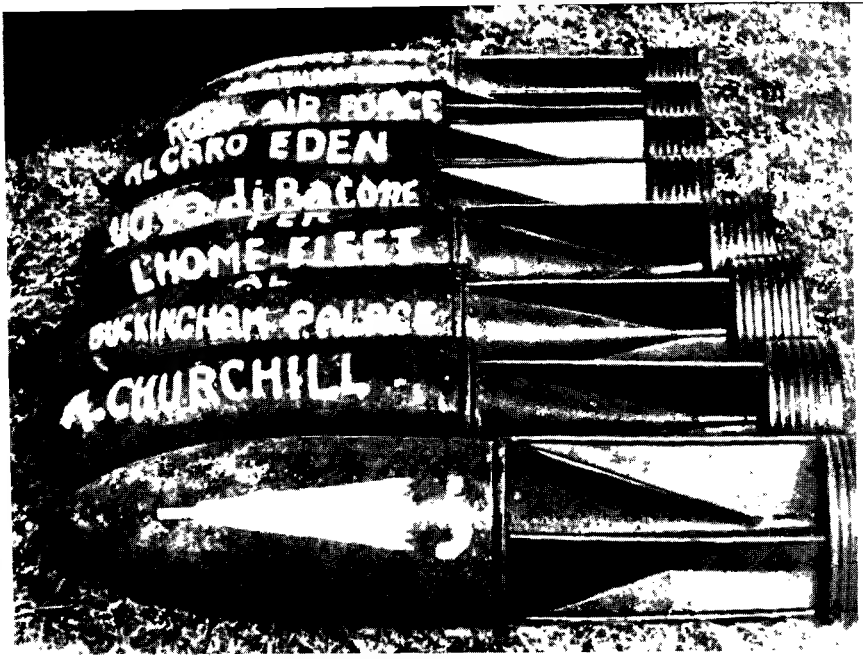

AZ ANGLIA ELLENI LÉGITÁMADÁSBAN RÉSZT VEVŐ OLASZ LÉGIRAJOK BOMBARAKOMÁNYA

LONDON A TŰZBEN. A POLGÁRI ÖNKÉNTESEK TŰZOLTÓAKCIÓJA EGY LÉGITÁMADÁS UTÁN

A GÖRÖG—ALBÁN FRONTON. A HEGYIVADÁSZ MENETOSZLOP AZ ARCVONAL FELÉ INDUL

binációjára épített német stratégia, amely a legragyogóbb sikereket biztosította a lengyelországi és a franciaországi hadjáratokban, teljesen felkészületlenül állt szemben az új és bonyolult feladattal. Anglia ellen, hogy úgy mondjuk, saját elemén kívül kellett síkraszállnia. És, amint ez gyakran megesik, a vállalkozás valóságos nehézségeihez még képzeletbeliek vagy mesterségesen felnagyítottak is járultak: például a sziget helyi védelmi erőinek túlértékelése: a Canaris tengernagy irányítása alatt álló német hírszerző szervek 37 motorizált gyalogsági és két páncélos hadosztályra becsülték ezeket (a valóságban Angliában alig volt 10-nél valamivel több hadosztály; a többi a Home Guard tagjaiból, nagyrészt fegyvertelen polgári önkéntesekből állott).

Katonai síkon tehát valamennyi, vagy csaknem valamennyi tényező negatívnak bizonyult. Hitler azonban figyelmen kívül hagyta ezeket a tényeket, és az invázió mellett döntött. Döntése csak akkor érthető, ha megvizsgáljuk annak politikai indítóokát is. Az angol birodalmat, amelyet már a megmaradás egy pótolhatatlan erődjének ismert el, nem szándékozott szíven szúrni (emlékeztetünk ezzel kapcsolatban arra a szóözönére, amelyre Dunkerque alkalmával került sor); pusztán és egyszerűen csak azt a manővert akarta megismételni, amelyet Pétain Franciaországával szemben már olyan sikeresen alkalmazott: sarokba szorítani Angliát, hogy az elfogadja a békét, cserében birodalmának teljes vagy részleges megmaradásáért. Mindezt abból a célból, hogy minél előbb megerősítse az „európai rendet", s a legrövidebb úton véget vessen nyugaton a háborúnak. Ez magyarázza meg a július 19-i német békeajánlatot, amelyet az angol kormány határozottan visszautasított. Ez magyarázza meg Németország azon elhatározását, hogy térdre kényszerítse Angliát a partraszállás fenyegetésével, vagy hogy még a szégyen kockázatával is gyorsan befejezze a háborút. Ennek a nagy sietségnek egyébként nyilvánvaló okai vannak. Ugyanazon okokról van szó, mint amelyeket Hitler 1939 novemberében már világosan kifejtett: „Oroszországot csak akkor fogjuk megtámadni, ha nyugat felé szabadok leszünk." Az angliai csatát tehát nem szabad elszigeteltnek, magában állónak tekintenünk, ahogyan általában teszik; bele kell állítanunk az említett távlatokba. Úgy kell tekintenünk, mint a nácizmus fő ellenségének, a Szovjetunió megsemmisítésének szükséges és előkészítő feltételét. Olyan perspektíva volt ez, amely a harc egyetlen szakaszában sem szorult háttérbe Hitlernek és rendszerének törekvéseiben.

A már júliusban bejelentett csata ténylegesen augusztus 8-án kezdődött meg a sziget légiterében, akkor, amikor a Luftwaffe puhatolódzó akciókba kezdett a repülőterek és a part menti helységek felett. Az offenzívába 2669 gépet vetettek be. Olyan csata volt ez, amelyet első szakaszában szigorúan műszaki szakkifejezésekkel kell illetnünk, figyelmünket mind az egyik, mind a másik részről alkalmazott hadi eszközök hatásosságára fordítva, s e vizsgálatból a döntő tényeket választva ki. Az első tényadat: a RAF, bár mennyiségileg eléggé alatta marad az ellenfélnek, minőségileg felülmúlja azt. Gyémántkemény élét a vadászok, a Hurricanok és Spitfire-ek alkotják, amelyek kevésbé gyorsak, de jóval könnyebben kormányozhatók, mint a német Messerschmittek. A második tényező: bár a radar használata akkor még gyerekcipőban jár, a partot megközelítő ellenséges gépek tömegének jelzését mindenesetre már lehetővé teszi. Különösen hatásos a megfigyelő szolgálat megszervezése Angliában: 20 távlokalizáló állomásból álló hálózatot állítottak fel, amely lehetőséget nyújt a főhadiszállásnak arra, hogy a repülőgépeket azonnal a legközvetlenebbül fenyegetett helyekre irányítsa. Végül az utolsó, de nem kevésbé fontos elem, amely a RAF javára szól: gépei hazai területre zuhannak, és gyakran teljesen vagy részben helyreállíthatók; ugyanígy lezuhant pilótái is legtöbbször megmenekülnek vagy felgyógyulnak, míg a Csatorna vagy a szigetország fölött lelőtt náci gépek és pilótáik örökre kiesnek a harcból. Az angolok meglepő eredményeket érnek el a gépek helyreállításában, az pedig, hogy ez ne történhessék meg az ellenfél oldalán is, annyira fontos számukra, hogy Churchill drákói parancsot ad ki a vöröskereszttel ellátott német szállítóhajók elsüllyesztésére a Csatornában. A náci tiltakozásokra hidegen azt válaszolja, hogy a Genfi Egyezmény nem terjed ki a mentésnek erre a rendszerére.

A dolgok ilyen állása mellett érthető, hogy Göring Hitlernek tett ígéretének – a RAF-ot egy héten belül elsöpri – meg kellett hiúsulnia. A puhatolózás szakasza, amelyet fentebb említettünk, egy hétnél jóval tovább tart. Augusztus 15-e van már, amikor a Luftwaffe a legészakabbra tör a sziget fölött: az első nagy légicsata pedig olyan kemény veréséget hoz a németek számára (76 gépet vesztenek 34 angol ellenében), hogy a továbbiakban le kellett mondaniuk a Wash-vonal átlépéséről. Ezzel elkezdődik a második szakasz, amelyben az ellenséges támadás a Londonba vezető utakat védő belső repülőterekre helyeződik át (augusztus 24–szeptember 5).

A súlyos veszteségek ellenére, amelyek rendszerint elérik a RAF vereségeinek kétszeresét, s az angol technika fölénye mellett is kétségtelenül ez az a szakasz, amelyben úgy tűnik: a Luftwaffe közel jár ahhoz, hogy döntő győzelmet arasson. Az erők valóságos egyenlőtlensége azonban mégis megnyilvánul a harcmezőn, mert a számtényező végül is nem képes érvényesíteni súlyát. Augusztus 24-e és szeptember 6-a között az angolok 103 elesett és 128 sebesült pilótát, valamint 466 gépet veszítettek a légi harcban. A rendelkezésre álló pilóták száma pedig egészében vagy ezerre rúgott! De éppen ebben a pillanatban, az angliai csata kockázatos pillanatában következett be náci részről egy stratégiai jellegű döntő változás. Göring, aki türelmetlen volt, hogy oly sok hétre volt kénytelen kinyújtani az általa előirányzott egyetlen hetet, személyesen vette át a hadműveletek parancsnokságát, és kihirdette a totális háborút. Ez elég egyszerű dolog volt: Göring lemondott az addigi célról, a RAF megsemmisítéséről mint az invázió elemi feltételéről, és úgy határozott, hogy minden rendelkezésre álló gépet London elpusztítására összpontosít. Meg volt győződve arról, hogy csak akkor képes megtörni Anglia makacs ellenállását, ha a végső következményekig vezeti a megfélemlítő háborút, s eltünteti a föld színéről az angol nemzet létének központját.

Szeptember 7-én 300 német gép bombázta Londont. Nem az első támadás volt ez a főváros ellen, de minden bizonnyal a legmakacsabb. Ettől kezdve azután egészen november 3-ig – 57 napon és 57 éjjelen át – egymást váltották a német bombázók London felett. London hétmilliónyi lakosa, a világ egyik legnagyobb emberi települése tragédiát és hőskölteményt élt át.

Elképzelhetetlen, káprázatban töltött élet. A sötét téli napokat egy-egy kis bombázócsoport vagy egyedül szálló gép által előidézett nappali riadó szakítja meg szüntelen. A hosszú éjszakákat mintha megnyújtanák és véget nem érőkké tennék a sűrű robbanások, az erős bombázásoktól megbolygatott föld rengése, a tűzvészek tragikus fényének világa. És amikor dereng a hajnal, mindig egy más London tűnik elő. Egész negyedeket söpört el a bombák robbanása; a legrégibb és legdicsőbb műemlékeket – a Szent Pál-székesegyházat, a Westminster-apátságot, a Buckingham-palotát, a Szent Bertalan- és Szent Tamás-kórházat – a súlyos találatok kísérteties látomásokká változtatják. Göring pokoli terve pontosan, egyhangú és konok megszállottsággal valósul meg, mintha az ellenséges repülőgépeket „robot"-gépezetek, nem pedig húsból és vérből való emberek irányítanák az égen. Ennek a tervnek – joggal mondhatjuk – már nem csupán a RAF,

de London egész lakossága ellenszegül. Azok számára, akik München, Chamberlain és a Cliveden-csoport Angliáját ismerték, az szerezhette az első meglepetést, hogy mindez már a múlté. Az angol politikai és gazdasági élet sekélyes szemléletét mintha elnyelte volna a londoni csata izzásig hevült légköre.

De Gaulle arról tájékoztat bennünket emlékirataiban, hogy még Franciaország összeomlása után is akadtak Angliában „vereség-emberek", akik a Pétain- vagy Weygand-féle franciákhoz hasonlítottak: „Ha az ellenségnek sikerült volna megszereznie a légi fölényt, ez Anglia számára a véget jelentette volna. A jólértesültek azoknak a politikusoknak, püspököknek, íróknak, közéleti embereknek a neveit suttogták, akik ez esetben megállapodtak volna a németekkel, hogy uralmuk alatt biztosítsák az ország közigazgatását." Mindazonáltal valami új, és eléggé fontos dolog történik: a régi angol társadalom, amelyet létének gyökereiben fenyegettek, százados tapasztalatokkal felvértezve eltaszítja magától – legalábbis ideiglenesen – a hitvány salakembereket és a legreakciósabb társadalmi csoportokat, amelyek Hitler hatalomra jutását igyekeztek elősegíteni. Az uralkodó osztály Churchill személyében, az ő rendíthetetlenségig hajtott makacsságában és hajthatatlanságában találta meg a maga szóvivőjét, érdekeinek legközvetlenebb kifejezőjét: „Mi sohasem gondoltunk ebben a harcban London vagy bármely más helység öncélú védelmére – írja Churchill –; csak arra gondoltunk, ki szerzi majd meg a döntő légi győzelmet." Ez a megjegyzés magában foglalja a győzelem okait. Rávilágít az angol kormánynak arra a törhetetlen elhatározására, hogy a lehetőség végső határáig védi Londont, anélkül azonban, hogy erre a feladatra összpontosítaná a RAF összes maradék erőit. Sőt: az angolok még hasznot is húzhatnak az ellenség által ekként engedélyezett szünetből azáltal, hogy az egész szigeten – a pillanatnyilag nem háborgatott kisebb központokban és gyárakban – fokozzák a termelést és a háborús felkészülést. London védelme – ezt maga Churchill is elismeri – a légvédelmi ütegek fogyatékossága, a megfelelő óvóhelyek hiánya, általában a rendelkezésre álló eszközök szűkös volta miatt kezdetben inkább látványos volt, mint reális. Minden technikai hiányosságot pótolt azonban a londoniak fékezhetetlen szelleme. A kormány és végrehajtó apparátusa a londoni csata idején is minden módosítás és változtatás nélkül működik, mint ahogy a polgári lakosság egész mindennapi élete is normálisan tovább folyik. A csata súlya leginkább a legalsóbb rétegekre nehezedik; szemmel láthatóan arra a milliónyi munkásra, akik naponként vonatra szállnak, hogy dolgozzanak a gyárakban, amelyek a csaknem telje-

sen légvédelem nélküli, állandóan bombázott, népes külvárosokban helyezkednek el. Mégis ők azok – állapítja meg Churchill, London egyik déli negyedében tett látogatása során –, akik a legnagyobb részt vállalják a végsőkig való ellenállásból: „A bomba Peckhamre esett. Igen nagy bomba volt. Valószínűleg szárazföldi akna pusztított el húsz-harminc, részben háromemeletes házat, és tekintélyes térséget nyitott a szegény embereknek ebben a negyedében. Máris megható brit zászlócskákat tűztek ki a romokra. Egy irtózatos kráter volt itt, talán negyven méter széles és hat-hét méter mély. Az egyik oldalon úgyszólván az omladék peremére lógott Anderson kulipintyója. Odagyűltünk a nyíláshoz, amelyet egy fiatalember tört a feleségével és három gyermekével, akik mindnyájan sértetlenek maradtak, de nyilvánvalóan még kábák és felkavartak voltak a robbanástól, amely a menedékben érte őket. Nem képesek semmit sem mesélni arról, amit átéltek. De ott voltak, dühösen amiatt, ami velük történt. A szomszédok irigykedve nézték őket. Mikor visszaültünk a kocsiba, agresszívebb hangulat vett erőt a szegény tömegen: – Ugyanígy felelünk nekik vissza – kiáltották –, hogy a németek is kipróbálják ezeket a dolgokat! – Feltettem magamban: gondoskodni fogok róla, hogy kívánságuk teljesüljön; és úgy hiszem, eleget tettem kötelezettségemnek."

Ha teljesen meg akarjuk érteni a londoni szellemet és légkört, fel kell figyelnünk arra a rendkívüli humorra is, amely sziporkázva születik a harcok és romok között, s amely az ég felől ostromolt várost a furcsa és rendíthetetlen személyiségek végtelen sorával népesíti be. Íme egy történet a sok közül: „Emlékszem – mondja Churchill – egy kis osztagra, amelyet sok másik jelképének tekinthetünk. Három emberből állt: Suffolk gróf feleségéből, magántitkárnőjéből és gépkocsivezetőjéből, aki már előrehaladott korú volt. Szentháromságnak keresztelték el őket. Hősiességük, akaratuk, hogy mindezt túléljék, már-már legendássá vált. Harmincnégy fel nem robbant bombával néztek farkasszemet megszokott, mosolygó jártassággal. De a harmincötödik benyújtotta a számlát is. Suffolk gróf háromságával együtt az égbe repült."

Mikor dőlt el a londoni csata? Churchill szeptember 15-ét jelöli meg döntő dátumként, amikor a német légierő számszerűen a legnagyobb veszteséget szenvedte el. Az akkori tájékoztatásnak megfelelően 183 német gép esett le 40 angol ellenében (mai ismereteink szerint viszont bizonyosnak látszik, hogy a német veszteség nem volt több 60 gépnél.) Tény, hogy a csata sorsa jóval a legmodernebb védelmi eszközök, a légi aknák és a tökéletesített radar felhasználása előtt eldőlt. November 14-én Göring, maga

mögött hagyva a pusztulás és gyász egy véres szakaszát (a bombázások következtében 14 000-en meghaltak és 20 000-en megsebesültek Londonban), a totális háborút kisebb ipari központokra és a kikötővárosokra helyezte át. (Például Coventryra, amely a föld színével egyenlővé vált, Birminghamre, továbbá Bristolra és Liverpoolra.) De Hitler már október 12-én hivatalosan közölte legfőbb funkcionáriusaival a „tengeri oroszlán hadműveleteinek elhalasztását".

A kérdés lényege nem az, hogy a fordulópontot ehhez vagy ahhoz a dátumhoz kössük; a győzelem okait az angol népnek a válságos pillanatokban tanúsított törhetetlen összetartozásában kell keresnünk. Ennek az összetartásnak a hagyományos és új formája együttesen képes volt arra, hogy Göring tervét abszurd és megvalósíthatatlan szándékká formálja át. A londoni csata kétségkívül feltartóztató ütés volt, az első vereség, amelyet Hitler pusztító dühe elszenvedett.

MIÉRT TÁMADOTT HITLER KELET FELÉ?

Az angliai csatát, mint láttuk, Hitler azért határozta el, hogy lerázza magáról a nyugati porondon maradt utolsó ellenséget, mielőtt keleten „kiegyenlíti a számlát". Amikor a Nagy-Britannia feletti döntő győzelem reménye elpárolgott, Hitler agyában újra premier planba került a Szovjetunió elleni támadás kérdése. Bizonyosnak látszik, hogy az első pillanatban – szeptember folyamán, amikor a londoni csata sorsa még nem dőlt el – támadás helyett inkább védekezésre gondolt: olyan nagyok voltak az aggodalmai a Szovjetunió ügyessége miatt, amiatt, hogy a szovjet állam időközben ki tudta használni az 1939-es megnemtámadási szerződés adta feltételeket. A hosszú és kockázatos diplomáciai párbaj, amely a „jó" német–szovjet kapcsolatok árnyékában megbújt, egy sor lármás kudarccá vált a III. Birodalom számára. Ha Németország némi említésre méltó, de ideiglenes hasznot húzott is a megnemtámadási szerződésből – például a nyersanyag- és élelmiszerszállítmányok zavartalan biztosítása –, a Szovjetunió cserében sokkal fontosabb és döntőbb eredményeket ért el: északon és délnyugaton lényegében visszanyerte régi határait, és ezzel rendkívüli módon megerősítette stratégiai biztonságát. 1940 őszén megalakult a három szocialista köztársaság – Észtország, Litvánia és Lettország –, és belépett a Szovjetunió népeinek szövetségébe. Ugyanebben az időben visszatértek a Szovjetunióhoz azok a területek, amelyeket Románia közvetlenül az első világ-

háború után ragadott magához: Besszarábia, amely a Moldvai Szovjet Szocialista Köztársasággá alakult át és Észak-Bukovina, amelyet az Ukrán SZSZK-hoz csatoltak.

Hitlert erősen megriasztották és aggasztották a szovjet külpolitika által elért eredmények, hiszen azok gyorsan ellensúlyozták a franciaországi hadjáratban elért sikereit. Emiatt terveztette meg szeptemberben és helyesbíttette a következő hónapban a „keleti hadműveletet", még „védelmi célzattal", azaz a Szovjetunió részéről várt és rettegett támadás távlatában. Ugyanakkor felújította a diplomáciai párviadalt, és a függő kérdések megvitatása céljából Molotov Berlinbe jövetelét sürgette. A nácik célja lényegében az volt, hogy a Szovjetunió katonai potenciálját dél felé, a Perzsaöböl és India felé tereljék, s elaltassák a szovjet kormány bizalmatlanságát és éberségét, minden további nélkül kilátásba helyezve a Szovjetunió csatlakozásának lehetőségét a hármas szerződéshez.

Az egérfogó azonban túl otromba volt ahhoz, hogy lecsapódjék. A berlini megbeszélések kimeneteléről kivételes tanúbizonyságunk van; az az információ, amelyet Sztálin 1943 augusztusában közvetlenül Churchillnek adott. E tanúbizonyság a brit miniszterelnök szavaival: „lényegében megegyezik a német változattal, de annál sokkal velősebb". Churchill előadása szerint Sztálin a következőket mondta: – „Amikor Molotov 1940 novemberében elment, hogy Ribbentroppal tárgyaljon, ön megszimatolta ezt, és légi portyázást rendezett. – Igenlően bólintottam. – Amikor megszólaltak a szirénák, Ribbentrop sok lépcsőn levezette Molotovot egy mély, de fényűzően berendezett óvóhelyre. Alighogy beléptek abba, már meg is kezdődött a légitámadás. Becsukta az ajtót, és így szólt Molotovhoz: »Itt most egyedül vagyunk. Miért nem dolgozhatnánk közösen?« – Molotov megkérdezte: »Mit szólna ehhez Anglia?« – »Angliának vége – válaszolta Ribbentrop. – Vége. Már nem hatalom többé!« – »Ha így van – mondotta Molotov –, miért vagyunk itt az óvóhelyen, és honnan valók ezek a bombák, amelyek potyognak?«"

Ez az epizód élénken tükrözi a német–szovjet kapcsolatok realitását. Kiegészítésül csak még annyit: miközben november 12-én Berlinben javában folytak a megbeszélések, a németek kiadták a 18. sz. katonai utasítást, amelyben szó szerint ez állt: „Bármilyenek is legyenek a most ülésező konferencia eredményei, a keleti hadjárat előkészületei folytatódnak." Hitler, miután megállapította, hogy nem tudja félrevezetni az oroszokat, elhatározta, hogy maga veszi át a kezdeményezést, és megszünteti a már veszedelmessé váló helyzetet. Az említett utasításból, amelyet a német vezér-

kar dolgozott ki, formálódott a tulajdonképpeni Barbarossa-hadművelet. Ez a Szovjetunió elleni támadás céljait a következőképpen határozta meg: „Az orosz hadsereg zömét Nyugat-Oroszországban, merész hadműveletek során, páncélos ékek behatolásával meg kell semmisíteni, megakadályozva az egyes egységek visszavonulását, amelyek tovább tudnának harcolni a mérhetetlen orosz terepen. Gyors előretöréssel el kell érni azt a vonalat, ahol az orosz légierő már nincs abban a helyzetben, hogy a Reich területét támadhassa. A hadművelet végső célja egy védelmi vonal kiépítése ázsiai Oroszország ellen, egy olyan útirány mentén, amely nagyjából a Volgától Arhangelszkig húzódik. Akkor, szükség esetén, a Luftwaffe Oroszország utolsó, még megmaradt ipari övezetét is kiiktathatja az Uralban."

A döntés még nem volt végleges, mert időközben újra felmerült a Gibraltár felé intézendő támadás terve és a Raeder által szorgalmazott stratégiai elgondolás: döntő csapást mérni Angliára. A helyzetet még bonyolultabbá tette a görögországi fasiszta vereség; segítséget kellett nyújtani az olaszoknak, hogy helyreálljon az „egyensúly". Túl sok igény, túl sok egymással versengő terv jelentkezett egyszerre, és Hitlernek bizonyára nem kis fáradságába került, hogy elvágja a gordiusi csomót. De bármit sugalmaztak is neki katonai szakértői, a Szovjetunió elleni támadás terve most már rögeszmeként vert gyökeret agyában. 1941. január 19-én így vallotta meg Raedernek benső vívódásait, titkos terveit: „Ha az Egyesült Államok és Oroszország belépne a háborúba, rettenetes teher nehezednék a vállunkra. De egy ilyen veszély lehetőségét eleve ki kell küszöbölnünk. Ha sikerülne megszabadulnunk az orosz fenyegetéstől, mérhetetlenül kedvezőbb feltételek között tudnók folytatni a harcot Anglia ellen."

E bizalmas közlésben a Barbarossa-hadművelet legbiztosabb indoklását kell látnunk. Hitler mindig állította, sőt stratégiájának egyik sarkalatos pontjává tette, hogy Németországnak mindenáron el kell kerülnie a kétfrontos háborút, különben egészen biztos a vereség. Most azonban teljesen új, és előre nem látott helyzettel került szembe. Nyugaton ott volt még az angliai front, amelyen pusztán saját erőivel nem tudott támadásba lendülni; egy második front megnyitása viszont kétséges volt, mert keleten ott állt a Szovjetunió, amely megmutatta, hogy minden alkalmat fel tud használni biztonságának megerősítésére. Ha egy helyben áll, esetleg szemben találhatja magával egyrészt a Nyugatot, amely újra felveszi a harcot az Egyesült Államok segítségével (az Egyesült Államok egyre inkább arra hajlott, hogy szakítson elszigeteltségével, és beavatkozzék az európai konf-

liktusba; éppen 1941 elején lépett életbe a kölcsönbérleti* törvény); másrészről a Szovjetuniót, a lidérces álmaiban vissza-visszatérő „kísértetet", amely Damoklesz kardjaként függött a nácizmus által Európában bevezetendő új rend felett. Ha megmozdul – azaz, ha megtámadja a Szovjetuniót –, akkor meghiúsíthatja a két tényleges front megnyitásának halálos veszedelmét, és győzelem esetén még jókor útjába állhat az amerikai beavatkozás lehetőségének is. De csak egy feltétellel: ha a Szovjetunió feletti győzelme villámgyors és lehengerlő lesz, ha néhány hét leforgása alatt döntő sikereket ér el. És éppen ez a feltétel volt az, amely felől ő – és nemcsak ő – feltétlenül bizonyos volt, mert úgy vélekedett, hogy „az orosz tömeg nincs abban a helyzetben, hogy egy korszerűen felszerelt és egészen magasrendű fegyverzettel ellátott hadsereggel megmérkőzzék".

Döntése tehát – amely ma, a dolgok megtörténte után képtelennek és megmagyarázhatatlannak tűnik – akkor saját agyában a legtermészetesebb és a legkövetkezetesebb volt; őrület, de náci szemszögből nézve teljesen logikus őrület.

1941. február 4-én, a III. Birodalom legfőbb katonai vezetőinek értekezletén végleg jóváhagyták a Barbarossa-hadműveletet. Rögzítették az akció időpontját is: május 15-re. Mivel meggondolatlan szövetségese – Mussolini – magával rántotta Hitlert a görögországi, majd a jugoszláviai hadjáratba, több mint öt heti „értékes" idő veszett el. Az említett dátumot ezért szükségképpen június második felére helyezték át.

Június 22-én, Napóleon oroszországi betörésének évfordulóján, a III. Birodalom egész roppant háborús potenciálja – 190 hadosztály, ebből 17 páncélos és 10 gépesített – villámgyorsan rávetette magát a Szovjetunió határaira. A csatlós államokból Mannerheimnek, „Hitler barátjának" a csapatain kívül még 35 hadosztály csatlakozott: magyarok, szlovákok, románok. A földi erők előnyomulását a Luftwaffe 6000 repülőgépének valóságos tűzesője előzte meg. Náci szokás szerint csak akkor adták át az ultimátumot, amikor a német csapatok már mélyen behatoltak a szovjet területre.

* Az Egyesült Államokban elfogadott törvény (lend and lease bill), amely kimondja a Hitler ellen harcoló államok gazdasági és katonai megsegítését, elsősorban hosszú lejáratú hitelekkel. – *Szerk.*

Teljes egy héten át félelmetes csend honolt a Szovjetunió mérhetetlen határai mentén. A Balti-tengertől a Fekete-tengerig húzódó támadási vonal a következőképpen tagolódott: északon, a litván–német határ hosszában von Loeb hadseregcsoportja (35 hadosztály), középen, a lengyel határ mentén von Bock hadseregcsoportja (45 hadosztály), délen pedig, a galíciai–magyar–román határnál von Rundstedt hadseregcsoportja (30 hadosztály) támadott. Úgy tűnt, mintha a végtelen orosz térség meglepetésszerűen elnyelte volna az egész embertömeget, a négy páncélos csoporttal – vagyis a 4, egyenként 5–6 hadosztályból álló gépesített és páncélos hadsereggel – együtt, amelytől a Barbarossa-terv sorsa függött. Aztán egyszerre csak megindult a napról napra vérfagyasztóbb és rettenetesebb német jelentések áradata, megannyi gyászos harangkondulás minden szabad ember szíve számára az egész világon.

Június 29-én a führer főhadiszállása rendkívüli jelentést adott ki, amely közölte, hogy a szovjet állásokat a front egész hosszában felgöngyölítették. Északon elvágták és a Baltikum felé szorították az orosz erőket (Vorosilov hadseregcsoportját), középen (ahol Tyimosenko hadseregcsoportja állt) elesett Breszt-Litovszk ősi erődje, délen körülzárták Lvovot (ott Bugyonnij hadseregcsoportja harcolt). Néhány nappal később jelentették a németek, hogy a középső front ellen intézett támadásuk elérte Minszket, miközben Białystok térségében, egy gigászi katlanban körülzárták az ott levő valamennyi szovjet csapatot, több mint félmillió embert. A hadműveletek első tíz napjában a zajos német győzelmek mérlege a következő volt: 324 000 fogoly, 4423 zsákmányolt vagy használhatatlanná tett löveg, 7000 kilőtt harckocsi, 6000, nagyrészt még a földön, felrepülésük előtt elpusztított repülőgép. A III. Birodalom csapatai gyorsan törtek előre észak és dél felé: Leningrád és Moszkva, illetve Kijev elfoglalására; a szovjet védelmi vonal szélső pontjain pedig két fenyegető kar nyúlt ki a Finn-öböl és a Fekete-tenger irányában. A szovjet parancsnokság arra kényszerült, hogy elrendelje az általános visszavonulást, s csapatait a Sztálin-vonal hosszában, a régi határtól 500 km-re igyekezett felállítani. Megismétlődött – de szédületes méretekben – a lengyelországi hadjárat sikere, és beigazolódott a *panzer-stuka* kettős alkalmazásának legyőzhetetlensége: az, hogy a világ egyetlen hadserege sem képes ellenállni a náci seregeknek.

Rögtön az áttörés után nagy harc kezdődött a tavakért és a folyókért, amelyekre a Sztálin-vonal védelmi rendszere 2500 km hosszúságban tá-

maszkodott: a Baltikum vizes övezetétől egészen a Dnyepernek és mellékfolyóinak nagy völgyéig, a pripjatyi mocsaraktól a Dnyeszterig, 200 km mélységben, lépcsőzetesen helyezkedtek el a csapatok.

Július 4-én támadás indult a Sztálin-vonal ellen, amelyet a németek egy hét leforgása alatt áttörtek és ízekre vágtak szét. A megnyitott réseken keresztül három új és fenyegető kar nyúlt ki, hogy megragadja és megbénítsa a Szovjetunió szívét: a balti övezetben Leningrád, a július 11-én elesett Vityebszkből Szmolenszk és Moszkva, a Prut és a Pripjaty összefolyásától pedig Kijev felé.

A Sztálin-vonal áttörése után lélegzetvételi idő nélkül megkezdődött a hadművelet harmadik, legfontosabb és legdöntőbb szakasza. A gigászi méretű csata epicentruma Szmolenszk köré sűrűsödött, amely szintén július 11-én esett el. A németek a páncélos hadosztályok villámgyors hadmozdulataival harapófogóba zárták és felgöngyölítették az orosz csapatok egy jelentős részét, amelyek 150 000 foglyot és több ezer ágyút veszítettek. Tyimosenko megkísérelte, hogy felszámolja a szmolenszki kiszögellést, és ellentámadásra vezényelte csapatait; a hadmozdulat azonban nem sikerült, és augusztus 20-án új német győzelem hírét tették közzé: 17 szovjet hadosztályt felmorzsoltak, 80 000 foglyot ejtettek, 848 ágyút, 144 harckocsit, 2 páncélvonatot zsákmányoltak vagy használhatatlanná tettek. A front minden részéről ijesztő hírek jöttek: Umanynál, Dél-Ukrajnában 27 hadosztályt bekerítettek, 2 szovjet hadsereget pedig csaknem megsemmisítettek. Bevették Dnyepropetrovszkot, amely füstölgő romhalmazzá vált; s miközben Leningrádra egyre súlyosabb nyomás nehezedett, a Dnyeper kanyarulatában, a minden oldalról való felgöngyölítés immár megszokott sémája szerint, megkezdődött Kijev körülzárása.

A hadműveletek harmadik hónapja tehát katasztrofális kilátásokkal kezdődött a szovjet hadsereg számára. Már-már úgy látszott, hogy Hitlernek igaza volt: ez a hónap tényleg a háború utolsó hónapja lehet. A hadműveletek 60 napja alatt, június végétől augusztus végéig, így alakult a német főparancsnokság által közzétett mérleg: 14 000 ágyú, 15 000 harckocsi, 11 500 megsemmisített vagy zsákmányolt repülőgép, 5 millió harcképtelenné tett ember, közülük 1 200 000 fogoly. Meghódítottak egy területet – amely 800-ról 850 000 km^2-re nőtt, tehát –, nagyobbat, mint magának a III. Birodalomnak a területe.

Szeptember 18-án, von Rundstedt és von Bock hadai által bekerítve, a levegőből Kesselring és Lohr légi flottáitól bombázva, elesett Kijev. A Dnyeper körüli, nagy erőfeszítéssel járó hadműveletekben részt vettek

a CSRI* olasz csapatai is, amelyeket Mussolini küldött Oroszországba, aki gyorsan fel akart iratkozni a német sikerlistára. Szeptember 5-én befejeződött Leningrád körülzárása. A város a német nehéztüzérség tüzébe került. A németek már Ogyesszát is fenyegették, amelynek a következő hónapban kellett elesnie. Tűzvész, rombolás, hullahegyek a megszállt terület egész kiterjedésében, a régi határtól 800 km-nyire. A leggazdagabb mezőgazdasági és bányavidékek az ellenség kezébe kerültek. A Dnyeper nagyszabású gátját, a szovjet technika büszkeségét, a legnagyobbat Európában, amely 100 millió dollárba került, levegőbe röpítették a visszavonuló szovjet csapatok, mielőtt egész Ukrajnát átengedték volna a németeknek. E gát sorsa szinte önmagában véve is azt a katasztrófát jelképezte, amely a világ első szocialista államára szakadt. A Szovjetunió területéből kihasított náci zsákmányt a következő számokkal foglalhatjuk össze: a németek kezébe került a megművelt területek 36 százaléka, a mezőgazdasági termelés 33 százaléka, a szén 55 százaléka, a vas és az acél 60 százaléka.

De miben rejlettek az elsöprő erejű német előnyomulás okai? És a zajos győzelmek ellenére miért maradt el mégis a végső siker?

SZTÁLIN FELELŐSSÉGÉNEK KÉRDÉSE

A szovjet történészek között jelenleg folyó kiterjedt és mélyreható vita az említett kérdésekkel kapcsolatban egy sor eléggé lényegbe vágó mozzanatot hozott felszínre. Ezeket foglaljuk itt össze, különösen Boltyin és Tyelpuhovszkij tanulmányainak, valamint a Szovjetunió Kommunista Pártja története új kiadásának felhasználásával.

E vita eredményeképpen elsősorban olyan mozzanatok és tényadatok merültek fel, amelyek a kezdeti német fölényt igazolják, illetve a náci agresszor előnyeit jelzik:

1. A német gazdasági apparátus a nácizmus hatalomra jutásától kezdve kizárólag a háborúra való felkészülést tartotta szem előtt. A leghatalmasabb hadigazdálkodássá fejlődött, amelyet Európa valaha is látott. 2. Amikor Németország megtámadta a Szovjetuniót, gyakorlatilag a kontinens teljes gazdasági és katonai potenciáljával rendelkezhetett, és egyetlen célra irányítva vethette be azt, mert Anglia pillanatnyilag nem volt „veszélyes". A III. Birodalom teljes földi hadereje s a légi flotta egész tömege rendel-

* Corpo di spedizione in Russia – Oroszországi expedíciós hadtest. – *Szerk.*

kezésre állt a támadáshoz. 3. A német hadseregnek kétévi háborús tapasztalat állt a háta mögött. 4. A németek meglepetésszerűen ütöttek rajta a Szovjetunión, s maximálisan kihasználták kezdeti előnyüket.

A Szovjetuniót illetően viszont a következő hátrányokat vagy kedvezőtlen tényezőket kell lajstromba foglalnunk: 1. A szovjet kormány mozgósítási tervét, amely az ipar hadikészenlétbe helyezéséről gondoskodott 1941 második felére és 1942 elejére, nagyon későn foganatosították. 2. A rendelkezésre álló szovjet fegyveres erőknek csaknem a fele rendkívül távol volt a határtól, és a csapatokat csak az ellenség megjelenése után indították a határokra. 3. A szovjet hadsereget nem hatotta át háborús szellem, nem volt hadviselésből merített harci tapasztalata; emellett az 1938–1939-es tisztogatás sok kitűnő káderétől megfosztotta. 4. Kevés páncélos és motorizált csapattal rendelkezett. Repülőgépeik elavult típusúak, tüzérsége elégtelen volt. 5. Szovjet részről nem látták előre a támadást, amely meglepetésszerűen érte a szovjet háborús berendezést.

Mind az egyik, mind a másik oldalról csupa olyan mozzanatot emeltünk ki, amelyeknek mindegyike külön értékelést érdemelne.

Némelyikük önmagában is világos, a többi kevésbé. Az azonban tény, hogy – a szovjet történészek tézisei szerint – a Szovjetunió lemaradottsága 1941 nyarán nem korlátozódott a természetes mértékűre, egy olyan hadsereg mintegy magától értetődő lemaradására, amelynek még nincs tapasztalata, s amelynek egy tökéletesen kiképzett, két háborús évre visszatekintő hadsereggel kell szembeszállnia: olyan hadsereggel, amely bebizonyította, hogy képes az első ütéssel darabokra zúzni a legfényesebb hagyományokkal rendelkező európai hadseregeket is, mint például a franciát. A kutatások alapján ennél a vitathatatlan mozzanatnál sokkal inkább a szubjektív elemek vannak túlsúlyban, vagyis az a lényeget érintő szemlélet érvényesül, hogy az említett lemaradottsági állapotot az előkészület hiánya súlyosbította és tette jóvátehetetlenné. A bírálat pedig főképpen Sztálint érinti, aki kezében tartotta az ország és a párt legfőbb irányítását.

„Sztálin . . . – olvashatjuk a Szovjetunió Kommunista Pártjának történetében – hiteles adatokkal rendelkezett arra vonatkozóan, hogy a Szovjetunió nyugati határain német fasiszta csapatokat vontak össze és vonultattak fel harci rendben, s hogy ezek a csapatok készen állnak a szovjetország területére való betörésre. Csakhogy Sztálin ezeket a hiteles közléseket provokációs célzatúaknak vélte. Azt hitte, hogy ezekkel olyan lépésekre akarják késztetni a szovjet kormányt, amelyeket Hitler a megnemtámadási szerződés megszegésére használhatna fel."

Sztálin magatartása kétségtelenül meglepően és zavaróan hat, s mindazzal ellentétben állónak „látszik", amit eddig megállapítottunk: aggodalmával, sőt a megnemtámadási szerződés megkötése óta tanúsított meggyőződésével, amely szerint Németország meg fogja támadni a Szovjetuniót - ezért azután 1939-től kezdve minden módon a Szovjetunió stratégiai biztonságának megerősítésére és fejlesztésére törekedett. Úgy véljük, hogy Sztálin tevékenységének ellentmondásos jellege a későbbiekben sohasem nyilvánult meg jobban, mint ez alkalommal. Egyrészt nem kétséges, hogy az ő személyisége áll az ötéves tervek gigászi erőfeszítéseinek, a szocialista társadalom fejlődésének, rohamos megszilárdulásának és haladásának középpontjában; másrészt... emlékezetünkbe kell idéznünk, hogyan szegte meg, kezében mérhetetlen hatalmat összpontosítva, a kollektív vezetés és a szocialista törvényesség elveit, és így a fejlődéssel ellentétben álló negatív, hátrahúzó elemeket honosított meg. Oroszlánrésze volt a szovjet hadsereg megteremtésében és fejlesztésében, de ugyanakkor gyengítette is annak összetételét, eltávolítva – szinte a megszállottságig növekvő bizalmatlanságában – néhány legtekintélyesebb képviselőjét és legtapasztaltabb káderét. Sztálin – rendkívül nagy és feltételezésekben gazdag ábrázolásban* – a náci rendszert határozta meg a Szovjetunió halálos ellenségeként. Ugyanakkor azonban állásfoglalása – amely egyébként indokolt volt – a döntő pillanatban gyűlölködővé vált az állandó és gyötrő gyanútól, amelynek következtében mindenütt a „nép ellenségeit" vagy a provokátorokat látta – annyira, hogy még tulajdon hírszerző szolgálatának sem adott hitelt. Feltétlenül igaz volt, hogy a két háború közti húsz év alatt a nyugati hatalmak semmit sem mulasztottak el, hogy háborút robbantsanak ki a Szovjetunió és Németország között, amelyet a legbiztosabb bástyának tekintettek a bolsevizmus ellen. Provokációs jellege volt a müncheni konferenciának, és provokációs jellegűek nagyrészt azok a tárgyalások is, amelyeket a nyugatiak a háború előestéjén folytattak a Szovjetunióval. Mindez megkönnyíti annak megmagyarázását, miért hajlott Sztálin arra, hogy a gyanúnak és a bizalmatlanságnak ugyanarra a síkjára helyezzen minden értesülést, minden hírt, amely a Szovjetunió elleni német előkészületekről nyugaton elterjedt. Így még 1941-ben is mindenekfölött attól félt, hogy beleesik a csapdába vagy a világ első szocialista állama ellen régóta szőtt összeesküvés hálójába. Annyira, hogy a szovjet sajtón továbbíttatta a TASZSZ június 14-i híres közleményét, amely szó szerint megerősítette, hogy „a hírek,

* Utalás Sztálin beszámolójára a párt XVIII. kongresszusán. – *Szerk.*

amelyek szerint Németországnak szándékában állna megszegni a megnemtámadási szerződést, minden alapot nélkülöznek". Ezenkívül – hadd fogalmazzunk meg egy feltevést ezen a bonyolult és kényes területen – egy második, de talán nem másodlagos mozzanatot is tekintetbe kell vennünk. Sztálin bizonyos volt abban, hogy Hitler előbb vagy utóbb megtámadja a Szovjetuniót. A támadás elhatározása azonban 1941 nyarán, amikor az „új európai rend" még nem szilárdult meg, amikor Anglia még lábán állt egész impériumával együtt, valószínűleg lehetetlennek és esztelennek tűnt előtte (ahogy ma előttünk is ilyennek tűnnék, ha nem ismernők Hitler „delíriumának" okait). Vaslogikája előtt nem voltak képesek helytállni az irracionális tények, amelyek a náci gondolkozásmódot irányították: amíg ellenfele alábecsülte a Szovjetuniót, Sztálin a maga részéről elkövette azt a hibát, hogy túlbecsülte Hitlert és annak logikai képességeit.

Mindenesetre, azt hisszük, megfelel a tényleges történelmi helyzetnek az a következtetés, amelyre Boltyin szovjet történész jutott, amikor megállapította: „Ha az általános politika és a stratégia szemszögéből a német invázió nem is volt meglepetés a Szovjetunió számára, taktikai síkon mégis készületlenül találta." Ennek megfelelően egyrészről elismerjük a helyes távlatot, amelyben Sztálin mozgott, másrészről azokat az akadályokat, amelyeket ugyanaz a Sztálin gördített egy gyors és idejében való mozgósítás elé, a német offenzíva időpontjának kiszámításában elkövetett tévedésével. Egy azonban bizonyos: bárhonnan is eredjen, bármilyen is legyen az említett tévedés, azt azonnal felszívta és semlegesítette a szocialista társadalom – amely alapvető jellemvonásaiban érintetlen maradt – általános visszahatása, a kommunista párt vezetőképessége, valamint a Szovjetunió minden dolgozó polgárának áldozatkészsége és a szovjet haza iránti odaadása.

És ez a legfontosabb, a döntő szempont, amelyet hangsúlyoznunk kell. A párt központi bizottsága és a kormány már a háború első napján felhívással fordult a néphez, hogy „zárkózzék még szorosabban a párt és a szovjethatalom köré, s fogjon fegyvert a haza védelmére". Június 29-én a párt központi bizottsága határozatot fogadott el, amely – felismerve a pillanat roppant veszélyességét – elrendeli „a szovjet nép összes erőforrásának mozgósítását a fasiszta német betolakodók szétzúzására". Nyomban megjelennek az ilyen értelmű mozgósítás első konkrét intézkedései is: „az ipar és a fenyegetett területek gazdasági kincseinek evakuálása keletre, stratégiai tartalékok alakítása és bevetése, a partizánmozgalom fejlesztése az ellenséges hadtápvonalakon..." Június 30-án megalakul az Állami

Honvédelmi Bizottság Sztálin vezetésével, aki a bizottság nevében július 3-án elmondotta emlékezetes rádióbeszédét:

„A Szovjetunió népeinek sarkukra kell állniuk az ellenség ellen jogaik és földjük védelmére.

A Vörös Hadseregnek, a Vörös Hajóhadnak és a Szovjetunió minden polgárának védelmeznie kell minden talpalatnyi szovjet földet, utolsó csepp véréig kell harcolnia városainkért és falvainkért, a népünkre jellemző bátorságot, kezdeményezést és leleményességet kell felmutatnia . . .

A Vörös Hadsereg egységeinek kényszerű visszavonulása esetén el kell szállítani az egész vasúti gördülő állományt, egyetlen mozdonyt, egyetlen vasúti kocsit, egyetlen kilogramm gabonát, egyetlen liter benzint sem szabad otthagyni az ellenségnek. A kolhoztagoknak el kell hajtaniuk az egész állatállományt, a gabonát megőrzés és a hátországi körzetekbe való szállítás céljából az állami szerveknek kell átadniuk. Minden el nem szállítható értékes holmit, a többi közt a színesfémeket, gabonát és a benzint is, feltétlenül meg kell semmisíteni.

Az ellenség által megszállt körzetekben lovas és gyalogos partizánosztagokat kell alakítani, diverziós csoportokat kell létesíteni az ellenséges hadsereg egységei elleni harcra, a partizánháború felszítására az ellenség által megszállt terület minden zugában, a hidak és utak felrobbantására, a telefon- és távíró vezetékek megrongálására, az erdők, raktárak és szállítmányok felgyújtására. Az elfoglalt körzetekben elviselhetetlen viszonyokat kell teremteni az ellenség szekértolói számára, lépten-nyomon üldözni és irtani kell őket, meg kell hiúsítani minden intézkedésüket."

A szovjet népből mérhetetlen energia szabadul fel a kommunista párt vezetése alatt. S bár a harcmezőn ez pillanatnyilag csak egy reménytelennek látszó ellenállás formájában tapasztalható, a zajos náci győzelmek függönye mögött már érlelődnek a jövendő siker feltételei. A nácizmus dühödt bestiája egy olyan országban tör előre, ahol felperzselték a földet, s ahol kisiklik kezéből a legkívánatosabb préda, a hadi zsákmány, amelyre különösen vágyódik. A szovjet emberek minden várost, minden falut leromboltak s a lángok martalékául vetettek, s egy, a maga kiterjedtségében és gyorsaságában csodálatos hadművelettel – olyan haditettel, amelynek nincs párja a történelemben – kiürítették az elözönlött ipari területeket, és ezer meg ezer kilométernyi távolságra, az Urál távoli övezetébe helyezték át. Ilyen módon néhány hónap leforgása alatt 1300 gyárat helyeztek újra üzembe ott, ahová az ellenség sohasem képes eljutni. A szovjet csapatok végsőkig való ellenállása, amelyet a páncélos hadosztá-

A SZOVJETUNIÓ MEGROHANÁSA. NÉMET PÁNCÉLOS CSAPATOK ELŐRETÖRÉSE UKRAJNÁBAN

LENINGRÁD OSTROMA. VÉDELMI VONALAT ÁSÓ POLGÁRI OSZTAGOK

A SZOVJET HADSEREG EGYIK „BLÖRETÖRŐ OSZTAGA" KIS GUMICSÓNAKOKKAL KEL ÁT EGY FOLYÓN, HOGY MEGKÖZELÍTSE AZ ELLENSÉGET

KATONAI-VALLÁSI SZERTARTÁS A SHANSI-HEGYSÉGBEN. A JAPÁN KATONÁK FEGYVERREL TISZTELEGNEK A FELKELŐ NAP, A CSÁSZÁR JELKÉPE ELÖTT

lyok tömegtámadásai gyűrtek le, nem volt haszontalan vagy terméketlen, mint amilyennek talán a német jelentések szédületes – és meglehetősen túlzott – számadatainak tükrében látszik. Nem is csupán az ellenség lehető legnagyobb mértékű pusztításáról van szó. Az igazság az, hogy a német páncélos hadosztályok első előretörését nem tekintették befejezett ténynek vagy döntőnek a harc kimenetele szempontjából; a harcot akkor is folytatták, ha a németek áttörték a frontot. A szovjet csapatok a vereség folyamán fedezik vagy ismerik fel az új stratégiai elvet is, amely egy napon majd – tökéletesítve és minden szempontból kidolgozva – lehetővé teszi az addig feltartóztathatatlan *panzer-stuka* kettősség legyőzését. A német stratégia a harckocsik tömegeinek öntevékeny felhasználására épül, amelyek előre törnek anélkül, hogy törődnének azzal, amit a hátuk mögött hagynak; a terep átfésülésének feladatát a gyalogságra bízzák. Így „vákuum" keletkezik a harckocsik és az utánuk következő gyalogság akciói között, amelybe esetről esetre beékelődhet a szovjet ellentámadás. A szovjet csapatok, miután a „vákuumban" megtalálták a gyenge pontot, learatják az első sikereket, és megszerzik azt a hadi tapasztalatot, amelyből az új szovjet stratégia megszületik. Ez akkor mér csapást az ellenség hátába és szárnyaira, amikor az azt hiszi, hogy már győzött. Az ellenség felgöngyölítő hadmozdulataitól való félelem, a bekerítés állandó kockázata sugalmazza, sőt egyenesen nyilvánvalóvá teszi, mi a leghatásosabb ellenszer. Ha egyes szovjet csapatrészeket elvágnak, elszigetelnek parancsnokságuktól, azok nem adják meg magukat, hanem partizánosztagokká alakulnak át: elvágják az ellenség utánpótlását, váratlanul előbújva a hatalmas erdőségekből, vakmerően és engesztelhetetlenül.

A MOSZKVAI CSATA

Az említett helyzetekből következik a Barbarossa-terv lényegbe vágó helyesbítése, amelyet Hitler határozott el Berlinben, ezúttal teljes egyetértésben tábornokaival, különösen a hadseregfőparancsnokkal, von Brauchitschcsal. Mivel a frontvonal két széle – a Balti- és az Azovi-tengernél – határozottan ellenállt, s ezáltal nem volt lehetőség arra, hogy északról Leningrádot, délről pedig Rosztovot bevegyék, az offenzíva teljes súlyát Moszkva irányába összpontosították. A támadást von Bock hadseregeire bízták, amelyeket 90 százalékig tényleges állományú katonákkal töltöttek fel. Az offenzíva szeptember 30-án Brjanszktól délre, október 2-án Szmo-

lenszktől északra és délre indul meg. „Ma kezdődik – jelenti be Hitler – ennek az évnek az utolsó és döntő csatája."

Von Bock náci csapataival a nyugati front (parancsnoka: Tyimosenko) és a brjanszki front (parancsnoka: Jeremenko) csapatai szállnak szembe; tartalékként Bugyonnij csapatai szerepelnek. Ha a szemben álló erők szám szerint többé-kevésbé egyenlők is, a szovjet „minőségi" lemaradás súlyos: a légierő határozottan elmarad az ellenségé mögött, a németek több ezer harckocsijával szemben a szovjet hadsereg mindössze 382-vel rendelkezik, az erődítési vonalak vagy az új terepvédelmi előkészületek pedig elég messze vannak még a befejezéstől. Ez az oka annak, hogy a németek összezúzzák a nyugati és a brjanszki front védelmét, beveszik Vjazmát és Orjolt, bekerítik a szovjet csapatokat, és semmi sem tudja meggátolni Brjanszk felé való előretörésüket. Berlinből már október 9-én azt jelentik, hogy „a háború sorsa eldőlt, és Oroszországnak vége". Északon, Kalinyin mellett, október 14-én elvágják a Moszkva–Leningrád vasútvonalat, középen elfoglalják Volokalamszkot és Mozsajszkot (október 18), délen pedig a német harckocsik elérik Tula peremkerületeit. A berlini közleménnyel szemben mégis meg kell állapítanunk, hogy a csata sorsa még nem dőlt el. Tula, amelyet katonák és munkások védelmeznek, makacsul ellenáll minden rohamnak, és leköti a német hadsereg déli csoportját. A szovjet csapatok nagy részének sikerült áttörnie a körülzárást, s mintegy varázsütésre partizánok kezdenek tevékenykedni a brjanszki erdőségekben.

Az áttört frontszakaszokat gyorsan helyreállítják: a nyugati front parancsnokságát Zsukov veszi át, a kalinyini frontét Konyev, a brjanszkiét Zaharov. A fenyegetett fővárosban ugyanilyen fontos események zajlanak le. Október 19-én kihirdetik az ostromállapotot. „Hogy közületek mindenki, bármilyen helyet foglaljon is el, harcosa legyen annak a hadseregnek, amely megvédi Moszkvát a fasiszta támadók ellen" – jelenti ki Scserbakov, a párt központi bizottsága és a Moszkva-kerület titkára. Védelmi művek hatalmas hálója terjeszkedik ki a főváros körül: félmillió moszkvai dolgozik rajtuk, nagyrészt nők. 120 000 hazafi tesz eleget a mozgósítási felhívásnak; a harcosok e tömege 11 tényleges állományú hadosztály felállítását teszi lehetővé. Nincs kommunista, aki ne állna oda a város védelmének első vonalába. Éjjel-nappal dolgoznak az erődítéseken. Ismét használhatóvá teszik a lebombázott ipari berendezéseket, s őrszolgálatot teljesítenek a berepülések jelzésére a főváros egész elpusztított peremén. „Az elhagyott Moszkva – fűzi hozzá mindehhez Boltyin szovjet történész – a szorongás eme napjaiban csatatérhez hasonlított, amely mozdulatlanul várja az ütközet hirtelen

kirobbanását. A főváros arculata komoly volt, miközben egy kegyetlen ellenség közeledett kapuihoz. S az egész szovjet nép támogatta a hadsereget, hogy megvédje Moszkvát."

November 6-án szokás szerint megtartották a dolgozók pártjának ünnepi gyűlését a Metro Majakovszkij téri föld alatti állomásán. „Másnap reggel – folytatja Boltyin – a korai tél havas szürkületében a Vörös tér különös díszszemlét látott. A csapatok tábori egyenruhájukban a szemléről egyenesen a frontra mentek." Elvonultak a harckocsik, a tüzérség, a mozsarak, a gyalogság, és minden szállítóeszközön olvasható volt a jelszó: „Halál a német betolakodókra!"

Az ellenséget ilyen módon október végéig odaszegezték Moszkva kapuihoz anélkül, hogy az világosan számot tudott volna adni arról, honnan tört elő az a gigászi erő, amely feltartóztatta a siker előestéjén, s megbénította lendületét és akaratát. „Tél tábornok?" – vélekedik, nagyon is leegyszerűsítve a dolgokat, annyi hadtörténész nyugaton. Úgy véljük, Boltyinnak van igaza: „Minden nehézséggel, amelyet a téli körülmények támasztottak, a szovjet harcosok ugyanúgy szembetalálkoztak. Ők épp úgy fáztak, mint a németek, amikor a hóval teli lövészárkokban feküdtek. Ők épp úgy szenvedtek, mint ellenségeik, amikor 40 fokos hidegben kellett beindítaniuk autójukat, vagy levegőbe emelkedniük gépükkel." Ugyanarról a hidegről van szó, amely – szövetségben az éhséggel – decemberben Leningrádban, a város 900 napos ostromának elején, 52 000 áldozatot követelt magának; e félelmetes szám csaknem teljesen nőkre és gyermekekre vonatkozott.

Mindazonáltal a nácizmus fenevadja még nem volt megverve; sőt, egyre vérengzőbbnek mutatkozott, mintha megszimatolta volna a préda szagát. November 15-én újra kezdődik a gondosan előkészített német offenzíva: 51 hadosztályt vetnek be 1500 harckocsival, 3300 ágyúval és 600 repülőgéppel Moszkva ellen. Moszkva védői még mindig alul maradnak a tüzérséget és a páncélkocsikat illetően, de már megszerezték a légi fölényt, különösen azt a tényt használva ki, hogy az ellenség immár túlságosan eltávolodott saját repülőtereitől.

Az offenzíva hadmozdulatai, szokás szerint, harapófogó alakúak voltak. Az északi csoport Klin felé tör, és kierőszakolja az átkelést a Moszkva–Volga-csatornán; a déli csoport, miután megkísérelte, hogy hatalmába kerítse Tulát, keletről zárja azt körül. Guderian páncélos hadserege Kasirára és Rjazra veti magát. Az ellenség csupán 25–30 km-re van Moszkvától; a városban hallani az ágyúlövéseket, egy német harckocsi-ék pedig behatol

a város külterületére. November 25-én Ribbentrop bejelenti, hogy „az oroszok olyan vereséget szenvedtek, amelynek döntő jelentősége lesz, és amelyet, tartalékok és anyag hiányában, sohasem lesznek képesek kiheverni". Ez ismét csak hazug jelentés. A valóságban, a nácik részleges sikerei ellenére, a szovjet emberek saját testükből teremtettek pajzsot a Moszkvába vezető úton. Az ellenállást száz és száz hősi epizóddal jellemezhetjük. Itt csak egyet idézünk, azt, amelyet Guillaume francia tábornok ír le a szovjet–német háborúról szóló könyvében: „(Moszkva hősi védelmének) tanúbizonysága Panfilov tábornok 316. sz. hadosztálya – ma 8. Gárdahadosztály – 28 katonájának legendás halála. Ez az oroszokból, ukránokból, kazakokból, kirgizekből álló osztag, amely Dubosekovo állomás közelében helyezkedett el egy lövészárokban, Dobrobagyin hadnagy parancsnoksága alatt 50, gyalogságtól támogatott harckocsi ismételt rohamának áll ellent hátrálás nélkül. Csak egyetlen ember tartja fel a kezét egy német harckocsi előtt. Társai lelövik. Négyórás harcban 18 harckocsit semmisítettek meg tankelhárító fegyverekkel, vagy gyújtottak fel palackokkal. Elérkezett az utolsó roham. A század politikai biztosa, Vaszilij Koklov, akinek Diev volt a csúfneve, ezeket a történelmiekké vált szavakat mondja ekkor: »Mindnyájunknak elérkezett az utolsó órája, ez kétségtelen. Oroszország nagy, de nincs földjén egyetlen sarok, ahova visszahúzódhatnánk; Moszkva van mögöttünk . . .« Az osztag, miután ellőtte munícióját, elpusztul; helytállása azonban lehetővé tette, hogy időben megérkezzék a szükséges erősítés az ellenség visszavetésére."

December 1-én Moszkvától északra és délre végérvényesen megállították a náci offenzívát. Az ellenség azonban még azt képzeli, hogy győzhet. A gőgös von Bock tábornok, a flandriai győző, Dunkerque és a Weygand-vonal meghódítója, december 2-án feljegyzi: „Az ellenfél védelme egy ujjnyira van a katasztrófától." Ennek megfelelően december 3-tól 5-ig harcba veti az utolsó tartalékokat. „Moszkvánál, amelynek meg kell kezdenie az ellenség megsemmisítését – írta néhány nappal előbb, november 27-én a »Pravda« –, a legerősebb csapást fogjuk rámérni, és a kimerült ellenség nem tud majd ellenállni. Az elmúlt csaták súlyosan megviselték. Kifáradt. Eljött a pillanat, amikor megállíthatjuk és szétzúzhatjuk."

A szovjet offenzíva csakugyan kibontakozik. Nemcsak Moszkvánál, hanem a front egész hosszában. A nácikat december közepe táján messze visszakergették a várostól, miután már az elmúlt hónapban visszafoglalták Rosztovot. Klin vidékén rendetlenül vonulnak vissza a nácik, a szovjet légierő állandó tüzében, amely nem hagy békét a visszavonuló oszlopoknak;

ezek hadianyagot és szállítóeszközöket hagynak hátra. Ugyanígy vonulnak vissza Kalinyinból és Tulából, amelyek körül több hónapon át dúlt a harc. Az utolsó dühödt csata Kalugánál folyik le: nyolc napi kemény harc eredményeképpen a város felszabadul (december 30-án). Azután, egészen január 15-ig, tovább folytatódik a szovjet ellenoffenzíva feltartóztathatatlan nyomása. A moszkvai csatában vereséget szenvedett a németek legjobb 50 hadosztálya. Az ellenség 120 000 embert, 3000 ágyút, több mint 1000 mozsarat, több mint 1300 harckocsit és mintegy 18 000 gépjárművet veszített. A háború öt hónapjában az inváziós hadsereg a gigászi csatatéren hagyta 743 000 emberét; ez az invázió kezdetén a tényleges állományú hadsereg egyharmadának felelt meg.

V.

PEARL HARBOUR

„Szívem túlárad a boldogságtól. Nem találok szavakat, hogy szerencsét kívánjak neked. Elhagyom ma ezt a világot, mielőtt még elutazol a frontra. Kérlek: ne aggódj családodért, mert semmi sem marad itt, ami miatt gyötörnöd kellene magad. Elégtelen voltomban azt teszem, ami telik tőlem, hogy te és bajtársaid harcba vethessétek testeteket és lelketeket a hazáért. Mindössze ez az, amit kérek, nem több . . ." Ezt olvashatjuk egy japán nő levelében, amelyet Mandzsúriába induló katona-férjéhez intézett. Az asszony, miután magára öltötte esküvői kimonóját, férje elutazásának pillanatában elvágta a nyakát. E dokumentum egy olyan, a miénktől nagyon különböző világba vezet bennünket, amelyet minden bizonnyal nem szabad a mi „európai mértékeink" szerint megítélnünk.

A RÉGI ÉS AZ ÚJ ZAIBACSU*

Távol-Keleten az egész XX. század folyamán háború dúl. E tény jelentőségét azonban nem értenénk meg kellőképpen, ha nem tartanánk állandóan szemünk előtt a „nyugaton ismeretlen" érzelmek és állásfoglalások megnyilvánulását, ha nem úgy tekintenénk a Felkelő Nap országára, mint egy imperialista hatalomra, amely hozzátartozik ugyan korunkhoz, de amelyben a régi és az új elemek egymásba fonódnak, illetve állandóan mint egymás fölötti és alatti rétegek helyezkednek el.

A régi: az az érzés, amely boldoggá teszi a japánokat, ha „meghalhatnak a császárért", akit a sintoista vallás** elvei értelmében úgy tisztelnek, mint

* Zaibacsu: feudális földbirtokos-monopolista eredetű militarista fasiszta csoport, a japán uralkodó osztály legagresszívabb része. – *Szerk.*

** A japánok hivatalos vallása, közel áll a buddhizmushoz. – *Szerk.*

valami földi istenséget. „Az idők végezetéig minden mikádó a Nap istennőjének fia lesz. Az ő elméje tökéletes összhangban van amannak gondolataival és érzelmeivel... Elmozdíthatatlan szuverén, aki arra van kiszemelve, hogy addig éljen, amíg a Nap és a Hold ragyognak." – *Az új:* az a tény, hogy a japánok a legkorszerűbb romboló eszközök felhasználásával harcolnak, és olyan katonai erőt képviselnek, amely tökéletesen fel van szerelve a Nyugat technikai vívmányaival; sőt: ezen eszközök alkalmazásában képesek felülmúlni az európaiakat. – *A régi:* a legyőzöttekkel szemben tanúsított vadságuk és kegyetlenségük a meghódított területeken: egészében véve a feudális kor régi szamurájaihoz hasonlítanak, akik azt vallották, hogy „a saját ország határain kívül minden megengedett". – *Az új:* a kínai háború folyamán Mandzsúria természeti kincseinek teljes kiaknázása és a lakosság kizsákmányolása, amelyet arra kényszerítenek, hogy rabszolga módon, „gyökérből és fűből éljen". Amint Mandzsukuo* excsászára, Pu Yi is tanúsítja, a japánok így teremtenek hatalmas ipari apparátust maguknak. Az új kapitalista osztályt az „új zaibacsuk" képviselik Japánban, akiket mi az európai imperialisták legreakciósabb és legsovinisztább rétegeivel, azaz a fasiszta burzsoáziával azonosítunk.

A régi: az az örök harc, amely Japánt annyi egymással szemben álló pártra szakítja. A pártok mindegyike hatalomra tör. E harcban a feudális anarchiát ismerhetjük fel, amely ott erjed a modern állam felszíne alatt. – *Az új:* az a jelenség, hogy a különböző csoportok, amelyek a Mandzsúriában állomásozó Kvantung**-hadsereget alkotják – szoros szövetségben az „új zaibacsuval" –, a hatalom erőszakos megszerzésére és a gazdasági élet teljes és szigorú ellenőrzésére törekszenek háborús céljaik érdekében. Továbbá: a „régi zaibacsu" egykori uralkodó osztálya (ez a családi érdekszövetkezet és az amerikai trösztközött helyet foglaló társadalmi rétegként jellemezhető – *Szerk.),* amely az újonnan beérkezettek lába alól igyekszik kihúzni a talajt; vagy a hatalmas erőt képviselő tengerészet, amely féltékeny a hadsereg győzelmeire, és ellenségesen áll szemben a kínai háborúval, hiszen ott nem nyílik alkalma arra, hogy újból learassa a csuzimai tengeri ütközet*** babérjait.

* A Mandzsúriában 1932-ben létrehozott japán bábállam neve. – *Szerk.*

** Nevét a dél-mandzsúriai Kuangtung-tartományról kapta. – *Szerk.*

*** Az 1904–1905-ös orosz–japán háború egyik döntő jelentőségű tengeri csatája – *Szerk.*

Az 1931-ben megindult, 1937-ben újrakezdett, majd folytatódó, véget nem érő kínai háborúban már érlelődik Japán sorsa. Az országon belül egyre élesebbekké válnak a politikai viszályok, s erősödnek a hadsereg agresszív szándékai – anélkül, hogy mindezek a mozzanatok megtalálnák fejlődésük végleges irányát. A kínai kontinens meghódítása – az elért részleges sikerek (pl. az 1939-ben megalakított nankingi bábkormány) mellett – rendkívül nehéz, de nem reménytelen vállalkozásnak bizonyul. Csang Kaj-sek* folytonosan területeket enged át, és több ízben késznek mutatkozik a kompromisszumra; ekkor azonban megtorpan, és meghiúsítja a japánoknak a végleges győzelembe vetett reményeit. E magatartásának eléggé nyilvánvaló okai vannak: nem tud addig további engedményeket tenni, amíg Mao Cetung hadseregének** (a 8. és az új, 4. hadsereg) forradalmi ereje érintetlen marad; ez nem alkuszik meg a japánellenes harcban, és állandóan ébren tartja a nemzeti egység eszméjét a beözönlőkkel szemben. A népi hadsereg és a Kuomintang*** hol egyetértenek, hol szakítanak egymással. Annak ellenére azonban, hogy Csang Kaj-sek szemmel láthatóan inkább a kommunisták, mint a japánok ellen hadakozik, a háború mégis szinte a végtelenségig elhúzódik. A benne összefonódott politikai és gazdasági erők bonyolult játéka ugyanis nehezen kerül egyensúlyba. (A japán agresszoron kívül tényezőként szerepel a nankingi bábkormány, a Kuomintang-hadsereg és a forradalmi haderő.) Olyannyira, hogy a japánok végül is belátják, hogy nem képesek úrrá lenni a helyzeten, támadó erejüket inkább Oroszország határai ellen igyekeznek fordítani. 539 határincidens 1939-ben! A súrlódások szinte állandósulnak a japánok és a szovjet katonák között. 1939 szeptemberében végül is győznek az utóbbiak: abban a csatában,**** amelyet

* Az 1937-es japán támadás után a Kínai Kommunista Párt következetes harca eredményeképpen újra megalakult a nemzeti egységfront. A Kínai Kommunista Párt és a Kuomintang egyezményt írt alá a Japán elleni küzdelemre vonatkozóan. Csang Kaj-sek rövid idő múlva megszegte a szerződést. – *Szerk.*

** A Kínai Kommunista Párt által vezetett forradalmi hadsereg, amely ebben az időben a Kuomintang-hadsereg keretében harcolt. – *Szerk.*

*** A kínai nemzeti burzsoázia és kispolgárság kezdetben forradalmi pártja; Szun Jat-szen alapította. Jelentése: Nemzeti Párt. 1927 után a kínai forradalmat elárulló komprádor burzsoázia befolyása alá került, Csang Kaj-sek vezetésével. – *Szerk.*

**** A szerző itt a Halhin Gol-i incidensre utal. Az itt aratott szovjet győzelemnek döntő szerepe volt abban, hogy Japán az egész második világháború alatt nem támadott a Szovjetunióra, s nem avatkozott bele a német–szovjet háborúba sem, ami pedig Németországnak erősen érdekében állott volna. – *Szerk.*

a mongol–mandzsúriai határon lezajlott ún. „katlan-háború" döntő ütközetének tekinthetünk.

Az egyik részről ott van tehát a „kínai pehelypárna", amelyben úgy tűnik el az ököl, hogy nyomot sem hagy benne, a másik részről pedig a szilárd és áttörhetetlen orosz védelem, amely ellen hasztalan minden próbálkozás. Ebben a helyzetben, amelyben az agresszor számára egyre kevesebb babér terem, végül is az európai események – mindenekelőtt Franciaország összeomlása és Anglia elszigetelése – hoznak megoldást. Miközben 1940 nyarán Hitler csapatai a Nyugat minden védelmi vonalát összezúzzák Európában, a Távol-Keleten – éppen a nagy gyarmattartó hatalmak: Franciaország, Anglia, Hollandia összeomlása vagy meggyengülése miatt – „vákuum" támad. A japán agresszorok készen állnak arra, hogy megrohanják ezt a vákuumot.

A Kvantung-hadsereg számára tehát elérkezik a nagy pillanat: először sikerül saját, közvetlen képviselőit, a Konoye herceg elnöklete alatt álló kormány tagjait, hatalomhoz juttatnia. Az új helyzet legfontosabb politikai exponensévé Matsuoka*, a dél-mandzsúriai vasút volt igazgatója válik. A japán gazdasági élet szerkezete az európai tengelyhatalmakéhoz hasonló arculatot ölt, azaz félreérthetetlenül és tartósan háborús célok szolgálatába áll. Az átalakulást – lévén az ország nyersanyagban szegény (60 százalékát külföldről hozzák be) – „circulus vitiosus"-szal érik el, nagyon is hasonlóan a fasiszta Olaszországban bevezetett autarkiához. Erőltetik a kivitelt, aminek következtében felborul a külfölddel folytatott kereskedelem mérlegének egyensúlya; korlátozzák az ipar számára nélkülözhetetlen nyersanyagok kivitelét, s felhalmozzák a készleteket; végül szédítő iramban fejlesztik a nehézipart a könnyűipar rovására. Ezzel kapcsolatban elég végigszaladnunk a katonai költségvetési hitelek 1931 és 1940 közötti számadatain, hogy megértsük: mit jelentett gazdasági téren a „kínai incidens". Míg 1931-ben a katonai hitelek az összes kiadások 29 százalékát alkották, ez a hányad 1940-ben elérte a 65 százalékot. Teljesen logikus, hogy a belpolitikai helyzet is igyekszik alkalmazkodni a már megvalósult fasiszta típusú gazdasági élethez. Az új kormány – a Kvantung-hadsereg sugalmazására, amelynek elkötelezte magát – első intézkedései között elrendeli valamennyi japán politikai párt kötelező beolvadását a „császári hatalom megvalósulásáért" indított egyetlen mozgalomba, feloszlatja a szakszervezeteket, s lényegében elpusz-

* 1940–1941-ben japán külügyminiszter, a szovjet–japán megnemtámadási szerződés aláírója. – *Szerk.*

títja a XIX. század végén meghonosított törékeny demokratikus intézményeket.

Külpolitikai téren: 1940. július 26-án a Konoye-kormány, 27-én pedig a császári konferencia olyan programot hirdet meg, amely gyökeresen megváltoztatja az addig követett irányt, vagyis szakít a japán haderők Kínában való összpontosításának koncepciójával.

A császári konferencia programja mindenekelőtt a „kínai háború gyors felszámolását" tűzi ki célul, hogy a japán agresszorok szabad kezet nyerjenek egészen más irányban; nem a szárazföld, hanem a tenger felé: Hongkong, Francia-Indokína és Holland-Kelet-India vonatkozásában. A „kokusin" névvel jelölt észak felé menetelést a dél felé vonulás, a „nansin" váltja fel, amelynek végérvényesen szét kellene törnie az „európai bekerítés" gyűrűjét. A japánok azt tartják, hogy ők ennek az áldozatai: „Minden oldalról be vagyunk kerítve, A, B, C, D (America, Britain, China, Dutch*) felől." Ez az a jelszó, amellyel agresszív, a náci „élettér"-elvnek megfelelő politikájukat igazolják. Az előnyomulás új irányának biztonsága érdekében egyébként elhatározzák, hogy egyrészt „szilárd magatartást tanúsítanak Amerika irányában", másrészt „gyorsan rendezik a Szovjetunióval való kapcsolataikat, és szorosabbra fűzik szövetségüket Német- és Olaszországgal".

A diplomáciai játék célja a háború elkerülése. A japánok kifejezetten leszögezik, hogy „a dél problémáját (a japán imperializmus dél felé terjeszkedését – *Szerk.)* olyan határon belül kell megoldani, hogy ne kerüljön sor háborúra más hatalmakkal". Emiatt az első szervesen felépített programot, amely már a gyakorlatba igyekszik átültetni a nagyságról szőtt és a „Tanaka-memorandumban"** kifejezésre jutott álmokat, belső ellentmondás teszi semmissé: ellentétben áll saját agresszív szellemével és céljaival. A „barbárok", a Kvantung-hadsereg képviselői jutottak hatalomra, a császár és hívei pedig kitartanak azok mellett az erők mellett, amelyek ellenzik a háborút.

Grew amerikai nagykövet így kommentálja naplójában a helyzetet: „Konoye herceg, minden valószínűség szerint tekintetbe véve a császár és a régi államférfiak várható magatartását, szigorú ellenőrzést fog gyakorolni a »barbárok« felett. Azt is meg fogja kísérelni, hogy cselekedjék – lassan,

* Hollandia. Célzás Indonéziára, amely holland gyarmat volt, és a japán terjeszkedés célpontjai közé számított. – *Szerk.*

** Tanaka miniszterelnök emlékirata, amelyet 1927-ben juttatott el a császárhoz. Japán hódító törekvéseit összegezi. – *Szerk.*

némi óvatossággal, legalábbis addig, amíg biztosan el nem dőlt, hogy Nagy-Britannia a győzelem vagy a vereség felé tart-e a háborúban." Mindezt még hitelesebben fejti ki Hirohito császár (nem esik meg gyakran, hogy a Nap fiát közvetlenül, személyében lehet hallani; idézetünk egyike azoknak a bizalmas közléseknek, amelyek ránk maradtak): „A kormánynak, a hadsereg és a haditengerészet klikkjeinek különböző elképzeléseik vannak a terv megvalósítását illetően. Konoye miniszterelnöknek az a véleménye, hogy a kínai incidens nem egykönnyen rendezhető. Meg akarja kísérelni az elfoglalt területek csökkentését Kínában, és meg akarja kezdeni a hadműveleteket dél felé. Úgy látszik, hogy a népnek a kínai kudarc miatti elégedetlenségét az új irányítás iránt érzett bizalommal akarja felváltani. A hadsereg nem óhajt változtatni a kínai helyzeten, és dél felé akar vonulni, amint erre alkalom adódik. A haditengerészet azonban, ha a látszat nem csal, addig nem akar dél felé nyomulni, amíg Kínában nem rendeződött a háború."

A szerteágazó lökőerőknek tehát egész sorozata összegeződik a császári konferencia tervében; a különböző árnyalatokat maga a császár igyekszik összefogni, bár – a beszédből ez is kivehető – nincs túlságosan meggyőződve arról, hogy helyes és félreérthetetlen magyarázatot tud adni a felmerült problémákra.

Az mindenesetre bizonyos, hogy a terv, bárhogy is magyarázzák, a megvalósulás küszöbén áll. Míg Kínában gyakorlatilag erős a Kuomintang-front, és a forradalmi hadsereg kirobbantja a „száz ezred" hosszú csatáját (amely 1940 augusztus végétől december elejéig tartott), délen gyorsan halad előre a „nansin". Japán tárgyalásokat kezd a vichyi kormánnyal, annak érdekében, hogy szilárdan megvethesse lábát Indokínában, és onnan fenyegethesse Csang Kaj-sek utánpótlási vonalait. A tárgyalások augusztusban fejeződnek be, a francia kormány teljes visszakozásával: a franciák hozzájárulnak a japán csapatok átvonulásához Indokínán keresztül, továbbá a repülőterek használatához. Szeptember 22-én a mikádó katonái partra szállnak Szaigonban. Thaiföld is hamarosan a japánok „oltalma" alá kerül: barátsági szerződést köt velük.

Ezzel egyidejűleg Japán csatlakozik a tengelyhatalmak szövetségéhez: 1940. szeptember 27-én Berlinben aláírja a háromhatalmi egyezményt, miután meggyőzték róla, hogy így nem érheti hátbatámadás. Ribbentrop valójában azzal biztatta Matsuokát, hogy a Szovjetunió is hamarosan csatlakozni fog a három hatalomhoz.

1940 decemberében lényegesen módosítják a császári konferencia által

kidolgozott tervet, sőt Isoroku Yamamotónak, a japán flotta vezértengernagyának nyomására elejétől végéig felforgatják azt. (Yamamotóról a következő mondás járta: „A csuzimai csatában két ujját elveszítette, és ezért azt mondták róla, hogy keze Neptun háromágú szigonyát jelképezi.") Az új terv egyrészt a terjeszkedés határait jelöli meg egy hatalmas „védelmi körben", amely átöleli a Csendes-óceánt, egyik végétől a másikig (a Kuril-szigeteket, Wake-et, Marshallt, Bismarckot, Timort, Jávát, Szumátrát, Malájföldet és Burmát); másrészt ennek a gigászi hadműveletnek a végrehajtását egyetlen csapás sikerétől teszi függővé, amely az amerikai flotta azonnali és megsemmisítő vereségét eredményezné, abban a feltevésben, hogy az Egyesült Államokat így a kezdet kezdetén kiüti a játékból. Az Egyesült Államok igen nehezen tud majd magához térni, és újra harcba szállni katonai támaszpontjainak visszaszerzéséért – méghozzá ilyen mérhetetlen területen, szárazon és vízen. Míg tehát az első terv – mint láttuk – mindössze „szilárd magatartást" írt elő „Amerikával szemben", az új változatból nyilvánvalóvá válik, hogy a dél felé nyomulás, rövid és hosszú lejáratra egyaránt, magában foglalja az összeütközést a Csendes-óceánon egyeduralmat gyakorló hatalommal. A Felkelő Nap hatalmas országának útja végérvényesen keresztezi az Egyesült Államokét.

ROOSEVELT POLITIKÁJA 1940-BEN

Az amerikai politikában a század elejétől kezdve hagyomány volt Kína integritásának védelme, s a szembehelyezkedés minden olyan kísérlettel, amely a nagy ázsiai nemzet feldarabolására irányult, bármely oldalról jött is az. Amerika a „nyitott kapu" elvének érvényesítésével akarta biztosítani gazdasági hódítását a hatalmas kínai piacon. Lassanként, ahogy a japán militarizmus egyre fenyegetőbbé vált, az Egyesült Államok mindinkább ellene szegült a japánok ama törekvéseinek, hogy megvessék lábukat a kontinensen, és megváltoztassák az erőviszonyokat a Csendes-óceánon. Az amerikai imperializmus, miután a XIX. század végétől befészkelte magát a Fülöp-szigeteken, átmenetileg elismerte Anglia tengeri egyenjogúságát; egy harmadik hatalom (azaz Japán) óriássá növekedését azonban már semmiképpen sem tűrhette. Az imperialista gazdasági érdekek mellett egyébként kétségtelenül közrejátszottak más bonyolult, sőt ellentétes érzelmek is az amerikai közvélemény Japánnal való szembeállításában: például a faji gőg a „sárgákkal" szemben. Ugyanakkor, és ezzel ellentétben, jelentkezett a hó-

dító háború visszautasításának csakugyan demokratikus gondolata is, párosulva a kínai nép függetlenségének szeretetével.

Az Egyesült Államok, Nagy-Britanniával és a Szovjetunióval egyetemben, 1931 óta állandóan támogatta a kínai népet a japán agresszorral szemben. A háború kezdete, 1937 júniusa óta Amerika igen tekintélyes mennyiségű, 8 600 000 dollár értékű hadianyagot adott el Kínának. A demokratikus elemek nyomása alatt levő Csang Kaj-sek és segédcsapatai Kínáját azonban – ne feledjük el – a reakciós amerikaiak is kedvelték, mert eléggé megbízható eszközt láttak benne a „vörös veszedelem" térhódításának megakadályozására Ázsiában. A néphadseregnek egyébként saját számlájára kellett beszereznie a fegyvereket. Az amerikai külpolitika alapjainak megvilágításához azonban még ennek az ugyancsak szembeötlő ténynek a figyelembevétele sem elég. Ugyanilyen fontosnak kell tartanunk azt a – Naudeau által közölt – tényt, hogy az Egyesült Államok ugyanebben az időszakban Japánnak is küldött hadianyag-szállítmányokat, 7 415 000 dollár összértékben. Még súlyosabban esik a latba az oly határozottan amerikabarát Csang Kaj-sek asszony kijelentése: „Japán hadianyag-szállítmányainak 80 százaléka Amerikából származik... és az embertelen bombázásoknál a japánok által használt benzin 95 százaléka amerikai." A hosszú kínai háború – azonfelül, hogy remek üzletet jelentett az „ágyúkereskedők" számára, akik részrehajlás nélkül adtak el mindkét félnek – lényegében a legjobb biztosíték volt arra, hogy a szárazföldi úton érdekelt és az attól megviselt Japán egyre inkább eltávolodjék a csendes-óceáni tengeri úttól. (A Kínában végleges győzelmet arató Japán viszont a legsúlyosabb és legjobban elevenbe vágó veszélyt jelentette volna.)

Ezek a meggondolások, bármennyire sommásan adtuk elő is őket, elég jól megmagyarázzák, hogy az európai háború kitörése ellenére, miért maradtak változatlanok a viszonyok a Távol-Keleten 1939 és 1940 folyamán.

Rooseveltnek sokkal inkább az „európai kérdéssel" kellett foglalkoznia, mégpedig a legnagyobb körültekintéssel és okossággal. Jóllehet lélekben kezdettől fogva meg volt győződve arról – politikussá érésének éveiben Wilson tanította meg rá –, hogy Amerika nem maradhat közömbös az iránt, ami az Atlanti-óceánon túl történik, 1940 elejéig gyakorlatilag arra szorítkozott, hogy egy kompromisszumos béke lehetőségei iránt puhatolózzék Európában.

Ez volt a célja Sumner Welles (külügyminiszterhelyettes – *Szerk.)* küldetésének is, aki meglátogatta a fontosabb európai fővárosokat, és azt kutatta, kit tud megnyerni – főként a semleges államok, illetve azok közül,

amelyek még semlegesek voltak, mint például Olaszország – az amerikai koncepciónak. Sumner Welles zárójelentése azonban teljesen negatív volt: Hitler étvágya fékezhetetlen, tehát a békét nem lehet területi engedmények révén helyreállítani Európában. Inkább „a leszerelésben kell keresni a biztonságot". 1940. március 16-án Roosevelt kijelentette: „Ma erkölcsi alapot keresünk a békére. Reális béke nem állhat fenn, ha nem születik újjá a testvériség. Nem állhat fenn tartós béke, ha gyümölcse elnyomás, éhség, kegyetlenség, vagy ha az emberi életre fegyveres táborok árnyéka borul. Nem állhat fenn egészséges béke, ha a nemzeteknek félniük kell hatalmas szomszédaiktól. Nem állhat fenn erkölcsös béke, ha az invázió szabadságát adóként bocsátják áruba . . ."

„Erkölcsi alap a béke számára" – ez lényegében a nácizmus végleges kiküszöbölését jelenti Európában. Roosevelt már 1940 elején erre a következtetésre jutott. Ezt mindig szem előtt kell tartanunk, hogy megérthessük az események elkövetkező fejlődését és Roosevelt magatartásának demokratizmusát az európai problémát illetően.

Franciaország összeomlása mind a Távol-Keleten, mind Amerikában döntő fordulatot eredményezett a semlegességi politikában. A nácizmus – amelyet az amerikaiak többsége mindaddig, amíg az terjeszkedésében a kontinensre korlátozódott, „európai ügynek" tartott – most egyszerre az atlanti parton bukkant fel, és váratlanul felébresztette az amerikaiaknak az Egyesült Államok óceáni hatalmával kapcsolatos érzékenységét. Roosevelt megragadta az alkalmat: egyrészt, hogy szorosabbra fűzze kötelékeit a veszélyeztetett Nagy-Britanniával (az Egyesült Államok egyik katonai missziója éppen Londonban tartózkodott Göring nagy légioffenzívája idején), másrészt, hogy az országon belül megkezdje a háborúra való tényleges felkészülést. Szeptember 2-án az Egyesült Államok 50 régi típusú torpedórombolót engedett át Angliának, cserében egyes angol hajó- és repülőtámaszpontok bérletéért. Szeptember 11-én a kongresszus megszavazta az általános hadkötelezettségről szóló törvényt, majd ezt követően 16 milliárd dollár költségvetési hitelt engedélyezett a fegyverkezésre. Egyidejűleg drákói rendszabályokat léptettek életbe Japán ellen, amely veszélyeztette a Kínának szánt szállítmányokat. Július 26-án, ugyanazon a napon, amikor a japánok kihirdették a nansin-programot, az amerikaiak embargo (kiviteli tilalom) alá helyezték a kőolajat, majd október 10-én, Japánnak a tengelyhatalmakhoz való csatlakozása után, az acélt is. Az agresszor megfékezését különösen ezek a gazdasági jellegű rendszabályok biztosíthatták, mert legsebezhetőbb pontján érintették azt. (Japán kőolajának 90 százalékát kül-

földről volt kénytelen behozni. Ennek 66 százaléka az embargo előtt Amerikából, az Egyesült Államokból származott.)

Az 1940 őszén lezajlott politikai választások azonban arra kényszerítették Rooseveltet, hogy lassabbra fogja lépteit. Politikáját erősen támadták az „elszigetelődők"; az amerikai közvéleményben pedig még meggyőzőeknek hatottak az ezek által terjesztett pacifista szólamok. A választásokon különösen erősen megnyilvánult egyrészről az amerikai és a német kapitalizmus érdekeinek egymásbafonódottsága, másrészről az a tény, hogy a háborús előkészületekhez elengedhetetlenül szükséges áldozatok vállalása az amerikai nép ellenállásába ütközik. Azt kérni az amerikai néptől, hogy lemondjon a roosevelti New Deal* nyomán bekövetkezett magasabb életszínvonalról, akkor, amikor a háborús célkitűzések még nem is eléggé körülhatároltak, hiszen az óceánon túlról fenyegető veszély még csak a lehetőség állapotában leledzik? Így a Rooseveltel szemben álló ellenzék rendkívül heterogén összetételűvé vált. A szélső jobbtól – amelyet főleg a chicagói iparbárók és Henry Ford személyesítettek meg (ezek annyira vonakodtak iparuk „átváltása" árának megfizetésétől, hogy visszautasították a háborús megrendelések teljesítését Anglia számára) – egészen a szélsőbaloldalig terjedt, ahol az amerikai kommunista párt még a franciánál is merevebben sáncolta el magát az „imperialista háborúval" való szembehelyezkedés álláspontjaiban. (A későbbiekben az „elszigetelődők" és a „beavatkozók" a legteljesebb egyetértésben jártak el a kommunisták üldözését illetően, börtönbe vetve legfőbb vezető embereiket.)

Roosevelt novemberben győzelmet aratott a választásokon, amelyek másodízben erősítették meg elnöki tisztségében. A győzelmet azonban meglehetősen nehezen szerezte meg; látnia kellett, hogy választói bázisa megszűkült. A náci veszéllyel kapcsolatos elgondolásait csak győzelme után, december 29-én tartott beszédében fejtette ki világosan: „Egy nemzet csakis teljes megadás árán kaphat békét a náciktól... De a valakire rákényszerített béke nem béke. Mindössze egy fegyverszünet lenne a sok közül, amely a történelem leghatalmasabb fegyverkezési versenyéhez és legszörnyűbb kereskedelmi háborújához vezetne... Mi Amerikában mindnyájan a náci ágyú fenyegetése alatt élnénk, olyan ágyú fenyegetése alatt, amely robbanó gazdasági és katonai lövedékkel van töltve." Ugyanebben a beszédben hangzottak el a híressé vált szavak is: „Nekünk a demokrácia

* New Deal (új irányvonal): Roosevelt új, a 30-as években megvalósított gazdaságpolitikája. – *Szerk.*

nagy fegyvertárának kell lennünk." E kijelentésben már felismerhető az eljövendő alapvető kölcsönbérleti törvény csírája.

1941 januárjának első napjaiban Roosevelt Londonba küldte személyes képviselőjét, Hopkinst, aki egy politikai egyezmény körvonalait vázolta fel az Egyesült Államok és Nagy-Britannia között arra az esetre, ha a sziget elleni támadás tavasszal megismétlődnék. Ezt az alapvető kérdést részletesen megvitatták. A megbeszélésen a távol-keleti problémák háttérben maradtak, bár Eden* ismételt erőfeszítéseket tett, hogy premier planba helyezze azokat: „Eden ismételten megkérdezett – írja Hopkins –, hogy mit tett volna országunk, ha Japán megtámadta volna Singapore-t és Holland-Kelet-Indiát, azt állítva, hogy ezt tudnia kell politikájának kialakításához. Természetesen sem az elnök, sem Hull** nem adhattak pontos választ erre vonatkozóan az angoloknak, mert a hadüzenet a kongresszus hatáskörébe tartozik; nyilvánvaló, hogy az elszigetelődés hívein kívül az amerikaiak nagy részének sem fűződik semmiféle érdeke a távol-keleti beavatkozáshoz – csak azért, mert Japán megtámadta Hollandiát." Anglia lényegében azt kérte, hogy Amerika – a sziget védelmén túlmenően, gyakorlatilag korlátlan mértékű hadianyag-szállítással – birodalmának távol-keleti állásaiért is kezeskedjék. Ennél a pontnál azonban véget értek azok a lehetőségek, amelyeket Roosevelt a saját hatáskörében nyújtani tudott. „Az angolok a következő hónapok folyamán több ízben megismételték a kérdést – jegyzi meg Sherwood –, de mindaddig nem kaptak rá választ, míg csak el nem érkezett Pearl Harbour napja."

Hopkins hazatérése után megkezdődött a kölcsönbérleti törvény körüli nagy parlamenti csata, amely két hónapig tartott. A vélemények nagyobbrészt nem a törvény időszerűségét illetően különböztek; a vita inkább annál a részletnél lángolt fel, amely az előnyöket „minden olyan ország részére biztosítja, amelynek védelmét az elnök az Egyesült Államok védelme szempontjából fontosnak ítéli". – „Hajlandó Roosevelt a Szovjetuniónak is segítséget nyújtani, ha Németország megtámadja?" – Ez zavarba ejtő kérdés, a dolog mélyére hatoló ellenvetés volt, amely az elszigetelődés híveinek malmára hajtotta a vizet. De Roosevelt nem tágított. A törvény február elején elég könnyen átment a képviselőházban (260 igen, 165 nem); a szenátusban, az elszigetelődés híveinek fellegvárában már nehezebben ment a dolog: március 8-án végül itt is elfogadták (60 igen, 31 nem). Ugyanebben az időszakban Washingtonban szigorúan titkos megbeszélések folyt-

* Anthony Eden 1940-ben ismét átvette a külügyi tárcát. – *Szerk.*

** Cordell Hull, az Egyesült Államok akkori külügyminisztere. – *Szerk.*

tak le a brit és az amerikai vezérkarok között. Ezek eredményezték az ABC–1 néven ismert tervet, amely egy Németország és Japán elleni angol–amerikai háború esetére vonatkozó megegyezést tartalmazott. „Az első időben minden erőt Németország ellen kell összpontosítani; Japánnal szemben, Németország legyőzéséig, védekezésre szorítkozva." Ez a háború egész tartamára alapvető fontosságú döntés Roosevelt demokratikus állásfoglalásának győzelme volt, és érdemben a nácizmus kiirtását jelentette, elsőrendű és legfontosabb feladatként jelölve meg azt. A terv alapjául más, szorosabban vett katonai megfontolások szolgáltak. Az általános és mindenkor érvényes törvényen túl – „az erőket nem szabad felaprózni" (mint ahogyan a háromhatalmi egyezmény országai erőiket állandóan szét fogják forgácsolni) – egyre inkább elfogadottá vált az a megállapítás, amely Németországot a legveszedelmesebb ellenségnek minősítette, olyannak, amely egymagában is képes megnyerni a háborút. Az amerikaiak és az angolok tökéletesen tájékozottak voltak azon kutatások felől, amelyeket a német szakértők – meggyalázva tudásukat a III. Birodalom szolgálatában – az atom- és rakétalövedékek előállítása terén folytattak. Már megkezdődött a „titkos fegyverek" föld alatti harca, amely a háború végén az utolsó és legdrámaibb csapásokat fogja mérni.

Az említett elhatározás eredménye tehát mind a politikai, mind a katonai indoklásból következően az volt, hogy a Távol-Kelet problémáit másodlagosakként, alárendelt tényezőkként kezelték, és így inkább eltávolították, mint közelebb hozták a jóvátehetetlen csapás pillanatát Japánban.

A JAPÁN POLITIKA ÚJ FORDULATA

1941 márciusában, amikor kihirdették a kölcsönbérleti törvényt, Matsuoka éppen Berlinben tartózkodott, hogy a katonai szövetség megszilárdításáról tárgyaljon Hitlerrel. E célból a megbeszélések egész sorát folytatták le. „A háborút Európában megnyertük – jelentette ki nagy hangon Hitler. – Mire vár hát Japán, hogy megmozduljon, és döntő támadásra induljon Keleten?" Ha Japán eddig bizonytalanságban lett volna afelől, hogy milyen irányban kell haladnia, íme, náci barátai biztosan célravezető utat ajánlanak neki: hódítsa meg Singapore-t, Anglia távol-keleti kulcspontját. Ribbentrop és Hitler váltig kardoskodtak a Singapore-téma mellett, Matsuoka azonban legalább annyira hallgatott róla, mint nem sokkal azelőtt Hopkins Londonban. „1941 májusában megtámadjuk és meghódítjuk Ang-

liát" – ígérték a nácik. A japán azonban nem harapott a horogba, sőt éppen ez az ígéret késztette a singapore-i hadművelet elhalasztására. Hiszen lehetne-e alkalmasabb pillanatot választani annak végrehajtására, mint azt, amelyben Angliát végérvényesen szíven döfik?

Egy másik téma ellenben sokkal inkább érdekelte Matsuokát: a Szovjetunióval való kapcsolatok problémája. Ezeket illetően arról szeretett volna megbizonyosodni náci barátainál, hogy számíthat-e arra, amelynek reményében Japán a háromhatalmi egyezményhez csatlakozott: a távol-keleti terjeszkedésre? Némi, a „kapcsolatok rosszabbodására" vonatkozó célzásokat leszámítva azonban a nácik szerfölött hallgatagoknak és tartózkodóknak mutatkoztak e kérdésben. Matsuokát abban a hitben hagyták, hogy keleten, mindent összevéve, nincs semmi különösebb újság. A valóságban – mint tudjuk – Hitler már 1940 novemberében elhatározta a Barbarossa-hadműveletet, de azt is meghagyta, hogy Japánt efelől bizonytalanságban kell tartani. Ezt tehette szokott bizalmatlansága miatt (megszokta, hogy így tárgyaljon a fasiszta Olaszországgal; még több oka volt, hogy ne bízzék a japánokban, akiket „belakkozott félmajmoknak" nevezett), de abból a határozottabb és még pontosabban körülírt célból is, hogy kicsikarják Matsuokából a singapore-i hadműveletbe való beleegyezést. Ezért arról igyekezett őt meggyőzni, hogy Németország minden háborús erőfeszítését Anglia ellen összpontosítja.

Megértette-e Matsuoka ennek a hallgatásnak a jelentőségét? Hogy mit gondolt magában, azt nem tudjuk; de cselekedeteiből, amelyeket ezután vitt végbe, arra kell következtetnünk, hogy valószínűleg hitelt adott náci szövetségesei szavának. Mindenesetre tény: Berlinből Moszkvába sietett, hogy megnemtámadási szerződést kössön a Szovjetunióval. Így hűségesen végrehajtotta az 1940 júliusában tartott császári konferencia parancsát. A Szovjetunió elfogadta – nyilván nem is tudta nem elfogadni – stratégiai biztonságának további biztosítékát. Ez a csalódás, amelynek Matsuoka áldozatul esett, amikor hitelt adott a küszöbön álló Anglia elleni támadásnak, egyike lehetett azoknak az elemeknek, amelyek Sztálint újólag megerősítették téves hitében: Németország ismét nyugat felé tör, nem pedig kelet felé.

Ilyen módon a tévedések komédiája – vagy tragédiája – játszódott le. De a nácik ezúttal végképp foglyai lettek a saját maguk készítette egérfogónak. Ha Matsuoka, tudomást szerezve a Szovjetunió küszöbön álló megtámadásáról, nem kötötte volna meg a megnemtámadási szerződést, a japán erők 1941 nyarán talán újból a Szovjetunió határai felé fordultak volna.

A nemzetközi politika porondján a Szovjetunió megtámadása új és alapvető tény volt. Teljesen felborította a nagyhatalmak terveit és szándékait, s szétszaggatta a Franciaország összeomlása után nagy türelemmel szövögetett diplomáciai hálót, amely a világ egyik végétől a másikig ért. Íme, hogyan fogadta a hírt Roosevelt bizalmi embere, Hopkins: „Az elnök Nagy-Britanniára támaszkodó politikája meghozta gyümölcsét! Hitler balra fordult." És, ha Hitler nem is fordult egészen balra, mindenesetre az amerikai beavatkozástól való félelme is hozzájárult ahhoz, hogy a számára végzetes elhatározásra jutott. Ezzel azonban azt is megmutatta, hogy – legalábbis az első pillanatban – nem látta előre, milyen hatást fog kiváltani a Szovjetunió megtámadása az amerikai helyzetben. A hatás fordított előjelű volt, mint amilyent Roosevelt kívánt. Az amerikai társadalom összes reakciós irányzatának felbukkanásához vezetett, amelyek végre megtalálták Németországban a „bolsevizmus elleni" szeretett „védőbástyájukat". – „Ha azt látjuk, hogy Németország fog győzni, akkor Oroszországot kell segítenünk, de ha azt látjuk, hogy Oroszországé lesz a győzelem, akkor Németországnak kell segítséget nyújtanunk" – jelentette ki nyíltan Truman. S ez a kijelentés, bármennyire cinikus is, még a legmérsékeltebb volt. Az amerikai közvélemény egyéb szektorai kifejezetten rokonszenvüket nyilvánították a náci Németország iránt, és ezzel felfedték az elszigetelődés valóságos ideológiai és gazdasági gyokereit.

Ezt tette például a chicagói bankárok és nagyiparosok által szubvencionált America First (Amerika mindenek előtt) társaság, amely – felhasználva az Egyesült Államok kommunista pártjának a roosevelti irányvonalhoz való csatlakozását – vad szovjetellenes propagandába kezdett, hogy ízekre szedje a beavatkozás híveit. E propagandához számtalan katolikus is csatlakozott, annak a meggondolásnak az alapján, hogy „Oroszországot nem szabad megsegíteni, mert ott az ateizmus uralkodik".

Roosevelt rendíthetetlenül állta a vihart. Myron Taylort rendkívüli megbízatással a Vatikánba küldte, hogy érje el a katolikusok ellenállásának megszüntetését. Hopkinst Moszkvába menesztette, hogy felajánlja Sztálinnak a kölcsönbérleti törvény előnyeit. Végül fokozta a háborús felkészülés érdekében tett intézkedések hatékonyságát. (A költségvetési hitelt további 7000 millió dollárral emeltette fel, jóváhagyatta a már több mint egymillió főt számláló fegyveres erők kiképzését szabályozó Selected Service Act törvénytervezetet stb.) Az elszigetelődés híveinek – akik nácibarátokként lepleződtek le – ellenségeskedése azonban odáig fajult, hogy amikor Roosevelt az új helyzet tanulmányozása céljából Churchillel találkozott, a találkozó-

nak rendkívüli titokzatossággal, a nyílt óceánon kellett végbemennie. Ráadásul – amint Eleonor Roosevelt egy „indiszkréciója" tanúsítja – regénybe illő módon kellett eljárni, egy hasonmást hagyva hátra Amerikában, nehogy a közvéleményben riadalom támadjon.

Churchill úgy vélte, hogy e találkozó következményeként az Egyesült Államoknak minden további nélkül be kell lépnie a háborúba. Ehelyett azonban az Atlanti Charta bejelentése (1941. augusztus 14.) lett az eredmény, a jövendő Egyesült Nemzetek alapításának tulajdonképpeni alapköve. Churchill pedig jobban félt az ebből adódó terhes következményektől, mint amennyire elégedett volt a nemzetközi jog ezen ünnepélyes elveinek kinyilatkoztatásával. Annyira, hogy amikor kevéssel utóbb, alsóházi beszédében, a maga módján értelmezte a Chartát, annak egyik alapvető pontjáról – amely lerögzítette minden népnek a függetlenséghez való jogát – ezt mondotta: „Az atlanti konferencián mindenekelőtt az lebegett szemünk előtt, hogy helyreállítsuk a náci iga alatt nyögő európai államok és nemzetek szuverenitását, függetlenségét és nemzeti létét, továbbá megállapítsuk azokat az elveket, amelyek esetleg valamennyi határproblémájukat szabályozhatják. Ettől teljesen különbözik tehát az önkormányzati intézmények progresszív fejlődésének kérdése ezeken a területeken, és azok között a népek között, amelyek engedelmességgel tartoznak a brit koronának."

Japánban még váratlanabb és még bonyolultabb hatással járt a Szovjetunió elleni támadás. Matsuoka úgy viselkedett, mint akinek legfőbb vágya a náci politika új vonalához való csatlakozás. Feledve vagy elhallgatva az óhatatlan neheztelést amiatt, hogy nem tájékoztatták, szükségesnek tartotta a császári értekezlet programjának módosítását: „Először a Szovjetuniót kell megtámadnunk. Jóllehet számolhatunk azzal, hogy elkerüljük a háborút Amerikával; de abban az esetben, ha Amerika háborúba lép, őt is megtámadjuk." A németek bármennyire ragaszkodtak is Japán azonnali beavatkozásához a szovjetellenes háborúba, Konoye úgy döntött, hogy nem ártja bele magát „az európai ügyekbe". A július 2-i császári konferencia ugyanakkor elhatározta, hogy Japán olyan politikát fog követni, amely „függetlenül a belőle származó nemzetközi fejleményektől, a legnagyobb jólét megszilárdításához vezet Ázsiában". Elhatározták, hogy új terveket dolgoznak ki a szibériai hadműveletek számára is. A gyakorlatban azonban még mindig Konoye okos vonala érvényesült, és Matsuoka kénytelen volt kiválni a kormányból.

Július 26-án az Egyesült Államok befagyasztotta a japán hiteleket Ame-

rikában, és ezzel alapjában véve megindította a gazdasági háborút. Japán előtt két lehetőség állt: vagy kompromisszumos megegyezést keres, tehát visszakozik, vagy pedig gyorsan előre halad a háború útján. Konoye – anélkül, hogy lemondott volna a második lehetőségről – hónapokon keresztül folytatta a diplomáciai tárgyalásokat, míg elérkezett addig a pontig, hogy kész kilépni a háromhatalmi szövetségből és megegyezni az Egyesült Államokkal. Szeptember 6-án zsákutcába jutottak a tárgyalások. Egy újabb császári konferencia akkor októberre kitűzte az ellenségeskedések megkezdését abban az esetben, ha a japán követeléseket nem teljesítik. Október 14-én, miután megállapították, hogy Kína kérdésében lehetetlen megegyezésre jutni Amerikával, Konoye, aki még mindig hajlandó lett volna a kompromisszumra, lemondásra kényszerült. Helyébe Tojo, a Kvantung-hadsereg volt vezérkari főnöke lépett. Ő is folytatta a tárgyalásokat, de kizárólag időhúzás céljából. Kuruszát* rendkívüli megbízatással Washingtonba küldte a túlságosan „engedékeny" Nomura** támogatására. Cordell Hull eközben, november 26-án hosszú, részletes javaslat-sorozatot készített Japán számára, leszögezve, hogy annak mindenképpen el kell hagynia Kínát.

A válasz sokáig váratott magára. Közben Roosevelt politikájában újra jelentkezett az az alapvető dilemma, amely miatt az elnök olyan helyzetbe került, hogy sem hátrálni, sem előre jutni nem tudott. Hopkins így számol be erről: „Az elnök elmondta nekem, hogy beszélt Hull-lel távol-keleti politikánk megfenekléséről és azokról a körülményekről, amelyek az Egyesült Államokat arra kényszeríthetik, hogy háborúba lépjen Japán ellen. Hull minden tárgyalása annak érdekében, hogy megtartsuk távol-keleti pozícióinkat, nem oldotta meg a központi problémát, azt, hogy hogyan kellene viselkednünk például egy Singapore vagy Holland-India elleni japán támadás esetén." Roosevelt helyzete még kínosabbá és tarthatatlanabbá vált attól, ami időközben a „másik fronton", az Atlanti-óceánon történt. Annak ellenére, hogy a német tengeralattjárók támadtak először, a német tengeri blokád által előidézett állandó és súlyos incidensek (kereskedelmi gőzösök elsüllyesztése, a „Green" torpedóromboló megtámadása) az amerikai közvélemény egészében eléggé lanyha felháborodást váltottak ki; már-már úgy látszott, hogy az elszigetelődők ellenszegülése győzelmet arat.

Elérkeztek az utolsó, drámai órák. December 6-án az amerikaiak elfogták a japán kormány egyik Nomurához intézett hosszú táviratát, amelyben

* 1939–1940-ben Japán németországi követe. – *Szerk.*

** 1939–1940-ben Japán amerikai nagykövete. – *Szerk.*

az előre értesítette a nagykövetet a küszöbön álló támadásról. A táviratot 21 óra 30-kor átadták Rooseveltnek, aki figyelmesen elolvasta, majd Hopkinsnak nyújtotta: „Ez háborút jelent." Hopkins megkérdezte: „Miért nem előzzük meg a támadást?" – Roosevelt így válaszolt: „Nem tehetjük. Mi demokratikus ország és békeszerető nép vagyunk." Majd felemelte a hangját: „Nekünk mindig a legkiválóbb példáink voltak." Roosevelt tehát egészen biztosan tudott a fenyegető támadásról (de ugyanilyen biztos az is, hogy az utolsó pillanatig nem ismerte e támadás színhelyét: a rejtjeles távirat mindössze Indokínáról beszélt). Megmozdulni azonban nem volt módjában. Nem vághatott a dolgok elébe, meg kellett várnia, míg valóban bekövetkezik a támadás. Nemcsak demokratikus indítóokokból, amelyekre hivatkozott, hanem – és főként – azért, mert csak a japán támadás céljainak ismerete késztethette háborúra, vagy tarthatta vissza attól az amerikai népet.

TÁMADÁS PEARL HARBOUR ELLEN

December 7-én 6 óra 30 perckor, a Hawaii-szigetekhez tartozó Pearl Harbour-i nagy amerikai tengerészeti támaszponton, ahová a csendes-óceáni flottát összevonták, hogy biztonságban legyen – ez a támaszpont volt legmesszebb a japán partoktól –, egy segédszolgálatot teljesítő hajó legénysége „valami gyanús dolgot látott csillogni a vízen a felkelő nap első sugaraiban". A jelzést egy őrszolgálatot teljesítő „Ward" nevű torpedórombolóra továbbították. Ez a jelzett irányba hajózott, s a hídon álló őrszem egyszer csak meglátta – vagy azt hitte, hogy meglátta – egy tengeralattjárónak a víz felszínére bukkanó periszkópját. 6 óra 35 perckor a „Ward", Auterbridge sorhajóhadnagy parancsára, tüzet nyitott a titokzatos célpont ellen. A lövés azonban túl magasra sikerült. 6 óra 40-kor egy második lövés telibe talált, majd néhány vízi bomba betetőzte a rombolás munkáját. Auterbridge azonnal jelentést küldött a tengerészet főparancsnokának, aki elrendelte az „incidens" kivizsgálását, anélkül azonban, hogy különösebb jelentőséget tulajdonított volna neki. (Nem adtak riadójelzést, nem zárták el a víz alatti acélfüggönyt, amely lehetetlenné tette volna a kikötőbe való behatolást.) 7 óra 02-kor a légelhárító berendezés megfigyelő posztjára állított őrszem „130 mérföldre becsült távolságban erős repülőköteléket észlelt". Megfelelő ellenőrzés után az őrség főhadnagya jelentést küldött a hadsereg tájékoztató központjának, de ez a legkevésbé sem látszott nyug-

talannak: „Oké. A mi gépeink, amelyek a megszabott időpontban térnek visszza támaszpontjukra." 7 óra 55-kor a Pearl Harbour derült egét körülölelő felhők közül hirtelen repülőgépek bukkantak elő (183 darab, köztük torpedós, bombázó és vadászgépek), szárnyukon a Felkelő Nap jelvényével, és megkezdték félelmetes karüsszeljüket a tengerészet és a hadsereg repülőterei felett. A repülőtereken hosszú, szabályos sorokban álló amerikai gépek nagy részét a földön semmisítették meg. Közvetlenül ezután egy második hullám (171 bombázó és vadászgép) a kaszárnyákat bombázta; irtózatos pusztítást vitt végbe a bombák tompa robbanásai által felriasztott katonák között, akik pánikba estek, s a futásban kerestek menedéket. Miután a hatékony védekezés lehetőségei ilyen módon megszűntek, a japán repülőgépek harmadik hulláma a kikötőben horgonyzó 88 hadihajóra vetette magát, találattal sújtva valamennyit, az elsőtől az utolsóig. Az „Arizona" páncélhajó felrobbant, az „Oklahoma" azonnal oldalára dőlt, a „California", a „West Virginia" és a „Nevada" elsüllyedt, további három páncélhajó súlyosan megrongálódott. A haditengerészet 11 egysége örökre harcképtelenné vált, több mint 230 repülőgép megsemmisült, a halottak száma pedig meghaladta a 4000-et. Az akció 10 óra körül véget ért. Ezzel az Egyesült Államok történelme legnagyobb katasztrófáját szenvedte el, s elvesztette csendes-óceáni uralmát.

Ugyanabban az órában, amelyben a Pearl Harbour elleni támadás befejeződött, Cordell Hull fogadta a japán meghatalmazottakat, és átnyújtotta nekik a negatív választ a november 28-i japán javaslatokra. Hull, aki már tudott arról, hogy „Honolulubán történt valami", hallgatott ugyan az esetről, de nem tudta magát türtőztetni, hogy ki ne fakadjon a mikádó két szenvtelen arcú ügynöke ellen. Rögtön ezután Roosevelt elnöklete alatt összeült az amerikai fegyveres erők felelős vezetőinek értekezlete, és – miután a rendkívül rossz hírek igazaknak bizonyultak – elhatározta, hogy a kongresszus elé terjeszti a hadüzenetre vonatkozó javaslatot. Még tartott az értekezlet, amikor Churchill telefonon jelentkezett Angliából. Roosevelt így válaszolt neki: „Most már mindannyian egy bárkába kerültünk!"

Sokat vitatták és fogják még vitatni a japán orvtámadás részleteit. Itt csak néhány lényeges mozzanat megvilágítására szorítkozunk.

A döntés. Bár a Pearl Harbour elleni akció 1940 tele óta szerepelt a Yamamoto által kidolgozott haditervben, a tényleges döntést mégis elég későn, nem előbb, mint 1941. december 2-án hozták meg, amikor a japán flottát (6 repülőgép-anyahajó, 4 páncélhajó, 9 torpedóromboló, 3 tengeralattjáró, 8 szállítóhajó) már összevonták a japán sziget-tenger legészakibb

pontján, a Kuril-szigeteknél. Yamamotónak, aki az aznap tartott császári konferencián a Port Arthur* elleni támadás lenyűgöző emlékére hivatkozott – amikor a japánok egy csapással megsemmisítették a cári flottát –, sikerült jóváhagyatnia elgondolásait. Ugyanakkor egy sor engedményt kellett tennie. Mindenekelőtt szavatolta, hogy a „támadást az utolsó pillanatig le lehet állítani". Ezzel a kijelentésével elnyerte azoknak a beleegyezését, akik még mindig reménykedtek az Egyesült Államokkal való megegyezésben; közéjük tartozott a császár is. Még fontosabb engedmény volt a „Hawaii elleni totális támadás" gondolatáról való lemondás: a szigeteken való partraszállást és azok elfoglalását erősen ellenezte a hadsereg, főként pedig Tojo tábornok.

A Nagumo tengernagy parancsnoksága alatt álló flotta december 2-án este szedte fel a horgonyt a Kuril-szigeteknél azzal az utasítással, hogy „mindent süllyesszen el, amivel útközben találkozik – beleértve a japán hajókat is" –, annak érdekében, hogy mozdulatai a legteljesebb titokban maradjanak. Hajózás közben, december 5-én befutott Nagumóhoz a megállapodás szerinti jelszó: „Kússzatok fel a Niitaka ormára!" Ez megerősítette a támadásra vonatkozó parancsot. Ugyanekkor egy tengeralattjáró flotta is útnak indult a Tokio közelében levő Yokosuka kikötőjéből, és magával vitte az új támadóeszközöket, a 45 tonnás, két főnyi személyzettel rendelkező „miniatűr tengeralattjárókat". Ezek megközelítették Pearl Harbour kikötőjét, és egyikük 4 óra 45-kor az amerikai aknaszedők nyomába szegődött, amelyek előtt kinyitották a víz alatti zárófüggönyt. A tengeralattjáró 6 órakor jelentette eredményes felderítését Nagumo tengernagynak. (Talán ez a tengeralattjáró volt az, amelyet kevéssel utóbb a „Ward" torpedóromboló elsüllyesztett.) Miután a japánok megállapították, hogy minden rendben van – illetve megfelel a Hawaiiban már régóta dolgozó japán kémek útján szerzett értesüléseknek –, a repülőgép-anyahajókról felszálltak a bombázók és egyéb repülőgépek, s magasan a felhők fölé emelkedve Pearl Harbour irányába repültek. Közben az a veszély fenyegette őket, hogy eltévesztik az irányt, és nem érkeznek idejében a cél fölé, hogy álmában lephessék meg az ellenséget. Egy véletlen körülmény azonban – mint Fukhida, a légitámadás vezetője elmondotta –, megkönnyítette a támadók feladatát: a japán pilóták elcsípték a honolului rádióból sugárzott könnyűzenei közvetítést, és ennek alapján irányították vagy igazították ki

* Port Arthur a cári Oroszország egyik legnagyobb haditengerészeti támaszpontja és tengeri erődje volt. A japánok az 1904–1905-ös orosz–japán háborúban elfoglalták. – *Szerk.*

útvonalukat. Ugyanez az adó meteorológiai jelentést is közvetített: „Az ég csak Pearl Harbour felett mentes a felhőktől". Az agresszorok tehát biztosak lehettek afelől, hogy támadásukat a legkedvezőbb feltételek között hajthatják végre. A gigászi hadművelet – e véletlen mozzanatok közrejátszása, elsősorban pedig a haditengerészet és a légierő, a felszíni és a tengeralattjáró flotta mozdulatainak tökéletes egybehangoltsága folytán – teljes mértékben sikerült. Nagumo tengernagy még délelőtt közölte Tokióval a „tora" (tigris) jelszót, amely azt jelentette, hogy „a támadás tökéletesen sikerült". A japán veszteségek minimálisak voltak az ellenségéhez képest: 60 repülőgép, egy tucat miniatűr és két rendes űrtartalmú tengeralattjáró.

Néhány nappal később Hitler szerencsekívánatait küldte sárga bőrű szövetségesének (a császárnak – *Szerk.*): „Ön hajtotta végre a legjobb hadüzenetet. Ez az egyetlen jó módszer. Japán már kipróbálta, de megfelel a mi jellegzetes rendszerünknek is."

SINGAPORE-IG

Pearl Harbour megrohanásával egyidejűleg, december 7-én, a japánok légi és tengeri támadást intéztek a Midway-szigetek, a Wake- és Guam-szigetecskék s a Fülöp-szigetek ellen; bombázták Singapore-t és Hongkongot, majd elözönlötték Thaiföldet. Az Egyesült Államok keményen reagált a nemzeti szerencsétlenségre [egy csapásra eltűnt, mint felhő a szélben, az America First (Amerika az első!) jelszó], és hadat üzent Japánnak (ezt azonnal követte Anglia hadüzenete). A mikádó katonáinak offenzívái azonban hatalmas területek meghódítását eredményezték a földgömb felén, az ázsiai földrésztől az amerikai kontinensig. Akcióik egyidejűsége, gyorsasága, kiterjedése szinte elhomályosította a náci hadseregek kezdeti sikereit.

December 10-én a japán bombázók és légitorpedók megtámadták, és néhány perc leforgása alatt elsüllyesztették a kuantani vizeken levő „Prince of Wales" tengernagyi zászlós hajót, s a „Repulse" csatahajót. Az angolok és amerikaiak ezzel elvesztették két utolsó páncélhajójukat, amelyek még rendelkezésükre álltak a Csendes-óceánon. December 25-én a japánok elfoglalták Hongkongot, néhány nappal később pedig Manila is elesett a Fülöp-szigeteken. Ilyen módon szétrobbantották „a Csendes-óceán stratégiai háromszögének" két csúcsát; már csak a harmadik, Singapore volt hátra. A japán csapatok ezután patra szálltak Észak-Borneóban és egyéb

Szunda-szigeteken. Más egységeik Thaiföldről Burmába vonultak, közvetlenül fenyegetve Rangoont. A döntő támadást azonban a tenger felől bevehetetlen, csak a szárazföld irányából sebezhető „Kelet Gibraltárja", Singapore ellen intézték – Yamashita tábornok parancsára a Maláj-félszigetről, amelyen a japánok a rendkívül sűrű dzsungel természetes akadálya ellenére is gyorsan áthaladtak. A február 8-ra virradó éjjelen megkezdődtek a partraszállási hadműveletek Singapore szigetén, miközben vakmerő és „halálraszánt" úszók eltávolították a víz alatti zárógátat. Február 10-én a japánok az erődítések külső vonaláig nyomultak előre, 11-én pedig – a Felkelő Nap birodalma alapításának és az uralkodóház trónra lépésének 2602. évfordulóján – behatoltak a város falai közé. Négy nappal ezután Percival tábornok, az erőd parancsnoka feltétel nélkül letette a fegyvert a japán parancsnokság előtt, és a helyőrség 60 000 emberével együtt fogságba esett. A reménytelen helyzet ellenére egészen az utolsó pillanatig visszautasította „a bennszülöttek felfegyverzését" a japán betolakodók ellen.

A mikádó katonáinak lármás sikerei közepette talán nem tűnik fontosnak az a hír, amely egy sor egyéb rendkívüli és megdöbbentő hírrel függ össze: a japánokat, burmai előrenyomulásuk során, hathatósan segítette „a helybeli lakosság jóindulata". Így azok a Singapore eleste utáni napon elfoglalták Rangoont. Ezzel elvágták a burmai utat a kínaiak utánpótlása elől, és végérvényesen megszüntették a „stratégiai háromszöget", amely a Csendes-óceánnak az Indiai-óceán felől való megközelítését biztosította. A nagy japán offenzíva tehát elérte alapvető céljait: India sakkban tartását kelet, Ausztrália fenyegetését dél felé.

A japán offenzíva hatása kiterjedtebb és állandóbb annál a hatásnál, mint amivel egy, csupán katonai síkon mérhető eredmény jár. Tény, hogy a japánok – Burmán kívül is – a helybeli lakosság támogatásával találkoznak, amely a fehérek gyarmati igája alóli „felszabadítókat" látja bennük. Ez a fogadtatás egészen más, mint ami a náci betolakodókat várja Európában. A mikádó katonái gazdasági függetlenséget és általános jólétet ígérve nyomulnak előre, szavatolják a vallási hiedelmek tiszteletben tartását, és gyakran – mint például Indonéziában – politikai önkormányzatot is adnak. Mindez – azontúl, hogy hozzájárul a japánok egynémely gyors sikerének magyarázatához – egyre inkább bevéső dik Ázsia népeinek tudatába, és kiszámíthatatlan következményekkel jár. Hatása minden bizonnyal a japánok reményeit is meghaladja, akik egy roppant nagy és egységes Ázsiát akarnak – de az ő vascsizmájuk uralma alatt. (A Japán által

szított imperialista háború tehát „az érem másik oldalát" is megmutatja; ez pedig semmiképpen sem hasonlít az európai helyzethez.) Az előre nem látott szempontok közül csak a legfontosabbra utalunk. Emlékezetes India esete, ahol a Kongresszus Párt az angolok ajánlataira és nyomására – a nagy ázsiai nemzet vegyen részt a birodalom védelmében –. azzal válaszol, hogy függetlenséget követel Indiának. A felszabadító mozgalom legilletékesebb képviselője, Gandhi, így foglalja össze a helyzetet: „Az angolok jelenléte Indiában felhívás Japán számára, hogy rohanja le Indiát. Kivonulásukkal megszűnnék a kísértés. Ha India szabad lenne, mindenképpen kedvezőbb feltételek között nézhetne szembe a betolakodókkal."

A japán támadás következményei tehát nem merülnek ki abban, hogy Amerikát, ipari hatalmának roppant súlyával együtt, beavatkozásra késztették az európai háborúba. Visszatükröződnek az új helyzetben is, amelyet Ázsia népei megvédelmeznek. A japánok által élesztett tüzet nem lehet eloltani vagy lokalizálni. Lángjai arra hivatottak, hogy egy – talán nem is nagyon távoli – napon elnyeljék nemcsak magukat a japánokat, hanem azok jövendő legyőzőit is.

VI.

AZ EURÓPAI ELLENÁLLÁS

Ezerkilencszáznegyvenkettő első felében a háború mérlege a fasiszta hatalmak oldalára billen, amelyek az immár az egész földkerekségre kiterjedt háború valamennyi frontján megszilárdítják katonai fölényüket.

Győznek a Csendes-óceánon, ahol Japán folytatja feltartóztathatatlan előrenyomulását Szumátrától Jáváig és Jávától Új-Guineáig. Győznek az Atlanti-óceánon, ahol az U-bootok, a német tengeralattjárók, hatalmas zsákmányra tesznek szert, különösen az Egyesült Államok beavatkozása óta, amely megnyitja számukra Észak-Amerika partjainak még védtelen „paradicsomát". (Az év végére a szövetséges flotta az 1941. évi veszteség kétszeresét szenvedi el: több mint 8 millió tonna hajótere semmisül meg.)

Győznek a Földközi-tengeren is, ahol Rommel páncélos brigádjai, miután visszahódították az elvesztett területeket, a marmarisi téli csata eredményeként már Tobruk körül fogják szorosabbra az ostromgyűrűt, s döntő támadásra készülnek Alexandria és a Nílus felé. A németek még túlerőben vannak a Szovjetunióban is, ahol a Vörös Hadseregnek, jóllehet már megállította az ellenséget, még nincs ereje döntő ellenoffenzíva megindításához. Úgy tűnik tehát, hogy Hitler valamennyi delíriumos álma a megvalósuláshoz közeledik, és az emberiség szabadságának napjai meg vannak számlálva. S a háborúnak mégis éppen ebben a szakaszában – amelyben még senki sem láthatja előre kellő megalapozottsággal a fasizmus vereségét, s ezt csakis a harcba vetett szilárd hit képes állítani – kezdenek érlelődni a demokratikus erők győzelmének általános feltételei. Ezeket a stratégiai, katonai és politikai jellegű tényezőket a következőkben egymás után szemügyre fogjuk venni; előzőleg azonban egy olyan előfeltétellel foglalkozunk, amelyről a hadtörténészek általában hallgatnak – de amelyet mégis igen figyelmesen és kimerítően kell tanulmányoznunk.

Amikor az angolok és amerikaiak 1942 tavaszán az ellentámadás első – és még gyenge – jeleit adják, s megkezdik a francia partvidék bombázását, egy látszólag jelentéktelen, és a háború műhelyének fülsiketítő lármájában alig érzékelhető tény jelentkezik, amelyet azonban mégis érdemes feljegyeznünk. E tény a németek által megszállt Európában hozzátartozott a mindennapi élethez – amelyben mindannyian jelen voltunk –, talán anélkül, hogy számot adtunk volna magunknak fontosságáról. Azok a repülőgépek, amelyek váratlanul, mint megannyi fényes pont, megjelennek a magasban, és azután leereszkednek, hogy ledobják a földre halált hozó terhüket, az első szövetséges repülőgépek, amelyek feltűnnek Európa egén Franciaország összeomlása óta. Bombázzák a német csapatokat és katonai támaszpontokat, s olykor a megszállt országok polgári lakosságából is szednek áldozatokat. Ez utóbbi részéről természetesnek találnánk a harag kitörését, a tiltakozást az ellen, aki a halált szórja az égből. Ehelyett – jegyzi fel naplójában meglepetten Fabre-Luce francia kollaboráns, a vichyi rendszer makacs védelmezője – „... alig ért véget a riadó, az utolsó ökölcsapás, amely a földre terítette az ártatlan áldozatokat, az asszonyok újra megtalálják rokonszenvüket az angolok iránt", átkot szórnak a németekre, és végleges vereségüket kívánják. Ez az epizód jelentős tünet. Valami új, valami döntő dolog történt az európai kontinensen, amióta az utolsó angolokat is behajózták Dunkerque-ben. Azt, ami ez alkalommal történik, csak akkor tudjuk megérteni, ha nem úgy tekintünk a népekre, mint a háború tárgyára, hanem mint annak alanyára, mint a történelem színpadának premier planjában álló főszereplőire.

AZ EURÓPAI ELLENÁLLÁS ÉS A NÁCI-FASISZTA TERROR

Annak, aki német megszállás alatt élt Európában, a náci terror időszaka ma bűntények szakadatlan láncolatának tűnik, mintha elejétől végéig az erőszak és a gyűlölet egységes tervei szerint játszódott volna le minden. A valóságban a dolgok különbözőképpen mentek végbe, attól függően, ahogy a III. Birodalomnak az európai „új rendre" vonatkozó tervei lépcsőzetesen kialakultak, s a háború menete szerint több ízben megváltoztak. Mindez tény, bár az emlékezet ma már hajlamos arra, hogy ne tegyen különbséget, s az ember nehezen tudja meghatározni a náci ideológia fejlődését, amely az emberi értelem „produktumai" közül a legszörnyűbb őrület volt.

A háború első két évében, a drôle de guerre-től Franciaország összeomlásáig és a londoni csatáig, Hitler állandóan arra törekedett, hogy az említett rendet együttműködő, ún. quisling-kormányok alakítása révén (amelyeket a norvég együttműködőről neveztek el, aki elsőként volt kapható erre a játékra) szilárdítsa meg, s ezzel azt az érzést keltse a polgári lakosságban, hogy a III. Birodalom győzelmével meg lehet férni, túl lehet azt élni. Az egyetlen nemzet – és ez orok történelmi dicsősége lesz –, amelyben nem lehetett találni egyetlenegy, a nácizmussal együttműködni hajlandó quislinget sem, Lengyelország volt. Ennek következtében egyébként a németek Lengyelországnak különlegesen nehéz sorsot szántak „a Kelet germanizálásának" terveiben.

A náci uralom első időszakának – mikor a németek még azt képzelték, hogy Európa népei alázatosan elfogadják az „új rendet" – fénypontja a vichyi kormány megalakítása volt. Pétain kabinetje valamivel több és némileg más volt, mint egy egyszerű quisling-kormány. Olyan kormány volt, amelynek nemcsak a franciák nagy részét sikerült megtévesztenie igazi mivolta felől, hanem „törvényesnek" tudta elismertetni magát nemzetközi síkon is.

Ebben a szakaszban Hitler, a háború gyors és győzelmes befejezésének reményében, elsősorban két ellenségétől igyekezett megszabadulni. Először a zsidókat akarta kiszakítani azon nemzetek eleven testéből, amelyekhez tartoztak. A náci rendszer üldözte, zsarolta, és minden módon elnyomta ezeket az embereket. Első és általános jellegű „megoldásként" a kényszerkivándorlást jelölte meg, s azonnal hozzá is látott az „alsóbbrendű faj" kiűzéséhez. (Ekkoriban több mint félmillió zsidó vándorolt ki Európából.)

Az ellenfelek sorában rögtön ezután a kommunisták következtek. Bármilyen politikai álláspontot vallottak is Nyugaton a kommunisták, bármennyire is bizonytalankodtak a háború „új jellegének" meghatározásában, ők voltak azok, akikkel szemben a III. Birodalom először próbálta ki megtorló eszközeinek brutalitását. A nácik ugyanis – helyesen – meg voltak győződve arról, hogy a kommunisták, „pusztán létezésük ténye folytán", nagyravágyó európai „megbékélési tervük" valóraváltásának a lehető legnagyobb ellenségei. A későbbi „hidegháborús" időszak legtipikusabb és legarcátlanabb történelmi hamisításai közé kell sorolnunk azt a rágalmat, hogy a kommunisták csak a Szovjetunió megtámadása után vállaltak részt az áldozatokban és a harcokban. Ennek megcáfolására elég itt a párizsi Gestapo és rendőrség újabban felfedezett jelentéseit idéznünk (1940 végé-

ről és 1941 elejéről). A rendőrségnek az SD* főnökéhez, Heydrich gruppenführerhez intézett szigorúan titkos jelentései ismertetik a kommunistáknak a földalatti sajtó terjesztésében, a sztrájkok és szabotázsakciók szervezésében kifejtett tevékenységét, és jelzik, hogy – Vichyvel egyetértésben – már 1250 embert letartóztattak közülük. Különösen fontos a Gestapo aggodalmaskodása 1941 januárjában amiatt, hogy a kommunisták még a Wehrmacht soraiban is propagandát fejtenek ki: „Mindezen felül megállapítást nyert, hogy kísérletek történtek a Wehrmacht demoralizálására és arra, hogy kebelén belül kommunista sejteket alakítsanak. Biztonsággal lehet állítani, hogy a párizsi és Párizs környéki helyőrség katonái között nagy számban találhatók régi kommunisták, akik maguk idézik elő a demoralizálódás folyamatát. A Wehrmacht demoralizálásának irányításával a kommunista vezetők vezérkarát bízták meg, Gabriel Périvel, a Francia Kommunista Párt Központi Bizottságának tagjával az élen."

Mindamellett kétségtelen, hogy a betolakodókkal szemben kifejtett ellenállás 1940-ben általában véve még messze van attól, hogy magára öltse a nagy, egységes népi mozgalomnak azokat a jegyeit, amelyekkel majd csúcspontján fog rendelkezni. Gondoljunk csak a száműzetésben levő törvényes kormányok iránti hűség példáira (Belgiumban és Hollandiában), a hazafias bizalom, a saját ország visszaszerzésébe vetett hit megnyilvánulásaira! (Franciaországban úgy tekintenek de Gaulle-ra, mint egy leendő, egy *in fieri* kormány fejére; Lengyelországban pedig a katonák és az antifasiszta pártok afelől tájékozódnak, hogyan juttathatnának de Gaulle-éhoz hasonló feladatot a londoni emigrációban élő Sikorskinak.) S milyen meg nem alkuvó és kitartó antifasiszta harc folyik a diktatúra rendszerének alávetett országokban (Olaszországban, Magyarországon, Ausztriában, Csehszlovákiában, Bulgáriában)! A szétszórt és összezúzott, haladó csoportokban – ha nincsenek is összeköttetésben egymással – él az ellenállás szelleme. A fasisztaellenes erők szétszórtságáról jól tájékoztat a francia helyzet, ahol áthághatatlan vonal választja el a vichyi Franciaországot a megszállottól; az előbbiben, különösen Lyonban és Toulouse-ban megjelennek a *Combat,* a *Franc Tireur,* a *Liberation-Sud,* a *Témoigne Chrétien* csoportjai; a megszállt országrészben, Párizzsal a középpontban, a *Comité national de Salut Public,* a *Liberation-Nord,* a *Front National* szervezetei.

Az európai ellenállás első szervezési gócait Londonból irányítják, ahol a SOE (*Special Operations Executive* = Speciális Akciókat Végrehajtó

* Sicherheits-Dienst = Biztonsági Szolgálat. – *Szerk.*

Szervezet) különösen a legitim katonai káderek tevékenységét próbálja egybefogni és fokozni Csehszlovákiától Lengyelországig, Hollandiától és Belgiumtól Franciaországig. A munkát szigorúan a kémkedés és szabotázs régi határai között igyekszenek tartani, s mindenekelőtt arra törekszenek, hogy az ellenség hátában egy, a földalatti harc szakértőiből álló csapatot teremtsenek, minden szélesebb népi részvétel nélkül. A SOE oldalán és annak ellenőrzése alatt működik a gaulle-ista hírszerző szolgálat, a BCRA (*Bureau central de renseignements et d'actions* = Tájékoztatási és cselekvési központi iroda), amely gyakran ellenszegül London merev utasításainak. Ilyen módon az ellenállás, kezdeti szakaszában, nem nagyon különbözik az 1915–1918-as háború idején a németek által megszállt területeken létrejött helyzettől, bár, ha nem is mindig szembetűnő formában, de már jelentkezik az antifasiszta ideológia is.

Az egyik első minőségi változás Görögország és Jugoszlávia megszállása alkalmával következik be. Ezen országok népe azonnal széles körben és közvetlenül reagál az agresszióra; az általános légkör rögtön izzóvá válik. Jugoszláviában, ahol megalakul a tiszavirág életű horvát királyság (a trónra a spoletoi herceget, savoyai Aimonét szemelik ki, II. Tomislav néven), a náci-fasiszta betolakodókat az usztasa-mozgalom segíti, a Mussolini és Hitler által felbérelt hóhér, Pavelić vezetésével. E mozgalom célja a szerbek teljes kiküszöbölése. A jugoszláviai partizánmozgalom tehát az első perctől kezdve polgárháború is, amely az egész országra kiterjed. Görögországban az ellenállás olyan megnyilvánulásával találkozunk, amelynek európai jelentőséget lehet tulajdonítani: 1941. május 1-én Manolisz Glezosz egyetemi hallgató behatol az athéni Akropoliszba, a zászlórúdról letépi a horogkeresztes zászlót, és felvonja helyébe a görög nemzeti lobogót. Kréta szigetén 1941 júniusában a náci behatolók ellen az egész polgári lakosság harcol, amelyet a németek nagyrészt kiirtanak. Egyidejűleg Európa másik sarkán, Hollandiában, kifejlődik a „gueux" („koldusok") mozgalma, amely nevét a XVI. századi spanyol uralom alatt kitört hollandiai „víg és vad" forradalomból vette. Belgiumban a brüsszeli polgármester a német rendeletekkel szemben tanúsított polgári ellenszegülés egyik legelső és leglármásabb példáját szolgáltatja. Miután lemondásra kényszerült, kiáltványt ragasztat ki, amelyben kijelenti: „Én vagyok, én maradok és én leszek Brüsszel egyedüli törvényes polgármestere. Nyugalom, bátorság és bizalom! Maradjatok egyek: egységtekben rejlik erősségtek!"

Az ellenállás kifejlődésének első jelei egybeesnek a náci rendszer által véghezvitt gyökeres fordulattal. 1941 elején, a londoni csata kudarca után,

A III. BIRODALOM HATALMI HIERARCHIÁJÁNAK CSÚCSA: GÖRING, HITLER ÉS GOEBBELS

SZOVJET PARTIZÁNOK AZ ELLENSÉG HÁTÁBAN, UKRAJNÁBAN

FRANCIA PARTIZÁNOK SZABOTÁZSAKCIÓT HAJTANAK VÉGRE EGY VASÚTVONAL MENTÉN

LÁNGOKBAN A VARSÓI GETTÓ

figyelembe véve azt a kilátást, hogy a háború hosszabbra nyúlik, mint ahogyan tervezték, Hitler és pártkorifeusai elhatározzák: véglegesen megoldják a „zsidó problémát". A továbbiakban már nem – vagy nem csupán – rendőri üldözésekkel, terrorcselekményekkel és a gettókban való elszigeteléssel (1940 novemberétől hermetikusan elzárták a varsói gettót) „dolgoznak", hanem megvalósítják az *endlösung*-ot, a „végleges megoldást", amely nem más, mint a tizenegymillió Európában élő zsidó teljes kiirtásának programja. Ennek valóraváltásához rendszeresen és tudományosan fognak hozzá, s életre hívják az „emberi vágóhíd" náci nagyiparát. A kísérletezés legkiterjedtebb és legellenőrizetlenebb területe a Szovjetunió, ahol a náci terror első áldozataira, a zsidókra és a kommunistákra habozás nélkül lehet halálos csapást mérni, s mérhetetlenül nagyobb arányokban, mint Nyugat-Európában. A Szovjetunió lerohanásával a náci vadállat szabad utat nyit legvadabb ösztöneinek, amelyeket igen sokáig elfojtott. Május végén Németországban megalakítják az *einsatzgruppen*-t, vagyis a különleges megsemmisítő különítményeket, amelyeknek piszkos hiénákként kell majd követniük a III. Birodalom csapatainak útját, azzal a feladattal, hogy útjukon ne maradjon életben egyetlen zsidó vagy kommunista sem. E téren minden hatalom Heydriché, akinek legfőbb feladata, hogy megoldja az európai „zsidó problémát", a Szovjetunióban és a keleti területeken kezdve el.

A Szovjetunió lerohanásának nagy drámájába tehát a zsidók teljes kiirtásának drámája szövődik bele, amelynek rendkívül gyors és egységes rendszer szerint kell lefolynia. A megszálló hatóságok a rabbik útján összehívják az egyes helységek zsidó közösségeit, és azt ígérik nekik, hogy „új földet" jelölnek ki számukra. Ezután tehergépkocsikra rakják és a lakott centrumoktól néhány kilométerre, az első szakadékig vagy tankcsapdáig viszik a szerencsétleneket. Itt, miután megfosztották minden tulajdonuktól és ruhájuktól, tömegesen kivégzik őket – nyakszirten lövéssel pisztolyból, vagy géppuska-sortűzzel az árok szélén vagy azon árokban, azoknak a holtteste fölött, akik már elestek – hóhéraik kénye-kedve és találékonysága szerint. A rendszer mindazonáltal még nyers; a zűrzavaros gyilkolás súlyos nehézségekkel és kellemetlenségekkel jár. A megsemmisítő különítmények egyik engedelmes katonájának jelentésében ezzel kapcsolatban a következőket olvashatjuk: „A hideg nagyon megnehezítette a kivégzést. Egy másik nehézség abból a tényből adódik, hogy a zsidók szétszórtan élnek a területen. A nagy távolságok, az utak rossz állapota, a teherautók és a benzin hiánya, tényleges állománybelieink elégtelen volta

kemény próbára teszik erőinket." Az *einsatzgruppen* bestiái csakugyan „kevesen" vannak: egymillió négyzetkilométernyi elpusztított területre alig háromezer jut belőlük. Mindamellett mérlegük nagyszabású, s felülmúl minden emberi elképzelést. Összefoglaló kimutatásaik szinte hihetetlenek (mert a gonoszság is lehetetlenné és hihetetlenné válik, amikor az emberi értelem már nem képes normális mértékkel mérni). A Reitlinger által közölt adatok szerint Kijevben csupán 1941. szeptember 29-én és 30-án 30 000 embert végeztek ki. Rigában összesen 80–120 ezer volt az áldozatok száma. Egyetlen alkalommal 4–10 000 zsidót gyilkoltak meg. Az elözönlött területek egész kiterjedésében folytak a mészárlások: a balti államokban levő Kovnóban, Vilnában és Rigában; a belorusszijai Minszkben és Pinszkben; az ukrajnai Lenovóban, Vinnyicában, Zsitomirban; majd keletebbre Kijevben, Harkovban, Dnyepropetrovszkban. A számítások szerint a nácik összesen 700 000 zsidót öltek meg: minden egyes emberi vadállat, akit megbíztak ezzel a szörnyű feladattal, kb. 2300-at. A gyermekekre különösen félelmetes sors várt. Általában elkülönítették a felnőttektől, s valami speciális kezelésben részesítették őket. A bobrujszki táborban például véradásra használták fel a kicsiket a német sebesültek számára, és amikor eljutottak a kimerülésig, megölték őket. Más alkalommal –, és ez volt az általános – a gyermekeket emberi célpontként használták fel a német csapatok lőgyakorlatainál.

A zsidók megsemmisítésével párhuzamosan megkezdődik a kommunisták és az egész polgári lakosság kiirtása. Kijevben az előrenyomuló német hadsereg 195 000 áldozat vérfolyamát hagyja maga után. Rosztovban a kommunistákat a főútvonalak erkélyeire akasztják fel, hátborzongató dekorációként. A tömegmészárlásba rendszerint a szadistáknak, vagyis az öldöklés szakembereinek az ötletei is beilleszkednek: összekötözve, lábuknál fogva egy fához vagy gerendához kötötték a szovjet polgárokat, s aztán ott hagyták őket, hogy éhen pusztuljanak vagy megfagyjanak; jeges vízzel telt hordóba merítették, henteskéssel négyelték fel, vagy kiéheztetett kutyákkal falatták fel az embereket.

Könnyen érthető, hogy a szovjet nép soraiban azonnal tízezrével jöttek létre a bosszúállók, a partizánok csapatai, amelyek a nagy erdőségekben és a végtelen síkságokon működtek.

Annak, aki felhívta a figyelmet e jelenség veszélyességére, Hitler szó szerint a következőt válaszolta: „A partizánháborúnak az az előnye van, hogy megadja nekünk a jogot mindazoknak a megsemmisítésére, akik szembe helyezkednek velünk." Annak a tűzvésznek a hatására azonban,

amelyet a náci terror támasztott, nagyon is hamar meg kell majd változtatnia véleményét.

Az ellenállás a Szovjetunióban minden más országtól eltérően az állami intézmények keretei között jön létre, közvetlen kapcsolatban a Vörös Hadsereggel. 1941. július 18-án a Szovjetunió Kommunista Pártjának Központi Bizottsága a következő határozatot hozza az ellenség sorai mögött indítandó harc megszervezéséről: „Feladatunk mindenekelőtt abban áll: tarthatatlan helyzetet teremteni a német hadsereg számára, szétzilálni összeköttetésüket, érintkezési vonalaikat, magukat a katonai egységeket... megsemmisíteni a betolakodókat és a velük együttműködőket; minden módon segíteni a lovas vagy gyalogos partizánkülönítmények megalakítását; diverziós és megsemmisítő csoportokat szervezni; fejleszteni titkos kommunista szervezeteink hálózatát a megszállt területeken, hogy az vezesse az akciókat a fasiszta megszállók ellen." A Központi Bizottság egyidejűleg saját kebelén belül külön bizottságot alakít a partizánharc irányítására.

Tyelpuhovszkij szovjet történész adatai szerint már 1941 szeptemberében sok partizáncsoport működik: Orlovban 54, Leningrádban 200. Ukrajnában 23 titkos bizottság, 63 városi bizottság, 564 vidéki bizottság tevékenykedik. A kommunista párt által irányított földalatti szervezet az egész megszállt területre azonnal kiterjeszti láthatatlan hálóját, amelynek szálait sohasem sikerül elvágnia a támadónak. De a szovjet partizánmozgalom jelentőségét még az adatoknál is jobban érzékeltetik egyes jellemző epizódok. Miután a nagyobb városok a lángok martalékaivá lettek, s kiürítették és lerombolták őket, a szovjet ellenállás a falvakban és a kolhozokban találta meg kimeríthetetlen erőforrását. Nem csekély dolog az, hogy – bármily félelmetes legyen is a megtorlás – az ellenállás legyőzhetetlen: gyökerei mélyen a nagy szocialista haza földjébe nyúlnak. A legszélesebb paraszti részvétel igazolására, a kolhoztagoknak a hadsereggel és a városok munkásosztályával kialakult elszakíthatatlan szövetségének bizonyítására elég itt azt az epizódot idéznünk, amely egy öreg kolhoztag, Matvej Kusunyin nevével fonódott össze. Olyan ez a történet, mintha valamelyik orosz mondából buzogna elő. Kusunyin a németek fogságába esik. Ezek fényes jutalmat ígérnek neki, ha elárulja, hová vonult vissza a Vörös Hadsereg egy osztaga. Ő úgy tesz, mintha elfogadná az ajánlatot, és egy erdő belsejébe vezeti őket. Hosszasan kóborol velük az erdőség áthatolhatatlan és titokzatos csendjében, amíg a nácikkal együtt egy szakadék széléhez nem ér. Itt mindannyian megállnak, miközben hátuk mögött észrevétlenül előbújnak a szovjet katonák, akiket az öreg értesített, hogy legyenek

készenlétben. Tűzgyűrűbe zárva, minden visszavonulási úttól elvágva, a németek mind egy szálig elesnek, vagy a mélységbe vetik magukat. Matvej, aki a németek között van, buzdítja a szovjet katonákat, sőt megparancsolja nekik, hogy lőjenek, s ne törődjenek az ő életének megmentésével. Matvej is meghal. Feláldozza magát, hogy a nácik közül senki se menekülhessen meg. Gondoljunk Bulyba Tarasz halálára, arra, hogyan buzdította halála előtt a kozákokat, mikor már a máglya lángjai felcsaptak körülötte!

A szovjet ellenállás kivégzett harcosainak üzenetei közül emlékezetesek a Kijev környéki hős fiatal lány, Marina Grisun sorai, amelyeket a lerohanás első hónapjában, 1941 júliusában saját vérével írt fel a cella falára, ahová a nácik bezárták, és ahol rettenetesen megkínozták: „Marina Grisun vagyok, komszomolista, akit a németek július 28-án öltek meg. Barátaim, elvtársaim! Bosszuljatok meg, bosszuljátok meg mindazokat, akik a németek kezétől vesztek el!"

A Szovjetunió ellenállása mutatja meg először az elnyomott népeknek, hogy a náci szörnyeteg nem legyőzhetetlen; fel lehet tartóztatni, és vissza lehet űzni barlangjába. Ellenállhatatlan erejű az az ösztönzés, amely az ukrán és orosz síkságok, Leningrád és Moszkva, Kijev és Rosztov felől árad, és egyre szélesebb gyűrűket vet egész Európában. És valóban; az ellenállás, amelynek első megnyilvánulásait alig lehetett érzékelni a náci uralom nehéz szemfedele alatt, 1941 második felében a világháború történetének premier planjába lép. Az európai ellenállás helyzete nem könnyű: bővelkedik a fájdalomban és az ellentmondásokban, s hatalmas politikai és szervezeti nehézségekkel küzd. Minden egyes esetben, országonként és egyénenként, pontosan és véglegesen kell dönteni. S nemcsak a náci az ellenség, hanem – és néha főként – a „várakozási álláspont" kísértése is.

Jugoszláviában a náci-fasiszta behatolók és az usztasák ellen fellángol Tito partizánmozgalma, amely, eredménytelenül bár, de kitartóan keresi az együttműködést Mihajlovics monarchista tábornok csetnikjeivel.* 1941. október 21-én Kragujevacnál a német megszállók egyik legszörnyűbb mészárlásukat viszik végbe: egy szálig kiirtják a 16 és 60 év közötti férfilakosságot, összesen 2300 szerbet. Előzőleg már több mint 300 000 jugoszláv katonát deportáltak.

Lengyelországban 1942 elején „Lengyel Munkás Párt" néven újjászületik a Lengyel Kommunista Párt, és néhány hónapra rá megalakul a *Gwardia Ludowa* (Népőrség), baloldali földalatti szervezet. Annak ellenére, hogy

* Monarchista érzelmű partizánok. – *Szerk.*

1941 decemberében a szovjet és az emigráns lengyel kormány egyezményt írt alá, a titkos katonai alakulatok, amelyek az Armia Krajowát (Nemzeti Hadsereget) alkotják, makacsul kommunistaellenes beállítottságúak; ugyanolyan ellenségesen és bizalmatlanul állnak szemben a népmozgalommal, mint a közös ellenséggel.

Görögországban 1941 szeptemberében megalakítják az EAM-ot (Görög Nemzeti Felszabadító Front), amelyben a baloldal (elsősorban a kommunista párt) és a középpártok egyesülnek. Decemberben létrejön az ELAS (Görög Népi Felszabadító Hadsereg, az EAM fegyveres szervezete), amely máris 20–25 000 partizánt tömörít.

Franciaországban 1941 augusztusában hajtják végre az első merényleteket a nácik és az együttműködők ellen; német tiszteket ölnek meg, Lavalt és Déat-t megsebesítik. 1942 elején az Alpokban már működni kezdenek a *maquis*-k első alakulatai is. A francia ellenállásban kezdettől fogva részt vesznek a Franciaországba emigrált olaszok. A demokratikus újjászületés általános légkörében folyik le a toulouse-i találkozó (1941 október), amelyen megvetik az olasz ellenállás jövendő egységének alapjait. Az összejövetel záróokmányában, amelyet ezernyi ismeretlen harcos áldozata árán, a földalatti szervezet csatornáin terjesztenek majd Olaszországban, szóról szóra ez áll: „Az alábbi szervezetek: az Olasz Szocialista Párt, az Igazság és Szabadság Mozgalom, valamint az Olasz Kommunista Párt harcosainak egy csoportja, amelyek egy határmenti helységben gyűltek egybe, elhatározták, hogy ebben az órában, amely Olaszország és az egész világ sorsa számára döntő jelentőségű, teljesítik kötelességüket mint olaszok és mint szabad emberek. Közös egyetértésben felismerték, hogy a Hitler és Mussolini háborúja elleni harc időszerűvé teszi az olasz nép egységének megvalósítását, annak érdekében, hogy Olaszország azonnal különbékét köthessen az általa megtámadott és megrohant hatalmakkal; visszanyerje az ország függetlenségét; elszakadjon az Európát leigázó hitlerizmustól, s helyreállítsa a politikai szabadságot."

Az ellenállás gyors növekedésével párhuzamosan növekszik a náci terror is, és vad erővel sújt le mindenütt. – A németek, miközben a Szovjetunióban a lakott központokba zárkózva telelnek át, és minden percben tapasztalják a partizánok tevékenységét: elsősorban a közlekedési és utánpótlási vonalak elvágását (megszállók, akik alapjában véve úgy élnek, mint a fegyveres polgári lakosság által ostromlottak) – Európa többi részében eltökélten harcolnak; leginkább a razziák és megtorlások fegyverével. Jugoszláviában végrehajtják az első téli offenzívát, de mégsem sikerül le-

verniük Tito partizánmozgalmát, amely egyre inkább erősödik, míg Mihajlovics mozgalma bizonytalannak és ingadozónak bizonyul. Görögország népére a mészárlásokkal együtt borzalmasan gyötrő ínség szakad, amely az egész – olaszok, németek és bolgárok által megszállt – országot az éhség mérhetetlen hadszinterévé változtatja. Az élelmiszerek ára ötvenezerszeresére emelkedik a megszállás előttinek. A görög munkás csak annyit tud megkeresni havonta, amennyiből legfeljebb két vagy három napig képes megélni. 1941 rettenetes telén 350 000 görög hal éhen. A kimerült partizánok kezéből, akiket a kivégzéseken kívül az éhínség ostora is pusztít, kiesnek a fegyverek. Végül is megérkeznek a Nemzetközi Vöröskereszt első segélyei, és a görög nép visszatérhet az életbe és a harchoz. Marchinotti fasiszta tábornok, a Görögországban működő 8. hadtest parancsnoka, cinikusan jegyzi fel: „Mikor a görögöknek nem volt ennivalójuk, nyugton voltak, de alighogy valamelyes segítséget kaptak éhségük csillapítására, máris lázadozni kezdtek. Egy ízben megengedtük, hogy a svéd Vöröskereszt missziója lisztszállítmányt hozzon a görög nép számára. *Tévedés volt,* igen, veszteséggel járt, mert a görögök, miután megették az általunk szétosztott lisztet, újraéledtek." Egy másik olasz tábornoknak pedig, e tragikus helyzetet magyarázva, van elég cinizmusa ahhoz, hogy kijelentse: „Nem a nyomorúság, hanem a megszokás és a bűn vett rá sok görögöt, hogy megadja magát a mi katonáinknak."

Franciaországban megsokszorozódnak a letartóztatások, amelyek különösen a vezető kommunistákat érintették. Meggyorsul a kivégzések üteme. Gabriel Péri 99 más tússzal együtt esik el 1941. december 15-én a párizsi Mont Valérien-on (erőd Párizsban – *Szerk.).* Halála előtt néhány órával bocsátja ki utolsó felhívását: „Barátaim tudják, hogy hű maradtam életem eszményéhez; honfitársaim tudják: azért fogok meghalni, hogy Franciaország éljen. Utoljára vizsgálom meg lelkiismeretemet. Nyugodt vagyok. Akkor is ugyanezt az utat választanám, ha újra kellene kezdenem az életet. Hiszem mindig, ezen az éjjelen is, hogy kedves barátomnak, Paul Vaillant-Couturier-nek* igaza volt, amikor azt mondta, hogy »a kommunizmus a világ ifjúsága«, és hogy ő »a holnapokat készíti elő, amelyek dalolnak«. Rövidesen elő fogom készíteni a holnapokat, amelyek dalolnak. Erősnek érzem magam, hogy szembenézzek a halállal. Isten veletek! Éljen Franciaország!"

Közben a Szovjetunióban véghezvitt „kaotikus lábalóleltevések" tapasz-

* A Francia Kommunista Párt egyik vezetője volt. – *Szerk.*

talata arra ösztönzi a nácikat, hogy tökéletesítsék rendszerüket, s végrehajtsák őrületük legsúlyosabb cselekedetét: azaz a „tudományos" mészárlást. Vad rombolási vágyuknál is elborzasztóbbnak, iszonyatosabbnak és lehetetlenebbnek látszik e gondolatuk, a tudomány ilyen irányú, a legszörnyűségesebb indítóokokból történt felhasználása. 1941. december 31-én, a megsemmisítő táborok emberi „tengeri malacain" végzett hosszú és türelmes kísérletezések után, különböző fajtájú gázok felhasználásával megnyitották az első állandó gáz-megsemmisítő tábort a Poznań melletti Chełmnóban. De Chełmnóból is eljutnak hozzánk a halálba menők csodálatosan, hihetetlenül tiszta és határozott szavai; nem a szelíd megnyugvás, hanem az izzó harag bosszút követelő kiáltásai. Üzenetük ezt mondja jiddisül: „Az utolsó zsidók vagyunk azok közül, akik a Gestapónál dolgoztak Chełmnóban, amely Dąbie és Koło között van. Életünk utolsó napjait éljük. Hírt adunk magunkról. Átadható rokonainknak vagy ismerőseinknek, akik még életben vannak, hogy tudják meg: valamennyi Litzmanstadtból elhurcolt zsidót borzasztó módon megölték, megkínozták és elégették. Üdvözlet nektek; és, ha túlélitek, álljatok bosszút értünk! – A zsidók, akik Chełmno várában dolgoztak, amely Dąbie és Koło között van – a haláltáborban."

Az ellenállás első eredménye: világos erkölcsi állásfoglalást kényszerít azokra, akik hallják ezeket a szavakat, akik segítséget nyújtanak a náci mészárláshoz, vagy megértik a félelmet keltő híreket; választani kell az elnyomók szolgálata és a szabadságért folytatott harc között. Itt nincs középút. Ennek az elemi igazságnak a világosságánál mindinkább szétfoszlanak a hazugságok, amelyekkel az együttműködők igazolják felsorakozásukat az „új rendhez"; semmivé válik az ürügy, amelyre annyiszor hivatkoznak: ha már adva van a „rossz" – vagyis a német uralom Európában –, akkor jobban tesszük, ha belenyugszunk, megpróbáljuk levonni belőle a következtetéseket, és jó arcot vágunk a betolakodók felé. Mindez 1942 első hónapjaiban az együttműködés rendszerének bukását eredményezi annak centrumában, Vichyben. Pétain marsall kétszínű figurája, a nácibarátok és az együttműködés hamis prófétáinak képviselője, a háttérbe szorult, míg premier planban Laval alakja domborodik ki. Laval átveszi a hatalmat, s szemét a „bolsevistaellenesség" elnyűtt térképére meresztve azt tartja, hogy a rendszer előrehaladott válsága még megfékezhető az ő politikai ügyességével. „Oly módon fogok cselekedni, hogy Németország ne legyen túlságosan erős ahhoz, hogy teljesen uralkodjék rajtunk, de oly módon is, hogy a bolsevizmus, éppen a bolsevizmus ne legyen képes újra felemelni fejét és elnyomni bennünket." A valóságban nem tesz mást, mint hogy

végleg felborítja az ingatag helyzetet: egyfelől a maximumig hajtja a nácizmus felé tett együttműködési ajánlatokat – lehetetlenné teszi, például, hogy az amerikai nagykövet továbbra is Vichyben maradhasson, és ezzel hozzájárul ahhoz, hogy elszakadjon ez az utolsó, gyönge szál is, amely külpolitikai téren még összeköti a két szemben álló tábort –, másfelől – s éppen ezáltal – az utolsó „tekintélyi" alapot is elvonja a vichyi kormány alól, és egészen mást ér el, mint azt, hogy bosszút álljon a németeken. Egyre inkább arra kényszerül, hogy elfogadja a nyomást és az utasításokat.

Hitlernek nincs már szüksége a „rugalmasság ama szegélyére", amelyet a Pétain-kormány biztosított számára. Lassan-lassan, ahogyan elhúzódik a háború, s annak következtében, hogy Moszkva kapui előtt feltartóztatták a németeket, szétfoszlik a gyors győzelem álma. De annál követelőbben és sürgetőbben mozgósítanak a III. Birodalom igényeinek kielégítésére és háborús apparátusa számára minden európai erőforrást – embert, ipart, nyersanyagot. A rabszolgasorba döntött zsidók és szláv népek már nemcsak hogy nem elegendők, de egyenesen arra vannak kiszemelve, hogy fokozatosan és rendszeresen kiirtsák őket, miután mindazt kisajtolták belőlük, amit lehetett.

1942. április 28-án a führer közli Pétainnel, hogy az SS egyik legfőbb parancsnokát, Oberg tábornokot Franciaországba küldi. „A francia kormánynak azonnal ki kell adnia a szükséges rendelkezéseket a francia hatóságok számára, hogy ezek kifogástalanul és a legsúlyosabb megtorlás terhe alatt működjenek együtt a német szervekkel." Szaporodnak a túszok kivégzései: április 20-tól május 24-ig 201 kivégzés történt. Május 6-án, Hitler utasításainak megvalósítása céljából, Párizsba érkezik Heydrich, aki a következő megokolással nem hajlandó fogadni Lavalt: „Nem tárgyalni jöttem ide; a franciák csak engedelmeskedni kötelesek nekem."

A náciknak gyorsan kell cselekedniük. Az ellenállás kibontakozása miatt égni kezd lábuk alatt a talaj. Jugoszláviában, miután meghiúsult az első és a második offenzíva, július 13-án kitör a montenegrói felkelés, amelyet az olasz csapatok csak nagy nehezen tudnak letörni. Az a veszély fenyegetett, hogy beleszorítják őket a tengerbe. A fasizmus, miután Etiópiában és Spanyolországban már meggyalázta az olasz nevet, arra kényszeríti a megszálló hadsereget, hogy a megkülönböztetés nélkül alkalmazott német öldöklési és megtorlási módszereket kövesse. (Sok olasz katona, aki később átment a jugoszláv ellenállási mozgalom soraiba, megvallotta: elhatározásukat, hogy áttérjenek a másik oldalra, éppen a megtorlások szörnyű tapasztalata érlelte meg.) Montenegro visszafoglalását elég drágán fizette

meg a kis ország: 5000 partizán elesett, 7000 megsebesült, 10 000 férfit és nőt pedig koncentrációs táborba zártak. A montenegrói hegyekben, a betolakodókkal vívott harcban, mégis megszületik a partizánháború egyik legszebb dala, amelyben a politikai kötelesség és a szerelmes szenvedély tökéletesen egybeolvad:

Hová futott el szép szerelmesem?
Azt mondták: a bolsevikiekhez.
Három hosszú hónapnál több telt el,
Hogy utolszor láttam szép szerelmem.
„Mondd, nem láttad szívem drága kincsét?" –
Kérdeztem meg én a hegy szellemét.
„Tegnap" – így hangzott szómra a válasz,
Bátor szerelmesed megcsodáltam;
A Durmitor ormai fölött
Él bátor bolsevikiek között.
Hős szerelmed, mondom, csak csodáltam,
És bámultam, amikor azt láttam,
Hogy testvérekként hogy istápolják,
Mint nővérek s bátyák egyik a mást.
Ott, a hullámzó nagy tömeg előtt
Állt kedvesed – oly szép és oly erős!
S hallottam ajkáról Lenin szavát:
„Rázzátok le hát a zsarnok jármát!"
És ím, a völgyben ott lent felcsillant
Sarló, kalapács, vérvörös csillag!

Az ellenállás szellője Németországban is fújdogál. A nácizmus szülőföldjén támadó ellenállás helyzete azonban egészen különleges. Alighogy megszervezik a földalatti csoportokat, azonnal elnyeli azokat a kohó, egyiket a másik után; a nácik kérlelhetetlenül elvágják a mozgalom szélesebb kibontakozásának minden lehetőségét. Ebben az időszakban a német ellenállás legfontosabb csoportja a Rote Kapelle, amely a legkülönbözőbb irányzatokat foglalja magában, a kommunistáktól egészen a konzervatívokig. E szervezetnek kivételesen sikerül fennmaradnia a háború kezdetétől 1942 nyaráig, amíg valamennyi tagját el nem fogják és ki nem végzik. Sokan közülük maguk válnak meg életüktől a börtönben, hogy megmeneküljenek a rettenetes kínzásoktól. Bár a régi antifasiszta harcosok – és kü-

lönösen a kommunisták – egymás után elesnek, az ellenállás mégis állandóan spontán újjászületik; mindmegannyiszor váratlanul és csodálatosan feltűnik a náci zsarnokság sivár zátonyán. A „Fehér Rózsa" mozgalmat a müncheni egyetem két fiatal diákja, Hans és Sophie Scholl szervezte meg, akik a „saját számlájukra", saját lelkükben fedezték fel újra az igazságot. Egy gyenge reménysugár tehát még ott is felcsillan, ahol a szabadság szeretetének minden megnyilvánulása lehetetlennek látszik. A legtisztább, legszenvedélyesebb felhívások, figyelmeztetések születnek: „Nincs civilizált néphez méltatlanabb valami, mint az, hogy zsarnokok klikkjének felelőtlen és sötét aknamunkájától hagyja magát kormányozni, anélkül, hogy ellenállást fejtene ki. Talán nem igaz, hogy minden tisztességes német szégyenkezik kormánya miatt? Ki látja közülünk a gyalázatot, amely fejünkre és fiaink fejére fog szállni, amikor lehull majd szemünkről a hályog, és napvilágra kerülnek a legborzalmasabb, mérhetetlen gaztettek?"

Az európai ellenállás száz és száz patakocskája végül egyetlen tettben csúcsosodik ki: a csehszlovák hazafiak egy hirtelen és meglepetésszerű akcióval május 27-én halálra sebzik a III. Birodalom legelvetemültebb hóhérát, Heydrichet. Döntő tett ez, amely arra kényszeríti a náci fenevadat, hogy megmutatkozzék a maga szörnyűséges mivoltában – immár a nap fényében, s nemcsak abban a komor csendben, amely a megsemmisítő táborokat veszi körül. A megtorlás: Lidice városkát, azzal a váddal, hogy lakói menedéket nyújtottak Heydrich merénylőinek, június 10-én földig lerombolták. 184 férfit és 7 asszonyt a helyszínen agyonlőttek. A lakosság többi részét deportálták. Prágában 1300 zsidót kivégeztek, s hasonló sors várt 1800 politikai fogolyra is.

Egész Európának fizetnie kell, amiért a betolakodó arcába merte vágni a kihívás kesztyűjét. A náci megtorlás Franciaországra is lesújt: 20 000 zsidót bebörtönöznek és elhurcolnak, azt a 15 000-t pedig, aki a szabad zónába menekült, a vichyi kormány kiszolgáltatja a németeknek. Daniel Decourdemanche-ot, a francia kulturális mozgalom egyik legkiválóbb egyéniségét, a *Les Lettres Français* megalapítóját, hosszas kínzások után – Jacques Solomon természettudóssal és Georges Politzer filozófussal* együtt – május 30-án délután agyonlövik a Mont Valérien-on. Íme utolsó szavai, amelyeket néhány órával kivégzése előtt írt le: „Nem tartom halálomat katasztrófának; gondoljatok arra, hogy ebben a percben különböző országokból való katonák ezrei halnak meg, akiket ugyanaz a nagy szél sodor

* Politzer György magyar származású francia filozófus volt. – *Szerk.*

el, amely engem is magával ragad. Ti tudjátok, hogy két hónapja vártam arra, ami ma reggel történik velem, és így volt időm felkészülni rá. De, jóllehet vallástalan vagyok, nem merültem el a halálról való elmélkedésben: egy kicsit úgy tekintem magam, mint egy levelet, amely lehull a fáról, hogy humusz legyen belőle. A humusz minősége attól függ majd, milyenek lesznek a levelek. A francia ifjúságra célzok, beléje vetem minden reményem." A francia ellenállás azonnal megmozdul: 1942. július 14-én, a Bastille elfoglalásának évfordulóján, a franciák mindenütt nyilvános felvonulásokon tüntetnek a szabadságért. A merényletek és szabotázsok száma megnövekszik. A nácik Európa minden országában kiadják a parancsot: „végezni" kell a zsidókkal, ott is, ahol még elviselhető körülmények között élnek. Hollandiában, Amszterdamban, a faji üldözések elleni tiltakozásul 1941 februárjában általános sztrájk tört ki, s ez egészen 1942 nyaráig lefogta a hóhérok kezét. Most a holland fővárosban házról házra megkezdődik az embervadászat. Anna Frank családja július 6-án elrejtőzik a „titkos óvóhelyen", és a fiatal zsidó lány írni kezdi elkülönítésének fájdalmas és gyöngéd történetét. „Úgy tűnik, mintha évek teltek volna el vasárnap reggel (július 5.) óta. Olyan dolgok történtek, hogy azt hinnők, tótágast áll a világ."

Lidice elpusztítása kitörölhetetlen esemény Európa történetében. Végképp elkülöníti az ellenállók és az áldozatok világát hóhéraikétól, s döntő választutat jelez, melyről, ha valaki rátért, nem tud többé visszafordulni sem az egyik oldalról, sem a másikról. És felhangzik az ártatlan áldozatok hangja, a 104 lidicei gyermeké, akiket a łódźi koncentrációs táborba hurcoltak el (csak 16-an élték túl a megpróbáltatásokat, a hóhér Eichmann pontos utasításai következtében). Vera, Marenka, Mila, Anicka és Valek a döntő választás legsúlyosabb és leggyönyörűbb szavait mondják el: „Itt mindig hideg van. Honvágyunk van Lidice után... Kérünk benneteket, küldjetek nekünk valami ruhát, mert nincs velünk más, mint ami rajtunk van, és különösen valami ennivalót... Nem tudtok semmit szüleinkről? Küldjétek minél előbb, mert nem tudjuk, meddig leszünk még ezen a helyen... Tudassátok velünk, mi történt Lidicében. Küldjetek valamit, amit hosszú ideig el lehet tartani. Mi itt mindnyájan földiek vagyunk, gyerekek. Nem tudjuk, hol vannak a szüleink. Küldjetek hát nekünk valamelyes ruhát és cipőt. Mindenekelőtt, ha tudtok, legalább egy darabka kenyeret..."

A „nagyoknak" az az ijesztő, ismeretlen világa ítélte őket halálra, a náci fenevad, amelyet a megsemmisítő táborokba hurcolt gyermekek közül né-

hányan lidérces álmaikból előlopakodó alaktalan fekete valaminek ábrázolnak gyerekes rajzaikban, sötétségnek, amely meg akarja fojtani a nappali fényt. Ez ítélte őket halálra, mielőtt még éltek volna, éppen úgy, mint azt a csecsemőt, akit egy lidicei asszony a ravensbrücki koncentrációs táborban szült meg, s akit azután rögtön megölt az SS-legény. Boldogok azok, akik nem tudják mindezt felfogni, és meghalnak anélkül, hogy tudnák a *miért*-et! Anyáikra, idősebb nővéreikre, a fiatal és csinos zsidó nőkre még a gázkamrában való azonnali megsemmisülésnél is szörnyűbb sors vár. A *feld-hure* (tábori ringyó) felírást sütik testükre, és állami prostituáltakká kell válniuk a Wehrmacht szabadságon levő, legyőzhetetlen katonáinak szórakoztatására és pihentetésére; s miután végigcsinálták a sorsok legszégyenletesebbikét, lassan-lassan őket is kicserélik, és elteszik láb alól.

A VARSÓI GETTÓ TRAGÉDIÁJA

1943 nyarának elején, amikor a frontok már mozgásba jöttek, a varsói zsidók kálváriája a Golgotához ért. 450 000 személy – a város lakosságának egyharmada – 1940 novembere óta a gettó szűk területére bezárva élt, amely alig huszad része volt Varsó kiterjedésének. Az első időszakban a németek nem is alkalmaztak „erőszakot"; elég volt bezárni a zsidókat a fallal körülvett területre, elég volt elvenni minden élet- és kereseti lehetőségüket, hogy megjelenjen köztük a pusztító éhínség és a járványveszély. Ilyen módon, nem egészen két év leforgása alatt, százezer zsidó pusztult el, és megvalósult Hitler tervének első szakasza. De mivel az „éhséggel gyilkolás" üteme túl lassúnak bizonyult, 1942 júliusától a második szakasz következett, azaz a rendszeres elhurcolás és a tömeges helyszíni kivégzés. (Naponta legalább 6000 embert gyilkoltak meg.) Augusztus 31-ig, negyven nap alatt, 200 000 zsidó pusztult el. Majd a németek rövid szünetet tartottak; néhány napi, szinte elviselhetetlen nyugalom után, szeptember 6-án újra kezdődik az irtás, s még gyorsabb ütemben. Megparancsolják az embereknek, hogy hagyják el lakásukat, és tömörüljenek néhány helyiségben; itt válogatják ki a deportálásra szántakat. Hat nap alatt további 100 000 zsidó tűnik el örökre. A gettóból csak 50 000-en maradnak életben.

A varsói gettó sorsa tragikus, tébolyult látomás, amelynek nincs párja a történelemben. Esetleg a középkor nagy járványairól szóló, immár régmúlt feljegyzésekben olvashatunk hasonlókról, de a betegség a középkorban nem az emberek vagy az emberbőrbe bújt fenevadak akaratából tört

a földre. És rendkívüli az a tény is, hogy míg a nácik által elkövetett ezernyi gyilkosságra és bűntényre vonatkozóan csak a túlélők zavaros tanúbizonyságai (amelyek változatlanul fennmaradtak a borzalom pillanatával kapcsolatos emlékekkel együtt), valamint a háborús bűnösök cinikus és a valóságot szándékosan elhallgató vallomásai állnak rendelkezésünkre, addig ebben az esetben napról napra, óráról órára mindenről dokumentáció tanúskodik. A gettóban élő zsidó értelmiségiek Ringelblum vezetésével még az irtó hadjárat idején megszervezték az *Oneg Sabat* nevű tanulmányi és dokumentációs csoportot, azzal a céllal, hogy örök emlékezésül átszármaztassanak minden eseményt az utódokra. A későbbiekben, ahogy a halál előretört, és magával ragadott minden tanút, éjjelente lépésről lépésre elásták feljegyzéseiket, naplóikat, értékes papírdarabjaikat a romok alá, úgy, ahogy egykor a tanítványok rejtették el hitük bizonyságait a Holt-tenger barlangjában, mielőtt Krisztust eltemették. A tanúságok e roppant archívumából, amelyet a háború után teljes mértékben kiástak és összegyűjtöttek, kiragadunk néhány idézetet, amelyek megvilágítják, hogyan folyt az élet Varsóban a nagy mészárlás napjaiban.

Várakozás az öldöklés kezdete előtt. „Már jóval július 22-e előtt elterjedt a hír, hogy a varsói zsidókat deportálni fogják, ahogy a lublini, krakkói, łódźi és más városokbeli zsidókkal történt . . . A zsidók nem hitték el. Hogyan tudnának elszállítani Varsóból háromszázötvenezer embert? Hová küldenék őket? Mit csinálnának velük? Képes lenne Hitler egy ilyen nehéz programot megvalósítani? És mi célból, hiszen tucatszámra szipolyozza ki a gettóból a milliókat; a gettó neki dolgozik. Így okoskodtak a zsidók, és nem is álmodták, hogy amikor a zsidókról van szó, a barna fenevad az egész világot képes kiirtani."

Az öldöklés első napja „»Av 9« előestéje, a jeruzsálemi templom pusztulásának évfordulója (1942. július 22). A fájdalom és zűrzavar napja. A kiutasításra vonatkozó hír villámgyorsan terjed a városban. A zsidó Varsó hirtelen egy halott város képét ölti magára. A boltok bezárnak. A zsidók zavarodottan futkároznak, a zsidó utcák ijesztő látványt nyújtanak. A szomorúság leírhatatlan. Mindenütt a meggyilkoltak hullái fekszenek. A kiűzésnek még ma meg kell kezdődnie a gyülekezőhelyről és a börtönökből. A kórház kiürítéséről is szó esik. Szegény gyermekeket hurcolnak a kocsihoz. Öreg édesanyámra gondolok, jobb, sokkal jobb, hogy meghalt, minthogy a gyilkosoknak adják át őt."

A mészárlás módja. „Vad és kegyetlen vadászat, valami haláltánc-féle, amit lehetetlen leírni. A dolgok most más módszer szerint mentek végbe:

nemcsak az utcán folytatódnak a razziák, hanem egész utcákat zárnak le, és átkutatják a házakat. Az utcákat már hajnalban lezárták, hogy a lehető legkisebb lehetőséget nyújtsák az elrejtőzésre. Íme, hogyan lehet leírni egy ilyen akciót: Az egész utca néptelen, kihalt; mindenki elbújt jól bezárt rejtekhelyén. Mindenki lélegzetvisszafojtva, halálos rémülettel a szemében várakozik félelmetes sorsára. Hirtelen vadállati kiáltozás hallatszik, füttyszó süvít, hallani, hogy üldöznek valakit. Rendőrök, akik mint Dzsingisz kán hordái, berontottak egy udvarra, és a részegek sztentori hangján megparancsolják, hogy minden lakó jöjjön le az udvarra, hogy mindannyian – öregek és fiatalok, kicsik és nagyok, gazdagok és szegények – álljanak sorba, egyik a másik mögé . . ."

A háborús bűnös Hans Franknak, Lengyelország főkormányzójának kommentárja 1942. augusztus 24-ről: „Világos, hogy nehéz megvalósítani a munkaprogramot. A háború kellős közepén parancs jön, hogy a zsidókat mind egy szálig ki kell irtani. A főkormányzóság közigazgatását ezért nem lehet felelőssé tenni. A zsidók kipusztításának irányvonalai felsőbb helyről származnak. Örülnünk kell a következményeknek, amelyek ezekből a rendszabályokból származnak, és nem tehetünk mást, mint hogy jelezzük: a zsidók hallatlanul megnehezítették munkánkat."

Ugyanezzel a keltezéssel a Zsidó Harci Szervezet lesújt a renegát Serinszkire, aki a német rendelkezések legvadabb végrehajtóinak egyike volt.

Szünet a roppant tragédiában. „Augusztus 31-e van, a mészárlás negyvenedik napja, szinte teljesen nyugodt nap. Az utcák üresek, kihaltak és naptól perzseltek. Ma nem lövöldöznek, nem vezetnek egyetlen csoportot sem az umschlagplatzra, az átrakodó térre, nem járnak a hullákkal megrakott kocsik. Elmúlt talán a pestis? Itt-ott előbukkan egy-egy fej; gyerek bújik elő egy lyukból, és elkezd cigarettát árulni. Micsoda boldogság! Íme, az élet jele. A mai napig kétszázezer áldozat pusztult el, de akik megmaradtak, tovább akarnak élni . . . A nyárnak nem akar vége szakadni; minden egyes nap, amely következik, szebb, mint az előző. Minden embernek, minden teremtménynek, minden szál fűnek és virágnak joga van, hogy örüljön a szépségnek, de kétszázezer fivérünk és nővérünk soha többé nem látja a napot; vajon miért? . . .

Egy epizód a sok közül: 1942. szeptember 6-án a németek elállják a Mila utat és néhány, a varsói gettóval szomszédos utcát, melyből sok ezer zsidó férfit, asszonyt és gyermeket hurcoltak el a treblinkai haláltábor felé. Sokakat már útközben agyonlőttek.

Íme egy jelenet, amelynek tanúja voltam a Kolynska úton: egy német

rendőr vagy katona – nem emlékszem pontosan – állt szemben néhány gyermekkel, akik a járdán ültek. A kicsinyek sírtak: kétségtelenül elvesztették szüleiket, és valószínűleg éhesek voltak. A német karamellcukrot vett elő a zsebéből, és szétosztotta a gyerekeknek: »Ja gut, gut, nicht weinen«. (»Jó, jó, nem kell sírni.«). Azután fogta a revolverét és egyiket a másik után agyonlőtte . . ."

A tragédia befejezése. „A hat nap alatt, azaz szeptember 6-tól 11-ig, a német banditák elhurcoltak Varsóból jó százezer embert. Az umschlagplatz naponta több tízezernyi áldozattól hemzsegett. Még állni sem volt rajta hely. A vagonok alja csaknem hajladozott a deportáltak súlya alatt. A sírás és jajveszékelés az egekig hatolt. Ez alatt a hat nap alatt a Gestapo útonállói Varsóban mintegy tízezer személyt lőttek agyon, férfiakat, asszonyokat, gyermekeket. A többi kilencvenezret a megsemmisítő táborokba küldték. Az öldöklés július 22-től szeptember 11-éig, azaz tisa-beavtól roshasana vigiliájáig tartott. Az ötvenhárom nap leforgása alatt a hitleri fenevad egy háromszázezer főből álló közösséget irtott ki. A háromszázezerből kb. százötvenezren gyerekek voltak. Lekaszálták, gyökerestől kitépték őket, irgalom nélkül . . . A mi ártatlanul kiömlött vérünk sok nemzedéken át fog kiáltani a földről. Meg fognak bosszulni bennünket mind, akik megmaradnak, bárhol is legyenek. Ezek a szavak legyenek a kezdet azok számára, akik megmaradnak, és bosszút tudnak állni értünk."

Mindehhez egyetlen szó kommentárt sem lehet fűzni. A varsói gettó tragédiája után az ellenállás már nem csupán választás a jó és rossz, az elnyomottak védelme és az elnyomás között, hanem alapvető választás az emberiségbe vetett hit és az emberi mivolt megtagadása között. Ezért legyőzhetetlen. A náci Németország ezért lépdel már a szakadék szélén, mint katonái az orosz erdőségben – bármilyen legyen is a háború további menete. Amikor Hitler utolsó döntő katonai kalandjaira szánja el magát, El Alamein és Sztálingrád* irányában, már feltámadt a bosszú viharos szele, már megbukott nagyravágyó terve, hogy leigázza az európai kontinenst: az elnyomott népek harcának egysége rendíthetetlen alapot vet a náciellenes hatalmak szövetsége számára, és arrafelé tart, hogy a csúcson, a diplomáciai tárgyalásokon és a kormányban is érvényesüljön.

Nem terméketlen, és nem merül ki önmagában a Varsóban hozott áldozat sem. Azok, akik túlélik a gettót, fegyvert ragadnak, s egy nem is távoli

* A szovjet kormány Sztálingrád lakosságának kérésére 1962-ben Volgográdra változtatta a város nevét. – *Szerk.*

napon döntő felkelés tör ki; mind egy szálig elesnek harci állásaikban, a romok és a tűzvész közepette, közvetlen közelről, halálos öleléssel ölelve át üldözőiket. A náci Stroop tábornok, akit azzal a feladattal bíznak meg, hogy elfojtsa a varsói felkelést, ámulva és megrettenve fogja feljegyezni: „A zsidók levetik magukat az égő házak ablakaiból és erkélyeiről, sértéseket ordítva Németország és a führer címére." Különösen a nők azok, akik még elfogatásuk után is folytatják a harcot, villámsebesen kioldva a bombákat, és utolsó kísérletet téve arra, hogy hóhéraikkal együtt haljanak meg. Mindenekfelett ez lepi meg és botránkoztatja meg a náci bakót. Stroop tábornok, a háború befejeztével a lengyel törvényszék előtt tett vallomásában – amely törvényszék halálra ítélte –, a bíráknak arra a kérdésére, „vajon gyilkolt-e asszonyokat és gyermekeket", szó szerint ezt válaszolta: „Ne vádoljanak ilyesmivel. Egész életemben arra törekedtem, hogy lovagiasan viselkedjem. Ezt a kincset hagyom feleségemre és fiaimra. Egész életemben arra törekedtem, hogy minden nővel szemben olyan lovagias legyek, mint amilyen feleségemmel szemben voltam."

MÁSODIK RÉSZ

VII.

AZ AFRIKAI HADMŰVELETEK

A líbiai és egyiptomi sivatagban folyó hosszú háború első szakasza egybeesett a „párhuzamos háború"-val, vagyis azzal a korszakkal, amelyben mind a fasiszta Olaszország, mind a náci Németország a maga számlájára dolgozott: minden előzetes megegyezést, minden kölcsönös segítséget mellőztek (1940 nyara–1941 tavasza). Franciaország összeomlása, Anglia ostromának tetőpontra jutása nyomán az olasz fasizmus úgy vélte, hogy olcsó katonai babérok szerzésére nyílik alkalma. A Líbiában állomásozó hadsereget már nem aggasztotta a Tunisz ellen irányuló második front: az olasz flotta, amelyet megerősített az új csatahajók, a „Vittorio Veneto" és a „Littorio" bevetése, pillanatnyi fölénybe került az angol flottával szemben (a francia flotta nagy részét ugyanez az angol flotta szétlőtte az Oran melletti Mers el-Kebir öbölben). Az Olaszország és a negyedik part (afrikai part – *Szerk.)* közti közlekedési utak több hónapon át járhatók és a szállítások számára alkalmasak voltak, az ellenséges visszahatás pedig meggyengült, vagy szinte nem is létezett.

Ebben az időszakban olyan mély volt Anglia légi-tengerészeti válsága, amely a Földközi-tengerre tevődött át, hogy Cunningham tengernagy (a földközi-tengeri flotta parancsnoka – *Szerk.)* puskalövés nélkül fel akarta adni Máltát, mivel már nem bízott abban, hogy képes lesz megvédeni azt a túlerőben levő olasz hadsereggel szemben. Az általános helyzet tehát az olaszoknak kedvezett, amikor 1940 júliusának elején az elhunyt Balbo helyett Graziani marsallt, „Neghelli* oroszlánjá"-t küldték Líbiába. Graziani egyáltalán nem örült, amikor Líbia főkormányzójává nevezték ki. Elutazása előtt így kiáltott fel: „Ez a legnagyobb csapás, ami érhetett!" Úgy érezte,

* Neghelli: líbiai helységnév. Graziani az 1911–1912-es olasz–török háború idején, Líbia meghódításakor nyerte el ezt a nevet. – *Szerk.*

hogy „egyszerűen becsapták": személyes ellensége, Badoglio szemelte ki a nehéz frontra – vélte –, hogy lerázzon magáról egy veszélyes vetélytársat.

Grazianit 1940 júliusában a személyes harag vezette, mint ahogy ez fogja vezetni majd 1941 szeptemberében is. Mikor megérkezett Afrikába, úgy látszott, mintha megfeledkezett volna borúlátásáról: haladéktalanul felvázolta az alexandriai hadjárat nagyvonalú és becsvágyó tervét – miután a Balbótól örökölt háborúnak semmiféle haditerve nem volt –, s hozzálátott annak ellenállhatatlan, egymást követő szakaszokban való megközelítéséhez. Először is kitartóan ostromolni kezdte Rómát a szükséges eszközökért. Bár a korszerű hadviselés fogalmai szerint készületlen volt – mert megszokta, hogy csaknem fegyvertelen abesszinekkel és líbiaiakkal harcoljon –, mégsem volt olyan vak, hogy ne értette volna meg: Alexandriába nem vonulhat gyalogszerrel. Ahhoz, hogy előrenyomulhasson a Nílus felé, szüksége van minimális számú gépjárműre és harckocsira. Badoglio iránt érzett bizalmatlansága ezúttal pozitív értékű volt, óvatossá, elővigyázatossá és előrelátóvá tette. De csak egy bizonyos pontig: a dokumentumokból például nem tűnik ki, hogy Graziani megértette-e egy máltai partraszállás fontosságát ebben az időszakban (amikor Málta védelme mintegy tíz repülőgépre zsugorodott), s fordított-e kellő figyelmet arra, hogy véglegesen biztosítsa az utánpótlási vonalakat és a hadsereg hátát. Mint ahogyan az sem világlik ki: vajon tudatában volt-e annak, hogy a líbiai hadsereget nem annyira a késve érkező harckocsikkal és gépjárművekkel lehet megerősíteni; inkább új, a sivatagi harcokra alkalmas egységeket kell bevetni, legalább egyet az Olaszország birtokában levő három páncélos hadosztály közül. Bár ezek a németekéihez képest meglehetősen gyengék voltak, Afrikában mégis jobban lehetett őket hasznosítani, mint az Alpokban vagy a Balkánon.

Rómában eközben – mint Olaszország hadbalépésével kapcsolatban már említettük – egymást érték a hadműveleti tervezetek anélkül, hogy egyetlen hadvezetési terv is született volna belőlük. De hát maga Mussolini sem érezte ilyen terv szükségességét; számára az volt a legfontosabb, hogy valahol, valamiféle győzelmet arasson, mielőtt a háború Anglia fegyverletételével véget ér. Amíg a többi hadviselő állam, szokás szerint, először háborús propagandáját dolgozta ki, a duce, mivel tökéletesen meg volt győződve saját „zsenialitásáról", a maga részéről megfordította a kérdést: nem a propagandát állította a hadviselés szolgálatába, hanem a háborút a propagandáéba; azzal az egyetlen céllal, hogy a világnak – de mindenekelőtt német szövetségesének – valami elképesztő győzelmet jelenthessen be. Mussolini ezért nem értette, s nem is érthette meg, miért késlekedett

Graziani az ellenség megtámadásával. Amikor ez utóbbi közölte, hogy a kívánt támadást „nem lehet előbb végrehajtani, csak a meleg évszak végén, októberben", Mussolini megrémült; elhatározta, hogy Rómába hívja Grazianit, és így derít fényt a dolgok állására. A valóságban azonban nemcsak hogy nem váltak világosabbakká a dolgok, hanem még bonyolultabbakká lettek, sőt végleg összezavarodtak. Graziani és Mussolini elmélete között Badoglio találta meg a közvetítő utat, aki úgy gondolkozhatott, hogy az ő terve szerint a kecske is jóllakik, és a káposzta is megmarad. Mussolini kedvéért egy kicsit közelebb hozta a támadás időpontját; Graziani kedvéért pedig egy olyan, a határon túli sivatagi helység ellen irányította az offenzívát, amelyhez semmiféle taktikai vagy katonai érdek nem fűződött, és amelyet éppen ezért az angolok feltételezhetően kevéssé vagy egyáltalán nem védtek: Sidi el-Barrani ellen, amely mintegy száz kilométernyire feküdt a régi határtól. Ez a megoldás pillanatnyilag mindenki számára elfogadható volt. Annak érdekében pedig, hogy elébe vágjanak a Líbiába visszatért Graziani legutóbb is tanúsított habozásának, Mussolini azonnal táviratot intézett hozzá, amelyben megerősítette a döntést: „Anglia megszállása elhatározott dolog, az előkészületek befejezés előtt állnak. A közeljövőben meg fog történni; lehet, hogy egy hét, lehet, hogy egy hónap múlva. Azon a napon tehát, amelyen a német hadsereg első osztagai angol földre lépnek, önök is támadnak. Még egyszer ismétlem önnek: nem szabok területi határokat. Nem arról van szó, hogy Alexandria vagy akár Salum felé törjenek. Csak azt kérem, hogy támadja meg a szemben álló angol haderőket... Önöknek kétségtelen fölényük van emberben és erkölcsileg is. Öt hadihajó készenlétben áll. További légierő-összevonást hajthatunk végre."

ELŐRENYOMULÁS SIDI EL-BARRANI FELÉ

Mint ahogy az a százórás alpesi háborúban is történt, a duce tíz nappal később megváltoztatta álláspontját, és figyelmeztette Grazianit, hogy pontosan tartsa magát a szeptember 8-a és 10-e közti támadás időpontjához, „még akkor is, ha a németek nem szánták volna rá magukat a partraszállás végrehajtására". Azután, anélkül, hogy megvárta volna a már úton levő gépkocsik Afrikába érkezését, amelyekre a két líbiai hadosztály szállításához volt szükség, kiadta a parancsot: „Támadás szeptember 9-én". Vezérkari főnöke, Badoglio ezt szó szerint így továbbította Grazianinak: „A duce

úgy rendelkezett, hogy az említett hadműveletet folyó hó 9-én, hétfőn kezdjék meg. Parancs vételét igazolja!"

Így, ilyen ragyogó stratégiai előkészületekkel, Graziani serege szeptember 13-án átlépte a líbiai határt, és megkezdte az első sivatagi hadjáratot. Ennek lefolyását – Churchill tanúsága szerint – így mondja el az angol hadsereg egyik egységének, a *Coldstream Guards*-nak egyik brit ezredese: „Az offenzíva azzal kezdődött, hogy az olaszok erős aknatüzet nyitottak salumi állásainkra. Amikor a por és a füst eloszlott, az olasz erők figyelmet keltő csatarendben tűntek fel. Az élen motorkerékpárosok haladtak egymás mellett, az első sortól az utolsóig tökéletes alakulatban. Ezeket könnyű páncélkocsik és gépkocsik követték. A látvány ünnepélyes angol díszszemlére emlékeztetett."

Ilyen körülmények között az angolok – mivel semmi értelme sem volt, hogy ütközetbe bonyolódjanak, és néhány tucat négyzetkilométernyi területet megvédjenek a sivatagból – azonnal visszavonultak, s az ellenség előnyomulásának késleltetését a hátvédekre hagyták. Graziani három napon át folytatta menetelését, és – nem tudjuk miért – lemondott a Sidi el-Barranit bekerítő hadmozdulatról, amellyel legalábbis néhány angol katonai osztagot kelepcébe csalhatott volna. Az olasz fegyveres erők nagy része két párhuzamos oszlopba sorakozott a tengerpart mentén, és lassan közeledett a hadműveleti célpont felé – ha ugyan célpontnak lehetett nevezni a jelentéktelen sivatagi helységet. Végül megérkeztek. Az ellenség a visszavonulás során 10 halottat és sebesültet vesztett; az olaszok vesztesége néhány száz katona és 150 értékes gépkocsi volt.

A „siker" éltető levegője mégis teljesen megváltoztatta Graziani hangulatát, aki a továbbiakban a kedve ellenére végrehajtott előnyomulást zajos győzelemmé igyekezett változtatni. Ékesszóló kifejezésekkel adta a duce tudtára feladatának megvalósítását, és jelentését ezzel az emlékezetes mondattal fejezte be: „Nekünk van a világon a legjobb gyarmati hadseregünk." (A kijelentés közzétételét maga a duce tiltotta meg, talán pillanatnyi megvilágosodásában, vagy talán, ami inkább valószínű, a Graziani katonai sikere iránti féltékenységből.)

Az öröm gyorsan szétáradt Olaszországban is. Szeptember 25-én összeültek a vezérkari főnökök, hogy (több mint három hónappal a hadbalépés után!) kidolgozzák a földközi-tengeri hadműveletek részletes tervét. Számba vettek egy „gibraltári akciót" és „egy további akciót Marmaricában, hogy Marsa Matruhon át közelítsék meg Alexandria kikötőjét". Badoglio így zárta le a megbeszélést: „Nem látok más cselekvési lehetőséget, mint

hogy Alexandriát két oldalról harapófogóba zárjuk, és így használhatatlanná tegyük az angol flotta számára. Az angol flotta, ha sikerül eltávolítanunk a Földközi-tengerről, tehetetlenné válik, s mi leszünk a Földközi-tenger urai." A terv logikus és tökéletes volt – papíron. A hadtörténész Faldella azonban, annak ellenére, hogy odaadóan mentegeti a felsőbb szervek minden tévedését, az alexandriai előnyomulással kapcsolatban megjegyzi: „Nem lehet megérteni, hogyan gondolhatták komolyan, hogy eljutnak oda és ott is maradnak, anélkül, hogy döntő vereséget ne szenvednének, hiszen nem rendelkeztek motorizált csapatokkal."

Szeptember 30-án Mussolini megtudta a Berlinből hazatért Cianótól az angliai partraszállás „elhalasztását", a német villámháború megmásíthatatlan végét, amelybe saját katonai és propagandisztikus terveit mindeddig beleillesztette. De ahelyett, hogy gondterheltnek látszott volna, inkább boldog volt, mert szövetségese vereséget szenvedett, ő pedig biztos volt saját elmaradhatatlan győzelmében. „Tárgyalok a ducéval – jegyzi fel Ciano. – Jó hangulatban találom, és nagyon örül, hogy Olaszország Egyiptomban olyan sikert könyvelhet el, amely megadja neki a három évszázad óta hasztalan keresett dicsőséget. Inkább Badoglióra dühös, aki most a Graziani vezette előnyomulás késleltetőjének a szerepét játssza."

Mussolini október 4-én a Brenneren találkozott Hitlerrel, és elfogadta tőle a Líbia számára felajánlott német páncélos hadosztályt – azzal a hátsó gondolattal, hogy az első alkalommal kijátssza annak elfogadását; s a hónap végén valóban így is cselekedett. Az afrikai győzelemtől felbuzdulva, s annak összes propagandisztikus lehetőségét kihasználva, kalandor lelkében már megfogamzott Görögország lerohanásának őrült terve. A német segítség visszautasításával egyébként az utolsó lehetősége is elesett annak, hogy a Sidi el-Barraninál elért tiszavirág életű sikerek helyett valóságos győzelmet arassanak. Közben gyökeresen megváltoztak a körülmények. Az angol flotta, amelyet jelentősen megerősítettek – új csatahajókat és repülőgép-anyahajókat vetettek be a Földközi-tengeren, októberben bevezették a radar használatát, gyorsan megszilárdították Málta védelmét, megnövelték a RAF támadó erejét, és berendezkedtek az olasz konvojok állandó nyugtalanítására –, végleg meghiúsította a Franciaország összeomlása után kínálkozó lehetőségek kihasználását. Anglia megerősödése nemcsak a német nyomás lazulásának eredménye volt. Míg Mussolini 1940 nyarán tíz különböző és egymásnak ellentmondó stratégiai tervvel játszadozott, Churchill hosszú politikai-katonai pályafutásának egyik legmerészebb tettét hajtotta végre. Elhatározta, hogy közvetlenül a Dunkerque-et követő napokban ki-

vonja a sziget védelméből a 7. páncélos hadosztályt, és Egyiptomba küldi. E merész cselekedetet csak annak a birodalmi stratégiának a keretein belül lehet megérteni, amelynek Churchill volt a legtekintélyesebb (és valószínűleg utolsó) örököse.

Az említett hadosztály rögtön a Sidi el-Barrani-epizód után megérkezett Afrikába, és Capuzzo irányában helyezkedett el. Sir Archibald Wavell tábornok, a közép-keleti angol haderők parancsnoka, Marsa Matruh megerősített területén várta az olasz támadást. Eltelt az egész október, majd az egész november – miközben a Földközi-tengeren is romlott a helyzet, még jobban, mint Görögországban –, de az olasz csapatok továbbra is a nyílt sivatagban maradtak, és nem lehet pontosan tudni, mire vártak. Eredményként csak annyit könyvelhettek el, hogy lényegesen meghosszabbították a szállítási útvonalakat, és arra ítélték a 10. hadosztályt, hogy a kimerítő forróságtól és szomjúságtól szenvedjen. (Az erősítések gyakorlatilag 70 közepes harckocsi elküldésére korlátozódtak, ezek azonban egyáltalán nem feleltek meg a követelményeknek, és többnyire rongáltan érkeztek meg rendeltetési helyükre.)

Graziani – a maga módján kommentálva a csüggedés állapotát, amely lassan úrrá lett a parancsnoksága alá tartozó embereken, különösen a fiatal tiszteken –, így ír a helyzetről: „Azt hiszem, hogy ezeket a fiúkat túlságosan *(sic)* megzavarták az élet kellemességei: a tengeri és hegyvidéki táborozások, az uszodák, a lányok, az étkeztetések, amelyekhez ingyen jutottak hozzá, és még sok más dolog, miközben talán keveset hallottak az élet kemény oldalairól, az áldozatról, a munkáról . . .” Ő, a „kemény”, a „közlegényből lett tábornok”, egy régi római sírboltból átalakított légoltalmi óvóhelyen bújt el Cirenében, és innen záporozta Rómára szemrehányásait. Nap nap után lemondással fenyegetőzött, mivel már elpárolgott győzelmi lelkesedése, és egyre inkább meggyőződött arról, hogy ellensége, Badoglio, szándékosan áldozta fel őt egy olyan feladat végrehajtásának oltárán, amely nem hoz dicsőséget. (Nincs kizárva, hogy Graziani nem az angol repülőgépek miatt aggódott, hanem attól rémült meg, hogy vissza kell térnie abba a Cirenaicába, amely ismerte egykori parancsát, amelyet egy egész törzs lemészárlására adott ki, s emlékezett az általa alkalmazott kegyetlen elnyomásra; ez 1931-ben a 70 éves Omar el-Muktarnak, a líbiai szabadsághősnek a felakasztásában érte el csúcspontját, akit húsz évi hegyi partizánharc után fogtak el.)

Graziani rendszeresen távol tartotta magát a fronttól, és elhanyagolta alapvető parancsnoki kötelességeit. Az eredmény az lett, hogy a csapatokat

magukra hagyták anélkül, hogy hatásosan ellenőrizték volna a helyszínen, milyen is azoknak az embereknek a helyzete, akik túlságosan hozzászoktak „az élet kellemes oldalához". Graziani, amikor cirenei menedékhelyén tudomást szerzett arról, hogy az ellenség végre támadott, elhatározta, hogy helyettesét, Ettore Cotroneit küldi ki a helyzet ellenőrzésére. Azonnal megkapta a vereség hírét, és arról is értesült, hogy megsemmisült a „Catanzaro" cirkáló, a védelmi állás támasza. Íme, a közte és tisztje között lezajlott telefonbeszélgetés:

„Graziani: Lehetetlen! Van szemtanúja arról, amit nekem mond?

Cotronei: Előttem áll egy tüzérszázados, akinek az osztagai visszavonulóban vannak.

Graziani: A nyomorult! Veresse vasra!"

A párbeszéd azt mutatja, hogy Graziani még az ellenséges offenzíva megkezdése után három nappal sem ébredt tudatára a történtek fontosságának. Wavell tábornok december 8-án támadást indított azzal a céllal, hogy felbomlassza a 10. hadosztályt abban a pillanatban, amikor az felkészült az új támadásra. Váratlan ellenakcióba kezdett; gyors nílusi hadseregével, amelynek gyémántkeménységű élét a 7. páncélos hadosztály alkotta, bekerítette és szétverte az olasz védelmet, és úgy nyomult előre, hogy maga is meglepődött saját sikerén. Az olasz harckocsik, a bádogskatulyák, amelyek csak nehézgéppuskákkal voltak felfegyverezve, tehetetlenek voltak a 37 mm-es ágyúkkal ellátott angol harckocsikkal szemben. Wavell, híven alkalmazva azt a német taktikát, amely a francia hadsereg szétbomlását előidézte, három nap alatt öt hadosztályt vert szét, és azonnal célba vette a Halfaya–Sidi-Omar–Capuzzo–Salum védelmi négyszöget. Innen, megtörve a gyenge és hevenyészett ellenállást, Bardia felé nyomult, majd ostrom alá vette azt; egy időben rohanta meg a tenger felől és a levegőből.

Graziani, aki kezdetben nem hitt a vereség súlyosságában, már december 12-én a teljes levertség állapotába került, és amikor az olasz csapatok még az említett védelmi négyszögben harcoltak, ezt táviratozta a ducénak: „A legutóbbi és a küszöbön álló események után azt tartom kötelességemnek, hogy, ahelyett hogy feláldozzam magam a helyszínen, visszavonuljak Tripoliszba – ha sikerül elérnem –, Olaszország zászlaját legalább ezen az erődítményen megtartani, várva, hogy az anyaország olyan körülményeket teremtsen számomra, amelyek lehetővé teszik, hogy újból cselekedhessem." Majd, mivel ha túl későn is, de felfedezte a fájdalmas igazságot, így fejezte be üzenetét: „Ez a bolha háborúja az elefánt ellen."

Nem is kell magyaráznunk, hogy ilyen parancsnok vezetésével a 10. hadosztály ellenállása a kikötőkben és a cirenei fennsíkon valóban nem lehetett más, mint hosszú és kétségbeesett agónia. Elesett Bardia (miután Bergonzoli tábornok, a spanyolországi háború vad „elektromos szakálla" szégyenteljesen elmenekült, és cserben hagyta a parancsnoksága alatt álló csapatokat). Tobruk január 10-től 12-ig állt ellen; utána elesett Derna (itt pusztult el Tellera tábornok, akit néhány órával Wavell támadása előtt neveztek ki a 10. hadosztály parancsnokává), s végül Benghazi (február 6). Wavell el-Agheilában, a líbiai sivatag határán állt meg. Hadserege a második sivatagi hadjárat alatt, 1940. november 30-tól 1941. február 11-ig, 438 halottat, 1200 sebesültet és 87 eltűntet vesztett; az olaszok – Cotronei tábornok jelentése szerint – gyakorlatilag elvesztették „Észak-Afrikában levő csapataik felét, összesen 140 000 embert". A fasiszta rendszernek a néhány hónapos háború alatt sikerült megszereznie Olaszország számára a legsúlyosabb katonai vereséget, amelyet az ország történetébe Caporetto óta feljegyeztek.

Annak érdekében, hogy az olasz nép elől eltitkolják a keserű igazságot, nem tartották helyesnek, hogy minden felelősséget Graziani fejére hárítsanak. (Akit egyébként a líbiai hadjárat egyedüli bűnbakjának tettek meg, akárcsak Badogliót a görögországiénak.) Ekkor született meg a „Giarabub-mitosz", amely szerint a Giarabub nevű eldugott oázisban maroknyi katonaság állt ellen egész ellenséges hadosztályoknak, s az olaszok győzelme egyenesen „Anglia végét" jelentette volna.

A valóságban a tények sokkal szerényebbek voltak. A líbiai–egyiptomi határ mentén fekvő Giarabub, csekély katonai jelentősége miatt, Wavell támadása idején magára maradt. Amikor az angolok elhatározták, hogy elfoglalják, nagy körültekintéssel jártak el. Megelégedtek azzal, hogy ostromgyűrűbe fogták a helyiséget, és határozottan lemondtak arról, hogy hatalmas tüzérségi és légi fölényüket érvényesítsék. Az oázisban volt ugyanis Sidi Mohamed Ben Ali esz-Szenusszinak, a muzulmán szekta alapítójának mecsetje, és mindenképpen el kellett kerülni, hogy magukra haragítsák az arabokat Cirenaica legjobban tisztelt muzulmán vallási műemlékének szétrombolásával. (A mecset mögött levő ostromlottak, akik kevésbé voltak aggályosak, tüzérséget helyeztek el az épületnél.) A mintegy 1000 ausztráliai katonából álló ostromló osztag csak március 21-én, 5 óra 43-kor indította meg a támadást. Az olasz helyőrség órákon át szívósan harcolt az utolsó kézigránátig, az utolsó szuronyokig védekezett, végül szükségszerűen kapitulált. 500 halottat és sebesültet vesztett, 800 ember pedig foglyul esett.

Az olasz fasiszták szólamai tehát nem tudták megmenteni az észak-afrikai helyzetet. A Mussolini-rezsim az első komoly próbatétel alkalmával kénytelen volt idegen segítséghez folyamodni, s nagyon is más körülmények között, mint ha szabadon és idejében, a katasztrófát megelőzően fogadta volna el azt.

A PÁRHUZAMOS HÁBORÚ VÉGE ÉS ROMMEL OFFENZÍVÁJA

Az olaszok megalázó feltételek mellett nyerték el a német segítséget, miután többször hiába sürgették. Mussolini kijelentette, hogy Hitlerrel folytatott január 19-i beszélgetése során, amikor az megígérte, hogy egy könnyű hadosztályt küld Tripoliba, „nem volt elég vér az ereiben, hogy elpiruljon". A führert sokkal jobban elfoglalták a Balkán és a Szovjetunió elleni inváziós tervei, mintsemhogy mélyebben érdekelte volna a baj, amelybe meggondolatlan szövetségese keveredett.

Az 5. német könnyű hadosztály csak februárban, Tobruk eleste után indult útnak. Ugyanakkor kilátásba helyezték, hogy egy páncélos hadosztályt is küldenek utána. Az *Africa Korps* parancsnokává Rommel tábornokot, a franciaországi harckocsis hadjárat kiváló parancsnokát nevezték ki, a német főhadiszállás azon parancsával, hogy tartsa magát a védekezéshez, és várjon három-öt hónapot a támadás kirobbantásával. A valóságban egyetlen órát sem várt. Első csapatait február 14-én éjjel, reflektorfénynél szállította partra Tripoliban. A következő reggel a németek máris átvonultak a városon, bátorságot öntve a defetistákba (Rommel megjegyzi emlékirataiban, hogy „az olasz tisztek legnagyobb része már elkészítette csomagjait, remélve, hogy hamarosan Olaszországba szállítják őket"), és néhány óra múlva rohammeneteléssel elérték a nagy Sirte határán létesült új frontot. Míg az olasz parancsnok – Gariboldi tábornok, aki Grazianit helyettesítette – a tripoli parton akarta felállítani a védelmi vonalat, Rommel saját szakállára a líbiai várostól 400 kilométernyire helyezte át azt anélkül, hogy túlságosan sokat törődött volna a szállítási nehézségekkel és minden más lehető ellenvetéssel. Ezenkívül, hogy erőinek mennyiségét illetően megtévessze az ellenséget – tartalékosztagai ugyanis nem voltak –, kiadta a parancsot, hogy építsenek fából harckocsiformákat, és tegyék a kis német Volkswagenek tetejére úgy, hogy a légi felderítés számára jól láthatók legyenek. Rommel kezdeményezése az első összecsapástól kezdve merész

és szerencsés volt. Kezére játszott az is, hogy Wavell serege már nem volt azonos azzal, amely Sidi el-Barraninál megkezdte ellenállhatatlan előnyomulását. A 4. angol hadosztályt Szudánba küldték, hogy a még olasz kézen levő Etiópia felől mindenféle fenyegetést elhárítson; 60 000 embert Churchill ama elhatározása következtében, hogy beavatkozik a Balkánon, behajózásra készen állt Görögország felé; a 7. páncélos hadosztályt pedig, Wavell támadó erejének alapját, Kairóba vonták vissza, hogy a harcok folyamán megrongálódott harckocsikat megjavítsák.

Ebben a helyzetben könnyű volt blöffölni; a dolog neheze majd a játék folytatása és véghezvitele lesz akkor, amikor az ellenfél a kártyák felfedését fogja kierőszakolni. Rommel azonban annyira biztos volt magában, hogy az első védekező rendszabályok megtétele után késedelem nélkül Berlinbe repült, s kérte: mentsék meg az olasz parancsnokság kevéssé kellemes ellenőrzésétől. Miután elérte, amit akart, visszatért Líbiába. Az 5. könnyű hadosztály március 24-én megtámadta és elfoglalta el-Agheilát, ahol csak gyenge ellenállással találkozott. Ezzel kezdődött a „minden előkészület nélküli legegyszerűbb támadás" – Rommel szavai –, amely modern háborúban létezik.

Rommel elhatározta: megakadályozza, hogy az el-Agheilából visszavonuló angolok megerősítsék állásaikat a Marsa el-Brega szorosban, mivel felismerte, hogy ott igen jó védelmi vonalat tudnának kiépíteni. Marsa el-Bregától kezdve a németek alkalomadtán, esetről esetre határoztak a tennivalókról. Az ellenséget anélkül üldözték, hogy a páncélos hadosztály megérkezését megvárták volna. Az első döntő összecsapás alkalmával legyőzték az angolokat (50 páncélautót és 30 harckocsit zsákmányoltak), majd Agedabia felé vették útjukat, egyenesen Benghazit fenyegetve. Rommel haditerve elég egyszerű volt: míg a nagyrészt gyalogosokból álló olasz osztagok a part mentén vonultak, ő az 5. hadosztállyal és a motorizált és páncélos olasz hadosztályokkal (végül is elküldték Líbiába az Arietét, de csak 40 öreg harckocsival felszerelve!) a sivatag belseje felé nyomult; teljesen váratlan hadmozdulataival megzavarta, és minden pillanatban azzal fenyegette az ellenséget, hogy bekeríti csapatait.

Az angolok, miután felgyújtották a raktárakat, kiürítették Benghazit, és április 3-ról 4-re virradó éjszaka Wechmar báró német osztaga bevonult a városba. Később a Brescia olasz hadosztály egyik harci alakulata követte azt. Rommel azonnal cselekedett, és bevetette taktikai mesterművét: legyezőszerűen három oszlopra osztott kis páncélos seregével (a 3. felderítő osztag, Olbrich osztaga és az Ariete hadosztály) a cirenei fennsík belsejé-

ben el-Mechili felé menetelt, azzal a céllal, hogy elvágja az angolok visszavonulási útját. A nyílt sivatagban, gyakran minden út nélkül kellett előnyomulnia, ott, ahol még nem járt korszerű hadsereg. Maga a sivatag is fellázadni látszott a sértés ellen: vad homokviharokba burkolózott, s több alkalommal megcsalta az előnyomuló osztagokat a délibáb csodáival, oázisok és nemlétező mocsarak képét varázsolva szemük elé. Rommel fáradhatatlan volt: maga vezette hadoszlopait, amelyek gyakran kockáztatták azt, hogy eltévednek. Váltakozva használta a helikoptert és a „mammut"-ot (az angoloktól el-Agheilában zsákmányolt páncélautót), széltében-hosszában bejárta a hadműveleti terepet, egyszerre száz helyen volt található; olyan nagy volt a lendülete, hogy gyakran a visszavonuló angolok közé rohant. De a legnagyobb veszedelem, amelyben forgott, nem az volt, hogy az ellenség elfogja. Íme egy eset, ahogy ő maga elmeséli: „Április 8-án 6 órakor a »Gólya«* fedélzetén átrepültem a front felett, hogy kövessem az akció menetét. Körülbelül 50 méter magasan közeledtem egy lövészszázlóaljhoz, amely az előző napon csatlakozott Fabris ezredes egységeihez. Az olasz katonák valószínűleg sohasem láttak azelőtt német »Gólyát«, mert annyira megzavarodtak, amikor hirtelen megjelent a fejük felett, hogy minden oldalról lövöldözni kezdtek. Valóban csoda volt, hogy 50 méter távolságból le nem lőttek minket!"

Mindez a fáradság nem veszett kárba, mert Rommel végül is minden várakozást felülmúló zsákmányt ejtett az el-Mechili zónában: csaknem teljes létszámban elfogta az ellenség vezérkarát, köztük Neame tábornokot, a transjordániai és egyiptomi angol csapatok parancsnokát, valamint O'Connor tábornokot. A Brescia hadosztály eközben elérte Dernát, és az angol csapatok a kezükön levő egyetlen erődítménybe, Tobrukba szorultak vissza. Bámulatos gyorsasággal és könnyedséggel hódították vissza egész Cirenaicát: nem egészen 20 nap alatt, 1941. március 24-től április 11-ig. A harmadik líbiai hadjárat sikerének titkát Rommel maga magyarázta meg ezzel a sokatmondó katonai iránnyelvvel: „A parancsnok energiája gyakran többet jelent, mint a tudása."

* „Storch": (gólya) német felderítő repülőgép. Mértéktelenül nagy szárnyfelülete lehetővé tette, hogy 30 méteres nekifutással felemelkedjék. (Ezzel fogják kiszabadítani Mussolinit 1943-ban.) – *Szerk.*

Az afrikai háború, azáltal, hogy német közbelépésre modern értelemben vett háborúvá alakult, viszonylagos fontosságra tett szert; a szemben álló felek arra törekedtek, hogy mindenáron megtartsák ezt vagy azt az állást. Mind nyilvánvalóbbá vált, hogy a meghódított területnél többet ér a támadó erő, a szemben álló seregek ütőképessége. A második világháború valamennyi frontja közül a cirenei volt leginkább kitéve a szemben álló csapatok állandó ide-oda áramlásának. Ez az állandó és szünet nélküli mozgás Észak-Afrika partjain, egyik vagy másik irányban, nemcsak a helyi adottságok következménye volt, hanem hűségesen és azonnal tükrözte az egyik vagy a másik hadsereg számára történt szállításokat vagy a technikai fölényt, amelyet akár csak pillanatnyilag is szereztek ellenfelükkel szemben. A stratégiánál többet ér a hadseregszállítástan, a látható sikernél pedig a tényleges kifárasztás. Ennek az általános képnek a keretei között kell értékelnünk mind az 1941 novemberétől 1942 januárjáig tartó új angol támadást (negyedik hadjárat), mind az azt követő német ellentámadást (ötödik hadjárat). Az angol offenzíva, amelyet a „három Cunningham"-ről neveztek el – az elnevezés az egyiptomi szárazföldi csapatok, a földközitengeri haderők és a légierők parancsnokai nevének ritka találkozásából ered –, azon a lenyűgöző mennyiségű utánpótláson alapult, amely a nílusi haderőktől a kölcsönbérleti törvény alapján érkezett a Capo hosszú, de biztonságos vonala mentén (1941 júliusától októberéig 300 harckocsit, 200 tankelhárítót, 34 000 gépkocsit szállítottak). A hadjárat célját Churchill november 19-én világosan – bár meggondolatlanul – bejelentette az alsóházban: „A birodalmi seregek most megkezdett támadó hadműveletének nem az a célja, hogy a földterületből kisebb vagy nagyobb jelentőségű részt elfoglaljon, hanem csak az, hogy szétzüllessze az ellenséges fegyveres erőket."

Az olasz–német hadsereg ellen – amelynek utánpótlása csak lassacskán érkezett, mivel a Földközi-tengeren elszenvedett vereségek következtében általában a szállítások egyharmad része elveszett – bevetették a 8. hadosztályt, amivel gyors sikert véltek elérni. A dolgok azonban ismét másképp alakultak, mint ahogy elképzelték. A frontvonalra gyakorolt nyomás szilárd védelembe ütközött, amely súlyos károkat okozott a támadóknak (a 4. angol páncélos dandár majdnem teljes egészében megsemmisült, parancsnoka, Sperling tábornok foglyul esett). A közvetlenül Tobruk ellen intézett bekerítési kísérlet is meghiúsult, és a támadó angol csapat azt kockáztatta,

hogy megsemmisül a harckocsikkal való áldáz ütközetben, amely a „halottak vasárnapjának ütközete" néven vált ismertté (november 23). Az angolok, ahelyett, hogy erőiket egy pontra összesítették volna, két célt akartak megvalósítani: a védelmi négyszög megsemmisítését és az ellenséges állások bekerítését; pedig ezzel a módszerrel csak azt kockáztatták, hogy mindkettőt elvesztik. Ezenkívül nemcsak Rommel páncélos osztagai voltak képzettebbek az ellenségéinél, hanem újból bebizonyosodott a német harckocsik, a Mark IV-ek fölénye a különböző angol–amerikai gyártmányok felett. Rommel 1941. december 5–7-én a Bir el-Gobi zónában hajtotta végre utolsó kísérletét, hogy döntő csapást mérjen az ellenségre. Egyesített haderejét az „ifjú fasiszták" hadosztálya támogatta, amelyet, ha rosszul is volt felszerelve, kétségtelenül harci szellem fűtött. Giarabub esetéhez hasonlóan a fasiszta propaganda a Bir el-Gobi epizódot is alaposan kihasználta (annyira különös volt tehát, hogy akadtak fiatalok is, akik hittek a fasizmusban!); azt a tényt azonban gondosan elhallgatta, hogy a Bir el-Gobi harcban nem vettek részt azok az erők, amelyek Gambara ezredes parancsnoksága alatt álltak (Gambara szintén a spanyolországi és görögországi háború egyik „szájhőse"), és e támogatás hiánya véglegesen eldöntötte az ütközet kimenetelét. „Hol van Gambara?" – íme annak a táviratnak a szövege, amelyet a Gambara eltűnése miatt aggódó német parancsnokság többször is feladott. De Gambara nem volt található, és a mondat szállóigévé vált az afrikai haderők között.

Amikor a Bir el-Gobi támadás meghiúsult, Rommel elhatározta, hogy visszavonul Ein el-Gazalába, ahol azután az üldözésére bevetett 22. angol dandárt majdnem teljesen megsemmisítette. Ein el-Gazalában beérte őt Cavallero és Kesselring, akik rá akarták kényszeríteni hadvezetési tekintélyüket, de hiába. „December 17-én – írja Rommel – megjelent parancsnoki állásomban Cavallero – vele Kesselring marsall, S. E. Bastico és Gambara ezredes –, és élénk szavakkal arra kért, hogy vonjam vissza a visszavonulási parancsot. Nem látta be a visszavonulás szükségességét, és ezenkívül attól félt, hogy a cirenaicai veszteségből politikai következmények származhatnak a duce számára. Kesselring határozottan támogatta Cavallerót..." Minden hiábavaló volt. Rommel Agedabiába hátrált. S bár a 7. angol páncélos hadosztály, amely ezt az új védelmi vonalat is megtámadta, január 2-a és 12-e között súlyos vereséget szenvedett, a német hadsereg egészen a Marsa el-Brega szorosig folytatta lassú visszavonulását, ahonnan előző évben indította el villámtámadását. Közben az angolok megsemmisítették a front legszélén levő „védelmi négyszöget", és ezzel

egész Cirenaica újból angol kézre került. Ez valójában „pürrhoszi győzelem"* volt. Az angol hadsereg elvesztette páncélos osztagainak színe-virágát, Rommel viszont megmentette erőinek nagy részét, és már elő is készíthette az ellentámadást, kihasználva – ezt hangsúlyoznunk kell – a Földközi-tengeren kialakult új feltételeket, amelyek a tengelyhatalmaknak kedveztek. Egy sor merész rajtaütéssel és az olasz tengerészet támadó erejének felhasználásával elérték, hogy az angol flotta elvesztette legbiztosabb támaszpontjait. A németek 5 gőzöst elsüllyesztettek Gibraltárnál, Alexandriánál pedig december 18-án súlyosan megrongálták a „Valiant" és a „Queen Elizabeth" páncélhajókat. A Luftwaffe Szicíliában állomásozó egységei ugyanakkor szünet nélkül bombázták Máltát.

Hitler ebben az időben – mialatt Anglia Japán háborúba lépése miatt azonnal a Távol-Keletre irányította a nílusi hadsereg ausztráliai osztagait – tulajdonított először nagy jelentőséget kalandorpolitikájában a földközitengeri harcoknak, s kezdett számot vetni annak fontosságával, hogy Egyiptomban robbantsa fel az angol birodalom sarkait. Ilyen módon akart csatlakozni ahhoz a támadáshoz, amelyre a mikádó készült az Indiai-óceánon.

Rommelhez már január elején megérkeztek az első erősítések, többek között 55 harckocsi, amelyek a hadvezér szerint „egy győzelmes csatához a legfontosabbak voltak". A következő időszakban minden úgy történt, mint 1940-ben: Rommel, anélkül, hogy egyetlen napot is várt volna az angol offenzíva befejezése után, elhatározta, hogy keleti irányban fog támadni, és egész páncélos hadseregét beveti (130 német és 90 olasz harckocsi). Terveit a legfelsőbb olasz parancsnokság és a berlini főhadiszállás előtt egyaránt eltitkolta.

Megismétlődött az előző évi eset. Cavallero még egyszer közbelépett eredmény nélkül, hogy visszavonassa a támadási parancsot (mint ahogy egy hónappal előbb a visszavonulási parancsot akarta visszavonatni). A tények – újból a német tábornoknak adtak igazat: Rommel páncélos erői a tőlük már megszokott gyorsasággal nyomultak a cirenei part felé, és január 28-án visszafoglalták Benghazit. Foglyul ejtettek egy teljes indiai dandárt, és hatalmas mennyiségű gépkocsit, fegyvert és hadianyagot zsákmányoltak. Inkább gyors portyázás volt ez, mint előnyomulás; az el-Mechili és Derna felé irányuló hadműveleteket viszonylag kevés, két osz-

* Utalás Pürrhosz epiruszi királynak, az ókor egyik legnagyobb hadvezérének Róma felett aratott győzelmére, amelyben Pürrhosz igen nagy veszteségeket szenvedett (i. e. 275). – *Szerk.*

lopra osztott haderő vitte véghez, míg a német erők zöme és a motorizált olasz hadtest egésze tétlenül hátra maradt az agedabiai zónában. A portyát különleges siker koronázta. A 8. angol hadosztály, amelyet meglepett a támadás merészsége, kelet felé vonult vissza, és felkészült a Tobruk körüli védekezésre. Rommel tehát mérleget készíthetett a marmaricai téli hadjáratról, hatásosan foglalva össze a sivatagi háború elveit: „A sematizmus és a mozdulatlanság már egy európai harctéren is káros, sivatagi háborúban pedig lehetetlen és katasztrófához vezet. A sivatagban minden szabad; nincsenek akadályok, sem tagolt terepek, sem folyó, sem erdő, amely védelmet nyújtana; minden nyílt és kiszámíthatatlan; mozogni kell; és mindennap, sőt minden órában vissza kell szereznünk mozgási szabadságunkat..."

TOBRUK ELESTE. MENETELÉS A NÍLUS FELÉ

Rommel újabb sikere után a front több hónapra megmerevedett, mintha mindkét fél meg lett volna győződve a partmenti ide-oda vonulás hiábavalóságáról.

Londonban, Berlinben és Rómában felmérték a helyzetet, és megérlelődtek a végső döntések. Churchill kénytelen volt védekezni a parlamentben elhangzott éles bírálatok ellen, amelyek a líbiai háború alakulása miatt érték. A sikertelenséget Rommel felsőbbrendű katonai képességeivel igyekezett igazolni: „Merész és ügyes ellenség áll előttünk, és – ha szabad így mondanom – egy, a háború mészárlásán felülemelkedő nagy tábornok." Parlamenti ellenfeleinek ugyan visszavágott, de Auchinleck tábornokot, aki 1941 júliusa óta a Közép-Kelet parancsnoka volt, már nem tudta meggyőzni a líbiai offenzíva mielőbbi újrakezdésének szükségességéről. Auchinleck inkább a parancsnoksága alá tartozó belső hadszíntérre fordította a figyelmét, és nem volt képes megérteni, miért kell mindent eljátszania Észak-Afrika partvidékén.

Míg az angol „birodalmi" stratégiát illetően fennálltak vagy elmélyültek a nézeteltérések, az olasz–német stratégiában a nem túlságosan jelentős líbiai jelentéseken kívül egy olyan értékelést dolgoztak ki legfelsőbb szinten, amely megfelelt a Földközi-tengeren folyó háború fontosságának. Napirendre került Málta problémája is. Megtették a sziget meghódítására vonatkozó első előkészületeket. Mivel a partraszállás megvalósításához még semmi sem volt készenlétben (több mint másfél évvel az olasz had-

üzenet után!), nagy sietve eszközöket kerítettek (motoros kompokat készítettek, az államvasutak sebesvonat-motorjainak felhasználásával), és a leglehetetlenebb ötleteket agyalták ki, hogy meglepjék az ellenséget (a tűzoltókéhoz hasonló kampós létrákat gyártottak, s különleges csapatokat: ejtőernyősöket és búvárokat készítettek elő). Sok vita és bizonytalanság után Hitler, Mussolini és az illetékes vezérkarok a berghofi találkozón végül is megállapodtak abban, hogy május végén, június elején megkezdik a líbiai hadműveletet, majd június közepéig beveszik Máltát, miután a RAF a cirenei parton elvesztette támaszpontjait.

Ez a perspektíva szabaddá tette Rommel útját, s lehetővé tette számára, hogy a „tobruki tüskét" kihúzva eljusson az egyiptomi határig anélkül, hogy átlépne rajta. Az új offenzíva (hetedik hadjárat) május 26-án kezdődött, és Rommel meg volt győződve arról, hogy – ha hátulról bekeríti az ellenség állásait, és a tenger felé halad – feladatát néhány nap alatt teljesíti. Ez alkalommal azonban váratlan és elszánt ellenállásba ütközött. A 90. hadosztállyal és a Triestével június 1-én sikerült áttörnie Got el-Valebnél a frontot, majd június 11-én bevette a Bir Hacheim erődöt, amelyet a „szabad franciák" védtek vitézül. Acroma térségében nehéz harcot vívott, amelyben különösen az Ariete tűnt ki (a Knight's Bridge első és második csatája, június 5–12). Az előre eltervezett tündöklő győzelem lehetősége azonban kétségkívül elesett. Rommel, szerencséjére, olyan közepes tábornokkal állt szemben a harctéren, mint Ritchie, aki képtelen volt a határozott kezdeményezésekre; pedig ebben az időben helyreállt a technikai egyensúly (az amerikai gyártmányú Grantok és a német páncélkocsik között), és a németek igen sokszor vergődtek válságos helyzetben. Végül is az angol haderők visszavonultak. Maguk mögött hagyták Tobrukot, és utasították a helyőrséget, hogy „folytassa a védekezést még abban az esetben is, ha időlegesen ostrom alá vennék". Auchinleck ezt Churchillnek is megtáviratozta, bár kifogást emelt az „időlegesen" kitétel ellen (amelyet úgy értelmezett, hogy abban az esetben, ha az erődöt végérvényesen bekerítenék, lemond a védelemről). Churchill viszont úgy fogadta a fenti közlést, mint annak a megerősítését, hogy Tobrukot a végsőkig, minden esetben megvédik.

Rommel mindenesetre fényt derített arra a tévedésre, amelybe a brit miniszterelnök esett. Alighogy Ritchie serege megkezdte a visszavonulást, azonnal rárohant Tobrukra; a helyőrséget, amely mind szervezetileg, mind a vezetést illetően válságban volt, váratlanul érte a támadás. Rommel alig három nap alatt (június 19–21) bevette az erődöt, az általános várakozás

ellenére halálos csapást mérve erre a katonai célpontra, amelyet offenzívájának kezdete óta hiába próbált megtörni.

A hadizsákmány rendkívüli volt: 25 000 fogoly, köztük 5 tábornok; de különösen lenyűgözően hatott a zsákmányolt hadieszközök és hadianyag mennyisége. „Három hónapra való utánpótlás harmincezer ember számára, és tízezer köbméter benzin." Tobruk eleste váratlanul megoldotta azt a nehéz és kínos problémát, amellyel Rommel minden offenzívája végén szemben találta magát: tudniillik üzemanyag- és élelmiszerkészletének kimerülését. Első ízben volt képes arra, hogy a szokásos hadseregszállítástani határokon túl is folytassa a támadást. Ez történt katonai téren. Politikai szempontból még döntőbbek voltak a következmények. Míg Churchill az egész háború egyik „legrettenetesebb" pillanatát élte át („a vereség is más – írja –, és a szégyen is"), Hitler, akit elbizakodottá tett a váratlan siker, ezt írta Mussolininek: „A 8. angol hadosztály gyakorlatilag megsemmisült... Ha ennek a seregnek a maradványait nem üldözzük az utolsó emberig, alapvető tévedést követünk el... Egyiptom azon a ponton van, hogy elszakítsák Angliától... Ha én, duce, ebben a történelmi pillanatban, amely nem fog megismétlődni, tanácsot adhatok önnek, tanácsot, amely a legkészségesebb szívből fakad, ez a következő: »Rendelje el a hadműveletek folytatását, egészen a brit csapatok teljes megsemmisítéséig.« ... A szerencse istennője csak egyetlenegyszer szegődik a hadvezérek mellé. Aki nem ragadja ekkor üstökön, örökre elveszti." Nem kellett sokat fáradnia, hogy Mussolinit meggyőzze az egyiptomi határ átlépésére vonatkozó tilalom visszavonásának szükségességéről. (Ezt egyébként Rommel már úgyis megszegte.) Mussolini a kétségtelen győzelem feletti örömében lemondott Málta bevételéről. Haladéktalanul Líbiába sietett, nehogy lemaradjon a győzelemmel való találkozásról. A helyszínen kipróbálta az ártalmatlan „fuciloni anticarró"-kat, azokat a tankelhárítókat, amelyekkel az olasz csapatok fel voltak szerelve, és kijelentette, hogy teljesen meg van velük elégedve. Meglátogatta az angol fogolytábort, és kiadta rendelkezését, miszerint „a legkeményebben" kell bánni a foglyokkal. Végül előkeríttetett egy lovat, amely elég fehér és elég engedelmes volt, hogy azon vonuljon be diadalmenetben Alexandriába.

Egy héten át, június 23-tól 30-ig, Rommel gépesített páncélos csapatai két párhuzamos oszlopban menetelve folytatták útjukat az egyiptomi part mentén. Legyőzték az utolsó akadályt: Matruh erődjét, elfoglalták Fukát, és elérték a végzetes El-Alamein szorost, amely mintegy száz kilométernyire van Alexandriától. Még egy utolsó erőfeszítés, és a Nílus deltája a

tengelyhatalmak kezére jut; ez az esemény kiszámíthatatlan következményekkel járt volna a háború egész kimenetelére. A brit védelem azonban – kihasználva azt a körülményt, hogy a front, amely a part és az átgázolhatatlan Kattara sivatagi medence között húzódott, nem volt hosszabb 70 km-nél – ezen a ponton megmerevedett. 4400 embere, 18 ágyúja, 27 tankja, 23 tankelhárítója maradt a harmadik offenzíva után. Miközben a halálos párbajban az utolsó csapást készült mérni ellenfelére, rémülten vette észre, hogy üres a keze, és karjából elszállt az erő.

Az egész július meddő támadásokkal és ellentámadásokkal telt el, és a front véglegesen megmerevedett. A németek augusztus végén a Halam el-Halfa-i csatában még egy utolsó kísérletet tettek az előrenyomulásra, a támadási terv azonban, bármilyen ügyes volt is, nyomorúságosan meghiúsult. Rommel még mindig alkalmazta azokat a taktikai fogásokat, amelyek annyi győzelmet biztosítottak számára, de már meggyőződés nélkül, mintha hirtelen elhagyta volna minden energiája. „Vagy sikerül előnyomulnunk Oroszországban Groznij felé, vagy elérjük Afrikában a Szuezi-csatornát, vagy pedig minden elveszett" – mondta az ütközet előtt. Nem sokkal később „egészségi okokból" haza hívatták, és hiába erősködött Rómában és Berlinben, hogy adják ki a visszavonulási parancsot egészen a régi határig. A fehér ló pedig hiába várta, hogy a duce a hátára üljön. Megismétlődött a Sidi el-Barrani eset, de ezúttal sokkal súlyosabb formában.

AZ EL-ALAMEIN-I CSATA

Rommel elsőként vezette be a sivatagban a modern hadviselési elveket azzal, hogy előtérbe helyezte a hadfelszerelés minőségét és a hadseregszállítástani követelményeket. Saját maga lett felelős az afrikai parton folyó háború kikerülhetetlen végéért: az ellenfél ugyanis megtanulta a leckét, és véglegesen a maga hasznára fordította azokat a körülményeket, amelyektől a hadszíntér függött. Abban a pillanatban, amikor az ellenállhatatlan előnyomulás megindult a Nílus felé, a németek számára még kedvezőek voltak a feltételek. Az olasz flotta azonban kimerítette olajkészletét, és tétlenségre volt kárhoztatva a Földközi-tengeren. A Tobruk elestén érzett öröm közepette elhanyagolták Málta meghódításának tervét, és ennek következtében egyre inkább, hónapról hónapra, napról napra megszakították az utánpótlási vonalakat. Júliusban még elviselhetőek voltak a veszteségek: az üzemanyag 11 százalékát, a teljes anyag 7 százalékát

tették ki. Ez az arány azonban már augusztusban hirtelen 42, illetve 33 százalékra ugrik. Szeptemberben leszáll 22 és 18 százalékra, a következő hónapban eléri a félelmes 52 százalékot és a 44 százalékot. Csupasz és kegyetlen számok, amelyek mögött a katasztrófa végzetesen biztos okai rejtőznek. Jelentőségük nemcsak „helyi" volt: a tengelyhatalmak vereségét a Földközi-tenger térségében annak lehetett tulajdonítani, hogy a nácik egyre inkább kivonták innen a fegyvereket, a hadianyagot és az embereket. Ebben a szakaszban a németek szovjetunióbeli offenzívája határozza meg a helyzetet. Hitler kivonja Szicíliából légi haderejét, hogy keletre küldje; Mussolini pedig az ARMIR* bevetésével a fasiszta háborús energia maradványát is elpocsékolja az orosz síkságon. A duce hadvezetésének ez volt az utolsó és döntő „őrültsége".

Közben más területen is új, általános jellegű tényezők léptek fel, amelyek meghatározták a nílusi hadsereg folyamatos és növekvő fölényét. A japánokra mért légi-tengeri vereség – a Korall-tengeren (május 4–8) és a Midway-szigeten (június 4–8) – nemcsak a hatalmi egyensúlyt állította helyre a Csendes-óceánon, hanem lehetővé tette azt is, hogy két hadosztályt, egy páncélost és egy gyalogost, amelyeket kezdetben Indiába szántak, Capuzzo irányából Egyiptom felé irányítsanak. Az amerikai ipar gigászi erőfeszítése a nílusi hadsereg rendelkezésére bocsátotta az addig legyőzhetetlen német harckocsikat is felülmúló Sherman-tankokat. Az a határozat, amelyet júliusban Washingtonban elfogadtak a Torch (Fáklya)-hadművelet végrehajtásáról (partraszállás Francia-Észak-Afrikában*), végre alapvető célt tűz ki a nílusi hadsereg elé is. Megadja az első lökést a támadáshoz, és reményt kelt arra vonatkozóan, hogy a saját erőik végső hasznosságába vetett hittel mindenkorra elűzik a tengelyhatalmakat az észak-afrikai partról, s innen egyenesen Olaszország felé nyomulnak. A hadművelet tehát világos stratégiai elképzelésbe illeszkedik bele. Az olasz–német haderők viszont saját El-Alamein-i hadműveletük sikerét rábízzák egy bizonytalan kaukázusi német előnyomulásra, amely esetleg összecsukja a harapófogó két szárát.

Ebbe az általános képbe kell beleillesztenünk a dráma utolsó felvonását, amely a hét sivatagi hadjárat váltakozó eseményeit lezárta: az El-Alamein-i csatát. Ezt aprólékosan és gondosan a 8. hadsereg új parancsnoka, Montgomery marsall készítette elő, aki az egész második világháború egyik legrendkívülibb alakja volt: energikus és lobbanékony, felruházva a

* ARMIR = Armata Italiana in Russia (Oroszországi Olasz Hadsereg). – *Szerk.*

legjobb és a legrosszabb tulajdonságokkal. Churchill így jellemzi: „Rendíthetetlen a veszélyben. Kérlelhetetben a harcban. Elviselhetetlen, ha győzött."

A sivatagi háború, amely teljes egészében a harckocsik „forradalmi" hadmozdulataira épült, a hadtörténet sajátos paradoxonainak megfelelően olyan csatába torkollt, amelyben az 1914–1918-as háború szokványos és elavult sémái kerültek napvilágra. Két merev és fegyelmezett hadsereg állt szemben egymással olyan terepen, amelynek minden kis kanyarulatában védelemre vagy véletlen eseményekre kellett számítani. A harctér egyik vagy másik oldalát lehetetlen volt felgöngyölíteni, mert szorosan közrefogta azt a part és a sivatagi medence. A harckocsikat nem lehetett használni az áttörésnél, mert útjukban álltak az aknamezők. Az ellenség megsemmisítésének teljes súlya tehát – akár az első világháború régmúlt harcaiban – szükségszerűen „a tüzérség felkészültségére" és „a gyalogság akciójára" hárult. Montgomery is ilyen értelemben dolgozta ki haditervét. Elsősorban arra fordította figyelmét, hogy eltitkolja az ellenség elől támadásának döntő irányát, és így megakadályozza, hogy az összevonja erőit a rések kitömésére. Ezért egy dél felé irányuló „támadás" szándékát színlelte: délre összpontosította csapatait, ál-olajvezetékeket, ál-harckocsikat épített (emlékezzünk: ugyanezt a fogást alkalmazta Rommel is a sivatagi háború kezdetén). A döntő csapást azonban az ellenkező oldalon, északon, a tenger felől akarta mérni; azzal a céllal, hogy „elválassza – ahogy emlékirataiban írja – a németeket az olaszoktól", s könnyebben leverhesse az utóbbiakat, akik „nem olyan katonák voltak, hogy nagyon számítani lehetett volna rájuk keményebb harc esetén". Ítélete igazságtalan volt az olasz csapatokkal szemben, amelyek állandóan a legrosszabb körülmények között kényszerültek harcolni, és amelyek hadieszközök és fegyverek tekintetében mind az ellenségnél, mind szövetségesüknél tízszerte rosszabbul álltak. Montgomerynek az a feltevése pedig, hogy ellenfeleivel külön-külön ütközik meg, a gyakorlatban minden tárgyi alapot nélkülözött. Az olasz haderők a front teljes hosszában, az első vonalban sorakoztak fel, pontosabban: északról dél felé a 21. hadtest, amelyet a Bologna és a Trento alkotott a 164. német hadtesttel együtt, majd a 10. hadtest, mely a Bresciából, a Folgoréből és a Paviából állott. Az említett két hadtest között foglalt állást a német Ramcke-dandár. A második vonalban négy páncélos hadosztály állt, két tömbre osztva (a Littorio és a 15. német hadosztály; az Ariete és a 21. német hadosztály). Tartalékban a 90. gépesített hadosztály és a Trieste maradt. Ez a csatarend ékesszólóan beszél önmagáról: az első

vonal olasz hadosztályait arra szánták, hogy az offenzíva legnagyobb súlyát viseljék, a többieket pedig oly módon állították fel, hogy állandó és gyanakvó ellenőrzést gyakoroljanak felette. .

Nem túlzunk, ha azt állítjuk, hogy Montgomery El-Alameinnél azt a célt hajszolva küzdött és győzött, hogy elválassza az olaszokat a németektől; ez a cél természetesen csak az ő elképzelésében létezett. De nem ez volt a harc egyetlen „különössége". Sőt: egész kimenetele kezdettől fogva megdöbbentő és ellentmondásos volt, mintegy hangsúlyozni akarta annak a halálos küzdelemnek a képtelenségét, amelyet két korszerű hadsereg vívott a nyílt sivatagban.

Október 23-án este Montgomery kiadta az utolsó parancsokat a támadásra; ezt a telihold kihasználásával, éjjel kellett megkezdeni. Azután Condé hercegnek a rocroi csatában szerencsés vetélytársa nyugodtan elvonult aludni. 21 óra 40-kor a brit birodalmi hadsereg ezernél több ágyúja tüzet nyitott az ellenséges állásokra. Az ágyúzás húsz percig tartott, és csak gyenge viszonzásra talált Stumme ezredes (Rommel utódja) lőszer dolgában igen gyengén álló tüzérségénél. Majd harcba indultak a gyalogosok, és a harc első éjjele hatalmas kavarodásban telt el, az utászok által felrobbantott aknák fülsiketítő zaja közepette. A napfénynél kiderült, hogy semmi jelentős haladást nem értek el. A legkeményebb támadás a Folgore állásait érte. 24-én délután 1 órakor az északi oldalon nyílt két résen bevetették a 10. brit páncélos hadtestet, és a zavaros és borzalmas kavarodás folytatódott; sőt: tetőpontját a következő éjjelen érte el.

Az olasz–német haderő parancsnokságát 25-én az egyik légitámadás alkalmával elpusztult Stumme ezredestől von Thoma vette át, majd ettől Rommel, akit Berlinből sürgősen a harctérre irányítottak. A nap első sugarainál Montgomery, aki ez alkalommal nagyon is éber volt, összehívatta hadtestparancsnokait, és azzal fenyegetőzött, hogy ha nem érik el a kitűzött célokat, lefokozza őket. A harc középpontja a 28-as magaslati pont lett, egy jelentéktelen domb, amelyet rajtaütésszerűen foglalt el az 1. újzélandi hadosztály, és amelyet Kidney Ridge-nek neveztek el. Ekörül zajlottak le a támadások és az ellentámadások. Október 26–27-én, miközben fokozódott a 9. ausztrál hadosztály nyomása a tenger felé, a Rommel által délről visszavont páncélos haderők özöne következtében viharossá vált a csata. Közben egy „ál-ütközetben" szétverték a Folgorét (nagyon is valóságos volt azonban az olasz ejtőernyősök elvesztése, akiket a sivatag homokjába küldött meghalni a „Mussolini logika", amely ugyanekkor a doni síkságra hajtotta az olasz hegyivadászokat); az Ariete pedig haszontalanul

tartózkodott a déli részen, amikor a harc kifejlődése már világosan megmutatta, merre irányul az ellenség valódi támadása. Rommel még 28-án is a kezdeményezés megkaparintására törekedett: támadást készített elő a Kidney Ridge ellen; a levegő korlátlan urának, a RAF-nak őrjítő bombázása azonban csírájában elfojtotta az offenzívát, még mielőtt megindulhatott volna. Rommel már 28-án reggel ezt írta naplójába: „A harcot elvesztettük." De megmagyarázhatatlanul és reménytelenül még egy héten át folytatta a harcot, miközben – szintén megmagyarázhatatlanul – a következő napokban lankadtabbá vált a 8. hadsereg támadása. Ahhoz az elképzeléséhez ragaszkodva, amely meghatározta stratégiáját, Montgomery így magyarázza ennek okát emlékirataiban: „A németeket északra, az olaszokat délre helyeztük; a két szövetséges közötti demarkációs vonal körülbelül a mi »folyosónk«-kal egy magasságban volt. Így azonnal elhalasztottam a haditervet. Elhatároztam, hogy a végső csapást éppen ezen a demarkációs vonalon mérem rájuk, de a nagyobb nyomást az olasz frontra fogom helyezni. Ezt a döntést október 11-én hoztam." Ennek megfelelően Montgomery november 2-án megindította a döntő támadást a középső szektor ellen; csak ezután, a már megnyílt hegyszorosba vagy „folyosó"-ba vetette be a 2. új-zélandi hadosztályt és a 9. páncélos dandárt.

Ez utóbbit feltartóztatták a Littorio és a Trieste, továbbá a 15. és 21. német hadosztályok maradványai, amelyek elvesztették tényleges állományuk 75 százalékát. De közvetlenül ezután három páncélos hadosztállyal előrenyomult a teljes 10. brit hadtest, és véglegesen áttörte a frontot. A nyílt hadszíntéren, a már szétvert védelmi vonal háta mögött, a Tel Aqqaqir-i zónában fellángolt az egész afrikai hadjárat legutolsó és legnagyobb tankcsatája, amelynek folyamán mindazt bevetették, ami a négy olasz–német páncélos hadosztályból még megmaradt. Rommel kimerítette összes forrásait, és a november 2-ról 3-ra virradó éjjel megkezdte a visszavonulást Fuka felé, megkísérelve, hogy megmentse a német haderők zömét. A visszavonulás fedezésének feladatát az Arietéra és a még felsorakozó három olasz hadosztályra, a Bresciára, a Folgoréra és a Paviára bízta, habár ez utóbbiak már inkább halottakból, mint élőkből állottak.

Amikor ez az utolsó, „ragyogó" hadművelete kivitelezésre került, az a szerencsétlen ötlete támadt, hogy felhatalmazást kérjen Berlinből a visszavonulásra. Cserében heves hangú táviratot kapott a führertől, aki megparancsolta, hogy az utolsó emberig álljon ellen, híven a „győzelem vagy halál" jelszavához. Hitler parancsát Mussolini is támogatta. Így, nagy kavarodás közepette, amelyet a már visszavonulófélben levő tartalékok visz-

szairányítása okozott, november 4-én újból fellángolt a harc, és átnyúlt a következő éjjelbe. Immár minden cél nélkül folytatták az öldöklést, és „egyik katona sem tudta már, hol az ellenség és hol a barát". A 21. olasz hadtest teljesen megsemmisült. Kesselring, a haszontalan mészárlás után, végre utasította Rommelt, hogy vonuljon vissza. És Rommel katonái, akiket még az olasz gépkocsiktól is megfosztottak, a tengerpart hosszában megkezdték hosszú menetelésüket, amely Tripoli eleste miatt csak Tunéziában ért véget. A 8. brit hadsereg pedig a hetedik – és egyben utolsó – sivatagi hadjárat keretében üldözte az ellenséget anélkül, hogy számottevő ellenállásra talált volna. Időközben, november 8-án, Marokkóban és Algériában partra szálltak a Torch-hadművelet angol–amerikai erői. Rommelnek a parancsnoksága alatt álló 90 000 német katonából sikerült megmentenie 70 000-et, ha ugyan hitelt adhatunk emlékiratainak, amelyben ehhez a számhoz ragaszkodik – miután krokodilkönnyeket hullatott az olasz hadosztályok szerencsétlen hősiessége felett. Ez utóbbiakat sorsukra hagyták a harcmezőn. Az eltűnt olasz katonák csontjai után még ma is kutatnak a sivatagban, pedig már régen felavatták az El-Alamein-i temetőt.

VIII

A VOLGAI CSATA

A moszkvai győzelem után, 1941–1942 telén, állandóan érezhető volt a szovjet hadsereg nyomása. A német hadsereg majdnem mindenütt hátrálni kényszerült, és olyan állásokat foglalt el, amelyek alkalmasabbak voltak a védekezésre. De ennél mindkét fél számára sokkal fontosabb volt, ami ebben az időben az egykori frontvonalon történt: az a hatalmas politikai-katonai előkészület, amelyből tavasszal az új offenzíva robbant ki. Az előkészületekben különös jelentőségük volt azoknak a tárgyalásoknak, amelyek a Szovjetunió és az angolszász hatalmak közt folytak. A közös és kényszerítő veszéllyel szemben már 1941 második felében megtették az első lépéseket egy szorosabb egyezmény létrehozására; felvetődtek a legsürgetőbb problémák is. A bonyolult lengyel kérdést már megoldották – vagy inkább elodázták – azzal, hogy a Szovjetunió elismerte a Londonba menekült lengyel kormányt (1941 augusztus).

Iránban közös angol–szovjet akciót határoztak el és valósítottak meg annak érdekében, hogy elhárítsák a perzsa petróleumkutakat fenyegető német veszélyt, és megnyissák a Perzsa-öblön keresztül vezető szállítási utakat. Szeptemberben Moszkvába érkezett a Harriman–Beaverbrook küldöttség, ahol 1942 júliusáig szóló érvénnyel megegyezés született a Szovjetuniónak nyújtandó segítség első lépéseire vonatkozóan. Bár az effajta szerződéseket önmagukban kielégítőknek tarthatjuk, még hosszú az út odáig, hogy igazi és valódi katonai-politikai szövetséget eredményezzenek; annyi volt a kölcsönös bizalmatlanság, s oly szívósan és tartósan éltek a Szovjetunió és a Nyugat közti hosszú szakítás emlékei. 1941 novemberében Sztálin ezeket írta Churchillhez intézett levelében: „Egyetértek önnel abban, hogy tisztázni kell a dolgokat, mert most a Szovjetunió és Nagy-Britannia viszonyában még sok dolog tisztázatlan. Ennek két oka van: az első az, hogy nincs határozott megállapodás országaink között a háború céljait és a béke

ügyének a háború utáni megszervezésével kapcsolatos terveket illetően, a második az, hogy nincs szerződés a Szovjetunió és Nagy-Britannia között a Hitler elleni európai kölcsönös katonai segítséget illetően. Amíg nem jön létre megállapodás ebben a két fő kérdésben, addig nemcsak tisztázatlan dolgok lesznek az angol–szovjet viszonyban, hanem – egészen nyíltan szólva – a kölcsönös bizalom sincs biztosítva."

Sztálin aggodalmai tökéletesen igazolódtak; talán még jobban, mint ahogy ő maga is várta volna. Elég, ha két jelentős példát említünk. A Szovjetunió számára készült segítség-tervezetnek, bár Roosevelt melegen támogatta és helyeselte, sokáig kellett várnia arra (pontosan november 7-ig), hogy hivatalosan beiktassák a kölcsönbérleti törvénybe. Az elszigetelődési politika hívei és főként az amerikai katolikus egyházi vezetők ugyanis heves ellenállást fejtettek ki. Ezenkívül: amíg a Szovjetunió nap mint nap élethalálharcot vívott, az angolok és amerikaiak, valamint Hitler csatlós államai között nemcsak hogy diplomáciai kapcsolatok, de egyenesen baráti kötelékek állottak fenn. Olyannyira, hogy Churchill, mielőtt elhatározta volna, hogy hadat üzen Finnországnak, november 19-én ezt írta Mannerheimnek: „Mélyen elszomorítanak a fejlemények, tudniillik az, hogy néhány napon belül a velünk szövetséges Szovjetunió iránti lojalitásból kénytelenek leszünk hadat üzenni Finnországnak. Ha ez bekövetkezik, úgy fogjuk viselni a háborút, hogy minden kínálkozó alkalmat felhasználunk. Bizonyos, hogy az önök csapatai a háború folyamán nagyobb előnyomulást tettek, mint amennyi biztonságuk érdekében elég; most már megállhatnak és megpihenhetnek egy kicsit . . ." Páratlan levél ez, amely jóval túlment a diplomáciai mesterkedésen. Úgy tűnik, hogy a Szovjetunióval való egyetértésben „szépszerével" ki akarták iktatni Finnországot a háborúból; az utalás a finnek előnyomulására és a „stratégiai biztonság"-ra, amelyre ennek folytán Leningrád kapui előtt szert tettek, nem kis zavart keltett.

A helyzet nem sokat javult Eden szovjetunióbeli utazásával sem; ez egybeesett a távol-keleti helyzet romlásával, amelyet a Pearl Harbour elleni támadás idézett elő. Ebből az alkalomból Churchill a következő utasítást küldte Moszkvába Edennek: „Tekintettel az Egyesült Államok, Kína, és úgy vélem, Ausztrália határozott és nyilvánvaló kívánságára, hogy a Szovjetunió lépjen háborúba Japánnal, önnek nem szabad semmi olyasmit tennie, ami kedvét szegné egy ilyen értelmű esetleges szovjet megmozdulásnak, ha Sztálin elég erősnek érzi rá magát. Nem kell különösebb nyomást gyakorolnunk rá, tekintve, hogy kevéssé vagyunk erre képesek."

A dolgok észrevehetően csak 1942 elején kezdtek megváltozni, az „Egyesült Nemzetek nyilatkozatának" megszületése, illetve az után, hogy 26 nemzet, köztük a Szovjetunió, csatlakozott az Atlanti Charta elveihez. Abból a „szövetséges" állapotból, amelyet az események kényszerítő hatása eredményezett, az érdekelt államok fokozatosan olyan állandó szövetség felé haladtak, amely már nem kizárólag a közvetlen háborús követelményeken alapult. Roosevelt kétségtelenül döntő módon lépett közbe, amikor egész erkölcsi tekintélyének latbavetésével bekapcsolódott a Churchill és Sztálin között lefolyt párbeszédbe, amely azzal fenyegetett, hogy meddővé válik amiatt, hogy mindkét részről erősen eltúlozták a konkrét tennivalók jelentőségét. 1942 márciusában Roosevelt alapvető döntést hozott: a kölcsönbérleti törvény elengedhetetlen feltétele kell hogy legyen a „Szovjetuniónak nyújtott segítség". Ugyancsak ő volt az, aki ettől kezdve állandóan a három nagy közötti találkozót sürgette, „amint lehetséges", hogy megvalósuljon a vélemények széles körű kicserélése. Így került sor májusban Molotov londoni és washingtoni kiküldetésére, azzal a különleges céllal, hogy megegyezzék „egy második front megalakításáról Európában". Molotov útjának egy előre nem látott, fontos eredménye is volt: Londonban megszületett a húszéves angol–szovjet „barátsági szerződés", amelyet az utolsó pillanatban – amikor a tárgyalások során világossá vált, hogy a területi kérdésekben lehetetlen egy azonnali szerződés megkötése – maguk az angolok ajánlottak fel. Azért tették a javaslatot, hogy megoldják a kényes helyzetet; mintegy taktikai kiút volt ez, hogy pillanatnyilag ne kelljen megegyezniük semmiben. A valóságban azonban a szerződés aláírása nagyobb értékű és nagyobb jelentőségű volt, mint ahogy Churchill és Eden elképzelték. A Szovjetunió és a Nyugat között létrejött szövetség első szilárd alapját alkotta.

Ugyanakkor – bár Churchill kijelentette Molotovnak, hogy „sorsunkat összekötöttük a szovjet hadsereg ellenállásával" – a Szovjetunió megsegítésének tervét (500 harckocsi és 400 repülőgép havonként, nyersanyagok, elsősorban alumínium és gumi, egymilliárd dollár értékben) pangás fenyegette. Mivel a Csendes-óceánon a japánok voltak az urak, pillanatnyilag elzárult az amerikai kontinensről Vlagyivosztok felé vezető út. A Perzsa-öblön át egyelőre még nem lehetett közlekedni; egyedül a Sarkon keresztül vezető út volt járható: az Egyesült Államokból Izlandig, innen pedig hosszú és veszélyes hajózás a jéghegyek között, Murmanszk kikötőjéig.

Az 1941 szeptemberi moszkvai jegyzőkönyv alkalmazásának első öthat hónapjában az északi konvojok zavartalanul, vagy majdnem zavarta-

lanul haladtak; később ezt az egyetlen utat is egyre súlyosabban veszélyeztette – a tengeralattjárókon kívül – a Trondheimnél összevont német tengeri flotta. Az első konvoj, amely áprilisban indult el Izlandból, a német repülők és torpedóvadászok tevékenysége következtében 18 hajójából 5-öt vesztett; a következő, 23 hajóból álló csoport azonban csaknem megsemmisült: egyik része jéghegyekkel ütközött össze, más részét pedig a német támadás pusztította el, úgy, hogy csak 8 hajó érkezett meg rendeltetési helyére. Két másik, májusi konvoj szintén súlyos támadást vészelt át: 60-ból 10 hajót veszített. Roosevelt aggodalmaskodása („Félek, hogy mindez súlyos politikai visszahatást fog kelteni Oroszországban.") és Sztálin sürgető követelése („Arcvonalunk számára különösen fontos, hogy május hónapban megérkezzék a segítség.") ellenére a helyzet menthetetlenül tovább romlott. A június 27-én útnak indított és Arhangelszk felé irányított konvojt, ahogy a német támadás veszélye jelentkezett, magára hagyta a cirkáló és vadászkísérete; ezért a 34 hajóból 23-at elsüllyesztettek a németek. („Az egész háború legszomorúbb tengerészeti eseménye" – mondta Churchill.) A veszteségek miatt az Egyesült Államok admiralitása elhatározta, hogy teljesen felfüggeszti a sarkvidéki szállításokat, amíg „el nem olvad a jégmező". 1942 szeptemberében új konvoj indult, de 32 hajóból ez is elvesztett 12-t; az év további részében azután már egyetlen hajó sem ment Arhangelszk irányába, mivel az angol–amerikai erőket a Torch-hadműveletbe vetették be.

A német invázió kezdetétől 1942-ig a Szovjetunió számára – Churchill táblázata szerint – 2795 harckocsi, 1960 repülőgép, 22 027 gépkocsi érkezett; a segítség valóban értékes volt, bár messze elmaradt a moszkvai jegyzőkönyvben megígért mértéktől. A döntő megpróbáltatásokat elszenvedő Szovjetunió tehát majdnem kizárólag saját erejére volt utalva: az 1942-es év második felében lezajlott gigászi csatákban az amerikai háborús potenciál eléggé gyengén éreztette hatását.

A NÁCI-FASISZTA TÁBOR FELKÉSZÜLÉSE

A náciellenes hatalmak táborában megfigyelhető törekvéseket, amelyek az erők egyesítésére és összehangolására irányultak, „alapvetőek"-nek kell minősítenünk, még akkor is, ha hosszú tárgyalások és heves viták előzték is meg azokat. Ugyanakkor egészen másfajta tárgyalás alakult ki a másik táborban, amelyben nem volt lehetőség a vitára, vita helyett az „erősebb"

törvénye érvényesült. Ezt mindennél világosabban megmutatta a csatlós államok ama „parádé"-féléje, amelyet Hitler az antikomintern paktum aláírása évfordulójának megünneplésére hívott össze Berlinben, 1941. november 24–25-re. „Ebből az alkalomból – írja Schmidt, Hitler személyi tolmácsa – olyan látványos felvonulást rendeztek, amilyet az új birodalmi kancellária még soha nem látott. November 15-én délután Ciano, Antonescu, Serano Suñer (spanyol külügyminiszter – *Szerk.*), nemkülönben Magyarország (Bárdossy – *Szerk.*), Bulgária, Horvátország, Finnország és Dánia külügyminiszterei gyűltek össze a hivatalos ünnepségre. Egy nagyszerű gobelin előtt álló, nagyon hosszú, és tükörként csillogó asztal mellett, amelyen mikrofonok voltak elhelyezve, foglaltak helyet valamennyien, a vendégek (ők is jelentős személyek) felé fordított arccal. Egyik a másik után tartotta meg egyetértő, jelentéktelen és ködös mondatokból álló beszédét. Hitler nagy seregszemléje volt ez szövetségesei és csatlósai felett." A szövetségeseknek és csatlósoknak, nyilván semmi mondanivalójuk nem volt, hacsak nem szolgaságuk újabb megerősítése a führer előtt. A legfontosabb szövetséges, Japán, azonban hiányzott; nem jelent meg a Pearl Harbour elleni támadás után sem. A mikádó állama, a németek minden diplomáciai erőfeszítése ellenére – Tojó külügyminiszter tanúsága szerint – január elején megerősítette azt az elhatározását, hogy a háborút továbbra is a saját számlájára fogja folytatni, és határozottan megtagadta, hogy elvonja csapatait a „dél elleni menetelés"-ből azért, hogy a szibériai határoknál megtámadja a Szovjetuniót. Ennélfogva Hitler számára nem maradt más hátra, minthogy csatlósainak erőforrásaiból töltse fel a Wehrmacht súlyosan elhasznált és megfogyatkozott sorait. Valamennyi „szövetségese" között kétségtelenül Mussolini volt a legszolgálatkészebb, akinek fájt az a szégyen, hogy német segítséggel menekült meg (egyelőre!) Afrikában. A duce 1941. december 3-án értesítette a führert, hogy a Szovjetunióba küldene egy, a „legjobb csapatainkból összeállított" hadtestet; egy másik, szervezés alatt álló hadtest pedig majd „az önök Kaukázus felé és azon túlra történő előnyomulásának folytatásához" nyújtana erős „támogatást". Nem tudjuk, hogy Mussolini milyen térképet tanulmányozott, amikor e fellengzős ígéretet tette; a realitásokat mindenesetre igen kevéssé vette figyelembe, mert 1941 telén a német hadsereg ugyancsak messze volt a Kaukázustól!

Mindenesetre ez volt az első alkalom, hogy Hitler nemcsak örömmel vette a duce ajánlatát, hanem sürgette is annak mielőbbi valóraváltását: az olasz csapatoknak még a télen meg kell érkezniük a frontra. A CSIR

(Corpo di Spezione Italiano in Russia = Oroszországi Olasz Expedíciós Hadsereg – *Szerk.*) parancsnoka, Messe tábornok – homályban tartva az új feladatot – meg is kezdte a hadsereg Oroszországba küldésének előkészítését. 1942 májusában Messe Rómába érkezett, és ellenezte a kezdeményezést; a duce azonban a következőképpen bizonygatta elhatározásának igazát: „Nem tehetünk kevesebbet Szlovákiánál. Nekem a führer mellett kell lennem Oroszországban, mint ahogy a führer mellettem állt a Görögország ellen viselt háborúban, és ahogy most is, Afrikában mellettem áll... A béke asztalán nagyobb súlyt nyom az ARMIR 200 000 katonája, mint a CSIR 60 000 embere". Cavallero tábornok, a vezérkar főnöke, a maga részéről feltétlenül támogatta a duce eljárását; nagyhangúan kijelentette: véleménye szerint a Vörös Hadsereg már eléggé elgyötört s ennek következtében az olasz hadsereg Szovjetunióba küldése csupán egyszerű „séta" lesz.

Miközben Olaszországban és a többi csatlós államban a fent említett „sétá"-ra készülődtek a csapatok, Hitler, aki a moszkvai csata után átvette a szovjetunióbeli hadműveletek közvetlen parancsnokságát, kiadta a téli vereségek nyomán szükségessé vált utasításokat a Wehrmacht újjászervezésére. A legsürgetőbb kérdés az volt, hogyan reagáljanak a szovjet katonai kezdeményezésre, amely „légüres teret" teremtett a német gyalogság és a harckocsik között – a különben legyőzhetetlen páncélos hadosztályok gyenge pontjaként. Ezért először is gyökeresen megváltoztatták a páncélos hadosztályok állományát (egy hadosztály eddig egy harckocsi-dandárból és egy gyalogos dandárból állt); az eddigi 500-ról 350-re szállították le a harckocsik számát, s a figyelmet a motorizált gyalogságra összpontosították, amelyet a továbbiakban nem autókon szállítottak, hanem lánctalpas és páncélos kocsikon. Az új páncélos hadosztályok (egy ezrednyi harckocsi, két ezrednyi gyalogos) ütőképes egységekké váltak anélkül, hogy támadásuk lendülete gyengült volna a harckocsik és a gyalogság akciója közötti átmenetben.

A német hadvezetőség tehát a szovjet hadsereg által kialakított „hézagstratégiá"-val a „páncélököl" stratégiát állította szembe (Mot-Pulk), arra törekedve, hogy megtakarítsa és ugyanakkor egybe vonja a támadó és védelmi fegyvereket. Egyidejűleg a gyalogos hadosztály is „mozgékonyabbá" vált, annak következtében, hogy létszámát 12 000 főről 8000-re csökkentették.

Így, megedzve erőit, és biztosan számítva a „szövetségesek" minél nagyobb arányú, közvetlen segítségére, az inváziós sereg tavasz elejétől

kezdve a szovjet katonák ellenálló képességét próbálgatta; viselkedése az ökölvívóéhoz volt hasonló, aki előbb kipuhatolni igyekszik az ellenséget, anélkül azonban, hogy belebocsátkoznék a döntő, ember ember elleni küzdelembe.

A NÉMET TÁMADÁS ÉS AZ ELLENOFFENZÍVA 1942 TAVASZÁN

A németek a Feteke-tenger és az Azovi-tenger között a Kercs-félsziget irányába mérték az első csapást. A szovjet csapatok ezen a területen egy nem több mint 20 km hosszú erődített vonal, „a keleti kis Maginot-vonal" mögé ásták be magukat, arra számítva, hogy itt szilárdan megvetik a lábukat, és innen indulnak majd az egész Krím visszafoglalására. A von Manstein parancsnoksága alá tartozó német–román csapatok május 8-án indultak támadásra, bombázórajok és nehéz tüzérség támogatásával. Az arabati erődvonal sarokpillérének felrobbantása után dühödt bombázásokkal kelet felé nyomták a szovjet csapatokat. A harc már az ötödik napon a támadók javára dőlt el. A védők úgy próbáltak kikerülni az ellenséges szorításból, hogy hajóra szálltak a német repülők által ostromolt kikötőben. 15-én este Kercsbe érkeztek a németek első motoros tartalékai, és a német jelentés közzé tette a zajos győzelem mérlegét: 150 000 fogoly, 1133 ágyú, körülbelül 4000 jármű és 438 szétlőtt tank. A számok ugyan elég túlzottaknak tűnnek, de a támadás célba talált, és nagyon kemény volt.

Tyimosenko marsall eközben – az első német megmozdulás hatásának ellensúlyozására és azzal a további céllal, hogy megelőzze ellenfelét a front kulcsszektorában – május 12-én megindította az első nagy szovjet offenzíváját Harkov vidékén. Ez az offenzíva, ha sikerül, kiragadta volna az ellenség kezéből az annyira kívánatos zsákmányt, Ukrajnát. A szovjet páncélos haderők áttörték a frontot, és gyorsan elérték a sztalinói vasutat; északon védelmi állásokba szorulva, egész súlyukkal délre nehezedtek, s több mint 100 km-t haladtak előre Krasznográd irányába. A harcvonalon kívül ugyan, de már elérték Harkovot. „A füsttel és romokkal borított nagy ukrán város úgy jelent meg a fekete füstben a harcosok szeme előtt, mint egy hatalmas hadihajó rémképe." Már az első összecsapásoknál világosan kitűnt mindkét fél megújult támadási ereje, és úgy látszott, hogy az új hadjárat sorsa egyensúlyban van. Hatásosan fejezi ki ezt az „egyensúly-pillanatot" az a jelentés, amelyet Molotov – aki a harkovi támadás előkészítésekor utazott el a Szovjetunióból – washingtoni látogatása alkalmával személye-

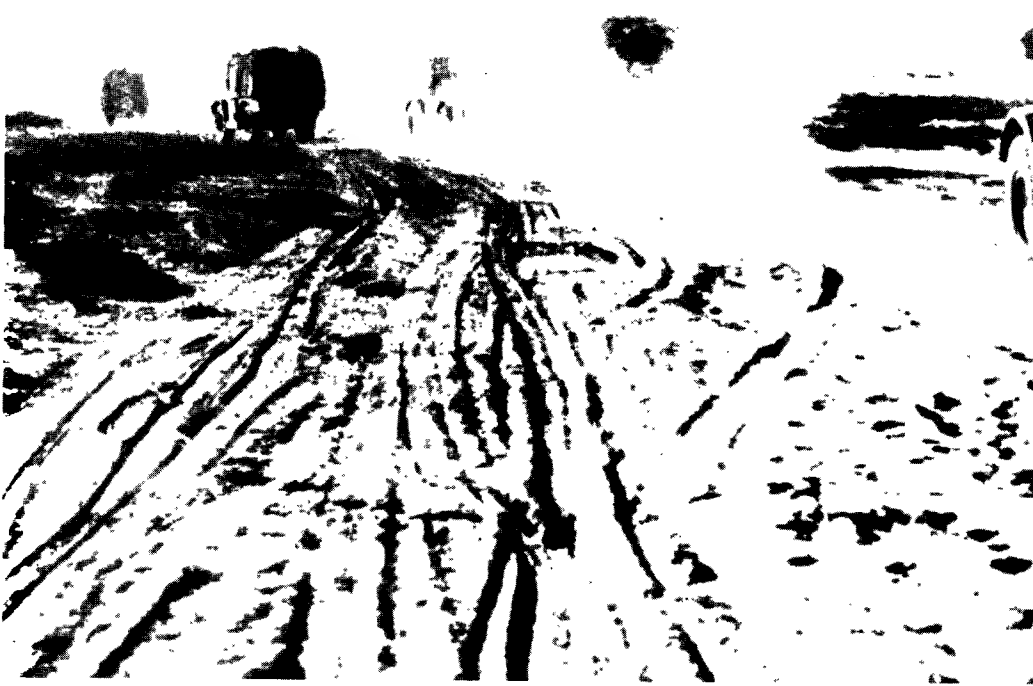

SIDI EL-BARRANI FELÉ. OLASZ GÉPJÁRMŰOSZLOP ERŐFESZÍTÉSEI A HOMOKOS TALAJON

HEVES HARCOK SZTÁLINGRÁD EGYIK ÜZEMÉBEN

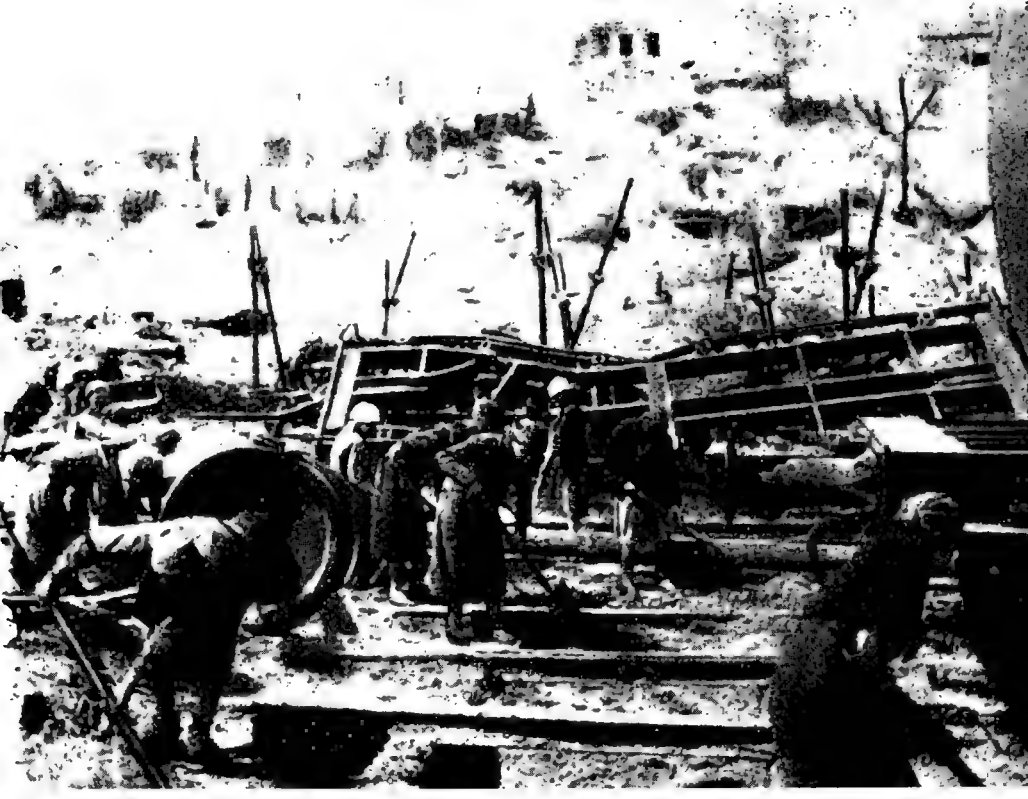

A GYŐZELEM UTÁN MEGINDUL AZ ÉLET

1943 ŐSZ. TÁMADÓ SZOVJET KATONÁK BELORUSSZIÁBAN

sen tett Rooseveltnek. Molotov, miután elmondotta, hogy „a németek krími előnyomulása arra kényszerítette Tyimosenko marsallt, hogy néhány nappal előbbre hozza a harkovi támadást" – írja Cross amerikai attasé –, így illusztrálta a helyzetet: „Harkovtól délkeletre a szovjet csapatok egy beszögellést nyitottak, amelyet a németek most igyekeznek összeszorítani, komoly veszélybe sodorva a beszögellésben levő szovjet erőket. A délnyugati front parancsnoka Tyimosenko marsall, míg a déli fronté (Rosztov–Vorosilovgrád) Malinovszkij tábornok, Tyimosenko marsallnak alárendelve. Molotov emlékeztette hallgatóit, hogy két hete távol van Oroszországtól, de a helyzetet komolynak tartja, különösen, ha a szovjet csapatokat kiűzik a beszögellésből, amelyről beszélt. Nem vagyunk olyan helyzetben, hogy biztosan előre láthatnánk a jelenlegi harc kimenetelét. A németek megvalósíthatnának egy csapatösszevonást Moszkva alatt vagy Rosztovnál, kísérleteket tehetnének arra, hogy kierőszakolják a behatolást a Kaukázusba a Novorosszijszk–Majkop–Baku útvonalon. Ez utóbbi erőfeszítés sikeres kimenetele nagy előnyöket jelentene Hitler számára, különösen a petróleumot illetően. A Vörös Hadsereg hangulata kitűnő, a végső győzelembe vetett hite érintetlen."

Molotov május 30-án adta ezt a helyzetismertetést; ugyanezen a napon, több mint 15 napos harc után, a német ellentámadási hadművelet, amely Tyimosenko haderőinek két oldala felé fordult (Kleist hadserege délről, Paulusé északról; mindkettő von Bock parancsnoksága alatt), elérte végső célját: a hadsereg két csoportja találkozott, levágta a támadási beszögellést, és katlanba zárta a szovjet haderő zömét. A német jelentés szerint a szovjet hadsereg 240 000 foglyot és 1245 szétlőtt tankot vesztett. Ez volt a legsúlyosabb csapás, amely a Szovjetuniót az invázió kezdete óta érte. A vereség okait az elhamarkodott előkészületeken kívül – ebben a vonatkozásban jelentősek Molotov beszámolói – katonai téren abban kell keresnünk, hogy a szovjet támadási arcvonalnak nem sikerült kiszélesítenie kiindulási alapját; nagyon messzire előrenyomult, s ezáltal fedezetlenül hagyta és veszélyes módon meggyengítette szárnyait. Sztálin, aki Moszkvából személyesen és állandóan sürgette a támadást, ez alkalommal talán „túl sokat" követelt a szovjet hadseregtől, amelyet idő előtt vetettek be az újjáéledt és ereje teljében levő ellenség elleni harcba. Mindenesetre igen érdekes Churchill erre vonatkozó magyarázata, amelyet emlékirataiban fejt ki, jóval azelőtt, hogy a Szovjetunióban a harkovi csatáról fellángolt a politikai-katonai vita, amely még ma is tart. „A »nyugtalanító« támadás (Tyimosenko vezetésével), bár az oroszoknak súlyos veszteségekbe került,

arra kényszerítette az ellenséget, hogy terveinek megvalósítását egy hónappal elhalassza; s a tények valóban így állnak, a megtakarított idő később igen értékes lesz."*

Kercs és Harkov után a harmadik csapást újból dél felől mérte von Manstein hadserege: támadást indított az előző év októbere óta hiába ostromolt szevasztopoli erőd ellen. Szevasztopol a Fekete-tenger legfontosabb kikötője és egyben olyan név volt, amelyet az 1855-ös háború és Lev Tolsztoj elbeszélései tettek legendássá; egyike azon városoknak, amelyekben összetalálkozik a Szovjetunió múltja és jelene.

A támadás június 7-én kezdődött. A németek, miután lerohanták a sziklába vájt bunkerek védelmi övezetét, nap nap után fáradságosan és véresen haladtak előre. 19-én bevették a Szevasztopollal szemben levő Szevernaja támaszpontot, és ezzel elzárták a várost a tengertől; a füstfüggönnyel borított rohamosztagok egyenes támadása, a stukák és a nehéztüzérség pergőtüze következtében olyan páncéloserődök esnek el, mint a Makszim Gorkij és a Malakov. (A Maginot-vonal bevételének tapasztalata még egyszer értékesnek bizonyult a támadók számára.) Június végére a harc már a városban folyt; utcáról utcára, házról házra, a sztálingrádi hősi tettek előjátékaként, miközben a német–román csapatok megszállták Balaklavát és a Herszonesz-félszigetet. Szevasztopol 25 napi szakadatlan harc után, minden oldalról körülzárva, végül is július 2-án elesett. A helyőrség maradványait a fekete-tengeri flotta helyezte biztonságba.

A NAGY NYÁRI OFFENZÍVA

A németek zajos tavaszi sikerei csupán a nagy nyári támadás előhírnökei voltak. Ha hihetünk a vezérkar főnökének, Halder tábornoknak, Hitler, aki felkészült a döntő erőfeszítésre, és újra maga elé tűzte a nagyratörő Barbarossa-terv megvalósítását – vagyis a szovjet hadsereg teljes megsemmisítését –, szilárdan meg volt győződve arról, hogy már csak „az utolsó csapást kell rámérni a támolygó és lábán megállni képtelen ellenségre". Ez a meggyőződés azonban csak egy bizonyos pontig fedi a nagy nyári offenzíva tervét, amelynek magyarázatát a hadtörténészek nagyon vitatják. Valóban: ez az akció alapvetően különbözött az 1941-es offenzívától.

* A szovjet történettudomány jelenlegi álláspontja szerint a harkovi vereség egyik fő oka Sztálin hibás katonai elképzelése (a frontális támadás erőltetése a sokkal előnyösebb bekerítő hadművelet rovására). – *Szerk.*

A német csapatokat akkor a front egész ívének hosszában, az Északi-tengertől a Fekete-tengerig állították fel, a Leningrád, Moszkva és Kijev elleni támadás fő irányelveivel. Most viszont délre összpontosították az erőket, Voronyezstől Rosztovig. Ez eleve kizárta, hogy egyenesen Moszkva ellen, a szovjet ellenállás szíve felé intézzenek frontális támadást; s egyben azt mutatja, hogy a valóságban, minden fennhéjázó kijelentés ellenére, a megelőző tél keserű tapasztalatai után féltek megindítani a döntő harcot. Ezenkívül nem világos a hadműveleti terv fő célja sem: vajon Moszkvát akarták elvágni minden utánpótlási lehetőségtől, délről bekerítve, és azután szándékoztak rátámadni? Vagy pedig zömmel a Kaukázus ellen akartak vonulni?

A szovjet kézbe került német iratok, amelyeknek tartalmát Sztálin 1942 novemberében hozta nyilvánosságra, lehetővé teszik, hogy választ adjunk ezekre a kérdésekre. A végcél Moszkva bevétele volt; a fővárost a voronyezsi zónában előrenyomulva, a Don folyón való átkelés után kellett volna elérniük a németeknek, pontos menettáblázat szerint. Az említett táblázatban július 10-re tervezték Boriszoglebszk bevételét, július 25-re Sztálingrádét, augusztus 10-re Szaratovét, augusztus 15-re Kujbisevét, szeptember 20-ra Arzamasét, szeptember 25-re Bakuét. Október–novemberben kellett volna lejátszódnia a végső, Moszkva elleni hadműveletnek.* Olyan tervről van itt szó, amelyben – úgy tűnik – kezdettől fogva ellentétes elemek keverednek, Hitler ál-napóleoni fantáziája által nagy nehezen összehordva: Moszkva elfoglalásának követelménye abból a célból, hogy szíven üssék az ellenséget, és megbosszulják a téli vereséget (ez bizonyára a führer indítóoka); annak a szükségessége, hogy a halálos párbajt csak akkor vívják meg, amikor az ellenségtől már elszakították a Don és a Volga közti hátországot (az óvatos német főhadiszállás javaslata); az a vágy, hogy hatalmukba kerítsék a kaukázusi petróleumkutakat (a német gazdasági vezetők kívánsága, akik már szemben találták magukat a III. Birodalom ipari csődjével). Az új Barbarossa-terv megvalósítását a német inváziós csapatokra bízták; az Európában rendelkezésre álló 256 hadosztályból 179-re (a teljes Wehrmacht 70 százalékára), és az alábbi megoszlású 61 csatlós hadosztályra: 22 román, 14 finn, 10 olasz, 13 magyar, 1 szlovák és 1 spanyol (az 1941-es, első nyári hadjárat óta majdnem megkétszereződtek a „szövetségesek"). A tel-

* A német hadsereg 1942-es hadműveleteinek stratégiai célját illetően mind a szovjet, mind a nyugati hadtudományban viták folynak. Az utóbbi időben a szovjet történészek arra hajlanak, hogy a német támadás célja nem Moszkva, hanem a Kaukázus és a Közel-Kelet volt. – *Szerk.*

jes inváziós hadsereg tehát 240 hadosztályból állt; ennek legnagyobb részét (több mint 3 millió embert) Orjol és Lozovaja között összpontosították a nagy „bekerítő hadművelet" végrehajtására. Pontosabban: von List „A"-hadseregcsoportját Orjol és Taganrog között, von Bockét (beleértve az ARMIR-t is) a déli front további részein állították fel. A rendelkezésre álló 26 páncélos hadosztályból 22-t vetettek be a Vörös Hadsereg elleni harcba.

Az offenzíva június 28-án, Voronyezs irányában kezdődött meg, 35 hadosztállyal, és Rokosszovszkij csapatainak elkeseredett ellenállásába ütközött. A német páncélos és motoros hadosztályok július 6-án és 7-én elérték a Dont; a harc Voronyezs köré összpontosult. A németeknek sikerült behatolniuk a városba, de az elszánt ellentámadások miatt nem jutottak tovább. Abban az övezetben, ahonnan a legjobban fenyegették volna Moszkvát, azonnal bekerítették őket. A németek e kezdeti csődje egyrészt lehetővé tette a szovjet csapatok számára, hogy a Donon túl visszaállítsák a frontot; másrészt kezdettől fogva felforgatta a támadási tervet, szétbomlasztva stratégiai elemeit és indítóokait.

Ettől kezdve a német támadás délkeleti irányba húzódott, és a harckocsik és repülők tömeges összevonása révén ellenállhatatlan nyomást fejtett ki. A 62. és 64. szovjet hadtest, a németekéinél egy harmaddal gyengébb erőkkel (10 gyalogos hadosztállyal), szilárdan harcolt a Don-kanyarban. A német taktikával szemben a „páncélököl" taktikát, a rugalmas védelem taktikáját alkalmazták, amelynek elveit Tyimosenko egy, a csapatokhoz intézett kiáltványában fejtette ki.

Gyakorlatilag ekkor vált lehetetlenné először a hagyományos bekerítő hadmozdulat és a „katlanok" kialakítása; a területszerzés helyett az időnyerés lett az elsőrangú tényező. A szovjet ellenállás július végéig megakadályozta, hogy a támadók döntő sikereket érjenek el. Valószínűleg ezen a ponton vett döntő fordulatot az egész hadjárat sorsa.

Valóban: míg a Don-kanyarban vezetett fő támadás csak lassan haladt előre, az „A"-hadseregcsoport előnyomulása, amely mindinkább déli irányba fordult, július 23-án elérte legjobban áhított célját, Rosztovot. Megnyílt tehát az út a kaukázusi invázió számára. Hitler, a siker kiaknázása céljából, elhatározta, hogy elvonja von Bock Sztálingrád felé vonuló déli hadtestének jó harmadrészét (beleértve az olasz hegyivadász hadtestet) és azt is beveti Baku és a petróleumkutak ellen, ahol zajos győzelemben reménykedett. Úgy látszott, hogy a Közel-Kelet megnyílt a III. Birodalom terjeszkedése előtt, és az sem tűnt többé lehetetlen álomnak, hogy a

kaukázusi haderők a piramisok árnyékában fognak találkozni Rommel seregeivel.

Hitler elhatározása az első percben helyénvalónak és szerencsésnek tűnt. A német páncélos hadosztályok, miután átkeltek a Don folyón, átlagosan 50 kilométert tettek meg naponta a Kaukázus előtti sztyeppéken. Augusztus 4-én elérték Sztavropolt és Krasznodart, 9-én Majkopot, 25-én Mozdokot. 26-án hírül adták a világnak, hogy a német alpesi vadászok kitűzték a horogkeresztes zászlót a több mint 5000 méter magas Elbrusz csúcsára. A szovjet információk szerint egy szó sem igaz az egészből; a fényképek „trükk"-felvételek voltak. Ugyanabban az időben, a közeli győzelemtől fellelkesedve, von Bock seregei is megállás nélkül haladtak Sztálingrád felé. Augusztus 17-én a szovjet erők kénytelenek voltak visszavonulni a Donon túlra. Egy igen heves, összpontosított német támadás egyre inkább a város körüli szűk területre szorította őket. Vertiakitól északra a nácik Jazovka felé vonultak, elérték a Volgát, és elszigetelték a szovjet hadsereg jobbszárnyát. Középen, Kalcs felé szélesítve a frontot, egyenesen a város felé közeledtek. Délen egy másik hadoszlop véres utat vágott a Volga felé, hogy a szovjetek balszárnyát is elszigetelje.

Úgy látszott, hogy már csak néhány kilométer, néhány óra választja el von Bock hadseregét a legjobban áhított sikertől. *Sztálingrád* elfoglalása ugyanis azt jelentette volna, hogy véglegesen elvágják a Volga létfontosságú ütőerét, s végérvényesen biztosítják a Kaukázus felé való előnyomulást, tehát lerombolják a déli tartópillért, amelyre az egész szovjet védelmi vonal támaszkodott. Egy kezdetben zavaros és kuszált tervből – mintegy maguknak a dolgoknak az erejéből – végre kibontakozott a döntő hadműveleti célpont: az egész nagy offenzíva e város köré csoportosult, mint ahogy egy duzzadó folyó is az utolsó gátnak veti neki magát, mielőtt kiáradna.

SZTÁLINGRÁD MEGROHANÁSA

A Moszkvában augusztus közepén lezajlott Churchill–Sztálin-találkozó megerősítette annak a ténynek a „váratlan" voltát, hogy a nagy német offenzíva alapvető célja Sztálingrád lett. Ezen a találkozón (amely a két államférfi között az első volt) hosszasan megvitatták a katonai helyzetet. Churchill, hogy igazolja magát a második front megnyitásának halogatása miatt, elmagyarázta a Torch-hadműveletet; Sztálin pedig, akinek jó képet kellett vágnia a rossz játékhoz, a legteljesebb titoktartást kérve, bizalmasan közölte

az angol miniszterelnökkel egy „nagystílű ellenoffenzíva tervét". De amennyire tudomásunk van róla, a Volga menti nagy város nevét nyíltan soha nem említették, és minden figyelmük a kaukázusi helyzetre irányult. „Megkérdeztem Sztálint – írja Churchill –, képes-e az orosz hadsereg megtartani a kaukázusi hegyi utakat, és képes-e megakadályozni, hogy a németek eljussanak a Kaspi-tengerig, hogy megkaparintsák a bakui olajmezőket, és hogy később, dél felé nyomulva, behatoljanak Törökországba és Perzsiába. Sztálin kiterített egy térképet, és a legnagyobb bizakodással mondta: »Megállítjuk őket. Nem fognak átkelni a hegyeken.«" Sztálin ígéretei azonban csak részben győzték meg Churchillt, aki Roosevelt és Attlee* előtt így vonta le a beszélgetés tanulságait: „Személy szerint úgy vélem: 50 százalék eshetőség van arra, hogy ellenállnak; az angol vezérkar főnöke (Brooke) nem számít ennyire sem."

Ez olyan ember véleménye volt, aki – bár elég távol állt a harctértől – ezekben az augusztusi napokban azt tapasztalta, hogy a német hadigépezet már nem úgy működik, mint azelőtt.

Ilyen értelemben nyilatkozik az ARMIR egyik tisztje is, Giusto Tolloy, aki nyíltan kijelenti: „A fáradt és kiábrándult német csapatok nagyon is óvakodtak attól, hogy a Don-kanyarban túlságosan közelről üldözzék az oroszokat." Majd sokatmondóan hozzáteszi: „Az orosz nép nem látszik legyőzöttnek; asszonyok és gyermekek mutatták meg ezt a létért való küzdelemben, amelyet nap mint nap vad, féktelen energiával harcoltak végig, anélkül, hogy valaha is megalázkodtak, behódoltak volna a győző előtt; panasz, sírás, jajszó nélkül."

Az egyik legkipróbáltabb olasz osztagnak, az Albániából átirányított Sforzesca hadosztálynak jutott az a feladat, hogy felfogja az első orosz ellentámadás súlyát. A hadosztályt, amelyet váratlanul, augusztus 20-án reggel vetettek be az olasz és a 6. német hadsereg találkozópontjánál (Hopjor–Don torkolat) az oroszok szétverték az ütközetben. A következő napokban a pontosan érkező olasz osztagok villámgyorsan újra elzárták a megnyílt rést. Augusztus 24-én a Savoia lovasezred zárt sorokban, véres kardokkal megrohamozta Iszbrusenszkit, s majdnem teljesen feláldozta magát ebben a XIX. századi stílusú vakmerő tettben. A szovjet csapatok nem ragaszkodtak feltétlenül a harchoz; megelégedtek azzal, hogy megtartották doni hídfőjüket.

* Attlee, az angol Munkáspárt akkori vezetője 1940-től a Churchill vezette koalíciós kormány tagja volt, 1942-től miniszterelnök-helyettes. 1945–1950: miniszterelnök. – *Szerk.*

A német parancsnokság kemény szemrehányásokat tett a pillanatnyi kudarc miatt; de még súlyosabb volt az a nézeteltérés, amely az olasz hadvezetésen belül jelentkezett. Gariboldi tábornok, az ARMIR új parancsnoka – akit szinte megőrjített a németektől elszenvedett megrendszabályozás, és aki ugyanakkor teljesen képtelen volt arra, hogy szembeszálljon a nácikkal – és Messe tábornok, a CSIR volt parancsnoka között – akit arra kényszerítettek, hogy (saját vallomása szerint) „erőinek 20 százalékát az oroszok leverésére, 30 százalékát a németek elleni harcra, 50 százalékát pedig az olaszok, a rómaiak, azaz a fasiszta kormány leverésére fordítsa" – csúnyán elfajult a vita. A túl sok feladattól kimerült Messe végül is – éppen a doni vihar kitörése előtt – „egészségi okokból" engedélyt kért és kapott a hazautazásra.

Eközben, nem zavartatva az említett közjátéktól, amely mindent összevetve tulajdonképpen mellékes volt, tovább folytatódott a 6. német hadsereg előnyomulása Sztálingrád felé. Útja a sztyeppén vezetett, amelyet lépésről lépésre a napégette földbe vájt, s majdnem észrevehetetlenné álcázott lövészárkok védtek. „Egyetlen csepp eső sem esett ezekben a napokban – írja Tolloy –, ami felfrissítette volna katonáinkat a sztyeppén. A szél egész homokhegyeket emelt, amelyeket átforrósított a nap és a lövedékektől lángra gyúlt száraz fű lángja." A támadás súlyos veszteségek árán sem haladt előbbre napi két-három kilométernél. Délen megsemmisült a Volga felé küldött 4. hadsereg páncélos oszlopa, amelyet az éjjeli órákban a folyón átszállított szovjet harckocsik támadtak meg. A tavak védelmi vonalának hosszában, a kalmük sztyeppe felé megszilárdult a front.

Szeptember 3-án a 6. hadsereg elérte a Volga és a Don közötti fennsíkot. Amikor a német katonák feljutottak a dombvonulatra, szemük előtt megjelent a nagy ipari centrum, amelynek bombázását már augusztus 24-én megkezdték. A felülről ostromolt város a hadtudomány szokványos szabályai szerint arra volt ítélve, hogy elessék. Maradék ellenállásának felszámolására megkezdődött fölötte a stukák rettenetes karüsszelje. A város mögött, a Volga felől lángfüggöny emelkedett: a darabokra tört tartályokból kiömlött a benzin és az olaj, s meggyulladt. A bombázók és a nehéztüzérség ágyúi egész Sztálingrádot romhalmazzá változtatták.

Ekkor azonban olyan esemény történt, amely minden háborús szabályt megsértett, bármilyen jól megtanulták is azokat a kézikönyveikből a gőgös német tábornokok. Ez a dolog az ő szemükben valósággal lehetetlenségnek tűnt.

A Volga mentén mintegy negyven kilométer hosszan elterülő város fent-

ről úgy festett, mint a lebontott épületek és a romokkal elzárt utak rémlátomása, amelyet immár a teljes pusztulás kerített hatalmába.

De éppen a német bombázások járultak hozzá egy új hadszíntér kialakításához. Sztálingrád valamennyi korszerű épülete, palotái, felhőkarcolói, vasbetonból épített gyárai a bombázások következtében egyetlen gigantikus védelmi rendszerré alakultak, amely járhatatlan volt a harckocsik számára. A Csujkov tábornok vezetése alatt álló 62. hadsereg a romok között egyesült a lakossággal: a harcosok az ellenállás izzó szellemétől fűtve házról házra, utcáról utcára gyökeret vertek, úgy, ahogyan azt a Csivijanov párttitkár vezetése alatt álló városi védelmi bizottság kiáltványa kifejezi: „Elvtársak, sztálingrádi barátaink! Mint 24 évvel ezelőtt, városunk most is nehéz napokat él át. A vérengző hitlerista gyilkosok rátörnek napfényes Sztálingrádunkra, a nagy vörös folyót, a Volgát akarják elérni. Sztálingrádiak! Nem hagyjuk, hogy a németek beszennyezzék kedves városunkat. Mindannyian egy emberként keljünk szeretett városunk, házunk, családunk védelmére! Torlaszoljuk el az utcákat áttörhetetlen barikádokkal! Csináljunk minden házból, minden kerületből, minden utcából bevehetetlen erődítést! Mindnyájan előre a barikádok építésére! Ne legyen utca barikád nélkül! 1918-ban atyáink megvédték Caricint. Mi 1942-ben megvédjük Sztálingrádot. Minden fegyverképes ember siessen városa, otthona védelmére!"

A modern időkben megismétlődött a párizsi kommün csodája, de új formában: a barikádok régi szellemét egy magasan fejlett ipari civilizáció összes erőforrásával hangolták össze, a háborús termelésre átállított valamennyi gyárral, valamennyi bunkerré alakított rommal és lövészárokká alakított utcával egyesítették. Az első német csapatot, amely augusztus 23-án betört az északi kerületekbe, az egyik gyár munkásai tartóztatták fel. A dolgozók a maguk készítette harckocsikra ültek, amelyek egyenesen a tűzkeresztségbe vitték őket.

N. Talenszkij szovjet hadtörténész megjegyzi, hogy Sztálingrádnál „nem egyéni, hanem tömeg-ténykedés volt a hősiesség". Nem írhatjuk le tehát ezt vagy azt az elszigetelt eseményt, ha nem akarjuk szem elől téveszteni a háború egységesen kiterjedt hősies légkörét, a leggigászibb „utcai harc" képét, amelyet valaha is vívtak. Elég megemlítenünk, hogy az egész lakosság részt vett a harcokban, a nők az első vonalban. Milyen rettenthetetlen ápolónők voltak, készek arra, hogy elfoglalják elesett elvtársaik helyét; hogyan váltak erődökké és lövészárkokká a házak és az utcák, gyakran reggeltől estig, vagy fordítva! A romokból fehéren kiemelkedő városban még

ma is érintetlenül őrzik – mint a sztálingrádi ütközet örök emlékét – „Pavlov őrmester házát", amelyben a szovjet harcosok 200 napon át védték magukat az állandó német támadások ellen. A „New York Herald Tribune", ekkora hősiesség láttán megdöbbenve, szeptember 27-én a következőket írta: „Tomboló tűzvész, fullasztó füst, romba dőlt épületek, szünet nélkül robbanó bombák, tűz és halottak leírhatatlan káoszában állnak ellen a város védői; felkészülve nemcsak a halálra, ha kell, nemcsak arra, hogy minden támadásnak ellenállnak, hanem arra is, hogy állandóan ellentámadásba menjenek át, nem törődve a veszteségekkel. Itt úgy harcolnak, hogy nem törődnek többé stratégiai számításokkal, itt olyan gyűlölettel és olyan szenvedéllyel harcolnak, amilyet Londonban sohasem ismertek. De éppen ilyen harccal szokták megnyerni a háborút."

Így nyerik meg a háborúkat; a 62. hadsereg és a lakosság közös elhatározását jól fejezi ki egy harcos a sok közül, a kiváló lövész, Zajcsev, azzal a hősies mondással, amely Sztálingrád védőinek szívéből fakadt: „A Volgán túl nincs hely számunkra."

A város középső és déli részében egész szeptemberben folytatódtak az elkeseredett harcok. A német parancsnokság azt remélte, hogy két-három nap alatt eléri a Volgát; több mint tíz napjába került, amíg nagy fáradsággal, szeptember 13-án a folyóhoz ért: ez volt a harc legválságosabb pillanata. Október elején a németek megtámadták az Orlovka munkásnegyedet, amelyet tizenöt napi szakadatlan küzdelem után bevettek. Ugyanennek a hónapnak a vége felé, egy erős bombázás után, lerohanták a délen megmaradt utolsó „védelmi vonalat", amely a Dzserzsinszkij Művek, a Vörös Barikád és a Vörös Október gyárak három „támaszpontjára" épült.

A félig földbeásott harckocsik által létesített „tűzövezeten" átkelve, a németek behatoltak a gyárak, az összecsavarodott vas- és vasbeton-tömbök útvesztőjébe, mialatt a Luftwaffe megkísérelte, hogy mélyrepüléssel füstölje ki fészkeikből a védőket. Elesett a Dzserzsinszkij Művek és a Vörös Barikád, de vadul ellenállt a Vörös Október, az ellenállás utolsó szigete. És sohasem vették le róla a sarló-kalapácsos zászlót.

Megkezdődtek a nagy esőzések, amelyek a támadókat és a védőket egyaránt sártengerbe borították; Sztálingrádtól északkeletre pedig mutatkozni kezdtek a szovjet ellentámadás első jelei. Sztálingrád tisztjei és katonái az Októberi Forradalom 25. évfordulója alkalmából a következő üzenetet továbbították Sztálinnak: „Sztálingrád előtt harcolva nemcsak Sztálingrádért küzdünk. Sztálingrád előtt hazánkat is védjük, s mindent, ami kedves nekünk, és ami nélkül nem élhetünk. Itt, Sztálingrád előtt dől el: sza-

badon élhet-e a szovjet nép vagy sem." Sztálin így válaszolt Moszkvából: „Az ellenséget megállítottuk Sztálingrád alatt... Saját bőrén érezte már a Vörös Hadsereg ellenállásának erejét. Meg kell ismernie még megsemmisítő erejét is." A németek július közepétől november 19-ig 180 000 halottat, 1500 harckocsit, 1000 ágyút és 1337 szétlőtt repülőgépet vesztettek Sztálingrádnál. És a nagy tragédia még nem fejeződött be.

A SZOVJET ELLENTÁMADÁS

November 19-én, hosszas és alapos előkészület után (ami a Sztálin és Churchill között lefolyt, általunk már idézett bizalmas megbeszélésből is kitűnik), kezdetét vette a nagy szovjet ellentámadás, amelynek lehetőségét vagy valószínűségét Hitler határozottan kizártnak tartotta. A führer úgy vélte – és ugyanezen a véleményen volt majdnem valamennyi német harci alakulat parancsnoka is –, hogy a nyáron elszenvedett súlyos csapások megtörték a Vörös Hadsereg „maradék erejét". Nem vette figyelembe – sem ő, sem tábornokai – a legelemibb tényt, hogy a Vörös Hadsereg, bár visszavonult, meghiúsította az új Barbarossa-terv megvalósítását, esetről esetre támaszpontokat biztosított magának a támadás újrakezdéséhez, és az ellenséget erőinek szétforgácsolására kényszerítette. (Ezért volt döntő jelentősége a németek által oly önhitten kezdeményezett kaukázusi támadásnak is, amely nagymértékben gyengítette a sztálingrádi frontot.) A szovjet parancsnokságoknak mindig az volt a legfőbb gondjuk, hogy részletesen kidolgozzák a támadás tervét: attól kezdve, hogy az utánpótlásokat olyan helyen igyekeztek összevonni, amely a támadás ugródeszkájául a legalkalmasabb, egészen az ipari apparátus maximális kihasználásáig, az ágyúk, lövegek, repülőgépek és harckocsik tömeges gyártására. A tüzérség különösen magas technikai színvonalának bizonyítására elég megemlítenünk a Kostyikov-féle ágyút,* amely egyszerre, egyetlen elektromos gyújtással 16–24 rakétát képes kilőni.

A Volga hosszú vonala, amely mentén a katonai szállítmányok az éjjeli órákban haladtak végig, jól álcázta a hosszú előkészületet: így a német légierőnek nem sikerült ellenőriznie a csapatok és a hadieszközök szüntelen Sztálingrád felé áramlását.

A támadás fő célja az volt, hogy megsemmisítse von Paulus 6. hadsere-

* Ezek a lövegek a második világháborúban „Katyusa" – az ellenfél körében „Sztálinorgona" – néven váltak híresekké. – *Szerk.*

gét, és ostromlottá tegye az ostromlót. A szovjet csapatoknak a Volga két hídfőjénél kellett felsorakozniuk, északon a Szerafimovics-körzetben, délen a Barmacsianszk tónál; úgy, ahogy a sakkban: két – látszólag játékon kívül álló és használhatatlan – figura villámgyorsan lép közbe a végjátéknál.

Északról és délről majdnem egy időben indult el a szovjet támadás; a tüzérség romboló ereje, a páncélos erők támadó lökése és a gyalogság magabiztos előnyomulása tökéletes összhangban. A harapófogó két karja nem egészen 5 nap múlva, hirtelen összezárult Kalacsnál, von Paulus hadseregének háta mögött. November 23-án von Paulus engedélyt kért Hitlertől, hogy kiüríthesse Sztálingrádot, és ellentámadást kíséreljen meg délnyugat felé. De hiába: a várost semmi szín alatt sem volt szabad elhagynia. Ezután a kör egyre jobban összeszűkült; 22 hadosztályt, 330 000 katonát zárt körül 1500 km^2-nyi területen, amelyet állandóan lőttek a messzehordó szovjet ágyúk. A szovjet csapatok, hogy véglegessé tegyék a bekerítést, körös-körül hatalmas és áthatolhatatlan aknamezőt létesítettek.

December végétől január 10-ig szakadatlanul folyt a harc a már hóval borított síkságon. Minden egyes hátrafelé tett lépés azt jelentette a németek számára, hogy a fagyos földbe új, minden „kényelmet" nélkülöző futóárkokat kell ásniuk. Hitler – mintegy a maga módján fejezve ki azt, hogy valami helyrehozhatatlan dolog történt – december első napjaiban kelt napiparancsában így foglalja össze a helyzetet: „A sztálingrádi csata elérte tetőpontját. Az ellenség utat nyitott magának a német egységek háta mögött, és kétségbeesetten igyekszik visszafoglalni a számára annyira fontos Sztálingrádot. Az oly bátor tábornokok parancsnoksága alatt (a németeknek – *Szerk.)* minden körülmények között meg kell őrizniük sztálingrádi állásaikat, amelyeket vér árán szereztek meg. Ez rendületlen elhatározásuk kell hogy legyen. Én minden tőlem telhetőt megteszek, hogy támogassam önöket hősi harcukban."

A führer ígérete, úgy látszott, hamarosan megvalósul. Von Manstein 4. hadserege december 12-én megkezdte a „téli vihar" elnevezésű hadművelet megvalósítását, megkísérelve, hogy egy kettős offenzíva segítségével újra egyesüljön von Paulus csapataival: a németek egyrészt dél felől, Kotyelnyikovo irányából, másrészt nyugat felől, Tormocsinból indultak ki. A német támadással azonban majdnem egy időben északon kirobbant a szovjet támadás második szakasza, amelyre a csapatok a voronyezsi hídfőnél sorakoztak fel. Ez egy másik sakkfigura volt, amelyet a játék kezdete óta, a nyár folyamán „mozdulatlanul" hagytak a sakktáblán, s amely most hirtelen bebizonyította a maga értékes szerepét. A szovjet támadás az egész

Don-kanyarra kiterjedt. December 16-án rázúdult a román, majd ettől északra a 8. olasz hadseregre, amely tíz hadosztályával „kordonszerűen" állt fel egy 300 kilométeres fronton. Egyetlen védelmi vonal sem volt még olyan értelmetlen, mint az, amelyet a németek építettek fel az olasz csapatokból. Minden 7 méterre egy ember, minden 27 kilométerre egy hadosztály, követve a Don legkisebb kanyarulatát is; előttük a befagyott folyó, amelyen bármikor átkelhetett az ellenség; a tüzérség csekély számú volt: teljes egészében hiányoztak a tankelhárító ágyúk, nem számítva azt a néhány nevetséges „ferragliá"-t, amelyeknek golyói visszapattantak a szovjet páncélkocsikról. Az emberek még a „nyári hadjárat" ruháit hordták; a téliek a hadtápvonal raktáraiban hevertek. A minősíthetetlen védelmi előkészületeket és elhelyezkedést csak a németek azon feltételezésével magyarázhatjuk, hogy a „szovjetek sohasem fognak támadni", valamint az olasz fasizmus szolgai meghunyászkodásával leghatalmasabb szövetségese előtt. A szovjet csapatok, áttörve a frontot, amelyet a románok tartottak – ők is a III. Birodalom tábornokainak áldozatai, inkább rabszolgák, mint szövetségesek –, a jobbszárnyon azonnal felgöngyölték a 8. hadsereget. A német parancsnok azonban egészen 19-éig, vétkes módon, nem adta ki a visszavonulási parancsot. Ezért a 8. hadsereg lényegében saját számlájára kezdte meg a visszavonulást, gyalog haladva a fagyos sztyeppén, 35°-os hidegben, a szovjet gépesített egységektől, lovasságtól és harckocsiktól, a partizánok állandó támadásától üldözve. A katonák elhagyták a tüzérséget és a társzekereket; a visszavonulás vereséggé változott, széttöredezett egymástól független mozdulatok végeláthatatlan sorára, amelyeket a kiutat kereső, menekülő csapatok hajtottak végre: északon a Ravenna, Pasubio és a Torino hadosztályok, délen a Sforzesca, a Pasubio és a Celere életben maradt osztagai. Az utakat halottak borították – talán ez volt az a „séta", amelyet Cavallero jósolt meg 1942 elején –; a két hadtest maradványai a hadtápvonalon gyűltek össze. A 125 000 embernek legalább a fele az utak mentén maradt; a szovjet offenzíva kaszálta le őket, éhen haltak vagy megfagytak a sztyeppén. A 20 tábornok közül azonban 18 megmenekült, és a vezérkar 50 tisztje közül csak 5 osztozott a „közkatonák" rettenetes sorsában.*

A doni front áttörése után a szovjet offenzíva von Manstein hadseregének hátára nehezedett, és ütőképességének hatósugarába vonta azt a csa-

* Az olasz és a román csapatok mellett harcolt a 2. magyar hadsereg is, amelyet január 12-én ért a megsemmisítő szovjet támadás. Kb. 100 000 ember esett fogságba vagy pusztult el. – *Szerk.*

patot, amely nyugatról próbált Sztálingrád felé nyomulni. A másik német csapatnak, amely délről indult el, eközben (december 13-án) sikerült rést vágnia a szovjet gyűrűn; Manstein egy körülbelül 200 harckocsiból álló páncélos oszlopot vetett be a város irányába, Hoth tábornok parancsnoksága alatt. Az előnyomulás azonban, amellyel lépésről lépésre szembeszálltak a szovjetek, fáradságosan haladt előre; alig néhány kilométernyit naponta. December 19-én Hoth mégis 48 kilométernyire közelítette meg Sztálingrádot.

Hitler, szokása szerint, „mennydörgő" parancsot küldött von Paulushoz, hogy törjön ki, és haladjon megmentői felé. Ő azonban mozdulatlan maradt, mert Hoth hadoszlopának további előretörését várta. Ez pedig soha nem történt meg. A „téli vihar" von Manstein fejére hullott vissza, aki – mivel közlekedési útvonalait halálosan fenyegették – kénytelen volt kiadni a parancsot az általános visszavonulásra. És Rosztovig nem is volt képes megállni.

A DÖNTŐ GYŐZELEM

Von Paulus embereinek semmi reményük sem volt a megmenekülésre, mégis eltitkolták előttük, ami történt; sőt: meghagyták őket abban a hitben, hogy az utolsó emberig fel kell áldozniuk magukat „a doni front szilárdságának biztosítása" érdekében (ez a front pedig már nem is létezett).

Miközben a Göring által elképzelt „légi híd" új és tragikus bukásba torkollt (több mint 700 szállítórepülőgépet lőttek le), a világtól elzárt sztálingrádi németek – a III. Birodalom legyőzhetetlen katonái – elindultak visszafelé. Ők is csak „emberek" voltak, mint a többiek mindnyájan; meggyötörte őket a borzalmas hideg (óh, az ellenállhatatlan nyári előnyomulás régi emlékei!); kimerítette őket az éhség (felfalták a lovakat, a kutyákat, a dögöket); járvány pusztított közöttük (január 10-ére már 50 000 ember halt meg járványos betegségben).

Ebben az időben történt, január 8-án, hogy a szovjet parancsnok (Voronov tábornok), a „felesleges vérontás elkerülése végett" elhatározta, hogy felajánlja a becsületes fegyverletételt. Nem tudjuk, vajon ultimátumát ismertették-e a Sztálingrádnál harcoló német katonákkal. Az viszont bizonyos, hogy Berlinből megjött a führer parancsa: „lőjenek a szovjet ügynökök arcába, akik megjelennének, hogy felajánlják a tűzszünetet". Von Paulus pedig jelentette: „A szovjet parancsnok fegyverletételt ajánl nekünk.

Tisztjeim közül senki sem tanácsolta, hogy figyelembe vegyem. A körülzárás széttörésének lehetőségéről és arról, hogy egyesüljünk hadseregünk zömével, nem volt komoly vita. Ez a parancsokkal ellentétes dolog lett volna . . ."

Január 9-én (8 órai kezdettel) 2000 ágyú és 3000 tarack körülbelül egy órán át tüzelt a német állásokra. Kilenc órakor a gyalogság indult támadásba, és a fehér síkságon megkezdődött az előnyomulás Sztálingrád felé. A németek harcolva hátráltak Karpovka irányába. A szovjet egységek január 15-én újból előnyomultak, s előrehaladásuk ütemét napi 8 kilométerről 10 kilométerre gyorsították. 17-én lerohanták a város előtti utolsó védelmi vonalat. Von Paulus így ír a helyzetről: „Január 20-a felé, tekintettel elkeserítő helyzetünkre, felvetődött a fegyverszünet kérdése. Két nappal ezután elhatároztam, hogy összehívom a parancsnokokat, és alaposan megvitatom velük a problémát. Hidegen megvizsgáltuk a helyzetet, és megegyeztünk abban, hogy jelentést küldünk a főhadiszállásnak, amelyben közöljük: katonáink szenvedései elérték a végső határt. A főhadiszállás válasza nem késett. A führer kábeltáviratban tudatta, hogy »a német nép a 6. hadseregre azt a történelmi feladatot bízta, hogy ellenálljon az utolsó emberig«."

Eközben a sztálingrádi katlanból elindult az utolsó repülőgép Németország felé a tábori postával; a katonák, akikre „történelmi feladatot bíztak", ekkor már kifejtették véleményüket. A náci cenzúra aprólékos megállapításai szerint – amely azonnal gondoskodott a „veszélyes rakomány" elkobzásáról – a katonáknak csak 2,1 százaléka mutatkozott még „késznek a háború folytatására"; a legnagyobb rész vagy bizalmatlan volt, vagy ellenezte (57 százalék), vagy közömbösen viselkedett (33 százalék). A harc „határozott ellenzői" – vagyis a nyíltan antifasiszták – a katonák 3,4 százalékát alkották: „Nekünk azt mondják, hogy a mi harcunk Németországért folyik; de itt kevesen vannak, akik elhiszik, hogy ez az esztelen áldozat országunk javát szolgálja . . . Eljön az idő, amikor Németországban minden józan ember elátkozza majd ezt a háborút . . . Sok dolgotok lesz otthon, hogy ezektől a fanatikusoktól, őrültektől, bűnösöktől megszabaduljatok . . ."

Január 24-én von Paulus engedélyt kért egy kétségbeesett kitörésre, miközben ő feláldozná magát parancsnoki helyén. De Hitler ezt a javaslatot is visszautasította. Még egy heti kemény harc a város romjai között. Paulus két részre osztotta a 6. hadsereg maradványait, s az egyiket középen, másikat északon állította fel. A harc lassan-lassan véget ért, sok osztag a saját szakállára megadta magát. Maga von Paulus azonban, aki rövid idővel azelőtt kapta meg marsallá való kinevezését, csak február 2-án határozta el

a fegyverletételt. Voronov a következőt üzente Moszkvába: „Az önök parancsai értelmében a doni front csapatai február 2-án 16 órakor befejezték a bekerített ellenséges haderő megsemmisítését." A felszabadító hadsereg és Sztálingrád hősi helyőrségének maradványai, katonák és polgári személyek találkoztak és ölelték át egymást abban a tragikus csendben, amely a tűzorkán után a városra borult. A 6. hadsereg teljesen megsemmisült. 330 000 embere közül csak 91 000 maradt életben; ezek fogságba estek. A német ifjúság színe-virága elpusztult Sztálingrádnál. Az olasz ifjúság pedig az utolsó véradót fizette akkor, amikor néhány nappal a volgai csata befejezése előtt a németek átdobták a Donon, s magára hagyták az alpesi hadtestet; ennek fiatal katonái még tragikusabb körülmények között vonultak vissza, mint az ARMIR másik két hadteste. 800 kilométert gyalogoltak 40°-os hidegben, s állandó harcok közepette kellett utat vágniuk maguknak. A Tridentinából 6500, a Juliából 3300, a Cuneenséből 1600 és a Vicenzából 1300 ember menekült meg. A 8. hadseregből – az olasz vezérkar hivatalos jelentései szerint – összesen 84 300 ember esett, illetve tűnt el, 29 600 pedig megfagyott. A sztálingrádi győzelem a második világháború legnagyobb csatája volt, amely egyben visszavonhatatlanul megpecsételte a III. Birodalom sorsát.

Döntő jelentőségű volt az a felkelési hullám, amely akkor végigsöpört Európán, és belülről rázta meg azokat az országokat, amelyekben – minden rejtett energiát felébresztve – kialakult az antifasiszta mozgalom. „Népünket megrázta a sztálingrádi tömegmészárlás. A lángeszű hadvezetés, amely a világháborúban tizedesi fokon állt, haszontalanul küldött halálba és romlásba 330 000 németet. Köszönjük neked, führer... Németország neve örökre bemocskolt marad, ha a német ifjúság nem lázad fel és nem áll bosszút, s egyszersmind nem engeszteli ki (a világot – *Szerk.*), elpusztítva kínzóit, és egy új szellemű Európát teremtve... A sztálingrádi halottak könyörögnek hozzánk!" – írja Hans Scholl egyetemi hallgató utolsó felszólításában, amelyet a müncheni egyetemen terjesztett, mielőtt életével fizetett volna a szabadság felfedezéséért. „Nincs irgalom" a fasiszta elnyomóval szemben – válaszoltak a Don mentén az alpesi vadászok (mielőtt beleolvadtak volna a súlyos partizánháborúba), akik szívükben megvetést és haragot tápláltak a nemzeti összeomlás felelősei iránt. Sztálingrád után az a háború, amelyet a náciellenes nagyhatalmak reguláris hadseregei vívtak, egyetlen izzó tömbbé forrt össze a népek forradalmi elszántságával.

IX

AZ ANGOL–AMERIKAI PARTRASZÁLLÁS SZICÍLIÁBAN

A szicíliai angol–amerikai partraszállás kérdését nem szabad önmagában, elszigetelten tekintenünk; csak úgy érthetjük meg, és csak akkor értékelhetjük helyesen, ha összekapcsoljuk az európai második front megnyitásának jóval nagyobb és bonyolultabb problémájával. A második front kérdése a második világháború döntő tényezőinek egyike, amelyben az összes problémák felszínre kerülnek, és elválaszthatatlanul összefonódnak egymással.

A „második arcvonal" kérdése, legalábbis eleinte, látszólag elég egyszerű. Azon a kérésen alapul, amelyet Sztálin 1941. július 18-án intézett Churchillhez. A szovjet államfő akkor arra kérte Churchillt, hogy készítsen elő egy európai partraszállást, amely enyhítené a német hadsereg Szovjetunióra gyakorolt rettenetes nyomását. „Egy dél-franciaországi arcvonal nemcsak, hogy elvonhatná Hitler haderejét keletről, de Anglia elözönlését is lehetetlenné tenné." Ez a segítségkérés, amely önmagában véve, katonai síkon magától értetődő volt, a valóságban kényszerítő erővel határozott stratégiai-politikai jellegű választás elé állította a nyugati tábort, s a továbbiakban a Szovjetunió, valamint a szövetségesek között fennálló kapcsolatok középpontjába került. A második arcvonal kérdése 1942 tavaszán érlelődött meg teljesen Molotov Londonban és Washingtonban tett látogatása idején. Mint már elmondtuk, a szovjet külügyminiszter Londonban aláírta a húszéves angol–szovjet barátsági szerződést. Amikor azonban nyíltan megkérdezte: „lát-e rá lehetőséget a brit kormány, hogy 1942-ben a nyugati hatalmak legalább 40 német hadosztályt elvonjanak az orosz frontról" – Churchill hosszú, részletes fejtegetéssel válaszolt. Egy „új" harcmodorról beszélt, amelynek megfelelően bármiféle partraszállási hadműveletet is alkalmaznak majd Európában, az már nemcsak a tengeri, hanem a légi uralomtól is függni fog. Az Churchill szerint is valószínűnek látszott, hogy egy nyugati

partraszállás esetén a németek védekezésre, tehát „keleten lekötött légierejük egy részének" elvonására kényszerülnek. Az volt azonban a vélcménye, hogy a Szovjetuniónak nem lenne szüksége arra, hogy a német haderőnek akár egyetlen emberét is elvonják az orosz frontról, mivel a Szovjetunió szárazföldi katonai ereje szilárd. Molotov azt kérte, kössenek le 40 náci hadosztályt? Nos, ezt a számot már elérte, sőt bőségesen felülmúlta a tengelyhatalmak Európában állomásozó hadserege. „Ebben a pillanatban – mondotta Churchill – a tengelyhatalmaknak Líbiában 11 hadosztályuk van, ebből 3 német; 8 német hadosztállyal egyenértékű hadtest állomásozik Norvégiában, 25 német hadosztály van Franciaországban és a belga–holland területen, ez összesen 44 hadosztály." Churchill válasza klasszikus kitérő felelet volt, mivel Molotov nyilvánvalóan nem azt kérte, hogy a már Európában tartózkodó hadosztályokat kössék le – amelyek megszállási funkciókat teljesítettek, és amelyeknek ütőképessége a leggyengébb és a legkevésbé hatásos volt –, hanem azt, hogy legalább olyan erejű hadosztályokat tartsanak lekötve, mint amilyenek az orosz arcvonalon vannak.

Ennek ellenére Churchill akkorra halasztotta a végleges válaszadást, miután Molotov már Washingtonban is tárgyalt. A szovjet meghatalmazott pedig itt kétségtelenül igen kedvező légkörre talált küldetésének teljesítése során. Ezt a látogatást egyébként maga Roosevelt sürgette, hogy véglegesen tisztázzák a második front kérdését. A megbeszélés az Egyesült Államok fegyveres erői vezetőinek – Marshall tábornoknak és King tengernagynak – részvételével történt meg.

Molotov ismertette azt a szovjet álláspontot, hogy „amennyiben a válasz igenlő, a háború kérdése 1942-ben eldől; ha tagadó, a Szovjetunió egyedül fog harcolni, s természetesen akkor is megtesz mindent, ami módjában áll; ennél többet senki sem várhat tőle". Válaszul az elnök – Hopkins tanúsága szerint – „megkérdezte Marshall tábornoktól, hogy előrejutottak-e már a második front megnyitásának előkészületeiben annyira, hogy közölni lehessen Sztálinnal: ezek folyamatban vannak. A tábornok igennel válaszolt. Következésképpen az elnök felhatalmazta Molotovot arra, tájékoztassa Sztálint, hogy egy éven belül meg akarják nyitni a második frontot." Ugyanezt magyarázta el részletesen Marshall tábornok is. „Vannak megfelelően képzett csapataink, van hadi felszerelésünk, légi flottánk és vannak páncélos hadosztályaink. A nehézség az odaszállításban van; igen bonyolult a konvojok megoldásának kérdése, mivel sok tonnányi hajótérfogatot kell Murmanszkba küldenünk." Ebből következően az amerikaiak csökkenteni szeretnék a Szovjetunió megsegítésére szánt hadi szállítmányok küldését.

Úgy látszik, Molotov egyetértett ezzel, noha nem mulasztotta el azt, hogy „előre megfontolt szarkazmussal" megkérdezze – jegyzik fel az amerikai hírforrások –: „mi fog történni akkor, ha a Szovjetunió csökkenti igényét, s ennek ellenére a második arcvonal nem valósul meg?"

A Londonba visszatérő szovjet külügyminiszter úgy látta, hogy döntő siker koronázza megbízatását: most már Churchill is hajlandónak mutatkozott arra, hogy megszüntesse fenntartásait, s beleegyezzék egy június 11-i keltezésű kivonatolt közlemény kiadásába. A közlemény hangsúlyozza: a felek a megbeszélés folyamán tökéletes megegyezésre jutottak, és az áttekintett helyzetnek megfelelően abban látják legsürgősebb feladatukat, hogy 1942-ben megteremtsék Európában a második arcvonalat.

Tiszteletre méltó kötelezettség volt az, amit Churchill nyilvánosan, az egész világ előtt vállalt! Ennek ellenére 1942-ben nem nyitották meg a második frontot, sőt a következő évben sem. Ez a szerződésszegés nemcsak a nyugati hatalmak és a Szovjetunió közötti viszonynak, de az egész II. világháborúnak is az egyik legsötétebb lapja.

Churchill, önmaga igazolására, kétféle érveléssel hozakodik elő emlékirataiban: 1. A fent említett nyilatkozat lényegében propagandisztikus célzatú volt. Ha a második frontot egyáltalán nem is nyitottuk volna meg, „a kijelentés akkor sem árthatott volna nekünk; sőt: aggaszthatta volna a németeket, és arra kényszerítette volna őket, hogy több csapatot tartsanak nyugaton". 2. A „közlemény megszerkesztésének pillanatában" Churchill átadott Molotovnak egy másik feljegyzést, amelyben megerősítette, hogy befejezték a „szükséges előkészületeket egy 1942 augusztusi vagy szeptemberi európai partraszálláshoz". Ugyanakkor makacsul ragaszkodott ahhoz az állításához, hogy „hiányzanak a partraszálláshoz szükséges különleges eszközök", és újra előhozakodott fenntartásaival: „Ezért nem tehetünk erre vonatkozólag semmi ígéretet, de nem habozunk, hogy végrehajtsuk terveinket, amikor azok a gyakorlatban megvalósíthatóknak és ésszerűeknek látszanak."

Az első érvelést nem fogadhatjuk el; egy pillanatig sem állja ki a tárgyilagos bírálatot. Egy diplomáciai közlemény nem nyilvános közhírrététel?! Azonkívül: hogyan reagáltak volna a németek egy ilyen ünnepélyes kötelezettségvállalás megszegésére? A közlemény az ő propagandájuknak vált volna a legértékesebb eszközévé, amelyet a szövetségesek bocsátottak rendelkezésükre. A második érvelés pedig csupán Churchill „kettős játékát" mutatja. Churchill, ahelyett, hogy őszintén meghazudtolná azokat a kötelezettségeket, amelyeket amerikai szövetségese nyomán vállalt, ezt a párat-

lan kibúvót használja fel arra, hogy mind a két utat nyitva tartsa. Nyilvánosan „igen"-t mond azért, hogy azután egyénileg a „nem"-et kövesse, és ezáltal megteremtse a legkétértelműbb helyzetet.

Néhány nappal a londoni nyilatkozat után – írja Churchill – megtörtént az angol–amerikai tervek „természetes kiválasztódása". A második front hadműveletét a „belső gyengeség" miatt elesett; a norvégiai partraszállás vagy bármiféle más európai hadműveletet gondolatát félretették. Ehelyett az észak-afrikai partraszállás (azaz a Torch-hadművelet) kérdése merült fel.

Az angol–amerikai stratégia júliusban valóban mély válságba került, amelynek drámai következményei lehettek. Roosevelt arra kényszerült, hogy félretegye a második front azonnali megnyitásának gondolatát, mivel az angol miniszterelnök – washingtoni tartózkodása idején – azt állította, hogy az európai partraszállás biztos összeomláshoz vezetne, és a Csatorna „vérfolyammá" válnék.

Az angol–amerikai hadvezetés ekkor mindent kockára tett. Azt az 1941 decembere óta hangoztatott alapvető célkitűzést is, hogy *a* háború megnyerése érdekében „minden erőfeszítést Németországra kell összpontosítani". A dolog odáig fajult, hogy az amerikai katonai szakértők nagy része – annak a sikernek az alapján, amelyet a Midway-szigetek melletti légi és tengeri csatában legújabban elértek – azt állította: elérkezett az ideje, hogy lemondjanak a fent említett tételről; ehelyett Japán ellen kell összpontosítani az amerikai fegyveres erőket, Európát pillanatnyilag sorsára hagyva. Churchill a bizonytalanságnak ebbe az általa előidézett légkörébe ékeli bele a Torch-hadművelet céljának megvédését. A tervet, igen ügyesen, úgy forgatja, mintha az a második frontot kiegészítő, nem pedig azt helyettesítő hadművelet lenne. Roosevelt – hogy a még rosszabb helyzetet elkerülje, és elősegítse a „nagyobb erőt a Csendes-óceánra" jelszó érvényesülését – szintén elfogadta, sőt melegen támogatta a Torch-hadműveletet. Elhatározását erősíthette az a reménye, hogy az afrikai partraszállást teljesen „USA-hadműveletté" tudja tenni, és ezzel kielégíti az amerikai közvéleményt, amely elégedetlen volt a hatástalan hadvezetéssel (az elégedetlenség valóban megnyilvánult az új elnökválasztáson, amelynek során tovább csökkentek a Roosevelt személyének szóló szavazatok); ugyanakkor arra számított, hogy könnyen elnyeri az Észak-Afrikában állomásozó francia haderők hozzájárulását és támogatását. Az a feladat, hogy Moszkvába menjen és szembe nézzen Sztálin haragjával, amiért a nyugati részről vállalt kötelezettségeket nyilvánvaló módon megszegték, Churchillre hárult. Az angol miniszter-

elnök – miután túlesett az első nehéz pillanatokon – ékesszólóan világította meg a Torch-hadművelet előnyeit. „Ha sikerülne Észak-Afrika birtoklásával befejeznünk az évet, fenyegetésünk alatt tarthatnánk Hitler Európájának alsó, kiszélesedő részét. Ezt a hadműveletet egyébként össze kellene kötni az 1943. évi hadművelettel (franciaországi partraszállás). Ez volt az, amit mind mi, mind az amerikaiak elhatároztunk, hogy megteszünk. Hogy érvelésemet jobban megvilágítsam – írja Churchill –, a beszélgetés alatt egy krokodilt rajzoltam. Ennek a vázlatnak a segítségével magyaráztam el Sztálinnak, hogyan szándékozzuk felvágni azt állat puha hasát, hogy aztán kemény orrára üssünk. Sztálin, aki ekkor figyelt a legélesebben, ennél a résznél így szólt: »Isten áldása legyen ezen a vállalkozáson!«" Az istenáldás azonban, amelyet egy ősi orosz mondás szerint kívánt segítségül Churchillnek, nem tartotta vissza Sztálint attól, hogy augusztus 13-án keményszavú tiltakozó jegyzéket küldjön Angliába a kötelezettség teljesítésének elmulasztása miatt. „Senki nem tudja megmondani, hogy az 1943-as év nyújt-e majd ugyanolyan feltételeket a második arcvonal megnyitásához, mint amilyeneket 1942 nyújtott."

Churchill tehát pillanatnyilag megnyerte a játszmát. Győzelmét azonban nemcsak a Szovjetunió jogos politikai-katonai követeléseinek rovására, hanem az európai népek közös érdekeinek kárára is érte el; ezek az érdekek valóban közösek voltak a Szovjetunió fent említett igényeivel. A partraszállás ígérete 1943-ban is teljesítetlen maradt; a második arcvonal megnyitásának elhalasztása pedig azt jelentette, hogy továbbra és súlyosan meghosszabbítják a náci iga alá vetett népek szenvedését. Churchill terve elsősorban azt mutatta, hogy a második világháború demokratikus célkitűzése – vagyis a náci Németország felszámolására irányuló állásfoglalás – szem elől veszett. Olyan hagyományos, illetve imperialista jellegű hadművelettel akarták ezt helyettesíteni, mint a Churchill-féle afrikai partraszállás. Churchill a „technikai nehézségek" ürügyével lényegében elérte azt, hogy az amerikai haderőt a Földközi-tengerre irányították át, azzal a céllal, hogy újra érvényre juttassa a Tobruk elestével erősen megingott brit vezető szerepet. A háború, amelyet a nyugati hatalmak a „krokodil-haditerv" alapján vezettek, csakhamar új és fondorlatos fordulatot vett. Ezt először a franciaországi, majd az olaszországi események bizonyították be.

A Torch-hadművelet legfontosabb eleme katonai szempontból a „meglepetés" volt. A német kémszervezet már régen értesült az angolok és amerikaiak küszöbön álló észak-afrikai partraszállásáról. A hadművelet valóságos célkitűzéseit illetően azonban sikerült teljesen félrevezetni. A németek úgy vélték, hogy az akciónak, amint az már az 1940-es angol–francia kísérlet idején is történt, az atlanti partra, nevezetesen Dakarra kell irányulnia. Ezért a tengelyhatalmak tengeralattjáró flottáját – amely körülbelül 60 egységből állt – az Azori-szigetek mentén összpontosították, hogy ott várja a zsákmányt. Az Angliából és az Egyesült Államokból erős védelem alatt útra kelt szövetséges konvojok ezalatt egyenesen a Földközi-tenger torkolata felé, Gibraltár irányába tartottak. Az ellenségnek erről sejtelme sem volt. Ily módon a 650 hajó sértetlenül haladt át a szoroson; csak azután rendeltek el riadót, amikor a hajók már bejutottak a Földközi-tengerre. A német főhadiszállás pedig még mindig tévedésben volt a konvojok végső úti célját illetően; e roppant erőnek egészen más küldetést tulajdonított, mint amivel a valóságban rendelkezett. Ez világlik ki a Göring és Kesselring között november 6-án lefolyt telefonbeszélgetésből is, amelyet Cavallero tábornok „röptében elfogott", és amelyről így számol be:

„*Göring:* A konvoj számításunk szerint 40–50 órán belül légi tevékenységünk hatósugarába kerül; ezért mindenre el kell készülnünk.

Kesselring: Birodalmi marsall úr! Mi lesz, ha a konvoj afrikai partraszállást kísérel meg?

Göring: Meggyőződésem szerint Korzikában, Szardíniában vagy Dernában, esetleg Tripoliban fogják megkísérelni a partraszállást.

Kesselring: Valószínűbb, hogy egy észak-afrikai kikötőben.

Göring: Igen, de nem a francia részen.

Kesselring: Ha a konvoj a szicíliai csatornán kelne át, lenne időnk a felkészülésre.

Göring: Ha nem Szardínia felé fordul, biztosan átszeli a csatornát, ahol az olaszok nem aknázták alá a vizet. Nyíltan beszélni kell velük erről!"

De még magánál a Torch-hadműveletnél problémájánál is érdekesebb az, ami az akció bejelentésére Vichy-Franciaországban és gyarmatbirtokain történt. Az amerikaiak e területeken már régóta folytatták az előkészületeket. Elhatározták, hogy az észak-afrikai francia haderők fejévé Giraud tábornokot nevezik ki, aki lépésről lépésre hátrált a németek elől, és az Azur-tengerpartnál keresett menedéket. Innen tengeralattjáróval Gibraltárba in-

dult, hogy Eisenhowerrel találkozzék. Ebben a pillanatban a félreértések sorozata indult meg. Giraud úgy vélte, azért hívták Eisenhowerhez, hogy átvegye az angol–amerikai expedíciós hadtest parancsnokságát. Amikor megtudta, hogy a dolgok egészen másképpen állnak, és senki sem gondolt arra, hogy ilyen megtisztelő feladatot bízzon rá, először visszautasította a hadjáratban való részvételt, de aztán megbékélt a francia erők feletti parancsnokság és az észak-afrikai kormányzóság ígéretével.

Ebben az időben az amerikai és a francia tisztek között „titkos megbeszélés", folyt le Algírban, teljesen eredménytelenül. Az észak-afrikai politikai helyzetet tovább bonyolította, hogy váratlan vendégként Algírba érkezett Darlan admirális, a Vichy-kormány legnagyobb tekintélye. Nem valószínű, hogy megérezte, mi forr a levegőben; annyi azonban bizonyos, hogy jelenléte minden olyan eredményes tárgyalást megakadályozott, ami nem egyezett a Vichy-kormány álláspontjával. Valóban: amikor Juin tábornok, Algéria kormányzója – a vele kapcsolatban álló amerikaiak révén – november 7-én értesült az éjfél körül megvalósítandó partraszállásról, úgy látta helyesnek, ha Murphyvel, az amerikai nagykövettel együtt azonnal elmegy közvetlen feletteséhez, és közli vele a dolgot.

Darlan, akit éjfélkor ébresztettek fel, kirobbant: „Régóta tudom, hogy az angolok bolondok, de mindig azt hittem, hogy az amerikaiak értelmesebbek. Kezdem azt hinni, hogy önök amerikaiak sem követnek el kevesebb hibát, mint ők!" Eközben a fiatal algériai francia hazafiak csoportja körülvette azt a villát, ahol egy gyanús titkos összejövetel folyt; ennek részvevői abból a célból gyűltek össze, hogy „biztosítsák magukat" vendégeik (ti. az angolok és amerikaiak) jövőbeni szándékával szemben. Hajnalban egy, a Vichy-kormányhoz hű rendőrosztag szétszórta a felkelőket, letartóztatta Murphyt és Juint, s Darlan rendelkezésére bocsátotta őket. A főszereplők a meglepő és váratlan események sodrában olyanoknak tűntek, mint akik rablócsendőrt játszanak; egyáltalán nem úgy festettek, mintha tudatában lennének a pillanat kezdődő drámaiságának. Hét óra harminckor nyugat és kelet felől megkezdődött az algériai partraszállás, amelyet a kikötő védelmének parti ütegei először nem bombáztak, de amelyet később mégis visszavertek. Két brit torpedóromboló megtámadta a kikötő bejáratát, de megsérültek és visszafordultak. A kikötőben partra szálló amerikaiak rögtön foglyul estek. Közben Darlan állandóan tájékoztatta Pétaint az eseményekről. November 8-án hajnalban azután átadták Pétainnek Roosevelt üzenetét, amelyben az amerikai államfő arra szólította fel a franciát, hogy álljon át az angol–amerikai oldalra. (Az üzenet barátságos, sőt szívélyes

hangnemben íródott; Roosevelt személyesen vállalta, hogy kihúzza belőle a legjobban kompromittáló részeket.) Pétaint egyidejűleg a németek is szorongatták, akik abban a hitben voltak, hogy a Vichy-kormány Franciaországa azonnal háborúba fog lépni az ő oldalukon. Az öreg marsall azonban úgy határozott, hogy egyikre sem hallgat a barátságára pályázó felek közül. Távol állt attól, hogy gondterhelt legyen, s ezen a döntő reggelen szokatlanul vidámnak és a történtekkel majdnem elégedettnek látszott. Annyira, hogy „habozás nélkül jóváhagyta a Rooseveltnek küldött nemleges választ, miközben egy vadászdalt fütyörészett". E magatartásának nemcsak előrehaladott aggkori elmegyengesége volt az oka. Mialatt Darlannak világosan továbbította a végsőkig való ellenállás parancsát, egyidejűleg az ellentétes titkos üzenetek egész sorát is küldte neki. „Minden bizalmam önben van! Önre bízom a birodalom érdekeit!" Darlan azonnal válaszolt: „Megértettem és boldog vagyok!"

Pétain felhatalmazása alapján Darlan fáradságos fegyverszüneti tárgyalásokat kezdett, közvetlenül Clark tábornokkal. Az Algériában partraszállt Giraud visszavonulásra kényszerült. A Vichyhez hű és disszidens tisztek újból és újból kölcsönösen letartóztatták egymást; mindez meghosszabbította az ellenállást, különösen Marokkóban.

A Vichy-kormány kétszínű magatartásából támadt gordiuszi csomó végül is megoldódott. November 10-étől kezdve a német csapatok megszállták Dél-Franciaországot („a fegyverszüneti hadsereg" egyetlen ellenállási kísérlete az volt, amelyet a Montpellier hadosztály parancsnoka, De Lattre de Tassigny vezetett), és az olasz csapatokat a Rhône völgye és Toulon felé irányították. November 11-én megkezdődött Korzika elfoglalása, és az immár csak papíron létező Vichy-kormány hozzájárult a tengelyhatalmak haderejének Tunéziában való partraszállásához. A kormány parancsot adott az afrikai francia csapatoknak, hogy a „végsőkig álljanak ellent" az angoloknak és amerikaiaknak. Ez az intézkedés azonban elkésett, mivel Darlannak már sikerült kiterjesztenie hatalmát – és a fegyverszünetet – egész francia Észak-Afrikára. A Toulonban összevont francia hajóhadat viszont már nem tudta a maga oldalára állítani; az erre vonatkozó utolsó kísérlete is meghiúsult. Parancsára – „Horgonyt felszedni Afrika felé!" – a vezénylő admirális Cambronne-nak a waterlói csatában mondott szavával válaszolt: *Merde!* (A flotta nem sokkal később elsüllyesztette magát, hogy ne kerüljön a németek kezére.)

Az Afrikában végrehajtott angol–amerikai partraszállás tehát furcsa eredménnyel járt: a németek a gyarmati területen megszilárdították a

Vichy-rendszert, akkor, amikor Franciaországban már ténylegesen leverték. A Vichy-kormányt minden vonatkozásában elmaradottság jellemezte: a fasiszta, faji törvények fenntartásától egészen az „árulók", azaz a gaulle-ista tisztek és az antifasiszta hazafiak üldözéséig. A szövetségesek már nem bíztak abban, hogy kikerülhetnek abból a zűrzavaros helyzetből, amelybe belekeveredtek, amikor váratlan megoldás adódott. Karácsony előestéjén egy fiatal gaulle-ista egyetemi hallgató, bizonyos Bonnier de la Chapelle, pisztolylövésekkel megölte Darlant. A támadót letartóztatták, rögtönítélő bíróság elé állították, és annak gyors ítélete után kivégezték. Az eseményt Clark tábornok így magyarázza: „Úgy éreztem, hogy Darlan halála a gondviselés műve volt. Valóban borzalmas, hogy ily módon végezte, de halála »stratégiai szempontból« egy aggasztó kelés kivágásához volt hasonló. Darlan eszközül szolgált ahhoz a célhoz, amelynek szolgálatába állt; halála megoldotta a jövő számára a »mit csináljanak vele?« nagyon nehéz kérdését."

Dicsérő gyászbeszéddel emlékezik meg emlékiratában az elhunytról Churchill is, szintén a „gondviselés közbelépését említve". A mi számunkra azonban nincs más hátra, minthogy az események gomolyagjából levonjuk az elég egyszerű erkölcsi tanulságot – függetlenül attól a kézenfekvő megfigyeléstől, hogy a Darlan elleni merénylet túlságosan idejénvaló és az eseményekkel egybevágó volt ahhoz, hogy véletlennek tekintsük. A francia gyarmati tábornokok – vagy akár Darlan és Pétain – magatartása nem csupán az opportunizmusnak vagy a lehetetlenség határáig űzött „kettős játéknak" a szélső esete volt. A valóság az, hogy ők a „Marsall nevében" összetévesztették a hazafias érzés tisztaságát „a birodalom mindenáron való megvédésének" fogalmával. Közömbösen hajoltak egyik oldalról a másikra, csakhogy biztosítottnak lássák Franciaország gyarmati nagyhatalomként való fennmaradását. Ez az alapvető indítóok, amely az egész zavaros eseménysorozatot meghatározza, tökéletesen beleilleszthető abba a még tágabb körű imperialista mesterkedésbe, amelynek Churchill a mozgató ereje. Az angol miniszterelnök kihasználta az európai helyzetet, s a háború antifasiszta jellegét egyáltalán nem ismerő amerikai tábornokok tapasztalatlanságát és jóhiszeműségét. Többek között ez a magyarázata annak, hogy de Gaulle-t – azon kisszámú francia haderő vezető képviselőjét, amely mindig a szövetségesek oldalán harcolt – kizárták az eseményekből. Parancsoló egyénisége és a „francia nagyságról" alkotott saját elképzelései ellenére de Gaulle egyre inkább az ellenállás élő szimbólumává vált. Olyan tényezővé, amely tökéletesen távol állt az Afrikában most végbemenő kölcsö-

nös megegyezés politikai mesterkedéseitől. Személye akadályt és kellemetlenséget jelentett Churchill számára, aki olyan útra vezette a nyugati szövetségeseket, amely egyre jobban eltért az ellenállás és az európai antifasizmus útjától. Visszautasította az ellenséggel való paktálást, s a náci fasizmussal és bűnrészeseivel vívott harcot „elvi kérdéssé" tette, az „erősebb szövetséges" vagy az olcsó siker közötti opportunista választással szemben.

A TUNISZI HADJÁRAT

Az észak-afrikai szövetséges tábor tehát Darlan haláláig Agramante földjének látszik szemünkben; hasonló megállapítást tehetünk a szemben álló táborra is. A partraszállás miatt meglepett tengelyhatalmaknak semmiképpen sem sikerült egy új, egységes – és akár a legkisebb következetességgel összeállított – hadvezetési tervet kidolgozniuk.

Az angolok és az amerikaiak algériai jelenléte pedig pontosan meghatározott haditervet tett volna szükségessé. Az adott körülmények között két lehetőségük volt. Vagy egy tuniszi hídfőről kellett volna gondoskodniuk Rommel líbiai hadseregének biztonsága érdekében, vagy pedig a hadsereg mindkét szárnyának általános „késleltető" tevékenységet kellett volna folytatnia, tekintettel az Európában félve várt angol–amerikai partraszállásra.

Az első esetben átmenetileg újra ellenőrzésük alá kellett volna vonniuk Tuniszt és Gibraltárt, hogy elősegítsék a katonaság és a nyersanyag lehető legnagyobb mennyiségű behajózását. A második esetben igen nagy mértékben meg kellett volna erősíteniük a védelmet, oly módon felfrissítve Rommel líbiai seregét és a tuniszi hídfőt, hogy azok maximálisan összeegyeztessék védelmi erőfeszítéseiket.

A két lehetőség közti választás helyett egy közbeeső megoldást fogadtak el, mégpedig nem egy ésszerű hadászati elképzelés, hanem a Rommel és az afrikai olasz katonai parancsnokság közötti gyógyíthatatlan ellentét eredményeként. Rommel azt kívánta, hogy minél előbb vonuljanak vissza Cirenaicából, következésképpen Tripoliból, és rendezkedjenek be védelemre a véleménye szerint áthatolhatatlan szorosban, amely Tripoli nyugati részén a Chottok és a tenger között fekszik, s létesítsenek egyetlen egységet a tuniszi hídfővel. Ez a megoldás egy esetleges új támadás megindítására is alkalmas. Az olaszok viszont kitartóan ragaszkodtak saját védelmi elképzelésükhöz, a terület egymást követő vonalakon való megvédéséhez, Agheilától Tripoliig. Ebből következően ellenszegültek a tényleges főparancsnok-

nak, Rommelnek, aki meg volt győződve az ellenállás hiábavalóságáról. Annak, hogy a tuniszi helyzet hosszú időre változatlan maradt, sokkal inkább a hídfő erőssége volt az oka, semmint az Algériából átjött amerikai haderőnek ebben az övezetben kifejtett gyenge nyomása.

Decemberben a hídfőt kisebb segédcsapatokkal megerősítették, az új év kezdetétől azonban ez a beáramlás csökkent, később pedig teljesen meg is szűnt. Rommel hadseregét gyakorlatilag teljesen magára hagyták; még azokat az óriási űröket és hiányokat sem töltötték fel, amelyeket az El-Alamein-i vereség okozott. Az egyedüli parancs, amelyet Mussolini bűntársa, Hitler küldött Rommelnek, az volt, hogy védekezzenek a végsőkig. Amikor azután a csapatok január elején hátrálni kezdtek, és Tripoli elhagyása is elkerülhetetlenné vált, Cavallero elképesztő magyarázatot adott a visszavonulásra: „Algéria és Marokkó távolabbi célt jelentenek számunkra. Tripoli kiürítése nem visszavonulás, hanem Tunézia megerősítését szolgáló hadművelet." Rommel olasz–német serege (körülbelül 80 000 ember, 14 olasz és 66 német harcképes tank és 18, még levegőbe emelkedni képes repülőgép, amely rohamosan visszavonult Tunéziába) a valóságban már a végét járta. Január vége és február 20. között újraszervezték Tunézia védelmét. Nyugaton létrehozták az 5. német hadsereget von Arnim, délen az 1. olasz hadsereget Messe tábornok vezetése alatt. Mindkét hadsereget először olasz, azután német parancsnokság alá helyezték. Rommel hazatérése után von Arnimot nevezték ki főparancsnoknak.

Az 1. olasz hadsereg a Mareth-i arcvonalon sorakozott fel, a franciák által kiépített déli fronton, mivel vezetőik abból a feltevésből indultak ki, hogy megszerzik maguknak nemcsak a tunéziai hátországot, de Algériát is. Az olasz csapatoknak, miután elfoglalták ezt a hadállást, nemcsak a frontot kellett őrizniük, de a szárnyvonalat is, ahol egyre jobban és tartósabban fenyegette őket az Algériából jött 1. amerikai hadsereg. (Később, az olasz–francia fegyverszünet megkötésekor, nagyrészt lerombolták a hadállást.) Az Algéria irányában végrehajtott olasz támadás (kasserinei csata) pillanatnyilag enyhítette ugyan az amerikai nyomást, de döntő eredményt nem tudott elérni. Von Arnim, aki aggódott a tarthatatlan hadihelyzet miatt, visszavonulást rendelt el észak felé, Akarit–Chotts vonalán, amely zártabb volt, s ugyanakkor nehezebben lehetett körülkeríteni. A legfelsőbb német hadvezetés azonban közbelépett, és megsemmisítette a parancsot. Így azután, mialatt a tengelyhatalmak csapatai visszafoglalták korábbi állásaikat, leírhatatlan zűrzavar közepette indult meg március 16-án a mareth-i csata. (Lényegében az ismétlődött meg, ami az El-Alamein-i csata utolsó fá-

zisában történt.) Az 1. olasz hadsereg – amelyet örök követője, a 8. brit hadsereg támadott meg – 94 harckocsit állított szembe az ellenség 620 harckocsijával. Megfelelőbb volt az arány az odahelyezett tüzérséget illetően (680 a 706-tal szemben). A tengelyhatalmak légi flottája viszont majdnem teljesen hiányzott. A haderőknek a harctéren való aránytalansága ellenére az 1. olasz hadtest makacsul ellenállt, és az arcvonal mentén feltartóztatta a 30. brit hadtest támadását; ezalatt nyugaton, Gafsában, a Centauro verte vissza a 2. amerikai hadtest támadó rohamát. De, bármennyire makacs volt is az ellenállás, mégsem tudott fölülkerekedni az ellenfél fölényén, a terep hadászati viszonyain, a kezdeti lehetetlen helyzeten. Az olasz hadtest ezért olyan ellenállási vonalat választott magának, amely egy „légi hídhoz" hasonlított, és mind szemből, mind az arcvonal ellenkező vonaláról hozzáférhető volt. Az 1. hadsereg visszamaradt jobbszárnyán nemsokára döntő fenyegetés körvonalai bontakoztak ki; von Arnim március 26-án El Hanei-ben elrendelte a visszavonulást Akarit-Chotts vonalára. Néhány napi ellenállás után az olasz–német csapatok újra északra, Tunisz felé nyomultak, 300 km-nyi ugrást téve hátrafelé, egészen az enfidaville-i övezetig; itt felzárkóztak Tunisz és Bizerta védelmére. De ebben az időben már leküzdhetetlenné vált Montgomery 8. és Eisenhower 1. amerikai hadseregének egyesített támadása. Május 5-én és 6-án eldőlt az 5. német hadosztály által védett terület sorsa: Tunisz elesett. Utána – mialatt az 1. olasz hadsereg folytatta hosszúra nyúlt harcát a 8. brit hadsereggel – május 11-én, von Arnim is megadta magát. Az olaszok, akiket elölről is, hátulról is támadtak, magukra maradtak a harcban. Messe tábornok nem fogadta el a fegyverletételre való felszólítást, míg csak Olaszországból meg nem érkezett – marsallá való kinevezésével együtt – a tűzszüneti parancs. Így, a katonai hősiesség utolsó fellobbanásával, végérvényesen véget ért Olaszország afrikai gyarmati jelenléte. Soha nem volt még ennél makacsabb és hiábavalóbb ellenállás. A tengelyhatalmak arra törekedtek, hogy a lehető legtovább megtartsák Tunéziát és Tripolit, anélkül, hogy védelmükre következetesen felkészültek volna; ezért aztán mindkettőt elvesztették. Maradék hadierejüket is harcba vetették, s így azt a fölényt is elvesztették, amelyet az angolok és amerikaiak Európa irányába tett utolsó hadmozdulatainak késleltetésével értek el. Tadeo Orlando, a tuniszi olasz 20. hadtest parancsnoka hatásosan világítja meg a csapatok hangulatát. „Katonáink lelkiállapotára a következő tény jellemző: a katonai szabályzat – a szabályzatot a fasiszta kormány kívánsága szerint módosították – előírja, hogy bizonyos katonai megnyilvánulásokat az Éljen a király! – Éljen a duce! felkiáltással kell

befejezni. Tuniszban soha – még olyan helyzetben sem, amikor a fennhangon való üdvözlés a katonai szabályzat szerint kötelező volt, vagy amikor, például a háború legvéresebb napjaiban, egy ilyen üdvözlés a csapatok önkéntes és ünnepélyes megnyilatkozása lett volna –, egyetlen osztag sem folytatta azzal az Éljen a király!-kiáltást, hogy Éljen a duce!"

A CASABLANCAI KONFERENCIA ÉS OLASZORSZÁG SORSA

Az angolok és amerikaiak már jóval a tunéziai hadjárat befejezése előtt (január 14–26 között) értekezletet tartottak Casablancában*, amelyen megvizsgálták a háború általános helyzetét. Az értekezleten Roosevelt és Churchill is részt vettek vezérkarukkal együtt. Ekkor már előrelátható volt a hadjárat végső kimenetele, mert a harctéren küzdő erők aránytalansága eleve magában hordta az események kialakulását. A tárgyalásokon először néhány részletkérdést oldottak meg, mint például a földközi-tengeri haderő parancsnokságának kérdését. Az Eisenhower vezette főparancsnokságot Alexander helyettes parancsnok személyével erősítették meg. Ismét szembe kerültek egymással azok az alapvető problémák, amelyek a Torch-hadművelet elhatározásakor megoldatlanul maradtak. „Az értekezleten abból a meggondolásból indultak ki, hogy a németek Afrikából való kiűzése küszöbön áll – jegyzi fel Hopkins –, de az is világosan kitűnt, hogy a további teendőkre semmiféle tervünk sem volt. Valahol támadnunk kellett, de hol? Támadjunk a Csatornán túl, vagy támadjunk Szardíniában, Szicíliában, esetleg talán Törökországon keresztül?"

Az újabb támadás problémájának megtárgyalásakor majdnem szó szerint megismétlődtek ugyanazok az ellentétes állásfoglalások, amelyek az északafrikai partraszállást is megelőzték. Miután megállapították, hogy a helyi sajátosságok miatt lehetetlen azonnal kitűzni a célt, a tárgyalás Churchill kedvenc témaköréhez, a légi-tengeri stratégia gondolatához kanyarodott vissza. Ebben a gondolatkörben fejtették ki azt az alapelvet, hogy mindenekelőtt a „biztonságos tengeri közlekedést" kell megteremteni. Ez egyrészről azt jelenti, hogy az Atlanti-óceánon nagy erők bevetésével véget kell vetni a német tengeralattjárók fenyegetésének, másrészről egy olyan offenzíva megindítását igényli a Földközi-tengeren, amelynek az a célja,

* A casablancai értekezlet a „Trident" fedőnevet kapta. – *Szerk.*

hogy véglegesen eltűnjenek a vereség nyomai, és megszűnjön a tengelyhatalmak bármiféle ellenőrzésének lehetősége. Ebből a szempontból Olaszország látszott az első és legegyszerűbb támadási célpontnak. A katonai szakértők különböző felfogásai között azonban még ebben a kérdésben sem született megegyezés. Abból a célból, hogy kiiktassák az egész félszigetet, vajon Szardíniában vagy Korzikában szálljanak-e partra; a következő partraszállást pedig a liguri vagy a toscanai részen hajtsák-e végre? Vagy talán Szicíliában kellene partraszállni, meghódítani a természet alkotta „repülőgép-anyahajót", amely elzárja az utat a Földközi-tenger keleti és nyugati fele között? Végül is az utóbbi elgondolás (a szicíliai partraszállás) kerekedett felül; a másik pedig, annak az eshetőségnek a fenntartásával, hogy elfoglalják az egész félszigetet, tartalékban maradt. A szicíliai hadművelet, amelyet „Husky*-hadműveletnek" neveztek el, a bizonytalanság jegyében született. „A haditerv visszatükrözi – jegyzi meg Gigli – a két különböző hadászati tétel kereszteződésének ellentmondásait és határozatlanságát." Megvitatták az időpontot is. Amikor a szakértők augusztus 30-át javasolták, Churchill személyesen lépett közbe, hogy jelentősen hozzák előre az időpontot. „Azt határoztuk, hogy a partraszállás napja júliusban a kedvező holdállás idejére (vagy, ha lehet, már júniusban) essék" – írja. A konferencia részvevői leszögezték, hogy szükség van egy alapos németországi légi offenzívára, és arra, hogy állandó készenlétben tartsanak egy erős expedíciós sereget a kontinensen való partraszállás céljából. Megállapították, hogy a csendes-óceáni hadszíntér „alárendelt" szerepet játszik, s 1943-ra csak Burma visszahódítását vették tervbe. A konferenciának tehát katonai téren csak a szicíliai partraszállás elhatározását sikerült elérnie. Politikai síkon pedig a legégetőbb és legbonyolultabb kérdések bukkantak fel. Itt volt mindenekelőtt a francia helyzet és a de Gaulle–Giraud-féle ellentét. De Gaulle-t meghívták Casablancába, ahol Roosevelttel találkozott. Az elnökre egyidejűleg kellemes és kellemetlen benyomást tett, „mert egyszerre akarta Jeanne d'Arc-ot és Clemenceau-t képviselni". Hosszú megbeszélést folytattak Giraud-val is, anélkül, hogy sikerült volna konkrét megállapodásra jutni vele. A sajtóértekezlet végén, amely megpecsételte a casablancai eredményeket, a fotoriporterek váratlanul „elfogták" Giraud-t és de Gaulle-t, akik kénytelenek voltak kezet fogni előttük. A rendkívüli fénykép körbejárta a világot, hogy olyan megegyezést bizonyítson, amely a valóságban nem történt meg. Az emlékezetes sajtóértekezlet alkal-

* Jelentése erős, nyers, tagbaszakadt. Husky-kutya: eszkimó kutyafajta. – *Szerk.*

mával egy másik, még meglepőbb eset is történt. Roosevelt beszédet „rögtönzött", és nyilvánosan bejelentette azt az angol–amerikai elhatározást, hogy „feltétel nélküli fegyverletételt" kényszerít a háromhatalmi szövetség országaira, kizárva a háború megoldásának minden más formáját. A bejelentés váratlan volt. Igaz, hogy a katonai megbeszélés folyamán megvitatták a feltétel nélküli fegyverletétel kérdését, és – nem törődve Churchill ellenvetésével – kiterjesztették Olaszországra is; ugyanakkor azonban az elhatározás titkosságában is megállapodtak. A kijelentés mind a közvélemény, mind a háromhatalmi szövetség országai részéről ellenállást idézhetett elő. Roosevelt így mentegetőzött a titoktartás megtörése miatt: „Annyi bajom volt a két francia tábornok összehozásával, hogy azt gondoltam: olyan nehéz ez, mint találkozást létrehozni Grant és Lee* tábornokok között. A találkozást rögtön követte a sajtóértekezlet; nem volt időnk, hogy felkészüljünk rá Winstonnal. Átfutott az agyamon, hogy Grantot úgy emlegették: »az öreg, aki feltétlen fegyverletételt akar«; és mielőtt átgondoltam volna, kimondtam, amit mondtam."

Roosevelt mentegetődzése – nyilvánvaló igazmondása ellenére – eléggé ravaszkodó. Azt a hitet kelti, hogy az amerikai elnök kész tény elé akarta állítani barátját, Churchillt, mivel attól tartott, hogy az valamiképpen meggondolja magát. Roosevelt – annak a kedvezőtlen benyomásnak a hatására, amely a vichyi államférfiakkal történt kiegyezés miatt támadt az angol és az amerikai közvéleményben – fel akarta égetni maga mögött a hidat, hogy végérvényesen kizárja a „megegyezéses béke" lehetőségét, azaz a fasizmus továbbélését ilyen vagy olyan formában. Ha tekintetünket az olasz helyzetre irányítjuk, megállapíthatjuk, hogy sem aggodalma nem volt alaptalan, sem cselekedete időszerűtlen.

A VÉG KEZDETE

Azon a napon, amelyen az Egyesült Államok haderői megjelentek a Földközi-tengeren – ennek az eseménynek a hatása egyébként jóval túlnőtt a második világháború esetleges fordulatain –, az olasz kapitalista rendszer uralkodó csoportjai számára valami döntő dolog kezdődött el. Mégpedig ugyanazon csoportok számára, amelyek a fasizmust táplálták és Olaszországra kényszerítették, s amelyek elhatározták a háborúbalépést Német-

* Az 1861–1865-ös amerikai polgárháború két szemben álló hadseregének vezetője. Grant: a köztársasági Észak, Lee: a rabszolgatartó Dél képviselője. – *Szerk.*

ország oldalán. Attól a naptól kezdve az olasz uralkodó osztályok körében egyre inkább tért hódít a „szövetség felbontásának" eszméje és az a törekvés, hogy a bel- és külpolitikát a győztes uszályába tereljék. Ez a magatartás nem valami hirtelen átállás a demokráciához, nem a fasizmus végleges visszautasítása, hanem a helyzethez való alkalmazkodás, saját érdekeik és kiváltságaik makacs védelmezése az új körülmények között; irányváltoztatás, hasonlóan ahhoz, mint ahogy ugyanabban az időben a Vichy-kormány oly sok képviselője is köpönyeget fordított.

Az Atlanti-óceánon és a Csatornán túlról egyébként nem hiányoznak a biztatások és a tanácsok, hogy idejében forduljanak meg. A „Life", a tekintélyes amerikai folyóirat 1942. december 14-én ezt írja: „A fasiszta rendszeren belül az a félreérthetetlen törekvés jelentkezik, hogy megszabaduljának Mussolinitól és a németbarátoktól, de magát a rendszert megtartsák. Az olasz vezető nagyiparosoknak – ahogy Cianótól, Volpi gróftól és Pirelli szenátortól halljuk – ma ez az eszméjük. Más szóval: a németbarát fasizmus felcserélése szövetséges-barát fasizmussal. A fasiszta pártvezetőket nagyon megijesztette Darlan szerencsés pálfordulása, amelyet a Vichy-kormánytól a szövetségesek irányában tett."

Mindezt Churchill is megerősíti 1942. november 25-i keltezésű, az olasz állapotokról szóló feljegyzésében. „Amikor Olaszország már nem lesz abban a helyzetben, hogy ellenálljon a légi erők állandó támadásainak – és rögtön utána, ahogy remélem, a kétéltű hadműveleteknek –, az olasz népnek választania kell egy Grandi* vezette kormány és a különbékéről való tárgyalás, vagy a német megszállás között, ami csak fokozná a háborús megpróbáltatásokat."

Ezek a tanácsok vagy vélemények nem hullanak légüres térbe, ha megvalósításuk útja hosszú és kanyargós is lesz. Az olasz vezető osztályok sok és bizonytalan ösvényt fognak megjárni, mielőtt elérkeznek július 25-i végcéljukhoz.

A katonai csoportok (vagy kasztok) csak úgy hajlandók – látszólag vagy valóban – kimozdulni a jelenlegi helyzetből és fellépni a fasizmus ellen, ha a monarchia iránti hűség kimutatására sorozást tartanak. Egy másik csoportjuk közvetlen tapasztalatból tudja, hogy milyen ijesztő helyzetbe sodorta Olaszországot a háború. Az egész hadsereget szétszórták a határon túl, a világ négy tája felé. Az Észak-Afrikában bevetett osztagokon kívül

* Dino Grandi: az olasz fasizmus egyik vezető politikusa. 1929–1932 között külügyminiszter, 1932-től 1939-ig londoni olasz követ. Angol orientációjáról volt ismeretes. 1943. július 24-én ő is Mussolini ellen szavaz a Fasiszta Nagytanácsban. Lásd alább. – *Szerk.*

31 hadosztály van a Balkánon, öt-öt Franciaországban, kettő Korzikában; nyolc hadosztály maradt a szigetek és csak hét az egész félsziget védelmére. A hat csatahajóból már csak három harcképes, de azokat mozdulatlanságra ítélték La Speziában. A légi flotta alig ezer harcképes gépre zsugorodott.

Ilyen körülmények között már 1942 őszén, közvetlenül az amerikai hadsereg észak-afrikai partraszállása után, „katonai összeesküvés" robbant ki, amely a Savoyai-házra támaszkodott. Részvevői között szerepelt Scuero tábornok hadügyi államtitkár, Magliano ezredes kabinetfőnök, Ambrosio tábornok, a hadsereg vezérkari főnöke és maga a rendőrfőnök, Senise. Az összeesküvés első célkitűzése az volt, hogy megerősítse az államapparátusban a katonai hatalmat. Mindenekelőtt óvintézkedéseket tettek a „rendes közigazgatás" útján, nehogy gyanút ébresszenek, és felkeltsék a rendszer még nagyon is éber figyelmét. Elérték például az „irányelvek a közrend számára" jelszó elterjedését. A szóban forgó irányelvek kivételes állapot esetén minden hatalmat a katonai hatóságok részére biztosítottak. Ennek szellemében kezdték meg a GIL (Gioventu Italiana del Littorio – a liktori vesszőnyaláb olasz ifjúsága) leszerelését is: visszaszereztek tőle néhány ezer puskát a hadsereg részére. A katonai összeesküvés legnagyobb tényleges sikere azonban az volt, hogy elérte a túlzóan németbarát Cavallero marsall leváltását és Ambrosio tábornok általános vezérkari főnökké való kinevezését. Ambrosio, aki 1943 kezdetétől vállalta a nagyobb felelősséggel járó tisztséget, kidolgozta a megmozdulás terveit: alkalmas pillanatban meg kell szabadulni Mussolinitől, majd meg kell valósítani a „mentő expedíciót", amelyre ténylegesen július 25-én került sor.

Ebben az időszakban új és döntő események történtek, amelyek siettették az irányváltoztatás még bizonytalan kezdetét: egyrészről a doni vereség, az ARMIR összeomlása és a sztálingrádi győzelem, másrészről a nagyobb olasz városok bombázása a szövetségesek által. Mialatt az összeesküvés csendben csúcspontjára ért, újra színre léptek az olasz néptömegek is, amelyekre a háború és a küszöbön álló vereség egész súlya nehezedett. Közbelépésük kiélezte és tarthatatlanná tette a helyzetet az uralkodó osztály számára, amely a belső forradalom rémképével találta szembe magát.

Februárban Mussolini menesztette a kormányból Grandit, Bottait és Cianót – ez utóbbit, saját kérésére, a Vatikánba küldi –; önmagát pedig „szakemberek" és a fasiszta pártvezérek sötét seregével bástyázta körül.

Márciusban váratlanul nagyszabású sztrájkok törtek ki Torinóban – először a FIAT Mirafiorinál, március 5-én –, azok miatt az elviselhetetlen életkörülmények miatt, amelyek a munkásosztályt éhségbe és kétségbeesésbe

taszították (miközben a legfőbb pártvezetők megszedték magukat a feketepiacon). De itt nemcsak ellenállhatatlan kitörésről, a létezés és az életbenmaradás jogának védelméről van szó. A nagy megmozdulás mélyén igen kis számú antifasiszta előfutár tevékenykedik (80 kommunista a FIAT Mirafiori 20 000 munkásából!), de ezek tökéletesen tudatában vannak a felkelés történelmi jelentőségének, és arra törekszenek, hogy a gazdasági elégedetlenségnek politikai tartalmat adjanak. A torinói és a piemontei munkásokból a harc folyamán kitör a „Békében akarunk élni!" jelszó, és igen hamar elterjed Milano és Lombardia gyáraiban is, egyre jobban kidomborítva a mozgalom fasisztaellenes jellegét. A rendszer először erőtlenül reagál a megmozdulásra – mint aki meglepődött és megijedt a munkásosztály felébredésétől –, majd felváltva él a megtorlás és csábítás eszközeivel. Kénytelen teljesíteni a gazdasági követelések nagy részét, a vihar elültével azonban kegyetlen megtorlást alkalmaz a sztrájkok felelős „vezetőivel" szemben, s börtönbe veti őket.

Ebben az időben az uralkodó osztályon belül is jelentkezik a gondolat, hogy ki kell lépni a háborúból; menekülni kell, bármibe kerüljön is. Íme, nézzük meg ezeknek a hónapoknak egyik legfontosabb okmányát, hogyan világosodik meg benne az alapvető cél, amelyet a politikai pártok, a katonai hatóságok és a tőkés világ vezetői annyi megbeszélésen és titkos találkozáson tűztek maguk elé – úgy, hogy ez utóbbiak rendszerint árnyékban maradtak, és onnan rángatták bábuik zsinórjait. Caviglia marsall – egyike azoknak a jelölteknek, akik átvették volna a hatalmat – naplójában olvassuk: „Beszéltem Cini szenátorral. Elmondta, hogy egy másik miniszterrel együtt ecsetelte Mussolini előtt az olasz gazdaság csaknem reménytelen helyzetét. Megpróbálják őt előkészíteni arra, hogy Németország hozzájárulásával szakadjanak el Németországtól. Úgy látszik, hogy Mussolini egyetért ezzel, és enged a rábeszélésnek. De a németek meggyőzése igen nehéz! Jó érv a leszakadásra, hogy előnyükre válik, ha mi semlegesek maradunk! Olaszország nem lenne többé kolonc a nyakukon! Valamennyi csapatukat visszavonhatnák, és biztos védelmet találnának az Alpokban! Cini megerősíti, hogy Angliával szintén addig kell tárgyalnunk, amíg Tuniszt zálogként kezünkben tartjuk; ez részünkre kedvezőbb megállapodásokat biztosíthatna. Ezért úgy véli, hogy katonáinknak még két vagy három hónapig keményen ki kellene tartaniuk Tuniszban és Bizertában."

Ha figyelmesen olvassuk az okmányt, megértjük az események egymást követő sorát egészen július 25-ig, sőt azon is túl: lényegében az a szándék világlik ki belőle, hogy Olaszország a németek beleegyezésével s az ango-

lok és amerikaiak segítségével kilépjen a háborúból, és ilyen vagy olyan módon visszaállítsa a nemhadviselés kezdeti állapotát. Erre a célra használnák fel Tuniszt is mint „zálogot". Az olasz katonák tovább pusztulnak, hogy megmeneküljenek azok, akik parancsolnak, vagy akik kezükben tartják a gazdasági és politikai hatalom emeltyűit! Elég nyilvánvalóan bebizonyosodik az az elszántság, hogy véglegesen lerázzák magukról Mussolinit; ugyanakkor fennáll – és egészen az utolsó pillanatig fenn fog állni – az az ábránd is, hogy felhasználják őt a Németországtól való elszakadás véghezvitelére.

És Mussolini? Milyen volt az ő magatartása ebben az időszakban? Teljességgel lehetetlen, hogy a körülötte lezajlott összeesküvésekből ne tájékozódott volna arról, ami a levegőben forrt. Még mindig – és nem helytelenül – pótolhatatlannak érzi magát, és azt gondolja, hogy mindenekelőtt azt a vihart kell elhárítania, amely kívülről zúdult a fejére: az angol–amerikai haderő fenyegető jelenlétét a Földközi-tengeren. S bár szokása szerint a legkülönbözőbb katonai tervek kitűzése között ingadozik, 1943 januárjában még lehetségesnek tartja, hogy a szövetségesek Görögországban szálljanak partra. Márciusban különleges osztagok vagy ejtőernyősök leszállásával számol a szigeteken, de kizártnak tart minden veszélyt a félsziget számára; végül is eljut a szicíliai partraszállás elképzeléséig, s – ha túl későn is – megállapodik ebben a feltevésben. A duce meg van győződve arról, hogy a szövetséges fasiszta haderők előbb vagy utóbb az olasz fasiszta uralom segítségére sietnek; ezért az év elejétől kezdve minden erőfeszítése arra összpontosul, hogy rábeszélje szövetségesét, Hitlert, változtassa meg európai hadvezetését, és irányítsa azt a Földközi-tenger felé. Innen származik az az ötlete is, hogy rohanják le Spanyolországot, és támadják meg orvul Gibraltárt. Innen ered az a nyomatékos követelése is – és ez a helyzet legfurcsább következménye –, hogy Hitler ejtse el egy új offenzíva gondolatát a Szovjetunióban, sőt határozza el magát különbéke kötésére a Keleten, s összpontosítsa háborús energiáját az angolok és az amerikaiak ellen. A duce durva kalandorlelke tehát a szükség nyomása alatt felismerte „a krokodil haditervben" rejlő lehetőséget – osszák meg a náciellenes nagyhatalmak táborát –, de erőfeszítéseit helytelen irányba fordította. Nem a Szovjetunió, hanem az ellenkező oldal, az angol–amerikai imperialista körök hajlanak a megegyezéses (kompromisszumos) békére, bár Roosevelt, a feltétel nélküli fegyverletételre vonatkozó kijelentésével, hathatós akadályt vetett ez elé. A fennálló lehetőséget mutatja, hogy 1943 februárjában az amerikai titkos szolgálat ügynöke (Allen Dulles, John

Foster Dulles testvére) Svájcban találkozott a németek titkosszolgálatával (M. Hohenlohe herceg, „Pauls" álnéven); szívélyesen tárgyaltak a német államnak mint az „európai rend és újjáalakítás tényezőjének" mással nem helyettesíthető szerepéről és arról a megmásíthatatlan követelményről, hogy keleten fenn kell tartani és meg kell erősíteni egy „egészségügyi védőövezetet a bolsevizmus és a pánszlávizmus ellen". Hitler azért tart ki a Szovjetunió elleni offenzíva mellett – mialatt a Keleten lekötött haderő egytizede elég lenne, hogy eltávolítsa (legalább ideiglenesen) az Olaszországra nehezedő veszélyt –, mert meg van győződve arról, hogy csak akkor kísérelheti meg kitolni a feltétel nélküli fegyverletétel időpontját, ha hű marad hivatásához, azaz „bástyát alkot a kommunizmus ellen". Hitler, Mussolinivel ellentétben, nem hiszi, hogy az amerikaiak partra fognak szállni Szicíliában; inkább Szardíniára és Görögországra gondol. Valószínűleg félrevezette az angolok trükkje, amelyet az ő részére eszeltek ki és hajtottak végre ügyesen a „soha nem létezett ember"-rel. (Az angolok az említett kétirányú szövetséges támadás hamis terveivel Portugália partján hagytak egy angol őrnagynak álcázott tetemet.)

A Hitler és Mussolini közötti ellentét májusban éri el a tetőfokát, Dönitz tengernagy Rómába való kiküldetése alkalmából. A két diktátor kemény hangú levélváltást folytat, amelyben egymásra hárítják a felelősséget a válságos helyzetért. És ha a duce végül – bár nem szívesen – el is fogad három hadosztályt a Hitler által felajánlott ötből, már nem kétséges: egyre jobban megérlelődött benne a meggyőződés, hogy el kell szakadnia erőszakos és kezelhetetlen szövetségesétől, sőt élére kell állnia annak a kiterjedt összeesküvésnek, amely „a szövetség felborításának" céljával ebben az időben Romániában és Magyarországon is kibontakozik. A helyzet azonban újból ellanyhul, s a színen tömörült sok főszereplő ebben a döntő fázisban mintegy mozdulatlanul – vagy alig jelzett mozdulattal – félig a levegőben marad. Mussolini és Hitler még szövetségesek, de már megosztotta őket a kölcsönös gyanakvás mély szakadéka. A tábornokok és a fasiszta pártvezetők összeesküvést szőnek, vagy bonyolult terveket eszelnek ki anélkül, hogy a felszínen bármi is történnék.

Közben egyelőre az ellenséges táborban is felfüggesztik Churchill rögeszméjét, hogy „Európa alhasát" kell sújtani, és újból erőteljesen előtérbe kerül a második front kérdése. A második frontot immár 1943-ban sem nyithatják meg, mivel a rendelkezésre álló erőket teljesen elkötelezték a Husky-hadművelet számára. Roosevelt és vezérkari főnöke, Marshall tábornok azonban már nem hajlandó tovább követni Churchillt azon az úton,

amelyet a casablancai értekezlet nyitott meg. Ennek az útnak a szem előtt tartása azt jelenthetné, hogy távol maradnának az európai szárazföld döntő harcmezőiről éppen abban a pillanatban, amikor világossá válik, hogy Németország támadó ereje keleten már kimerült, és a továbbiakban csak a szovjet csapatok ellenállhatatlan előrenyomulását próbálja meg feltartóztatni. Az 1943-as májusi washingtoni értekezleten ezért végérvényesen elhatározzák az „észak-franciaországi partraszállás" 1944. május 1-i időpontját, következésképpen négy amerikai és három brit hadosztálynak a Földközi-tengerről az Overlordra* (második front) való áthelyezését november 1-e után. Ha Olaszország nem adja meg magát a szicíliai partraszállás után, Eisenhower az Egyesült Vezérkar vezetőjéhez köteles felterjeszteni jóváhagyásra a következő hadműveletre vonatkozó terveket. Ilyen módon tehát megállították azt a hegycsuszamlást, amely 1942 nyarának fordulóján az angol–amerikai stratégiában bekövetkezett, s a hadvezetést – Churchillnek minden, immár terméketlen, ellenkező értelmű kísérlete ellenére – a fő vonalra igyekeztek visszairányítani.

Június első napjaiban Eisenhower elhatározta, hogy próbára teszi az olaszok ellenálló erejét, és elfoglalja Pantelleria szigetét, amelyet csapatai a levegőből és a tenger felől már régen szorongattak. Az esetet ő maga így meséli el: „Churchill és én egy kis – Churchill értékelésén alapuló – fogadást kötöttünk, hogy Pantellerián nincs több, mint 3000 olasz. Churchill felajánlotta, hogy 5 centesimót fizet nekem minden ember után, akit a háromezren felül fogságba ejtünk. 11 000 foglyot ejtettünk, s jóllehet, magától értetődően, megfeledkeztem volna a játékos fogadásról, ő azonnal fizetett, és maga számolta ki a különbséget."

A fogadás – amelyet azoknak a szegény katonáknak a bőrére kötöttek, akiket a szigeten ostromoltak, és akik ellenállásuk végső határáig jutottak, hiszen nem volt sem vizük, sem élelmük – véleményünk szerint ízléstelen. Ez a sportos fesztelenség a háborús eseményekkel szemben azonban még mindig jobb, mint az a nagyzolás, amelyhez a fasiszta rendszer szoktatta hozzá az olaszokat. A duce utolsó nagyzolása egyben a leghíresebb is. Június 24-én, amikor már nyilvánvalóvá vált, hogy Szicília semmiféle hathatós védelemmel nem rendelkezik, Mussolini a fasiszta pártvezetőség előtt tartott beszédében határozottan kijelentette: biztos benne, hogy „a legnagyobb és legkisebb merülés közti hajófalsáv (»bagnasciuga«) vonalán

* A második front és a megvalósítását szolgáló hadműveletek katonai fedőneve. Jelentése: hűbérúr, legfőbb úr. – *Szerk.*

megfagyasztja az ellenséget". A meggondolatlan állítás július 6-án nyilvánosságra kerül. Négy nappal később az angolok és amerikaiak partra szálltak Szicíliában.

A SZICÍLIAI HADJÁRAT

A szicíliai hadjáratot összefoglalhatjuk néhány lényegbevágó adattal. Mindenekelőtt az erők óriási aránytalanságáról kell szólnunk a harcmezőn, amelyhez hasonlóval az egész második világháború folyamán nem találkozunk. Eisenhower, aki úgy vélte, hogy a védelem 230 000 emberrel rendelkezik (az ütőképességet illetően legalább egyharmaddal csökkentenünk kell ezt a számot), a támadás első hullámában 160 000 ember (7 gyalogos, 2 páncélos és 2 légi úton szállított hadosztály) bevetését irányozza elő. A vállalkozásra egy 280 hadihajóból, 2275 szállítóhajóból és 1800 partraszállási eszközből (partraszállási eszközök, amelyek a második front számára nem léteztek!) álló hajóhadat mozgósított. 4000 bombázó repülőgép, 14 000 jármű, 1800 ágyú s több mint 600 harckocsi állt készenlétben. Ezzel a mérhetetlen „xerxészi hadsereggel" szemben – amely egyébként a korszerű eszközök soha nem látott gazdagságával volt felszerelve – 6 olasz hadosztály védelmezte a partot; mindegyikükre 140 kilométernyi partsáv jutott, 36 ember esett egy kilométerre! A sziget belsejében 4, úgynevezett „mozgó" hadosztály helyezkedett el, amelyek azonban nem voltak „mozgók", mert gyalogosokból álltak. Egyedül a Livorno tüzérsége volt gépesített, a többi három hadosztály nagyrészt lófogatú tüzérséggel rendelkezett! Az egyetlen korszerű olasz egység a 10-es automatizált csapat volt. Ahhoz pedig, hogy az angolokkal és az amerikaiakkal felvehesse a versenyt, csupán két, német hadosztály volt kellőképpen felszerelve: a 15. hadosztály 65 harckocsival, és a még szervezés alatt álló Göring, mintegy 100 harckocsival. A partvédelem, amelyet három helyen – Augustában, Trapaniban és Messinában – összpontosítottak, néhány nyílt terepen létesített, egymástól elszigetelt betonbunkerből állt; ezeket rövid lőtávolságú ágyúk védték, amelyek képtelenek voltak arra, hogy a partraszállás pillanatában elérjék az ellenséges hajókat. Emögött a ritka szövésű fátyol – vagy inkább: jelképes felsorakoztatás – mögött hiányzott mindenfajta megerősített vonal, amelyre a mozgó hadosztályokat vagy a tartalékokat össze lehetett volna vonni. Mivel az olasz légi flotta néhány tucat gépre zsugorodott, lényegében semmi sem biztosította a védelmet. Végül, Eisenhower tervét illetően, meg

kell jegyeznünk, hogy a főparancsnok sok habozás után úgy határozott: a nyugati part helyett, bár az közelebb van a tunéziai és algériai légi támaszpontokhoz, a sziget csúcsának délkeleti részén valósítja meg a patraszállást, mert így, két oldalról támadva, jobban meglepheti az ellenséget. A meglepetés azonban teljesen hiábavaló volt. Hatásosabb és célszerűbb lett volna partra szállni a Messinai-szoros irányában, mert ez elvághatta volna az egész védelmet (e tényt egyébként az események után maga Eisenhower is elismerte). A 7. amerikai hadsereg július 10-én hajnalban megteremtette az első partraszállási hídfőt Licata és P. Braccetto között, a 8. brit hadsereg pedig Capopassero és Augusta között, miután elég gyorsan lehengerelték az olasz védelmi fátyol gyenge ellenállását. Teljesen haszontalan dolog lenne azt vitatnunk, hogy a tengerpart valamelyik pontja vagy maga az augustai térség néhány órával, vagy akár néhány nappal tovább állhatott volna ellent. Az igazság az, amit Morrison tengernagy – némileg dagályosan – így fejez ki: „A valóságban a szövetségesek hajó-fallal zárták körül Szicília egyharmadát. Nincs a világon az a hatalom, amely megakadályozhatta volna őket abban, hogy hídfőket alakítsanak ki."

A 8. hadsereg, amelynek az volt az alapvető feladata, hogy minél előbb elérje Messinát, eleinte gyorsan nyomult előre. A 7. amerikai hadsereget azonban a gelai síkságon a Livorno és Göring hadosztályok heves ellentámadása fogadta; ez volt az egész hadjárat egyetlen igazi csatája. Ezután felcserélődtek a szerepek. Mialatt a 7. hadsereg gyorsan haladt előre, és csápjait minden irányban kinyújtotta, a 8. hadsereg megállt az Etna hegytömbjétől uralt cataniai síkságon. Az olaszok kihasználták a kedvező terepet, és itt gyűjtötték össze erőiket, illetve mindazt, ami az első összecsapás után megmaradt belőlük. Guzzoni tábornok parancsára – nem egészen egy héttel a partraszállás után – a védelem a sziget csúcsára korlátozódott, pontosabban a Messina–Santo Stefano–Catania háromszögre. A továbbiakban csakis ebben az övezetben beszélhetünk a védelmi harc tényleges folytatásáról, amelynek bizonyos jelentősebb eseményei is voltak. Az olasz hadsereg, amely legalább fél évszázaddal elmaradt az angolhoz és az amerikaihoz képest, a többi területen úgy elolvadt, mint hó a napsütésben. A két német hadosztály viszont majdnem sértetlenül került ki a hadjáratból: a szakadatlanul előrenyomuló angol–amerikai kolosszus hasztalanul üldözte őket, akár egy elefánt az előtte gomolygó bosszantó muslicafelhőt, amelyet nem tud megsemmisíteni egy jól irányzott ormánycsapással. Július 22-én elesett Palermo. Ezalatt Rómában visszavonhatatlanul megpecsételődött a „bagnasciuga" emberének a sorsa.

Az angol–amerikai partraszállás mozgásba hozta a pillanatnyilag stagnáló olasz helyzet összes belső erőit. Sforza, a PNF* titkára, a szicíliai partraszállás után összehívta a fasiszta pártvezéreket, és meghagyta nekik, hogy tartsanak népgyűléseket Olaszország minden nagyobb városában. Erre azt a követelést kapta válaszul, hogy hívják egybe a Nagytanácsot a helyzet megvitatására. A fasiszta összeesküvés, amely a katonaival párhuzamosan folyt, eddig nem jutott túl a személyes kapcsolatkeresésen; most végre alkalmat és módot talált, hogy ténylegesen kezdeményezzen. Ugyanakkor egy utolsó kísérletet tettek arra, hogy felhasználják Mussolinit is. Ambrosio nyíltan beszélt a ducéval, és felszólította őt, magyarázza meg Hitlernek: Olaszországnak feltétlenül és megmásíthatatlanul el kell szakítania sorsát Németországétól. Úgy látszott, Mussolini egyetértett ezzel – vagy belátta, hogy ez az utolsó lehetősége a hatalmonmaradásra. A július 19-i feltrei találkozón azonban – amely az egyedüli alkalom volt a tárgyalásra – Hitler véget nem érő szóáradatot zúdított rá, s ő néma maradt, mint a csuka. Hatalmába kerítette a volt szövetségese – most felettese – iránti félelem, és képtelen volt arra, hogy válaszoljon. A „bagnasciuga" embere félelmében, a saját felelőssége elől menekülve úgy vélte, hogy egyedül a hallgatás biztosíthatja számára „a németek megértését" abban a kiút nélküli helyzetben, amelybe belebonyolódott. A római San Lorenzo negyed bombázása azonban, amely éppen a feltrei találkozás napján történt, napvilágra hozta az olasz nép érzelmeit. A romok és a temetetlen áldozatok között XII. Piuson kívül rövid időre megjelent a király is. A felizgatott tömeg kőzáporral fogadta autóját és ezt kiáltotta: „Mást küldjél nekünk!" A király elhatározása megérlelődött: az új kormány megalakításával végérvényesen Badogliót bízza meg, akivel már állandó kapcsolatban állt; az antifasiszta politikusokat azonban továbbra is távol tartja a vezetéstől. Mussolini sorsa rögtön a feltrei találkozó után eldőlt. A Nagytanács ülésének, amelyet 24-re hívtak össze, nem volt különösebb szerepe a döntésben; csupán III. Viktor Emmánuel már meghozott döntését tette könnyebbé vagy kényelmesebbé. Ha végigtekintünk azokon a beszámolókon, amelyek erre a viharos ülésre vonatkoznak (a gyűlés július 24-én 17 órakor kezdődött és 25-én 3 órakor fejeződött be), az a benyomásunk támad, hogy itt nem annyira dráma, mint inkább valami nagyon is közönséges és visszataszító komédia játszó-

* Partito Nazionale Fascista = Nemzeti Fasiszta Párt (az olasz fasiszta párt neve). – *Szerk.*

dott le. Egyes felizgatott személyek a „haza veszélyben!" kiáltással fejezik ki színpadias kétségbeesésüket, és a legszörnyűbb igazságtalanságokat vágják egymás szemébe. Valójában azonban mindenki csak magára gondol. A vakmerőbbek meg szeretnék ragadni az alkalmat, hogy hatalomra jussanak, a többiek – s kétségtelenül ezek alkotják a többséget – egyszerűen a felelősséget próbálják elhárítani maguktól, hogy ép bőrrel kerüljenek ki a dologból.

A gyűlés végén szavazásra bocsátották Bottai, Grandi és Ciano napirendi pontját, amely azt javasolta, hogy a fegyveres erők főparancsnokságát ruházzák ismét a királyra. A javaslatot nagy szótöbbséggel (19 igen, 7 nem, 1 tartózkodás) elfogadták. Farinacci napirendi pontját viszont – bízzák a háború irányítását Olaszországban a németekre – csak a javaslattevő szavazata támogatta. Mussolini még július 25-én este 17 órakor, miután a szavazás megtörtént, a királyhoz ment abban a reményben, hogy saját maga kormányon marad. Amikor az uralkodó közölte vele, hogy Badoglio fogja felváltani, úgy látszott, hogy már csak a saját biztonsága aggasztja. Ezért nem tanúsított ellenállást, amikor a Villa Savoiából kijövet egy carabinieri (csendőr)-százados – „személyes biztonsága" érdekében – mentőautóba tessékelte. Elhitte ezt az ürügyet. Még 26-án is azt írta Badogliónak: „kívánja, hogy siker koronázza nehéz feladatát"; csak akkor vette észre, hogy fogoly, amikor átszállították Ponzába. Ettől kezdve napóleoni magatartást igyekezett tanúsítani. Az olasz nép július 25-én este 22 óra 45-kor értesült a rádióból, hogy a király átvette a fegyveres erők főparancsnokságát, Badoglio pedig „az ország teljhatalmú katonai kormányzását". Emellett azonban – alig akart hinni a fülének – azt a híres mondatot is hallotta, amely annyi reménységet temetett el, s további harcokat jelentett Olaszország számára: „A háború tovább folyik." Pillanatnyilag azonban, a jövőért való aggódáson túl, mindennél nagyobb volt az öröm, hogy megszabadultak a húszesztendős diktatúrától.

X

AZ OLASZ FEGYVERSZÜNET

Még egyetlen nép öröme sem volt olyan tiszavirág életű, mint az, amelyet az olasz nép a fasizmus bukása felett érzett. A németek már július 26-án hajnalban betörtek az Alpok hágóin keresztül Olaszországba, és valóra váltották azt a tervet, amelyet még akkor dolgoztak ki, amikor a „szövetséges" Mussolini csapatai vállvetve harcoltak velük Tunéziában (Walkür-hadművelet). A határőrség gyenge ellenállást tanúsított; csupán néhány osztag kísérelte meg – saját kezdeményezéséből –, hogy szembeszálljon a betöréssel. Hitler július 27-én – a katonai és politikai vezetőkkel tartott tanácskozáson – felvázolta Olaszország teljes meghódításának tervét, az úgynevezett Alarik-hadműveletet. Ez a következő fontosabb célok megvalósítását irányozta elő: Mussolini kiszabadítása, a fasizmus visszaállítása és Róma megszállása, a flotta megszerzése és a hadsereg kiiktatása. A már Olaszországban állomásozó hét német hadosztályhoz alig két hét leforgása alatt további tíz csatlakozott; ezek együttesen két hadsereget alkottak. Az első, Rommel parancsnoksága alatt, a Pó-síkság és a liguriai tengerpart felé (Genova irányába – *Szerk.)* nyomult; a másik, Kesselring parancsnoksága alatt, Közép- és Dél-Olaszországban foglalt állást. (Ez utóbbival egyesültek a szicíliai hadjárat után újra behajózott német hadosztályok.)

Július 25-e eseményei tehát nem érték meglepetésszerűen a németeket. Ők már jó ideje eldöntötték, hogy Olaszországot mindenáron magukhoz láncolják, még akkor is, ha ez széttöri az olasz népet fogva tartó fasizmus bilincseit: elsőként és előre megfontoltan törtek az országra. Az angolok és az amerikaiak, akiket a július 25-i hír éppen olaszországi céljaikról folytatott tárgyalásaik kellős közepén ért, nagyon meglepődtek. Határozatlanságukat Churchill tanúsítja: „Még nem döntöttünk soron következő stratégiai megmozdulásunkról. A Messinai-szoroson keljünk át, és a csizma

orrát foglaljuk el, vagy északabbra, a nyugati parton, például a Salernói-öbölben szálljunk partra, és Nápolyt foglaljuk el? Vagy helyesebb lenne, ha Szardínia megszállására szorítkoznánk?"

A fasiszta rendszer összeomlása Churchill elképzeléseinek győzelmét segítette elő, nevezetesen a Nápoly felé nyomulást. Az egyesített vezérkarok főnökei július 26-án, Washingtonban már kiválasztották a partraszállás helyét, azaz Salernót (Avalanche-Lavina-hadművelet). Az összeomlás ugyanakkor gyengítette Churchillnek azt a szándékát, hogy „a legnagyobb erőt Olaszországba vesse be", s itt tartsa lekötve a második front megnyitásához szükséges csapatokat. A – legalábbis látszatra – jóval kedvezőbb olasz helyzet láttán Churchillnek nem lehettek érvei az ellen, hogy a lehető leggyorsabb ütemben megkezdjék a hadosztályok átdobását a földközi-tengeri hadszíntérről a Csatorna mellettire.

A Badoglio-kormány ilyen módon létének első pillanatától kezdve két ellenséggel állott szemben: az egyik ellenség az angol–amerikai haderő volt, amely ellen „a háború folytatódott", mintha mi sem történt volna. A másik a forma szerint még „szövetséges", valójában azonban már támadóvá vált német hatalom volt, amelynek csapatai az egész félszigetet elözönlötték. A kormány a két, egyformán veszedelmes ellenség helyett a saját szakállára egy harmadik ellen kezdett harcolni: az olasz nép ellen, amely július 26-án kivonult az utcára, hogy hosszú húsz év után magába szívja a szabadság levegőjét, és meghallgassa az antifasizmus bátor és nemes hangját (például Milanóban, a Roveda által rendezett népgyűlésen vagy Cuneóban, Duccio Galimberti népgyűlésén). Sajnálatosan közismert a jugoszláviai háborús bűnei miatt hírhedtté vált Roattának, a hadsereg vezérkari főnökének július 27-én kibocsátott körlevele, amely minden nyilvános tüntetést megtiltott, és elrendelte, hogy „előzetes figyelmeztetés nélkül, akár az ellenségre, lőjenek a nép közé", kerülve a „levegőbe lövést", sőt „úgy célozva, mint a harcban".

Kevésbé ismeretesek, de ugyanilyen jelentősek a további dokumentumok is, amelyek hasonló egyértelműséggel fejezik ki a „július 25-i összeesküvők" lelkületét és szándékát. Vegyük szemügyre például a „csapatok szellemére" vonatkozó rendeletet, amelyet Sorice tábornok bocsátott ki július 30-án. Ebben a következőkre figyelmezteti az alárendelt katonai parancsnokságokat: „A munkástömegek látszólagos nyugalmának nem szabad a helyzet derűlátó megítéléséhez vezetnie; ellenkezőleg: teljesen ésszerű a gondolat, hogy a nép szervezkedik, mert meg akarja kísérelni nagyban azt, amiről látta, hogy kicsiben nem sikerülhetett... Függetlenül a helyi akciótól –

amely a politikai és szakszervezeti hatóságokkal, valamint a nagyiparosokkal szoros kapcsolatban bontakozhat ki és kell kibontakoznia –, a hadtestparancsnokok, a helyi védelem irányítói és a helyőrségi csapatok parancsnokai lelkiismeretesen és odaadóan foglalkozzanak a csapatokkal. Különösen fontos, hogy gyakran folytassanak beszélgetéseket a katonákkal, és felnyissák szemüket a téves ideológiák meglátására ... emlékeztetni kell őket arra, hogy Olaszország a katolikus vallást követi ... hivatkozni kell a családi érzésre." Még arcátlanabb az a miniszteri körlevél, amely július 30-án Armellini tábornok aláírásával jelent meg, s a „squadrismo" (a hadsereg létrehozása előtt működött fasiszta alakulatok; fő céljuk a munkásmozgalom brutális letörése volt – *Szerk.*) tiszteletére buzdít, szó szerint ilyen magyarázattal: „Cselekedeteit és érdemeit mindenki ismeri, csak tudatlan vagy rosszhiszemű emberek feledkezhetnek meg róluk."

A Badoglio-kormány által visszaállított katonai diktatúrának igen keserű gyümölcse volt a július utolsó napjaiban kitört sztrájkok erőszakos elfojtása, a védtelen tömeg valóságos lemészárlása (a Reggio-vidéken kilenc munkást öltek meg). A legtragikusabb esemény azonban Bariban történt. A lakosság a börtönből kiszabadult politikai foglyok elé vonult, hogy ünnepélyesen fogadja őket. A rendőrök belelőttek a tömegbe; hetvenen megsebesültek és huszonhárman meghaltak. Az utóbbiak között volt Tommaso Fiorenak, a bátor délvidéki antifasiszta harcosnak a fia is, aki a börtönből szabadult apja viszontlátására sietett!

Ők voltak az elsők, akik elestek a szabadság felé vezető úton; nagyon is ismeretlenül vagy elfeledetten, mint ahogy csaknem teljesen ismeretlenek maradtak a náci megszállók ellen irányuló első szicíliai népfelkelések is. A nácik, Cataniából Messinába való visszavonulásuk során, már levetették a szövetséges álarcát; jól látható ez a mascaluciai felkelés (augusztus 2) leveréséből vagy a Castiglioneban véghezvitt első, kegyetlen megtorlásból (augusztus 12), amely tizenhat fegyvertelen polgárt sújtott.

„Az erőszak nyarának" légkörében egyébként világosan kitűnt, hogy július 25-e emberei lényegében csak azt a célt tűzték maguk elé, hogy idejekorán alibiről gondoskodjanak a maguk számára, csupán külsőleg hajigálva el a fasiszta jelvényeket, és lerázva a feleslegessé vált ducét. Ugyanakkor azonban fenn akarták tartani a lehető legérintetlenebb „Mussolini nélküli fasizmust". De ezt a célt csak részben érték el. Látniuk kellett a népben mélyen gyökerező kívánságokat, amelyek néhány nappal a rendszer bukása után napvilágra törtek. A milanói Ellenzéki Bizottság már július 26-án egyhangúlag követelte a fasizmus teljes felszámolását, a fegyverszünet megkö-

tését, a polgári és politikai szabadságjogok visszaállítását, a politikai foglyok azonnali szabadonbocsátását, demokratikus kormány alakítását. Rómába Giorgio Amendola* továbbította ezeket a követeléseket, hogy ismertesse őket a római Ellenzéki Bizottsággal, amelynek a Badoglio-kormánnyal állandó összeköttetést tartó vezető alakja Bonomi** volt.

Az antifasiszta erők nyomása arra kényszerítette a kormányt, hogy ha nem is szívesen, de megkezdje a rendszer intézményeinek felszámolását. A miliciát természetesen nem oszlatták fel; inkább beolvasztották a hadseregbe. Megmaradt a cenzúra is. A kormány éppen csak hogy megtűrte az antifasiszta pártok újjászervezését; gyakorlatilag azonban fél-illegalitásba kényszerítette őket. A római Ellenzéki Bizottság és Badoglio között lefolyt tárgyalások eredményeként a szakszervezeti szövetségek élére antifasiszta kormánybiztosokat jelöltek ki (Buozzi és Roveda). Az a tény azonban, hogy a fejlődés határozottan demokratikus irányba fordult, sokkal inkább az augusztus második felében Milánóban és Torinóban kitört újabb sztrájkhullámnak köszönhető, mint Bonomi közvetítő – de egyúttal fékező – szerepének. A sztrájkhullám hatalmas ereje megtörte a „45 napos kormány" legmakacsabb ellenállását is. Végül csaknem valamennyi politikai fogoly szabadonbocsátását kivívták – a sztrájkok kitöréséig szinte egyetlen vezető kommunistát nem engedtek szabadon –, majd a gyárakban megalakították a „belső bizottságokat", vagyis a munkásosztály szakszervezeti és politikai szerveinek alapjait. A szabadság tehát ott született meg először, ahol megszülethet vagy elpusztulhat: a gyárakban.

Egy hónapnál alig telt el több idő, s a „Mussolini nélküli fasizmus" programja belpolitikai síkon nagyrészt megbukott; a fasisztaellenes és demokratikus erők viszont egy sor jelentős eredményt könyvelhettek el. Volt azonban egy másik, nem kevésbé fontos, döntő feladat is, a külpolitikai: Olaszország felszabadítása a náci szolgaság súlyos járma alól. Nem mintha a néptömegek nem haladtak volna már előre ezen a téren is, ösztönösen azonosítva a fasizmus végét a háború végével; a tudatos fasisztaellenes erők szintén működtek. Példa erre a római Ellenzéki Bizottság augusztus 3-i, Badoglióhoz intézett felhívása, amely követeli, hogy „minden további habozás és késlekedés nélkül, amely végzetes lehet, vessen véget a nemzet hagyományaival és érdekeivel ellentétben álló háborúnak". Példa rá a bizottság határozott ígérete is: „Az olasz nép egységben összeforrva fog szembe-

* Az Olasz Kommunista Párt egyik vezetője. – *Szerk.*

** *Ivanoe Bonomi:* olasz polgári politikus, a fasizmus polgári ellenzékének egyik vezetője. – *Szerk.*

szállni minden veszéllyel, amely ebből az elhatározásból esetleg támadhat." De minden felhívás, figyelmeztetés, buzdítás süket fülekre talált. A Badoglio-kormány ebben a sorsdöntő kérdésben minden olyan intéssel szemben hozzáférhetetlen és érzéketlen maradt, amely a náci agresszió és az újrakezdődő súlyos bombázások miatt drámaivá vált helyzetre vonatkozott.

Július végén és augusztus elején még élt az uralkodó osztályban az az illúzió, amelyet fentebb már említettünk: a „kiugrás" lehetőségének ábrándja, amely mindkét féllel, a szövetségesekkel és a németekkel egyetértésben valósulhat meg, továbbá a „nem hadviselés" állapotába való visszatérés reménye, amely minden súlyosabb megrázkódtatás elkerülésével kecsegtetett.

Miután Guarigliát (Olaszország ankarai követét – *Szerk.)* sietve visszahívta Törökországból, hogy elfoglalja a külügyminiszteri széket, a Badoglio-kormány július 31-én elhatározta, hogy a rendes diplomáciai képviseletek útján közzéteszi szándékát: kilép a háborúból. Ugyanekkor sürgette Hitler közvetlen találkozóját a királlyal, hogy ez utóbbi „tisztázza a helyzetet", és magára vállalja azt a hálátlan feladatot, hogy kijelentse: nem tudta vagy nem akarta bűntelennek nyilvánítani Mussolinit. Hitler azonban visszautasította a találkozót, mert az szentesítette volna az új rendszer „törvényességét". Ehelyett Ambrosio és Keitel folytatott megbeszélést (tarvisiói találkozó, augusztus 6), amelyen kirobbant a kölcsönös bizalmatlanság. A németek visszautasították azt a követelést, hogy Franciaországból és a Balkánról vonják ki az olasz hadosztályokat. A tárgyalások így az első pillanatoktól kezdve egyértelműekké váltak; a július 25-ét megelőző időszak elképzelése, amely mindkét fél egyetértését el akarta nyerni, a megvalósulás minden lehetőségét elvesztette. Az olaszok azonban még mindig nem gondoltak arra, hogy fegyverszünetet kérjenek az angoloktól és amerikaiaktól. Ehelyett valami merőben mást akartak: a szövetségesek *segítségét,* amely megakadályozhatja, hogy Olaszországot leigázzák a németek. Meg akarták „fordítani a szövetséget", amihez a fegyverszünet nem előzményként, hanem következményként lett volna szükséges.

De hogyan győzzék meg a szövetségeseket egy ilyen eljárás helyességéről, amikor azok győztes fegyvereinek súlya már Szicíliára nehezedik? S itt egy igen fontos mozzanat merül fel, amely megmagyarázza a szeptember 8-ához vezető eseményeket, de amely mindmáig félárnyékban maradt a zavaros időszak főszereplőinek emlékezetében: a Badoglio-kormány „titkos fegyvere", illetőleg az az „ellenszolgáltatás", amelyet arra tartogatott, hogy adott esetben felajánlhassa terve megvalósítása érdekében. Mindez világo-

san kitűnik abból a beszélgetésből, amelyet Badoglio augusztus 1-én von Rintelen katonai attaséval folytatott Rómában: „Ha ez a kormány megbukik, egy bolsevista színezetű kormány fog a helyébe lépni. Ez pedig nem érdekünk sem nekünk, sem önöknek" – mondotta. Még jellemzőbbek azok a megbeszélések, amelyeket a 45 napos kormány küldöttei – d'Ajeta márki Lisszabonban, Berio pedig Tangerben – folytattak a szövetséges megbízottakkal. D'Ajeta márki, mielőtt a német hadsereg ütőképességéről szólt volna, szolgálatkészen tájékoztatást nyújtott arról, hogy milyen „hatást váltottak ki a július 25-i események a munkástömegekben, az olasz kommunizmusban és szervezetében". Berio pedig ékesszólóan kitartott annál a gondolatnál, hogy „a szövetségeseknek minden érdekük azt kívánja: úgy cselekedjenek, hogy Olaszország, a kereszténység középpontja – a védőbástya minden olyan áramlattal szemben, amely képes szétrombolni a nyugati civilizációt – ne essék áldozatul az Európát pusztító hatalmas küzdelemnek".

A „45 napos kormányt", a „Mussolini nélküli fasizmus" kormányát tehát lényegében a nyugati szövetségeseknek – az egyetlen olyan erőnek, amely képes volt gátat vetni „a kommunista veszélynek" – kellett megvédeniük. Ezt az illúziót a nemzetközi „osztályszolidaritásra" való felhívás is táplálta, amelyet azonban alkalmatlan időben javasoltak: a casablancai konferencia és mindazok után a bajok után, amelyeket a Vichy-emberekkel történt együttműködés okozott Észak-Afrikában. A „feltétel nélküli megadás" formulája túlságosan erős elzárkózást jelentett ahhoz, hogy az elkerülésébe vetett remény ne váljék meddő illúzióvá. A fenti formulát a quebeci konferencia* (augusztus 17–24) is megerősítette, bár nyitva hagyta egy elkövetkező revízió lehetőségét: „A fegyverszüneti feltételek nem veszik figyelembe, hogy Olaszország aktívan részt vesz a németek elleni támadásban. Hogy milyen mértékben fognak megváltozni a feltételek Olaszország érdekében (a békeszerződés aláírásakor – *Szerk.*), az annak a segítségnek a nagyságától függ, amelyet a kormány és az olasz nép az Egyesült Nemzeteknek fog nyújtani a Németország elleni háború hátralevő időszakában."

A július 25-i kormánytól tehát pontosan azt kívánták, amit az el akart kerülni: ne lépjen ki a háborúból, sőt visszavonhatatlanul kötelezze el magát mellette, viselve választásának minden következményét. Maga Guariglia bizalmasan közölte a szentszéki angol nagykövettel, Osborne-nal, hogy a Badoglio-kormány valósággal „tehetetlen: egyrészt a németektől, másrészt

* A quebeci konferencia az Egyesült Nemzetek Szervezete megalakításának egyik előkészítő értekezlete volt. – *Szerk.*

a kommunistáktól – vagyis az olasz néptől – való félelme miatt". Ez a félelem magyarázza meg azt a képtelen és ellentmondásos módszert, amellyel az úgynevezett fegyverszüneti tárgyalások folytak. Castellano tábornokot – megbízólevél nélkül – Lisszabonba küldték, azzal az utasítással, hogy nyerje el az óhajtott „segítséget", vagyis vegye rá az angol–amerikai feleket, hogy „közös érdekből" kaparják ki a tűzből a forró gesztenyét a Badoglio-kormány számára. Castellano itt is a feltétel nélküli megadás áthághatatlan akadályával találta magát szemközt, de még mindig a végsőkig bízott abban, hogy meg tud állapodni az „együttműködésben". Figyelembe kellett vennie természetesen a tábornokok bizalmatlanságát is, akiknek csak arra volt felhatalmazásuk, hogy a „rövid fegyverszünet" katonai feltételeit adják tudtára, amelyeket olasz részről vita nélkül kellett elfogadni; arra már nem voltak feljogosítva, hogy – mint Badoglio küldötte kissé naivan javasolta – közöljék a félszigeten történő partraszállás idejét és helyét. Csupán egyetlen javaslatát tették magukévá: a Rómában végrehajtandó ejtőernyős leszállást. Az ezzel kapcsolatos páratlan „indiszkréció", amelyből Castellano túlzott bizakodást merített, a Rómától délre tervezett fő partraszállás idejére vonatkozott olyan formában, hogy az a fegyverszünet aláírásától (Cassibile, szeptember 3) számított „egy vagy két héten belül" fog megtörténni.

A szerződő feleknek ezt az időpontot kellett volna nyilvánosságra hozniuk. Amikor Castellano visszatért Rómába, meg volt róla győződve, hogy ha nem is érte el mindazt, amire törekedett, a Badoglio-kormány legalább „egy hét ésszerű lélegzetvételnyi időt" nyert, hogy felkészüljön az X napra.

SZEPTEMBER 8-A

Ez az utolsó, veszedelmes ábránd még lassúbbá és bizonytalanabbá tette a már úgyis a szakadék szélére jutott Badoglio-kormány működését. Az antifasiszta pártok, szembe nézve a rideg valósággal, amely előtt az ország állt, már augusztus utolsó hetében riadót fújtak. Augusztus 23-án a milanói Ellenzéki Bizottság egyhangúlag megszavazott egy indítványt, amelyben követelte a fegyverszünet azonnali megkötését és a Badoglio-kormány felváltását egy olyan demokratikus kormánnyal, amely a németekkel való elkerülhetetlen összeütközésben mozgósítani tudja az egész nemzetet. Mint Catalano megállapítja, ez volt az első olyan okmány, amelyből világosan kitűnik „a partizánháború kemény és elszánt elhatározása".

A milánói követeléseket a római bizottság is a magáévá tette, s megbízta Bonomit, hogy közvetítse azokat Badoglio felé. (Ezt, bár jelentős késlekedéssel, Bonomi meg is tette.) Luigi Longo* kiszabadult ventotenei kitelepítéséből, és kidolgozott egy emlékiratot azokról az intézkedésekről, amelyekre a németekkel való előrelátható szakítás miatt szükség volt. Longo egészen a „népi egységek kiképzésének és felfegyverzésének" tervéig eljutott. Ezek az egységek, „megismételve a Risorgimento** dicsőséges garibaldista hagyományait, világosan és határozottan nemzeti felszabadító, függetlenségi harc jelleget adnának a háborúnak". A memorandumot eljuttatták Badoglióhoz, de minden eredmény nélkül. Szeptember első napjaiban pedig az Akciópárt (kispolgári antifasiszta párt – *Szerk.)* vezetői találkoztak Firenzében, ahol Ferruccio Parri kifejtette, hogy azonnal el kell kezdeni a fegyveres harcot a németek ellen.

A demokratikus erők állandó nyomása és néhány részleges engedmény ellenére – néhány helyen például „nemzetőrségeket" kezdtek felfegyverezni; a népi erők és a hadsereg között azonban csak Rómában kötöttek részletesebb megegyezést, Carboni tábornok fáradozásai révén – a Badoglio-kormány mindössze annyit tett, hogy szétküldte az „1944-es harcászati emlékiratot". Csak a nagyobb egységek katonai parancsnokaihoz juttatta el – nem is mindegyikhez –, azzal az utasítással, hogy amint megkapják, semmisítsék meg. Ebből az „emlékiratból" egyetlen példány sem maradt fenn. Valószínűleg a védekezés általános elveit fejtette ki; az azonban mindenképpen bizonyos, hogy alkalmazására csak egy, a végrehajtással kapcsolatos részletes utasítás alapján kerülhetett volna sor.

Az egyetlen konkrét intézkedés a négy hadosztályból álló gépesített hadsereg (Ariete, Piave, Granatieri, Centauro) összevonása volt Róma környékén, Carboni tábornok parancsnoksága alatt. Lemondtak tehát az egész félsziget ellenőrzéséről, a határon túli hadosztályokat pedig gyakorlatilag sorsukra bízták. (Az olaszok kitartó sürgetés után mégis elnyerték a németek „engedélyét" a 4. hadtest hazatérésére Franciaországból és még néhány hadosztály hazatérésére Jugoszláviából.) Badoglio már csak a fővárost szerette volna megmenteni, de azt is inkább az angolok és amerikaiak által ígért, időben megvalósítandó légi támogatással próbálta elérni, mint a saját erejéből.

* Az olasz kommunista párt egyik vezető alakja (jelenleg főtitkár-helyettese). Az olasz felszabadító partizánmozgalom katonai vezetője. – *Szerk.*

** Az egységes Olaszország megteremtéséért folyó mozgalom a XIX. században. Jelentése: feltámadás, új életre ébredés. – *Szerk.*

A helyzet jóvátehetetlenül tovább romlott, amikor szeptember 7-én este Rómába érkezett Taylor tábornok küldöttsége, azzal a megbízatással, hogy megbeszélje a már említett partraszállás körülményeit. Ezzel kapcsolatban tisztázódott az a műszaki-katonai félreértés, amelybe az olasz parancsnokság keveredett. Az angolok és az amerikaiak úgy képzelték el a leszállást, hogy az egy tartósan és szilárdan elfoglalt területen történik. A szövetséges hadosztálynak a főváros három repülőterén kellett volna leszállnia, három vagy négy éjszaka, lépcsőzetesen egymás után; az angolszász katonákat az olasz hatóságok által rendelkezésre bocsátott tehergépkocsik szállították volna el egy központi gyülekező helyre, s csak a teljes létszámú hadosztály megérkeztével indultak volna meg a hadműveletek. Az olasz parancsnokság viszont igazi, „háborús" partraszállást remélt, amelynek hatását az ellenség közvetlenül érezné. Miután azonban kiderült, hogy egy ilyen partraszállás nagyon is távol áll a szövetségesek szándékától, kétségkívül helyes volt az a döntés, amelyet főként Carboni tábornok közbelépésére fogadtak el, hogy kérjék a szövetségesektől a partraszállás elhalasztását. Abban a helyzetben, amelyben a két német hadosztály által fenyegetett főváros ekkor volt (egy ejtőernyős hadosztály a Pratica di Marenál állt, a 3. páncélos hadosztály pedig Bracciano vidékén), semmiképp sem lehetett biztosítani a fokozatos és „békés" leszállást, amelyet az angolok és amerikaiak kívántak.

Így esett ki Badoglio kezéből az utolsó, még rendelkezésére álló kártya, mielőtt kijátszhatta volna. Valóságos „villámcsapásként" hatott a hír, amelyet Taylor tábornok hozott Rómába: küszöbön áll a fegyverszünet bejelentése, és ezzel egyidejűleg a szövetséges haderők partraszállása a félszigeten.

Amikor Badoglio látta, hogy semmivé vált az a „lélegzetvételnyi idő", amelyet az X napra való felkészülésre akart fordítani (de mit számított volna, ha négy-öt nappal több áll rendelkezésére, amikor már annyi időt elpazarolt a fegyverszüneti tárgyalások kezdetétől a végzetes pillanatig?), kétségbeesetten igyekezett elhalasztani a partraszállást. A szövetséges konvoj azonban már tengerre szállt! Carboni szavaiból kitűnik, hogy az olasz kormány az elhalasztás érdekében még „Taylor átlátszó aggodalmát" is hasznosítani akarta (amely a szovjet győzelmek nyomán egyre „növekvő orosz katonai hatalommal" volt kapcsolatos). Az olasz uralkodó osztályok minden törekvése arra irányul, hogy fenntartsák és megmentsék a Badoglio-kormányt és a Savoyai-házat, a Nyugatnak nyújtható legjobb biztosítékot – mondotta –, s így „megmentsék Európát" a küszöbön álló „ve-

szedelemtől". Eisenhower azonban – Taylor tábornok kérése ellenére, akit az ilyenfajta érvek eléggé meggyőztek – nem bocsátkozott tárgyalásokba, hanem határozott választ adott Badogliónak; figyelmeztette, hogy tartsák tiszteletben a cassibilei fegyverszünetben meghatározott időpontokat. Végül is Badoglio kénytelen volt figyelembe venni a tényeket. Szeptember 8-án, 19 óra 30-kor felolvasta a rádióban a fegyverszüneti közleményt. A fegyverszünet – mondotta – „az egyenlőtlen küzdelem kilátástalanságának felismerésén alapul... Az olasz haderőknek mindenhol minden ellenséges ténykedést be kell szüntetniük az angol–amerikai csapatokkal szemben. Ha bárhol megtámadják őket, ellentámadással válaszolnak." Majd rögtön ezután, látva a német visszahatás első előjeleit, lemondott a harcról, és elhatározta, hogy a legrövidebb időn belül biztonságba helyezi magát és a királyi családot.

A szeptember 8-ról 9-re virradó tragikus éjszakán Badoglio nem engedte kibocsátani az „1944-es emlékirat" végrehajtási utasítását; ehelyett kiadta a parancsot a rendelkezésre álló gépesített páncélos hadtestnek, hogy forduljon Tivoli felé, és fedezze menekülésüket. Reggel 5 óra 10 perckor Badoglio és a királyi család a tábornoki és hivatalnoki kar kíséretében elhagyta Rómát, és Pescara irányába tartott, ahol gőzhajó várt rájuk. Ha érthetőnek is látszik Badoglio törekvése, hogy megakadályozza III. Viktor Emánuel német fogságba esését, semmiképp sem igazolható az a mód, ahogyan azt végrehajtotta: intézkedés és felelős vezetés nélkül hagyta a fővárost, saját maga és a többi vezető megmentését a nemzetével azonosítva. A menekülés végérvényesen leleplezte az olaszok előtt a Savoyai-házat, amely lényegében mindvégig idegen maradt az ország számára.

Szeptember 8-án tehát megnyílt a szakadék, és néhány órán vagy napon keresztül a nemzet feltámadásának minden reménye elveszettnek látszott. De a szabadulás első jelei már a legsötétebb pillanatban is megmutatkoztak: mindenekelőtt a Róma védelméért folytatott harcban. A gépesített páncélos hadtest már szeptember 9-e hajnalán harcban állt. A Piave hadosztály, Tabellini tábornok parancsnoksága alatt, a lakosság spontán és vakmerő segítségével Monterotondo közelében megsemmisített egy német ejtőernyős zászlóaljat. Monterosi–Bracciano vidékén az Ariete küzdött Cadorna tábornok vezetésével: megütközött a 3. német páncélos hadosztállyal, és súlyos veszteségeket okozott neki. Magliana és Porta S. Paolo között pedig a Granatieri hadosztály fejtett ki ellenállást az Ostia felől érkező ejtőernyős hadosztállyal szemben. Lassanként, ahogy a harcok a főváros felé közeledtek, a katonák mellé sereglettek a népi csapatok, ame-

lyek között – a Luigi Longo és Carboni tábornok között létrejött megegyezés alapján – fegyvert osztottak szét.

Rómában, a Risorgimento óta első ízben, közös harcban egyesült a hadsereg és a nép. A küzdelem folyamán az Ellenzéki Bizottság „Nemzeti Felszabadító Bizottsággá" alakult át, és szeptember 9-én a következő határozatot hozta: „Ebben a percben, amikor a nácizmus megkísérli a fasizmus helyreállítását Rómában és Olaszországban, az antifasiszta pártok a Nemzeti Felszabadító Bizottságban egyesülnek, hogy harcra és ellenállásra hívják fel az olasz népet, és visszaszerezzék Olaszországnak azt a helyet, amely a szabad nemzetek sorában megilleti."

Ennek a dokumentumnak alapvető történelmi jelentősége van. Kifejezi a felszabadító harc két alapelvét: egyrészt első helyet kap benne az olasz néphez szóló felhívás, amelyről a „45 napos kormány" hallani sem akart, és amely még a régi Ellenzéki Bizottságban is heves viták tárgya volt; másrészt kiemelkedik belőle a „külpolitika" távlata, azaz „megfelelő helyet" követel Olaszországnak „a szabad nemzetek sorában": újra megszerzett tekintélyt és kezdeményezési képességet. Ez már egészen más valami volt, mint a Badoglio-kormány által elképzelt „szövetség-felbontás" – azok között a korlátok között és azokkal az illúziókkal, amelyeket már megvilágítottunk.

Szeptember 10-én 16 órakor Caviglia marsall, aki a fővárosban maradt tisztek között a legmagasabb rangú volt, és Westphal tábornok, Kesselring vezérkari főnöke megállapodást kötöttek; eszerint a németek elismerik, hogy Róma „nyílt város" Calvi di Bergolónak, a Centauro parancsnokának vezetése alatt. (Ezt a szerződést a nácik már az elkövetkező napokban megsértették.) Ugyanakkor azok a harcok, amelyek még a főváros körül és azon belül folytak – s amelyek sokkal kegyetlenebbek voltak, mint ismeretes: 600-nál több halott, közülük 241 polgári személy –, igen fontos szerepet töltöttek be: késleltették a németek dél felé való előrenyomulását abban a pillanatban, amikor a szabad út valószínűleg azt jelentette volna számukra, hogy az angol–amerikai csapatokat a tengerbe kergethetik vissza.

Figyelembe kell vennünk ugyanis, hogy Eisenhower hadserege – a hadosztályoknak a „második frontra való átirányításával" – jelentősen megfogyatkozott ahhoz a katonai erőhöz képest, amely Szicíliát megszállta. Fölényét ugyan megőrizte, de nem ez volt a lényeges. Montgomery parancsnoksága alatt szeptember 3-án Calabriában partra szállt két hadosztály; ezek azonban túlságosan messze voltak ahhoz, hogy a fő hadszíntéren érezhessék hatásukat. A salernói partraszállás – Bedell Smith tábornok meg-

határozása szerint – alig volt több egy „óriási blöff"-nél. Az első hullámban mindössze négy magányos hadosztályt küldtek rohamra. Az erők új egyensúlya lehetővé tette a németek számára, hogy szeptember 13-án megszervezzék az ellentámadást, és több ponton néhány száz méterre visszavessék az angol–amerikai csapatokat a tengerparton. A 36. amerikai hadosztály, amelynek parancsnoka nem tartózkodott a csatatéren, teljesen visszavonult; csak a hatalmas tengeri zárótűz és az erős bombázás tudta megmenteni a partra szállt hadtestet az összeomlástól, és kényszerítette visszavonulásra a németeket. 16-án Montgomery Salernótól délre újra egyesült Clarkkel.

A Róma körül folyó harc nem az egyetlen példája volt az ellenállásnak. A Pó völgyében, mint említettük, a németek könnyen legyőzték az őrségek gyenge osztagait; egyes tábornokok – Adami Rossi Torinónál, valamint Ruggero Milánónál – visszautasították a népi erők lelkes segítségét, és rögtön megadták magukat a németeknek. De ebben a félelmetes bomlásban, amelyet az olasz hadsereg magárahagyatottsága idézett elő, itt is, ott is felvillantak az ellenállás tüzei: a bátor tisztek több helyütt saját kezdeményezésből ellenálltak a németek villámgyors támadásának. Goriziában és Triesztben, Cuneóban és Savonában, a futai szorosnál és a Marchében (Ancona, Rimini, Pesaro) nem volt hiány a katonai bátorság szép példáiban. A Piceno- és a Legnano-hadosztály például Salento félszigetén hathatós segítséget nyújtott az előrenyomuló szövetségeseknek. A legragyogóbb közjáték azonban kétségkívül a piombinói volt, ahol a katonák és a nép végérvényesen meghiúsítottak egy német partraszállási kísérletet. A legnagyobb sikert a tengerészek érték el, akik felszedték a horgonyt a katonai kikötőkben, és a „kapott parancsok" alapján Málta irányába hajóztak. (S a parancsokat nem csupán mechanikusan hajtották végre; az a tény is elgondolkoztató, hogy éppen a tengerészet volt az a fegyvernem, amely csaknem teljesen mentes maradt a fasiszta mételytől.) A tarantói flottaegység csaknem károsodás nélkül tette meg a rövid utat; a La Spezia-i egységet azonban német torpedóvető repülőgépek támadták meg Maddalenánál. Így süllyedt el a „Róma" páncéloshajó, 1500 főnyi legénységével és Bergamini admirálissal. A zsákmány java része mégis megmenekült a nácik elől. A négy célból, amit a németek az Alarik-hadműveletben maguk elé tűztek, az első hármat elég könnyen elérték: az olasz hadsereg felszámolását, Róma elfoglalását és Mussolini kiszabadítását. (Mussolinit Skorzeny SS-százados rajtaütése szabadította ki szeptember 12-én abból a Gran Sassón levő szállodából, amelyben őrizték.) A negyedik célkitűzést, a flotta megszerzését azonban nem tudták megvalósítani; pedig ez szintén nagyon fontos volt.

Ahhoz, hogy megvilágítsuk azon eseményeket is, amelyek ugyancsak ezekben a tragikus szeptemberi napokban játszódtak le a Tirrén-tenger szigetein, Szardíniában, Korzikában és a határokon túl, egy másik, részletesebb értekezésre lenne szükség. Itt a lényegre kell szorítkoznunk. Megállapíthatjuk, hogy a szigeteken azonnal hátrányossá vált a helyzet az Alarik-hadművelet végrehajtói számára. Bár Szardíniában nagy nehezen újra behajózták a német erőket, azoknak értékes zsákmányt kellett hátrahagyniuk. Korzikában a Louchet tábornok parancsnoksága alatt álló Cremona és Friuli hadosztályok a francia csapatokkal együtt megtámadták a német helyőrséget, és elkeseredett küzdelem után legyőzték azt; de 3000 halottat és sebesültet vesztettek. A Franciaországban, a Balkánon, valamint a Jón- és az Égei-tenger szigetein levő olasz hadsereg váratlanul elkeseredett harcokba keveredett, és minden remény nélkül, de annál csodálatra méltóbban állt ellen a németeknek.

A nyugati határon a 4. hadsereg katonái Avignonnál és Gapnál tanúsítottak ellenállást, miközben nagy számban léptek be a „maquis" (francia ellenállási mozgalom – *Szerk.)* soraiba. Albániában csak a Brennerónak sikerült hajóra szállnia; a többi hadosztályt nagyrészt legyőzték és megsemmisítették a nácik, miután előzetesen szégyenletes alkudozást folytattak sorsukról az olasz keleti hadseregcsoport parancsnokságával. Ez utóbbi, cserében a hajóraszállásért, végül is beleegyezett a részleges lefegyverzésbe. A parthoz szorított Perugiának végig kellett néznie, amint 160 tisztjét agyonlövik, beleértéve Chiminelli hadosztályparancsnokot is.

A Firenze, Azzi tábornok parancsnoksága alatt, inkább a harc útját választotta, és Krujënél megütközött a túlerőben levő német csapatokkal. Makacs és véres ellenállás folyt Dalmáciában és Montenegróban is, ahol a Venezia és a Taurinense hadosztályok maradványai a jugoszláv partizánokhoz csatlakoztak. A hadsereg egy része az Infante tábornok által kötött megegyezés alapján Görögországban is átállt az ELAS, a Görög Népi Felszabadító Hadsereg oldalára.

Ellenálltak a Dódekanészosz-szigetek helyőrségei is. Lero szigetén például a Mascherpa admirális parancsnoksága alatt álló egységek elszántan állták a nácik légi és tengeri támadásait, több mint ötven napon keresztül, amíg emberileg lehetséges volt. A legszebb haditett azonban a határon túl, Kefallëniában történt, amely a nácikkal szemben tanúsított ellenállás példájául szolgálhat. Az itt tartózkodó hadosztály parancsnoksága – amint az szinte mindenhol megtörtént – tárgyalni kezdett a megoldásról; a tisztek és a katonák viszont a maguk felelősségére elhatározták, hogy a végsőkig ki-

tartanak. Kapcsolatba léptek a görög partizánokkal, és a szeptember 14-re virradó éjszakán ünnepélyes népszavazást tartottak, amelyen a németek elleni harcra szavaztak. „Az Acqui hadosztály nem adja meg magát" – ez volt a felkelés harci kiáltása, amely a nácik golyózápora és fékevesztett ágyűtüze közepette szította a harci szellemet. Egy heti tomboló harc után az Acqui vereséget szenvedett. A németek 4500 tisztet és katonát lőttek agyon a helyszínen, „hogy példát statuáljanak". Kefalléniában mindent összevéve 8400 olasz esett el. Csontjaik temetetlenül maradtak, mert – ahogy az egyik náci hiéna, Hirschfeld őrnagy megjegyezte – „a rebellis olaszok nem méltók arra, hogy eltemessék őket".

„Rebellis olaszok!" Ez a kifejezés a legnagyobb fokú gyalázás akart lenni, valójában pedig azt foglalta össze, ami a fasiszta háború bűnös vezetése által a világ négy tája felé szétszórt olasz hadsereg lelkében újra meg újra végbement. Az olaszok „lázadása" elszánt és hősies volt – lázadás nemcsak a katonai parancsnokok bizonytalan parancsaival, hanem elsősorban a „hódító hadsereg" hálátlan szerepével szemben, amelyet a rendszer jelölt ki számára. Igazi „antifasiszta lázadás" volt ez, amely messze túlnőtt az olasz politikai harcok keretein. És ez a jelenség nemcsak az elkeseredésnek – a messzi hazától való áthidalhatatlan távolságnak – a gyümölcse volt: hosszan átgondolt választás és az a fájdalmasan megérlelődött tudat eredményezte, hogy a „többieknek", vagyis az elnyomott népeknek „igazuk van". Ezért volt olyan könnyű „átmenni a másik oldalra", csatlakozni a francia, jugoszláv és görög partizánmozgalomhoz. A haza megváltása – s az olasz uralkodó osztály nyomorúságos számításainak felborítása – megkezdődött. Első megnyilvánulásai azok a lázadásféle akciók voltak, amelyek még azelőtt végbementek, mielőtt kitárult volna a jövő pontosan kirajzolódó távlata.

A „rebellisek" határon túli harcához hasonlóan történelmi eljárással kell kijelölnünk a megszállók csizmasarkának kiszolgáltatott spontán délolasz felkelés helyét is. Itt is váratlanul gyulladtak ki a tűzfészkek a két szemben álló hadsereg harcának közepette. „Helyi" jelentőségű közjátékok, amelyeknek az volt a rendeltetésük, hogy teljesen vagy majdnem teljesen ismeretlenek maradjanak, mint például a materai felkelés, készítik elő „Nápoly Négy Napjának" nagy közjátékát. Ezt a várost a szövetségesek 110 bombázással pusztították, majd a németek igen könnyen elfoglalták, hiszen a katonai parancsnokság azonnal feladta; ez a város az elsők között esett áldozatul a legbarbárabb megtorlásnak, az egyetem felgyújtásától kezdve a nyilvános kivégzésekig. Nápolyban először csak „passzív ellenállásra" került sor, tün-

tető közömbösségre a megszálló hatalom rendelkezései iránt. „Nápoly parancsnoka", Scholl német ezredes a kovetkezőt állapította meg: „A kötelező munkaszolgálatra felhívó rendeletre a város négy körzetéből összesen mintegy 150 személy jelentkezett, pedig a polgári lakosság létszáma szerint legalább 30 000-nek kellett volna megjelennie." Scholl, tajtékozva a „germán haderők" rendelkezéseinek e szabotálása miatt, azzal fenyegetőzött, hogy mindenkit, aki ellenszegül, letartóztat és a helyszínen főbe lovet. Majd a passzív ellenállás s a fenyegető csond után, amelyet a lakosság a náci üvöltéssel szemben tanúsított, váratlanul kitort a felkelés. Egyrészt azok a tarthatatlan életkörülmények robbantották ki, amelyek kozé a város került – sem élelem, sem víz nem volt, 200 000 hajléktalan kóborolt, mert a kikötő felé eső negyedeket szétrombolták –; de hozzájárult a gyűlölet is, a régi és az újabb erőszakoskodások emléke, amely Dél-Olaszország története folyamán állandóan erjedt, s most viharos kitorésben talált kiutat.

Szeptember 28-án hajnalban a Vomerótól és a Chiaiától a Piazza Nazionale-ig lövöldozni kezdenek a németekre; azután tovább terjed a népharag, a hős utcagyerekekkel az élen, akik kézigránáttal támadnak a német páncélautókra. Majd a felkelők barikádokat emelnek, s a tömegből kiválnak az első, tekintélyt sugárzó „népvezérek". A váratlan megmozdulás, a fékezhetetlen áradat hatására Scholl ezredes visszavonul a sportpályára, és arra kényszerül, hogy a megadásról tárgyaljon, s szabadon engedje a túszokat. A németek menekülnek Nápolyból, de duhüket még kitoltik: a Capodimontéról lovetik a várost, és felgyújtják a Történelmi Levéltár értékes iratait, hogy Dél népét civilizációja emlékeitől is megfosszák. Október 1-én, amikor az angol–amerikai csapatok bevonulnak Nápolyba, a város már szabad. Dávid első ízben győzte le Góliátot; Nápoly az európai nagyvárosok között elsőként kelt fel győztesen a nácizmus ellen.

A „Négy Nap"* azzal, hogy megtette, és elsőként tette meg a felszabadító harc egész pályáját, már megmutatta a fő célt, a nemzeti felkelést. Példája nemcsak annyiban hatott, hogy azt azonnal követték más városok (például Lanciano fiatalos vakmerőséggel végrehajtott felkelése október 4 és 6 között), hanem hosszú és kitörolhetetlen nyomot is hagyott maga után. Annyira, hogy amikor a háború befejezése után megkérdezték Kesselringtől, mi a véleménye az olasz ellenállásról, ezt az ellentmondásos

* A nápolyi harcok négy napig tartottak, ezért a felkelés Négy Nap néven kerult be az olasz történelembe Az elnevezés történelmi tradiciót is jelol: 1848-ban, az „Öt nap" során, a milánói nép kikergette az osztrák Radetzky túlerőben levő seregét a városbol. – *Szerk.*

választ adta: „Tipikusan déli jelenség volt." Olyan jelenség, amely kezdettől fogva, 1943 szeptemberének izzó légkörében történt első bemutatkozása óta érthetetlen maradt mindazok számára, akik úgy vélik, hogy a „nép" csupán egyszerű tanú vagy tehetetlen áldozat a háború folyamán, és annak is kell maradnia, mert képtelen fegyvert fogni saját érdekében – úgy, mint ahogy a Négy Nap „rebellisei" tették.

AZ ELLENÁLLÁS POLITIKAI FEJLŐDÉSE

Jogosan tölt el bennünket a büszkeség érzése, amikor szemügyre vesszük a hősiesség azon példáit, amelyeket a hadsereg és a nép az olasz történelem e legsötétebb perceiben nyújtott. Ez a büszkeség azonban nem azonos az egyértelmű dicsőítéssel; nem fogadhatjuk el azt az álláspontot, amely szerint az ellenállás útja kezdettől fogva mentes lett volna minden habozástól és ingadozástól. Ugyanakkor tény, hogy már a szeptemberi események hatalmas viharában, az ösztönös felkelés időszakában kiváltak az Olaszországot keresztül-kasul bejárt száműzöttek tömegéből az első fegyveres csoportok; ezek szinte mindenhol, az Alpoktól az Appenninekig születőben voltak. Harci kedvük és áldozatkészségük túlhaladottá tette azt az illúziót, amely az angol–amerikai csapatok segítségétől várta az azonnali felszabadulást. A hadseregből csak kivételesen támadtak ilyen csoportok, közvetlen kapcsolatban annak felbomlásával: ez volt a helyzet a boves-i esetnél (ahol szeptember 19-én a nácik először végeztek ki ártatlanokat) vagy Bosco Martesénél (ahol szétugrasztott katonák és kiszabadult szövetséges foglyok egyesültek, hogy végigharcolják a szeptember 25–27-i harcokat). Általában azonban néhány bátor, öntudatos antifasiszta kezdeményezésére hajtott ki az ellenállás első, még zsenge hajtása. E harcosok magukra vállalták a maguk és mások számára visszavonhatatlan választást, abban a pillanatban, amikor úgy látszott, hogy a társadalom egész hagyományos felépítése összeomlik, és mindenki egymaga áll szemtől szembe lelkiismeretével. Piemontében Duccio Galimberti, a Madonna del Collettón, Cuneo vidékén pedig D. L. Bianco alakította meg a „Szabad Olaszország" elnevezésű csapatot. Pompeo Colajanni a Braccón állt ellen, Cino Moscatelli Valsesiában, Filippo Beltrami Valdossolában. Venetóban, az Isonzo jobb partján, a kommunisták és az Akciópárt kezdeményezésére megalakultak az első partizáncsoportok, majd beolvadtak a Garibaldiba és az Osoppóba. Az első hegyi partizánalakulat Emiliában, Modena és Bologna között, a Monte

Solén létesült; Reggianóban a hét Cervi testvér buzdított harcra, és sietett a koncentrációs táborokból megszökött szövetségesek segítségére. (Hány fogoly köszönheti megmenekülését az olasz parasztok nagylelkű segítségének! Mennyire más ez az Olaszország, amely így feltárul, mint az a „velejéig fasiszta" ország, amely a köztudatban élt!)

Ezek a mozzanatok, amelyeket itt felsoroltunk, a partizánmozgalom születését jelzik, s azoknak a hadosztályoknak az anyaalakulatait alkotják, amelyekben a következő nyáron szét fog áradni a nép háborúja. E vállalkozás tehát rejtetten és szerényen kezdődött; de a kemény tél átvészelése után beteljesült az ellenállás csodája. Ennek okát nemcsak a szívósság, a bátorság és a rendkívüli kitartás képességében kell keresnünk, aminek a partizánmozgalom úttörői egyébként bizonyságát adták. Az ellenállás története látszólag ezer ágra, száz meg száz epizódra bomlik szét. Csodálatos egységét csak úgy tudjuk megérteni, ha az egész látóhatárt figyelemmel kísérjük, s rámutatunk – akár csak sommásan is – arra a fárasztó és gyötrelmes munkára, amelyet a demokratikus antifasiszta erők fejtettek ki, hogy az ösztönös forradalmi mozgalomra rányomják saját politikai tudatosságuk jegyét (hogy a rebellisekből hazafiak váljanak, s ezek a hadseregből a partizáncsapatokba álljanak át, azok köré a vezetők köré sorakozva, akik immár tekintélyes nevet szereztek maguknak), s így a háborút igazi népi háborúvá változtassák.

Figyelembe kell vennünk továbbá, hogy az ellenállás politikai tevékenységének kezdettől fogva egymástól eltérő szempontjai és feladatai voltak a különböző övezetekben, amelyekre a háborús események, illetve a két szemben álló reguláris hadsereg jelenléte osztotta Olaszországot. Északon a német megszállás mesterségesen újjáélesztette a fasizmust; létrehozta a salói bábkormányt, bár előzőleg sokáig habozott, hogy hasznos lesz-e annak megalakítása. A középső részen, Rómában, nyílt német megszállás van, mivel a duce nem mer mutatkozni a fővárosban; itt nem szükséges, sőt káros is lenne a salói, úgynevezett köztársasággal szemben való védekezés. Délen megmaradt a „királyság": az állam intézményes folyamatossága tovább él – vagy inkább halódik, mert az angol–amerikai megszállás a hatalom gyakorlásában és területi szempontból egyaránt korlátozza. Sokáig nem is képes önálló politikai kezdeményezésre. (Viktor Emánuel csak október 13-án lép be a Németország elleni háborúba, s akkor sem szívesen; az olasz nép pedig, a fentiek tanúsága szerint, már több mint egy hónapja önként harcol a német megszállók ellen.)

Mindenekelőtt az ellenállás egységét kellett megvalósítani. Ez elenged-

hetetlenül szükséges volt ahhoz, hogy megőrizzék a függetlenségért és a szabadságért vívott nemzeti harc eredeti jellegét, és hogy ne távolítsanak el attól egyetlen rendelkezésre álló erőt sem, amelyet fel lehet használni a német fasizmus ellen. Ilyen értelemben az egység, amely az antifasiszta pártok között a felszabadító tanácsokban létrejött, a diktatúra ellen folytatott hosszú harc eredményét is jelentette. E rendkívül összetett történelmi folyamat során fokról fokra tapasztalható volt, hogyan szűnnek meg a régi kommunistaellenes különbségtételek. Ugyanakkor az antifasiszta egység új helyzet kiindulópontja is volt, egy olyan helyzeté, amelyben nehéz próbát kellett kiállnia, alkalmazkodva a kifejlőben levő eseményekhez. Amikor elhárította a baloldali pártokkal való közös front létesítésének egyre visszatérő kísérletét, és nagy nehézségek árán ébren tartotta a szervezeti kérdést, az a veszély állt fenn, hogy a nemzeti felszabadító bizottságok esetleg kompromisszumot kötnek a különböző pártokkal. Szükséges volt ugyan, hogy valamennyien egységben legyenek, de csak az előrehaladás érdekében, és nem azért, hogy kölcsönösen megbénítsák vagy fékezzék egymás működését. Ezért a nemzeti felszabadító bizottságok oly módon vezették a harcot, amilyen hűen a legmagasabb szinten létrejött megegyezés képes volt tükrözni az alulról, az olasz népből, a munkások és parasztok élcsapatából jövő egységes lökőerőt. Innen ered a társadalmi megújulás utáni mélységes vágy, amely átjárja, és újfajta függetlenségi háborúvá alakítja az egész olasz ellenállást.

Az első Risorgimento a polgárság haladó rétegeinek a műve volt. A második Risorgimento folyamán viszont színre lépett az egész olasz nép, hangoztatva nemcsak a szabadságra, hanem a társadalmi igazságosságra vonatkozó határozott követeléseit is. A munkásosztály mint új uralkodó osztály mutatkozott be; most már nem alárendelt szerepben, hanem olyan osztályként lépett fel, amely képes a vezető szerep betöltésére, és előre tudja lendíteni a demokratikus arcvonal küzdelmét.

A munkásosztály hatalmas sztrájkokat szervezett, hogy a partizánmozgalom a legválságosabb pillanatokban egybeforrhasson a városokon és falvakon egyaránt végigvonuló nagy népmozgalommal. A munkásosztály és élcsapata, az Olasz Kommunista Párt mind a salói, ún. köztársasági demagógia, mind a „kivárási politika" ellen határozott harcot folytatott. A „kivárás politikájának" hívei a „megfelelő pillanat" kileséséről prédikáltak az ellenállásnak, hogy elkerüljenek „minden felesleges áldozatot". Ez a törekvés nemcsak egyszerű opportunista elméletet tükrözött; a legalattomosabb és legveszélyesebb fegyver volt, amelyhez a régi uralkodó osztály nyúlt az

ellenállással szemben, hogy megakadályozza kifejlődését és megbontsa egységét.

Az a belpolitikai és nemzetközi irányzat, amelyet július 25-e híveinek magatartása fejezett ki, érvényesülni próbált a fegyveres harc által teremtett új helyzetben is, és többször megkísérelte – bár eredménytelenül – belülről kikezdeni az ellenállást. Az ellenállásnak ezért gyakran kétfrontos harcot kellett vívnia: egyrészt a német megszállók és fasiszta kiszolgálóik, másrészt a „kivárás politikájának" követői és ezeknek a nyugati szövetségesek soraiban levő bűntársai ellen. Ez utóbbiak hajlandók voltak ugyan elfogadni a „tapasztalt gerilla-harcosokkal" való katonai együttműködést – amely néhány szabotőr- és tudósító-csoport létesítésére korlátozódott –, de a „nép háborújának" kifejlődését már nem akarták bátorítani és támogatni.

Az ellenállást állandóan foglalkoztatták a fenti problémák, amelyek csak a nemzeti egység által alkotott tengely körül elhelyezkedve oldódtak meg.

Ma, amikor már eltávolodtunk az eseményektől, s amikor már elhalóban van az általuk keltett visszhang, egyre jobban meggyőződünk róla, milyen merész és bonyolult volt az ellenállás politikai programja. Még az „egység" kérdése sem szorítkozik a harc antifasiszta irányítására és a néptömegekkel való kapcsolatára; ezek mellett erősen befolyásolja azt a háborús események következtében két részre szakadt Olaszország problémája is. Amíg az ellenállás északon a demokratikusabb megoldások felé haladt, addig a déli királyságban – 1944 elején – kibékíthetetlen nézeteltérés uralkodott az antifasiszta pártok bizottsága és a Badoglio-kormány között. Az a veszély fenyegetett, hogy Olaszország valóban két részre szakad; nemcsak földrajzilag, hanem politikailag is. A helyzet komolyságát mutatja, hogy az északról és délről jövő különböző irányú hatások nyomására még a római Központi Nemzeti Felszabadító Bizottság is kettészakadt, és munkája csaknem megbénult.*

Ha ilyen szélesebb perspektívában vesszük szemügyre a Togliatti által 1944 márciusában felvetett javaslatot, amely az első nemzeti egységkormányt eredményezte, megállapíthatjuk, hogy ez nemcsak „hasznos kompromisszum" volt – amint legújabban hangoztatják –, hanem más és több is ennél: a legmerészebb és legfontosabb kezdeményezés az ország tragikus belső kettészakadásának elkerülése és annak érdekében, hogy Dél és Észak összeforrjon, s ezzel biztosítva legyenek a „népi háború" kibontakozásához szükséges feltételek.

* Ebben az egész folyamatban az Észak és Dél közti ellentét tükröződött, amely Olaszország egész történetén végigvonult, és részben még ma is fennáll. – *Szerk.*

XI.

A MÁSODIK FRONT MEGNYITÁSA

Churchill, Roosevelt és Sztálin a teheráni konferencián (1943. november 28–december 1) találkoztak először. Az egész második világháború legfontosabb politikai-katonai megbeszélése volt ez, amely egészen az antifasiszta hatalmak győzelméig kitűzte a stratégiai irányvonalat. A konferencia munkája nemcsak az ünnepélyes teljes üléseken folyt le, amelyeken a három „Big" („Nagy") vett részt az illetékes miniszterek, valamint a diplomáciai és katonai szakértők kíséretében, hanem úgyszólván megszakítás nélkül zajlott a hivatalos ebédek, a főszereplők közt lefolyt magánbeszélgetések s a jelenlevő szakértők „technikai" megbeszélései során is. Churchill – emlékirataiban – makacsul tagadja, hogy a teheráni konferencián ismét védelmébe akarta volna venni a „krokodil-stratégiát", vagyis a nyugatiak katonai erejének a Balkánra irányítását. „Ilyen gondolat – állítja – sohasem fordult meg a fejemben." Ezt az ellentmondást nem tűrő állítást azonban a nyilvánvaló tények cáfolják meg: a hosszú és csökönyös párbaj, amelyet a konferencia első pillanataitól kezdve vívott Sztálinnal a második front kérdésében. Ahhoz természetesen nagyon is ügyes taktikus volt, hogy nyíltan nekimenjen a kérdésnek, és kifejezetten javasolja a második front megnyitásának elhalasztását, amiről már annyiszor vitáztak a szövetséges megbeszéléseken. Ehelyett „az akadály megkerülésével" próbálkozott, egy sor „másodrangú" katonai hadműveletet és politikai kezdeményezést javasolva. Ezeken lovagolt, hogy partnerei vagy ellenfelei figyelmét elterelje a fő témáról. Sherwood hatásos kommentárja: „Churchill latba vetette minden szónoki képességét, ragyogó szellemeskedését, amelyben kiváló volt, míg Sztálin – tapasztalt ellenfele minden ferdítésével és mesterkedésével szemben – kitartó közömbösséggel forgatta a dorongot. Roosevelt, aki a közös megegyezés érdekében a mérséklő bíró szerepét játszotta, és akinek a végleges döntés jutott, kettejük között állt."

Churchill első manővere a megbeszélésen: „A második front megnyitásáig a quebeci konferencia határozatainak értelmében még öt vagy hat hónap van hátra. Mit kell tenniük ez alatt az idő alatt a nyugati szövetségeseknek? A Szovjetuniónak is érdeke, hogy az ellenfelet »másodrangú« hadműveletekkel lekötve tartsák a Földközi-tengeren és a Balkánon, s megakadályozzák, hogy a németek zavartalanul megerősödjenek." Az érv látszólag kifogásolhatatlan volt és annyira meggyőző, hogy Churchill számára megnyerte Roosevelt ideiglenes támogatását. Amikor Sztálin ezt észrevette – anélkül, hogy túlságosan törődött volna a Churchill által javasolt katonai hadműveletek megvitatásával –, lesújtott az első „kalapácsütéssel": „A Szovjetunió ma túlságosan le van kötve Európában ahhoz, hogy a Távol-Kelet problémáira gondolhatna. De biztosítom önöket, hogy azonnal, amint a háború Európában befejeződik, a Szovjetunió be fog avatkozni Keleten, az Egyesült Államok oldalán, a japánok ellen." Ez a határozott ígéret elég volt ahhoz, hogy végleg megossza a két nyugati szövetségest a háború stratégiai-politikai kérdéseit illetően; ugyanakkor, cserében az ígéretért, az orosz–amerikai frontot is megszilárdította.

A Sztálin által felajánlott biztosíték vagy kezesség a távol-keleti szovjet beavatkozásra vonatkozóan lehetővé tette Roosevelt számára, hogy perspektivikusan megoldja legsúlyosabb problémáját: a vég nélküli, kimerítő háborút Japán ellen. A japánokat ugyanis csak úgy lehetett végérvényesen megverni, ha nemcsak a Csendes-óceánon, hanem az ázsiai kontinensen is legyőzik őket. Ebből (tehát a határozott amerikai igényből, hogy a Szovjetuniót keleten szövetségesüknek tudják) eredt Roosevelt Sztálin melletti kiállása és arra irányuló állandó törekvése, hogy vele tökéletes egyetértésben járjon el Európában. Churchill egyszerre csak elszigetelve találta magát harcában; vitakészségének erőforrásait így abban a reménytelen kísérletben kellett eltékozolnia, hogy Sztálint közvetlenül győzze meg. Az olaszországi hadjáratról hirtelen a Földközi-tenger keleti felére tért át, Törökország háborúba lépésének lehetőségét mérlegelve egy, a Dódekanészoszban végrehajtandó határozott akció révén. Valószínűleg azt gondolta, hogy ezzel megtalálta partnere „gyenge pontját", aki a múltban minden módon a török beavatkozást sürgette. Sztálingrád után azonban nyilvánvalóan másként alakultak a dolgok. És Sztálin, anélkül, hogy egy arcizma is megrándult volna, így válaszolt Churchillnek (aki megkísérelte bebizonyítani, milyen „bolondok" voltak a törökök, amikor nem ragadták meg a számukra kínálkozó remek alkalmat, hogy beavatkozzanak a háborúba a győztes hatalmak oldalán): „Ez igaz; de a történelemben vannak olyanok,

akik jobban szeretik, ha »bolondnak« tartják őket, mintsem hogy háborúba lépjenek."

Ezzel az összecsapással zárult az első teljes ülés. Ennek végeztével Churchill, abban a meggyőződésben, hogy meg tudja „édesíteni" ellenfele számára a küzdelmet, egy díszkardot nyújtott át, amelyet „Őfelsége külön terveztetett és kovácsoltatott Sztálingrád hősköltéményébe illő védelmének emlékére". Sztálin kezébe vette a kardot, ajkához emelte és megcsókolta pengéjét; de bármennyire hálás volt is az ajándékért, álláspontját nem változtatta meg. Sőt; a második teljes ülésen, amikor az angol miniszterelnök újrakezdte ragyogó, de terméketlen csatáját, ismét kézbe fogta a kalapácsot, és másodszor is döntő ütéssel sújtott le. Egy látszólag ártatlan, de valójában a megoldást tartalmazó kérdést tett fel: „Kit szándékoznak kinevezni a második front hadműveleteinek parancsnokává?" És ettől a kérdéstől nem tágított, kitapintva a nyugati szövetségesek közti viszony legkényesebb pontját: a kölcsönös versengés miatt ugyanis még nem döntöttek az említett kinevezésről. Roosevelt elkapta a felpattant labdát, és ígéretet tett, hogy a lehető leggyorsabban, rögtön a konferencia után megtörténik a kinevezés. Churchill számára, aki így újból elszigetelődött, nem maradt más vigasz, mint az, hogy a második front technikai nehézségeit ecsetelje, amelyet véleménye szerint csak akkor lehet megvalósítani, ha a németeknek csak „tizenkét hadosztályuk van tartalékban"; különben az angolok és amerikaiak azt kockáztatják, hogy visszaszorítják őket a tengerbe. „És ha tizenhárom német hadosztály lesz?" – vágott vissza ridegen Sztálin; majd, már legyőzött ellenfelének sarkában maradva, megkérdezte: „Szeretném tudni, vajon Churchill csakugyan meg van-e győződve a második front szükségességéről?" A konferencia légköre e csatározásokkal a levegőben levő feszültség és elektromos telítettség legmagasabb fokára jutott el, amely a rákövetkező hivatalos ebéd folyamán ki is robbant. Sztálin kijelentette: meg van győződve róla, hogy a német kérdést csak a nácizmus valamennyi felelős személyének – legalább 50 000 tisztviselőnek és tisztnek – a kiiktatásával lehet megoldani. Annak ellenére, hogy Roosevelt megpróbálta tréfára fordítani a szót („javaslom, hogy likvidáljunk 49 000-et"), Churchill szünet ürügyén elhagyta a termet.

A robbanás után a konferencia légköre mintegy varázsütésre derűssé vált. Megoldódott az alapvető stratégiai probléma, a második front kérdése. A számos napirendi pont (a még mindig forró lengyel problémától a hasonlóan tövises finn kérdésig; a háború utáni Németország rendezésének terveitől egy, a nemzetközi biztonság érdekében felállítandó állandó

szervezetig) megvitatása, ha sebtében is, de már békésen zajlott le, noha a tárgyaló felek nem mentek túl a gondolatok és nézetek első kicserélésén.

A legfontosabb politikai és katonai jellegű határozatok a következők voltak: 1. „A lehető legnagyobb mértékű" segítség a jugoszláv partizánoknak; 2. Törökország felszólítása, hogy egy éven belül lépjen be a háborúba; 3. A Szovjetunió köteles Bulgáriának hadat üzenni abban az esetben, ha az beavatkoznék Törökország ellen; 4. Az Overlord hadművelet (partraszállás Észak-Franciaországban) megkezdése májusban, és egyidejűleg szovjet offenzíva indítása annak érdekében, hogy „a németek ne tudják áthelyezni erőiket a keleti frontról a nyugatira"; 5. A három hatalom vezérkarainak „mostantól kezdve a legszorosabb kapcsolatban kell lenniük az európai kontinensen folyó hadműveletek érdekében".

Végül is Churchill egész nagyralátó tervéből – a szövetséges csapatokat a Balkánon és a Földközi-tenger keleti részén vessék be – mindössze „a jugoszláv partizánoknak nyújtandó segítség" maradt meg konkrét és azonnali feladatként, amelyről Sztálin úgy nyilatkozott, hogy „feltétel nélkül támogatja azt"; ezzel szemben premier planba került a második front megnyitásának kötelezettsége, amelyet mint a közös stratégia alapját, tehát mint az angol–amerikai és a szovjet haderők találkozási pontját határozták meg.

Churchill helyében mindenki mást letört volna saját elgondolásainak ilyen döntő veresége. Ő azonban, ahelyett, hogy elismerte volna vereségét, újból és makacsul megkísérelte a helyzetet a maga javára fordítani. Miután Roosevelt és Sztálin elutaztak, egyedül maradt „őrhelyén", azaz a Földközi-tengeren, hogy „egészségét helyreállítsa". Mialatt a marokkói part egészséges klímájában gyógykezelték, nem egészen három hét leforgása alatt kigondolta és kidolgozta az „anziói partraszállást", utolsó „rajtaütését", amellyel a háború Teheránban eldöntött stratégiai irányvonalát próbálta eltéríteni.

Nem is kellett túlságosan sokat fáradnia, hogy a szövetséges katonai parancsnokokat meggyőzze: kövessék az ő új, személyes kezdeményezését. Az olaszországi hadjárat túl hosszúnak és véresnek bizonyult. Valamennyi kísérlet, hogy szétrobbantsák a „Gusztáv-vonal" (a németek észak-olaszországi állásai – *Szerk.*) sarkait, meghiúsult (Cassino bevétele a szövetségesek legsúlyosabb veszteségeibe került az egész háború során: 52 000 halottba, akik közül több mint 20 000 amerikai és ugyanannyi angol volt), s így semmi sem volt csábítóbb, mint az „egésznek egyszerre véget vetni". Churchillnek sikerült nagy sietve összegyűjtenie két hadosztályt, amelyeket

január 22-én váratlanul Anzio homokos tengerpartjára dobott. A Rómába vezető út azonnal megnyílt a szövetségesek előtt; a németek semmiféle közvetlen akciót nem kezdtek, mivel a főváros körül csak kevés erővel (néhány zászlóalj) rendelkeztek. A valóban páratlan alkalmat azonban a partraszállt hadtest parancsnokának, Lukas amerikai tábornoknak az ostobasága folytán nem tudták kihasználni. A könnyű siker meglepte a hadvezért: cseltől tartott, és a parton maradt, mivel ellentámadást várt. Amikor a németek első ijedelmük elmúltával összeszedték erőiket, és valóban támadtak, Lukast az a veszély fenyegette, hogy visszaűzik a tengerbe. A meghódított hídfőt mindenáron tartani akarta, csupán „presztízs-okokból"; ezért a szemben álló hadseregek több hónapon át haszontalanul véreztek. Így hiúsult meg március hónapban egy új, frontális támadási kísérlet is, Cassinónál (lásd fentebb – *Szerk.*), amely romhalmazzá vált, és a legheve-sebb – házról házra, utcáról utcára vívott – küzdelem színhelyévé lett. (A Cassino elleni offenzíva óriási rémületet keltett a német parancsnokságok körében; ennek hatására folyt le az Ardea város árkaiban végrehajtott borzalmas öldöklés is. Amint Kesselring a velencei perben elismerte – ahol a szövetséges törvényszék halálra ítélte; büntetését később életfogytiglani fegyházra változtatták –, a németek arra használták fel a rasellai úti hadi akciót, hogy kiirtsák a római ellenállás színe-virágát, és elejét vegyék a fővárosban a népfelkelés veszélyének.) Churchill makacs sürgetése tehát egy sor sikertelenséget okozott a szövetséges hadseregnek. A németek viszont, akik „helyileg" győztek, ellenfelük játékától elcsábítva azt a következtetést vonták le, hogy Olaszországban kell berendezkedniük a végsőkig való ellenállásra. Ez teljesen indokolatlan elképzelés volt, s egy általánosabb stratégiai irányvonal szempontjából is erősen vitatható. Ingersoll, a második világháborúról szóló legelfogulatlanabb napló szerzője megerősíti álláspontunkat: „Ha Hitler megengedte volna, hogy az anziói partaszállás sikerüljön, előidézhette volna a La Manche-csatornán át tervezett invázió végső feladását, a háború végét ezzel további egy évvel késleltetve."

Ez az állítás, ennyire száraz formában, talán zavarba ejtő. Mindenesetre bizonyos, hogy a szövetségesek csak az anziói partraszállás meghiúsulása után láttak komolyan az Overlord-hadművelet megszervezéséhez, amely addig – bármennyire tökéletesnek és részletekbe menőnek látszott is formailag, a gyakorlatban kivihetetlen volt – mindössze „vezérkari terv" állapotában leledzett.

HARCOK OLASZORSZÁGBAN. MONTE CASSINO

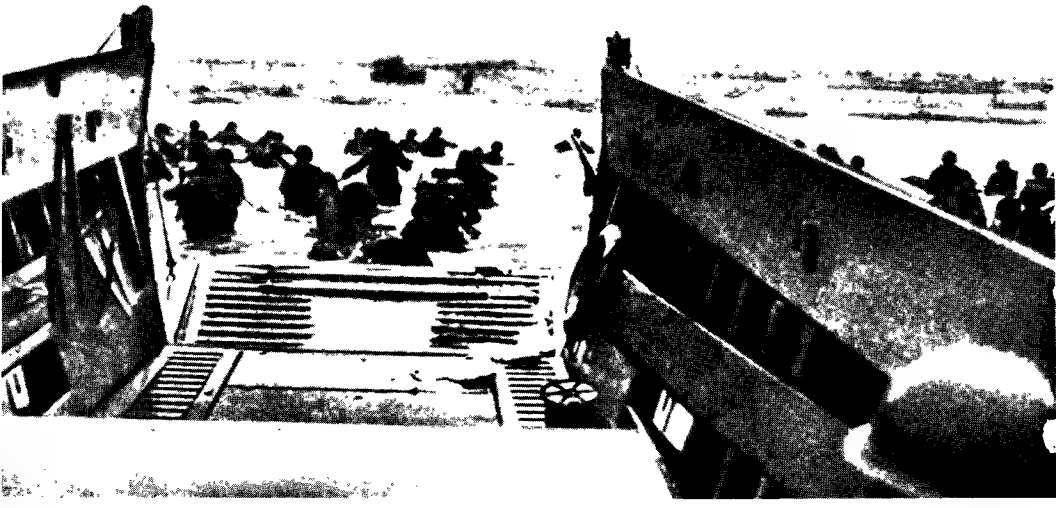

1944 JÚNIUS. KÉP A NORMANDIAI PARTRASZÁLLÁSRÓL

1945. FEBRUÁR 19. A TENGERÉSZGYALOGSÁG EGY KÉTÉLTŰ TÁMADÁS UTÁN PARTRA SZÁLL IWO JIMA SZIGETÉN

A „KAMIKÁZE", HOMLOKÁN A JAPÁN LOBOGÓVAL, ÖNGYILKOS REPÜLÉSRE KÉSZÜL

A *Cossac* (azaz: a *Chiefs of Staff to the supreme allied commander,* a még kijelölendő szövetséges főparancsnok vezérkara) által kidolgozott partraszállási terv „szemre igen szép dolog volt – jegyzi meg Ingersoll. – Egy 113 nagy formátumú lapból álló kötet, 10 hozzá tartozó térképpel . . . De nem annyira az Overlord (tipikusan angol) formátuma bosszantotta első olvasóit: a feltételek sorompói voltak kifogásolhatók, amelyeket a hadműveleti tervek osztálya emelt a tervezet köré." A terv egész sor „kedvező körülménytől" függött, amelyeknek tökéletesen egybe kellett vágniuk ahhoz, hogy a kivitel sikerülhessen. Már rámutattunk arra az elengedhetetlen feltételre – ezen akadt fenn Sztálin szarkasztikus megjegyzése –, hogy Európában a partraszállás pillanatában mindössze „tizenkét német tartalékhadosztály" lehet jelen. Ugyanilyen súlyos volt az a másik feltétel is, amely „a Luftwaffe harci erejének maximális csökkentését" követelte, hiszen a Luftwaffe a Cossac-terv megszerkesztésének idején, a quebeci konferenciát követően, még fenyegető erőt jelentett.

Ezek a feltételek még logikusak; voltak azonban olyanok is, amelyek mindenfajta ellenőrzési lehetőség alól kibújtak: azok, amelyek a meteorológiai és csillagászati körülményektől függtek. „Invázió Európában csak akkor lehetséges – jelentette ki a Cossac –, ha a széljárás nem túl erős; ha a tengerjárás kedvező, s ha az aznapra jósolt időjárás, a holdfény és az apály ugyancsak kedvezőek stb."

Ingersoll egy találó hasonlattal világítja meg a terv értelmét: „Az Overlord-terv a maga egész nehézkességében egészségtől duzzadt és kézzelfogható volt, akárcsak magának John Bullnek a képe egy ártatlan politikai rajzocskán. Mindenfajta kísérletet, amely arra irányult, hogy a szokásos eszközökkel módosítsák, olyannak minősítettek, mintha valaki egy nadrágos elefántot krinolinba akarna bujtatni, hogy a Dél szépének lássék. Pontosan ilyenfajta volt a tervezet." A tervet lényegében mégis végrehajtották. Kivitelezőinek az a legfőbb érdemük, hogy ilyen szigorú korlátok között is tudtak mozogni – amelyek közül némelyik a lehetetlenség határát súrolta –, s hogy csodálatos akaraterővel és erejük megfeszítésével rá tudták kényszeríteni „az elefántot a táncra". Számtalan elem összességéből – műszakiakból és személyiekből – kelt életre a fejtörés és türelemjáték e fajtája, amit az invázió eredeti terve jelentett. Mindenekelőtt az amerikai ipari apparátus teljesítőképességéből. Az egy milliónyi emberből álló hadsereg fegyverzetét és a szükséges felszerelést a brit szigeten gyűjtötték

össze, miután az amerikaiak megtették az utat az óceánon át anélkül, hogy az U-boot-ok tőrt vethettek volna ennek a fenyegető áramlásnak, vagy megszakíthatták volna azt: most már végérvényesen győzelmet arattak felettük a szövetségesek által bevetett, egyre hatásosabb megfigyelő és védelmi eszközök. Az év elején a partra szállító eszközök még nagyrészt hiányoztak. Előállításuk az amerikai admiralitástól függött, amely ugyancsak – Churchillhez hasonlóan, csak más indítóokokból: azért, mert a Csendes-óceánon folyó háború foglalta le – eléggé hidegen, sőt egyenesen ellenségesen viselkedett az Overlord iránt. A teheráni konferencia és az anzióí partraszállás után mindazonáltal néhány hónap alatt behozták az elveszített időt; annyira, hogy a partraszállási eszközök, amelyek így az utolsó pillanatban készültek el, műszakilag jóval tökéletesebbek voltak azoknál, mint amelyeket a Husky-hadművelet (partraszállás Szicíliában) számára gyártottak.

Egy másik „ötlet", amely szintén nagyon hasznosnak bizonyult, a „mesterséges kikötők" gondolata volt. A legegyszerűbb fajta egy sor – a part közelében, orral far ellenében – elsüllyesztett hajóból állt (ezt Goosberrynek, azaz „pöszmétének" nevezték el); bonyolultabb, illetőleg tökéletesebb fajtája egy igazi, darabról darabra „előregyártott", hatalmas keszonokból álló kikötő volt (Mulberry vagy „szeder"-típus). Miközben az első támadáshoz szükséges eszközökről gondoskodtak, a felderítők széltében-hosszában felkutatták a francia partot, lefényképezték a legkisebb hajlatot, a legcsekélyebb akadályt is; azután mindegyik osztag megkapta a kijelölt övezet fényképeit, hogy „megbarátkozhassék" vele. Ugyanígy gondoskodtak arról, hogy a partraszállásra kiszemelt csapatok kiképzése „természethűen" folyjék le: lövegtornyokat, aknamezőket, víz alatti akadályokat építettek Angliában, amelyek „hű másolatai" voltak a Csatorna menti német erődítéseknek. A gigászi méretű műszaki és hadseregszállítástani vállalkozás élén Eisenhower állt mint főparancsnok, mellette a három fegyvernem: a földi, a tengerészeti és légi erők parancsnokai, Montgomery, Ramsay és Tedder. Míg Eisenhower – eléggé nehéz – feladata abban állt, hogy legfelső fokon egybehangolja a terv sokrétű követelményeit, tekintélyével lecsillapítva az újra meg újra felbukkanó angol–amerikai vetélkedést (különösen ezen a téren bizonyította be ipari vezetői vagy „üzletemberi" képességeit, ahogyan saját maga szerette jellemezni magát), a katonai-stratégiai irányításra Montgomery volt a legközvetlenebb hatással. Ő volt a legkülönösebb parancsnok a nyugati hadszíntéren; hirtelen haragú és ellentmondást nem tűrő, mindig hajlamos a „kevésbé ortodox" és a kockázatos megoldá-

sokra. Síkraszállt az invázió június első napjaira való elhalasztása mellett azért, hogy a lehető legtökéletesebben készíthessék ezt elő; ő volt az is, aki a Cossac által kidolgozott régi és statikus tervet új stratégiai és taktikai elemekkel frissítette fel: a támadás első hullámának erejét három hadosztályról ötre emelte, az elsőnek kiszemelt hídfőt kiszélesítette, s a „titkos fegyverek"-re, a „D. D."-re bízta az áttörés feladatát, amely az afrikai és olaszországi partraszállásoknál a gyalogságra hárult. De mindenekfelett jellemző rá az, hogy az expedíciós hadsereg sorai között fáradhatatlanul és személyesen bonyolította le a leghatalmasabb „propaganda"-hadjáratot oly módon, „hogy minden ember szemtől szembe láthassa őt, és bizalmat meríthessen saját főparancsnokából".

Ebből a propagandahadjáratból rendszerint hiányoztak a náciellenes háború ideológiai indítóokai, amelyek igen távol álltak gondolkodásától. Érvei azonban nagyon szerencsések és érthetők voltak; olyanok, hogy legegyszerűbb katonája is magáévá tehette azokat. „Jól orrba kell vágnunk a *boche*-okat, hogy megváltozzék a képük!" Vagy: „Biztosítlak benneteket, hogy én még nálatok is jobban véget szeretnék vetni az egésznek, és szívesen hazamennék." Vagy: „Mindannyian egyetlen nagy csapatot alkotunk, és a legnagyobb kötélhúzás-partira készülünk, amit a világ valaha látott. Elvesztettünk az elején egy kis területet, de most nyerésben vagyunk; ha megnyerjük ezt a »húzást«, megnyertük a játszmát. Ha valaki nem állja meg közülünk a sarat, vagy hagyja, hogy kicsússzék kezéből a kötél, akkor a játszma elveszett." Montgomery a lehető legegyszerűbb módon fejezte ki azt a „sportszerű gondolkodásmódot", amellyel a szövetségesek nekiláttak legnehezebb vállalkozásuknak és a „műszaki mozgósításnak"; ennek felelt meg a jelzett határok között az inváziós hadsereg „erkölcse", szelleme is. Az angolok arra vágytak, hogy visszavágjanak Dunkerque-ért; az amerikaiak idegenebbül álltak ugyan szemben az „európai dolgokkal", távolabb voltak azoktól, de mégis tudatában voltak küldetésüknek, és büszkék voltak rá, hogy a technikailag és iparilag legelőrehaladottabb nemzetet képviselik a háborúban.

A NÉMET FELKÉSZÜLÉS ÉS AZ ATLANTI FAL

Eközben a másik oldalon, német részről, eléggé lassan érlelődött annak a halálos fenyegetésnek a tudata, amely már ott sűrűsödött a La Manche-csatorna partjain. Az 1943-as esztendő folyamán Hitler és tábornokai kelet

felé irányították tekintetüket, ahol az év elején, a harkovi ellenoffenzívával, egyelőre megállították a volgai csata óta mindent elsodró szovjet lavinát. Majd a tavaszi pihenő után újra útjára indult a lavina, és július 5-től kezdve a front egész hosszúságában kibontakozott – megvalósítva ilyen módon a rég elfelejtett Barbarossa-terv fordítottját. A szovjet offenzíva, amely ezek után egészen 1944. április 24-ig megszakítás nélkül 250 napon át tartott, a leghosszabb offenzíva az emberiség történetében. Csak akkor állt meg, miután már elérte főbb célkitűzéseit: Leningrád felmentésétől egészen Kijev és Szevasztopol felszabadításáig. 1943 decemberében, amikor a Wehrmacht ellentámadást indított Kijev körül – ez volt az egykor legyőzhetetlen német hadsereg utolsó ellentámadása –, Hitler kifejezte azt a reményét (vagy inkább álomképét), hogy a szovjet hadsereget most már kimerítették. „Mindezek után nem ésszerű azt hinni, hogy a szovjet hadsereg az a mitológiai óriás, amely, ha földre terítik, mindig erősebben pattan fel" – mondotta. A nyugat felől jövő veszéllyel szemben még bizakodóbbnak mutatkozott; egyszerűen tagadta a tengerről történő invázió lehetőségét. „Szilárdan meg vagyok győződve arról, hogy az angolok és amerikaiak képtelenek megoldani ezt a kérdést."

Ez a bizakodás – amelyet valamennyi tábornoka és pártkorifeusa osztott – nem volt akkora „bolondság", mint amekkorának ma tűnhet. Mindenekelőtt: a német háborús termelés 1943-ban állandóan növekedett – a szövetségesek tömegbombázásai ellenére –, mert a német ipar szerkezetét tovább „tökéletesítették", azaz a lehető legnagyobb mértékben összpontosították. A német gyárak az előző évben 12 000 ágyút, 6000 harckocsit, 13 000 repülőgépet gyártottak; 1943-ban ennek a kétszeresét állították elő, pontosan 27 000 ágyút, 12 000 harckocsit, 22 000 repülőgépet. A termelési folyamatba nem csupán a nyersanyagot és az ipari erőforrásokat állították be egész Európából, hanem a rabszolgasorsra juttatott idegen nemzetiségű dolgozók hatalmas tömegét is. A roppant náci gépezet sohasem látszott annyira tökéletesnek, minden fogaskerekében annyira olajozottnak, mint a háború negyedik évében. Miközben a koncentrációs és megsemmisítő táborokban lassan-lassan embertelenül kiküszöbölték a „haszontalan szájakat", s a naponta gyakorolt népirtást is beillesztették a náci termelő erőfeszítésbe (a III. Birodalom „rabszolgáit" 15 nagy és 900 másodrendű táborban osztották szét, hogy erejük kimerüléséig dolgozzanak; bizonyos hányadukat ugyanakkor a kémiai-gyógyászati halálos kísérletezések számára tartották fenn), azalatt készültek a „titkos fegyverek", amelyeknek az lett volna a feladatuk, hogy utolsó, borzalmas megtorlásként sújtsanak le az

egész emberiségre. Korszerűsítették a hagyományos fegyverek termelését is: rátértek a „párduc"-harckocsik tömeges előállítására, és megalkották a lökhajtásos repülőgépek első kísérleti típusát.

Németországot tehát még nem győzték le; masszív katonai ereje Európa egyik végétől a másikig terjedt: a Reich határain kívül 320 hadosztálya volt, amelyek közül 206 a Szovjetunióban, 24 a Balkánon, 22 Magyarországon, 50 Franciaországban és Hollandiában, a többi Dániában és Norvégiában volt lekötve. Mindez hozzájárul Hitler makacs „bolondságának" megmagyarázásához, és szem előtt kell tartanunk akkor is, amikor azt a visszahatást értékeljük, amelyet a szövetséges partraszállásról egyre sűrűbben érkező hírek váltottak ki a német főhadiszálláson.

Hitlert és stratégáit ebben az időszakban főleg két kérdés foglalkoztatta. Az első: vajon melyik pontot választották ki maguknak az angolok és az amerikaiak a hídfő kiépítésére? Teljesen logikusnak látszott, hogy a Calaisi-szorosra esik a választásuk; így közvetlenül fenyegethetik a hollandiai és Ruhr-vidéki övezetet, és nem vesztegetnek időt egész Franciaország felszabadításának megkísérlésére. De nem ez volt az egyedüli érv, amely meggyőzte a német főhadiszállást: Calais lesz a támadás fő irányvonala. Az ügyes angol tájékoztató szolgálat is mindent elkövetett, hogy az ellenfélben meggyökeresedjék ez a meggyőződés; hamis terveket és értesüléseket adott el az invázióról a német kémszolgálatnak. S még agyafúrtabb megtévesztésekhez folyamodott. Ilyen volt a „rádióvisszhang", amelynek híreit a németek abban a hitben fogták el, hogy azok a szövetséges főhadiszállásról származnak. Az efféle értesülések megerősítették bennük a gondolatot, hogy az invázió „a legrövidebb úton" fog végbemenni.

A második kérdés arra vonatkozott, hogyan lehet a legjobban visszaverni a partraszállást. A parton, a homokos tengerpart vonalán, vagy pedig belül, a még gyenge hídfővel rendelkező, felvonulóban levő ellenség ellen végrehajtott gyors hadmozdulatokkal?

Úgy látszott, hogy a „part vonalán" való ellenállás gondolata kerekedik felül az Atlanti Fal építményével – azaz erődítmények sorozatával, amelyek az invázió által fenyegetett 2600 kilométer hosszú parton épültek, vagy amelyeket fel kellett volna építeni. A legfőbb felelős személy azonban, az öreg von Rundstedt tábornagy, a nyugati front főparancsnoka nem hitt a védelem ezen formájában, hiszen nagyon is élénken emlékezett még győzelmére, amelyet 1940-ben aratott a Maginot-vonal merev védelmi rendszerén. Ezért az Atlanti Fal gyakorlatilag hosszú ideig csak a térképen volt meg, kivéve a kikötők körüli megerősített övezeteket. Csak közvetlenül az

invázió előtti hónapokban – s akkor már elkésve – fokozódtak az építési munkálatok Rommel aktív jelenléte és állandó sürgetése révén, akire Hitler az invázió visszaverésének feladatát bízta anélkül, hogy tisztázta volna von Rundstedtnek való alárendeltségét. Rommel, ez utóbbitól eltérően, a part hosszában történő merev védelem elkeseredett támogatójának bizonyult. Ez, annak ellenére, hogy Rommel a „mozgó háború" egyik legragyogóbb főszereplője volt, nem meglepő. Új álláspontját éppen afrikai tapasztalatai alapján alakította ki a RAF által megszerzett „égi uralom" tüzes emlékéből, amely vereségének egyik döntő oka volt. Előre látta, hogy Franciaország földjén, a partraszállás pillanatában, ugyanez a helyzet következnék be. Nagy nehézségekbe ütköznék, sőt mi több: lehetetlen lenne a szövetségesek bombázása alatt mozgó erőket hirtelenében belülről odairányítani. Ezért kardoskodott az Atlanti Fal által nyújtott védelem mellett, bár minden erőfeszítése, amely annak tényleges megerősítésére irányult, kudarcot vallott vagy elkésett.

Eközben – mintha csak igazolni akarná Rommel elképzeléseit – a szövetséges légierők romboló ereje napról napra, óráról órára fokozódott. Az első időben a német repülőgépgyárak voltak a legértékesebb célpontok, amelyekre az angol–amerikai gépek elkeseredett makacssággal csaptak le. Valóságos tűzesőt zúdítottak rájuk: a február 20-tól 26-ig terjedő egyetlen héten több mint 11 000 tonna bombát! A szövetséges légierőnek egy sor folytatólagos nappali ütközetben fokozatosan sikerült harcra kényszerítenie az ellenséget; ennek során több mint 700 német gép pusztul el, nem egészen 300 sajáttal szemben. Végül megkezdődik az inváziót közvetlenül megelőző bombázás; fő célja, hogy megsemmisítse az összekötő vonalak teljes hálózatát, amely Franciaország belsejéből a tengerpartig és Németország határáig terjed. Az előkészítő hadjáratban a Szajna, a Oise és a Maas hídjai elleni támadás az utolsó akció, amely teljesen elzárja az Atlanti Fal német őrségét a világtól (a Szajna 24, Párizs és a tenger közti hídja közül mindössze három marad állva, s azok is csak nagyon kis mértékben használhatók). Május végén és június elején az invázió immár küszöbön áll. Rommel, ennek ellenére – távol attól, hogy pánikba essék –, kiáltványt intéz a csapatokhoz, amelyben bejelenti: „Csak jöjjön az ellenség! Vágyakozunk utána! A támadás, ha megkísérli, ezúttal végzetes lesz számára!" És a náci propaganda sajtója nagy betűkkel hozza nyilvánosságra Hitler „történelmi mondását", amely annyira hasonlít Mussolininek az 1943-as partraszállás előtt mondott beszédéhez: „Az angolok és amerikaiak nem maradnak kilenc óránál tovább a kontinensen!"

A németek nagy biztonságérzetével szemben az angol–amerikai táborban, a végzetszerű „D-Day" előtti utolsó napokban vagy utolsó órákban, tetőfokára hágott a bizonytalanság és az aggodalom. Még Róma, az első náci igát levetett európai főváros felszabadítása zajos hírének (június 4) sem sikerült eloszlatnia a szövetséges főhadiszállást gyötrő kétségeket és bizonytalanságot.

Az Overlord-terv az utolsó pillanatban kimutatta gyenge pontját, Achilles-sarkát; azaz azt a tényt, hogy sorsa egy vékony szálon függött, amelynek elszakadása az egész roppant munka újrakezdését jelentette volna. Ezt a vékony szálat a légköri és csillagászati tényezők egybeesése alkotta, amelynek kezdettől fogva szigorúan alárendelték az egész vállalkozást. Mindehhez maga Eisenhower fűz beszédes kommentárt: „Azután, hogy májust mint az akció időpontját elejtették, a hold, a tengerjárás és a napfelkelte következő, a támadásra kedvező összetalálkozása június 5-, 6- és 7-re esett. Konvojainkkal éjszaka akartunk átkelni a Csatornán oly módon, hogy a sötétség elrejthesse valódi támadásunk erejét és irányát. Légi úton szállított csapataink támadásához holdfényt akartunk. A földi támadás előtt pedig mintegy 40 percnyi napfényre volt szükségünk, hogy befejezzük az előkészítő bombázást és ágyúzást. A homokos tengerparton épített akadályok miatt, amelyeket felfedezésük után el kellett távolítanunk, viszonylag mély apálynál kellett támadnunk. Ezek a fő tényezők határozták meg az irányelv megvalósítását; a helyes nap kiválasztása azonban a meteorológiai jelentésektől függött. Ha a légköri feltételek szempontjából a három nap közül egyik sem mutatkozott volna megfelelőnek, a következmények katasztrofálisak lettek volna." Ezek a következmények – az invázió tizenöt nappal vagy talán határidő nélkül, *sine die* való elhalasztása – június első hetében kis híja, hogy meg nem valósultak. Az idő egész májusban derült volt, és nyugodt maradt június 4-ének hajnalán is, amikor Eisenhowernek ki kellett adnia a visszavonhatatlan indulási parancsot. De az időjárásjelentés már rosszabbodást jelzett, annyira, hogy minden döntést – Montgomery sürgetése és türelmetlensége ellenére – másnapra halasztottak. Amikor a szövetséges főhadiszállás tagjai június 5-én 3 óra 30-kor ismét összeültek, „a mi kis táborunkat" – meséli Eisenhower – „küklopszi arányú szél rázta és borzongatta meg, a nyomában támadt eső pedig szinte vízszintes csíkokban esett". Mindazonáltal a meteorológiai jelentés rövid javulást ígért 6-ára; „nem többet, mint harminchat órányit".

Meg kellett tehát ragadni az alkalmat, s a hadsereget hirtelen átdobni a Csatornán, amely két vihar között nyitva állt; ez viszont azzal az elég súlyos kockázattal járt, hogy a haderők folyamatos szállítása elakad, és az előőrsök odaát, a tengeren túl, magukra maradnak. Eisenhower úgy döntött, hogy vállalja a kockázatot. Még ugyanaznap 4 óra 15-kor kiadta a döntő parancsot. „Oké: indulás!" „A jelenlevők közül senki sem mondott ellent; látszott, hogy az arcok végleg felderülnek. Minden további szó nélkül mindenki a helyére ment, hogy tovább adja saját parancsnokságának azokat a rendelkezéseket, amelyeknek az egész hadsereget mozgásba kellett hozniuk."

Olyan nagy volt a lelkesedés – vagy a megkönnyebbülés –, amelyet a hosszú várakozás lidércnyomása alól való felszabadulás okozott, hogy maga Churchill is el szeretett volna indulni az első vonallal, ha másképp nem, legalább „mint valamelyik hajó személyzetének tartalékja"; és csak Eisenhower kitartó visszautasítása tudta rávenni, hogy Angliában maradjon.

Az expedíciós hadsereg hajói 7 órakor felszedték a horgonyt, s a vihar közepette irányt vettek a gyülekezésre kitűzött övezet felé, Wight szigetétől délre. Még aznap, június 5-én este feltűntek az első hajórajok a normandiai part látóhatárán. Erre tartott az egész hajóhad: 3000, a partraszállást lebonyolító szállítóeszköz és 500 hadihajó, minden zavarástól mentesen. A szövetségesek részére éppen a rossz idő – amelytől annyira féltek, és amelyet olyan szigorúan kirekesztettek az invázió terveiből – hozta az első sikert: a német felderítő gépek valamennyien a földön maradtak, és a konvojok a teljesen áthatolhatatlan felhőfüggöny védelme alatt közeledtek.

Egyedül Rommel – akit valószínűleg a francia ellenállás részére sugárzott BBC-adás kivételes hosszúsága tett gyanakvóvá – sejtette meg, hogy itt valami nagy dolog van készülőben. 22 órakor „sürgős parancsot" adott az „akcióra való készenlétre", de azt az Orne és a Schelde között álló csapatokra (15. hadsereg) korlátozta, és nem terjesztette ki a normandiai partot őrző csapatokra (7. hadsereg), amelyek felé az invázió irányult. Az éjszaka folyamán, amikor a szövetséges ejtőernyősök a jövendő hídfő két szélén partra szálltak, a helyzet rohamosan bonyolódott – anélkül azonban, hogy a német főhadiszállásnak sikerült volna az első hírek zűrzavarában tájékozódnia, mi is történt tulajdonképpen. Megkezdődött az invázió, vagy csak az ellenség cseleiről van szó, amelyekkel az a ténylegesen kiszemelt területről igyekszik elvonni a figyelmet? A zűrzavart tovább fokozta az angolok és amerikaiak tréfája, amelyet az ellenség tévútra vezetésére eszeltek ki. Néhány szállító repülőgép „színlelt" terhet vitt magával: Észak-

Franciaország mezőire sok helyütt hatalmas, robbanóanyaggal töltött bábukat dobtak le, amelyek mihelyt földet értek, nagy zajt csaptak.

Június 6-án hajnalban, a normandiai partszakasznak megfelelő cherbourgi és caeni félsziget közötti részen, a parttól kb. 10–15 kilométernyi távolságban, tengerre bocsátották az immár híressé vált kétéltű D. D.-kocsikat. Reggel 6-kor ezek a tengerpart egész hosszában váratlanul előbukkantak, majd közvetlenül követte őket a gyalogság első hulláma. Föléjük a leglenyűgözőbb légi flotta emelkedett, amelyet valaha is látni lehetett: a partraszállást 11 000 vadász- és bombázógép oltalmazta, ingajáratot végezve a Csatorna két partja között.

Elérkezett tehát a végzetszerű dátum. Az ellenséges visszahatás, minden várakozással szemben, szerfölött gyengének bizonyult, s számos ponton nem is létezett. A keleti szektorban, amelyet Montgomery parancsnoksága alatt az angolokra bíztak, egy óramű pontosságával folyt a partraszállás. Bonyolultabb volt a helyzet a nyugati szektorban, amelyet a hallgatag és szívós Bradley tábornok parancsnoksága alatt álló amerikaikra osztottak. Egy szerencsés „navigációs tévedés" (a viharos tenger erős hullámzása ebben az esetben is inkább segítette a szövetséges ügyet, mint ártott neki) a kijelölt, és megegyezés szerint Utah névvel elnevezett övezettől kb. egy kilométernyire tette partra a D. D.-ket: pontosan olyan partrészhez értek, amelyet az ellenség teljesen őrizetlenül hagyott. Ide torkollt azon néhány út egyike is, amely még érintetlenül megmaradt, s igénybe vehető volt az ország belsejébe való behatolásra. Az Omaha szektorban viszont túlságosan gyorsan bocsátották vízre a kétéltű kocsikat, s ezek nagyrészt felborultak és egész legénységükkel elsüllyedtek, mielőtt még partot értek volna. A tengerpartnak ez a szakasza egyébként is különösen alkalmas volt a védekezésre, s az ellenség szilárdan kezében is tartotta; ez a tény itt még válságosabbá tette a helyzetet. Olyannyira, hogy azt lehet mondani: az expedíciós hadsereget csupán ebben a szektorban fenyegette a tengerbe való visszaszorítás veszélye. Másutt egész napon át viszonylag nyugodtan folytatódott az emberek és a hadianyag partra özönlése. Június 6-án este már 50 kilométer hosszú frontra terjedt ki a hídfő, csak nem volt még elég tömör; egyes részein veszélyes rések tátongtak. Az Atlanti Fal engedett az első ütésnek; normandiai szakasza bebizonyította, hogy az egész alig volt több a német propaganda blöffjénél. A szövetségesek viszonylag csekély véráldozattal vetették meg lábukat az európai kontinensen. A leghiteltérdemlőbb adatok szerint a „D-napon" nem esett el több ember 2500-nál.

A partraszállás első hullámának sikeres célbaérése azonban még nem biztosíthatta a hídfő szilárdságát és a helyzet immár végérvényesen kedvező alakulását. A Normandiában elhelyezett német csapatok (mintegy 15 hadosztály) a partraszállás után még körülbelül tíz napon át megtartották számbeli fölényüket az ellenfél felett, és megvolt a lehetőségük – legalábbis elméletileg –, hogy visszavessék az ellenséget a tengerbe. De csak egy feltétellel: ha meg tudták volna határozni a megfelelő pontot, ahol minden rendelkezésükre álló erőt összpontosítva le kell sújtaniuk. Ezzel szemben a németek körében hosszú ideig tartotta magát a tévhit, hogy a normandiai partraszállásnak csupán „elterelő" jellege van a Calaisi-szorosban megvalósítandó fő partraszálláshoz képest. A német parancsnokok csak lassanként ébredtek a halálos veszély tudatára. Az első napokban, amikor az invázió még „spontán" folyt, és talán senki előtt sem volt világos, merre irányul a fő támadás, Rommel arra szorítkozott, hogy a rendelkezésére álló kevés páncélos erővel feltartóztassa az angolok Caen irányába gyakorolt erős nyomását. Később – már a hónap közepe felé – végül is megegyezett von Rundstedttel abban, hogy minden német erőt, amely francia területen tartózkodik, visszaparancsolnak a tengerpartra; utolsó lehetséges intézkedésként, hogy gátat vessenek az inváziónak. Ezt a tételt illusztrálja a Hitler–Rommel-találkozó, amely egy Margival falu melletti bunkerban zajlott le (június 17). „A partraszállás sikerült – mondta Rommel –, olyan objektív tényezők következtében, amelyekért a hadsereg nem felelős. Az ellenség végtelen számbeli fölénye; saját légi felderítésünk elégtelensége; az emberekkel gyéren megrakott erődítmények, amelyek nem felelnek meg a követelményeknek. Ahhoz, hogy megfordíthassuk a helyzetet, képeseknek kellene lennünk arra, hogy a jelenlegi erőviszonyokat is megfordítsuk..." A führer azonban szárazon így válaszolt: „A csapatok maradnak, ahol vannak. Megtiltom, hogy engedélyem nélkül áthelyezzék őket!" Rommel visszavágott: „Ilyen parancsokat csak az adhat, aki nem ismeri a dolgok állását."

A margivali találkozó tárta fel először a lázadásnak azokat a csíráit, amelyek a vereség láttán a leghűségesebb náci tábornokok körében is kezdtek elharapódzni (Rommel egészen odáig a hadsereg azon képviselője volt, akiben Hitler a legjobban megbízott). Maga a találkozó azonban semmit sem változtatott a helyzeten, sőt a német parancsnokok számára még válságosabbá tette azt. Az ott elhangzottaknak megfelelően ugyanis

– amint ez már a keleti fronton is megtörtént – a diktátor engedélye nélkül egyetlen osztagot se mozgathattak meg. Hitler – aki még mindig meg volt győződve arról, hogy a legrosszabbnak kell bekövetkeznie, mégpedig annak, hogy a szövetséges hadsereg zöme hozzálásson a partraszálláshoz a Calaisi-szoroson át, a Szajnától keletre – azt tartotta, hogy alkalmaznia kell a végső eszközöket, azaz az első titkos fegyvereket, a „V–1" szárnyas bombákat, hogy ezzel „szándékai felfedésére kényszerítsék az ellenséget". Alig két hét alatt 2000 szárnyas bombát dobtak London légiterébe. A megfélemlítésnél egyebet azonban nem értek el, azt is csak korlátozott mértékben. A szövetségesek még néhány válságos pillanatot éltek át, különösen amikor június 19-én a vihar nagyrészt szétrombolta a mesterséges kikötőket a Csatornán, és néhány napra elszakította az utánpótlás életfontosságú fonalát (a napi 20 000 tonna hirtelen 5000-nél alig valamivel többre csökkent). Ekkor azonban már színre lépett egy másik döntő elem, amelynek fontosságát mind az egyik, mind a másik részről általában alá szokták becsülni: a francia ellenállás. „Az árnyék hadserege" a „D-Day" homályából lépett ki, és képes volt arra, hogy csupán saját erőivel megakadályozza a Wehrmacht bármilyen megmozdulásának és kezdeményezésének (értsd: a führer parancsainak) megvalósítását a francia területen. Az FFI Bretagneban csupán július hónapban (Forces Françaises de l'Interieur, a Belső Francia Erők, amelyek a partraszállás után König tábornok parancsnoksága alatt egyesültek) négyszáz német vonatot röpített a levegőbe. Minden Normandiába irányított német oszlop a maquisard-okból álló rugalmas falba ütközött, s belegabalyodott egy tapinthatatlan és szívós hálóba, amely megfojtott minden megmozdulást. Ez volt a helyzet például a Das Reich hadosztály esetében, amelynek jó három hétre volt szüksége ahhoz, hogy Toulouse körzetéből Normandiába érkezzék, miután tehetetlen dühét Oradour egész lakosságának – 600 személynek, nagyrészt asszonyoknak és gyermekeknek – kiirtásában töltötte ki (június 10).

A normandiai német csapatoknak, elvágva a tengerparttól, hátukban a francia területtel, amelyen a lázadás tüze szántott végig, napról napra látniuk kellett, hogyan növekszik közvetlen ellenségük fölénye számban és hadianyagban, míg a Luftwaffe immár csaknem teljesen eltűnt az égről. Június 18-án az amerikaiak, átvágva a Cherbourg-félszigeten, Barnevillenél elérték az Atlanti-óceánt. 26-án északra törtek és elfoglalták Cherbourgot; több mint 25 000 foglyot ejtettek. Nehezebb volt az angolok feladata, akik a partraszállás pillanatától kezdve Caen körzetében álltak: Rommel folyamatosan oda vetette be mindazokat a páncélos erőket, ame-

lyekkel rendelkezhetett, felemésztve azokat a pokolban. Végül július 9-én az angolok bevonultak Caenbe. Montgomery azzal igazolta előnyomulásának lassúságát, hogy szándékosan magára vonta a németek tüzét, és ezzel szabaddá tette az utat Bradley amerikai csapatai előtt. (Eisenhower viszont tagadja, hogy létezett volna ilyesféle elgondolás.) Az mindenesetre biztos, hogy a normandiai csata sorsa most már végérvényesen a szövetségesek javára dőlt el. Hitlernek is számolnia kellett a játszma elvesztésével; von Rundstedtet tette meg bűnbaknak, és von Kluget állította a helyére. A katonai körök elégedetlensége a július 20-i összeesküvésben és a von Stauffenberg ezredes által végrehajtott merényletben robbant ki. Ebből a führer ép bőrrel szabadult. (Az összeesküvés nem korlátozódott csupán a katonai körökre, hanem szélesen elágazott a földalatti antifasiszta ellenzékben is, a maradiaktól és az evangélikus egyház képviselőitől egészen a szociáldemokrata és kommunista vezetőkig.) A megtorlás rettenetes volt: az összeesküvés vezéreit még aznap kivégezték, Beck öngyilkos lett; több mint 7000 személyt tartóztattak le és ítéltek el egy apokaliptikus légkörben. A führer gyanúja még Rommelt sem kímélte meg; ő volt az első, aki fel merte emelni ellene a fejét; a hadvezér abban a kivételes kegyben részesült, hogy „önkéntesen" követhetett el öngyilkosságot.

Egy utolsó, kétségbeesett ellentámadási kísérlet után – az amerikai hadsereg ellen Mortainnél, augusztus 8-a és 9-e között – elérkezett a vég: a normandiai csata az egész front megsemmisítésévé változott. Az összeomlás epicentruma, középpontja Saint-Lô volt (július 24), ahová az amerikaiak a normandiai dimbes-dombos, élősövényekkel és vízfolyásokkal teletűzdelt, nehéz terep legyűrése után törtek be.

A megsemmisítő csapás után a szövetségesek azonnal, legyezőszerűen elárasztották a breton félszigetet: elfoglalták Brestet, Rennes-t és Nantes-ot, miközben a front ellenkező sarkán fokozták a nyomást Falaise és Argentan irányában. Augusztus 18-án felkelt Párizs. Megelevenedtek a kommün hősi napjai, és ellentmondást nem tűrően elsodorták a kompromisszum légkörét, a német parancsnokság visszaállítására irányuló törekvéseket. (Néhány nappal előbb, augusztus 11-én kelt fel Firenze, hogy „saját erejéből nyerje vissza a szabadságát"; ott is pozdorjává törték a kétszínű kísérleteket, amelyekkel a „kivárás" álláspontjára helyezkedők próbálkoztak az utolsó pillanatban.)

A győzelem szárnyakat adott a szövetséges hadseregnek, amely, miután maga mögött hagyta a Szajnát, rövid idő alatt behozta a normandiai csatában elvesztett hosszú hónapokat. Montgomery Le Havre-tól a Schelde torkolata felé tört, és szeptember 3-án Brüsszelt, 4-én pedig Antwerpent sza-

badította fel. Patton viszont Párizstól délre lendült támadásba, átkelt a Marne-on, és elérte a Maast. Az Anvil-terv megvalósulásával (partraszállás a Provence-ban) augusztus 15-én egész Dél-Franciaország egy csapásra felszabadult, miközben mindenütt – a Francia Középhegységtől Savoie-ig – magasba lendült az ellenállás véres és dicsőséges zászlaja.

A szövetséges előnyomulás a tűzvész gyorsaságával rohant végig a francia területeken, mint amikor tüzet fog a préri kiszikkadt füve. A lángok máris a III. Birodalom határát kezdték nyaldosni. Izzó tűzcsóva fenyegette Németországot kelet felől is, amelynek heve szintén szédületes gyorsasággal terjedt.

A Teheránban vállalt kötelezettségek értelmében a Vörös Hadsereg június 23-án offenzívát indított: megtámadta a finnországi és baltikumbeli német frontot, s középen, Vityebszk és Gomel között át is szakította azt. Több mint 400 kilométert nyomult előre. Délen, július vége felé, a szovjet csapatok a Visztulánál elérték Sandomierzt. Az egymás ellen harcoló hadseregek és az Olaszországban, Jugoszláviában, Görögországban kigyúlt ellenállás tüzében egész Európa fellángolt. Úgy látszott, hogy ezek a lángok most már elnyelik a III. Birodalom szörnyetegét. A lángoló nyárra azonban a második világháború egyik legdrámaibb és legsúlyosabb szakasza következett. Még egy igen kemény tél várt Európa szabadságot szomjazó népeire.

XII.

BERLIN FELÉ

A forró nyár folyamán, amikor a győzelem szinte kézzelfogható közelségbe került, az események gomolyagjából kivált néhány olyan epizód is, amely – a fellendülés általános légkörével ellentétben – a még leküzdésre váró kegyetlen nehézségek előhírnöke volt.

A VARSÓI FELKELÉS

Ezek közül az epizódok közül az első és legdrámaibb a varsói felkelés volt, amely augusztus elején robbant ki, midőn a szovjet hadsereg előőrsei elérték a Visztulát. A lengyel partizánok érzelmei, akik részt vettek ebben a leghosszabb és legvéresebb európai felkelésben, spontánok és nemesek voltak; a Krajowa-hadsereg vezetői azonban hideg számítással adták ki a parancsot a felkelésre. Ennek magyarázata elsősorban a Vörös Hadsereg Lengyelországban való megjelenéséig követett politikájukban rejlett. Makacsul szembeszegültek a Szovjetunióval való minden olyan megegyezésnek, amely az 1921-es rigai szerződéssel elszakított területek visszacsatolására vonatkozott. Bór (Komorowski) tábornok, a Krajowa-hadsereg parancsnoka, aki a londoni lengyel kormány utasításait követte, elkészítette a Burza-tervet. A tervezet véget vetett a kivárás politikájának, és a náciellenes partizánháború fokozását írta elő, pontosan körülhatárolt célkitűzésel. Mindez abból a dokumentumból tűnik ki, amelyet újabban A. Skarżyński lengyel történész hozott nyilvánosságra. Íme, hogyan írt 1944. július 14-én az említett Bór (Komorowski) tábornok Sosnkowski tábornoknak, a londoni lengyel kormány tagjának: „A mi (náciellenes) harcunkat, ha még oly jelentéktelen eredményeket szül is, mégis fel lehet fogni a Szovjettel való együttműködésnek. És ez az, ami arra kötelez bennünket,

hogy akcióba lépjünk, s elismertessük a Krajowa-hadsereget. Bár valami minimális segítséget nyújtunk a Szovjetuniónak, célunkat akkor érjük el, ha politikai nehézségeket támasztunk neki. A Krajowa-hadseregnek az a rendeltetése, hogy tanúságot tegyen a nép függetlenség utáni vágyáról. Ez arra kényszeríti a Szovjeteket, hogy erővel meghiúsítsák szándékainkat; ugyanakkor megnehezíti számukra a szembehelyezkedést célkitűzéseinkkel. Ezenfelül a Krajowa-hadseregnek érvényre kell juttatnia a keleti tartományokban a lengyel jelleget, és el kell érnie, hogy itt ne ismerjék el a Lengyelországtól való elszakadást, hanem ellenezzék."

Az elkeseredett nacionalizmus által sugallt dokumentum arról az eltökélt szándékról tesz tanúságot, hogy a Szovjetuniót a lengyel partizánok katonai tevékenységének lesújtó értékelésére bírja. Itt kell keresnünk a varsói felkelés legmélyebb gyökereit. Miután beigazolódott, milyen sovány eredményeket hozott a Burza-terv a Curzon-vonaltól keletre eső területeken, Bór (Komorowski) tábornok – ugyanabban az időben, amikor a lengyel kormány képviselői Moszkvába készültek utazni, hogy megegyezzenek a Vörös Hadsereg által már felszabadított területeken létrejött lublini felszabadító bizottsággal – kiadta a parancsot a felkelésre. „Olyan gesztusra van szükségünk, amely felrázza a világ közvéleményét" – jelentette ki a Krajowa-hadsereg egyik képviselője. Ezt a gesztust cinikusan határozták el anélkül, hogy törődtek volna rettenetes következményeivel, anélkül, hogy tájékoztatták volna szándékukról a Vörös Hadsereget. A lengyel reakciósokat nem érdekelte, mi lesz a felkelés eredménye – győzelem vagy vereség? – előttük csak az a cél lebegett, hogy „nehéz helyzetbe hozzák a Szovjetuniót", kész helyzet elé állítsák, bármilyen kedvezőtlen legyen is az. Ennélfogva azok a mozzanatok, amelyek a többi európai ellenállási mozgalomban rendszerint elkülönülten jelentkeznek – a reakciós erők politikai irányítása és a szabadságért vívott népi harc – a varsói felkelésben egybefonódtak.

A Krajowa-hadsereg partizánjai, éppen úgy, mint a Ludowa-gárdáé – nem kommunisták és kommunisták – vállvetve harcoltak; gyengén felfegyverezve egy hatalmas ellenséggel szálltak szembe (Hitler négy hadosztályt vont össze a városban a felkelés elfojtására). Minden házat erődítménnyé, minden utcát frontvonallá vagy lövészárokká változtattak. Az 50 000 harcosból a több mint 60 napi harc után, a fegyverletétel pillanatában 10 000-en voltak életben, de rájuk is a biztos halál várt. Ezzel szemben Bór (Komorowski) és vezérkara megmenekült; az ő sértetlenségükért kezességet vállaltak a németek.

A szovjet álláspont egyértelműen kiviláglik Sztálin Churchillel és Roosevelttel folytatott levélváltásából. Augusztus 16-án Sztálin a következőket írta Churchillnek: „Mikołajczyk úrral (a londoni lengyel kormány feje) való beszélgetésem után intézkedtem, hogy a Vörös Hadsereg parancsnoksága fokozottan dobjon le fegyvereket Varsó körzetében. Ejtőernyős összekötőt is ledobtunk, de a parancsnokság jelentése szerint nem jutott el a megjelölt helyre, mert megölték a németek. Továbbá, miután tüzetesebben tanulmányoztam a varsói dolgot, meggyőződtem róla, hogy a varsói akció meggondolatlan és szörnyű kaland, amely nagy áldozatokat követel a lakosságtól. Mindez nem történik, ha a szovjet parancsnokságot kezdettől fogva tájékoztatják a varsói akcióról, s ha a lengyelek kapcsolatot tartanak vele. A kialakult helyzetben a szovjet parancsnokság arra a következtetésre jutott, hogy el kell határolnia magát a varsói kalandtól, mivel sem közvetlenül, sem közvetve nem viselheti a felelősséget a varsói akcióért."

A dokumentum elég világosan és ékesen beszél önmagáért. Azok, akik Sztálin rovására írják, hogy szándékosan „hagyta elnyomni a varsói felkelést", mivel azt szovjetellenes erők irányították, mindenekelőtt arról tesznek tanúságot, hogy nem értették meg észjárásának sem pozitív, sem negatív szempontjait. Sztálin – és ezt nemegyszer bebizonyította – a háború folyamán kész volt „akár az ördöggel is szövetkezni", ha egy ilyen egyezmény és a belőle adódó tettek „hasznosak" voltak a háború céljainak szemszögéből, ha siettették a győzelmes befejezést. Ebben az esetben: miután meggyőződött a felkelés „haszontalan", sőt „értelmetlen" voltáról, s minden olyan erőfeszítés hiábavalóságáról, amely segítette volna, „nem törődött vele". Gondolkodásától teljesen idegen volt mindenféle „eszmei áldozat", amely nem járt közvetlen gyakorlati eredményekkel. Vajon lehetséges volt-e, hogy a Vörös Hadsereg átkeljen a Visztulán és elérje Varsót? Sztálin erre vonatkozóan a következőket írta egyik augusztus végi, Churchillhez és Roosevelthez intézett levelében: „A szovjet csapatok, amelyek az utóbbi időben újabb jelentős német ellentámadási kísérletekkel kerültek szembe, minden lehetőt elkövetnek, hogy megtörjék ezeket a hitlerista ellentámadásokat, és széles fronton újra támadásba menjenek át Varsó alatt." Az erőknek a nácik által végbevitt átcsoportosítása, s a Vörös Hadsereg óhatatlan kifáradása azonban – amely a nyári offenzíva megkezdése óta 500 kilométernyire távolodott kiindulási pontjától – nem tette lehetővé, hogy a faltörő kos lesújtson Varsó irányába. A németeknek „helyileg" sikerült győzelmet aratniuk; ugyanakkor drágán megfizettek Visztula menti megmerevedésükért és azért, hogy mindenáron meg akarták tartani a len-

gyel fővárost. Chester Wilmot, a legnyíltabban szovjetellenes angol történészek egyike, elismeri: „Az általános szovjet stratégiának megvolt rá az oka, hogy jónak lásson egy kis pihenőt a Visztulánál. Most, hogy északon és középen felmorzsolták Hitler tartalékait, itt volt az ideje, hogy a szovjet hadsereg nyári hadjáratának mestervágása legdélebbre: a Kárpátok és a Fekete-tenger közé sújtson le."

AZ ARNHEIMI KÖZJÁTÉK. A GÓT VONAL ELLEN INTÉZETT TÁMADÁS MEGHIÚSULÁSA

A varsói felkelés tragikus kimenetele tehát az 1944-es év egyik döntő mozzanata volt. Ugyanakkor az angolok és amerikaiak meghiúsult kísérletét, hogy Hollandiában körülkerítsék a Siegfried-, és Olaszországban végérvényesen felszámolják a gót vonalat – korlátozottabb jellegűnek tekinthetjük.

Az első hadműveletet, a Market Gardent, Montgomery agyalta ki és hajtotta végre. Ez az egész második világháború legvakmerőbb és legszerencsétlenebb, légi szállításokkal lebonyolított hadművelete volt. Montgomery tervei szerint a Market Garden végrehajtásával megbízott három ejtőernyős hadosztálynak valamennyi, a Maason, a Waalon és a Rajna-medencén átvezető hidat el kellett volna foglalnia, „szőnyeg"-félét teremtve a német állások mögött, amelyen azután az angol–amerikai páncélos és gépesített erők előre törhettek volna egészen a Ruhr-medencéig és Berlinig.

Az ejtőernyősök bevetése szeptember 17-én kezdődött meg. A 101. amerikai hadosztály Eindhoventől északra, a 82. amerikai hadosztály Nimwegentől délre, az 1. brit hadosztály pedig a Rajna-medencén túl, Arnheimtől nyugatra ért földet. A németek a vártnál sokkal gyorsabban és keményebben reagáltak az akcióra; már a légi szállítást megelőző napokban (nem tudni, értesítést kaptak-e erről, vagy csupán véletlenségből) oda irányították a 9. és 10. páncélos hadosztályt. Azonnali hadmozdulatokkal sikerült tűzgyűrűbe zárniuk a szövetséges ejtőernyősök nagy részét. A zavaros és elkeseredett összecsapás szeptember 20-án érte el tetőfokát. Ekkor az angolok és amerikaiak sikeresen elfoglalták a nagy, mintegy 250 méter hosszú nimwegeni hidat, és sértetlenül átadták az előőrsként előrenyomult első páncélos osztagoknak. Miközben azonban az első brit harckocsi északi irányban áthaladt a nimwegeni hídon, a front másik alapvető fontosságú szektorában, az arnheimi övezetben, a németek megtörték a szövetséges

ejtőernyősök minden ellenállását, s a Rajnán dél felé átkelt az első német harckocsi. Ilyen módon teljesen elvágták az 1. brit hadosztályt. Minden kísérlet, amely felmentésére irányult, meghiúsult. A hadosztály egy hétig ellenállt Arnheimnél. Ekkor parancsot kapott a visszavonulásra. A Rajnamedence északi részén földet ért 10 000 ejtőernyősből alig több mint 2000-nek sikerült megmenekülnie azáltal, hogy a német tüzérség irtózatos éjjeli tüzében átúszta a folyót.

A Market-Garden-ban a tervbe vett kilenc hídból nyolcat foglaltak el. Montgomery erre a számra támaszkodva „90 százalékos sikerről" beszélhetett. A kilencedik, vagyis az arnheimi híd birtokba vételének elmaradása azonban a valóságban a vállalkozás stratégiai meghiúsulását jelentette. Az ejtőernyősökkel egyesült szövetséges erők korlátozott, mintegy 50 kilométernyi előrenyomulását sem lehet igazi sikernek tekinteni: a Rajna barikádja épségben maradt, s az angol–amerikai csapatok csak két hónappal az arnheimi kudarc után tudják majd megvetni lábukat a vetélkedés tárgyául szolgáló holland városkában.

Ugyanilyen súlyos a szövetséges hadsereg (az 5. amerikai hadsereg M. W. Clark, és a 8. brit hadsereg Mac Creery parancsnoksága alatt) azon támadásainak eredménytelensége is, amelyeket augusztus 25-től október 26-ig intéztek a gót vonal ellen. Erre még az első kudarcnál is nehezebb magyarázatot találni. Az offenzívát maga Churchill is támogatta (aki jelen volt az olaszországi hadműveletek színterén, és annyira fellelkesült a már elért sikereken, hogy a pisai fronton 1944 augusztusában néhány ágyút személyesen is elsütött). Terve az volt, hogy Alexander (az olaszországi szövetséges haderők főparancsnoka) elgondolásainak megfelelően a gót vonal legsebezhetőbb pontjain villámgyors csapást mér az ellenségre. Elsőnek a 8. hadsereg támadott volna, az adriai tengerpart hosszában, Rimini felé nyomulva. Miután ez elegendő mértékben lekötötte a német erőket, megmozdult volna az 5. amerikai hadsereg, hogy utat nyisson az Appenninek láncán keresztül Bologna és Imola felé. Úgy látszott, hogy az első hadmozdulatok megfelelnek a várakozásnak. A 8. hadsereg, átkelve a Metauron, augusztus utolsó napjaiban a felszabadító olasz csapat (CIL = Corpo Italiano di Liberazione = a Felszabadítás Olasz Hadserege) segítségével elérte Fanót, Urbinót és Pesarót. Szeptember elején az 5. hadsereg is gyors iramban menetelt Pisából Luccába és Luccából Pistoiába. A hónap közepe felé már felszabadult Rimini, és a szövetséges csapatok az Appenninek belsejében (19-én) elfoglalták a Giogo-szorost, azaz a gót vonal sarokpontját a Bologna felé vezető úton. Churchill, Sztálinhoz és Roosevelthez küldött közös

üzenetében a következő eshetőségeket fogalmazta meg az olaszországi hadjáratról: „Jelenlegi olaszországi hadműveleteink eredményeként: *a)* vagy tönkre verjük Kesselring erőit, s ebben az esetben lehetővé válna az erők gyors átcsoportosítása és a Ljubljana irányában történő üldözés megszervezése; *b)* vagy sikerül Kesselringnek rendben visszavonulnia, s ebben az esetben talán be kell érnünk ez idén a Lombardiai-alföld megtisztításával."

Később azonban az üzenetben jelzett két feltevés közül a „rosszabbik" is elérhetetlen céllá változott. A 8. hadsereg egyre lassabban nyomult előre a part mentén, miközben az 5. hadsereg átkelt az Appennineken, és 20 kilométernyire Bolognától az északi nyúlványokig hatolt előre. Október 26-án az emiliai partizánok erőteljes segítségével elfoglalta az utolsó akadályt, Monte Battagliát is. De ez a siker egyben az utolsó is volt. „Az 5. hadsereg offenzíváját – írja Clark – nem valami meghatározott baklövés vágta ketté, nem is valami pontosan körülhatárolható tény. Lassan, fokozatosan ért véget, mert az emberek harcképtelenekké váltak a frontunkra egyre nagyobb mértékben áramló ellenséges erősítésekkel szemben. Más szavakkal: a mi ökölcsapásunk – lassan és kínosan – kimúlt, amikor már csak egy lépésnyire (bár hosszú lépésnyire) volt a siker. Akárcsak a maratoni futó, aki már kinyújtja kezét a célszalag után, de összeesik anélkül, hogy azt elérné."

A hasonlat csábító, de nem meggyőző. Higgyünk Clarknek, amikor az offenzíva sikertelenségének igazolására a rossz időn kívül „az utánpótlás szűkös voltára" vagy a tartalékok hiányára hivatkozik a csata döntő pillanatában? Vagy azt kell feltételeznünk, hogy a támadás végső kiharcolására irányuló akarat hiányzott? A gyanúper, hogy itt „valami más indítóok" játszott közre, még a partizánok sorai között, közvetlenül a gót vonal mögötti területen született meg: a partizánokat ugyanis arra biztatták a szövetségesektől kapott értesülések, hogy áldozzák fel magukat, mert itt a biztos és hamarosan beköszöntő felszabadulás. De a kudarc okait nem csupán helyi viszonylatban kell kutatnunk. Ezek eléggé széles körűek, és semmiképpen sem korlátozhatók az olasz frontra, mert a szövetségesek közt dúló belső ellentéttel függenek össze; ez kezdte ki stratégiájukat a normandiai csata győzelmes befejezése óta, s ez robbant ki már a szövetségesek közép-franciaországi partraszállása alkalmával. Churchill egészen az utolsó pillanatig nem hagyott fel a kísérletezéssel, hogy megakadályozza egy ilyen partraszállás bekövetkezését. Nem akarta, hogy a szövetséges hadsereg ereje meggyengüljön Olaszországban, mert alkalmas pillanatban innen akart rátalálni a Balkán felé vezető útra. Miután Eisenhower ellenszegülése

meghiúsította ezt a kísérletét, az olaszországi hadjárat másodlagos fontosságúvá vált, olyanná, melynek csupán az a célja, hogy kimerítse az ellenséges erőket; az olasz ellenállás hathatós hozzájárulása nélkül azonban még „kimeríteni" sem tudták volna eléggé azokat. A gót vonal elleni offenzíva Churchill visszavágását jelentette egykori elveinek háttérbe szorításáért. Ezt azonban a szövetséges főhadiszállás – amely a feje búbjáig el volt merülve a franciaországi hadjáratban – nemcsak, hogy nem támogatta eléggé, de az offenzívát vívó, valószínűleg önmagukban is gyenge erőket ráadásul még további érvágásokkal is sújtotta a hadműveletek során. Miközben Clark „az utánpótlás gyér voltáról" panaszkodott, szeptember végén elvonták az olasz frontról a 2. ejtőernyős dandárt, majd ezt követően a görög dandárt és a 4. indiai hadosztályt, hogy Görögországba küldjék őket. Az olaszországi hadjárat immár Churchill számára is „másodlagossá" vált a kincset érő alkalom láttán, hogy a görög félszigetet vissza lehet hódítani a brit befolyás számára. Erőfeszítéseit tehát ebbe az irányba összpontosította olyan következményekkel, amelyekre még visszatérünk.

AZ ANGOL–AMERIKAI NÉZETELTÉRÉSEK. A SZOVJET ELŐRENYOMULÁS

Még súlyosabb ellentét dúlt a szövetségesek között az Európa belsejében folyó hadműveletek kérdésében. Két különböző stratégiai felfogás ütközött itt össze, Eisenhower és Montgomery álláspontja. Az előbbi arra hajlott, hogy a front egész hosszában „kiterjedt" offenzívát indítsanak, egyidejűleg több irányban keresve áttörési lehetőséget; a későbbiekben a csatatéren dőljön el, melyik legyen az áttörés fő iránya. Montgomery ezzel szemben váltig az „összpontosított" offenzíva mellett kardoskodott, amely mint egy kemény és jól helyezett ökölcsapás, pontosan meghatározott helyen sújtja az ellenséget, végképp felborítja egyensúlyát és a földhöz szegezi. E stratégiai elv alapján Montgomery „északra", a Ruhr-medence és Berlin felé akart teljes erővel támadni (ez magyarázza az arnheimi kísérletet), míg Eisenhowernek mindegy volt, merre támad; akár észak, akár közép felé, a Saar irányában, ahol Patton tábornok sürgette az offenzívát.

Eisenhower katonai vonalvezetését inkább főparancsnoki tisztsége határozta meg (alárendeltjeinek valamelyes kielégítésére törekedett anélkül, hogy terveik közül valamelyik mellett is végérvényesen lekötötte volna magát), s nem valami igazi, tulajdonképpeni stratégiai elgondolás. Annyira,

hogy felváltva hallgatott Montgomeryre és Bradleyre. Egyszer egyiket, másszor másikat támogatta. Ennek az lett a következménye, hogy mindketten megnehezteltek rá, mivel alkalmas pillanatban nem bocsátotta rendelkezésükre a szükséges eszközöket. Így a szövetséges offenzíva megrekedt a III. Birodalom peremén; nem annyira az ellenség védelmi képessége miatt, mint inkább azért, mert az ellentétes erők belülről semlegesítették egymást. A hosszú előnyomulás következtében természetesen utánpótlási nehézségek is támadtak, amit csak súlyosbított a rendelkezésre álló kikötők csekély száma. (A hosszú utánpótlási vonalak még mindig a normandiai hídfőkhöz vezettek; csak a hónap végén, Walcheren szigetének elfoglalása után vált használhatóvá az antwerpeni kikötő is.)

Az arnheimi vereség után az egész október helyi jelentőségű harcokkal telt el. Még Aachennek – a szövetségesek kezére került első német nagyvárosnak – a hónap végén történt bevétele sem tudott erőt adni annak az általános törekvésnek, amely meg akarta gátolni a nyugati front megmerevedését, s az offenzíva meggyorsítására irányult.

A keleti front ezzel szemben mozgásban volt; mégpedig milyen szédítő iramú mozgásban! Augusztus vége felé, csaknem egy időben a saint-lôi döntő győzelemmel, a szovjet hadsereg átkelt a Pruton, és bevonult Romániába. Mihály király 25-én elfogatta Antonescut (fasiszta román miniszterelnök – *Szerk.*), aláírta a fegyverszünetet, és ennek értelmében elrendelte az ellenségeskedések azonnali beszüntetését. A szovjet csapatok 31-én bevonultak Bukarestbe, és már a következő napon elérték a Dunát a bolgár határnál. Szeptember 8-án átlépték a határt; az országban általános felkelés tört ki, amely a bolgár Népfrontot juttatta hatalomhoz. A nemzeti egység új kormánya hadat üzent Németországnak, és a Szovjetunió oldalára állt. Szeptember 16-án felszabadult Szófia. Néhány nappal előbb Finnország is fegyverszünetet kért, és kilépett a háborúból. „Így alig két hét leforgása alatt – írja Chester Wilmot – az oroszok szétszórták és szinte elsöpörték Hitler két hadseregét, megfosztották őt három szövetségesétől, elfoglalták legfontosabb természetes kőolajforrását, elérték Jugoszlávia északi határát, és kezükbe kerítették az egész Duna-medence ellenőrzését."

A fergeteges előrenyomulás azonban még itt sem állt meg. A Vörös Hadsereg, miután állandósította a jugoszláv partizánokkal való kapcsolatát a Duna melletti Negotinnál (szeptember 16), a Duna völgyében folytatta offenzíváját. Hitler 12 hadosztályt küldött vissza a Balkánra, de így sem tudta megállítani a feltartóztathatatlan előnyomulást. A görög és jugoszláv partizánok az utak mentén ízekre tépték az említett hadosztályokat.

A Balkánon kigyúlt tűz hihetetlen gyorsasággal terjedt Belgrád felé. A felszabadító jugoszláv hadsereg, amely a Garibaldi és Matteotti partizánosztagokat (a későbbi Italia hadosztályt) is magában foglalta, itt egyesült a rövid idő alatt ezer kilométernyit előnyomuló szovjet hadsereggel. A két hadsereg közös ereje igen kemény harc után (október 15–21) Belgrádot is felszabadította. December első napjaiban, amikor a németeket már a Dunáig szorították, a szovjet csapatok hosszú küzdelmet indítottak Budapest felszabadításáért, amely Malinovszkij marsall csapatainak tevékenysége folytán február 13-án ért véget.

Európa népei a történelem folyamán igen ritkán – talán csak a napóleoni háborúk idején – lehettek tanúi a fényes sikerek ilyen sorozatának. Ez mélységesen aggasztotta Churchillt. Az angol miniszterelnök – miután látta, hogy minden reménye végképp szertefoszlott (nem tudja megelőzni a Vörös Hadsereget a Balkánon), s meg kellett állapítania saját stratégiájának jóvátehetetlen összeomlását – elhatározta, hogy Moszkvába siet, és közvetlenül Sztálinnal hadakozik: diplomáciai úton éri el azt, amit nem sikerült megszereznie fegyverrel. Így írja le október 9-i, moszkvai találkozását Sztálinnal: „A pillanat kedvező volt a tárgyalásra. Ezért azt mondtam: »Rendezzük teendőinket a Balkánon. Az önök hadseregei Romániában és Bulgáriában tartózkodnak, ahol nekünk érdekeltségeink, képviseleteink, ügynökeink vannak. Nem bocsátkozunk ajánlatok és ellenajánlatok alkújába. Ami Nagy-Britanniát és Oroszországot illeti: (a szovjetek) mondják meg, van-e 90 százalékos többségük Romániában, nekünk meg ugyanolyan százaléknyi Görögországban; és ezzel szemben a teljes egyenlőség alapján veszünk-e részt a dolgokban Jugoszláviában?« Mialatt a fordítás folyt, felírtam ezt egy fél ív papírra . . . A papírlapot az asztalon Sztálinhoz csúsztattam át, aki közben a fordítást hallgatta. Ekkor kis szünet állott be. Majd Sztálin egy kék ceruzát vett a kezébe, és a papírlapra egy hatalmas »Láttam« jelet írt, azután visszaküldte a papírt hozzánk. Az ügy ilyenformán tökéletesen el is intéződött." Churchill hozzáfűzi, hogy azt tanácsolta Sztálinnak: égesse el ezt a kompromittáló papírlapot. Válaszul azonban ezt kapta: „Nem, tartsák meg önök!"

Ha valaki hitelt is ad a megbeszélés Churchill által jelzett fordulatának, a leírt jelenet mégis meglehetősen valószínűtlennek látszik. Túlságosan egyszerűnek tűnik az a mód, ahogyan megegyezésre jutnak, hiszen ez komoly kötelezettséget jelent mindkét fél számára. Érthetetlen maguknak a „befolyási köröknek" a felosztása is, a százalékarányok jelzésével. Chester Wilmot, aki annyit lovagol a „befolyási körökön", amelyekre Churchill és

Sztálin között felosztják majd Európát, szintén kénytelen elismerni: „Sose magyarázták meg, hogy ezt a bizarr megállapodást hogyan kellene átültetni a gyakorlatba; az oroszok azonban hűségesen ragaszkodtak hozzá . . ." Olyan magyarázat ez, amely ahelyett, hogy megvilágítaná, még jobban összebonyolítja a dolgokat. Hiszen nem érthető, hogyan lehet hűnek maradni egy önmagában megokolatlan megállapodáshoz. Jelenlegi történelmi tudásunk szerint joggal állíthatjuk, hogy Európának az ún. „befolyási körökre" való felosztása inkább az angolok–amerikaiak és a Szovjetunió között fennálló tényleges erőviszonyokból származik, semmint valami elhamarkodott megállapodásból.

NÉMET OFFENZÍVA AZ ARDENNEKBEN

A náciellenes háború nemzetközi látóhatára a szovjet hadsereg sikerei ellenére – vagy inkább éppen azok miatt – 1944 őszén kezdett beborulni. Ebben a helyzetben kell értékelnünk a III. Birodalom „csodálatos" új offenzíváját is, amelyre a németeknek a forró nyár derekán bekövetkezett elesettsége után került sor. Hitler – egyrészt a szovjet hadsereg kelet felől jövő nyomása alatt, másrészt abban a meggyőződésben, hogy az angolokat és amerikaiakat úgyis megállítják a Somme–Marne-vonalon – kevéssé vagy egyáltalán nem gondoskodott a német terület védelméről. Olyannyira, hogy a háború kezdeti szakaszában épített Siegfried-vonal erődítményeit átengedte a pusztulásnak, és teljesen őrizetlenül hagyta. A gondatlanság olyan mértékűvé vált (vagy Hitler olyan biztos volt abban, hogy sohasem érheti támadás a III. Birodalom határain belül), hogy a Nyugati Fal tárnáiban és óvóhelyein a bombázások miatt hajléktalanná vált családokat helyezték el. A hadianyagraktárakat bezárták, és nem is nyitották ki többé: abban a pillanatban, amikor ki akarták volna őket nyitni – az OKW (Oberkommando der Wehrmacht = német hadseregfőparancsnokság) tanúsága szerint –, rengeteg időt vesztettek el a kulcsok keresésével!

Miután von Rundstedtet – aki időközben, a július 20-i meghiúsult merénylet után, a Wehrmacht „nagy tisztogatójának" feladatát látta el – visszahelyezték parancsnoki tisztébe, Hitler legfőbb gondja a Siegfried-vonal valamilyen módon való helyreállítása lett. Lázas sietséggel fogott hozzá az újjáépítési munkálatokhoz. Helyőrséget is szervezett: Volkssturm-alakulatokat – felfegyverzett polgári osztagokat, az angol Home Guard mintájára –, továbbá a kisebb-nagyobb testi fogyatékosság miatt a katonai

szolgálat alól felmentett személyekből összeállított zászlóaljakat hozott létre. Bár az ilyen módon készenlétbe helyezett erő elég kevés volt, a szövetséges hadsereg feltartóztatásához, amelyet megviselt az utánpótlás válsága s a Montgomery és Bradley közötti nézeteltérés, mégis elégnek bizonyult.

Alighogy a legveszedelmesebb hézagokat betömték, a fasiszta vezetők áttértek a német nép általános mozgósítására. A hazai terület megvédésére megalakították a Volksgrenadiere Division-t, a népfelkelő hadosztályokat. Ezeket nagyrészt polgári személyekből állították össze, akiket eddig az iparban foglalkoztattak. Most katonai szolgálatra hívták be, és villámgyorsan kiképezték őket; egy-egy hadosztálynak – egyenként mintegy 10 000 embernek – mindössze néhány hétre volt szüksége a megalakuláshoz. Ilyen módon rövid időn belül negyven új hadosztály létesült azzal a céllal, hogy biztosítsa a III. Birodalom védelmét. Végül Hitlerék elővették utolsó ütőkártyájukat: a német ifjúság tömegét, amelyet a náci ideológiával fanatizáltak, és amely nem ismerte a valóságot, hiszen megrontói teljesen meghamisították azt előtte. Hitler, 16 évre leszállítva a katonaköteles kort, megteremtette a maga „stratégiai tartalékait", hogy alkalmas pillanatban bevethesse őket a fronton.

A férfiak mozgósításával egyidejűleg mozgósították az ipart is. A termelés ütemét maximális mértékben meggyorsították. Itt is kisajtolták a végső erőforrásokat: mindent a jelenre tettek fel, és semmit nem törődtek a jövővel. Hihetetlennek látszik, de igaz: 1944 utolsó hónapjaiban a III. Birodalom haditermelése a nyárihoz viszonyítva néhány fontos területen jelentősen megnőtt. Ennek alapvető oka a szövetségesek légi offenzíváinak a kedvezőtlen légköri viszonyok miatt bekövetkezett lelassulásában rejlett. Ehhez járult a dolgozókra kényszerített gyilkos munkatempó és a termelésnek a légitámadásoktól még megkímélt övezetekbe (főként Csehszlovákiába) való összpontosítása. Egyedül a harckocsik gyártásában állt elő súlyos lemaradás (a *tigrisek* gyártása a havi 106-os átlagról havi 36-ra esett vissza); ezt azonban eléggé kiegyenlítette a rohamágyúk termelésének gyors növekedése (az augusztusi 766-tal szemben novemberben 1199-et készítettek).

A III. Birodalom talpraállását ennek ellenére nem lehet csupán a Hitler által elrendelt totális mozgósítással megmagyarázni; nem okolható meg pusztán a termelésre vonatkozó műszaki adatokkal sem.

A magyarázatot abban a passzivitásban vagy „engedelmességben" kell keresnünk, amellyel a német nép nagy része – minden lázadási kísérlet

vérbefojtása után is – a végsőkig követte Hitlert. Ez a „passzivitás", ahelyett, hogy csökkent volna, a háború utolsó szakaszában megnövekedett; többek között az a folyamat is táplálta, amely a polgári élet minden megnyilvánulásának szétrombolásához vezetett. Ebben a helyzetben az életbenmaradás elemi feltételeit csakis a náci rendszer biztosíthatta a maga „rendjével", amelyet mesterségesen erőltetett rá a lakosságra, és amelyet a legszigorúbban betartatott vele. Csak a náci rendszer tarthatta féken a III. Birodalom fogságában levő hétmilliónyi idegen dolgozó roppant tömegét, csak az volt képes rá, hogy megakadályozza a „rabszolgák" között a lázadás szikrájának kipattanását. A németek tehát, páni félelmükben az „anarchiától", amely a rendszer összeomlását követte volna, e mögé a tiszavirág életű „rend" mögé sáncolták el magukat, és lényegében az utolsó pillanatig elhárították maguktól a vereség valóságának tudomásulvételét. E lelkiállapot kialakulásához nagymértékben hozzájárultak a náci propaganda által táplált hamis remények, egy „megegyezéses béke" ábrándja, amely az utolsó pillanatban megmenti a III. Birodalom jövőjét, megkerülve a „feltétel nélküli megadás" bekövetkeztét.

Ezek a remények nem is voltak teljesen alaptalanok. Himmler, felhasználva a nyugati parton ősszel beállott pangást, megragadta az alkalmat, s megindította a maga „békeoffenzíváját" az ellen az ellenfél ellen, amelyet kevésbé tartott megnemalkuvónak: az angolok és amerikaiak ellen. Ennek az offenzívának a középpontjában – miután Franciaországban összeomlott a német uralom, a „csatlós államok" vagy leváltak, vagy átálltak a másik oldalra, a Balkán pedig lángokban állt – egyetlen, még a németek birtokában levő „csereáru" állott: a Kesselring 25 hadosztálya által megszállva tartott Észak-Olaszország (ezek voltak az utolsó náci hadosztályok, amelyeket megkímélt a vihar). Az ellenkező oldalról októberben, Svájcban lépett működésbe a titkos szolgálatok földalatti tevékenysége, amely Franco Marinotti olasz nagyiparosnak, a Snia Viscosa Művek elnökének „diplomáciai küldetésével" érte el csúcspontját. (Az akció a berni angol konzul hozzájárulásával ment végbe.) Marinotti Svájcból Veronába utazott, a Gestapo főhadiszállására. Itt Himmler megbízásából Harster tábornok október 25-én közölte vele a nyugatiakkal kötendő „különbéke" német részről felajánlott feltételeit: „Az olasz front 25 hadosztálya az angolok és amerikaiak rendelkezésére áll a rend fenntartására Közép-Európában; a nyugati front megnyitása; kiáltvány a német néphez a háború végének bejelentésével. Ennek ellenében csak azt kérjük, hogy a német terület integritását tartsák tiszteletben." A kezdeményezést, amelyet Allen Dulles, az ameri-

kai Strategic Service (azaz: az európai kémhálózat) főnöke is támogatott, mind Washingtonban, mind Londonban visszautasították.

A nemzetközi látóhatár még jobban elborult A légkör elmérgesedéséhez a náci mesterkedések is hozzájárultak olyannyira, hogy a nyugati táborban valóságos – a katonainál is mélyebb – „politikai válságról" beszélhetünk. E válságnak – vagyis az antifasiszta háború eszményeitől való eltávolodásnak, a demokratikus célkitűzések elködösítésének – félreérthetetlen jele volt Alexander olaszországi kiáltványa, amely elrendelte a partizánok leszerelését; még súlyosabb megnyilvánulása volt a görög partizánok ellen foganatosított brit megtorlás, a legtragikusabb szakadás, amely a náciellenes táborban ez időben bekövetkezett.

Az egyre inkább elsötétülő látóhatárba kell beleillesztenünk az ardenneki téli offenzívát, amely annyi fejtörésbe került, és – nem véletlenül – akkor érett meg, amikor a náciellenes egység ügyét már sokszorosan kompromittálták. December 12-én maga Hitler világított rá az offenzíva politikai célkitűzéseire, megmagyarázva a náci fenevad feléledésének lehetőségeit: „A történelem folyamán soha nem volt ellenségeinkéhez hasonló szövetség, amely annyira heterogén elemekből tevődött volna össze, annyira különböző célokkal. Ultrakapitalista államok az egyik oldalon, ultramarxisták a másikon. Egy haldokló birodalom, Nagy-Britannia; vele szemben egy gyarmat, amely örökségére pályázik, az Egyesült Államok ... Ebbe a szövetségbe minden egyes tag olyan reményekkel lépett be, hogy saját politikai törekvéseit valósíthatja meg ... Mármost: ezek az államok civakodnak; és az, aki mint a hálója közepében ülő pók képes követni az eseményeket, megfigyelheti, hogyan válnak ezek az ellentétes törekvések egyre erősebbekké. Ha most sikerül néhány erőteljes ütést rájuk mérnünk, az egész mesterségesen összetákolt front gigászi robajjal, egy csapásra összeomolhat... Hacsak, természetesen, német részről nem tanúsítunk gyengeséget ..."

Négy nappal Hitler beszéde után, december 16-án megkezdődött az offenzíva az Ardennekben. A viszonylag rövid frontszakaszon, Monschau és Echternach között, 28 hadosztályt vontak össze három hadsereggé: a 6. SS páncélos hadseregnek északon kellett volna átkelnie a Maason, hogy Antwerpen, mint alapvető stratégiai célpont felé törjön; az 5. páncélos hadsereg feladata: Namuron és Dinant-on át elérni Brüsszelt; a 7.-nek az offenzíva déli szárnyát kellett volna fedeznie Luxemburg felé. A cél annak az övezetnek a megsemmisítése volt, amely a 9. és az 1. amerikai hadsereg öt hadosztállyal gyengén ellátott találkozási pontjánál terült el. A németek

a ködbe borult erdőkben hajtották végre a felvonulást, miközben az eget a Maason túlról irányított V–1-ek sortüze szántotta végig. 5 óra 30 kor 2000 ágyú kezdett tüzelni az amerikai állásokra, rögtön azután pedig – páncélkocsik fedezete alatt – a gyalogság indult rohamra. Az első órákban és az első napokban elsöprő volt az eredmény. Az amerikaiakat, akiket meglepett a támadás hevessége egy már legyőzöttnek vélt ellenség részéről, és akiket a rossz időjárás megfosztott a légierő támogatásától, szinte elsodorták; a csapatok csak lassanként tértek magukhoz a rájuk mért ütéstől. Az állásokon tört rés az offenzíva negyedik napján már elérte a 100 kilométer mélységet. A három német hadsereg szilárd ék gyanánt nyomult Belgium és Luxemburg közé, elvágva minden összeköttetést az „imbolygó csontvázzá" fogyott 9. hadsereg és az ezer darabra felaprózódott 1. hadsereg között. A kezdeti sikerhez hozzájárultak a Skorzeny (Mussolini „kiszabadítója") parancsnoksága alatt álló német kommandók is, amelyek amerikai egyenruhában egészen a Maasig hatoltak előre. Egy ilyen álruhás németnek állítólag egy teljes amerikai hadosztályt sikerült tévútra vezetnie egy útelágazásnál azzal, hogy rossz irányba igazította azt el. A kommandók fő feladata az volt, hogy magát Eisenhowert ejtsék foglyul. (Eisenhower, amikor ez tudomására jutott, hasonmással helyettesíttette magát.) Ha ezt a céljukat nem is tudták megvalósítani, mindenesetre sikerült pánikot kelteniük; a mögöttes területen leírhatatlan zavart idéztek elő.

Bár északon úgy-ahogy betömték a rést, az délen félelmetesen kitágult a Dél-Ardennek kulcspontja, Bastogne irányában. Hitler azonban elmulasztotta az alkalmat, hogy – erőit villámgyorsan ebbe az irányba összpontosítva – a kezdeti sikert alaposan kiaknázza. Északon a 6. SS hadsereg harcolt, amelyet fanatizált ifjakból toboroztak, és Hitler kizárólag ezeknek akarta fenntartani a végső győzelem dicsőségét. Helyrehozhatatlan tévedést követett el, mivel Montgomery, akit ezen a szakaszon az amerikai hadseregek főparancsnokává is kineveztek, felismerte az ellenfél szándékát, és ide vonta össze a legnagyobb erőt az ellenállásra. A Dél-Ardennekben végbemenő visszavonulással nem törődött túlságosan sokat. Sőt: új alárendeltjeit „területátengedésre" buzdította, hogy kedvezőbb védelmi vonalakat foglalhassanak el. A csata folyamán így még egyszer összecsapott a két különböző felfogás: Montgomery hűvösen tudományos nézete és az amerikaiak nyersebb (vagy érzelmesen naiv) felfogása, akik az első ijedtség után görcsösen ragaszkodtak a már elfoglalt területekhez. Az utóbbi felfogás Bastogne-nál helyesnek is bizonyult. Itt az amerikai parancsnok, A. C. McAuliffe dandártábornok, jóllehet teljesen körülzárták, december

22-én visszautasította a fegyverletételt, és – Cambronne kései vetélytársaként – lekicsinylőleg ezt válaszolta a német ultimátumra: „Nuts!" (Ördögöt!) Az offenzíva súlya tehát Bastogne-ra tevődött át; Hitler ugyanis, később bár, de hagyta magát meggyőzni, hogy lemondjon Antwerpenről, és ehelyett délnek, Aachen irányában törjön előre. A döntő támadás karácsony napján zajlott le, és erős ellenállásba ütközött. Egy nappal később Patton tábornoknak sikerült eljutnia dél felől az ostromlott helyőrséghez, és felmentenie azt.

A csata ezután a németek által megszerzett Rochefort melletti beszögellésnél tombolt, ahonnan az 5. hadsereg Dinant felé igyekezett áttörni. Miután a december 27-i támadás összeomlott, az üzemanyag nélkül maradt németeket bekerítették, és nagyrészt megsemmisítették.

Január 1-én Hitler ismét parancsot adott a támadásra; ezúttal Elzászban, nyolc hadosztállyal, s abban a meggyőződésben, hogy az Ardennekben már felemésztették „az ellenséges tartalékok 50 százalékát".

Eisenhowert nyugtalanította az új támadás: már-már elhatározta, hogy visszavonul a Vogézekbe, és Strasbourgot átengedi az ellenségnek. De Gaulle azonban határozottan ellenszegült neki; semmi áron sem volt hajlandó hátrább vonulni a francia határtól. A végsőkig való ellenállás jól végződött: a német hadmozdulatok szerény, hogy ne mondjuk, jelentéktelen eredménnyel jártak.

Január első hete döntő jelentőségű volt az ardenneki front számára: kezdtek kialakulni a szövetséges offenzíva körvonalai. Az amerikaiak célja az volt, hogy elvágják alapjától a németek által megszállt beszögellést, és lehetővé tegyék Montgomery és Patton egyesülését észak, illetve dél felől. Január 6-án Churchill drámai üzenetben kért segítséget Sztálintól. Sztálin válaszában biztosította Churchillt, hogy meggyorsítja a szovjet offenzíva előkészületeit, és azt az egész front hosszában „legkésőbb január második felében" megindítja.

Ennek a kötelezettségnek a Vörös Hadsereg határidő előtt tett eleget. Január 12-e és 14-e között, a Balti tengertől a Kárpátokig az egész német–szovjet front mozgásba lendült. Hitlernek el kellett temetnie minden reményét, amelyet az Ardennekben indított offenzívába vetett. Az 5. és 6. páncélos hadsereget kénytelen volt azonnal visszavonni a nyugati frontról.

Az antifasiszta nagyhatalmak között a téli válság után megszilárdult a stratégiai egység, a végső győzelem legbiztosabb záloga. Erről tett tanúságot maga Churchill is, amikor Sztálinnak háláját fejezte ki a kapott gyors segítségért: „Hálás vagyok önnek megható üzenetéért. Eisenhower tábor-

noknak is megküldtem betekintés céljából. Kívánom, hogy nemes vállalkozását teljes siker koronázza."

Január 17-én Montgomery megindította az offenzívát Roermondtól délre. Tíz napra rá a szovjet hadsereg bevonult Varsóba.

A JALTAI KONFERENCIA

A végső győzelem felé vezető úton a három „Nagy" értekezlete volt az utolsó politikai állomás a Krim-félszigeti Jaltán (1945. február 4–11). A teheráni konferenciával ellentétben ez nem csupán a még folyamatban levő harccal foglalkozott, hanem a jövő kérdéseivel, a háború utáni rendezéssel is. Míg Teheránban Sztálin és Churchill nézetei élesen szembe kerültek egymással a követendő háborús stratégiát illetően, és az utóbbi súlyos vereséggel került ki a tanácskozásból, Jaltában főként Roosevelt és Sztálin között folyt a vita; Churchill itt több ízben az amerikai elnök egyszerű „szóvivőjének" szerepét vállalta. Kezdetben sok kérdésben mutatkozott véleménykülönbség; ezek azonban lassanként, a megbeszélések folyamán, egyre inkább csökkentek. A tárgyaló felek végül is csaknem mindenben teljes megegyezésre jutottak. Nem felel meg a valóságnak, hogy az értekezlet – amint a célzatos Roosevelt-ellenes történetírás állítja – „Sztálin fölényes" győzelmét jelentette a „gyenge és engedékeny" Roosevelten. A konferenciából nem kerültek ki sem győzők, sem legyőzöttek; éppen ezért jelentett valami újat – és bizonyos fokig meglepőt is – a világ első szocialista állama és a kapitalista nagyhatalmak közötti kapcsolatokban.

A Szovjetunió és az Egyesült Államok közötti megegyezés azon alapult, hogy Sztálin már Teheránban kötelezettséget vállalt a távol-keleti hadszíntéren való beavatkozásra. Ezt most újból leszögezték és részleteiben is kidolgozták.

Ez a magyarázat azonban nem elég ahhoz, hogy megokolja a végső megegyezést. A kölcsönös érdekek játékával együtt Jaltában az a nagy eszmei indítóok is megnyilatkozott, amely az antifasiszta harcból került felszínre: a világ tartós békéjének megszervezésére irányuló törekvés, amelynek minden „másodlagos" ellentétet alá kell rendelni.

Így Lengyelország két kormányának, a londoninak és a lublininak a problémáját (az egyiket a nyugati nagyhatalmak, a másikat a Szovjetunió támogatta) a két ellentétes álláspont között létrejött megegyezéssel oldották meg: mindkét fél elfogadta azt az elvet, hogy a lublini kormányt „szélesebb

alapokon kell újjászervezni; részben Lengyelországból, részben külföldi lengyelek közül választott demokratikus vezetők bevonásával".

A jaltai tanácskozás napirendjének kétségkívül a leendő Egyesült Nemzetek megszervezése volt az alapvető témája. Bár eleinte ebben a kérdésben is jelentkeztek éles ellentétek (például a „szavazatok többségét" illetően, amelyet a Szovjetunió kívánt, vagy még inkább az „egyhangúság elvének" kérdésében), lassan-lassan mégis megtalálták azokat a közös formulákat, amelyeket az addigi nemzetközi találkozókon nem voltak képesek megtalálni. Teljes egészében a legendák világába tartozik az a célzatos beállítás, hogy a „vétójog", amellyel a nagyhatalmak a Biztonsági Tanácsban élhetnek, Sztálin határozott követelése lett volna, amellyel szemben Roosevelt túlságosan engedékenynek bizonyult. Az igazság az, hogy – amint Sherwood megjegyzi – „a vétóelvet az Egyesült Államok és Nagy-Britannia kormányai 1944 júliusa óta elismerték ... az Egyesült Államok azt mint a biztonságosság egy formáját karolta fel arra az eshetőségre, ha az Egyesült Nemzetek Tanácsa arra utasítaná az amerikai haderőket, hogy katonailag beavatkozzanak a világ valamely részén kitört háborúba". Enélkül a kezesség nélkül Roosevelt nehezen érhette volna el, hogy az Egyesült Államok csatlakozzék az új nemzetközi szervezethez. „Előtte lebegett – jegyzi meg még Sherwood – Wilson kísértete", aki tévedett, amikor bevitte országát a régi Népszövetségbe.

Jaltában nem oldottak meg minden problémát. A legsúlyosasabb és legsürgősebb kérdés, Németország háború utáni sorsa, függőben maradt, kivéve a „négyes megszállásról" (a megszállók körébe a franciákat is beleértve) szóló egyezményt. De Jalta igazi politikai sikerét nem is a napirend egyik vagy másik pontját illető határozatokban kell keresnünk; alapvető jelentőségét az adja, hogy a döntő pillanatban, a háború végső szakaszának előestéjén, megszilárdította a náciellenes hatalmak tömbjét, és végképp meghiúsította a nácik azon reményeit, amelyeket a nyugati hatalmakkal kötendő megegyezéses békébe vetettek. Néhány nappal a konferencia előtt, január 27-én, a szovjet offenzíva első nagy sikereinek hírére, Hitler megbeszélést hívott össze főhadiszállásán. Itt a következő tájékoztatást adta: jelentést juttatott el az angolokhoz, amelyben aláhúzta azt a tényt, hogy „az oroszok 200 000 embert készülnek megszervezni a német kommunista tisztek vezetésével"; újból kifejezte azt a reményét is, hogy a „közös ellenség" láttán meg tud egyezni Churchillel. Göring boldog hangulatban zárta le a megbeszélést, és így kiáltott fel: „Ha továbbra is így haladnak a dolgok, nemsokára táviratot kapunk nyugatról!"

Az annyira áhított távirat azonban sohasem érkezett meg. A jaltai konferencia érdeme, hogy ráborította a sírkövet a nácik megfeneklett ábrándjaira.

A REMAGENI HÍD. A SZOVJET CSAPATOK BÉCSBEN

Mindez azonban nem azt jelenti, hogy a továbbiakban egyenes, zökkenőktől és akadályoktól mentes lett a győzelem felé vezető út. Sőt, nem kétséges, hogy éppen a háború utolsó szakasza volt a legbonyolultabb, és ez vetette fel a legtöbb problémát, amelyek közül sok máig sem tisztázódott.

Mindenekelőtt megérett, és elég lármásan hangot is kapott az angolok és amerikaiak közti nézeteltérés. Az ardenneki csatával kapcsolatos heves szópárbaj, amely Bradley és Montgomery között zajlott le, már amúgyis feszült légkört teremtett a két nyugati szövetséges viszonyát illetően. A máltai katonai tanácskozáson, amelyen Németország megszállásának hadműveleti terveit vitatták meg, Sherwood megítélése szerint „az egész háború legélesebb ellentétei" kerültek felszínre. A viszály magva az előnyomulás iránya volt; ennek megfelelően kellett kibontakoznia a fő támadásnak. Az angolok Montgomery felfogása mellett szálltak síkra: észak felé kell áttörni a frontot, és onnan hatolni Németország belsejébe, a „hamburgi utat" követve. Az amerikaiak ezzel szemben Bradley nézetét vallották: „középen kell betörni", és a „frankfurti útba" kell torkollni. Eisenhower, aki szokás szerint a döntőbíró szerepét vállalta, az angol felfogást fogadta el, de nem zárta ki annak a lehetőségét, hogy a „támadó védekezés" keretei között Bradley hadseregei is hozzájáruljanak a fő támadás sikeréhez. A nézeteltérést látszólag presztizsokok szülték; a körül a kérdés körül forgott, hogy kire bízzák az áttörés felelősségét és dicsőségét? A valóságban azonban Churchill sürgető akarata húzódott meg a szemben álló stratégiai elképzelések értékelése mögött. Churchill a nagyobb támadó erők észak felé irányításával még egyszer megkísérelte, hogy revansot vegyen. Miután a Balkánon és Olaszországban vereséget szenvedett, minden igyekezetével azon volt, hogy „előbb érjen Berlinbe, mint az oroszok"; meg volt győződve arról – okkal vagy ok nélkül –, hogy a „hamburgi út" nemcsak a legrövidebb, hanem a legkönnyebben járható is. Terve azonban megbukott; nem azért, mintha a szövetséges főhadiszállás nem igyekezett volna azt megvalósítani. Megbukott azon egyszerű oknál fogva – erről gyakran hallgatnak a hadtörténészek –, hogy az európai szövetséges hadjárat egész utolsó szakasza

nem az előre meghatározott tervek szerint folyt le: megkerülte azokat, vagy egyenesen ellentétbe jutott velük. S ez az amerikai tábornokok helyi kezdeményezései miatt történt így. E katonai vezetők bosszankodtak amiatt, hogy másodlagos feladatot jelöltek ki számukra – a Montgomery által irányított akciót kellett támogatniuk –, és elhatározták: a maguk számlájára nyerik meg a háborút, s nem hagyják magukat bezáratni a máltai konferencia stratégiai sémái közé.

Montgomery északon minden részletében, kínos pontossággal előkészítette nagy offenzíváját; Patton 3. hadserege ezalatt, a kapott parancsok értelmében, kelet felé mozdult ki. Saját kezdeményezéséből azonban azt az utat követte, amelyet az ardenneki offenzíva során a németek tettek meg fordított irányban: áthatolt az erdőségeken, egészen Eifelig, innen Koblenzig, majd a Rajnáig. Közben az 1. hadsereg – Hodges parancsnoksága alatt –, amelynek az Eisenhowertől kapott utasítás értelmében arra kellett volna szorítkoznia, hogy átkeljen a Roerön, és megszilárdítsa állásait Erftnél, szintén a Rajna felé nyomult; azzal a szándékkal foglalt állást a nagy folyó hosszában, hogy valamiféle átkelési lehetőségre tesz szert, azután pedig, minden kapott parancs ellenére, folytatja előnyomulását. Az élénk észjárású és józan ítéletű Ingersoll írja: „A Rajnához való felvonulás versenyfutás-félévé alakult, hogy a »Far West« (messze nyugattól) hagyományai szerint területeket foglaljanak el. Amikor a startpisztoly eldördült, fogadni lehetett, hogy a nagy kavarodásban az egyik amerikai hadoszlop merről és hol zár majd el egy utat, hogy rászabaduljon egy aláaknázott hídra, mielőtt az aknák felrobbannának és elpusztítanák azt. A versenyfutást a 9. hadoszlop nyerte meg. Megkaparintott egy »ördögi hidat«: azt, amelyiket maguk a németek nyilvánítottak kevéssé biztonságosnak a forgalom lebonyolítására egy hónappal előbb, hogy odaértünk – annyira megrongálták bombázásaink. A németek azonban e hónap jó részét arra fordították, hogy megpróbálják kijavítani (esetleges visszavonulásuk számára). Így, amikor elfoglaltuk, a harckocsik, ha nehezen is, de át tudtak rajta kelni." Ez az „ördögi híd" a remageni híd volt. Március 7-én épen került a szövetségesek birtokába. A tű foka volt ez, amelyen keresztül – minden számvetés ellenére – szét kellett áradnia Németország felé a szövetséges elözönlésnek, villámgyorsan elérve Bonnt.

Pattonnak viszont meg kellett volna állnia a Moselnél. Ehelyett Pfalz felé tört, s a 7. hadsereggel egyetértésben hatalmas zsákba zárta a német erőket. Újból irányt változtatott tehát, és Frankfurt felé nyomult. Ő is átkelt a Rajnán, és ezzel megvalósította a máltai konferencián elejtett tervet.

UTOLSÓ HARCOK BERLINÉRT

1945. ÁPRILIS 29. MIHAIL JEGOROV ÉS MELITON KANTARIA FELDERÍTŐK KITŰZIK A REICHSTAG ROMJAIRA A SZOVJET ZÁSZLÓT

HIROSHIMA, 1945. AUGUSZTUS 6. AZ ATOMBOMBA

1945. SZEPTEMBER 2. A JAPÁN KÜLDÖTTSÉG A TOKIÓI ÖBÖLBEN HORGONYZÓ „MISSOURI" AMERIKAI CIRKÁLÓ FEDÉLZETÉN ALÁÍRJA A FEGYVERLETÉTELT

Végül Montgomery is megkezdte a maga offenzíváját. Légi úton szállított csapatok támogatásával átkelt a folyó keleti partjára, s itt egyenesen az ellenség vas- és tűzesőjébe került. A mocsaras terep megnehezítette a 2. brit hadsereg páncélos erőinek támadását. Ugyanakkor a 9. amerikai hadsereg (Simpson parancsnoksága alatt) könnyebb terepet talált az előnyomulásra, és hatalmas bekerítő hadmozdulattal körülzárta az egész Ruhr-medencét; végül is megfosztotta angol vetélytársát a zsákmánytól, amelyért az arnheimi partraszállás óta nagy versengés folyt a két hadsereg között. 300 000 német körül bezárult a harapófogó.

A 9. hadsereg parancsnokságát, miután hadműveletei révén újra egyesült az 1. amerikai hadsereggel, a továbbiakban Bradley vette át. Montgomery pedig még mindig ott állt a „hamburgi úton".

A parancsnokság átruházásának tényét – jegyzi meg Ingersoll – „különösképpen mellőzi Marshall tábornok hivatalos jelentése", azaz a második világháború legfontosabb amerikai forrása. De ennél még „inkább érthető" – folytatja Ingersoll – „azon tény kidomborításának a hiánya, hogy a Visztulánál kibontakozott nagy offenzíva elvette a nyugati front minden csípősségét, és lehetővé tette, hogy ezek a dolgok bekövetkezzenek". A megjegyzés híven tükrözi a valóságot. Februártól kezdve Hitler egyetlen gyötrelmes gondja a keleti front lett. Oda dobta át minden páncélos harci eszközét, az újakat és a kijavítottakat egyaránt: 1675 ágyút és rohamkocsit – szemben azzal a 67-tel, amelyet ugyanezen idő alatt a nyugati frontra küldött. A dráma utolsó felvonása folyamán a keleti fronton januárban bevetett 135 német hadosztály márciusban 183-ra, áprilisban 193-ra növekedett.

A Vörös Hadsereg a németek kétségbeesett védekezése miatt – akik mindenáron el akarták zárni a Berlin felé vezető utat – lemondott az Odera-Neisse vonalon való átkelésről. Újra megindított offenzívájában – szokásos stratégiája szerint – a szárnyak ellen fejtette ki a legnagyobb erőt. Március elején Zsukov hatalmas támadásba lendült a Baltikum ellen. Az ellenségtől elszakította Memelt, Gdanskot, Gdyniát és végül Stettint. A hónap közepe táján Konyev Szilézia felé nyomult előre, hogy északról megnyissa az utat Bécs felé. A Vörös Hadsereg, miután így megszerezte a teljes cselekvési szabadságot, és elejét vette minden német ellenoffenzíva-lehetőségnek, megkezdte nagy csatáját Bécs felszabadításáért. Hitler, a kelet felől rázúduló lavina láttán, kiadta embertelen kiáltványát: „Elrendelem minden katonai létesítmény, hírközlő és ipari berendezés, minden olyan értékkel bíró dolog elpusztítását a Birodalomban, amelyet az ellenség **akár most,** akár a jövőben fel tudna használni."

A Vörös Hadsereg megalakításának 17. évfordulóján Sztálin bejelentette: „A németek a harc folyamán 800 000 embert, 350 000 foglyot, 3000 repülőgépet, 4500 harckocsit, 12 000 ágyút veszítettek. A Vörös Hadsereg elfoglalt 300 várost, és Berlin küszöbén áll. Közel van már a németek feletti teljes győzelem!"

BERLINI CSATA

Az oly sok év óta várt s oly sok áldozat árán megszerzett győzelem bontogatni kezdte hófehér szárnyait a véráztatta Európa felett. Ennek ellenére egészen az utolsó pillanatig jelentkeztek olyan kísérletek, amelyek meg akarták semmisíteni gyümölcseit, meg akarták hiúsítani a békeszerető emberek reményeit. Miközben a náciellenes nagyhatalmak hadseregei a látóhatár minden oldaláról a III. Birodalom szíve felé nyomultak (március 30-án elesett Gdansk; egy napra rá Eisenhower a nyugati fronton már megadásra szólította fel a német hadsereget), a sötét reakciós erők, amelyek ősszel már előidéztek egy súlyos politikai válságot, újból erőre kaptak, és a demokratikus győzelem útjába álltak. Március 19-én Wolff, az olaszországi SS parancsnokló tábornoka, Bernben találkozott Allen Dullesszel, és ajánlatot tett az olaszországi német csapatok azonnali külön fegyverletételére. Szándéka komolyságának bizonyításául helyrajzi térképeket és katonai okmányokat adott át az angol–amerikai ügynököknek. Ezenfelül kötelezte magát, hogy Észak-Olaszországban nem rombolja szét az ipari berendezéseket, és beszünteti a harcot a partizánok ellen. „Ezzel kapcsolatban – számol be a találkozó egyik tanúja, Parrilli – Wolff azt kérdezte, hogy ezt a kötelezettséget ki kell-e terjesztenie a kommunistákra is?... Nevelése révén és meggyőződésből megingathatatlan antikommunista volt: azt szerette volna, ha az angolok és amerikaiak felhatalmazzák a Garibaldi-brigádok megsemmisítésére."

A megbeszélés végén Allen Dulles, mintegy összefoglalva az eredményt, a jelenlevőkhöz fordult, és mosolyogva felkiáltott: „Jó munkát végeztünk!" Az elsietett munka azonban nem sokat ért. A berni tárgyalások híre eljutott Sztálinhoz, aki határozottan reagált a hírre, és magyarázatot kért Roosevelttől és Churchilltől. A berni tárgyalásokkal kapcsolatos heves vita és az üzenetváltások egészen április elejéig elhúzódtak. Sztálin, március 29-i, Roosevelthez intézett levelében, így fejti ki közbelépésének okait: „Én nemcsak nem ellenzem, hanem éppen fordítva: tökéletesen helyeslem azt,

ha kihasználják a német seregekben bekövetkező bomlás minden esetét, és megnyitják kapitulálásukat az egyik vagy a másik frontszakaszon, s ha a német seregeket arra ösztönzik, hogy megnyissák a frontot a szövetséges csapatok előtt. De ahhoz, hogy az ellenséggel ilyen kérdésekről tárgyaljanak, csak abban az esetben járulok hozzá, ha ezek a tárgyalások nem könnyítik meg az ellenség helyzetét, ha a németek számára kizárják annak lehetőségét, hogy manőverezzenek, s ezeket a tárgyalásokat csapataiknak más frontszakaszokra, mindenekelőtt a szovjet frontra való átdobására használják ki." Sztálin tehát tökéletesen megértette – vagy megérezte – ezen tárgyalások szovjetellenes céljait s azt a szoros kapcsolatot, amely ezeket a szövetséges hadjárat végső szakaszával összefűzte a III. Birodalomban. Hogy a berni tárgyalásokat így és nem másként kell értékelnünk, azt megerősíti Churchill üzenete, amelyet ugyanekkor intézett Roosevelthez. Churchill arra kérte az amerikai elnököt, hogy gyökeresen változtassa meg a Németországban harcoló szövetséges csapatok katonai vonalvezetését. „Az orosz csapatok kétségtelenül le fogják rohanni egész Ausztriát, és be fognak vonulni Bécsbe. Ha Berlint is elfoglalnák, illetéktelenül beléjük vésődnék a benyomás, hogy a közös győzelemhez való hozzájárulásuk túlsúlyban volt. Nem szülhet ez bennük olyan lelkiállapotot, amely majd a jövőben súlyos és félelmetes nehézségeket fog támasztani? Ezért azt tartom, hogy politikai okokból olyan mélyre kell hatolnunk Németországban kelet felé, amilyen mélyre csak tudunk. Ha Berlin a mieink kezeügyébe kerülne, minden további nélkül el kell foglalnunk."

Míg Eisenhower bizonytalankodott – vagy legalábbis zavarban volt – Churchill követelését illetően („Természetesen, ha egyik pillanatról a másikra, váratlanul bekövetkeznék a totális összeomlás valamennyi frontszakaszon, mi előre fogunk rohanni, és Lübeck meg Berlin nem fognak hiányozni céljaink közül."), Roosevelt száraz nem-mel válaszolt a fenti kérésre. Churchillnek egyébként maguk az amerikai tábornokok is elzárták az útját: nem voltak hajlandók Montgomery vezérlete alatt újra kezdeni a „menetelést észak felé". Állásfoglalásukat – a presztizs-szempontokon kívül – pontosan körvonalazott katonai indítóok is meghatározta. „Bradley azt tartotta – tanúsítja Ingersoll –, hogyha északra, a keskeny frankfurti sávon nyomult volna Berlin felé, mindössze azt érte volna el, hogy a német hadsereget délre szorítja... Dél-Németországban pedig a német hadsereg eszményi terepet talált volna a végső ellenállásra." Churchill szovjetellenes stratégiája tehát még egyszer és utoljára megbukott. Elgondolásainak e végleges meghiúsulásán úgy feldühödött – amint egyik háború

utáni, 1954. november 23-i beszédében megvallotta –, hogy ettől kezdve a német hadsereget „a bolsevizmus ellen" igyekezett felhasználni, éppen úgy, ahogy az antanthatalmak tették az első világháború után. „Mielőtt véget ért volna a háború – a németek százezerszámra adták meg magukat, városaink pedig a boldogságban úszó emberektől hemzsegtek –, táviratoztam lord Montgomerynek, és irányvonalként lelkére kötöttem: legyen óvatos a németek fegyvereinek összeszedésénél; úgy intézze a dolgot, hogy ismét könnyen szétoszthassa azokat a fogoly katonák között, akikre akkor lesz majd szükségünk, ha a szovjet csapatok folytatják előnyomulásukat." Súlyos vallomás ez; vagy inkább ostoba ábránd! Az 1945-ös év áprilisában már minden manőverezés, a közös győzelem elleni mindenféle összeesküvés kudarcra volt ítélve; éppen a náci szörnyeteg megsemmisítésére vágyó népek akaratából és a szovjet hadsereg ellenállhatatlan nyomása miatt!

Roosevelt április 13-án a következő táviratot intézte Sztálinhoz: „Köszönöm önnek a berni incidens őszinte megvilágítását szovjet szempontból. Ma már úgy tűnik, hogy elhalványult, és száműztük a múltba, mint olyant, ami semmi hasznosat sem hozott. Bármint legyen is, közöttünk nem szabad kölcsönös bizalmatlanságnak lennie, a jövőben sem engedhetjük meg, hogy ilyen jelentéktelen félreértések keletkezzenek. Biztos vagyok benne, hogy amikor hadseregeink találkoznak majd Németországban, egy teljesen egybehangolt offenzívában egyesülnek és megsemmisítik a német haderőket." Egy valóban demokratikus gondolkodású ember utolsó üzenete volt ez. Roosevelt tiszteletben tudta tartani az amerikai nép jogos törekvéseit, amely viszonzásul – példátlan eset az Egyesült Államok történetében! – negyedszer választotta őt elnökévé 1944 novemberében. Néhány órával utolsó üzenete után végigszáguldott a világon az amerikai elnök váratlan halálának szomorú híre. A betegség véget vetett életének; meghalt anélkül, hogy saját szemével megláthatta volna a tündöklő győzelmet. Ez a második világháború utolsó nagy európai csatájával, a berlini csatával valósult meg, miután április 13-án befejeződött a Bécs felszabadításáért vívott harc. A szovjet offenzíva, amely a támadás előkészítése során kétmillió embert gyűjtött össze az Odertől, az április 16-ról 17-re virradó éjszaka kezdődött meg. „A fényszórók ijesztő tömege ontotta a fényt a németek védelmi vonalára – írja Zamjatyin szovjet tábornok –, elvakítva őket és megvilágítva az utat saját csapataink előtt. Az eredmény borzalmas volt. Tüzérségünk és légierőnk egyidejűleg mérte a hallatlan erejű csapásokat az ellenségre. A foglyok, akiket aznap ejtettünk, olyan lelkiállapotban voltak, amely határos volt az őrülettel."

Az első belorusz front csapatai Berlintől keletre és északkeletre, valamint az első ukrán front egységei dél felől egyszerre hajtották végre az offenzívát. Április 25-én az első belorusz front és az első ukrán front csapatai teljesen körülzárták Berlint. (Ugyanezen a napon az olasz partizánok, győzelmes felkelésükkel, rátették a koronát hosszú antifasiszta harcukra, és határozott beavatkozásukkal elvágták a német hadsereg „békés" megadásáról folyó sötét tárgyalások gordiuszi csomóját; harcukkal lehetővé tették az angol–amerikai csapatok számára, hogy szinte kardcsapás nélkül nyomuljanak előre a gót vonalon túl.) Ezután megindították összpontosított támadásukat a város ellen, amelyet elkeseredetten védelmezett a 3. páncélos SS hadtest és a 3. hadtest. Kuznyecov észak felől, Csujkov – Sztálingrád hős védője – dél felől tört a város középpontja, a Reichstag felé. A város utcáin – ahol a nácik kiragasztották Hitler utolsó kiáltványát: „Az oroszok sosem jutnak Berlinbe!" – mindkét részről irtózatos szívóssággal folyt a harc. Végül is elkeseredett, ember ember elleni küzdelemmé változott. Ruggero Zangrandi – a Berlin elestéről megjelent legerőteljesebb és legrealisztikusabb olasz élményleírás szerzője – találóan jegyzi meg: „A háború, amelyben emberek milliói ütköztek meg egymással, egyéni csatározások millióival végződött. Ezek olyan formákat öltöttek, amelyek az elmúlt századok embereinek harcmódjára emlékeztettek. A szovjet katonák lovakat vagy ökröket hajtottak maguk előtt az aláaknázott utcákon; a német állások felé rohanó állatok addig vágtattak a csendben, amíg robbanni nem kezdtek az aknák . . ." A küzdelem nemcsak a napvilágon folyt, hanem a föld alatt, az alagutakban, csatornákban is. „A föld méhében ijesztő harcok lángoltak fel; sötétben, félig vízben . . . ha valaki az óvóhelyen tartózkodott vagy az utcán állt, hallhatta a lövöldözés tompa morajá, amely a föld alól, a talpa alól jött."

A szovjet csapatok április 28-án elérték az Állatkertet, majd kitűzték a Reichstagra a vörös lobogót. Ugyanaznap London, Washington és Moszkva közös közleményben adta hírül, hogy a szovjet és amerikai csapatok 25-én találkoztak az Elbánál, Torgauban, és ujjongva köszöntötték a közös győzelem fegyverbarátságát.

Ez a testvériség nemcsak a természetes „bajtársias érzésből" fakadt, amely az „ugyanahhoz az oldalhoz tartozó" katonákat ösztönzi tettre. Az amerikaiak, előnyomulásuk során, hitetlenkedve és megrendülve bukkantak rá a koncentrációs táborokra; az azokat benépesítő kísértetek látványától elborzadva talán először értették meg és fogták fel, milyen mélységekből ered a második világháború, mit jelent saját győzelmük. Ez a felismerés

azonban, minden valószínűség szerint, nem volt elegendő ahhoz, hogy az új érzés, amely belülről erősítette meg a náciellenes szövetséget, az első benyomásokon túl is gyökeret verjen nagy többségükben. „Egyeseknek úgy tűnt közülünk – vallja meg Ingersoll –, hogy a háborúnak, a háború nagy pusztításának egyik legszomorúbb eredménye az volt, hogy az amerikaiak nem voltak képesek megérteni, mit tettek, amikor összezúzták a fasizmus fegyveres erőit Európában."

Április 29-ének éjszakáján Hitler, immár állandó lázas delíriumba süllyedve, tudomást szerzett az elbai találkozásról. („Lehet, hogy bármelyik nap, sőt bármelyik órában kitör a háború a bolsevisták és az angolszászok között, zsákmányuk, Németország miatt.") Miután Göringet és Himmlert – ezek már elhagyták őt, s a szövetségesekkel tárgyaltak – „árulóknak" nyilvánította, utódjául Dönitz tengernagyot nevezte ki. Egy napra rá, amikor az első orosz harckocsi már alig egy kilométerre volt a kancellária bunkerjétől, ahová bezárkózott, a diktátor barátnőjével, Eva Braunnal együtt öngyilkosságot követett el. Ilyen módon elkerülte a megtorlást. Bűntársa, Mussolini azonban hiába próbált megszökni előle német katonaruhában; Valerio partizánosztaga április 28-án Giulino di Mezzegra mellett elfogta és végzett vele. A berlini német csapatok május 2-án letették a fegyvert. Végül 3-án Montgomery elfoglalta Hamburgot. Két nappal rá felkelés tört ki az utolsó, még náci iga alatt nyögő európai nagyvárosban, Prágában. A német ellenállás szigetei egymás után omlottak össze; elsöpörte őket a szovjet és az angol–amerikai hadseregek egyesült ereje.

Május 6-án a Wehrmacht vezérkarának új főnöke, Jodl, a szövetséges főhadiszállásra érkezett, hogy felajánlja a feltétel nélküli megadást. Ezt május 7-én Reimsben alá is írták; két nappal később pedig Berlinben Zsukov tábornagy főhadiszállásán ratifikálták. A reimsi jegyzőkönyv értelmében 8-án, 23 óra 01 perckor véget értek Európában az ellenségeskedések. A dráma a megvert tábornokok részéről tanúsított fagyos és ünnepélyes magatartás közepette fejeződött be.

Olaszországban a fegyverszünetet – miután az olaszok már április 28-án aláírták Casertában – német részről egy beosztott parancsnok ratifikálta május 4-én, mivel a főparancsnok, Vietinghoff tábornok (március vége óta ő volt Kesselring utóda) következetesen távolmaradt a találkozóról. Távolmaradásának okáról Clark tábornok, az 5. amerikai hadsereg paracsnoka ad felvilágosítást: „Az olasz partizánok annyira aktívak voltak, hogy von Vietinghoff meg volt róla győződve: ha eljött volna főhadiszállásomra, hogy a fegyverletételről tárgyaljon, kíséretével együtt likvidálták volna."

XIII.

HIROSHIMA

A Felkelő Nap birodalma számára a Mariana-szigetekhez tartozó Saipan elleni amerikai támadás (1944. június 15.) jelentette a vég kezdetét.

A japán militaristák egészen addig a „térségstratégiának", a mérhetetlen és láthatatlan „Csendes-óceáni Vallum"* stratégiájának a hatékonyságával áltatták magukat. Elképzeléseik szerint a meghódított szigettenger valóságos „Valluma" veszi körül az abszolút uralmuknak alávetett új „Nagy Ázsia" határait. Ilyen ábrándokban ringatóztak, és nem számoltak azzal, hogy a háború a térségen át is eljuthat hozzájuk. Így történt, hogy amikor a szövetséges hajókaravánok a világ minden tájáról megindultak, hogy az emberi képzeletet felülmúlóan megmutassák az angolok és amerikaiak katonai potenciálját, háborítatlanul, még víz alatti támadásoktól sem zavartatva juthattak el a hadműveletek színhelyére. Az angolszászokat kezdetben lenyűgözte, elkápráztatta ellenfelük stratégiája; egyelőre megelégedtek azzal, hogy elhárították a halálos fenyegetést Ausztráliától és Indiától, majd azzal, hogy kikezdték a japánok védelmi rendszerének peremét. (A Csendes-óceán északi térségében visszahódították az Aleut-szigeteket, délen pedig – igaz, eléggé nehezen – a Salamon-szigeteket.)

A Saipan elleni támadással azonban a háború új szakaszába lépett: eljutott a Felkelő Nap országának „belsejébe". Ez magyarázza meg azt az elkeseredettséget, amellyel mindkét fél harcolt, több mint négy héten át. Ez magyarázza a csata megdöbbentő befejezését is. A távol-keleti háború legnagyobb sikerű olasz leírásának szerzőjénél, a szemtanú Mirko Ardemagninál olvassuk: „Nagumo tengernagy, a sziget támaszpontjainak és a tengeri haderőnek a parancsnoka, harakirit követ el. Saito tábornok, akit megvertek a nehezen sebezhető, friss amerikai csapatok, kétezer életben maradt ka-

* Vallum: a régi római birodalom határain létesített erődvonal. – *Szerk.*

tonájával utolsó rohamot intéz a támadók ellen; azután úgy, ahogyan elő van írva, harakirit követ el. A polgári lakosságot, mintegy 20 000 férfit és nőt, ugyancsak valami tébolyult öngyilkossági járvány szállja meg. A sziget magas szikláiról a mélybe vetik magukat, a férfiak csakúgy, mint a nők. A legapróbb részletekig megtartják az öngyilkosság protokolláris szabályait; így vesznek könnyed és fesztelen búcsút az élettől. Az amerikaiak némán asszisztálnak ezeknél a jeleneteknél . . ."

A saipani fegyverletétel azonban nemcsak a hihetetlen epizódok miatt emlékezetes, amelyek annyira idegenek az európai háború „szokásaitól". Saipan után mindkét fél „egyenleget" készített, és olyan döntéseket hozott, amelyeket a háború további menete szempontjából alapvetőeknek tekinthetünk.

Ez mindenekelőtt Japánra érvényes. Saipan elvesztését itt úgy értékelték, mint „a birodalom szívébe hatolt tőrdöfést". A japánok talán először eszméltek világosan rá, hogy a háborút el is veszíthetik. Ennek az „eszmélésnek" az eredménye volt Tojo tábornoknak, a japán militarizmus legfőbb képviselőjének menesztése is. 1940 óta Tojo összpontosította kezében a hatalmat, és úgy viselkedett, mint az európai diktátorok: jobban mondva feleelevenítette a „Sogun" ősi, despota figuráját, amely nem ismert korlátot akarata előtt. Bukása után Koisót nevezték ki miniszterelnöknek. Ez utóbbit egy „átmeneti kormány" fejének szánták, aki „ésszerűbb" irányba tereli majd a háborút, és akit nem csupán a győzelembe vetett vak hit vezet, mint a fanatikus Tojót.

1944 közepén minden rendelkezésre álló nyersanyagkészletet bevetettek a termelő apparátusba. Így azután a legnagyobb eredményeket érték el a háború kezdete óta. Foglalkozni kezdtek – bár túlságosan későn (mivel addig igen keveset vagy semmit sem tettek azon szédítő veszteségek pótlására, amelyeket az amerikaiak okoztak a japán kereskedelmi flottának: a kezdeti hatmillió tonnányi szállítmányok kétmillióra estek vissza) – az anyaországba irányuló szállítmányok minden eszközzel való biztosításával is. Erre a célra felhasználtak mindent, amit a „vak sors" kezük ügyébe adott: például fából készült dzsunkákat a költségesebb bárkák helyett. A petróleummal megtöltött hordókat a Csendes-óceán déli térségében egyszerűen a tengerbe dobták, és rábízták a „fekete áramlatra", hogy az szállítsa őket északra. Az erőforrások mozgósítása hasonló volt ahhoz, mint amilyent a III. Birodalomban rendeltek el az összeomlás előestéjén. Az „archaikus" elemek azonban, amelyek az ezeréves múltból keltek új életre az események nyomása alatt, mégis sok vonatkozásban sajátossá tették.

Megkezdődött a *kamikazék*, az öngyilkos pilóták bevetése; ezeknek gépükkel, illetve torpedójukkal az ellenséges hajó fedélzetére kellett irányítaniuk magukat. Műszakilag, tudományosan megszervezett „ösztönzés" volt ez az „öngyilkosságra", amelyet korunk háborújában úgy könyvelhetünk el, mint a sok „specialitás" egyikét. „Álomban élek, amelyet holnap már halálnak hívnak" – jegyezte fel az egyik kamikaze, küldetésének teljesítése előtt. Így határozta meg azt a jelentéktelen mesgyét, amely a Nap fiainak észjárásában elválasztja az életet annak ellenkezőjétől, a haláltól, a láthatót a láthatatlantól.

Végül, e készülődés előfeltételeként és következményeként, megérett a döntés: nem szabad ölbe tett kezekkel megvárni, amíg az ellenség a védőbástya határához ér, hanem minden rendelkezésre álló erőt be kell vetni a tengeri uralom visszaszerzéséért megvalósítandó döntő összecsapásra. Hiszen az a kísérlet, hogy Kínán keresztül teremtsenek szárazföldi összeköttetést Dél-Ázsiával, immár végképp meghiúsult.

S miközben a háború Európában döntő szakaszába lépett, a másik részről is töviről-hegyire újra megvizsgálták a távol-keleti hadviselés vonalvezetését, és megállapították az új stratégiai terv alapvető célkitűzéseit. Először a „támadás hadműveleti irányvonalait" vitatták meg, vagyis kijelölték azokat a „támaszpontokat", amelyeknek megszerzése okvetlenül szükséges Japán feltétel nélküli megadásának kikényszerítéséhez. A Pearl Harbourban 1944. július 26-án, Roosevelt jelenlétében megtartott megbeszélésen két ellentétes nézet állott szemben egymással ezzel kapcsolatban: King tengernagyé, az amerikai flotta főparancsnokáé és MacArthuré, a távol-keleti szárazföldi erők parancsnokáé. King véleménye szerint maximálisan ki kell használni a Mariana-szigetek minap történt elfoglalását, és innen egyenesen a kínai part és Tajvan ellen kell támadást intézni; a Fülöp-szigeti támaszpontokkal nem szabad törődni, azokat egyszerűen maguk mögött hagyhatják. MacArthur ezzel szemben azt tartotta, hogy a Fülöp-szigetek visszahódítása a főcél, amelynek minden egyéb hadműveletet alá kell rendelni. A vélemények párharcából MacArthur nézete került ki győztesen. Az amerikaiak eldöntötték, hogy október második felében partra szállnak a Fülöp-szigeteken. A következő hónapokban azonban felszínre került egy még mélyebben gyökerező véleménykülönbség. A támadás főirányában ugyanis megegyeztek, de az offenzíva végcélja homályban maradt, vagy legalábbis nem világították meg eléggé. Megelégedhetnek-e az anyaország megközelítésével, és megadásra kényszeríthetik-e Japánt azzal, ha blokád útján elvágják a világtól; vagy pedig fegyverrel kell elfoglalniuk az egész

szigetvilágot? A dilemma a második quebeci konferencián (1944. szeptember 11–16) került teljes egészében napvilágra, amelyet az egyesített vezérkarok főnökei Roosevelt és Churchill jelenlétében tartottak. Churchill megígérte az angol flotta részvételét a hadműveletekben, mihelyt Európában véget ér a háború. Egyben hangsúlyozta a burmai hadjárat jelentőségét, amellyel Nagy-Britannia a japán haderő nagy részét lekötve tartja a szárazföldön. Ezután borúlátó képet festett a kínai helyzetről. Kifejtette, hogy a japánok a háború legnagyobb offenzíváját készülnek kirobbantani Kínában. Szenvedélyesen védelmébe vette a brit vezérkar tervét, a Dracula-hadműveletet; a brit kétéltű expedíciós hadsereg szóban forgó akciója azért volt olyan fontos számára, mert célul tűzte ki, hogy – a burmai szárazföldi offenzívával párhuzamosan – átvág a Bengál-öblön, és elfoglalja Rangoont. Churchill fejtegetései azonban hűvös fogadtatásra találtak az amerikaiaknál, hiszen az angol miniszterelnök szándéka nyilvánvaló volt: arra törekedett, hogy Singapore meghódításával mint végső céllal visszaállítsa keleten a brit uralmat. – Az amerikaiaknak pedig inkább az volt a gondjuk, hogy megtalálják a módját, hogyan végezhetnek mielőbb Japánnal.

A konferencia részvevői egyhangúlag elfogadták az *End Run*, a „versenyfutás" stratégiáját: közvetlenül a végcélra törnek, és kikerülik a kisebb akadályokat. Leahy tengernagy, a tengerészek katonai tanácsadója szerint Japánt megadásra lehet kényszeríteni, ha egyszer visszafoglalták a Fülöp-szigeteket és megszereztek néhány támaszpontot a kínai parton. Szentül meg volt győződve a légi-tengeri blokád feltétlenül eredményes voltáról. Marshall tábornok, a hadsereg szószólója viszont azon a nézeten volt, hogy Japánt csakis nagyobb szigeteinek egymás utáni elfoglalásával lehet megadásra bírni; ebből a célból pedig a Kyushu-szigeti partraszállást kell először megvalósítani. A Marshall iránti bizalom az ő tétele számára biztosította a győzelmet: hiszen Marshall Észak-Afrikában és Európában győzelmesen harcolta végig a háborút. A quebeci konferencia ennélfogva elhatározta, hogy felszólítja az Egyesült Államokat és Nagy-Britanniát: „Németország leverése után minden rendelkezésükre álló tartalékukat vessék be a Japán elleni harcba." Az értekezlet egyébként úgy vélte, hogy a távol-keleti háború még „legalább 18 hónapig" el fog húzódni a III. Birodalom összeomlása után.

A quebeci konferencia döntése rendkívül fontos volt. Egyfelől az ellenfél részéről tapasztalt heves ellenálláson, másfelől azon a felismerésen alapult, hogy szovjet beavatkozás nélkül lehetetlen „likvidálni" Japánt az ázsiai kontinensen. Erről a beavatkozásról nem sok szó esett, nem vitatkoz-

tak róla: annyira természetesnek és elengedhetetlennek látszott az invázió stratégiájához. Ha a Leahy tengernagy által képviselt stratégiai elgondolás kerekedett volna felül, akkor a Szovjetunió beavatkozásának szükségessége vagy sürgőssége erősen lecsökkent volna.

A quebeci konferencia tehát a távol-keleti háborút illetően az orosz–amerikai szövetség katonai alapjára helyezkedett, amelynek politikai megfogalmazását a jaltai értekezlet adta meg.

Quebec után azonnal megindult a harc a Fülöp-szigetek visszahódításáért. Október 20-án, Leyte szigetének északkeleti partján, két amerikai hadtest megkezdte a partraszállást. A japán helyőrség aránylag gyenge ellenállást tanúsított. A háború kimenetelét viszont döntően befolyásolta a császári tengerészet ellenállása, amelyet a „So-terv" szerint hajtottak végre: minden erőt a Fülöp-szigetek visszahódításának megakadályozására összpontosítottak. Így került sor az egész távol-keleti háború leghatalmasabb légi-tengeri csatájára. Amerikai részről részt vett: a Kindaid tengernagy parancsnoksága alatt álló 7. hajóraj, amelynek a partraszállás közvetlen védelme volt a feladata; 6 páncélos hajóból (csaknem valamennyit a Pearl Harbour-i tengerfenékről hozták vissza), 11 cirkálóból, 18 kísérő repülőgép-anyahajóból, 86 torpedóvadászból és számtalan könnyű egységből állt; továbbá a 3. hajóraj, Halsey tengernagy parancsnoksága alatt, amely a „közvetett" védelem feladatával megbízva, az ellenséges támadás várható vonalán sorakozott fel. Ez a maga 6 páncélhajójával, 8 nagy repülőgép-anyahajójával és 15 cirkálójával az egész amerikai tengerészet legkorszerűbben felszerelt, legütőképesebb flottája volt, és minőségileg jóval felülmúlta a 7. hajórajt. Japán részről három hajóraj, illetőleg három fő támadó csoport sorakozott fel. Az elsőt, Ozawa tengernagyét – amely 2 öreg páncélhajóból, 4 kísérő repülőgép-anyahajóból, 3 cirkálóból és 10 torpedóvadászból állt – azzal a feladattal bízták meg, hogy magára vonja a 3. amerikai hajórajt. A Kurita parancsnoksága alatt álló második alkotta a fő támadó csoportot. Feladata a 7. hajóraj megsemmisítése volt, s e célból Leyte-et észak felől kellett megtámadnia. Két, összesen 64 000 tonnás szuperpáncélosa volt (a „Yamato" és a „Musashi"), mindkettő 9, egyenként 456 mm-es ágyúval felszerelve; ehhez csatlakozott 3 páncélhajó, 8 nehéz és 2 könnyű cirkáló, valamint több torpedóvadász. A harmadik, jóval gyengébb, Nashimura és Shima tengernagyok parancsnoksága alatt álló csoportnak az volt a feladata, hogy dél felől támadja meg Leyte-et; mindössze 2 páncélhajó és 3 nehéz cirkáló állt a rendelkezésére. Ekkora acélkolosszusok még sohasem szálltak tengerre, hogy ilyen méretű párviadalban mérjék össze erejüket. Egyetlen

tengeri csata sem volt még ennyire bonyolult és drámai. Mindkét részről szinte vaktában vívták, és ezért inkább hasonlított egy gigászi „szembekötősdi"-hez, mint összehangolt és parancsnokok által irányított hadmozdulatok összességéhez.

A tévedések, illetve félreértések sorozata már a csata előtt elkezdődött. A japán pilóták azt jelentették, hogy elsüllyesztették a 3. hajóraj 57 egységét, köztük legalább 19 repülőgép-anyahajót. Ebből a – teljesen alaptalan – feltételezésből született meg a japán támadó csoport páratlan összetétele: kihagyták belőle a repülőgép-anyahajókat. Ez a tény pedig már a csata előestéjén kiütötte kezükből a legerősebb fegyvert. A japánok drágán fizettek meg tévedésükért. A Kurita-csoportot már a Leyte elleni felvonulásuk során megtámadták a 3. hajóraj repülőgépei: október 24-e folyamán szünet nélkül váltották egymást fölötte, és halálra sebezték a büszke „Musashi"-t. A japánok tévedését azonban rögtön „ellensúlyozta" az amerikai pilóták egy hasonló hibája. Ezek is jelentést adtak arról, hogy „szétszórták" az említett csoportot, mégpedig annyira, hogy az kénytelen volt elhagyni a csata színhelyét. (A valóságban csak ideiglenesen irányt változtatott.) Ilyen módon a 3. hajóraj, amely már győztesnek tartotta magát, könnyen beleesett a japán csapdába. Amikor feltűnt előtte az Ozawa-csoport, rögtön rávetette magát, hogy észak felé üldözze; ezzel pedig fedezetlenül hagyta az öbölben felsorakozott 7. hajóraj hátát. A „So-terv" tehát valóban úgy játszódott le, ahogy elgondolták; anélkül azonban – és ez tette fonákká az egész helyzetet –, hogy a japán tengernagyok tudtak volna róla. A Nashimura–Shima-csoport, miután megszakadt az összeköttetése a Kurita-csoporttal, az amerikaiakhoz hasonlóan úgy vélte, hogy szétszórták azt. Ezért pusztán a kapott parancsok iránti vak engedelmességből, az „öngyilkos misszió" tudatában, dél felől, a Surigao-szoros felől támadást intézett az amerikaiak ellen. Ez az akció azonban csak a 7. hajóraj tűzerejének nyomasztó fölénye miatt lett „öngyilkos küldetéssé": az amerikai flotta egy óra leforgása alatt, alighogy a radar segítségével észrevette az ellenséget, elsüllyesztette a két japán páncélos hajót. Kindaid azonban nem sokáig örülhetett győzelmének. Október 25-én hajnalban váratlanul a Kurita-csoport tüzébe került, amely az éj folyamán észrevétlenül áthaladt az S. Bernadino-szoroson. A „kísértet-flotta", amelyet mindenki elveszettnek hitt, hirtelen, fenyegetően és lenyűgözően bukkant fel előtte. A hihetetlen hírt azonnal továbbították a már messze hajózó Halseynek is, akit csak nehezen lehetett meggyőzni az értesülés hitelességéről. Az utolsó és végzetes tévedést azonban maga Kurita követte el: ahelyett, hogy egyenesen megtámadta volna az ellenséges flotta zömét,

dühödten üldözőbe vette a szoros kijáratának őrzésével megbízott két repülőgép-anyahajót. Ez után a haszontalan vállalkozás után, anélkül, hogy tudatában lett volna annak, milyen zsákmányt szalasztott el, irányt változtatott, és ő is elhagyta a csata színhelyét. Amikor Halsey megérkezett, hogy segítséget nyújtson Kindaidnek, Kurita már messze járt. A hatalmas 3. hajóraj felhasználására tehát gyakorlatilag nem is került sor. Woodward amerikai történész előadása szerint a hajóraj „a csata legválságosabb óráit előbb 300 mérföldnyire északon, majd 300 mérföldnyire délen töltötte, két ellenséges hajóraj (Ozawa és Kurita) között; anélkül, hogy bármelyikükre is sikerült volna leadnia akár egyetlen ágyúlövést; anélkül, hogy akár csak taktikai érintkezésbe is került volna valamelyikükkel".

A japánokat, akik október 25-e végzetes hajnalán már-már learatták a győzelem babérait, nem annyira az ellenfél hadmozdulatai, mint inkább a „véletlen" győzte le. Döntő jelentőségű volt az a tény, hogy az amerikaiak – ugyancsak szembekötősdit játszva – felváltva találták magukat szemben az ellenséges csoportokkal, s így egyiket a másik után tudták kiiktatni a harc színhelyéről, különösen jól kihasználva roppant légi fölényüket. Nézzük a csata mérlegét. Japán veszteségek: egy szuperpáncélos, 2 páncélos, 6 nehéz és 4 könnyű cirkáló, 4 repülőgép-anyahajó, 9 torpedóvadász. Amerikai veszteségek: 1 könnyű repülőgép-anyahajó, 2 kísérő repülőgép-anyahajó, 3 könnyű cirkáló. Egyik részről: a japán haditengerészet mindenét feltette mindenért, és nagy robajjal veszített; másik részről: az Egyesült Államok néhány jelentéktelen karcolás árán végérvényesen biztosította magának a Csendes-óceán ellenőrzését.

IWO JIMA SZIGETE, „JAPÁN ŐRSZEME", ELESIK

A Fülöp-szigetek visszahódításáért folytatott hadjárat a Leyte-i öbölben lezajlott csata után hosszan elhúzódott, és szinte véget nem érővé vált. A japánok elkeseredett ellenállást fejtettek ki az egész szigettengeren. Bármilyen kegyetlen következményekkel járt is a háború, elhúzódása (Tamura katona emlékiratai – a háború utáni japán próza egyik legjelentősebb műve – tanúsítják, hogy a mikádó katonái között, akiket a dzsungelben minden utánpótlástól elvágtak, a kannibalizmus esetei is előfordultak) mindent kiegyenlített azzal, hogy közelebb hozta a végkifejlést. Ugyanígy értékelhetjük a Burmában megindított új brit offenzívát, amelynek terveit Churchill már a quebeci konferencián ismertette. Mind a két esetben olyan

hadjáratról van szó, amely perifériku jelentőségű, és párhuzamosan folyik a háború valódi, nagy hadjáratával. Az offenzíva most már a birodalom szíve, a japán anyaországi terület ellen irányult, amelyet immár elszigeteltek tiszavirág életű birodalmától, és egyre szorosabb ostromgyűrűbe zártak.

A mikádó országa még válságosabb helyzetben nézett a végső erőpróba elé, mint a III. Birodalom a maga összeomlásának előestéjén. Japánt olyan bányavidékektől fosztották meg, amelyek a német erőfeszítést az utolsó pillanatig támogatták. Miután 1944 őrületes termelési üteme felemésztette a tartalékokat, és az amerikaiak elvágták a behozatal vonalát, a japán hadigazdaság alapjaiban kezdett szétmorzsolódni, mintha belsejét valami hatalmas szú rágta volna ki. Cohen adatai szerint 1945 elején a kőolajfinomítók nagyobb része már nem kapott üzemanyagot, az alumíniumgyárak bauxit nélkül álltak, az acélöntödékben nem volt vasérc és koksz, a lőszergyárak pedig nem rendelkeztek acéllal és alumíniummal. Ehhez az „önpusztításhoz" csakhamar a kívülről jött rombolás is hozzájárult. A légi offenzíva 1944 végétől kezdve szünet nélkül kalapálta a japán területet, még hevesebben, mint ahogyan az angolok és amerikaiak Németországot bombázták. A berepülések száma hetenként az 1200-at is elérte; végrehajtói a B 29-ek* voltak, amelyek a Mariana-szigeteken levő támaszpontjaikról szálltak fel.

Az emberi rombolás nemegyszer a természet erőinek csapásaival párosult, amelyek mindig ott leselkedtek a Felkelő Nap országának vulkánikus talajában. Ez történt például Shizuokában, 1944. december 7-én, pontosan három évvel Pearl Harbour után. „A kora délutáni órákban földlökések sorozata részben romba dönti a várost – jegyzi fel Ardemagni. – Kevéssel utóbb, amikor a lakosság már kezd magához térni, váratlanul felbukkannak a B 29-ek, amelyek folyékony tűzzel árasztják el a várost. Éjfélkor egy újabb földlökés teljessé teszi a pusztítást."

A tömeges légitámadások – ugyanúgy, mint annak idején Németországban – az invázió előhírnökei voltak. Ez gyakorlatilag az Iwo Jima-i előretolt támaszpont – a japánok által félelmetesen megerősített kis vulkánikus sziget – elleni kétéltű támadással kezdődött. Február 19-én 800 hajó – a Tokió bombázásától hazatérő repülőgép-anyahajók támogatásával – 60 000 tengerészt, illetve tengerészgyalogost tett partra a kietlen kis szigeten. Az öngyilkos repülők, akik rávetették magukat a repülőgép-anyahajók fedélzetére, hasztalan áldozták fel magukat: mindössze a „Saratogát" sikerült sú-

* Boening 29: amerikai gyártmányú 4 motoros távolsági nehézbombázó. – *Szerk.*

lyosan megrongálniuk. A tengerészgyalogosok a sziget védelmére felállított száz nehézágyú tüzében, valóságos tüzet okádó pokolban kezdték meg a sziklás terep és a japán bunkerek fokozatos elfoglalását, majd a kis sziget csúcsának fáradságos megmászását. Az amerikai hadviselés egyik legkeményebb, harminc napig tartó küzdelmére – több mint 4000 halott, 15 000 sebesült – volt szükség ahhoz, hogy a csillag-sávos lobogót kitűzhessék a Suribachi-hegy ormára.

A japán légierő Iwo Jima előtt süllyesztette el a „Bismarck Sea" repülőgép-anyahajót, egy másikat pedig, a „Franklin"-t, a kobei kikötő elleni támadás során súlyosan megrongált.

Még mielőtt véget ért volna a „Japán őrszeme" körüli harc, március 9-én lezajlott az egész háború legborzasztóbb légitámadása Tokió ellen: 300 géppel, amelyeket a Fuzsijama hatalmas vulkántölcsére irányított céljuk felé.

Tokió egész középpontja, 150 000 m^2-nyi terület, a földdel lett egyenlővé. A város lángtengerré változott. A megrémült lakosság a riadó pillanatában a csatornákba és a Sumida folyóba vetette magát, és nagyrészt megfulladt a dagályban. A repülőgépek tízezerszámra szórták a gyújtóbombákat; az egyetlen apokaliptikus éj folyamán 197 000 ember pusztult el.

A helyzet súlyosbodása miatt Koiso miniszterelnök lemondásra kényszerült. Helyébe a Kuantung szélsőséges elemeitől vereséget szenvedett „régi Zaibacsu" környezetével kapcsolatban álló Suzuki lépett. Ez a kormányváltozás egyben kétségbeesett kísérlet volt: az új kormány valamiféle módot próbált találni Japán teljes pusztulásának elkerülésére. Suzuki jelentéséből, amelyet a hatalom átvételekor készíttetett, kitűnt a termelőapparátus jóvátehetetlen válsága, a fenyegető infláció, az élelmezési helyzet reménytelensége; a gyárak nagy része a szénhiány miatt bezárás előtt állott. A Mandzsúriával való összeköttetés fenntartásának lehetősége volt az utolsó remény: onnan még jöhetett utánpótlás. „Az, hogy fenn tudjuk-e tartani legalább az összeköttetést a kontinenssel, jórészt az okinawai hadjárat kimenetelétől függ. Ha a hadjárat balul üt ki számunkra, akkor nem remélhetjük, hogy az összeköttetést júniusnál tovább fenntarthatjuk."

Az amerikai haderő Iwo Jima eleste után azonnal az Okinawa-szigetcsoport ellen fordult – ez a főszigeten kívül vagy 50 kisebb szigetből állt –, mert tudatában volt stratégiai jelentőségének. Ez volt a japán anyaország védőbástyája a kelet-kínai part és a Sárga-tenger felől. Miután a nehéztüzérség elhelyezése céljából elfoglalták a Keruma-szigeteket, április 1-én egy teljes hadtest és egy tengerészekből álló kétéltű osztag (tengerészgya-

logság – *Szerk.)* megkezdte a partraszállást. Az öngyilkos repülők karüszszelje ismét hiábavalónak bizonyult.

Japán ezeréves története folyamán először történt meg, hogy „idegen" tiporta a hazai földet. A halálos veszély érzése sugallta azt a döntést, amely elrendelte a büszke császári flotta maradványainak kifutását, hogy összeszedje az utolsó kőolajtartalékokat, bárhol találja is azokat. A „Yamato" szuperpáncélost – a „Musashi" ikertestvérét –, továbbá 1 cirkálót és 8 torpedóvadászt küldtek a pusztulásba: az ellenséges flotta, amely az okinawai vizeken cirkált, 18 páncélhajóból, 19 nagy repülőgép-anyahajóból és számtalan kisebb egységből állt. Az Ito tengernagy parancsnoksága alatt álló expedíciós japán flotta április 6-án szedte fel a horgonyt a tokuyamai támaszponton. Kitűzött útjának azonban a feléig sem jutott el: az amerikai gépek már másnap megtámadták, és elárasztották bombáikkal. Szinte valamennyi japán hajó elsüllyedt; mindössze 4 torpedóvadász menekült meg, míg a támadók csak 10 gépet és 12 embert veszítettek. Ez volt a japánok utolsó tengeri csatája. Az Okinawa birtoklásáért folyó harc 82 napig tartott, és csak június 21-én ért véget. A 110 000 főnyi helyőrségből 103 000-en elpusztultak; sokan, élükön a parancsnokkal, Ushima tábornokkal, a megadás helyett inkább az öngyilkosságot választották. De súlyosak voltak az amerikai veszteségek is: mintegy 18 000 halott.

A JAPÁN–SZOVJET TÁRGYALÁSOK

Miután Japán a háború valamennyi frontján visszavonhatatlanul vereséget szenvedett (február 4-én az amerikaiak bevonultak Manilába, március 4-én az angolok, kínai segítséggel, bevették a burmai Thazit), a Suzuki-kormány számára már csak a diplomáciai tárgyalások útja maradt nyitva, hogy a fenyegető katasztrófa elé gátat emeljen, vagy valamiképpen elhárítsa azt. Ez teljesen logikus volt. Az a konkrét kezdeményezés azonban, amelyhez folyamodott, európai nézőpontból teljesen „illogikusnak" látszott, vagy legalábbis nehezen lehetett magyarázatot találni rá: Japán a Szovjetunióhoz fordult, jóllehet a japán–szovjet kapcsolatok a semlegességi szerződés ellenére is állandóan feszültek voltak; a két ország kölcsönös bizalmatlansággal viseltetett egymás iránt. Ezenkívül a Szovjetunió április 5-én felbontotta a semlegességi egyezményt. A japánok nem kaphattak volna ennél jobb bizonyítékot arra, hogy a kontinens felől is veszély fenyegeti őket. Mégis, minden józan meggondolás ellenére, a Szovjetunióval való megegyezés le-

hetőségét tartották az utolsó ütőkártyának. A Suzuki-kormány ezt kétségbeesésében tette fel, anélkül, hogy jelét adta volna: tudja, hogy a játszmát elvesztette. Vajon miért? Az újabban kiadott – és az amerikai történészek, többek között Butow által bőven kommentált – japán dokumentumok lehetővé teszik számunkra, hogy megpróbáljunk válaszolni e kérdésre. A japán dokumentumok alapján nyilvánvaló, hogy a Szovjetunióval való diplomáciai tárgyalásokat különböző, sőt szétágazó indítóokok sugalmazták. A katonai vezetés feltétlenül arra törekedett, hogy kivédje az új fenyegetést, és a felmondott semlegességi szerződést egy kölcsönös előnyökre épített egyezménnyel pótolja. A hadsereg megelégedett volna azzal, ha a Szovjetunió „kívül marad" a háborún. A tengerészet – vagy azért, mert becsvágyóbb volt, vagy pedig azért, mert jobban szorongatta a pillanat kényszere – inkább igazi és valóságos szövetséget szeretett volna kötni, és azt javasolta, hogy engedjék át a Szovjetuniónak a flotta egy részét, cserében az értékes petróleumért és repülőgépekért. A „pacifisták", azaz a japán burzsoázia képviselői, akik Tojo bukása után ismét a politikai élet színpadára léptek, szintén ilyen irányban mozdultak meg, bár a katonaságtól eltérő indítóokok vezették őket. E csoport legtekintélyesebb képviselője Konoye herceg volt. (Ha szabad hasonlattal élnünk: Olaszországban ugyanígy „pacifisták" voltak a finánctőke képviselői, július 25-e hősei.) A japán imperialisták valószínűleg nem ringatóztak olyan ábrándokban, hogy a Szovjetuniót a maguk oldalára állíthatják; ugyanakkor mindent feltettek arra a reményre, hogy a Szovjetuniónak gazdag területi kárpótlást nyújthatnak a kontinensen, cserében a „be nem avatkozásnál" valamivel többért: az angoloknál és amerikaiaknál való diplomáciai közbenjárásért abból a célból, hogy mielőbb kiléphessenek a háborúból.

Az eshetőségeket tehát tévesen ítélték meg, vagy pedig nem értesültek arról, ami az „európai háború" során történt. Nem tudták, hogy Roosevelt és Sztálin Jaltában megegyeztek a közös japánellenes frontot illetően, és a legkonkrétabban tisztázták kölcsönös érdekeik tiszteletbentartását a Távol-Keleten. De ez nem is téves vagy alaptalan „számítás" kérdése volt. A japánok alapvető tévedésének hátterében „értetlenségük" állott: nem tudták felfogni, mit jelentett az európai háború során a náciellenes hatalmak tömbje, s mit jelentettek azok az elemek, amelyeket az elnyomott népek ellenállása hozott napvilágra; lényegében nem tudták, mi is az az „antifasiszta jelenség", amely annyira távol állt az ő világuktól. Az európai háború idegen maradt számukra. Annyira nem értették meg, miről van voltaképpen szó, hogy amikor megérkezett Németország összeomlásának

híre, Suzuki május 8-án kijelentette: a német fegyverletétel a „legkisebb változást sem" idézi elő a japán politikában, amelynek célja csupán „saját létük és védelmük" biztosítása. A németeket – fűzte hozzá – megverték, mert „hiányzott belőlük a lelki ellenállás ereje, ami viszont megvan a császár őfelsége alattvalóiban". Ezután gyorsan koncentrációs táborokba szállíttatta a Japánban élő németeket, amint előzőleg már a többi „idegennel" tette.

Május 14-én a „nagy hatból" (a kormányfőből, a külügy-, hadügy- és tengerészeti miniszterből, valamint a hadsereg és a flotta vezérkari főnökeiből) álló legfőbb haditanács napirendre tűzte a Szovjetunióval felveendő kapcsolatok kérdését, mégpedig a következő fontossági sorrendben: 1. Meg kell akadályozni, hogy a Szovjetunió belépjen a háborúba a Csendes-óceánon; 2. a Kremlt barátságos magatartásra kell bírni Japánnal szemben; 3. a Szovjetunióban meg kell teremteni egy diplomáciai közvetítés feltételeit, hogy a háború Japán számára kedvező módon érjen véget.

A két első pontot a katonai vezetők túlsúlya miatt jóváhagyták, a harmadikat egyelőre félretették. Hirota japán diplomatát megbízták, hogy lépjen érintkezésbe Malik szovjet nagykövettel. Időközben a japán ügynökök, tapogatózás céljából, egyéb tárgyalásokat is kezdtek: Svájcban kapcsolatot létesítettek az amerikai titkos szolgálat embereivel. Allen Dulles azt tanácsolta a japánoknak, hogy gyorsan cselekedjenek, azaz találják meg a módját a háborúból való kiválásnak, „mielőtt a Szovjetunió beavatkoznék". (Olyan tanács, illetve bizalmas közlés volt ez, amely súlyosan megsértette a Jaltában vállalt kötelezettséget a Szovjetunió beavatkozásáról.) Június 6-án a katonai körök nyomására újból összeült a legfőbb haditanács. Tojo külügyminiszter egyedüli ellenzése mellett jóváhagyták a hadsereg elgondolását, amely szerint békekötés helyett az egész nemzetnek fel kell kelnie, hogy visszaverje partjairól az inváziót, és az ellenséget a tengerbe szorítsa vissza. Ezt a tervet, Suzukival az élükön, a „pacifisták" is támogatták; valószínűleg azért, mert meg voltak győződve róla, hogy ezzel a kétségbeesett ellenállással még elérhetnek valamelyes katonai sikereket, amelyek viszont a diplomáciai tárgyalásokat segítenék sikerre. A június 9-i császári konferencia magáévá tette ezeket a következtetéseket.

A vélemények, az ellentétes kiindulási pontok ellenére, egy irányba hajoltak össze. Ezáltal bábeli zűrzavar és rendkívül összekuszált helyzet keletkezett (az egyik legnegatívabb elem ebben az elnyomott, tudatlan, végsőkig félrevezetett néptömegek aktív részvételének hiánya volt). A tanács határozatai értelmében utasították Hirotát, hogy erősítse meg kapcsolatait

Malikkal. Hirota június 24-én a szovjet nagykövetnél egy petróleum-szállítmányt sürgetett. Ezzel kapcsolatban kijelentette: „Ha a szovjet hadsereg és a japán tengerészet egyesítené erejét, Japán és a Szovjetunió a világ legerősebb hatalmai lennének." Malik azt válaszolta, hogy a „szovjet hadseregnek minden bizonnyal más a véleménye; ami pedig a petróleumot illeti, arra a Szovjetuniónak magának is szüksége van". Miután a tárgyalások – annak ellenére, hogy Hirota írásban adta át javaslatait, és többek között garantálta „Mandzsúria függetlenségét" – megfeneklettek, a kezdeményezést a felsőbb körök: Tojo külügyminiszter és maga Hirohito császár újították fel. A császár július 7-én magához hívatta Suzukit, és közölte vele elhatározását: Konoye herceg vezetésével különleges missziót küld Moszkvába, saját, személyes üzenetével. Ebben bejelenti szándékát, hogy azonnal kilép a háborúból. Ehhez a Szovjetunió segítségét kéri.

A következő napokban Sato moszkvai japán nagykövetet is tájékoztatták a császár elhatározásáról, hogy a szovjet hatóságoknál elháríthassa az akadályokat a japán diplomáciai misszió útjából. A rejtjeles üzenet leszögezte, hogy „Japán számára a feltétel nélküli fegyverletétel elfogadhatatlan". A következő üzenet a szovjet közvetítésbe vetett japán reményeket hangsúlyozta. De bármennyire is igyekezett Sato eleget tenni feladatának, semmit sem tudott elérni. Még azt sem tudta kivívni, hogy Molotov bárkit is fogadjon a küldöttség tagjai közül. A szovjet külügyminiszter és Sztálin a potsdami konferenciára készültek – a három „Nagy" harmadik értekezletére Teherán és Jalta után –, és nem volt idejük vagy szándékuk az alattomos japán javaslatokkal foglalkozni.

A POTSDAMI KONFERENCIA ÉS AZ ATOMBOMBA

A potsdami konferencia mérlege kétségkívül pozitív. A három „Nagy" elsősorban a következő pontokban egyezett meg: 1. Tanácsot kell létesíteni az öt nagyhatalom (Egyesült Államok, Szovjetunió, Anglia, Franciaország és Kína) külügyminisztereiből, London székhellyel; a tanács feladata, hogy a legyőzött országokkal kötendő békeszerződéseket előkészítse; 2. Németország leszerelése, demilitarizálása, „nácítlanítása", a háborús bűnösök megbüntetése és a nagy trösztök feloszlatása (vagyis nemcsak a nácizmus ideológiai és szervezeti felépítményét számolják fel, hanem alapjait is); 3. új nyugati határok kijelölése Lengyelország számára (Odera-Neisse), kárpótlásul a Curzon-vonaltól keletre eső, „elvesztett" területeiért; 4. a legyő-

zött országok felvétele az ENSZ-be, a békeszerződés aláírása után. Minden segítséget meg kell adni azoknak az országoknak, amelyek semlegesek maradtak, kivéve Spanyolországot, a Franco-rendszer fasiszta volta miatt.

A három „Nagy" megbeszélése ismét termékenynek bizonyult. Eredményei alkalmasak voltak arra, hogy tartósan biztosítsák a háború utáni békét, feltéve, ha mindenki híven teljesíti vállalt kötelezettségeit. A hivatalos, egyetértő nyilatkozatok és az alkalmi fényképek homlokzata mögött azonban a konferencia légköre nagyon is különbözött a teherániétól és a jaltaiétól, amelyek a győzelemhez vezető utat jelölték ki. Idegen, nyugtalan légkör volt ez, nem a régi „fesztelen", kölcsönös bizalom légköre. A konferencia július 17-én nyílt meg; 25-én az angol választások eredményére várva félbeszakították, majd 28-án ismét megnyitották, az angol delegáció élén Attleevel, a munkáspárt vezérével, aki a megbukott Churchill helyébe lépett. A konferencia augusztus 2-án ért véget. Amíg Anglia képviseletében Churchill volt jelen, egyetlen döntés sem született. A vita Lengyelország nyugati határainak kérdése körül forgott. A régi angol *premier* hajthatatlanul ellenzékben maradt, és mint később megvallotta, arra is kész volt, hogy „nyílt törésre" vigye a dolgot a Szovjetunióval, ha az továbbra is kitart a lengyel követelések támogatása mellett. Most már, a veszély elmúltával, Churchill nem volt azonos azzal az emberrel, aki megszervezte az 1940-es ragyogó angol ellenállást. Tárgyilagosan meg kell állapítanunk, hogy akkor haladó szerepet töltött be. A háború végén azonban csak egy makacs, reakciós kommunistagyűlölő volt, aki határozottan szembeszállt Sztálin javaslatával: szigeteljék el a Franco-rendszert, és segítsék visszaállítani a demokratikus rendet Spanyolországban. „Én voltam az – írja emlékirataiban –, aki elhárítottam ezt az ötletet, és így a kérdés lekerült a napirendről."

A helyzet csak Churchill elutazása után javult meg. Ekkor fogalmazták meg a fent idézett megállapodásokat is. Mégis igazságtalanság lenne, ha a potsdami konferencia furcsa légkörét csupán Churchillnek tulajdonítanánk. A konferenciára, legalábbis a nyugati tábor részéről, egy olyan új és kivételes jelentőségű esemény nyomta rá bélyegét, amelyről a hivatalos beszámolók nem tesznek említést. Az értekezlet megnyitásának napján rejtjeles távirat érkezett Washingtonból, a következő üzenettel: „A fiúk örvendetesen megszülettek." Az ártatlan szöveg mögött – amely ma már inkább cinikusnak tűnik – az első kísérleti atombomba Új-Mexikóban, egy kb. harminc méter magas toronyból történt felrobbantásának bejelentése rejtőzött. „A hőhullám félelmetes volt. Füst- és lángoszlop emelkedett egé-

szen a légkör határáig. A pusztulás mintegy másfél kilométer átmérőjű körben teljes volt."

A hír vétele után Truman és Churchill kölcsönösen szerencsét kívántak egymásnak, és – amint minden erre vonatkozó forrásból kitűnik – Truman azonnal elhatározta az új és félelmetes fegyver bevetését, hogy megadásra kényszerítse Japánt. Az angol és amerikai szövetségesek, akiket az európai háború utolsó szakaszában annyiszor választottak el egymástól stratégiai és politikai nézeteltérések, most habozás nélkül belementek, hogy összefűzze őket minden idők legjelentősebb katonai titkának szétthetetlen köteléke. Ettől kezdve Sztálint elszigetelték. Igaz, hogy a látszat megőrzése céljából úgy határoztak, hogy vele is közlik a hírt: olyan általános formában („anélkül, hogy a legcsekélyebb részletet is feltárnánk" – jelentette ki Churchill), amely nem ébreszthet benne nyugtalanságot vagy gyanút.

Az angol miniszterelnök leírása szerint a következőképpen közölték Sztálinnal az atombomba megszületését: „Láttam, hogy az elnök odalépett Sztálinhoz, és ketten, kizárólag tolmácsaik jelenlétében, társalogni kezdtek. Én körülbelül öt méter távolságra lehettem tőlük, és feszült figyelemmel kísértem a nagy fontosságú megbeszélést. Hiszen tudtam, mire készül az elnök. Lemérni a Sztálinra tett hatást: ez volt a lényeg. Úgy áll előttem minden, mintha tegnap történt volna. Úgy látszott, Sztálin örömmel fogadja a hírt. Egy új bomba! Rendkívül hatásos! Valószínűleg döntő az egész japán háború kimenetelére! Nagyszerű! – Ez volt a benyomásom akkor, és biztos voltam afelől, hogy *fogalma sem volt annak a horderejéről, amit hallott.*"

Nem tudjuk, s talán soha nem is fogjuk megtudni, számot vetett-e Sztálin a borzalmas fegyver merőben „új" jellegével vagy sem? Annyi bizonyos, hogy rendíthetetlenül nyugodt maradt. S míg az angolok és amerikaiak a potsdami konferencia során szántszándékkal félrevezették – vagy megkísérelték félrevezetni – az atombomba igazi jelentősége felől, ő változatlanul nyílt és őszinte maradt. Nem hallgatott el semmit, akkor sem, amikor a titkos tárgyalásokról beszélt, amelyeket Japán kezdeményezett a Szovjetunióval. Truman áradozva magasztalta Sztálin meg nem alkuvását; ő is mondhatott volna neki még egyet és mást, hiszen a Tokióból Moszkvába küldött üzeneteket felfogta az amerikai titkos szolgálat is, és így azok éppenséggel nem voltak ismeretlenek az elnök előtt.

De itt nem feladatunk, hogy ítéletet mondjunk a három „Nagy"-nak a konferencián tanúsított magatartásáról. Arra kell törekednünk, hogy az eddig ismeretessé vált adatok határain belül, minden önkényesen felállított

elméletet félretéve, tisztázzuk azt a rettenetes és fenyegető kérdést, amelyet a potsdami döntések vetettek fel: „Miért kellett Hiroshima?"

Az első biztos tény ebben a vonatkozásban az – és ebből kell kiindulnunk –, hogy az atombomba bevetését júniusig, a hármas találkozó előestéjéig, semmiképpen sem kapcsolták össze a Japán elleni háborúval. Az atomkutatások akkor indultak meg, amikor Japán megtámadta az Egyesült Államokat. Albert Einstein akkor közölte Roosevelttel az atombomba előállításának „elméleti" lehetőségét. Pontosan körülhatárolt fenntartásokkal fel is ajánlotta közreműködését: ha a kísérletek sikerrel járnak, a bombát a Csendes-óceán egyik lakatlan szigetén kell felrobbantani; a robbantáshoz meg kell hívni az antifasiszta tömb „nagyjain" kívül a semleges megfigyelőket, valamint „Németország és Japán képviselőit" is, hogy meggyőződhessenek a további ellenállás céltalanságáról.

A kutatásokat, amelyeket az angol és amerikai atomtudósok, továbbá az olasz Fermi irányítottak, azzal a céllal folytatták, hogy „előbb fussanak be, mint Németország", tehát abban a téves feltevésben, hogy a német tudósok ugyanolyan messzire jutottak a kísérletezésben, mint az angolok és amerikaiak. 1944 nyarán azonban a nyugati szövetségesek Strassburgban és Nimwegenben foglyul ejtették a német atomtudósokat, és meggyőződhettek aggodalmuk alaptalanságáról. Igaz, hogy „elméletileg" a németek is megállapították az atombomba előállításának lehetőségét; gyakorlatilag azonban a kezdet kezdetén tartottak, tehát ott, ahol az angol–amerikai kutatócsoportok megkezdték a kísérletezéseket.

A nemrég elnökké választott Trumant Stimson hadügyi alállamtitkár, a borzalmas titok kevés letéteményeseinek egyike, tájékoztatta a kutatások állásáról. Truman ezek meggyorsítására bizottságot nevezett ki, amelynek elnökévé Byrnes külügyminisztert, tagjaivá pedig A. H. Compton, Fermi, Lawrence és Oppenheimer tudósokat nevezte ki. A kutatások eredménye azonban még annyira bizonytalan volt, hogy Leahy tengernagy – aki szilárdan kitartott amellett, hogy Japánt csak légi-tengeri blokáddal lehet térdre kényszeríteni – így fogalmazta meg véleményét: „Amit itt csinálnak, az a legnagyobb esztelenség. A bomba sohasem fog felrobbanni. Ezt mint robbanóanyag-szakértő mondom."

Emiatt az egyesült vezérkarok főnökei által Japán megadására kidolgozott terv még távoli lehetőségként sem vette tekintetbe az atombomba mindent megoldó bevetését. Stimson jelentése szerint mindössze „fokozott tengeri és légi blokádot, egyre hevesebb légi bombázásokat terveztek a nyári időszakra, egészen őszig, november 1-ig, amikorra a déli Kyushu-

sziget inváziójá̋t tűzték ki". Mindez még jobban kiélezi a kezdeti problémát, sőt pontos időrendi határok közé ágyazza be. Valóban: Truman egyetlen önigazolása, amelyre emlékirataiban hivatkozhat, és amelyet annyiszor megismételt az amerikai történetírás, a következő: az atombomba ledobása „legalább egymillió emberélet megkímélését" tette lehetővé, mert vele azonnal véget ért a még hosszúnak és véresnek ígérkező háború.

Ez a mentegetőzés azonban csak „általánosságban" jöhet számításba, abban az esetben, amikor a konfliktust egyetlen csapással megoldó hadieszköz megengedett vagy meg nem engedett voltáról folyik a vita. Konkrétan azonban nagyon is gyenge lábon áll, és minden alapot nélkülöz. Japánt már legyőzték. A Szovjetunió közvetítésének megszerzésére irányuló kísérletei azt az eltökéltségét bizonyítják, hogy megkeresi a háborúból való kilépés valamilyen módját. De itt van az amerikai tervben pontosan kitűzött dátum: „1945. november 1" is, amelyet az invázió kezdetéül jelöltek meg. Az Egyesült Államoknak nem, vagy alig került volna „emberéletbe" a partraszállás, ha megvárja az említett határnapot. Még kevésbé lehet feltételezni, hogy az „emberéletekért" való aggodalma kizárólag a japánoknak szólt volna. Napnál világosabb egy ilyen feltevés tarthatatlansága. Truman megjegyzi emlékirataiban, hogy az atombomba azonnali bevetésére a szakértő bizottság egyhangú véleménye ösztönözte. Igaz, hogy ez a bizottság, amelyben akkor ő elnökölt, június 1-én, még a Los Alamos-i kísérlet előtt, a következő pontokba foglalta véleményét: „1. A bombát mielőbb be kell vetni Japán ellen; 2. kétféle célpont ellen lehet felhasználni: katonai berendezések és hadi létesítmények ellen, vagy lakott területek és kényesebb épületek közelében; 3. az atombombát a fegyver mibenlétének előzetes közlése nélkül kell bevetni." Az idézet fontos bizonyítéka annak, hogy Truman nem „magától" jutott ilyen meggyőződésre. Ugyanilyen fontos azonban arra is emlékeztetnünk, hogy „az atombomba szociális és politikai következményeinek megvizsgálására" kiküldött bizottság, amely James Franck professzor elnökletével hét tudósból állott, még júniusban a fentivel teljesen ellentétes véleményezést juttatott el hozzá. A bizottság jelentése – miután éleslátóan kifejtette azon eset lehetetlenségét, hogy az Egyesült Államok tartósan az atomfegyver kizárólagos birtokában maradhasson – a bomba felhasználását illetően egyértelműen negatív álláspontot foglalt el. „Az atombomba váratlan bevetéséből adódó katonai előnyök és az általa megkímélt emberéletek eltörpülnek a rémület és a gyűlölet hullámai mellett, amelyek végigsöpornek majd az egész világon ... Ha az Egyesült Államok lesz az első hatalom, amely beveti ezt az emberiség

válogatás nélküli elpusztítására szolgáló új eszközt, kihívja maga ellen az egész világ közvéleményét, meggyorsítja a fegyverkezést, és előre elvágja annak a lehetőségét, hogy ezt a fegyvert a jövőben nemzetközi egyezmény útján lehessen ellenőrizni." A bizottság a továbbiakban magáévá tette Einstein véleményét, illetve fenntartását a bomba hatásának „gyakorlati kikísérletezéséről" egy elhagyott szigeten, és csak egy ilyen kísérlet megtörténte után járult volna hozzá használatához, akkor is csak az „ENSZ beleegyezésétől" függően.

Miért nem tartották tiszteletben ezt a szakértői véleményt? A keserű igazságot, amelyet Truman elhallgatott, Churchill nyersen kimondja emlékirataiban. Miután néhány dagályos szólamban elismétli Truman álhumanista önigazolását az emberélet megkíméléséről, a következőket állapítja meg: „Azonfelül *nem volt szükségünk az oroszokra.* A japán háború befejezése nem függött többé hadseregeik beavatkozásától a mészárlás poklának utolsó – és talán elhúzódó – szakaszába. Nem volt többé szükségünk arra, hogy szívességet kérjünk tőlük. Néhány nappal később a következő üzenetet küldtem Edennek: »Világos, hogy az Egyesült Államok jelenleg nem kívánja az oroszok részvételét a Japán elleni háborúban.« Az európai problémák egész sorát tehát saját hatáskörünkben és az Egyesült Nemzetek rugalmas elvei szerint oldhatjuk meg. Ha a látszat nem csal, egy gondviselésszerű eszköz birtokába jutottunk, amellyel meg tudjuk rövidíteni keleten az öldöklést, és amely még ragyogóbb távlatokat nyit meg előttünk Európában." Majd hozzáfűzi: „Nem kételkedem, hogy ugyanezek a gondolatok foglalkoztatják amerikai barátaimat is." Ennél a pontnál valószínűleg némi erőszakot tesz a tényeken: Trumannek is azt a merev, szovjetellenes logikát tulajdonítja, amely őt mint a halódó brit imperializmus bajnokát mindig jellemezte. Truman – ebben valamennyi forrás megegyezik – szorongva érkezett Potsdamba. Azt hitte, hogy meg kell majd győződnie a Szovjetunió beavatkozásának szükségességéről a Japán elleni háborúba, és attól tartott, hogy a roosevelti külpolitika vonalát kénytelen követni. Természetesen csak „forma szerint" – anélkül, hogy megértette vagy magáévá tette volna azt a széles távlatot, amelybe a roosevelti külpolitika beleilleszkedett: a Szovjetunió és az Egyesült Államok mint a Kína függetlenségéért és egységéért egyaránt kezeskedő két hatalom közötti tökéletes egyetértést; a Japánra kirótt „feltétel nélküli megadást", hogy tetőtől talpig, a császártól az „új zaibacsu" gazdasági érdekszövetségéig kizárják az agresszív revans minden lehetőségét. Az amerikai elnök meggyőződése annyira felületes volt, hogy elégnek bizonyult egyetlen, az új-mexikói

sivatagból érkező hír, hogy szögre akassza meggyőződését, és minden átmenet nélkül Churchill reakciós befolyása alá kerüljön. Elhatározása tehát – „azonnal" bevetni az atombombát – nem annyira a jövő higgadt és cinikus előrelátásából, mint inkább az amerikai külpolitika távlatainak hiányából született meg: a roosevelti örökség és a kezdődő hidegháború választúján. Ha az „emberéletek megkímélése" tételének vizsgálatánál nem is vágnak össze a dátumok, annál inkább egybevágnak akkor, ha a végzetes döntést a szovjet beavatkozás Jaltában eldöntött kötelezettségének dátumával hozzuk kapcsolatba (három hónappal a németországi háború befejezése után – tehát augusztus 9-nél nem később). És ebben az egybevágásban rejlik a szorongató kérdésre – „Miért kellett Hiroshima?" – adandó válasz nyitja. „Arra a következtetésre kell jutnunk – jegyzi meg P. M. S. Blackett angol tudós –, hogy az atombomba ledobása nem annyira a második világháború utolsó katonai akciója, mint inkább az Oroszország elleni diplomáciai hidegháború első nagy hadművelete."

HIROSHIMA ÉS NAGASAKI

A potsdami konferencián részt vevő angol és amerikai államférfiak július 26-án felszólították Japánt, hogy tegye le a fegyvert. A felszólítást Churchill és Truman közösen fogalmazták; Sztálinnak csak akkor mutatták meg, amikor már elkészült. A Felkelő Nap birodalmából azonban semmiféle hivatalos válasz nem érkezett. Mindössze a tokiói rádió jelentette ki: „Japán nem ismeri a feltétel nélküli fegyverletételt, és folytatja a háborút mindvégig, ahogy elhatározta."

Ezután a szövetséges légierő maximálisan fokozta a Japán elleni légi offenzívát. 35 várost figyelmeztettek, hogy „pusztító támadást" intéznek ellenük. Ebben a jegyzékben azonban Hiroshima és Nagasaki nem szerepeltek, ahhoz a megállapodáshoz híven, hogy az atomtámadást „előzetes figyelmeztetés nélkül" kell végrehajtani. A bomba összeszereléséhez szükséges anyagot a legnagyobb titokban szállították át a Mariana-szigetekbeli Tinian szigetecskére, az Indianapolis cirkálón. (A titoktartás olyan mérvű volt, hogy a hazatérő cirkálót, amikor egy japán tengeralattjáró megtorpedózta, minden segítség nélkül magára hagyták.) A két rendelkezésre álló bomba (úgy látszik, ekkor csakugyan nem volt több kettőnél) „lelkét", az urániumot és plutóniumot azonban két páncélozott repülőgép vitte Tinianba. (Ezek közül az egyiket visszatérőben lelőtte egy kamikaze; való-

színűleg így keletkezett a legenda egy harmadik, szintén bevetésre készen álló atombombáról.) Az első misszió felelős vezetőjéül a kiváló amerikai pilótát, Thomas W. Ferebeet jelölték ki, akinek Japán fölött végrehajtott több száz repülése folytán megvolt a kellő tapasztalata.

Ferebee-nek augusztus 3-tól kezdve készen kellett állnia feladatára az *Enola Gay* nevű B 29-es repülőgéppel, amelynek pilótája Paul Tibbes alezredes volt (a repülőgép nevét a pilóta édesanyjára való emlékezésül választotta). A Fülöp-szigetek és a Kyushu-sziget között dühöngő tájfun azonban először visszafordulásra kényszerítette őket. Az amerikai vezérkar augusztus 5-én este 9 órakor adta ki visszavonhatatlan parancsát. Éjfélkor a három B 29-es bombázó, közöttük az *Enola Gay*, a levegőbe emelkedett. Egy másik, két bombázóból álló raj 20 kilométer távolságból követte őket – védelem és megfigyelés céljából. Az *Enola Gay* fedélzetén levő 11 főnyi személyzetből csak a pilóta és Ferebee ismerte küldetésük célját. A repülőgép hajnalban ért Hiroshima tengerbe nyúló, zöldellő hegyfokához. A célnál, 10 000 méter magasságban, Ferebee ujja megnyomta a gombot, és kioldotta a bombát, amely földet ért és felrobbant, mielőtt a gép még függőleges helyzetbe jutott volna. Az *Enola Gay* körülbelül két perc alatt hatalmas kört írt le Hiroshima körül, majd megfordult, és irányt vett a tenger felé. A várost azonnal sötétség borította el, amely az öblöt is befedte. A halálos éjszaka összesűrűsödött a város körül – mondta később Ferebee* –, „olyan volt, mintha egy kéz ujjai ökölbe szorultak volna". A sötétség rávetette magát az égből jött támadásra, majd a köd és füst hatalmas tömegéből, amely szédítő gyorsasággal szállt a sztratoszféra felé, baljósan és félelmetesen kivált az atomgomba. Az első atompilóta lakonikusan csak ezt a mondatot jegyezte fel noteszébe: *good results* (jó eredmények), majd közölte támaszpontjával küldetésének szerencsés kimenetelét. A hírt továbbították Washingtonba. Truman elnök fél órával később jachtja fedélzetén értesült róla.

Lehetetlen leírni, mi játszódott le a Hiroshimára boruló, halálos szemfedél alatt. A túlélők tanúsága szerint a hiroshimaiak, akik a nagy magasságban meglátták a közeledő B 29 ezüstösen csillogó szárnyait, ügyet sem vetettek a riadóra: annyiszor repültek át a város felett anélkül, hogy egyszer is bombáztak volna. Hirtelen egy fehér villanás, mintha a nap robbant volna fel az égen. Háromszázezer ember állt ott megvakítva, vagy tett néhány

* Ismeretes, hogy Ferebee később az atomháború ellenzőinek sorába lépett. Bár cselekedetét nem tudta jóvátenni, erkölcsileg mindent megtett ennek érdekében. Az amerikai hivatalos körök hadjáratot indítottak ellene, és elmegyógyintézetbe zárták. – *Szerk.*

bizonytalan lépést az atomkorszak „zérus" órájában, a piszkosfehér káoszban, amely mindent beborított. „Egyszerre villanás vakított el – írja Hahiya –, amelyet rögtön egy másik követett. A kert árnyai eltűntek. A tárgyakat nem lehetett megkülönböztetni egymástól. Azonnal felugrottam, hogy meneküljek, de utamat romok és leszakadt gerendák zárták el. Rendkívül gyengének éreztem magam, és meg kellett állnom, hogy lélegzetet vegyek. Legnagyobb meglepetésemre azt vettem észre, hogy teljesen meztelen vagyok." A villanás egy tízezred másodpercig tartott. Majd láthatatlan hullámokban elviselhetetlen hőség zúdult a városra, gigászi tölcsért alkotva, amelynek a csúcsa 50–60 méter magasságban volt, kerülete pedig 1200 métert ölelt át. Jóformán senki sem észlelte a robbanás hangját, olyan fülsiketítő volt. A hőségtölcsér belsejében minden felszívódott: emberek és tárgyak egyaránt. „Kétszáz méterre a középponttól – mondja Fernand Gigon – még most is látok egy árnyékot, amely pontosan egy ember alakját ábrázolja, amint ott ül a gránitlépcsőn. Hirtelen ott termett előtte egy másik, és megállt előtte. Amikor a légnyomás a kőhöz szorította őket, mindketten ott hagyták testük lenyomatát. Nem láttam mást, csak ezt a két embert."

A hőségtölcsér, önmaga körül forogva, körös-körül borzasztó nyomást szabadított fel. A pusztítás szélvihara, amely csaknem minden épületet romba döntött, és földhöz vágta az embereket, rövid ideig tartott. A túlélők azonban nem tudják megmondani, meddig. Rögtön ezután megfékezhetetlen tűz csapott ki a romokból. A túlélők menekülni igyekeztek, belevetve magukat minden pocsolyába; rémületükben az Ota folyó felé rohantak. A villanás, a csattanás, a tűz után az ólomszínű eső következett, amely néhány percig hullott a talajra. De nem oltotta el a tüzet, hanem a földön elpárologva minden cseppjével az atomhalált terjesztette. Az eső megszűnte után elkezdődött azoknak a haláltusája, akik még életben maradtak. „Vagy egy órahosszat jártam azután – meséli egy kislány, Hisayo Yaguhi, aki akkor tizenegy éves volt –, hogy az eső megszűnt. Mivel egyetlen ápoló sem törődött velünk, Ken-han és én otthagytuk az óvóhelyet. Miközben odabent ültünk, lábunk olyan merev lett, hogy nem tudtunk kiegyenesedni. Kint a tűz áldozatainak egy csoportjával találkoztunk. Csaknem mindannyian meztelenek voltak, testük vörös volt az égési sebektől. Lassan, nagyon lassan mentek, és időnként egyikük-másikuk összeesett az út mentén. A folyó partján és a földeken ott feküdtek az emberek és az állatok. Messzebb, a hídnál, egy terhes asszony feküdt égési sebekkel borítva, teljesen meztelenül."

Ezzel az utolsó borzalmas látvánnyal fordítsuk el tekintetünket Hiroshimától: a toll nem engedelmeskedik többé. Íme, a meztelen és nyers számok. A város mintegy 12 kilométer hosszúságban teljesen elhamvadt. A halottak száma 80 000, s ugyanannyian megégtek, arra kárhoztatva, hogy csaknem valamennyiüket atomrák vigye sírba. A 90 000 épületből 65 000 pusztult el vagy vált használhatatlanná. A dráma a második atombomba Nagasakira dobásával augusztus 9-én megismétlődött, csekély különbségekkel. Ez alkalommal Kokurát választották célpontul, de a kedvezőtlen időjárás megakadályozta a repülőket, hogy odajussanak. Nagasakit is felhők fedték, de egy köztük levő rés lehetővé tette a bombázók számára, hogy ledobják terhüket. Az apokalipszis így rászabadult Japán egyetlen olyan központjára, ahol a kereszténység tartós hagyományokra tekinthetett vissza. A Nagasakira ejtett plutóniumbomba – a Hiroshimára dobott urániumbombához viszonyítva – 15 százalékkal nagyobb romboló erejű volt. Az 57 000 házból 20 000 pusztult el vagy sérült meg súlyosan. A halottak száma 40 000 volt. 70 000-en pedig, akik égési sebeket szenvedtek, hosszú haldoklásra ítéltettek.

Truman augusztus 9-én bejelentette a rádióban: „A világ fel fogja jegyezni, hogy az első atombombát Hiroshima katonai támaszpontra dobták le. Ez azt bizonyítja, hogy a polgári lakosság pusztítását mindenképpen el kívántuk kerülni." A „Bombing Survey" hivatalos jelentésében viszont a következőket olvashatjuk: „Hiroshimát és Nagasakit a lakosság összezsúfoltsága és tevékenysége miatt választották ki célpontul" (tehát – úgy hisszük, így kell értenünk – azért, mert e két városban túlnyomó többségben éltek munkások; Hiroshima gyárai azonban csaknem teljesen sértetlenek maradtak).

Egyidejűleg a Szovjetunió is belépett a háborúba. Malinovszkij csapatai Senjang (Mukden) irányában, Melekové Pincsiang (Harbin) felé, a főparancsnok, Vasziljevszkij csapatai pedig Csicsikar irányában indítottak támadást. Néhány napi harc után a szovjet csapatok nagy mennyiségű fegyvert, hadianyagot és félmillió foglyot ejtettek, 80 000 japán katonát pedig megsemmisítettek. Szovjet részről 8000 halott és 20 000 sebesült volt a veszteség. Az offenzívának a következő napokban a mandzsúriai Talienig, Koreában pedig a 38. szélességi körig kellett volna hatolnia. De a világnak, amelyet megrémített az első atombombázás bejelentése, hogyan lett volna füle ahhoz, hogy tudomásul vegye a szovjet előnyomulást? Hogyan vette volna észre, hogy a Szovjetunió harci eszközével zárult be véglegesen a Japán körüli kör? Moszkvában csendben fogadták a bejelentést – a sajtó

csak néhány sort szentelt neki –, de ez a hallgatás beszédesebb volt minden kommentárnál.

Augusztus 9-én éjjel, drámai ülés után, a legfelsőbb japán haditanács, képtelen lévén megegyezésre jutni, a mikádó országában első alkalommal bízta a császárra a döntést. Augusztus 10-én 7 órakor kábelüzeneteket küldtek Stockholmba és Bernbe, amelyben bejelentették határozatukat: „Elfogadjuk a potsdami nyilatkozatokat, abban a meggyőződésben, hogy ez a nyilatkozat nem tartalmaz olyan követeléseket, amelyek őfelségének mint szuverén úrnak előjogait korlátozzák." Augusztus 12-én 4 órakor megérkezett az amerikai válasz, amely a „megadás" kifejezést „feltétel nélküli megadássá" változtatta, meghagyva a trónt. „A fegyverletétel pillanatától kezdve a császár és a japán kormány hatalma a szövetséges főparancsnokság alá lesz rendelve. Ez minden olyan intézkedést meg fog tenni, amelyet alkalmasnak ítél arra, hogy a fegyverletétel céljait megvalósítsa."

Augusztus 15-én a japán lakosság – az „ultra"-tisztek egy lázadási kísérlete és a tömeges öngyilkosságok után – a rendőrség parancsára összegyűlt a városok főterein, hogy meghallgassa a császár rádiószózatát. Hirohitó bejelentette, hogy „az emberiség megmentése érdekében" kénytelen volt elfogadni a fegyverletételt. A császár azonban „archaikus" nyelven beszélt, amely az ég fiának kiváltsága, és amelyet egész Japánban csak néhány tucat ember ért. Talán senki sem értette meg világosan a bejelentés lényegét. Az atombombázások jelentősége még nem nyilvánult meg a maga teljes borzalmasságában a japán lakosság előtt, amely erőtlenül és közömbösen adta át magát a sok megpróbáltatásnak. A japánok csak a jövőben, mintegy lidérces álomból ébredve fognak majd számot adni mindarról, ami történt. Mégpedig igen élénken. Amint egy háború utáni daluk mondja:

„A felperzselt földön, íme, fehér virág nyílik.
Nem tűrjük többé, hogy atombomba
Harmadszor sújtsa
Városainkat."

A fegyverletétel végérvényes okiratát szeptember 2-án, a tokiói öbölben, a „Missouri" páncéloshajó fedélzetén írták alá.

IDŐRENDI TÁBLÁZAT

1933

Január 30.	A nácizmus hatalomrajutása Németországban: Hindenburg birodalmi kancellárrá nevezi ki Hitlert.
Február 27.	A Reichstag felgyújtása.
Március 27.	Japán kilép a Népszövetségből.
Június–július	Feloszlatják a németországi pártokat; az NSDAP (Német Nemzeti Szocialista Munkáspárt) marad az egyetlen politikai párt.
Október 14.	Németország kilép a Népszövetségből.

1934

Január 10.	Lengyel–német barátsági és megnemtámadási egyezmény.
Június 30.	A „Röhm-puccs" ürügyén Hitler és Göring lemészároltatja a náci párton belüli politikai ellenfeleit.
Július 25.	Náci puccskísérlet Ausztriában. Dollfuss kancellár meggyilkolása. Olaszország csapatösszevonásokkal megakadályozza Ausztria bekebelezését.
Augusztus 2.	Hindenburg halála. Hitler „vezérré és birodalmi kancellárrá" nevezi ki önmagát. A hadsereget Hitlerre eskettetik fel.
Szeptember 15.	A Szovjetunió belép a Népszövetségbe.
Október 9.	A nácik meggyilkolják Marseille-ben Barthou francia külügyminisztert és I. Sándor jugoszláv királyt.

1935

Január 7.	Megbeszélés Rómában Mussolini és Laval francia külügyminiszter között. Laval Franciaország nevében beleegyezik, hogy Olaszország elfoglalja Abesszíniát.
Január 15.	A Saar-vidéki népszavazás; a népszavazás eredményeként a Saar-vidék egyesül Németországgal.
Március 16.	Az általános hadkötelezettség bevezetése. Németország ezzel nyíltan megszegi a versailles-i szerződést.
Május 2.	Francia–szovjet kölcsönös segélynyújtási egyezmény.
Május 16.	Csehszlovák–szovjet kölcsönös segélynyújtási egyezmény.
Június 18.	Angol–német flottaegyezmény.
Szeptember	Életbe lépnek a nürnbergi antiszemita törvények.
Október 4.	Olaszország megrohanja Abesszíniát.

1936

Március 7.	A német csapatok bevonulnak a Rajna-vidékre, amely a versailles-i szerződés értelmében addig demilitarizált övezet volt.
Július 18.	A spanyol polgárháború kitörése. Hitler és Mussolini Franco oldalára áll.
Október 25.	Megalakul a „Berlin–Róma-tengely".
November 25.	Németország és Japán aláírja az antikomintern paktumot.

1937

Május 28.	Neville Chamberlain Anglia miniszterelnöke lesz.
Július 7.	Japán támadás Kína ellen.
November 5.	Hitler a hadsereg és a külügyek vezetői előtt ismerteti Németország háborús terveit.
December 11.	Olaszország kilép a Népszövetségből.

1938

Február.	Hitler meneszti Blomberg hadügyminisztert, Fritsch hadseregfőparancsnokot, és maga veszi át a hadsereg legfelsőbb parancsnokságát. Neurath külügyminisztert Ribbentrop váltja fel. A hadsereg főparancsnoka von Brauchitsch vezérezredes lesz.
Március 13.	Ausztria bekebelezése („anschluss").
Április 24.	Konrad Henlein a csehországi szudétanémet területek autonómiáját követeli.
Szeptember 15.	Chamberlain látogatást tesz Hitlernél Berchtesgadenben. Anglia kész nyomást gyakorolni a csehszlovák kormányra, hogy mondjon le a szudéta területről.
Szeptember 22–24.	Chamberlain Hitlernél Godesbergben. Hitler követeli a kérdéses területek átadását, október 1-i határidővel.
Szeptember 25.	Csehszlovákia elutasítja a követelést.
Szeptember 26.	Hitler beszéde a berlini Sportpalastban. A Szudéta-vidék átadását utolsó követeléseként jelöli meg.
Szeptember 29–30.	A müncheni értekezlet.
Október 1.	A német csapatok bevonulnak a Szudéta-vidékre.
November 2.	Az első bécsi döntés. Szlovákia déli szegélyét Magyarországhoz csatolják.
November 9.	A „kristályéjszaka" Németországban. Számos zsidót lemészárolnak, zsinagógákat és lakásokat rombolnak szét.

1939

Január 13.	Magyarország bejelenti csatlakozását az antikomintern paktumhoz.
Február 3.	A Szovjetunió megszakítja Magyarországgal a diplomáciai kapcsolatokat.
Február 16.	Megalakul a Teleki-kormány.
Március 15–31.	Csehszlovákia szétdarabolása. Csehország német protektorátus lesz. Szlovákiát fasiszta vezetéssel „függetlenné" nyilvánítják. A horthysta csapatok megszállják Kárpát-Ukrajnát.

Március 23.	A német csapatok bevonulnak a Memel-vidékre.
Március 28.	Véget ér a spanyol polgárháború.
Március 31.	Anglia és Franciaország garanciát ad Lengyelországnak.
Április 7–13.	A fasiszta Olaszország megszállja Albániát.
Április 11.	Magyarország kilép a Népszövetségből.
Április 13.	Anglia és Franciaország garanciát ad Romániának és Görögországnak.
Április 15.	Roosevelt felszólítja Hitlert és Mussolinit, tartózkodjanak a további erőszakos cselekedetektől; nemzetközi konferenciát javasol, de a diktátorok elutasítják a javaslatot.
Május 11.	A japán hadsereg Halhin-Golnál megtámadja a Mongol Népköztársaságot. A szovjet hadsereg szétveri a támadást. A háború szeptember 15-én ér véget.
Május 22.	Katonai és politikai szövetség Hitler és Mussolini között („acélpaktum").
Június 1.	Német–dán megnemtámadási egyezmény.
Augusztus 23.	Szovjet–német megnemtámadási szerződés.
Augusztus 29.	Hitler követelései: Danzig és a folyosó átadása Németországnak, a lengyelországi német kisebbség „védelme".
Augusztus 30.	Lengyelország elrendeli a mozgósítást.
Szeptember 30.	Párizsban Sikorsky tábornok vezetésével megalakul az emigráns lengyel kormány.
November 13.	Beneš Franciaországban megalakítja a Csehszlovák Nemzeti Bizottságot, amelyet a szövetségesek elismernek.

A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ

1939. szeptember 1.	A második világháború kitörése. A hitlerista csapatok 4 óra 45 perckor átlépik a lengyel határt, és megkezdik Lengyelország lerohanását.
Szeptember 1.	Általános mozgósítás Franciaországban, mind az anyaország, mind a gyarmatok területén.
Szeptember 1.	A Szovjetunióban elfogadják az általános hadkötelezettségről szóló törvényt.
Szeptember 1.	VI. György angol király aláírja az általános mozgósítást elrendelő parancsot.

Szeptember 1.	Hollandia semlegességi nyilatkozata.
Szeptember 1.	Olaszország nemhadviselőnek nyilvánítja magát.
Szeptember 1.	Magyarországon a háború kitörésének hírére kivételes hatalmat léptetnek életbe,
Szeptember 3.	Anglia és Franciaország hadat üzen Németországnak.
Szeptember 3.	Ausztrália, India és Új-Zéland hadat üzen Németországnak.
Szeptember 3.	Megalakul az angol háborús kormány. W. Churchill tengerészeti, A. Eden domíniumügyi miniszter.
Szeptember 3.	Mussolini közvetítő kísérlete és javaslata egy Olaszországban tartandó értekezletre.
Szeptember 5.	Az Egyesült Államok bejelenti semlegességét.
Szeptember 5.	Franco Spanyolországa semlegesnek nyilvánítja magát.
Szeptember 5.	Japán bejelenti semlegességét az európai háborúban.
Szeptember 5.	A németek bejelentik Észak-Szilézia elfoglalását.
Szeptember 6.	Krakkó eleste.
Szeptember 6.	A Dél-afrikai Unió hadat üzen Németországnak.
Szeptember 7.	Megkezdődik Anglia gazdasági blokádja Németország ellen.
Szeptember 9.	Lodz eleste. Megkezdődik a varsói csata.
Szeptember 9.	A harci tevékenység első jelei a nyugati fronton: a francia csapatok elfoglalják a warntsi erdőt.
Szeptember 10.	Kanada hadat üzen Németországnak.
Szeptember 11.	Szudán Anglia oldalán hadat üzen Németországnak.
Szeptember 12.	158 000 főnyi angol expedíciós hadsereg érkezik Franciaországba.
Szeptember 13.	Franciaországban megalakul a háborús kormány. Daladier miniszterelnök, külügy- és hadügyminiszter.
Szeptember 14.	Csáky külügyminiszter bejelenti, hogy Magyarország a háborús konfliktusban nem hadviselő állam.
Szeptember 14.	Gdynia lengyel helyőrsége megadja magát.
Szeptember 17.	A szovjet hadsereg felszabadítja Nyugat-Ukrajnát és Nyugat-Belorussziát.
Szeptember 17.	A lengyel kormány Romániába menekül.

Szeptember 22.	Roosevelt a semlegességi törvény reformját kéri az Egyesült Államok kongresszusától.
Szeptember 23.	Magyarország és a Szovjetunió között helyreáll a diplomáciai kapcsolat.
Szeptember 26.	A Daladier-kormány törvényen kívül helyezi a Francia Kommunista Pártot, és több munkásszervezetet feloszlat.
Szeptember 27.	Varsó hősies ellenállás után elesik.
Szeptember 27.	A német kormány az elfoglalt lengyel területeken katonai közigazgatást léptet életbe, Rundstedt tábornokkal az élen.
Szeptember 28.	A lengyel hadsereg maradványai Modlinnál leteszik a fegyvert.
Szeptember 28.	A Szovjetunió kölcsönös segélynyújtási szerződést köt Észtországgal.
Szeptember 28.	A Szovjetunió és Németország aláírja a két ország határainak megjelöléséről szóló jegyzőkönyvet. Ez elismeri, hogy a Szovjetunió megszállta az 1921. évi rigai szerződéssel elszakított területeket, és határként a Curson-vonalat állapítja meg.
Október 1–2.	Nyugat-Ukrajna és Nyugat-Belorusszia csatlakozik a Szovjetunióhoz.
Október 5.	A Szovjetunió kölcsönös segélynyújtási egyezményt köt Lettországgal.
Október 8.	Bombamerénylet Hitler ellen Münchenben.
Október 10.	A Szovjetunió kölcsönös segélynyújtási szerződést köt Litvániával.
Október 11.	Kereskedelmi egyezmény a Szovjetunió és Nagy-Britannia között.
Október 16.	Csekély erejű német offenzíva Mosel térségében a francia csapatok ellen.
Október 19.	Török–angol–francia kölcsönös segélynyújtási egyezmény.
Október 21.	Moszkvában megkezdődnek a szovjet–finn tárgyalások.
Október 23.	Katonai parancsnokok titkos értekezlete Hitlernél.
November 4.	Életbe lép az amerikai Neutrality Act (semlegességi törvény).
November 27.	Megvalósul a francia–brit blokk Németország ellen.
November 29.	Megszakadnak a szovjet–finn diplomáciai kapcsolatok.

November 30. A szovjet–finn háború kezdete.

November 30. A francia kamara 318 szavazattal 175 ellenében megadja a kormánynak a teljhatalmat a háború egész tartamára.

December 13. A Rio de la Plata-i tengeri csata kezdete a „Graf von Spee" német páncélhajó és három angol cirkáló között.

December 14. Quisling és Hogelin norvég fasiszta politikusok Berlinbe érkeznek, hogy találkozzanak Hitlerrel.

December 14. A Szovjetuniót a reakciós Finnország által kiprovokált háborús konfliktus ürügyén angol–francia nyomásra kizárják a Népszövetségből.

December 17. A „Graf von Spee" a Rio de la Plata-i csatában a levegőbe repül.

1940

Január 1. Általános mozgósítás Nagy-Britanniában.

Január Csehszlovákiában megalakul az Ellenállás Központi Bizottsága.

Február 1. A szovjet csapatok offenzívát indítanak a Mannerheim-vonal ellen.

Február 9. Sumner Welles amerikai helyettes külügyi államtitkár tárgyalásai Berlinben, Párizsban, Londonban és Rómában.

Február 15. Szovjet offenzíva az egész karéliai fronton.

Március 3. Svédország és Norvégia nem járulnak hozzá, hogy az angol–francia expedíciós hadtest területükön vonuljon át Finnországba, és felsorakozzon a szovjet hadsereg ellen.

Március 7. Moszkvában megkezdődnek a szovjet–finn béketárgyalások.

Március 12. 104 napig tartó háború után Moszkvában aláírják a szovjet–finn békeszerződést.

Március 18. Mussolini–Hitler találkozó a Brenneren.

Március 20. Franciaországban megbukik Daladier kormánya, és megalakul a Reynaud-kabinet.

Március 28. A legfelsőbb szövetséges haditanács ülésén Franciaország és Nagy-Britannia kötelezik magukat, hogy nem kötnek különbékét.

Március 31.	Megalakul a Karél-Finn Szovjet Szocialista Köztársaság.
Április 3.	Újjáalakul a brit kormány: Churchill a nemzetvédelmi bizottság elnöke lesz.
Április 9.	A német hadsereg megtámadja Dániát és Norvégiát: a német csapatok partra szállnak Narvikban, Trondheimben, Bergenben és Mossban.
Április 9.	Általános mozgósítás Dániában és Norvégiában.
Április 13.	Tengeri csata Narvik térségében az angol és a német egységek között.
Április 14.	Brit csapatok partra szállnak Narviknál, Namsosnál és Andalsnesnél.
Május 5.	A norvég kormány Londonba menekül.
Május 7.	A német hadsereg befejezi Közép- és Felső-Norvégia megszállását.
Május 10.	A németek betörnek Hollandiába, Belgiumba és Luxemburgba: megkezdődik a nyugat-európai hadjárat. Brüsszelt a belga kormány „nyílt városnak" nyilvánítja.
Május 10.	Chamberlain megbukik. Megalakul a Churchill-kormány.
Május 10.	Angol csapatok szállnak partra Izlandon.
Május 13.	A németek elfoglalják Dinant-t. A holland királynő Angliába menekül.
Május 13.	Lüttich elesik.
Május 14.	A német csapatok Sedannál áttörik a frontot.
Május 15.	A német csapatok elfoglalják Amsterdamot, Rotterdamot és Hágát. Winkelmann tábornok aláírja a holland hadsereg fegyverletételét.
Május 15.	A Maginot-vonal áttörése.
Május 18.	A németek elfoglalják Antwerpent és Ostendét.
Május 18.	Új Reynaud-kormány. Pétaint alelnökké nevezik ki. Gamelint Weygand tábornok váltja fel a főparancsnokságban.
Május 21.	A német csapatok elfoglalják Arrast és Amienst. Abbéville-nél elérik a La Manche-csatornát.
Május 22.	Szövetséges haditanács Vincennes-ben Churchill és Weygand részvételével.
Május 25.	A németek elfoglalják Calais-t.
Május 27.	Kezdetét veszi a dunkerque-i csata.
Május 27.	III. Lipót belga király aláírja a feltétel nélküli fegyverletételt.

Május 28.	A belga kormány Londonba menekül.
Május 28.	Dunkerque-nél megkezdődik az angol–francia és a belga hadsereg evakuálása.
Május 31.	A németek elfoglalják Lille-t.
Június 4.	A dunkerque-i csata vége. 338 226 szövetséges katona eljut az angliai kikötőkbe; az egész hadianyag a németek kezére jut.
Június 6.	A német csapatok áttörik a frontot a Somme-nál és az Aisne-nél.
Június 6.	A Francia Kommunista Párt felhívása Párizs megvédésére.
Június 9.	A németek elérik a Szajna és a Marne alsó folyását. Rouen elesik.
Június 9.	Norvégia kapitulál.
Június 10.	Olaszország hadat üzen Franciaországnak és Nagy-Britanniának.
Június 12.	Megnemtámadási szerződés Franciaország és Thaiföld, valamint Nagy-Britannia és Thaiföld között.
Június 13.	Reichenau páncélos hadserege Épernay térségében áttöri a frontot.
Június 14.	Saarbrücken előtt és a Rajnán túl, Colmar mellett a németek átlépik a Maginot-vonalat.
Június 14.	A német csapatok a hajnali órákban bevonulnak Párizsba.
Június 16.	Reynaud lemond, és átadja helyét Pétainnek.
Június 16.	A német csapatok elérik a Loire-t. Az angol légierő elhagyja a francia frontot.
Június 18.	Mussolini és Hitler Münchenben találkoznak a francia fegyverszünet ügyében.
Június 18.	De Gaulle tábornok, miután repülőgépen Londonba menekült, és ott megalakította a „Szabad Franciaország nemzeti bizottságát", felhívást intéz a franciákhoz, hogy álljanak ellen a németeknek.
Június 21.	Lyon elesik.
Június 21.	Olaszország megkezdi a hadműveleteket a Nyugati-Alpokban.
Június 22.	Pétain kormánya aláírja a francia–német fegyverszünetet, amely 25-én lép életbe.
Június 24.	A Villa Incisában aláírják a fegyverszünetet Franciaország és Olaszország között.

Június 28.	Az angol kormány elismeri de Gaulle tábornokot a „Szabad Franciaország" fegyveres erői vezetőjének.
Június 28.	A szovjet hadsereg bevonul Besszarábiába és Észak-Bukovinába.
Július 2.	Vichyben megalakul a németekkel együttműködő kormány, Pétain elnökletével.
Július 4.	A Pétain-kormány megszakítja a diplomáciai kapcsolatot Nagy-Britanniával.
Július 4.	Az olasz csapatok elfoglalják a Kelet-Afrikában levő Cassalát.
Július 5.	Svédország hozzájárul, hogy a németek használják vasútjait.
Július 10.	Az angliai légi csata kezdete.
Július 10.	A Vichy-kormány által egybehívott alkotmányozó nemzetgyűlés Pétaint alkotmányozó hatalommal ruházza fel. Albert Lebrun koztársasági elnök lemond.
Július 18.	Japánban megalakul Konoye kormánya.
Augusztus 3.	Az olasz hadsereg megtámadja Brit-Szomálit.
Augusztus 3.	A Litván Szovjet Szocialista Köztársaság felvétele a Szovjetunióba.
Augusztus 5.	A Lett Szovjet Szocialista Köztársaság felvétele a Szovjetunióba.
Augusztus 6.	Az Észt Szovjet Szocialista Köztársaság felvétele a Szovjetunióba.
Augusztus 6.	Svájcban törvényen kívül helyezik a kommunista pártot.
Augusztus 15.	Az Anglia légiterében megvívott legnagyobb légi csata; 76 német, 34 angol gép pusztul el.
Augusztus 17.	A németek teljesen zár alá veszik a brit szigeteket.
Augusztus 20.	Angliában kihirdetik az ostromállapotot.
Augusztus 20.	Az olasz hadsereg befejezi Brit-Szomáli elfoglalását.
Augusztus 29.	Az amerikai szenátus elfogadja az általános hadkötelezettséget.
Augusztus 30.	A második bécsi döntés. Észak-Erdélyt Magyarországhoz csatolják.
Szeptember 2.	Az Egyesült Államok 50 torpedórombolót ad át Angliának, tengerészeti és légi támaszpontok bérlete ellenében.

Szeptember 13.	Az olasz hadsereg megindítja offenzíváját Észak-Afrikában.
Szeptember 14.	Vasgárdista államcsíny Romániában.
Szeptember 16.	Az olasz hadsereg elfoglalja Sollumot és Sidi el-Barranit.
Szeptember 23.	A Vichy-kormány és Japán közti egyezmény értelmében japán csapatok vonulnak be Indokínába.
Szeptember 27.	A háromhatalmi egyezmény aláírása Berlinben Németország, Olaszország és Japán között.
Szeptember 27.	Véget érnek a London elleni nappali légitámadások.
Október 8.	Német csapatok vonulnak be Romániába.
Október 9.	Anglia megnyitja a burmai utat, és kölcsönt nyújt Kínának.
Október 12.	Angol–olasz tengeri ütközet Máltánál.
Október 12.	A „Szabad Franciaország" csapatai elfoglalják a Francia Egyenlítői-Afrikában levő Libreville-t.
Október 28.	A fasiszta Olaszország megtámadja Görögországot.
Október 29.	Jugoszlávia semlegesnek nyilvánítja magát az olasz–görög konfliktusban.
November 4.	Angol csapatok szállnak partra Kréta szigetén.
November 5.	Rooseveltet ismét megválasztják az Egyesült Államok elnökévé.
November 9.	A Vichy-kormány feloszlatja a CGT-t.
November 11.	Antifasiszta tüntetés és összecsapás a megszálló csapatokkal Párizsban. Diákok tüntetése Párizsban a Diadalívnél.
November 14(–15).	A Luftwaffe súlyos légitámadása Coventry ellen.
November 14.	A görög hadsereg megállítja az olasz előnyomulást, és ellentámadásba megy át.
November 20.	Magyarország csatlakozása a háromhatalmi egyezményhez.
December 4.	Badoglio marsallt lemondatják, utóda Ugo Cavallero tábornok.
December 8.	Az angol nílusi hadsereg parancsnoka, Wavell tábornok, megkezdi az ellenoffenzívát Egyiptomban.
December 12.	Az angolok visszafoglalják Sidi el-Barranit.
December 12.	Magyarország „orok barátsági szerződést" köt Jugoszláviával.

December 16. Wavell tábornok eléri Sollumot és Ridotta Capuzzot.

December 18. Hitler aláírja a Barbarossa tervet, a Szovjetunió elleni támadás haditervét.

December 22. A. Eden átveszi a külügyminiszteri tisztet az angol kormányban.

1941

Január 1. Az első kollektív tüntetés egész Franciaországban. Csendes óra.

Január 10. Angol–olasz tengeri csata a messinai szorosban.

Január 13. Tokióban megalakul a háborús Nagy Tanács.

Január 21. Angliában betiltják a „Daily Worker"-t, a Kommunista Párt lapját.

Január 22. Az angol csapatok elfoglalják Tobrukot.

Január 28. Romániában megalakul Antonescu katonai kormánya.

Február 7. Az angolok elfoglalják Benghazit.

Február 9. Darlant a Vichy Tanács alelnökévé nevezik ki.

Február 14. Az Afrika Korps első egységei partra szállnak Tripolitániában.

Február 14. Nagy-Britannia megszakítja a diplomáciai kapcsolatokat Romániával.

Február 25. Az egész amsterdami tartomány sztrájkba lép, tiltakozásul a zsidók százainak deportálása ellen.

Március 1. Letartóztatják a Csehszlovák Kommunista Párt Központi Bizottságának tagjait.

Március 1. Bulgária csatlakozása a háromhatalmi egyezményhez. Német csapatok vonulnak be Bulgáriába.

Március 8. Az amerikai szenátus jóváhagyja a kölcsönbérleti szerződést.

Március 9. Olasz offenzíva Albániában.

Március 25. Jugoszlávia csatlakozik a háromhatalmi egyezményhez.

Március 26. Japán–német tárgyalások Berlinben.

Március 24. Német ellentámadás Észak-Afrikában.

Április 2. Részleges mozgósítás Magyarországon.

Április 3. Az Egyesült Államok megszakítja a diplomáciai kapcsolatokat Magyarországgal.

Április 3. A tengelycsapatok visszafoglalják Benghazit.

Április 3.	Teleki Pál miniszterelnök öngyilkossága.
Április 4.	Megalakul a Bárdossy-kormány.
Április 5.	Népi felkelés Jugoszláviában. Ennek eredményeképpen új kormány alakul, amely érvényteleníti a háromhatalmi egyezményhez való csatlakozást, és megköti a szovjet–jugoszláv barátsági szerződést.
Április 6.	A brit csapatok elfoglalják Adis Abebát.
Április 6.	A német és az olasz csapatok megtámadják Jugoszláviát és Görögországot.
Április 9.	A thrákiai görög hadsereg leteszi a fegyvert.
Április 10.	Magyarország megtámadja Jugoszláviát.
Április 11.	A tengelycsapatok egész Cirenaicát visszafoglalják.
Április 11.	Amerikai csapatok szállnak partra Grönlandban.
Április 13.	Kleist tábornok hadserege elfoglalja Belgrádot.
Április 13.	Szovjet–japán semlegességi szerződés öt évre.
Április 15.	Ante Pavelič vezetésével „önálló" horvát állam alakul.
Április 18.	Jugoszlávia leteszi a fegyvert.
Április 27.	A németek megszállják Athént.
Április 28.	Az olaszok elfoglalják Korfut.
Április 30.	A brit expedíciós hadsereg visszavonul Görögországból.
Május 1.	Manolisz Glezosz és Aposztolosz Szantasz letépik Athénben az Akropoliszról a német zászlót, és kitűzik a nemzeti lobogót. Megkezdődik a görög ellenállás.
Május 2.	A németek megszállják egész Görögországot.
Május 5.	Hailé Szelasszié abesszin négus visszafoglalja trónját.
Május 11.	Rudolf Hess Angliába repül.
Május 11.	Darlan–Hitler-találkozó Berchtesgadenben.
Május 15.	A Nemzeti Ellenállási Front megalakítására való felhívás Franciaországban.
Május 22.	Krétát megszállják a németek.
Június 8.	A brit csapatok bevonulnak Szíriába.
Június 15.	Meghiúsul a cirenaicai angol offenzíva.
Június 16.	Az amerikai kormány elrendeli az olasz és a német követelések befagyasztását.
Június 18.	Törökország barátsági és megnemtámadási szerződést köt Németországgal.
Június 20.	Magyarország megszakítja a diplomáciai kapcsolatokat Görögországgal.

Június 22.	A német csapatok megtámadják a Szovjetuniót.
Június 22.	Olaszország és Románia hadat üzen a Szovjetuniónak.
Június 23.	Az Olasz Kommunista Párt felhívása az agresszorok elleni harcra.
Június 24.	Magyarország megszakítja a diplomáciai kapcsolatokat a Szovjetunióval.
Június 24.	Roosevelt nyilatkozata a Szovjetunió megsegítéséről.
Június 25.	Finnország hadat üzen a Szovjetuniónak.
Június 26.	Kassa provokatív bombázása.
Június 26.	Az Egyesült Államok kormánya elhatározza, hogy a Szovjetunióval kapcsolatban nem alkalmazza a semlegességi törvényt.
Június 27.	A román csapatok elfoglalják Besszarábiát.
Június 27.	A Bárdossy-kormány hadat üzen a Szovjetuniónak.
Június 30.	Az Állami Honvédelmi Bizottság megalakítása a Szovjetunióban, Sztálin elnöklete alatt.
Július 1.	A németek elfoglalják Rigát.
Július 3.	Sztálin rádióbeszéde. A Vörös Hadsereg harcolni fog a nemzeti terület felszabadításáért és az egész világ szabadságáért. Sztálin felszólítja a nácik által megszállt szovjet területek lakosságát, hogy alakítson partizáncsapatokat, és ezzel tegye elviselhetetlenné a támadók életét.
Július 4.	A Jugoszláv Kommunista Párt Központi Bizottsága határozatot hoz a fasiszta megszállók elleni népi felkelés megszervezéséről.
Július 7.	Amerikai partraszállás Izlandon.
Július 10.	A német csapatok megszállják Észtországot.
Július 12.	Egyezmény a Szovjetunió és Nagy-Britannia között a háborúban való együttműködésről.
Július 13.	Montenegróban általános népi felkelés kezdődik.
Július 15.	A németek áttörik a Sztálin-vonalat.
Július 16.	Szmolenszknél heves harcok indulnak.
Július 16.	A Szovjetunió Legfelső Tanácsának Elnöksége elrendeli a katonai biztosok intézményének megszervezését a Vörös Hadseregben.
Július 18.	A londoni csehszlovák kormány egyezménye a Szovjetunióval.
Július 27.	Karlovácon (Jugoszlávia) népi felkelés kezdődik.

Augusztus	A jugoszláv partizánosztagok felszabadítják egész Macedóniát és Szerbia nagy részét.
Augusztus 1.	Finnország és Nagy-Britannia között megszakad a diplomáciai viszony.
Augusztus 5.	A Szovjetunió és Norvégia között helyreáll a diplomáciai viszony.
Augusztus 14.	Roosevelt és Churchill aláírja az Atlanti Chartát.
Augusztus 21.	Franciaországban a németek közhírré teszik, hogy a német fegyveres erők biztonsága érdekében bevezetik a tűszrendszert.
Augusztus 25.	Irán északi részébe szovjet, déli részébe angol csapatok vonulnak be.
Augusztus 28.	A németek elfoglalják Dnyepropetrovszkot és Tallint.
Augusztus 28.	Az amerikai–japán tárgyalások megindulása.
Augusztus 29.	Finn csapatok elfoglalják Viborgot.
Szeptember 8–9.	Általános politikai sztrájk Norvégiában.
Szeptember 19.	A németek elfoglalják Kijevet.
Szeptember 20.	Az olasz haditengerészet támadása Gibraltár ellen.
Szeptember 24.	Megalakul a francia Nemzeti Felszabadító Bizottság.
Szeptember 27.	Görögországban megalakul az EAM (Görög Nemzeti Felszabadító Front) és az ELAS (Görög Népi Felszabadító Hadsereg).
Szeptember 27.	Véget ér az olasz gyarmati uralom Abesszíniában.
Szeptember 29 (október 1).	A Szovjetunió, Nagy-Britannia és az Egyesült Államok képviselőinek értekezlete Moszkvában.
Szeptember	A Magyar Kommunista Párt Külföldi Bizottsága a Szovjetunióban megkezdi a Kossuth-rádió adásait.
Október 2.	Moszkva ostromának kezdete.
Október 3.	Olasz fennhatóság alatt Montenegro-kormányzóság alakul.
Október 6.	Háborúellenes tüntetés Budapesten a Batthyány-örökmécsesnél.
Október 8.	A németek elfoglalják Orelt.
Október 14.	Kalinyin mellett elvágják a Moszkva–Leningrád vasútvonalat.
Október 16.	A német–román csapatok elfoglalják Ogyesszát.
Október 19.	Moszkvában kihirdetik az ostromállapotot.

Október 20–21.	A nácik Kragujevácban lemészárolják a szerb lakosságot, mintegy 2300 embert.
Október 25.	A németek elfoglalják Harkovot.
November	Kijev vidékén 800 embert mészárolnak le a nácik.
November 1.	A németek az egész Krím-félszigetet megszállják.
November 2.	A németek elfoglalják Kurszkot.
November 5.	A szovjet hadsereg megkezdi Szevasztopol védelmét.
November 13.	Az Egyesült Államokban felülvizsgálják a semlegességi törvényt.
November 15.	Újabb német offenzíva Moszkva ellen.
November 16 –december 15.	A szovjet csapatok Rosztovnál szétverik a németeket.
November 16.	Az inváziós hadsereg eléri Kercset.
November 17.	A németek Keleti Komisszariátust alakítanak, amely magában foglalja a balti államokat és Belorussziát.
November 18.	Az angol hadsereg újra támadásba lendül Észak-Afrikában.
November 22.	Túszokat végeznek ki Nantes-ban, Bordeaux-ban és más franciaországi városokban.
November 22.	A németek elfoglalják Rosztovot.
November 28.	A szovjet hadsereg felszabadítja Rosztovot.
December 3.	Az ozreni övezetben tízezer német katona megtámadja a jugoszláv partizánokat. Néhány napi heves harc után visszaűzik a németeket.
December 5.	A moszkvai csata vége. A szovjet hadsereg ellentámadásba megy át. A németeket kétszáz kilométernyire űzik vissza a fővárostól.
December 5–7.	A Bir el Gobi harcok.
December 7.	Anglia hadat üzen Finnországnak, Magyarországnak és Romániának.
December 7.	A Pearl Harbourban horgonyzó amerikai flottát 7 óra 55 perckor japán repülőgépek hadüzenet nélkül tönkrebombázzák, és tengeralattjáróik rajtaütésszerű támadást intéznek a hadihajók ellen. Japán csapatok szállnak partra Brit-Borneo partjain, Thaiföldön és Malájföldön.
December 7.	A francia deportáltak első csoportja elindul a náci haláltáborokba.
December 8.	Japán hadat üzen az Egyesült Államoknak, Nagy-Britanniának, Kanadának és Ausztráliának.

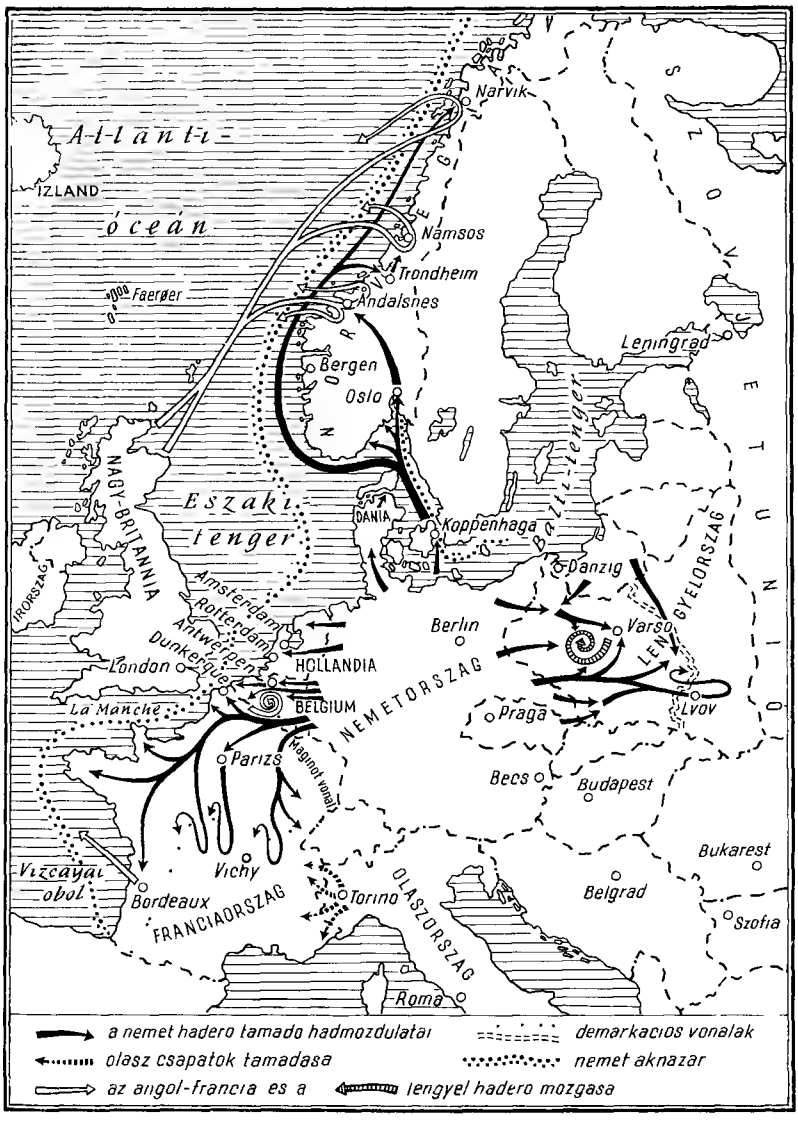

A NEMET OFFENZIVAK OSSZEFOGLALÓ TERKEPE A LENGYELORSZAGI HADJARATTOL A FRANCIA FEGYVERSZUNETIG

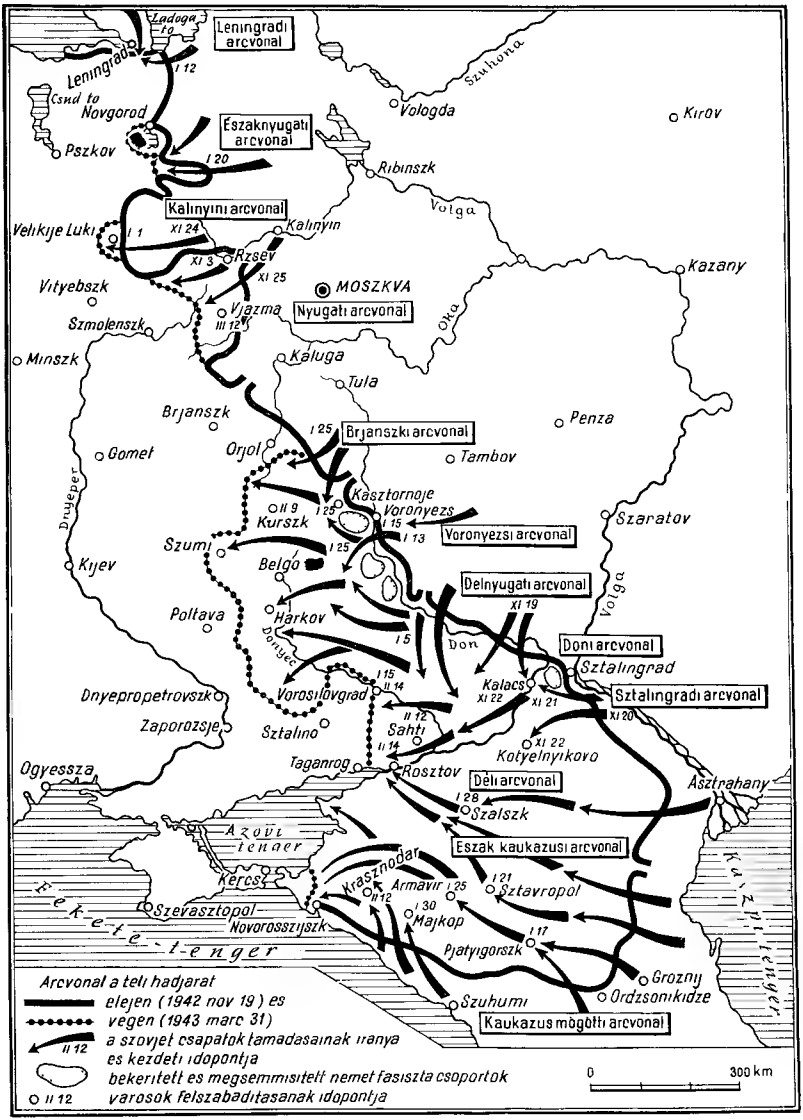

A FORDULAT MEGKEZDŐDÖTT A NÁCIK KIÜZESE A SZOVJET FÖLDRŐL

AZ ITÁLIAI HARCOK

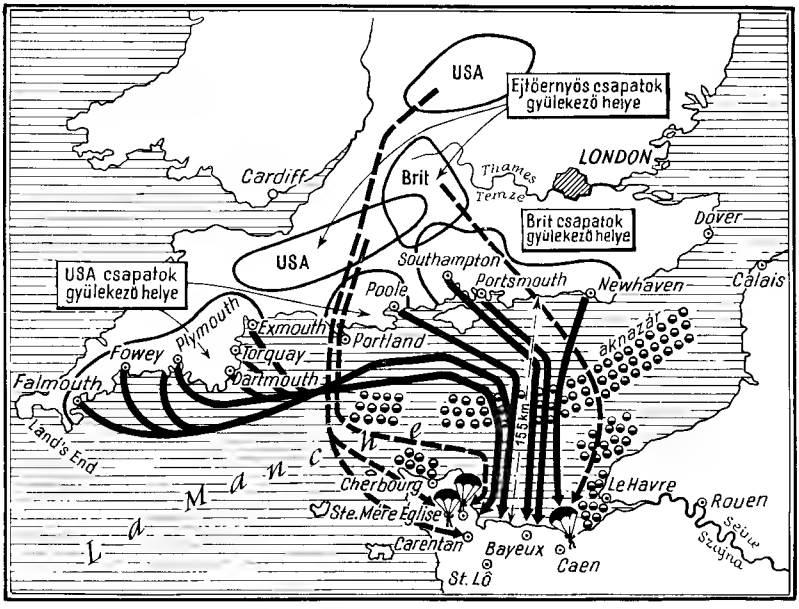

1. A NYUGATI PARTRASZÁLLÁS

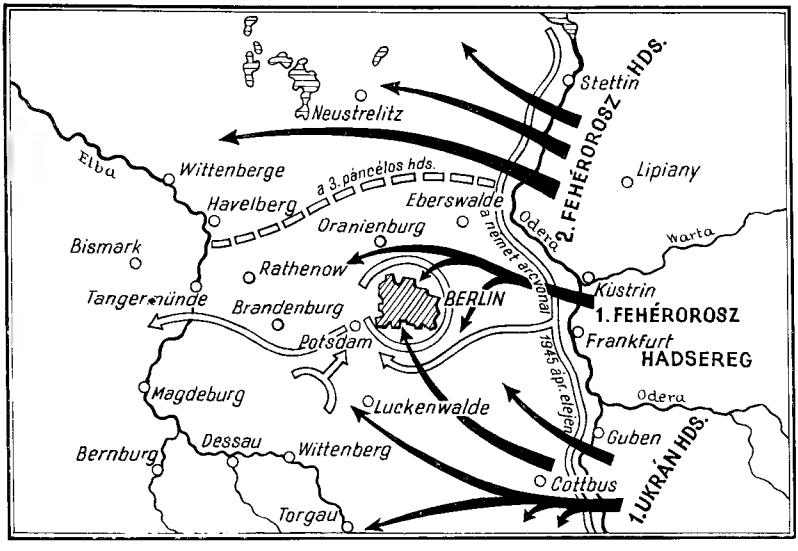

2. A BERLINI CSATA

December 8.	Kína hadat üzen Japánnak, Németországnak és Olaszországnak.
December 11.	Németország és Olaszország hadat üzen az Egyesült Államoknak, az amerikai kongresszus hadat üzen a tengelyhatalmaknak.
December 12.	India hadat üzen Japánnak.
December 12.	A japán csapatok elfoglalják Guam szigetét.
December 12.	Románia hadat üzen az Egyesült Államoknak.
December 13.	Magyarország hadat üzen az Egyesült Államoknak.
December 13.	Rommel ellentámadása Észak-Afrikában.
December 13.	Bulgária hadat üzen Angliának és az Egyesült Államoknak.
December 13.	A japánok betörnek Burmába.
December 16.	A szovjet hadsereg felszabadítja Kalinyint.
December 17.	A kongresszus Roosevelt elnököt rendkívüli hatalommal ruházza fel.
December 17.	Ausztrália hadat üzen Japánnak.
December 19.	Japán partraszállás Hongkongban.
December 20.	A szovjet hadsereg felszabadítja Volokalamszkot.
1941–1942 tele:	Az ellenállási mozgalom elterjed a Szovjetunió egész megszállt területén.
December 22.	Japán partraszállás a Fülöp-szigeteken.
December 22.	Churchill megbeszélései Washingtonban.
December 24.	Az angol hadsereg elfoglalja Benghazit.
December 25.	A hongkongi brit helyőrség 17 napi harc után kapitulál.
December 27.	A japánok a Popham-vonalat áttörve megnyitják maguknak az utat Singapore felé.

1942

Január 1.	Huszonhat állam nyilatkozatot ír alá Washingtonban a fasizmus elleni közös harcról.
Január	Bulgáriában megalakul a Hazafias Front.
Január 2.	A japánok elfoglalják Manilát (Fülöp-szigetek).
Január 2.	A szövetségesek kérésére kínai csapatok érkeznek Burmába, a japánok ellen.
Január 5.	Olasz–német visszavonulás Cirenaicában. Bardia elesik.
Január 6.	Csangsánál nagy kínai ellentámadás indul.

Január 9.	Megkezdődik az Észak–Nyugati és a Kalinyini Front csapatainak támadása.
Január 10.	A japánok megkezdik az indonéz szigetek elözönlését.
Január 21.	A tengelycsapatok ellenoffenzívájának megindulása Cirenaicában.
Január 22.	A moszkvai terület teljes felszabadítása.
Január 23.	A tulai kerület teljes felszabadítása.
Január 25.	Japán partraszállás Új-Guineában.
Január 28.	Az olasz–német csapatok visszafoglalják Bengházit.
Január 31.	A japán hadsereg elfoglalja a Malakka-félszigetet.
Február 14.	A japánok elfoglalják Szumátrát.
Február 15.	A japánok elfoglalják Singapore-t.
Február	A horthysta csapatok vérengzése Újvidéken.
Február 28.	Japán partraszállás Jáva szigetén.
Március 1.	Magyarországon megjelenik a Történelmi Emlékbizottság felhívása.
Március 10.	Magyarországon megalakul a Kállay-kormány.
Március 15.	Háromszázezer lublini zsidót megsemmisítő táborokba küldenek.
Március 27.	A japánok elfoglalják Rangoont (Burma).
Április 17.	Laval a Vichy-kormány miniszterelnöke lesz.
Április 29.	Mussolini–Hitler találkozó Salzburgban.
Április 29.	A japánok befejezik a Fülöp-szigetek megszállását.
Május 4–8.	Amerikai–japán tengeri csata a Korall-tengeren. A japánok vereséget szenvednek.
Május 5.	Angol csapatok szállnak partra Madagaszkár szigetén.
Május 6.	Corregidor elestével véget ér az amerikai ellenállás a Fülöp-szigeteken.
Május 12.	Szovjet offenzíva indul Harkov térségében.
Május 15.	A német csapatok elfoglalják Kercset.
Május 15.	Lengyelországban megalakul a Népi Őrség.
Május 26.	Kolcsönös segélynyújtási egyezmény a Szovjetunió és Nagy-Britannia között.
Május 26.	Új olasz–német offenzíva Líbiában.
Május 27.	A cseh hazafiak Prágában megölik Heydrichet, a német birodalmi helytartót.

Május 30.	A Szovjetunióban megalakul a partizánmozgalom központi vezérkara, P. K. Ponomarenko vezetésével.
Június 4–8.	Az amerikaiak győzelme a japánok felett a Midway-i tengeri csatában.
Június 8.	A lidicei mészárlás.
Június 11.	Diplomáciai kapcsolat létesül a Szovjetunió és Kanada között.
Június 11.	Washingtonban a Szovjetunió és az Egyesült Államok kölcsönös segélynyújtási egyezményt kötnek.
Június 15.	A japánok partra szállnak az Aleutákon.
Június 17.	Az angolok Észak-Afrikában visszavonulnak az egyiptomi határig, maguk mögött hagyva Tobrukot.
Június 18–27.	Churchill látogatása az Egyesült Államokban.
Június 21.	Tobrukot elfoglalják a tengelycsapatok.
Június 29.	Az olasz–német csapatok elérik Marsa Matruhot.
Június 29.	Új szövetségi szerződés Nagy-Britannia és a Szovjetunió között.
Július 1.	A német–román csapatok 25 napi szakadatlan harc után elfoglalják Szevasztopolt.
Július 1–2.	Heves harcok El-Alamein körül.
Július 6.	Német motorizált csapatok elérik a Dont.
Július 6–24.	A szovjet hadsereg kemény harcokat vív Voronyezs vidékén.
Július 14.	Hatalmas tüntetések egész Franciaországban.
Július 15.	Megalakul a lengyel Nemzeti Hadsereg.
Július 17.	A sztálingrádi terület védelmének kezdete.
Július 24.	A németek elfoglalják Rosztovot.
Augusztus 7.	Amerikai tengerészgyalogság partraszállása a Salamon-szigeteken.
Augusztus 19.	Sikertelen szövetséges partraszállási kísérlet Dieppe-nél.
Szeptember 10.	Az angol csapatok elfoglalják Tananarivót, Madagaszkár fővárosát.
Szeptember 13.	A németek Sztálingrádnál elérik a Volgát. Megkezdődik Sztálingrád közvetlen védelme.
Szeptember 16.	A pezai konferencia Albániában. A Nemzeti Felszabadítás Frontjának megalakulása.
Szeptember vége	Az orjoli, brjanszki és voronyezsi kerületek partizánparancsnokainak összejövetele Moszkvában.

	Az értekezlet határozatot hoz a fegyveres harc fokozásáról, a német összeköttetések megszakításáról és az offenzíva előkészítéseként az ellenség zaklatásáról a Dnyeper egész jobb partján.
Október 2.	Német győzelem a Ladoga-tónál.
Október 23.	Montgomery megtámadja El-Alameint.
Október 27.	Tengeri csata Santa Cruznál.
November 4.	Biharcsot és 32 más boszniai falut felszabadítanak a partizánok.
November 5.	Rommel csapatainak veresége El-Alameinnél.
November 8.	Montgomery csapatai elérik a líbiai–egyiptomi határt.
November 8.	Amerikai partraszállás Észak-Afrikában, Eisenhower parancsnoksága alatt.
November 10.	Az amerikai csapatok elfoglalják Orant.
November 10.	A németek megszállják a francia „szabad zónát". Tiltakozó tüntetések.
November 13.	Az angolok elérik Tobrukot.
November 14.	Német partraszállás Tuniszban a Vichy-kormány hozzájárulásával.
November 19.	A szovjet hadsereg megkezdi bekerítő offenzíváját Sztálingrádnál.
November 20.	Benghazi angol kézen.
November 23.	Sztálingrádnál bezárul a gyűrű a német csapatok körül.
November 24.	A Kalinyini Front csapatai támadásba lendülnek Velikije Lukinál.
November 26.	A francia flotta Toulonban horgonyzó egységei elsüllyesztik önmagukat.
November 27.	A tengely csapatai megszállják Toulont.
November 26–27.	Bihacsban (Bosznia) a Nemzeti Felszabadítás Antifasiszta Tanácsa 54 küldött jelenlétében, akik egész Jugoszláviát képviselik, megtartja első ülését.
December 11.	Sztálingrádtól északra megerősödik a szovjet hadsereg offenzívája.
December 21.	A szovjet hadsereg a Don középső folyásánál áttöri a frontot.
December 24.	Bonnier de la Chapelle gaulle-ista diák Algírban megöli Darlan tengernagyot.
December 29.	Befejeződik Francia Észak-Afrika megtisztítása a németektől.

Január 1.	A szovjet hadsereg felszabadítja Velikije Lukit.
Január 2.	A 13. proletárdandár és a 4. rohamdandár felszabadítja Kasicot Zágráb mellett.
Január 12.	Voronyezsnél megindul a szovjet offenzíva. A 2. magyar hadsereg néhány nap alatt megsemmisül.
Január 14–16.	Konferencia Casablancában Roosevelt és Churchill részvételével.
Január 16.	Az 1. proletárhadosztály felszabadítja Prnjavort, Bosznia-Hercegovina fontos centrumát.
Január 18.	A szovjet hadsereg áttöri a leningrádi blokádot.
Január 23.	A tengelycsapatok kivonulnak Tripolitániából.
Január 25.	A szovjet hadsereg felszabadítja Voronyezst.
Február 2.	Véget ér a sztálingrádi csata. A 6. hadsereg parancsnoka, von Paulus tábornagy megadja magát. A németek vesztesége halottakban és foglyokban 300 000 ember.
Február 3.	A német hadsereg megkezdi visszavonulását a Kaukázusból.
Február 8.	A japánok kiürítik Guadalcanalt.
Február 8.	A szovjet hadsereg felszabadítja Kurszkot.
Február 15.	A németek feladják Rosztovot.
Február 15.	Rommel új offenzívát indít Észak-Afrikában.
Február 16.	A szovjet hadsereg felszabadítja Harkovot.
Február 18.	Németországban elrendelik a totális mozgósítást.
Február 22.	Hans és Sophie Scholl valamint C. Probst német ellenállókat a nácik meggyilkolják.
Február 23.	Német ellentámadás Harkovnál.
Február 27.	Norvég ejtőernyős egységek, az ellenállás haderőivel együttműködve, levegőbe röpítik a nehéz vizet előállító német berendezést.
Március	Gracsevóban 300 szovjet embert elevenen elégetnek.
Március 10.	Rommel „egészségi okokból" lemond az Afrika Korps parancsnokságáról.
Március 16.	Szövetséges offenzíva kezdődik a Mareth-vonalon.
Március 26.	A német csapatoknak szóló titkos rádióadót felfedezik és Jupp Müllert kivégzik.
Március 27.	Tuniszból visszavonulnak a tengelycsapatok.
Április 7.	A lengyel Népi Őrség Néphadsereggé alakul át.
Április 18.	A varsói gettó felkelése.

Április 20.	Tömegvérengzés a varsói gettóban.
Április 25.	A Szovjetunió megszakítja a diplomáciai kapcsolatot a lengyel emigráns kormánnyal.
Április 30.	A japánok elérik az indiai–burmai határt.
Április 30.	Totális mozgósítás Japánban.
Május	A Szovjetunióban megalakul az I. lengyel hadsereg.
Május 1.	A Francia Kommunista Párt egész Franciaországban ellenállási tüntetéseket szervez.
Május 7.	A szövetséges csapatok felszabadítják Bizertát és Tuniszt.
Május 11.	Roosevelt és Churchill megbeszélése Washingtonban.
Május 11.	Az amerikaiak partra szállnak az Aleutákhoz tartozó Atti szigetén.
Május 12.	A von Arnim tábornok vezette tuniszi német csapatok leteszik a fegyvert.
Május 13.	Az I. olasz hadsereg fegyverletételével véget ér a tengely afrikai háborúja. 291 000-en estek a szövetségesek fogságába.
Május 15.	Franciaországban megalakul a Nemzeti Ellenállás Tanácsa.
Május 16.	Megújul a varsói gettó felkelése.
Június	A maquis-k első támadása Felső-Savoyában.
Június 10–12.	Szövetséges partraszállás Lampedusában, Linosában és Pantelleriában.
Június 30.	Amerikai partraszállás a Salamon-szigeteken.
Július	Megalakul a dán Szabadság-tanács.
Július	A görög hazafias szervezetek egyetlen főparancsnokságot alakítanak.
Július	Bidault-t a Nemzeti Ellenállás Tanácsának elnökévé választják.
Július 5.	A kurszki csata kezdete. A szovjet hadsereg 11-éig védelmi harcokat folytat.
Július 6.	Egy partizántámadás megtorlásaként a németek az albániai Borovë egész lakosságát lemészárolják.
Július 10.	Szövetséges partraszállás Szicíliában. Siracusa felszabadul.
Július 10.	Megalakul az Albán Felszabadító Hadsereg vezérkara.
Július 11.	A szovjet hadsereg hatalmas támadása Kurszk térségében.

Július 13.	A 12. rohamdandár megtámadja a lepoglavai börtönt Horvátországban, és mintegy száz politikai foglyot szabadít ki.
Július 14.	Moszkvában megalakul a Szabad Németország Bizottság, von Paulus vezetésével.
Július 14.	Négy olasz hadosztály támadást intéz Albániában Mallakastra és Telepeni ellen.
Július 17.	A szövetségesek Agrigentóban.
Július 22.	Palermo a szövetségesek kezén.
Július 24.	A Fasiszta Nagytanács bizalmatlanságot szavaz Mussolininek.
Július 25.	22 óra 45 perckor az olasz nép értesül a fasizmus bukásáról. Mussolinit letartóztatják. A király átveszi a fegyveres erők főparancsnokságát, és Badoglio tábornagyot nevezi ki kormányelnökké.
Július 28.	Feloszlatják a fasiszta pártot.
Augusztus	A kurszki csata folyamán a partizánok elpusztítanak több száz kilométer vasútvonalat, hidakat, állomásokat, és így megakadályozzák, hogy utánpótlás érkezzék a frontra.
Augusztus–szeptember	A partizánok a brjanszki erdőségekből és a Dnyeper bal partjáról a folyó jobb partjára helyezik át tevékenységüket.
Augusztus 4.	Általános sztrájk Szalonikiben.
Augusztus 5.	A szovjet csapatok felszabadítják Orelt és Belgorodot.
Augusztus 5.	A szövetségesek elfoglalják Cataniát.
Augusztus 17–24.	Az első quebeci értekezlet Roosevelt és Churchill részvételével.
Augusztus 15.	Az amerikaiak visszafoglalják Kiskát az Aleutákon.
Augusztus 17.	Messina elesik. Véget ér a szicíliai háború.
Augusztus 23.	A szovjet hadsereg véglegesen felszabadítja Harkovot.
Augusztus 26.	Az Egyesült Nemzetek elismerik a francia Nemzeti Ellenállás Tanácsát.
Augusztus 31.	Utcai harcok Koppenhágában.
Augusztus	Magyarországon megalakul a Békepárt.
Szeptember	Naumov, Szaburov, Fjodorov és Melnyikov parancsnoksága alatt a szovjet partizánok számos szabotázscselekményt hajtanak végre, és egészen a határig törnek előre. Kovpak partizánjai behatol-

	nak a Kárpátok övezetébe, és ott üzemanyagraktárakat és petróleumkutakat gyújtanak fel.
Szeptember 3.	Szovetséges partraszállás az olasz félszigeten.
Szeptember 3.	A „rovid" fegyverszunet aláírása Olaszország és az angolok–amerikaiak kozott Cassibilében.
Szeptember 4.	A szovetségesek Reggio Calabria előtt.
Szeptember 5.	Sztalino felszabadul.
Szeptember 8.	Kivégzik Julius Fučikot, a Csehszlovák Kommunista Párt Kozponti Bizottságának tagját.
Szeptember 8.	19 óra 30 perckor Badoglio kozli az olasz néppel a fegyverszunet aláírását.
Szeptember 8.	A Donyec-medence teljes felszabadítása.
Szeptember 9.	Angol partraszállás Tarantónál.
Szeptember 9.	A németek megszállják Olaszországot.
Szeptember 9 (–okt. 5).	Fegyveres népi felkelés Korzikán. A harc a népi erők győzelmével végződik.
Szeptember 9.	Amerikai partraszállás Salernótól délre.
Szeptember 9.	Olaszországban megalakul a CIN (Comitato di Liberazione Nazionale = Nemzeti Felszabadító Bizottság).
Szeptember 10.	III. Viktor Emánuel, Badoglio és kíséretük partra száll Brindisiben.
Szeptember 10.	A németek megszállják Rómát.
Szeptember 10.	A szovetségesek elérik Brindisit.
Szeptember 10.	Az olasz csapatok heves harcok után megakadályozzák, hogy a németek Korzika felől partra szálljanak Piombinónál.
Szeptember 11.	Pertuliban (Gorogország) az ELAS partizánjai és Infante tábornok csapatai együttműködési szerződést írnak ala.
Szeptember 12.	A német ejtőernyősok kiszabadítják Mussolinit.
Szeptember 13.	Megkezdődik a kefalléniai csata.
Szeptember 13.	A németek elfoglalják Bastiát.
Szeptember 14.	A Szovjetunió elismeri Tito jugoszláv kormányát.
Szeptember 14.	A szovjet csapatok felszabadítják Brjanszkot.
Szeptember 14.	Francia csapatok partraszállása Korzikán.
Szeptember 16.	Montgomery és Clark csapatai Salernótól délre egyesulnek.
Szeptember 16.	Novorosszijszk felszabadul.
Szeptember 17.	A spalatói Garibaldi-zászlóalj visszaveri az első német támadást.
Szeptember 21.	A szovjet hadsereg felszabadítja Csernyigovot.

Szeptember 21.	A Firenze hadosztály parancsnoka, Azzi tábornok kijelenti, hogy „megtagadja az engedelmességet a megadási parancsnak", és Krujënél megtámadja a németeket.
Szeptember 22.	A németek legyűrik a kefalléniai ellenállást. 4500 katonát és tisztet lemészárolnak az Acqui hadosztályból.
Szeptember 23.	Poltava felszabadul.
Szeptember 23.	Tito kormánya megbukottnak nyilvánítja a királyi kormányt.
Szeptember 23.	Salóban, a németek védnöksége alatt megalakul az Olasz Szociális Köztársaság. Miniszterelnök: Mussolini.
Szeptember 25.	A szovjet hadsereg elfoglalja Szmolenszket.
Szeptember 27.	Tiranában megalakul az Albán Állam Végrehajtó Bizottsága.
Szeptember 27–30.	Felkelés Nápolyban.
Szeptember 29.	Badoglio Eisenhower és Alexander jelenlétében a „Nelson" fedélzetén, Málta kikötőjében aláírja a fegyverszünetet.
Október 1.	Az amerikaiak bevonulnak a hazafiak által már felszabadított Nápolyba.
Október 7.	A szovjet csapatok átkelnek a Dnyeperen.
Október 13.	A Badoglio-kormány hadat üzen Németországnak.
Október 14.	Zaporozsje felszabadul.
Október 19–30.	A Szovjetunió, Nagy-Britannia és az Egyesült Államok külügyminisztereinek értekezlete Moszkvában.
Október 25.	A szovjet csapatok elérik Dnyepropetrovszkot.
November	Milanóban megalakul a Garibaldi Rohamalakulatok első parancsnoksága.
November 6.	Kijev felszabadul.
November 8.	Egy partizánosztag elfoglalja a lengyelországi janiszowi tábort, és a zsidók százait szabadítja ki, akik csatlakoznak a harcosokhoz.
November 11.	A maquis-k felszabadítják a franciaországi Oyonnaxot.
November 13.	A szövetségesek közös hadviselő félnek ismerik el Olaszországot.
November 13.	Zsitomir felszabadul.
November 18.	Sztrájk a FIAT-üzemekben. Német megtorlás.

November 20.	Von Manstein tábornagy ellenoffenzívát indít, amely rövid időre visszaszerzi számára Zsitomirt és Korosztent.
November 20.	Amerikai partraszállás a Gilbert-szigetekbeli Tarawán.
November 22–26.	Az első kairói értekezlet Roosevelt, Churchill, Csang Kaj-sek részvételével.
November 26.	A szovjet csapatok elérik Gomelt.
November 27.	Jugoszláviában megalakul a Garibaldi hadosztály.
November 28 –dec. 1.	A teheráni értekezlet Sztálin, Roosevelt, Churchill részvételével.
November 29.	Jajce-ban megalakul a Jugoszláv Nemzeti Felszabadító Bizottság mint ideiglenes nemzeti kormány.
November 30.	Az oslói egyetemet megszállják a németek. Ezerötszáz hallgatót és tanárt letartóztatnak és Németországba deportálnak.
December 1.	Az Olasz Kommunista Párt kiáltványa sztrájkra szólítja fel a milánói munkásokat. Az agitációs csoportok munkájának eredményeképpen ismét fellángol a sztrájk a FIAT-üzemekben.
December 4–7.	A második kairói értekezlet Roosevelt, Churchill, Inonü részvételével.
December 12.	Kölcsönös segélynyújtási és barátsági egyezmény a Szovjetunió és Csehszlovákia között.
December 15.	Kalavrytában (Pelopónnészosz) 3 óra leforgása alatt 1060 embert mészárolnak le a németek.
December 16.	Amerikai partraszállás Új-Britannián.
December 31.	A szovjet csapatok Vatutyin tábornok parancsnoksága alatt felszabadítják Zsitomirt.

1944

Január 1.	A Gramsci zászlóalj heves harcok után Albániában felszabadítja Qjirökastërt és Përmetet.
Január 1.	A jugoszláv népi hadsereg 5. rohamhadteste és a 3. likai dandár felszabadítja Banja Lukát.
Január 10.	Mussolini kormánya halálra ítéli a Fasiszta Nagytanács azon tagjait, akik 1943. július 24-én Mussolini ellen szavaztak. Január 12-én kivégzik Cianót és De Bonót.

Január 14 –febr. 24.	A szovjet hadsereg felszabadítja a leningrádi területet.
Január 22.	Szövetséges partraszállás az olaszországi Anzio és Nettuno között.
Január 28.	Az Olasz Nemzeti Felszabadító Bizottság (CIN) kongresszusa Bariban.
Január 28.	Az Egyesült Államok beszünteti a szénszállítást Spanyolországnak.
Január 31.	Amerikai csapatok szállnak partra a Marshall-szigeteken.
Február 2.	Partizántámadás Albecina (Ancona) állomás ellen. A partizánok fegyverben és anyagban hatalmas zsákmányt ejtenek.
Február 9.	Nikopol (Görögország) felszabadul.
Február 19.	Hazafiak felkelése az eysines-i börtönben (Franciaország).
Február 22.	A szovjet hadsereg felszabadítja Krivoj Rogot.
Március	Sztrájkok Athénben és Peiraieuszban.
Március 1–8.	Általános sztrájk 12 millió munkás részvételével Olaszország német megszállás alatt álló területein.
Március 11.	Diplomáciai kapcsolat létesül a Szovjetunió és Olaszország között.
Március 15.	A glières-i csata Franciaországban.
Március 16.	A Gramsci-brigád felszabadítja Leonessa és S. Pancrazio területét. A terület szabad övezetté lesz.
Március 18.	Horthy Hitlernél.
Március 19.	A német fasiszta csapatok megszállják Magyarországot.
Március 21.	Finnország visszautasítja a szovjet fegyverszüneti javaslatot.
Március 24.	Magyarországon megalakul a Sztójay-kormány.
Március 24.	Az olaszországi Ardea melletti barlangokban 335 hazafit gyilkolnak meg.
Március 25.	A Pesaro garibaldista brigád Cantiano körzetében megtámad és megsemmisít 500 németet.
Március 26.	A szovjet csapatok elérik a Prutot.
Március 27.	Togliatti 18 évi száműzetés után megérkezik Nápolyba.
Március 27.	A németek bevonulnak Romániába.
Március 27.	A szovjet hadsereg eléri a Don-medencét.
Március 30.	Az Olasz Kommunista Párt javaslatot tesz a nemzeti egységkormány megalakítására.

Április 7.	A németek Benedictában (Olaszország) mintegy száz ellenszegülő fiatalt letartóztatnak, és a helyszínen agyonlőnek.
Április 8.	A Krím felszabadításáért folyó harc kezdete.
Április 10.	A szovjet hadsereg felszabadítja Ogyesszát.
Április 14.	A németországi Wenzelbergben meggyilkolnak 72 antifasisztát.
Április 21.	Olaszországban megalakul a nemzeti egység első kormánya, a Nemzeti Felszabadító Bizottság (CIN) valamennyi pártjának részvételével.
Április 30.	Hollandiában kihirdetik az ostromállapotot.
Május 11.	Szevasztopol felszabadulása.
Május 13.	A Krímet teljesen megtisztítják az ellenségtől.
Május 13.	A Szovjetunió, Nagy-Britannia és az Egyesült Államok felszólítják Magyarországot, Romániát, Bulgáriát és Finnországot, hogy haladéktalanul szüntessék be a Németország oldalán viselt háborút.
Május 14–20.	A beiruti konferencia. Valamennyi görögországi partizánhaderő egyesítése.
Május 17.	A szövetségesek elfoglalják Cassinót.
Május 22.	A szövetséges offenzíva kezdete a nettunói fronton.
Május 22.	Olasz és francia partizánok találkozása Barcellonette-ben.
Május	Megalakul a Magyar Front.
Május 27.	Szövetséges partraszállás Holland Új-Guineában.
Június 4.	A szövetséges csapatok bevonulnak Rómába.
Június 6.	Szövetséges partraszállás Normandiában. Létrejön a második front.
Június 6.	A Nemzeti Ellenállás Tanácsa a normandiai szövetséges partraszállás alkalmából általános felkelést hirdet Franciaországban. Szaporodnak a szabotázscselekmények és a maquis-k támadásai.
Június 6.	A Badoglio-kormány lemondása.
Június 8.	A szövetséges csapatok felszabadítják Bayeux-t, az első francia várost.
Június 9.	A megszállt Olaszországban megalakul az olasz ellenállás főparancsnoksága.
Június 9.	Olaszországban a kommunista párt részvételével megalakul az új nemzeti egységkormány. Elnöke Bonomi.

Június 10.	Az Oradour sur Glan-i vérengzés Franciaországban. A Reich hadosztály osztagai 700 személyt gyilkolnak meg.
Június 10.	250 distomoni lakos lemészárlása Görögországban.
Június 11.	Szovjet offenzíva a karéliai földnyelven.
Június 12.	Az első V-1 becsapódása Dél-Angliában.
Június 13.	A Gramsci-brigád bevonul Ternibe.
Június 15.	Amerikai partraszállás a Mariana-szigeteken levő Saipanon.
Június 16.	A német csapatok visszavonulnak a gót vonalra.
Június 17–20.	Elba szigete felszabadul.
Június 20.	A szovjet hadsereg felszabadítja Viborgot.
Június	A Magyar Front kiáltványa a nemzethez.
Június 23.	Az új szovjet offenzíva áttöri a német vonalat Vityebszknél.
Június 26.	A német püspökök pásztorlevele Hitler ellen.
Június 26.	A szövetségesek elfoglalják Cherbourgot.
Június 29.	Német támadás a dinant-i maquis-k ellen Franciaországban.
Június 30.	Újabb utcai harcok Koppenhágában.
Július	Szovjet partizánosztagok átlépik Csehszlovákia, Magyarország és Lengyelország határát.
Július 1.	Diplomáciai szakítás az Egyesült Államok és Finnország között.
Július 3.	Hollandiában megalakul az illegalitás nagybizottsága.
Július 3–5.	Minszk felszabadul.
Július 9.	Az angol csapatok felszabadítják Caent.
Július 13.	Vilnius felszabadul.
Július 18.	A japán vezérkar főnökét, Tojo tábornokot Yoshyro Umezu váltja fel.
Július 19.	Livorno felszabadul.
Július 20.	Maquis-k harca a Fekete-erdőben.
Július 20.	Stauffenberg ezredes merénylete Hitler ellen. Hétezer kivégzés.
Július 22.	Az I. lengyel hadsereg felszabadítja Chelmnót, ahol megalakul a Nemzeti Felszabadítás Lengyel Bizottsága.
Július 27.	Lvov felszabadul.
Július 28.	Breszt-Litovszk felszabadul.
Július 29.	A szovjet hadsereg eléri Białystokot.
Július 31–augusztus 3.	A montefiorinai csata.

Augusztus 1.	Varsóban felkelés tör ki Bor (Komorowski) tábornok parancsnoksága alatt.
Augusztus 2.	Törökország megszakítja a diplomáciai és gazdasági kapcsolatokat Németországgal.
Augusztus 5.	Patton tábornok csapatai felszabadítják Rennes-t.
Augusztus 8.	Kárpát-Ukrajnában megkezdi tevékenységét a „Rákóczi" partizánegység (Uszta-csoport).
Augusztus 9.	Amerikai partraszállás Timorban.
Augusztus 10.	A Villeneuve–St. Georges-i bányászok sztrájkja, amely kiterjed egész Franciaországra.
Augusztus 11.	Felkelés Firenzében.
Augusztus 12.	A Raeder parancsnoksága alatt álló SS-zászlóalj legyilkol 560 polgári személyt Sant' Antonio di Stazzerában.
Augusztus 15.	A szövetségesek partra szállnak Provence-ban.
Augusztus 16.	A szovjet csapatok Németország kapuja, Sandomierz előtt.
Augusztus 18.	Felkelés Párizsban a németek ellen.
Augusztus 20.	A németek letartóztatják Pétaint.
Augusztus 20.	Megindul a 2. és 3. Ukrán Front támadása Iaşi-Kisinyov irányába.
Augusztus 21.	A szövetségesek bekerítik Toulont.
Augusztus 22.	A szövetségesek bevonulnak a hazafiak által már felszabadított Firenzébe.
Augusztus 22.	A szovjet hadsereg felszabadítja Iaşit.
Augusztus 23.	Népi felkelés Romániában.
Augusztus 24.	A Raeder-oszlop elpusztítja Vincát (Olaszország) és más környékbeli községeket.
Augusztus 24.	A szovjet hadsereg felszabadítja Kisinyovot.
Augusztus 24–25.	Románia kilép a háborúból, és hadat üzen Németországnak.
Augusztus 26.	A szövetségesek bevonulnak a már felszabadított Párizsba.
Augusztus 26.	A touloni német haderők megadják magukat a szövetségeseknek.
Augusztus 26.	A Bolgár Kommunista Párt felkelésre szólítja fel a népet.
Augusztus 28.	A szövetségesek felszabadítják Marseille-t és Grenoble-t.
Augusztus 28.	Lyon népének fegyveres felkelése.
Augusztus 29.	Magyarországon megalakul a Lakatos-kormány.
Augusztus 31.	A szovjet csapatok bevonulnak Bukarestbe.

Augusztus 31.	Az ideiglenes francia kormány Párizsba költözik.
Augusztus 31.	Kilövik az utolsó, Angliába irányított szárnyas bombát.
Szeptember 2.	Finnország szakít Németországgal.
Szeptember 2.	A szovjet hadsereg eléri a bolgár–román határt.
Szeptember 2.	A szövetségesek átlépik a belga határt.
Szeptember 3.	Brüsszel felszabadul.
Szeptember 3.	Lille, Lyon és St. Étienne felszabadulnak.
Szeptember 4.	Antwerpen felszabadul.
Szeptember 4.	A szovjet hadsereg felszabadítja Brassót.
Szeptember 5.	Belgium, Hollandia és Luxemburg egyezménye a „Benelux" megalakításáról.
Szeptember 5.	A Szovjetunió hadi állapotban levőnek tekinti magát Bulgáriával.
Szeptember 6.	A szovjet hadsereg eléri a jugoszláv–román határt.
Szeptember 8.	Megalakul a francia nemzeti egység kormánya.
Szeptember 8.	A szovjet csapatok Bulgária területére lépnek.
Szeptember 9.	A sztrájkok és népi felkelések kormányra juttatják a bolgár Hazafias Frontot. Bulgária hadat üzen Németországnak.
Szeptember 9.	A partizánok felszabadítják Radomirt és Plovdivot (Bulgária).
Szeptember 11.	Aláírják a szovjet–bolgár fegyverszünetet.
Szeptember 11.	A nácik lerombolják a jugoszláviai Zaniesdo és Udora falvakat. Az összes férfit felakasztják.
Szeptember 12.	Újra megalakul a Magyar Kommunista Párt.
Szeptember 12.	A szövetségesek Aachennél átlépik a német határt.
Szeptember 13.	Franciaországban egyesülnek az északi és déli szövetséges haderők.
Szeptember 14.	Amerikai partraszállás a Palos-szigeteken.
Szeptember 16.	A szovjet csapatok Negotin mellett találkoznak a jugoszláv felszabadító hadsereg partizánjaival.
Szeptember 16.	A dán Szabadság Tanács általános sztrájkot hirdet.
Szeptember 16.	A szövetséges csapatok rést nyitnak a Siegfried-vonalon.
Szeptember 17.	Arnheim mellett angol–amerikai ejtőernyős és repülőgépen szállított csapatok szállnak le. Tíz napi heves harc után jelentős veszteségekkel visszavonulásra kényszerülnek.

Szeptember 19.	Szovjet–finn fegyverszünet.
Szeptember 19.	Lefegyverzik a dán rendőrséget. Kétezer rendőrt Németországba deportálnak.
Szeptember 19–28.	Heves német támadás az olaszországi Grappa övezetében, mintegy 20 000 náci-fasiszta részvételével.
Szeptember 20.	Görög partizánok felszabadítják Missolungit.
Szeptember 20.	Az amerikaiak partra szállnak a Karolina-szigeteken.
Szeptember 22.	A szovjet csapatok felszabadítják Tallint.
Szeptember 25–30.	Kanadai csapatok elfoglalják Calais-t.
Szeptember 26.	A szovjet hadsereg átlépi Magyarország határát. Makó felszabadul.
Szeptember vége	Az MKP kiáltványt intéz a magyar néphez.
Szeptember vége	Partizáncsapatok alakulnak a Bükkben (Szőnyi Márton, Ősz Szabó János, Csizmadia Gyula stb.).
Szeptember vége	Budapesten megkezdik tevékenységüket az első fegyveres ellenállási csoportok.
Október 1.	Horthy megbízottai Moszkvába érkeznek, hogy fegyverszüneti tárgyalásokat kezdjenek.
Október 1.	A szövetséges partraszállás támogatására általános vasutassztrájk tör ki Hollandiában.
Október 2.	63 napi harc után véget ér a varsói ellenállás.
Október 4.	Angol patraszállás Patraiban (Görögország).
Október 9–20.	Szovjet–angol tárgyalások Moszkvában Sztálin, Molotov, Churchill és Eden, majd a lengyel miniszterelnök között.
Október 11.	Szeged felszabadul.
Október 11.	Horthy megbízottai Moszkvában előzetes nyilatkozatot írnak alá, amelyben elfogadják a szövetségesek fegyverszüneti feltételeit.
Október 12.	Nagyvárad felszabadulása.
Október 13.	Athén felszabadul.
Október 14.	Szovjet-Ukrajna teljes felszabadulása.
Október 15.	Horthy fegyverszüneti felhívása. Nyilas–német puccs. Szálasi hatalomra kerül.
Október 15.	Lavangeni és trondheimi polgárok tömeges letartóztatása Norvégiában.
Október közepe	A salgótarjáni szénmedencében megkezdi működését a Nógrádi Sándor által vezetett partizánegység.
Október 18.	A szovjet hadsereg Csehszlovákia területére lép.

Október 18.	Miklós Béla, az I. magyar hadsereg parancsnoka és tisztikarának egy része átáll a szovjet hadsereghez.
Október 19.	Debrecen felszabadul.
Október 20.	A partizánok felkelést indítanak egész Szlovákia felszabadításáért.
Október 20.	A szovjet hadsereg a jugoszláv partizánokkal együtt egyheti véres harc után felszabadítja Belgrádot.
Október 20.	Az amerikai csapatok Aachen elé érnek.
Október 22.	Nyíregyháza felszabadul.
Október 22–25.	Hatalmas légi-tengeri ütközet a Leyte-sziget térségében (Fülöp-szigetek).
Október 23.	A szovjet hadsereg behatol Kelet-Poroszországba.
Október 23.	A szövetségesek elismerik az ideiglenes francia kormányt.
Október 24.	A hazafiak felszabadítják Vlonët Albániában.
Október 29.	Megkezdődnek a Vörös Hadsereg Budapest körüli hadműveletei.
November 1.	Valamennyi norvég tengerész sztrájkba lép.
November 4.	Szolnok felszabadul.
November 7.	Rooseveltet negyedszer is elnökké választják.
November 10.	A jugoszláv nemzetgyűlés első ülése Belgrádban.
November 10.	Nagy razzia Amsterdamban. A megszállók 50 000 embert deportálnak kötelező munkaszolgálatra.
November	A Magyar Kommunista Párt felhívása Budapest népéhez a kiürítési rendelet és a behívási parancs megtagadására.
November 12–20.	A langhei csata (Olaszország).
November 18.	A „Szabad Franciaország" csapatai Montbéliard alá érnek.
November 18.	A görög kormány visszatér Athénbe.
November 19.	A szövetségesek I. páncélos hadosztálya átkel a Rajnán.
November 20.	Tirana felszabadul.
November 20.	Metz felszabadul.
November 22.	Budapesten letartóztatják a Magyar Nemzeti Felkelés Felszabadító Bizottságának katonai vezérkarát.
November 23.	Strassbourg felszabadul.
November 24.	A milánói munkások a végsőkig való harc mellett döntenek, tiltakozásul a terrorhullám ellen.

November 28–29.	Pécs és Mohács felszabadulnak.
December 1.	Megindulnak a harcok Budapest teljes bekerítéséért.
December 3.	Budapesten a kommunista párt egyik akciógárdája robbantással meghiúsítja a nyilasok nagygyűlését a Városi Színházban.
December 3–8.	Miskolc, Nógrád, Vác felszabadulása.
December 4–6.	A csepeli dolgozók ellenállásukkal meghiúsítják Csepel kiürítését.
December 7.	A szovjet csapatok megtisztítják a németektől a Balaton déli partvidékét.
December 16.	Német offenzíva az Ardennekben.
December 21.	Leyte szigete teljesen felszabadul (Fülöp-szigetek).
December 21–22.	Debrecenben megalakul az ideiglenes nemzetgyűlés, majd az ideiglenes nemzeti kormány.
December 25.	Budapest körül bezárul az ostromgyűrű.
December 26.	A németek támadása Castelnuovo di Garfagnanában. Luccát fenyegetik. A XI. övezet hazafiai kemény ellenállás után megállítják az offenzívát.
December 28.	Az ideiglenes magyar nemzeti kormány hadat üzen Németországnak.
December 29.	A németek Budapest határában meggyilkolják a szovjet parlamentereket.
December 29.	A német offenzíva folytatódik, Strassbourgot fenyegeti.
December 31.	A lublini nemzeti kormány a lengyel köztársaság ideiglenes kormányának nyilvánítja magát.
1944 tele	A karancslejtősaknai bányászok szembeszállnak a német megszállókkal.

1945

Január 2.	A szövetséges offenzíva kezdete a tajvani és okinawai japán erők ellen.
Január 2–13.	Sikertelen német támadások a budapesti ostromgyűrű áttörésére.
Január 5.	A Szovjetunió elismeri a lublini ideiglenes lengyel emigráns kormányt. Anglia és az Egyesült Államok bejelentik, hogy továbbra is a londoni lengyel emigráns kormányt ismerik el.

Január 6.	Churchill azzal a kéréssel fordul a Szovjetunióhoz, hogy a németek ardenneki áttörése miatt hozza előbbre a keleti fronton tervezett offenzíváját, s ezzel nyújtson segítséget a nehéz helyzetbe került angol–amerikai csapatoknak.
Január 9.	Újpesti partizánok bombát robbantanak az újpesti nyilasházban.
Január 9.	Amerikai partraszállás Luzonban.
Január 11.	Az Albán Népköztársaság kikiáltása.
Január 12.	A szovjet csapatok a front egész hosszában megkezdik téli offenzívájukat.
Január 14.	A szovjet hadsereg kelet-poroszországi hadműveletének megindulása.
Január 16.	A szovjet csapatok támadása miatt a németek beszüntetik offenzívájukat az Ardennekben.
Január 17.	A szovjet hadsereg felszabadítja Varsót.
Január 18.	Pest felszabadul.
Január 18–26.	Sikertelen német támadás a Dunántúlról a Buda körüli ostromgyűrű áttörésére.
Január 19.	Krakkó és Lodz felszabadul.
Január 20.	Fegyverszüneti egyezmény az Egyesült Nemzetek és Magyarország között.
Január 23.	A szovjet hadsereg eléri az Oderát.
Január 26.	A szovjet hadsereg felszabadítja az auschwitzi koncentrációs tábort.
Január 27.	A szovjet csapatok a Mazuri tavak vidékén áttörik a német védelmi vonalat.
Január 28.	Litvánia teljes felszabadulása.
Január 29.	Sonnenburgban 885 antifasisztát kivégeznek.
Január 31.	Roosevelt és Churchill találkozása Máltán.
Február 2.	Általános sztrájk Antwerpenben.
Február 2.	Szövetséges támadás az Odera menti Frankfurt ellen.
Február 4–11.	A jaltai konferencia (Sztálin, Roosevelt, Churchill). A három „Nagy" megállapodik a Németországgal kötendő fegyverszünet feltételeiben és a háború utáni elrendezésben.
Február 6–11.	A szovjet hadsereg átkel az Oderán.
Február 13.	Budapest teljes felszabadítása.
Február 15.	Az amerikaiak Corregidorban.
Február 19.	60 000 tengerészgyalogos partraszállása Iwo Jimán.

Február 22.	A szovjet hadsereg eléri a Neisse folyót.
Február 23.	Törökország hadat üzen Németországnak és Japánnak.
Február 23.	A szovjet hadsereg egyhónapos ostrom után felszabadítja Poznant.
Február 24.	Az amerikaiak bevonulnak Manilába.
Március 3.	Finnország hadat üzen Németországnak.
Március 4.	Az angolok a kínaiak támogatásával bevonulnak Thaziba (Burma).
Március 6.	Egy SS-tiszt megölése miatt Hollandiában 300 túszt végeznek ki.
Március 6.	Romániában megalakul Petru Groza kormánya.
Március 6–15.	A német hadsereg támadása a Balatonnál.
Március 7.	A szövetségesek elfoglalják Kölnt és a remageni hidat.
Március 9.	Az angolok Burmában elérik Mandalayt.
Március 9.	Az amerikai hadsereg elfoglalja Bonnt.
Március 9.	Súlyos légitámadás Tokio ellen.
Március 9.	A japán hadsereg hivatalosan is megszállja egész Indokínát.
Március 13.	A szovjet hadsereg elfoglalja Küstrin városát és erődjét.
Március 23.	A Bécs felszabadításáért indított szovjet offenzíva kezdete.
Március 24.	Veszprém felszabadul.
Március 26.	A szövetségesek elfoglalják Frankfurtot.
Március 28.	A szovjet hadsereg elfoglalja Gdyniát.
Március 28.	Komárom és Győr felszabadulása.
Március 28.	Az amerikaiak elfoglalják Wiesbadent. Himmler különbéke-ajánlata a szövetségeseknek.
Március 29.	A szovjet hadsereg felszabadítja Szombathelyet és Zalaegerszeget.
Március 30.	Dortmundban lemészárolnak 289 antifasisztát.
Március 30.	Gdansk megadja magát.
Március 30.	A szovjet hadsereg Kőszegnél átlépi az osztrák határt.
Április 1.	Okinawa szigetén amerikai csapatok szállnak partra.
Április 4.	A szövetségesek elfoglalják Karlsruhét.
Április 4.	Kassán megalakul a csehek és szlovákok nemzeti frontjának kormánya.
Április 4.	A szovjet hadsereg felszabadítja Pozsonyt.

Április 4.	A Vörös Hadsereg befejezi Magyarország felszabadítását.
Április 5.	A Szovjetunió felmondja a Japánnal 1941-ben kötött semlegességi szerződést.
Április 6.	A jugoszláv néphadsereg felszabadítja Sarajevót.
Április 7.	Zdenek Fierlinger vezetésével új csehszlovák kormány alakul.
Április 7.	A szövetséges haderők zsákmányul ejtik a Reichsbank aranykészletét.
Április 9.	A Ruhr-vidéki harapófogóban 300 000 német esik foglyul.
Április 9.	A szovjet hadsereg elfoglalja Königsberget (Kalinyingrád).
Április 10.	Az amerikai csapatok elfoglalják Hannovert.
Április 11.	Az amerikai csapatok elfoglalják Essent és Weimart, felszabadítják a buchenwaldi koncentrációs tábort.
Április 12.	F. D. Roosevelt halála.
Április 12.	Barátsági és kölcsönös segélynyújtási szerződés a Szovjetunió és Jugoszlávia között.
Április 13.	Bécs felszabadul.
Április 13.	Az amerikai hadsereg elfoglalja Erfurtot.
Április 16.	A szovjet hadsereg megkezdi a berlini hadműveleteket.
Április 17.	A szövetségesek áttörik az argentai frontot.
Április 18.	Az amerikai csapatok elfoglalják Magdeburgot és Düsseldorfot.
Április 19.	Az amerikai csapatok elfoglalják Lipcsét és Hallét.
Április 19.	A bolognai partizánok néhány óra leforgása alatt felszabadítják Bolognát.
Április 20.	Az angol csapatok elfoglalják Nürnberget.
Április 21.	Az első szovjet csapatok behatolnak Berlinbe.
Április 21–22.	Az olasz partizánok felszabadítják Modenát.
Április 22.	A francia csapatok elfoglalják Stuttgartot.
Április 23.	Felkelés Genovában.
Április 23.	Az angol csapatok elérik a Po folyót.
Április 24.	Felkelés Milánóban. A garibaldisták felszabadítják Biellát.
Április 25.	Berlin körül bezárul a szovjet hadsereg ostromgyűrűje.
Április 25–jún. 26.	Az Egyesült Nemzetek Szervezetének alakuló konferenciája San Franciscóban.

Április 25.	Az amerikai és a szovjet csapatok találkoznak Torgauban, az Elbánál.
Április 25.	Az észak-olaszországi népi felkelés megindulása.
Április 25.	Felkelés Torinóban.
Április 26.	Olasz partizáncsapatok felszabadítják Milánót.
Április 27.	A IV. népi hadsereg megkezdi a harcot Trieszt felszabadításáért.
Április 27.	Felkelés Padovában.
Április 27.	Az amerikaiak Drezdába, az angolok Brémába vonúlnak be.
Április 27.	Ausztriában Renner vezetésével új kormány alakul.
Április 28.	Szovjet zászló lobog a Reichstag épületén.
Április 28.	Az olasz partizánok menekülés közben elfogják Mussolinit, és hadbírósági ítélet alapján kivégzik.
Április 28.	Az olasz partizánok felszabadítják Torinót.
Április 28.	Felkelés Velencében.
Április 28.	Hitler Dönitznek adja át a hatalmat.
Április 28.	Az antifasiszták egy csoportja birtokába veszi a müncheni rádiót, és fegyverletételre szólítja fel a német csapatokat.
Április 29.	Felkelés Triesztben.
Április 29.	Az olaszországi német csapatok leteszik a fegyvert. Casertában aláírják a fegyverszünetet.
Április 30.	Hitler és Eva Braun öngyilkossága.
Április 30.	A grugliascói mészárlás (Olaszország). A németek agyonlőnek 66 személyt.
Április 30.	A szovjet hadsereg elfoglalja Moravská Ostravát.
Április 30.	Az angol hadsereg elfoglalja München-t.
Május 2.	A berlini német csapatok leteszik a fegyvert.
Május 3.	A jugoszláv néphadsereg felszabadítja Fiumét.
Május 3.	Montgomery csapatai bevonulnak Hamburgba.
Május 3.	Az angol csapatok elfoglalják Rangoon kikötőjét.
Május 4.	A német haditengerészet kapitulál.
Május 4.	A német csapatok fegyverletételének aláírása.
Május 4.	Az északnyugat-németországi, a hollandiai és a dániai német csapatok leteszik a fegyvert.
Május 5.	Felkelés Prágában.
Május 5.	A szovjet hadsereg elfoglalja Swinemündét (Świnoujście).
Május 5.	Újabb tengeri csata a szövetségesek és a japán erők között Okinawa térségében.

Május 6.	A szovjet csapatok felszabadítják Wroclawot.
Május 6.	A német hadsereg vezérkari főnöke a szövetséges főhadiszálláson felajánlja a feltétel nélküli megadást.
Május 7.	Reimsben aláírják a német csapatok feltétel nélküli fegyverletételét.
Május 7.	Quisling megadja magát a norvégiai ellenállás erőinek (Norvégia).
Május 7.	Közzéteszik Goebbels halálhírét.
Május 8.	A német hadsereg feltétel nélkül kapitulál. 23 órakor Európában véget érnek az ellenségeskedések.
Május 8.	Drezda elesik.
Május 9.	A szovjet hadsereg felszabadítja Prágát.
Május 9.	Göring és a náci kormány több tagja a szövetségesek fogságába esik.
Május 11.	A szovjet hadsereg felszámolja a németek utolsó harcoló egységeit Csehszlovákia területén.
Május 11.	A jugoszláv néphadsereg felszabadítja Zágrábot, vele együtt vonul be a városba az olasz Italia hadosztály.
Május 24.	Győzelmi díszszemle a moszkvai Vörös Téren.
Május 26.	Az ENSZ alapokmányának elfogadása San Franciscóban.
Június 1.	Az ausztráliai csapatok megkezdik Borneó megtisztítását a japánoktól.
Június 21.	82 napos japán ellenállás után az amerikaiak elfoglalják Okinawát.
Június 23.	Az amerikaiak elfoglalják Mindanaót.
Július 4.	Véget ér a Fülöp-szigetek felszabadítása.
Július 16.	Az első atombombakísérlet Új-Mexikóban.
Július 17–aug. 2.	A potsdami konferencia.
Július 26.	Angliában Attlee vezetésével megalakul a munkáspárti kormány.
Augusztus 2.	Burma teljesen felszabadul.
Augusztus 6.	Az amerikaiak ledobják az első atombombát Hiroshimára.
Augusztus 8.	A Szovjetunió hadat üzen Japánnak.
Augusztus 9.	A második amerikai atombomba Nagasakira hull.
Augusztus 17.	Az Indonéz Köztársaság kikiáltása.
Augusztus 19.	A szovjet hadsereg elfoglalja Mukdent (Senjang), Csangcsunt, Harbint (Pincsiang) és Kirint (Csilin).

Augusztus 19.	A Vietnami Demokratikus Köztársaság kikiáltása.
Augusztus 22.	A szovjet ejtőernyősök elfoglalják Port Arthurt (Lüsun) és Dairent (Lüta).
Augusztus 23.	A szovjet hadsereg felszabadítja egész Mandzsúriát.
Augusztus 24.	A szovjet csapatok felszabadítják Phenjánt.
Augusztus 28.	A szovjet hadsereg felszabadítja a Szahalin-szigetet a japán uralom alól.
Augusztus 30.	Az első amerikai partraszállások a tokiói öbölben.
Szeptember 1.	A japán Kvantung-hadsereg teljes lefegyverzése.
Szeptember 1.	A szovjet hadsereg megtisztítja a Kurill-szigeteket a japánoktól.
Szeptember 2.	Japán aláírja a feltétel nélküli megadásról szóló okmányt.
November 11–okt. 1.	Megkezdődik a nürnbergi per.

BIBLIOGRÁFIA

I. BIBLIOGRÁFIAI GYŰJTEMÉNYEK:

Ministero della Difesa – Stato Maggiore Esercito – Ufficio Storico: Saggio bibliografico sulla seconda guerra mondiale. Roma 1955.

Toscano, M.: Fonti documentarie e memorialistiche per la storia diplomatica della seconda guerra mondiale. A „Questioni di storia contemporanea"-ban. Vol. 1., p. 531.

II. KRONOLÓGIAI ÖSSZEFOGLALÁSOK:

Céré, R.–Rousseau, Ch.: Chronologie du conflit mondial (1935–1945). Paris 1945.

Hoden, M.: Chronique des événements internationaux (june 1940–décembre 1944). Paris 1945. Vol. 3.

Royal Institute of International Affairs: Chronology of the second World War. London 1947.

Ufficio Storico S. M. E. (a hadsereg vezérkari főnöksége történelmi hivatala): Cronologia della seconda guerra mondiale. Editrice Faro 1949.

III. DOKUMENTUMOK:

1. A háborús bűnösök pereinek anyagai:

Nazi Conspiracy and Aggression, Office of U. S. Chief of Counsel for prosecution of Axis Criminality. Washington 1946. Vol. 8.

The Trial of 14 German Major War criminals: Proceedings of the International Military Tribunal sitting at Nuremberg, Germany. Vol. 21. London 1946–1949.

Trial of the Major War Criminals before the International Military Tribunal. Nuremberg 1947. Vol. 26.
Procès des grands criminals de guerre devant le Tribunal Militaire International. Nuremberg 14. novembre 1945–1er octobre 1946. Edité à Nuremberg 1949. Vol. 41.
Degli Occhi, A.: Il processo di Norimberga. Milano. Rizzoli 1947. Vol. 2.
Records of Proceedings of the International Military Tribunal for the Far East. Tokio 1946–1947. Vol. 120.

2. Katonai jelentések:

Arnold, H. H.: First, second, third Report of the Commanding General of the Army Air Forces to the Secretary of War. Washington 1944–1946.
King, E. J.: U. S. Navy at War 1941–1945 (First, second, third Official Report). Washington 1944–1945.
Marshall, G. C.: First, second, third Biennal Report of the Chief of Staff of the U. S. Army. Washington 1941–1946.
Marshall: Így győztünk... Franklin Társulat é. n.
Fuehrer Conferences on Naval Affairs 1939–1945. Admiralty. London 1947. Vol. 7.

3. Külpolitikai dokumentumok:

Foreign Relations of the United States, Washington. Government Printing Office.
Documents on British Foreign Policy, London. H. M. Stationery Office.
Ministero degli Affari Esteri, I documenti diplomatici italiani. Nona serie, vol. 1. (4 settembre–24 ottobre 1939). Roma 1954. Vol. 3. (1° gennaio–8 aprile 1940). Roma 1959.

4. Politikai beszédgyűjtemények:

Churchill, W.: Into Battle (1941). The unrelenting Struggle (1942). The end of Beginning (1943). Onwards to Victory (1944). The Dawn of Liberation (1945). Victory (1946). Secret session speches (1946), London 1941–1947. Vol. 7. (Olasz kivonat: W. Churchill, In guerra: Discorsi, Milano 1947. Vol. 2.)

5. Levélgyűjtemények:

Sztálin üzenetváltása az Egyesült Államok és Nagy-Britannia kormányfőivel 1941–1945. I–II. köt. A Szovjetunió Külügyminisztériuma. Kossuth Könyvkiadó 1958.
Hitler e Mussolini. Lettere e documenti. Milano 1946.

6. Emlékiratok:

a) Angol:
Churchill, W.: The second World War. London 1950. I–VI. vol.
Montgomery, B. L.: Memoirs. London 1958.
b) Amerikai:
Sherwood, R. E.: Roosevelt and Hopkins, an intimate history. New York 1948.
c) Német:
Liddell Hart, B. H.: The other side of the Hitler Germany's Generals, their rise and fall, with their own account of military events 1939–1945. London. Cassel 1951.
Kesselring, A.: Gedanken zum zweiten Weltkrieg. Bonn. Athenäum-Verlag 1957.
Ribbentrop, J. von: Zwischen London und Moskau. Leoni am Starnberger See 1953.
Schacht, H.: La resa dei conti con Hitler. Milano. Garzanti 1949. (Fordítás németből.)
Schmidt, P.: Statist auf der Diplomatischen Bühne 1923–1945. Bonn 1950.
d) Olasz:
Armellini, Q.: Diario di guerra (9 mesi al Comando supremo). Milano. Garzanti 1945.
Badoglio, P.: L'Italia nella seconda guerra mondiale. (Memorie e documenti.) Verona. Mondadori 1946.
Carboni, G.: Memorie segrete 1945–1948. Milano. Parenti 1955.
Cavallero, U.: Comando supremo – Diario 1940–1943. Bologna. Cappelli 1948.
Ciano Naplója 1939–1943. Athenaeum é. n.
Ciano, G.: L'Europa verso la catastrofe. Milano. Mondadori 1948.
Caviglia, C.: Diario 1925–1945. Roma. Casini 1952.
Graziani, R.: Ho difeso la Patria. Milano. Garzanti 1948.
Guariglia, R.: Ricordi 1922–1946. Napoli. Edizioni Scientifiche Italiane 1950.
Roatta, M.: Otto milioni di baionette. (L'esercito italiano in guerra dal 1940 al 1944). Verona. Mondadori 1946.

1. Általános katonai-történeti munkák:

A második világháború történetének meghamisítói ellen. (Tanulmányok.) Zrínyi Kiadó 1961.
Baumont, Rougeron, Hautcoeur: Le deuxième conflit mondial. Paris 1947. Vol. 2.
Belperron, P.–Anderson, G.: La deuxième guerre mondiale. Paris. Plon 1946.
Bregeault–Brosse–Haucourt: Le deuxième conflit mondial. Vol. 2. Paris. Edit. G. P. 1946.
Chassin, L. M.: Histoire militaire de la seconde guerre mondiale. Paris. Payot 1951.
Darcy, J.: Histoire de la guerre, septembre 1939–auot 1945. Paris. La Table Ronde 1946.
Fuller, J. F. C.: The Second World War 1939–1945: a strategical and tactical history. London. Eyre and Spottiswoode 1948.
Gigli, G.: La seconda guerra mondiale (1939–1945). Bari. Laterza 1951.
Gyeborin: A második világháború. Zrínyi Kiadó 1961.
Görlitz, W.: Der zweite Weltkrieg, 1939–1945. 2 Bd. Stuttgart. Steingrüben-Verlag 1951–1952.
Historia de la secunda guerra mundial. Madrid 1941–1947. 10. vol.
Maraldi, U.: Storia della seconda guerra mondiale. Milano 1946.
Merinaris, E.: The War, Toronto–Oxford, 1940–1945. Vol. 5.
Protokoll des wissenschaftlichen Tagung in Leipzig von 25 bis 30. November 1957. Bd. 2.: Probleme der Geschichte des zweiten Weltkrieges. Berlin. Akademie-Verlag 1958.
Root, W.: The secret history of the war. New York. Charles Scribner's Sons 1945. Vol. 2.
Tippelskirch, K. V.: Geschichte des zweiten Weltkriegs. Bonn. Athenäum-Verlag 1951.
Tosti, A.: Storia della seconda guerra mondiale. Milano. Rizzoli 1948. Vol. 2.
Trevelyan Miller, F.: History of World War II, Philadelphia. The John C. Winston Company 1947.

2. Hadászati munkák:

Col. Ailleret: L'art de la guerre et les techniques. Paris. Lavauzelle 1950.
Bauer, E.: La guerre des blindés. Paris. Payot 1947.
Boucher, J.: L'armée blindée dans la guerre. Paris. Payot 1953.
Ducrocq, A.: Les armes secrètes allemandes. Paris. Berger-Levrault 1947.

Lepotier, A.: La guerre moderne dans les trois dimensions. Paris. Les Grandes Editions Françaises 1948.
Maravigna, P.: Dalla guerra „convenzionale" alla guerra „totale". A „Questioni di storia contemporanea"-ban. Vol. 1. p. 677 s köv.
Miksche, F. O.: Les erreurs stratégiques de Hitler. Paris. Payot 1945.
Mellenthin, F. W. v.: Panzer battles 1939–1945. London. Cassel 1955.
Pratt, F.: War for the world: a cronicle of our fighting forces in World War II. New Haven. Yale Univ. Press 1950.
Wheeler-Bennett, J. W.: The nemesis of powers – The German Army in politics 1918–1945. London 1954.

3. A légi és tengeri háborúval foglalkozó munkák:

The Army Air Forces in World War II. Chicago 1948. Vol. 9.
The Battle of the Atlantic (The official Account of the fight against the U-Boots 1939–1945). London 1946.
Bernotti, R.: La guerra sui mari nel conflitto mondiale. Vol. 2. Livorno. Soc. Ed. Tirrena 1947–1948.
Brodie, B.: La stratégie navale et son application dans la guerre 1939–1945. Angolból fordította: A. Cogniet Paris. Payot 1947.
Chisholm: La guerre des radars. Francia fordítás. Paris. Amiot-Dumont 1954.
Cocchia, A.: La marina italiana nella seconda guerra mondiale. Roma. Ufficio Storico della Marina Militare 1958.
Craven, F. W.–Cate, J. L.: The Army Air Forces in World War II. Vol. 6. Chicago. Univ. of Chicago Press 1948–1955.
D'Albas, A.: Marine imperiale (1941–1945). La flotte du Mikado dans la seconde guerre mondiale. Paris. Amiot-Dumont 1954.
Doenitz, K.: On the war at sea. (A brit admiralitás gondozásában.) London 1947.
Halsey, W. F.–Bryan, G.: Admiral Halsey's story. New York–London 1947.
Hardy, A. C.: Everyman's history of the sea war. Vol. 3. London. Nicholson & Watson 1948–1955.
Hébrard, J.: Vingt-cinq ans d'aviations militaire 1920–1945. Paris. Albin Michel 1946. Vol. 2.
Idely, J. A.–Crowl, Ph. A.: The U. S. Marine amphibious war: its theory and its practice in the Pacific. Princeton N. J. Princeton Univ. Press 1951.
James, W. M.: La marine britannique dans la seconde guerre mondiale. Paris 1949. (Francia fordítás.)
Jouan, R. J.: La marine allemande dans la seconde guerre mondiale. Paris. Payot 1949.

Le Masson, H.: Forces sur mer. Paris. Soc. d'Editions géographiques, maritimes et coloniales 1945.
Martienssen, A.: Hitler and his admirals. (Olasz fordítás: Hitler e i suoi ammiragli. Milano. Garzanti 1950.)
Morison, S. E.: History of U. S. naval operations in World War II. I.: The battle of the Atlantic 1939–1943. II.: Operations in the North African Waters October 1942–June 1943. Boston 1947.
Morison, S. E.: History of U. S. naval operations in World War II. Vol. 9. Boston. Little Brown & Co. 1947–1955.
Puleston, W. D.: La sea power dans la seconde guerre mondiale. Paris 1949. (Francia fordítás.)
Roscoe, Th.: U. S. Submarine operations in World War II. Annapolis. Md. U. S. Naval Institut 1950.
Santoro, G.: L'aeronautica italiana nella seconda guerra mondiale. Roma 1950.
Stitt, G.: Under Cunningham's Command. London 1944.
The United States Strategic Bombing Survey Summary Report (European War). Washington 1945.

4. Politikai és diplomáciai jellegű általános művek:

Assmann, K.: Deutsche Schicksalsjahre. Brockhaus-Verlag 1950.
Beard Ch. A.: American Foreign Policy in the making 1932–1940. New Haven. Yale University Press 1946.
Beard Ch. A.: President Roosevelt and the coming of the war 1941. New Haven. Yale University Press 1948.
Beloff, M.: The Foreign Policy of Soviet Russia 1929–1941. London. Oxford University Press 1949.
Beloff, M.: Soviet Policy in the Far East 1944–1951. London. Oxford Univ. Press 1953.
Carr, É. H.: German–Soviet relations between the two world wars 1919–1939. Baltimore, Maryland. J. Hopkins Press 1951.
Cave, F. A.: The origins and consequences of World War II., with an introduction by S. Welles. New York. Dryden Press 1948.
Duroselle, J. B.: Histoire diplomatique de 1919 à nos jours. Paris. Dallon 1953.
Feis, H.: The road to Pearl Harbor: the coming of the war between the United States and Japan. Princeton N. J. Princeton Univ. Press 1950.
Kordt, E.: Wahn und Wirklichkeit. Stuttgart. Deutsche Verlagsgesellschaft 1948.
Korom Mihály: A fasizmus bukása Magyarországon. Kossuth Könyvkiadó 1961.
Langer, W. L.–Gleason, S. F.: Challenge to isolation. New York. Harper 1952.

Lippmann, W.: U. S. War Aims. New York 1944.
Morandi, C.: Le origini della seconda guerra mondiale. Firenze. Editrice Universitaria é. n.
Morgenstern: Pearl Harbour: the story of the secret war. New York Devin-Adair 1947.
Mourin, M.: Le drame des états satellites de l'Axe de 1939 à 1945. Paris. Berger-Levrault 1957.
Mourin, M.: Les tentatives de paix dans la seconde guerre mondiale 1939–1945. Paris. Payot 1949.
Namier, L. B.: Diplomatic prelude 1938–1939. London. MacMillan 1948.
Namier, L. B.: Europe in decay 1936–1940. London. MacMillan 1950.
Namier, L. B.: In the nazi era. London. MacMillan 1952.
Nemes Dezső: Magyarország felszabadulása. Kossuth Könyvkiadó 1960.
Neumann, W. L.: Making the peace 1941–1945: The diplomacy of the wartime Conference. Washington. D. C., Foundation for Foreign Affairs 1950.
Niekisch, E.: Das Reich der niederen Dämonen. Rowohlt Verlag. Hamburg 1953.
Presseisen, E. L.: Germany and Japan. Study in totalitarian diplomacy 1933–1941. The Hague 1958.
Patyomkin: Az újkori diplomácia története 1919–1939. Szikra 1950.
Rauch, B.: Roosevelt, from Munich to Pearl Harbor: a study in the creation of a foreign policy. New York. Creative Age Press 1950.
Renouvin, P.: Les rélations internationales de 1914 à 1945. Paris. Centre de Documentation Universitaire 1950.
Salvatorelli, L.: Vent'anni fra due guerre. Roma. Edizioni Italiane 1946.
Toynbee, A. and V. M.: Hitler's Europe. London. Oxford Univ. Press 1954.
Toynbee, A. and V. M.: The war and the neutral. London. Oxford Univ. Press 1956.
Toscano, M.: Le origini del patto d'acciaio. Firenze. Sansoni 1948.
Toscano, M.: Problemi particolari della storia della seconda guerra mondiale. „Rivista di studi politici internazionali", XVII. 1950.
Toscano, M.: Le origini della seconda guerra mondiale viste da Roma. „Rivista di studi politici internazionali", XVII. 1950.
Toscano, M.: Considerazioni sulle origini e sulle vicende diplomatiche della seconda guerra mondiale. „Rivista di studi politici internazionali", XXII. 1955.
Weinberg, G. L.: Germany and the Soviet Union. Leiden. E. J. Brill 1954.
Wilmot, Ch.: The struggle for Europe. New York. Harper and Brothers; London. Collins 1952.
Wiskemann, E.: The Rome–Berlin Axis. London. Oxford University Press 1949.
Zsukov: A Távol-Kelet a nemzetközi politikában 1870–1945. Szikra 1953.

5. Gazdasági és szociális jellegű összefoglaló művek:

Arnould, P.: Les finances de la France et l'occupation allemande 1940–1944. Paris. Presses Univ. de France 1951.

Ashworth, W.: History of the Second World War: Contracts and Finance. London. Longmans 1953.

Brandt, K.: Germany's agricultural and food policies in World War II. I.: The management of agriculture and food in Germany. A Study in planned economy, in collaboration with K. Häfner, A. Hanau, E. Woreman. II.: Management of agriculture and food in the German occupied and other areas of Fortress Europe, in collaboration with O. Schiller and F. Ahlgrimm. Stanford Calif. Stanford Univ. Press 1953.

Chardonnet, J.: Les conséquences économiques de la guerre 1939–1946. Paris. Hachette 1947.

Connery, R. H.: The Navy and the industrial mobilization in World War II., Princeton N. J. Princeton Univ. Press; London. Oxford Univ. Press 1951.

Court, W. H. B.: History of the Second World War: Coal. London. Longmans 1951.

Hall, H. D.: North American supply. London. H. M. Stationery Office; Toronto. Longmans 1955.

Hammond, R. J.: History of the Second World War: Food. London. Longmans 1951.

Hancock, W. K.–Gowing, M. M.: British war economy. London. H. M. Stationery Office 1949.

Hargreaves, E. L.–Gowing, M. M.: History of the Second World War: Civil industry and trade. London. Longmans 1952.

Holborn, H.: American military government, its organizations and policies. Washington. Infantry Journal 1947.

Kohern, C. M.: History of the Second World War: Works and Buildings. London. Longmans 1952.

Lador-Lederer, I. I.: Capitalismo mondiale e cartelli tedeschi tra le due guerre. Torino. Einaudi 1959.

Medlicott, W. B.; The economic blockade. London. H. M. Stationery Office 1952.

Postan, M. M.: History of the Second World War: British war production. London. Longmans 1952.

Prest, A. R.: War economics of primary producing countries. Cambridge. Univ. Press 1948.

Lord Rennel of Rodd: British military administration of occupied territories in Africa 1941–47. London. H. M. Stationery Office 1948.

Roll, E.: The combined food board. A study in wartime international planning. Stanford Calif. Stanford Univ. Press 1956.

Titmuss, R. M.: History of the Second World War: Problems of social policy, ed. By W. K. Hancock, London. Longmans 1950.

V. FOLYÓIRATOK:

Revue d'histoire de la deuxième guerre mondiale. Paris. Editions des Presses Universitaires de France.

SZAKBIBLIOGRÁFIA

A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ ELŐZMÉNYEI

Hitler tervei

Hossbach: Zwischen Wehrmacht und Hitler 1934–1938. Wolfenbüttel 1949.
Rauschning, H.: Hitler bizalmasa voltam. Körmendy könyvkiadó é. n.

Az osztrák függetlenség vége

Eichstädt, V.: Von Dolfuss zu Hitler, Geschichte des Anschlusses Österreiches 1933–1938. Wiesbaden 1955.

A Szudéták és a májusi válság

De Jong, L.: Die deutsche fünfte Kolonne im zweiten Weltkrieg. Stuttgart 1958.
MacAlister Brown: The Third Reich's Mobilization of the German Fifth Column in Eastern Europe. Journal of Central European Affairs, 1959 julius. p. 128–148.

Chamberlain „békerepülése" – A megbékélés politikája

Keit Feiling: The Life of Neville Chamberlain. London 1947.

A tragédia felé

Beneš: Memoirs of dr. Eduard Beneš from Munich to the New War and New Victory. London 1954.

Fierlinger, Z.: I responsabili della capitolazione di Monaco. Rinascita, 1958 szeptember. p. 579–586.
Kral, Vaclav: Die Tschechoslowakei und München. Zeitschrift für Geschichtswissenschaft, 1959. fasc. I. p. 23–59.

Tragédiából bohózat (A müncheni egyezmény)

Documents on German Foreign Policy 1918–1945. Series D., vol. I. London 1949.
Les archives secrètes de la Wilhelmstrasse. Paris. Plon 1950–1951, Vol. 2. Nouveaux documents pour servir à l'histoire de Munich. Prague 1958. (Csehszlovákia és a Szovjetunió külügyminisztériumainak gondozásában.)
Battaglia, R.: Monaco e la situazione italiana. Società, 1958 szeptember. p. 869–902.
Celovsky, B.: Das Münchener Abkommen von 1938. Stuttgart. Deutsche Verlags-Anstalt 1958.
Collotti, E.: Sul significato del patto di Monaco. „Il Movimento di liberazione nazionale". Milano. No. 58, 1960 január–március p. 42–71.
Königer, H.: Der Weg nach München. Berlin. Deutscher Verlag der Wissenschaften 1958.
Magistrati, M.: L'Italia a Berlino (1937–1939). Milano 1956.
Mieli, R.: Storia documentata dagli accordi col fascismo a Monaco. Rinascita. 1952. No. 3. p. 173–179.
Rothstein, A.: The Munich conspiracy. London. Lawrence and Wishart 1958.
Die Hintergründe des Münchner Abkommens von 1938. Berlin. Rütten & Loening 1959.
Wheeler-Bennett, J. W.: Munich, Prelude to Tragedy. London. MacMillan 1948.

ELSŐ RÉSZ

I. A HÁBORÚ KITÖRÉSE

Az angol–német tárgyalások

Okmányok és adatok a második világháború előzményeiről. Közzétette a Szovjetunió Külügyminisztériuma. II. köt. Révai kiadás é. n.
Orzach, L. H.: The Düsseldorf Agreement: a Study on the Organization of Power and Planning. Political Science Quarterly, 1950. szept. 393–414. p.
Teichowa A.: Die geheimen britisch–deutschen Ausgleichsversuche am Vorabende des zweiten Weltkrieges. Zeitschrift für Geschichtswissenschaft, 1959. 4. füzet 755–796. old.

Az angol–francia–szovjet tárgyalások

Történelemhamisítók. Közzétette a Szovjetunió Külügyminisztériumának Tájékoztató Irodája. Budapest 1948.
Documents on British Foreign Policy. III. s. VII. vol.

A német–szovjet megnemtámadási egyezmény

Nazi–Soviet Relations 1939–1941. Washington 1948.
Okmányok és adatok a második világháború előzményeiről. Közzétette a Szovjetunió Külügyminisztériuma. II. köt. Révai kiadás é. n.
Documents on British Foreign Policy. III. s. 1938–1939.
M. Andreeva és K. K. Dmitreeva: Les négotiations militaires entre l'URSS, la Grande Bretagne et la France en août. Recherches internationales, 1959. n. 12.
Des Brosses, O.: Les publications des documents allemandes. Revue d'histoire de la deuxième guerre mondiale, 1958. n. 29.
Morandi, C.: Due anni di alleanza tedesco-sovietica. Belfagor 1949. fasc. 3.
Ragionieri, E.: Origini diplomatiche della II. guerra mondiale. Rinascita, 1959. n. 9. p. 621–637.
Rossi, A. (Tasca A.): Due anni di alleanza tedesco-sovietica 1939–1941. Firenze. La Nuova Italia 1951.
Bouvier et Gacon: La verité sur le 1939. Editions sociales 1953.
Duroselle, G. B.: Les relations germano–soviétiques. Paris. Colin 1954.
Scherer, A.: Le problème des „mains libres à l'est". Revue d'histoire de la deuxième guerre mondiale, 1958 október n. 32.
Schram-Stuart, R.: L'Union Soviétique et les états baltes. Les frontières européennes de l'URSS. Paris. Colin 1957.
Toynbee, A. and V. M.: The Eve of War 1939. London, Oxford. University Press 1957.
Toynbee, A. J.–Ashton-Gwatkin, F.: The World in March 1939. London. Oxford Univ. Press 1952.
Toscano, M.: L'Italia e gli accordi tedesco–sovietici dell'agosto 1939. Firenze. Sansoni 1952.

Lengyelország lerohanása

Jars, R.: La campagne de Pologne 1939. szeptember. Paris. Payot 1949.
Karol, S.: La Polonia da Pilsudski a Gomulka. Bari. Laterza 1959.
Valcini, A.: Il calvario di Varsavia 1939–1945. Milano. Garzanti 1945.

Az összeomlás előzményei

Blum, L.: L'histoire jugera. Paris 1945.
Dupeux, G.: Le Front populaire et les elections de 1939. Paris 1959.
Garosci, A.: Storia della Francia moderna 1870–1946. Torino. Einaudi 1947.
Marcus I. T.: French Socialism in the Crisis Years 1933–1936. London 1958.

A Francia Kommunista Párt és a háború –
Az angol–francia politika és a finnországi háború

Mordal, J.: La campagne de Norvège. Paris. Ed. Self 1949.
Rossi A. (Tasca A.): Les communistes français pendant la drôle de guerre. Paris. „Les Iles d'Or" 1951.
Thorez, M.: A nép fia. Szikra 1951.

Franciaország megtámadása – Dunkerque – A fegyverszünet

Benoist-Méchin J.: Soixante jours qui ébranlèrent l'Occident. I–III. Paris. Albin Michel 1956.
Bloch, M.: L'étrange défaite. Témoignage écrit en 1940. Paris. Albin Michel 1957.
Bonte, F.: Le chemin de l'honneur. Ed. Hier et aujourd'hui 1949.
Bourget, (Général): La tragédie de l'armée française. Paris 1947.
Doumenc, A.: Dunkerque et la campagne de Flandre. Paris. Arthaud 1947.
Gamelin (Général): Servir. Paris. Plon 1946–1947. I–II.
Goutard (Colonel): La guerre des occasions perdues. Paris. Hachette 1955.
Hoeltz, L.: Comment s'est joué notre destin, Hitler et l'offensive du 10 mai 1940. Paris. Hachette 1957.
Lyet, P.: La bataille de France (mai–juin 1940). Paris. Payot 1947.
Truchet, A.: L'armistice de 1940 et l'Afrique du Nord. Paris. Presses Universitaires de France 1951.
Weygand (Général): Rappelé au service. Paris. Flammarion 1950.
Willard, G.: A propos de quelques études sur la France pendant la seconde guerre mondiale. La deuxième guerre mondiale, „Recherches internationales à la lumière du marxisme". n. 9–10. 1958. szept.–dec. pp. 91–104.

Vichy és az ellenállás

Aron, R.: Histoire de Vichy 1940–1944. Paris. Fayard 1954.
Carcopino: Souvenirs de 7 ans. Flammarion 1953.

D'Argenson: Pétain et le Pétainisme. Paris 1953.
De Gaulle (Général): Discours et messages 1940–1946. Paris. Berger-Levrault 1946.
De Gaulle (Général): Memoirs de guerre. Paris. Plon 1954. I–II.
Du Moulin de la Barthète: Les temps des illusions. Le Cheval ailé 1946.
Fabre-Luce, J.: Journal de France. Paris 1941. I–II.
Giardini, C.: Il processo Pétain. Milano. Rizzoli 1947.
Langer, W. L.: Le jeu américain à Vichy. Paris. Plon 1948.
Mauriac, F.: Le Cahier Noir. Paris 1947.

III. OLASZORSZÁG HÁBORÚBA LÉPÉSE

Battaglia, R.: Errori e delitti di un'avventura bellica. Rinascita, n. 7–8, julius–augusztus 1960. pp. 529–536.
Grifone, P.: Il capitale finanziario in Italia. Torino. Einaudi 1945.
Guarneri, F.: Battaglie economiche fra le due guerre. Milano. Garzanti 1953.
Rossi, E.: I padroni del vapore. Bari. Laterza 1955.
Salvatorelli, L.–Mira, G.: Storia del fascismo. L'Italia dal 1919 al 1945. Roma. Edizioni di Novissima 1952. Torino. Einaudi 1959.
Sereni, E.: La questione agraria nella rinascita nazionale italiana. Torino. Einaudi 1946.

Hadjárat az Alpokban és a fegyverszünet

Ministero della Difesa–Stato Maggiore Esercito–Ufficio Storico: La battaglia delle Alpi occidentali (giugno 1940). Narrazione – Documenti. Roma 1947.
La bataille des Alpes 1940. Section topogr. du 1er G. D. M. Lione nov. 1941.
Faldella, E.: L'Italia nella seconda guerra mondiale, Bologna, Cappelli 1959.

A katonai készületlenség

Favagrossa, C.: Perché perdemmo la guerra – Mussolini e la produzione bellica. Milano. Rizzoli 1946.

A Görögország elleni agresszió – „Összetörjük Görögország gerincét"

Campione, F.: Guerra in Epiro. Napoli. Ed. Guida 1950.
Grazzi, E.: Il principio della fine (L'impresa di Grecia). Roma. Casa Ed. Faro 1945.
Mondini, L.: Pagine dell'ora. Prologo del conflitto italo-greco. Roma Ed. Treves 1945.

Visconti Prasca, S.: Io ho aggredito la Grecia. Roma. Rizzoli 1946.
Papagos, A.: La guerra in Grecia. Milano. Garzanti 1948.

IV. AZ ANGLIAI CSATÁTÓL A SZOVJETUNIÓ MEGTÁMADÁSÁIG

A Luftwaffe veresége

Macmillan, N.: The Royal Air Force in the World War 1940–1941. London 1946.
Paquier, P.: La bataille aérienne d'Angleterre. Paris 1948.

Miért támadott Hitler kelet felé?

Gafenco, G.: Preliminari della guerra all' Est. Milano. Mondadori 1946.

Az agresszió – Sztálin felelőssége – A moszkvai csata

Allen, D. – Muratoff, P.: The Russian Campaigns of 1941–1943 – 1944–1945. New York 1944–1946. I–II.
Guillaume, A.: La guerre germano–soviétique 1941–1945. Paris. Payot 1949.
Lederrey: La défaite allemande à l'Est. Les armées soviétique en guerre 1941–1945. Paris Lavauzelle 1951.
Talenski, A.: Deux chocs foudroyants (la débacle des armées allemands devant Moscou et Stalingrad). Bruxelles 1945.
Ebben a könyvben jelentek meg:
Ilin, P.: Rôle et place du front germano–soviétiques dans les operations militaires. Op. cit. pp. 105–111.
Boltin, E.: La bataille de Moscou. Op. cit. pp. 112–134.
Bataillon, M.–Kiricenko, K.: Le ravitaillement de Léningrad pendant le siège. Op. cit. pp. 135–159.
Telpuchovski, B.: Le parti communiste, organisateur de la victoire de l'URSS. Op. cit. pp. 160–187.
Baz, I. S.: Le origini della potenza militare dell'Unione Sovietica. Bologna. STEB 1951.
Korotkov – Fomicenko – Zamiatin: Quattro battaglie che salvarono il mondo (Mosca, Leningrado, Stalingrado, Berlino). Edizioni Italia–URSS s. a.
Werth, A.: Leningrado. Torino. Einaudi 1948.
Grieco, R.: L'eroica difesa di Mosca. Milano. Rizzoli 1947.
Tyelpuhovszkij, B. S.: Ocserki isztorii velikoj otyecsesztvennoj vojnü 1941–1945. Moszkva. Akadémiai Kiadó 1955.
A Szovjetunió Kommunista Pártjának története. Kossuth Könyvkiadó 1962.

A régi és az új zaibacsu – Konoye kormánya

Ardemagni, M.: Gli dei hanno tradito. Milano. Garzanti 1948.
Cohen, J. B.: The Japanese War Economy 1937–1945. Minneapolis 1949.
Feis, H.: The Road to Pearl Harbor: the Coming of the War between the United States and Japan. Princeton. N. J. 1950.
Guillain, R.: Le peuple japonais et la guerre; choses vues 1939–1946. Paris. Ed. Juillard Séquana 1946.
Japan in Defeat. A Report by a Chatham House Study Group issued under the Auspices of the Royal Institute of International Affairs. London–New York–Toronto. Oxford University Press 1945.
Naudeau, L.: Le Japan. Paris 1946.
Storia della Cina contemporanea, a cura del collettivo dell'Accademia politico-militare di Tung-Pei. Edizioni di cultura sociale 1955.

Roosevelt politikája 1940-ben

Hull, Cordell: Memoirs. London. Hodder and Stroughton 1942. I–II.
Sumner Welles: The Time for Decision. New York, London. Harper and Brothers 1945. Idem: Seven Decisions that Shaped History. New York. Harper and Brothers 1951.

Támadás Pearl Harbour ellen

Mitsuo Fuchida: I Lead the Air Attack on Pearl Harbour. „United States Naval Institute Proceedings" 1952. n. 9.
Renondeau, G.: Le Japon dans la guerre. Revue d'histoire de la deuxième guerre mondiale. 1960 július.
Senate, 79th Congress, 2nd Session, Document No. 244. Investigation of the Pearl Harbor Attack, Report of the Joint Committee on the Investigation of the Pearl Harbor Attack, Congress of the U. S. pursuant to S. Con. Res. 27, 29th Congress. Washington 1946.

VI. AZ EURÓPAI ELLENÁLLÁS

Az európai ellenállás és a náci-fasiszta terror – A varsói gettó tragédiája

Cahiers d'histoire de la guerre. Paris, 1950 február.
A 3. számból:

Febvre, L.: Par manière de préface.
Michel, H.: Esquisse d'une évolution de la Résistance européenne.
Lejeune, L.: La Résistance belge de 1940 a 1945.
Vollgraff, P. D.: La Résistance en Hollande.
Krajina, prof. V.: La Résistance tchécoslovaque.
Vaccarino, G.: La Mouvement de Libération nationale en Italia 1943–1945.
Baudot, M.: Les fonds d'archives concernant les opérations militaires d'Europe occidentale et centrale conservés aux Etats-Unis.
H. M.: Quelques livres sur la Pologne.
Margaritis: Bibliographie. La Résistance grecque.
Essai de bibliographie: La Résistance yougoslave.

Cahiers internationaux de la résistance. Az 1–3. számból (1. szám: 1959 november, 2. szám: 1960 március, 3. szám: 1960 július):
Zamojski, J.: Recherches sur la Résistance polonaise.
Klokow, W. I.: De l'histoire de la Résistance soviétique.
Hassanagic, E.: De l'étude de l'histoire de la lutte de libération des peuples yougoslaves.
Datner, S.: L'appareil militaire allemand de repression de la Résistance en Pologne.
Schmann, H., Köhnrich, H.: Le role et la signification des camps nazis.
Kaminski, A. I.: Les camps de concentration nazis, phenomène sociale et economique. Evocations des camps d'Auschwitz, Buchenwald, Mauthausen, Neuengamme et Ravensbrück.

Ronald Seth: The Undaunted. The Story of Resistance in Western Europe. London. Frederick Muller 1956.

Poliakov, L.: Breviaire de la haine. Le III Reich et les Juifs. Paris. Calman-Lèvy 1955.

Russell (lord): The Scourge of the Swastika. London. Cassel and Co. 1954.

Frank, Anna: Napló. Európa könyvkiadó 1962.

Rubinowicz, Dawid: Napló. Európa könyvkiadó 1962.

Fiodorov, A.: Il comitato clandestino al lavoro. Roma. Rinascita 1951. (Fordítás oroszból.)

Fučik, J.: Üzenet az élőknek. Szikra 1954.

Scholl, I.: Die Weisse Rose. Frankfurt a. M. und Hamburg. Fischer Bücherei K. G. 1957.

Ritter, G.: Carl Goerdeler und die deutsche Widerstandsbewegung. Stuttgart. Deutsche Verlangsanstalt 1947.

Lettere dei condannati a morte della Resistenza europea, a cura die Pietro Malvezzi e Giovanni Pirelli, prefazione di Thomas Mann. Torino. Einaudi 1954.

Nirenstajn, A.: Ricorda cosa ti ha fatto Amalek. Torino. Einaudi 1958.

Il ghetto di Varsavia. „Questioni". Torino. Lattes, 1959. július–november.

Bragadin Marc'Antonio: Che ha fatto la Marina? (1940–1945) Milano. Garzanti 1950.
La Marina italiana nella seconda guerra mondiale. Navi perdute. Tomo I: Navi militari, Roma. Istituto Poligrafico dello Stato 1951.
Maravigna, P.: Come abbiamo perduto la guerra in Africa. Roma. Tosi 1949.
Ufficio Storico della Marina Militare. La Marina italiana nella seconda guerra mondiale. Roma. Istituto Poligrafico dello Stato 1950.

Előnyomulás Sidi el-Barrani felé

Ministero della Difesa – Stato Maggiore Esercito – Ufficio Storico: In Africa Settentrionale. La preparazione al conflitto. L'avanzata su Sidi el-Barrani. Roma. Tip. Regionale 1955.
Castagna, S.: La difesa di Giarabub. Milano. Longanesi 1950.
Destruction of an Army: The First Campaign in Lybia (sept. 1940–febr. 1941). H. M. Stationary Office. London 1941.
Graziani, R.: Africa settentrionale 1940–1941. Roma. Danesi 1948.
Wavell's Despatch in Supplement of the London Gazette, 26. giugno 1946.

A párhuzamos háború vége és Rommel offenzívája

Clifford, A.: Three against Romel: the Campaigns of Wavell, Auchinleck and Alexander. London. G. Harrap and C. 1944.
Rommel, E.: Krieg ohne Hass. Afrikanische Memoiren. Heidenheim Brenz. Heidenheimer Zeitung Verlag 1951.
Young, Desmond: Rommel. Milano. Longanesi 1950.

A három Cunningham hadjárata – Tobruk eleste. Menetelés a Nílus felé

Ministero della Difesa – Stato Maggiore Esercito – Ufficio Storico: La seconda offensiva britannica in Africa settentrionale e il ripiegamento italo-tedesco nella Sirtica orientale (18 novembre 1941–17 gennaio 1942). Roma. Tip. Regionale 1949.
Ministero della Difesa – Stato Maggiore Esercito – Ufficio Storico: Seconda controffensiva italo-tedesca in Africa settentrionale de El Agheila a El-Alamein (gennaio–settembre 1942). Roma. Tip. Regionale 1951.
Ministry of Information: The Eighth Army. September 1941 to January 1943. London. H. M. Stationary Office 1944.
Ministry of Information: The Air Battle of Malta (the Official Account of the

RAF in Malta, from June 1940 to November 1942). London. H. M. Stationary Office 1944.
RAF Middle East (February 1942–January 1943). H. M. Stationary Office 1945.
The Mediterranean Fleet: Greece to Tripoli (April 1941–January 1943). London. H. M. Stationary Office 1944.

Az elalameini csata

Alexander (Maréchal): D'El-Alamein à Tunis et à Sicile 1942–1943. Rapport officiel du Commandant en Chef des Forces du Moyen Orient et des 18° e 19° groupes d'armées. Paris. Charles Lavauzelle 1949.
Montgomery, B. L.: From El-Alamein to river Sangro. London 1946. Milano. Garzanti 1950.
Pedoja, G.: La disfatta nel deserto. Roma. Edizioni Polilibraria 1946.

VIII. A VOLGAI CSATA

Deane Y. R.: La strana alleanza. Milano. Garzanti 1947.
McNeill, W. H.: America, Britain and Russia, their Cooperation and Conflict 1941–1946. London, Oxford. Univ. Press 1953.

A nagy nyári offenzíva – Sztálingrád megrohanása –
A szovjet ellentámadás – A döntő győzelem

Halder, F.: Hitler als Feldherr. München. Münchener Dom-Verlag 1949.
Manstein von, E.: Verlorene Siege. Bonn. Athenäum-Verlag 1957.
Messe, G.: La guerra al fronte russo. Il Corpo di Spedizione Italiano (CSIR). Milano, Rizzoli 1947.
Milhaud, G.: Stalingrad, porte de la victoire. Paris 1945.
Ministero della Difesa – Stato Maggiore dell' Esercito – Ufficio Storico: Le operazioni del CSIR e dell'ARMIR dal giugno 1941 all'ottobre 1942. Roma. Tip. Regionale 1947.
Ministero della Guerra – Stato Maggiore Esercito – Ufficio Storico: L'VIII Armata italiana nella seconda battaglia difensiva del Don (11 dicembre 1942–31 gennaio 1943). Roma. Tip. Regionale 1946.
Negri, C. M.: I lunghi fucili. Torino. Einaudi 1956.
Revelli, N.: Mai tardi. Diario di un alpino in Russia. Cuneo. ed. Panfilo 1946.
Rigoni Stern, M.: Il sergente sulla neve. Torino. Einaudi 1953.
Valori, A.: La campagna di Russia. CSIR–ARMIR 1941–1943. Roma. Grafica Nazionale Editrice 1951.

Feis, H.: Churchill, Roosevelt, Stalin. The war they Waged and the Peace they Sought. Princeton 1957.

A Torch-hadművelet

Langer, W. L.: Our Vichy Gamble. New York 1947.

A tuniszi hadjárat

Ministero della Difesa – Stato Maggiore Esercito – Ufficio Storico: Operazioni italo–tedesche in Tunisia (11 novembre 1942–13 maggio 1943). Tomo I: La I Armata italiana in Tunisia, relazioni del Maresciallo d'Italia Giovanni Messe. Roma. Tip. Regionale 1950.

Ministero della Difesa – Stato Maggiore Esercito – Ufficio Storico: Operazioni italo–tedesche in Tunisia (11 novembre 1942–13 maggio 1943). Tomo II: Il XXX Corpo d'Armata italiano in Tunisia. Relazione del generale di C. A. Vittorio Sogno. Roma. Tip. Regionale 1952.

Messe, G.: Come finí la guerra in Africa. (La I Armata italiana in Tunisia.) Milano. Rizzoli 1946.

Orlando, T.: Vittoria di un populo. (Dalla battaglia di Tunisia alla guerra di liberazione.) Roma. Casa Editrice Libraria Corso 1946.

A vég kezdete

Battaglia, R.: Rassegna della fonti. Storia della Resistenza italiana. Torino. Einaudi 1953.

Colta, S.: Dal 25 luglio all'armistizio. „Il Movimento di liberazione nazionale", 1949. No. 2. pp. 48–50.

Rava, F.–Spini, G.: Fonti documentarie e memorialistiche per la storia della crisi dello Stato italiano. „Rivista storica italiana". a. LXI, 1949, fasc. III, pp. 404–431; fasc. IV. pp. 577–602.

Salvemini, G.–La Piana, G.: La sorte dell'Italia. Firenze. Edizioni U. 1945.

A szicíliai hadjárat

Butcher, Harry C.: Three Years with Eisenhower. The Personal Diary of Captain Harry C. Butcher USNR Naval Aide to General Eisenhower 1942–1945. London. William Heinemann 1946.

Clark, Mark W.: Calculated Risk. London. G. Harrap and Co. 1951.

Eisenhower, D. D.: Crusade in Europa. New York. Doubleday 1948.

Szeptember 8-a

Berio, A.: Missione segreta (Tangeri: agosto 1943). Milano. Dall'Oglio 1947.
Carboni, G.: L'armistizio e la difesa di Roma. Verità e menzogne. I documenti. Roma. Donatello De Luigi 1945.
Carboni, G.: L'Italia tradita dall'armistizio alla pace. Roma. EDA 1947.
Castellano, G.: Come firmai l'armistizio di Cassibile. Milano. Mondadori 1945.
Rossi, F.: Come arrivammo all'armistizio. Milano. Garzanti 1946.
Salvemini, G.: Badoglio nella seconda guerra mondiale. „Il Ponte". 1952. n. 12.
Torsiello, M.: Documenti sull'8 settembre: La memoria 44 op. La memoria 45 op. „Rivista militare", 1952 március.
Torsiello, M.: L'aggressione germanica all'Italia nella sua fase preliminare (26 luglio–7 settembre 1943). „Rivista militare", 1945 július.
Zanussi, G.: Guerra e catastrofe d'Italia. Roma. Libreria Corso 1945. I–II. vol.

Az ellenállás politikai fejlődése

Atti del Comando generale del Corpo volontari della libertà dalla sua costituzione all'insurrezione nazionale (giugno 1944–aprile 1945) a cura dell' Ufficio storico della guerra di liberazione della Presidenza del consiglio. Roma 1946.
Battaglia, R.–Garritano, G.: Breve storia della Resistenza italiana. Torino. Einaudi 1955.
Battaglia, R.: La storiografia della Resistenza (1943–1945). „Il Movimento di Liberazione in Italia". No. 57. 1949.
Battaglia, R.: Storia della Resistenza italiana. Torino. Einaudi 1953.
Cadorna, B.: La riscossa (dal 25 luglio alla Liberazione) Milano. Rizzoli 1947.
Carli-Ballola, R.: Storia della Resistenza. Avanti! 1947.
Catalano, F.: Storia del CLNAI. Bari. Laterza 1956.
Delle Piane, M.: Funzione storica del Comitato di liberazione nazionale. Firenze. Le Monnier 1946.
Documenti ufficiali del CLNAI. Milano 1945.
Lettere di condannati a morte della Resistanza italiana, a cura di Piero Malvezzi e Giovanni Pirelli. Torino. Einaudi 1952.
Longo, L.: Az olasz nép harca a felszabadulásért. Szikra 1953.
Ministero dell'Italia occupata, I CLN dell'Alta Italia – formazione e funzionamento. Roma 1945.
Presidenza del Consiglio, Ufficio storico per la guerra di liberazione, Costituzione e attività degli organi del potere democratico nelle zone liberate. Roma 1945.

Ragghianti, C. L.: Disegno della liberazione italiana. Pisa. Nistri Lischi 1954.
Salvadori, M.: Storia della Resistenza italiana. Venezia. Neri Pozza 1955.
Valiani, L.: Tutte le strade conducono a Roma. Firenze. La nuova Italia 1947.

XI. A MÁSODIK FRONT MEGNYITÁSA

Eisenhower, D. D.: Report by the Supreme Commander to the Combined Chiefs of Staff on the operations, Europe of the Allied Expeditionary Force (6th June to 8th May 1945). London 1946.
Gootard (Colonel): Le Corps expéditionnaire français dans la campagne d'Italie 1943–1944. Paris. Charles Lavauzelle et C. 1947.
Jars, R.: La campagne d'Italie 1943–1945. Paris. Payot 1954.
Maitland-Wilson, H.: Report to the Combined Chiefs of Staff on the Italian Campaign 8th Jan. 1944 to 10th May 1944). London. H. M. Stationary Office 1945.
Military Conclusions of the Teheran Conference (lst December 1943). London 1947.
Report by the Supreme Allied Commander Mediterranean to the Combined Chiefs of Staff on the Italian Campaign (8th Jan. to the 10th May 1944). London. H. M. Stationary Office 1946.
Scala, E.: La riscossa dell'Esercito. Roma. Tip. Regionale 1948.

Megerősítés

Dansette, A.: Histoire de la libération de Paris. Paris. Fayard 1946.
Edward, K.: Operation Neptune. London 1946.
Gorochkova, G.: Projets internationaux des conjurés du 20. juillet 1944. Recherches internationales. Cit. pp. 278–295.
Ingersoll Ralph: Szigorúan titkos. Zrínyi Kiadó 1957.
Montgomery, B. L.: Operations in North-West of Europe from 6th june 1944, to the 5th May 1945. Supplement to the London Gazette, 1946. szeptember 4.
Morgan, Frederick: Overture to Overlord. London. Hodder and Stoughton 1950.
Pasquier, P.–Postel, C.: La bataille aérienne d'Allemagne. Paris 1948.
Postel, C.: La bataille aérienne d'Allemagne (mai 1942–mai 1945). Paris. Payot 1947.
Ramsay Bertram, H.: The Assault Phase of the Normandy Landings. Supplement to the London Gazette, 1946. október 20.
Shulman, M.: Defeat in the West. London. Secker & Warburg 1947.

Speidel, H.: Invasion 1944. Ein Beitrag zu Rommels und des Reiches Schicksal. Tübingen und Stuttgart. R. Wunderlich H. Leins 1950.
Wilmot, Ch.: The Struggle for Europe. New York. Harper and Brothers, Collins 1952.

XII. BERLIN FELÉ

A varsói felkelés

Bor (Komorowski), T.: The Secret Army. London. Victor Gollancz 1951.
Skarzynski, A.: Les objectifs politiques de l'action Burza et l'insurrection de Varsovie. Recherches internationales. Cit. pp. 242–277.

A német ellentámadás és az ardenneki csata. Jalta.

Battaglia, R.: L'ultima fase della campagna anglo–americana in Italia. Rinascita, 1955. n. 4. pp. 211–217.
Debyser, F.: La conference de Yalta. „Revue d'histoire de la deuxième guerre mondiale", n. 39. 1960 július.
Koller, K.: Der letzte Monat. Mannheim. Norbert Wohlgemut Verlag 1949.
Lapin, N.: La verità sulla battaglia delle Ardenne. Rinascita, 1951. n. 2., pp. 91–96.
Mieli, R.: La grande alleanza da Yalta a Berlino. Rinascita, 1955. n. 4. pp. 202–210.
Protocol of the Proceedings of the Crimea Conference. Yalta, 11th february 1945. Londra 1947.
Stettinius, E.: Roosevelt and the Russians, the Yalta Conference, ed. by W. Johnson. Garden City N. Y. Doubleday 1949.
Trevor Roper, H. R.: Gli ultimi giorni di Hitler. Milano, Mondadori 1947.

XIII. HIROSHIMA

Japán csillaga lebukik

De Belot, R.: La guerre aéronavale dans de Pacifique 1941–1945. Payot 1948.
McManes, K. M.: The Battle for Leyte Gulf. Journal of the Royal United Service Institute, Nov. 1945. pp. 488–523.
The Campaigns of the Pacific War. Naval Analysis Division. Washington 1946.
The Campaigns Pacific War. U. S. Strategic Bombing Summary Report. Washington 1946.
Van Woodward: The battle for Leyte Gulf. New York 1946.

A japán–szovjet megbeszélések

Butow, R. J. C.: Japan's Decision to Surrender. Standford 1954.

A potsdami megbeszélések és az atombomba

Blackett, P. M. S.: Conseguenze politiche e militari dell'energia atomica. Torino. Einaudi 1949.
Byrnes, James: Speaking frankly. London. Heinemann 1947.
Truman, H. S.: Memorie. Milano. Mondadori 1956. I–II.

Hiroshima és Nagasaki

Hersey, J.: Hiroshima. Milano. Bompiani 1947.
Michihiko Hachiya: Diario di Hiroshima 6 agosto–30 settembre 1945. Milano. Feltrinelli 1955.
Gigon, Fernand: L'apocalisse dell'atomo. Firenze. Centro internazionale del libro 1958.

Abetz, Heinrich Otto 69
Adami Rossi 260
Aimone di Savoia 160
Alexander, Harold Rupert 236, 290, 298
Alexandrovszkij 36
Ambrosio, Vittorio 240, 247, 253
Amendola, Giorgio 252
Antonescu, Jon 206, 293
Aragon, Louis 78, 83
Ardemagni, Mirko 311, 318
Armellini 101, 105, 251
Arnim, Jürgen von 234, 235
Astor, Nancy 14, 22
Attlee, Clement 48, 214
Attolico, Bernardo 88
Auchinleck, Claude John 193, 194
Auriol, Vincent 74, 75
Auterbridge 150
Azzi 261

Badoglio, Pietro 66, 94, 104, 105, 108, 180, 181, 182, 183, 184, 186, 247, 248, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 257, 258 259, 267
Balbo, Italo 102, 104, 179
Balella 91
Bárdossy László 206
Bastico, Ettore 191
Baur 55
Beck, Ludwig 27, 42, 284
Bedell Smith, Walter 259
Beltrami, Filippo 264
Beneš, Eduard 19, 21, 25, 29, 35, 36
Bergamini 260
Bergonzoli, Annibale 186
Berio, Alberto 254
Bianco, Dante Livio 264
Blackett, Patrick Maynard Stuart 329
Blomberg, Werner 9, 13
Blum, Léon 18, 20, 21, 68, 69, 71
Bock, Fedor von 75, 122, 123, 129, 130, 132, 209, 212, 213
Boltyin, E. 124, 127, 130, 131
Bonnet, Georges 21, 22, 23, 24, 28, 41, 42, 69
Bonomi, Ivanoe 252, 256
Bór (Komorowski), Tadeusz 286, 287
Bottai, Giuseppe 240, 248
Bradley, Omar Nelson 281, 284, 293, 296, 303, 305, 307
Braun, Éva 310
Brauchitsch, Walther von 27, 52, 58, 75, 80, 129
Brecht, Bertolt 108
Briand, Aristide 41
Brooke, Alan Francis 214
Bugyonnij, Szemjon Mihajlovics 122, 130
Bullitt, William 22
Buozzi, Bruno 252
Butow, R. J. C. 321
Buxton 46
Byrnes, James Francis 326

Cadorna, Raffaele 258
Cambronne, Pierre-Jacques-Étienne 231, 300
Canaris, Wilhelm 113
Carboni, Giacomo 256, 257, 259

Castellano, Giuseppe 255
Cavagnari, Domenico 98
Cavallero, Ugo 111, 191, 192, 207, 220, 229, 234, 240
Caviglia, Enrico 241, 259
Cervi, fivérek 265
Chamberlain, Neville 14, 17, 20, 23, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 35, 42, 43, 44, 46, 47, 48, 49, 50, 73, 79, 116
Chapelle, Bonnier de La 232
Chiminelli 261
Churchill, Winston 14, 26, 27, 30, 31, 32, 44, 49, 64, 79, 84, 85, 114, 116, 117, 119, 147, 148, 151, 182, 183, 184, 188, 190, 193, 194, 195, 198, 202, 203, 204, 205, 209, 213, 214, 218, 224, 225, 226, 227, 228, 232, 233, 236, 237, 238, 239, 243, 244, 245, 250, 268, 269, 270, 271, 272, 274, 280, 288, 290, 291, 292, 294, 300, 301, 302, 303, 306, 307, 314, 317, 324, 325, 328, 329
Ciano, Galeazzo 34, 53, 54, 89, 90, 91, 92, 101, 103, 104, 105, 106, 108, 111, 183, 206, 239, 240, 248
Cini, Vittorio 241
Clark, Mark Wayne 231, 232, 260, 290, 291, 292, 310
Clemenceau, Georges 237
Cohen, J. B. 318
Colajanni, Pompeo 264
Colson 75
Compton, Arthur Molly 326
Condé 199
Corap 76, 77, 78
Cotronei, Ettore 185, 186
Cross 209
Cunningham, Andrew Browne 102, 179, 190

Csang Kaj-sek 136, 139, 141
Csivijanov 216
Csujkov, V. J. 216

Daladier, Édouard 20, 21, 28, 30, 50, 64, 65, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 78, 89
Darlan, Francois 230, 231, 233, 239
Daut Hodzsa 103
Davies, Joseph E. 43
D'Ajeta 254
Déat, Marcel 68, 86, 165
De Brinon, Ferdinand 69
Decourdemanche, Daniel 170
De Gaulle, Charles 79, 84, 85, 116, 159, 232, 237, 300
De La Rocque 69
De Monzie, A. 82
Dentz, Henry 83
Deutsch 63
Dinant 78
Dirksen 47, 50, 81
Dobrobagyin 132
Doriot, Jacques 68, 70, 86
Doumenc 50, 51
Dönitz, Karl 243, 310
Drax 50, 51
Duclos, Jacques 87
Dulles, Allen 242, 297, 306, 322
Dulles, Foster 243

Eden, Anthony 14, 16, 144, 203, 204, 328
Eichmann 171
Einstein, Albert 326, 328
Eisenhower, Dwight D. 230, 235, 236, 244, 245, 258, 259, 274, 279, 280, 284, 291, 292, 299, 300, 304, 306, 307

Fabre-Luce, A. 157
Fabris 189
Fajfr 32
Faldella, Emilio 183
Farinacci, Roberto 248
Favagrossa, Carlo 98, 100
Ferebee, W. Thomas 330
Fermi, Enrico 326
Fierlinger, Zdenek 19, 23, 31
Fiore, Tommaso 251
Ford, Henry 143
Franco, Francisco 8, 12, 21, 99, 112, 324
Frank, Anna 171
Frank, Hans 174
Fritsch, Werner von 9, 13
Fučik, Julius 35
Fukhida, Mitsuo 152

Funk, Walther 88

Galimberti, Duccio 250, 264
Gambara, Gastone 191
Gamelin, Maurice-Gustave 32, 60, 61, 65, 66, 76, 77, 78, 79
Gariboldi, Italo 187, 215
Gauss 55, 56
Gigli, Guido 237
Giraud, Henri Honoré 76, 79, 229, 230, 231, 237
Glezosz, Manolisz 160
Gort, John 79
Göring, Hermann 8, 9, 13, 17, 18, 34, 46, 52, 80, 81, 114, 115, 117, 118, 142, 229, 245, 246, 302, 310
Grandi, Dino 155, 239, 240, 248
Grant, Ulysses S. 238
Graziani, Rodolfo 104, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187,
Grazzi, Emanuele 103, 109
Grisun, Marina 164
Guariglia, Raffaele 70, 254
Guarnieri, Felice 100
Guderian, Heinz 131
Guillaume, Augustin 132
Guzzoni, Alfredo 106, 246

VI. György 8

Hácha, Emil 43
Hahiya, Micsihiko 331
Halder, Franz von 27, 73, 210
Halifax, Edward 12, 13, 17, 18, 20, 22, 28, 47
Halsey, William 315, 316, 317
Harster 297
Helldorff, Wolf-Heinrich von 27
Henderson, Neville 18, 57
Henlein, Konrad 19, 21, 22, 23, 25, 26
Herriot, Édouard 71
Heydrich, Reinhard 41, 57, 159, 161, 168, 170
Himmler, Heinrich 297, 310
Hirohito 139, 323, 333
Hirota, Koki 322, 323
Hirschfeld 262
Hitler, Adolf 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 43, 44, 46, 52, 53, 56, 57, 58, 63, 64, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 76, 80, 81, 82, 84, 88, 89, 90, 92, 94, 96, 99, 104, 105, 109, 112, 113, 114, 116, 118, 119, 120, 121, 123, 125, 127, 129, 130, 137, 142, 145, 146, 147, 153, 156, 158, 160, 161, 165, 168, 172, 173, 175, 183, 187, 194, 195, 197, 200, 203, 206, 207, 209, 210, 211, 212, 213, 218, 219, 221, 222, 224, 228, 234, 242, 243, 247, 249, 253, 272, 273, 275, 276, 277, 278, 282, 283, 284, 287, 293, 295, 296, 297, 298, 299, 300, 302, 305, 309, 310, 337
Hodges, Courtney H. 304
Hohenlohe, M. 243
Hopkins, Harry 144, 145, 147, 149, 150, 225, 236
Hossbach 9
Hoth 221
Hudson, R. 45, 46, 48
Hull, Cordell 144, 149, 151
Huntzinger 76, 84

Ingersoll, Ralph 272, 273, 304, 305, 307, 310
Ito 320

Jacomoni, Francesco 103, 105, 106, 108
Jeremenko, Andrej Ivanovics 130
Jodl, Alfred 16, 310
Juin, Alphonse 230

Kasprzycki, Tadeusz 60
Keitel, Wilhelm von 21, 36, 52, 80, 84, 94, 253
Kesselring, Albrecht 59, 76, 123, 191, 201, 229, 249, 259, 263, 272, 291, 297, 310
Kindaid 315, 316, 317
King, Ernest Joseph 225, 313
Kleist, Paul Ludwig von 75, 209
Kluge, Günther von 58, 284
Koiso, Kuniaki 312, 319
Koklov, Vaszilij 132
Konyev, Ivan 130, 305
Konoye, Fuminaro 136, 137, 138, 139, 148, 149, 321, 323
Kordt, E. 46

Konig, Pierre 283
Krafta 31
Krupp 103
Kurita 315, 316, 317
Kurusza 149
Kusunyin, Matvej 163, 164
Kuznyecov, Alekszej Alekszandrovics 309
Küchler, von 58, 61, 83

Lattre de Tassygny, Jean de 131
Laval, Pierre 85, 165, 167, 168
Lawrence, Ernest 326
Leahy, William 314, 315, 326
Lador–Lederer, I. I. 18, 45
Lee, Robert Edward 238
Lenin, Vlagyimir Iljics 169
III. Lipót 81
Lipsky, Josef 57
List, Sigmund von 61, 212
Litvinov, Makszim Makszimovics 19, 21, 22, 23, 24, 31, 49
Llyod George, David 49, 61
Loeb, von 122
Lohr 123
Longo, Luigi 256, 259
Louchet 261
Lukas 272

MacArthur, Douglas 313
MacCreery, Richard 290
Magistrati, Massimo 62
Magliano 240
Malik, Jakov Alekszandrovics 322, 323
Malinovszkij, Rogyion Jakovlevics 209, 294, 332
Mannerheim, Carl 74, 121, 203
Manstein, Fritz von 208, 210, 219, 220, 221
Mao Ce-tung 136
Marchinotti 166
Marinotti, Franco 297
Macherpa 261
Marshall, George 225, 243, 305, 314
Matsuoka, Yosuke 137, 139, 145, 146, 148
Maurras, Charles 68, 69, 86
Mauriac, Francois 86
McAuliffe, A. C. 299
Melekov 332
Messe, Giovanni 207, 215, 234, 235
Metaxas, Giovanni 103, 109
I. Mihály 293
Mihajlovics, Draga 164, 166
Mikołajczyk, Stanisław 288
Molotov, Vjacseszlav Mihajlovics 49, 51, 54, 55, 56, 119, 204, 208, 209, 224, 225, 226, 323
Montague, Norman 45
Montgomery, Bernard Law 197, 198, 199, 200, 235, 259, 260, 274, 275, 279, 281, 284, 289, 290, 292, 293, 296, 299, 300, 301, 303, 304, 305, 307, 308, 310
Morandi, Carlo 37
Morrison, Samuel Eliot 246
Moscatelli, Cino 264
Muktar, Omar el 184
Murphy, Robert 230
Mussolini, Benito 14, 15, 16, 17, 20, 21, 25, 33, 34, 42, 57, 60, 69, 83, 85, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 98, 99, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 109, 124, 165, 180, 181, 183, 187, 194, 195, 197, 199, 200, 206, 234, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 247, 248, 249, 251, 252, 253, 254, 260, 278, 299, 310

Nagumo 152, 153, 311
I. Napóleon 112, 121
Nashimura 315, 316
Naudeau 141
Naujocks 57
Neame 189
Neurath, Konstantin von 9, 13, 34
Nomura 149

Oberg 168
O'Connor. Richard 189
Olbrich 188
Oppenheimer, Julius Robert 326
Orczak 45
Orlando, Tadeo 235
Osborne D'Arcy, Francis 254
Ozawa 315, 316, 317

Panfilov, Ivan Vasziljevics 132

Pariani, Alberto 98
Parri, Ferruccio 256
Patton, George 285, 292, 300, 304
Paulus, Friedrich von 209, 218, 219, 221, 222
Pavelič, Ante 160
Payart 23
Percival, A. E. 154
Peri, Gabriel 159, 166
Pétain, Henri P. 68, 69, 79, 82, 83, 84, 85, 86, 113, 116, 158, 167, 168, 230, 231, 232
Pirelli, Alberto 239
XII. Pius 247
Politzer, Georges 82, 170
Pricolo, Francesco 98
Pu Yi 135

Raeder, Erich 9, 52, 112, 120
Ramcke 198
Ramsay, Bertram 274
Reitlinger 162
Renan, Joseph-Ernest 86
Reynaud, Paul 74, 79, 81, 84
Ribbentrop, Joachim von 16, 17, 18, 28, 54, 55, 56, 57, 89, 92, 104, 119, 132, 139, 145
Ringelblum 173
Rintelen, Enno von 96, 254
Ritchie, Neilmethuen 194
Roatta, Mario 94, 107, 250
Rohrbach 62
Rokosszovszkij, Konsztantyin 212
Rommel, Erwin 156, 187, 188, 189, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 198, 200, 201, 213, 233, 234, 249, 278, 280, 282, 283, 284
Roosevelt, Eleonor 148
Roosevelt, F. Delano 14, 24, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 147, 149, 150, 151, 203, 204, 205, 209, 214, 225, 227, 230, 231, 236, 237, 238, 242, 243, 268, 269, 270, 271, 288, 290, 301, 302, 306, 307, 308, 313, 314, 321, 326
Rosselli, fivérek 69
Roveda 250, 252
Ruggero 260
Runciman, Walter 22, 25
Rundstedt, Karl Rudolf von 58, 61, 75, 80, 122, 123, 277, 278, 282, 284, 295
Rydz-Smigy, Edward 59, 61

Saito 311
Salvemini, Gaetano 108
Sartre, Jean-Paul 65, 66
Sato 323
Scserbakov 130
Schacht, Hjalmar 45
Schmidt, Paul 28, 29, 34, 206
Scholl 170, 263
Scholl, Hans 170, 223
Scholl, Sophie 170
Schulenburg, Friedrich 54, 55, 62
Schuschnigg, Kurt von 15, 16, 17, 24
Scuero 240
Seeds 49
Senise, Carmine 240
Serinszki 174
Seyss-Inquart, Arthur 16, 17
Sforza, Carlo 247
Sherman 197
Sherwood, Robert E. 144, 268, 302, 303
Shima 315, 316
Sikorski, Wladislaw 159
Simpson, W. H. 305
Skarżyński, A. 286
Skorzeny, Otto 260, 299
Soddu, Ubaldo 111
Solomon, Jacques 170
Sorice, Antonio 250
Sosnkowski, Kazimierz 286
Sperling 190
Stanley, Oliver 45
Stauffenberg, Claus Schenk von 284
Scserbakov 130
Stimson, Henry 326
Strang, William 49
Stroop 176
Stumme 199
Suffolk 117
Suner, Serano 206
Suzuki 319, 320, 321, 322

Sztálin, Joszif Visszarionovics 42, 43, 55, 56, 62, 63, 70, 119, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 146, 147, 202, 204, 205, 209, 210,

211, 213, 214, 217, 218, 224, 225, 227, 228, 268, 269, 270, 271, 288, 290, 294, 295, 300, 301, 302, 306, 307, 308, 321, 323, 324, 325, 329
Szun Jat-szen 136

Tabellini 258
Taine, Hippolyte-Adolphe 86
Talenszkij, N. 216
Tamura 317
Tanaka 138
Taylor, Myron 147, 257, 258
Tedder, Arthur William 274
Tellera 186
Thoma, Wilhelm von 80, 199
Thorez, Maurice 71, 83, 87
Tibbes, Paul 330
Tito, Joszip Broz 164, 166
Togliatti, Palmiro 267
Tojo, Hideki 149, 152, 206, 312, 322, 323
Tolloy, Giusto 214, 215
Tolsztoj, Lev 210
II. Tomislav 160
Truman, Henry 147, 325, 326, 327, 328, 329, 330, 332

Tyelpuhovszkij, B. S. 124, 163
Tyimosenko, Szemjon K. 122, 123, 130, 208, 209, 212
Ushima 320

Vaillant-Couturier, Paul 166
Valerio, Audisio Walter 310
Vasziljevszkij, Alekszandr Mihajlovics 332
Vietinghoff, Heinrich von 310
III. Viktor Emánuel 247, 258, 265
Vilma királynő 78
II. Vilmos 84
Visconti, Prasca Sebastiano 103, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111
Volpi, Giuseppe 239
Voronov, Nyikolaj Nyikolajevics 221, 223
Vorosilov, Kliment Jefremovics 50, 51, 122

Wavell, Archibald 101, 184, 185, 186, 188
Wechmar, von 188
Weizsacker, Ernst 34
Welles, Sumner 141, 142
Westphal, Siegfried 259
Weygand, Maxime 74, 79, 81, 82, 83, 116, 132
Wilmot, Chester 289, 293, 294
Wilson, Horace 28, 46, 47, 81, 141
Wilson, Woodrow 302
Winston 238
Witzleben, Erwin von 27
Wohlthat, H. 46, 47
Woodward, Vann 317
Wolff, Karl 306

Yamamoto, Isoroku 140, 151, 152
Yamashita 154

Zajcsev 217
Zaharov, G. F. 130
Zamjatyin 308
Zangrandi, Ruggero 309
Zsukov, Georgij Konsztantyinovics 130, 305, 310

TARTALOM

ELŐZMÉNYEK 7

Hitler tervei – Az osztrák függetlenség vége – A Szudéták és a májusi válság – Chamberlain „békerepülése" – Az „appeasement", a megbékéltetés politikája – A tragédia felé – Tragédiából bohózat

ELSŐ RÉSZ

I. A HÁBORÚ KITÖRÉSE 41

A „bálnavadászat" vagy az angol–német tárgyalások – A „bárka"-diplomácia vagy az angol–francia–szovjet tárgyalások – Mikor határozták el a háborút? – A német–szovjet megnemtámadási egyezmény – Lengyelország lerohanása

II. FRANCIAORSZÁG ÖSSZEOMLÁSA 65

Az összeomlás előzményei – A Francia Kommunista Párt és a háború – Az angol–francia politika és a finnországi háború – Franciaország megtámadása – Dunkerque – A fegyverszünet – Vichy és az ellenállás

III. OLASZORSZÁG HÁBORÚBA LÉPÉSE 88

Hadjárat a Nyugat-Alpokban. A fegyverszünet – A katonai készületlenség – Hol támadjunk? – A Görögország elleni agresszió – „Összetörjük Görögország gerincét"

IV. AZ ANGLIAI CSATÁTÓL
A SZOVJETUNIÓ MEGTÁMADÁSÁIG 112

A Luftwaffe veresége – Miért támadott Hitler kelet felé? – Az agresszió – Sztálin felelősségének kérdése – A moszkvai csata

V. PEARL HARBOUR 134

A tégi és az új zaibacsu – Konoye kormánya – Roosevelt politikája 1940-ben – A japán politika új fordulata – Támadás Pearl Harbour ellen – Singapore-ig

VI. AZ EURÓPAI ELLENÁLLÁS 156
Az europai ellenallás es a nácí-fasiszta terror – A varsói getto tragediaja

MÁSODIK RESZ

VII AZ AFRIKAI HADMŰVELETEK 179
Elorenyomulas Sidi el-Barrani felé – A parhuzamos haború vége es Rommel offenzivaja – A harom Cunningham hadjarata – Tobruk eleste Meneteles a Nilus fele – Az elalameini csata

VIII. A VOLGAI CSATA 202
A nací-fasiszta tabor felkeszulese – A német tamadas es az ellenoffenziva 1942 tavaszan – A nagy nyari offenziva – Sztalingrad megrohanasa – A szovjet ellentamadas – A donto gyozelem

IX AZ ANGOL-AMERIKAI PARTRASZÁLLÁS SZICÍLIÁBAN 224
A Torch (Faklya)-hadmuvelet – A tuniszi hadjarat – A casablancai konferencia es Olaszorszag sorsa – A vég kezdete – A szicíliai hadjarat – Július 25.

X. AZ OLASZ FEGYVERSZUNET 249
Szeptember 8-a – Az ellenallás politikai fejlodese

XI. A MÁSODIK FRONT MEGNYITÁSA 268
A normandiai partraszallás elokeszítése – A német felkészules és az Atlanti Fal – A „D-Day" („D-Nap") – Hídfok letesítése és a megsemmisítő csapás

XII BERLIN FELÉ 286
A varsói felkeles – Az arnheimi kozjáték A gót vonal ellen intezett tamadas meghiúsulasa – Az angol–amerikai nézeteltérések A szovjet elorenyomulas – Nemet offenziva az Ardennekben – A jaltai konferencia – A remageni híd A szovjet csapatok Becsben – A berlini csata

XIII HIROSHIMA 311
Iwo Jima szigete, „Japán orszeme", elesik – A japán–szovjet targyalasok – A potsdami konferencia és az atombomba – Hiroshima és Nagasaki

IDŐRENDI TÁBLÁZAT 325

BIBLIOGRÁFIA 377

NÉVMUTATÓ 403

FELELŐS KIADÓ A KOSSUTH KÖNYVKIADÓ IGAZGATÓJA
SZERKESZTETTE REZ MIKLÓSNÉ
A KÖTÉSTERV LENGYEL LAJOS MUNKÁJA
MŰSZAKI VEZETŐ SZÉCSI ANDOR
MŰSZAKI SZERKESZTŐ RUDAS LÁSZLÓ
A SZEDÉST 1963 IV 2-ÁN KEZDTÉK MEG
MEGJELENT 1963 VIII 31-ÉN, 13 000 PÉLDÁNYBAN
TERJEDELME 25,75 (A/5) ÍV, 2 IV KÉPMELLÉKLET

PL — 110 — F — 6366

630528 ATHENAEUM NYOMDA, BUDAPEST
FELELŐS VEZETŐ: SOPRONI BÉLA IGAZGATÓ